Mait Metsanurk

VALITUD TEOSED

Mait Metsanurk

Mait Metsanurk

ROMAANID

II

Mait Metsanurk

VALITUD TEOSED

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN · 1958

Mait Metsanurk

VALGE PILV

*

PUNANE TUUL

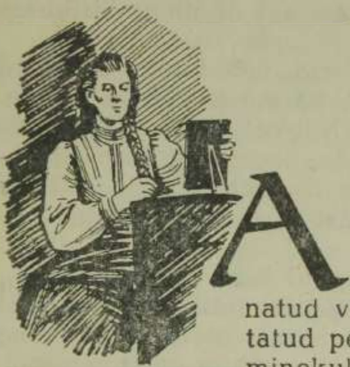
ROMAANID

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN · 1958

KUNSTILISELT KUJUNDANUD
A. KOEMETS

VALGE PILV

*

I

Alma istus aidas kummuli käänatud viljavakal, kirstukaanele toetatud peegli ees ja ehtis end kiriku minekuks. Ta tundis rõõmu oma raskeist pronksiläikega palmikuist, näo rõõsast jumest, huulte värskest punast ja naeratas heal meelel. Tuli nähtavale kaks rida valge räni karva hambaid, nii peeni ja kauneid, et ta suud ei raatsinud sulgeda.

Istmelt tõustes kohendas ta valget pluusi rinnal ja sirutas eredavöödilist kuube. Peegel oli väike, selles ei näinud ta end üleni, aga teadis, et on sale ja nõtke, ning ihkas end näidata kirikulistele. Ihkas näidata noormeestele, et need ihaleksid, ihkas näidata neidudele, et need teda kadestades imetleksid. Nagu tugev mees otsib juhtu, et katsuda rammu ja näidata jõudu, nii põles Alma kärsitusest võistelda kihelkonna uhkete peretütardega saleduses ja jumes. Tal oli selge, miks nii paljud noormehed temale igatsevaid pilke heidavad ja isegi perepojad läheneda püüavad. Ta tundis kui suure varanduse omanik eneses uhkust ja iseteadvust tõusvat. Teda on küllalt naerdud, küll suu ees, küll selja taga kadunud õe „langemise" pärast, naerdakse veel praegugi, aga ta ei löö enam silmi maha, ei poe peitu ega käi kõrvalisi teid! Kes teab, ehk ei olegi kaugel aeg, kus ta kui suure koha perenaine sõidab pühapäeval kiriku läikival vedruvankril, peenejalgne täkk tantsib aiste vahel! See oleks küll parim kättetasu õe eest!

Alma ärkas neist kujutlusist, tundis häbi ja pisut hirmugi jumala ees. Kas see kõik ei ole edevus ja kõrkus, mis tuleb enne langemist! Võib-olla sattus kadunud

õdegi häbisse oma ilust uhke olles? Kas ei oleks õigem jääda täna koju, lugeda pühakirja ja paluda jumalalt tarka meelt ja mõistust, selle asemel et minna kirikusse end näitama?

Laudadest astmikul kuuldusid mõõdetud, aeglased sammud, ja Alma pistis peegli kärmesti asemekoti alla. Lävele astus noorperemees Mihkel, palja päi, rõivis pühapäevalikult, pruun habe hoolega pikerikuks lõigatud. Ta silmitses lahkesti oma nägusat teenijat ja sõnus sõbralikult, peremehe-väärikust siiski kõrgel hoides:

„Ehite kirikusse?"

„Mul pidi tänane hommikupool vaba olema ..."

„Seda nüüd küll, aga õhtupoole tuleb külalisi. Ka insenerist vend linnast. Ema arvas, et ta üksi ei saa toime. Teised tüdrukud, need on, nagu isegi teate... Ega neist köögis suurt abi ole."

„Mis seal's parata, kui nõnda on," vastas Alma naeratada katsudes. Tal oli kahju, et kiriku, rahva hulka ei saa minna, aga Mihklile tahtis ta ka head meelt teha, tundis rõõmugi, et nimelt teda külaliste pärast koju tarvis.

Noorperemees tõmbus lävelt pisut tagasi, seda nõudis tema seisus, võib-olla kartis ka isa-ema pilke toa poolt. Ta ei raatsinud aga minna veel, seisatas trepil ja otsis, millest kõnelda.

„Eks või teisel pühapäeval hobuse ette panna kirikusõiduks. Praegu neil rasket tööd ei ole... Näe, sulane, logard, jätnud looga õue maha..." Mihkel vaatas talli ees murul vedeleva looga poole, aga ei läinud seda koristama. „Ilm täna üsna soe... Mõni tund teil veel aega on, kui vahest isa poole tahtsite minna..."

Ei olnud kerge suure koha peremehel, kes oma seisust silmapilgukski ei unustanud, teenijaga kõneluseks ainet leida. Aga nüüd näis Mihkel midagi leidvat, mis õigustas teda üle ukse aitagi vaatama ja uuesti Almat silmitsema:

„Kuidas õetütre käsi käib? Terve?"

„Pole tal viga midagi."

„Ma ütlen ikka: Lindast saab tubli tüdruk ja ilus tüdruk, las ta aga kasvab! Ma otsin aiast mõne küpse õuna, kui lähete isa poole, viige Lindale."

„Seda nüüd veel...! Ega ma täna vist lähegi isa poole."

Mihkel kõndis aeglaselt üle õuemuru aia poole.

Alma laskus vakapõhjale ja raputas pead: see mees on küll nii lahke, aga temast unistada — see on lausa patt. Arumäe on koht üle kihelkonna kuulus, siia ihkab perenaiseks jõukamgi talutütar, siia tuleks mõni koolitatud preiligi linnast...

Ta võttis asemekoti alt peegli ja silmitses end uuesti, katsus õlgu, kaela ja rindagi näha ja jäi enesega rahule. Kõlbaks väga hästi Arumäe perenaiseks, oleks hoolsam ja töökam kui mõni talutütar, kõnelemata koolitatud preilist. Tunneb talutööd, on seda aastat kaheksa teinud, mõistab külalisigi vastu võtta, tulgu need või linnast, ainult see üks viga on — popsi tütar! Et õel oli tüdrukuna laps — see pole ka unustatud.

Nii algas see päev, millest Alma luges hiljem uut ajajärku oma elus.

See oli õhtupoole kella viie paiku. Külalised istusid parajasti lauas, Alma käis kärmesti köögi ja söögitoa vahet ja valvas, et midagi ei puuduks. Kõneldi vähe, vist sellepärast, et peremeestel ja perenaistel tülikas oli kahvlit ja nuga tarvitada karbonaadi kallal. Täna olid nimelt lihtsad külalised; ainukeseks peenemaks oli insenerist poja proua, pehme ja valge kui värske sai, millele pagar ohtrasti suhkrut riputanud, õlekarva juuksed kähardatud ja kohevile puhutud.

Kuidas see jutt algas või kuidas see niisuguse pöörde võttis, seda Alma ei kuulnud; aga kui ta jälle söögituppa astus, rasvas ujuvaid kapsaid praele lisaks tooma, vaatles proua end parajasti käekoti-peeglist, kohendas oma õlekarva salke ja lausus õpetlikult:

„Liialt pikkamisi tungivad peenemad kombed maale rahva hulka. Võtame näiteks söömise."

Peremehed-perenaised piilusid arglikult kõneleja poole, et kas ta vahest nende kohmakust kahvli-noa käsitsemises mõtleb; aga proua jätkas kurjustades, nende poole vaatamata:

„Toit võib lihtne olla, aga peaks ometi teadma, mida

õhtul, mida lõunal, mida kella viie ajal kõlbab pakkuda. Käisime hiljuti oma mehega siin kuski külas — talu nimi ei ole meeles, aga ei ole ka tarvis seda meeles pidada. Läksime pärast lõunat, nii et kohvi oleks võidud anda või ka kella-viie-teed. Selle asemel antakse kell kuus, mõtelge ometi! (kõneleja kulmud tõusid kõrgele ja nägu avaldas õudust) — kell kuus antakse seapraadi munaga ja selle järele kohe kohvi!"

Mõned külalised katsusid oma nägudel ka võõrastust avaldada, kuigi nad aru ei saanud, mis on selles hirmsat, et külalistele anti seapraadi munaga ja kohvi. Ehk mis sellest, et kell tol ajal oli kuus!

Insenériproua kohendas otsmikule vajuvaid salke ja jätkas:

„Teises kohas anti värsket kala, mis tõesti oli värske ja hästi maitses; aga taldriku kõrvale oli nuga ja kahvel pandud, kuna igaüks ometi peaks teadma, et kalaprae juurde käib kaks kahvlit."

Arglikult imetleti kõnelejat ja keegi peremeestest julges süüdlaselt tähendada:

„Kust nüüd meie siin kõiki neid kombeid ja viise teame või täita jõuame!"

„Sellest on aga kohe näha, et meil on veel haridust vähe!" sõitles proua. „Haritud ilmas ja peenemas seltskonnas peetakse kindlasti sellest kinni, kuidas igal kellaajal lauda peab katma. Ja peale selle teab iga haritud inimene, missuguses ülikonnas ta igal kellaajal seltskonda võib ilmuda."

Mõni peremees-perenaine katsus oma näoilmega seda heaks kiita, teised tundsid enese süüdlase olevat, et nad seda veel ei teadnud. Aga Arumäe vanaperemees ei lasknud asjal liiga piinlikuks minna. Ta tõstis oma lõua nüri halli habemega, laskis valitseva pilgu kõigist üle käia, peletas pikaldase liigutusega kärbse paljalt pealaelt ja käänas jutu kõrvale, kuigi mitte väga kaugele:

„Mina olen oma lastele kooliharidust püüdnud anda, ja see on kõige tähtsam. Selle abil saavad nad ilmas kõige paremini edasi."

Ja perenaine, kes harilikult alati oma mehe juttu hoolikalt täiendas ja kõik, mis puudu juhtus jääma,

juurde lisas, sõnus nüüd mehe tooni tähtsust tabada püüdes:

„Peaasi, et neil pole tarvis seda rasket, musta tööd teha!"

Seda mõtet kiitsid juba mitmed külalistest õigeks. Ainult Arumäe peremehe õemees, vana Loo Rein, kes parajasti oma karbonaadiga hakkama saanud, pühkis puhta lauarätikuga suu puhtaks, naeratas ja lausus heatahtlikult nöögates:

„Kui kõik meie lapsed raske ja musta töö pealt ära lähevad, kust me siis viimati süüa saame?"

Seepeale vastasid Arumäe peremees, perenaine ja miniast proua ühekorraga, aga viimase hääl käis teistest üle:

„Igaühe pea ei võta üldse kooliharidust vastu ega kõlba ka igaüks kergema ja peenema töö peale."

Külaliste silmad vaatasid Loo Reinu poole, aga too ei vastanud, muigas vaid omaette.

Proua oli aga hoos ja jätkas:

„Muidugi, see ei ole ka veel kellegi haridus ega kultuura, mis meil linnadeski on. Meil on seda vähe, nii et raske hingata. Aga me olime läinud suvel mehega Saksamaal ja Berliinis. Vaat seal on juba haritud rahvas ja kõrge kultuura! Sealt võime midagi õppida ja peamegi õppima."

Keegi peremeestest viskas naljaks vahele:

„Seal mõistab igaüks saksa keelt, miks ta haritud ei ole."

Mõned külalised naersid arglikult.

„Ma ütlen: kultuura on seal kõrge," pahandas proua huuli hammustades. „Lähed sa kauplusse, võõrastemajja, teatrisse või restorani, kõnnid suuremal uulitsal — kõik on peen. Kui palju seal kõrgeid aukandjaid on igal pool liikumas, missugused toredad lossid, säravates mundrites ohvitserid ja kindralid! Missugused pallid seal peetakse!..."

„Eks alam rahvas ja talupojad pea kõiki neid oma tööga üleval," sõnus nüüd Loo Rein vaikselt.

„Aga mis oleks üks rahvas ilma nendeta!" hüüdis proua ägedalt. „Ilma nendeta ei oleks kultuurat ega haridust!"

„Eks meie parunid ja saksad ole ka niisugused," vastas Loo Rein.

Nüüd tahtis Arumäe vanaperemees sõna võtta ja kurjalt oma õemehele vastata, kes kunagi tema ja ta pere vaateid ning kombeid küllalt hinnata ei tahtnud. Sel silmapilgul sõitis aga vedruvanker kruusa ragisedes aknast mööda ja vanaperemees sõnus:

„Näe, Edgar linnast päral!"

Inseneriproua aga hüüdis hardudes:

„Ah, minu armas mees! Viimaks ometi!"

Ruttu haaras ta käekotist peegli, puuderdas end ja kohendas salke puhmasse.

Alma koristas taldrikud ja läks kööki.

Ta põrkas seal Edgarile vastu, kes parajasti õuest tuli, sonimüts kuklas, piits käes, tolmumantel seljas, ja peatumatult söögitoa poole tormas. Nägu oli tal ärevusest moondunud, nii et Alma uudishimu varjata ei suutnud ja kikivarvul talle järele läks.

Läbi paokil ukse kuulis ta Edgarit kõvasti hüüdvat, nagu kuulutaks ta tulekahju:

„Sõda on lahti! Keiser on sõja kuulutanud! Kõigil meestel tuleb minna!"

„Tohoo sõge!" sõnus Arumäe vanaperemees ja vaatas ärevuses, aga uhkelt külaliste poole, nagu öelda tahtes: näete, mis minu koolitatud poeg kõik teab!

Naised vaatasid kohkunult meeste otsa, aga needki ei suutnud pelglikku rahutust varjata ja ootasid lähemat seletust. Nagu piksepilv oli äkitselt pea kohale tõusnud, kardeti kärgatust taevast ja maa väringut.

Edgar oli oma sõnade mõjuga täiesti rahul, viskas piitsa nurka, mütsi varna, võttis mantli seljast ja jätkas võidukalt:

„Venemaa on Saksamaale sõja kuulutanud! Nüüd alles läheb lahti! Oo, me saame varsti sündmustest kuulda!"

Loo Rein jäi rahulikuks ja lausus, et vaikus raskeks ei läheks:

„Minu poeg luges juba mitu päeva lehest, et sõda võib lahti minna."

Arumäe peremees tähendas selle kohta üsna pahaselt:

„Siin ei ole sellest jutt, et sõda võib lahti minna! Kuuled küll — Edgar ütleb: sõda on lahti!"

Sellele lisas aga naine üsna hirmunult:

„Siis tuleb viimati meie poegadel ka minna?"

„Tõmmatakse korraga kahekümne aasta mehed kokku!" ähvardas Edgar.

„Issand jumal, siis lähed sa viimaks ise ka!" hüüdis nüüd inseneriproua, vaatas mehe otsa ja lõi siis silmad ahastades taeva poole.

„Enesestki mõista!" lausus Edgar hooplevalt.

Proua lõi käed silme ette ja katsus nutma hakata.

„Minu vendadel tuleb ka minna!" ütles nüüd Alma lävelt.

Vanaperemees vaatas laitvalt talle otsa ja lausus jahedalt:

„Mis eesõigus siis neil peab olema!"

Ja perenaine lisas õpetlikult:

„Teenijal inimesel on ükstakõik, kas ta läheb või jääb. Või tal kohta on maha jäämas, mida tarvis korras pidada. Mõnigi sulane nüüd rõõmus, et tööst pääseb."

Alles pärast päeva veeru vabanes Alma talitustest. Simman Kubjal oli tal hoopis ununenud, meeles seisid vaid isa ja vennad. Nii palju oli tal nüüd teada: Aadust ja Kaarlist vennal tuleb minna. Ta ruttas tänavat mööda alla, komistas, lõi varbad kive vastu, keksis valu pärast ühel jalal, puges kärmesti mulgulattide vahelt läbi ja ruttas üle heinamaa soo poole. Hing jäi tal kinni, ta peatus pilguks ja kuulatas. Selja taga, külavoorel, huugas harmoonika; aga see ei olnud tantsulugu, mida seal täna mängiti. Alma teadis, et vend Aadu Erala teel oma kolmerealist lõõtspilli tõmbab, teadis ka, et tal minna tuleb. Sellepärast ta nüüd mängib seal kaeblikku viisi:

„Kodu, sinust pean lahkuma,
jää jumalaga nüüd . . ."

Alma katsus viisi kaasa ümiseda, aga kurk tõmbus kinni ja silmist hakkasid pisarad kastesesse rohusse tilkuma.

Ta ruttas nõtkuvat, nätsket soorada mööda edasi ja jõudis varsti välja äärde, kust isa hurtsik harvade aiapuude vahelt paistis. Ta peatus ja vaatas tagasi. Loode-

taevas punas kui verine kangas ja ängistas südant. Mis ütleb ta trööstiks isale ja väikesele õetütrele, keda lahkujad vennad sagedasti vaatamas käisid! Nagu takjas rippus väike Linda igakord nende küljes, nagu virn põimis ta neid oma käekestega, et nad minema ei pääseks. Seni läksid nad, et mõne päeva pärast jälle tulla, aga nüüd viiakse ei tea kuhu, ja võib-olla ei tule nad enam kunagi!

Isa istus poolpimedas toas akna all pisut vinna vajunult. Alma kuulatas kõige esiti, kas Linda magab, ja küsis siis tasa:

„Kas Aadu ja Kaarel käisid siin?"

„Käisid," vastas isa, ja häälekõlast kuulis Alma, et siin on juba kõik teada.

„Kunas neil minna tuleb?" jätkas Alma küsitlust, häält rahulikuks sundides.

„Vist ülehomme."

Väike valge inimkogu ajas enese voodis istukile ja hakkas haledasti kaebama:

„Aadu ja Kaarel lähevad sõtta... Ei saa neid enam näha...!"

„Jää rahule, Lindake," trööstis Alma, istus voodiservale ja tõmbas tütarlapse pea oma sülle. „Ludvig ja Madis jäävad siia; mina tulen sind ka sagedamini vaatama."

Ta asetas õetütre jälle pikali, kattis vaibaga ja katsus teda vaibutada. Aga täna ei olnud sõnad selleks kõlvulised. Isa oli ka sõnakehv ja liikumatu. Alma ei püüdnudki teda lohutada ja lahkus varsti.

Kui ta välja astus, oli ehapuna loodes juba madalale vajunud ja hõõgus veel tuhmilt. Õhk oli vilu, kaste jahe ja ümbruses kõik vaikne. Muidu võis simmanite trallingut pühapäevaõhtuti poole ööni kuulda. Sõnum sõjast oli täna vanadelt ja noortelt röövinud rõõmu.

Alma tuli pikkamisi mööda soo nõtkuvat rada Erala voore poole. Öö vaikus ja üksindus siin mustavate põõsaste vahel tekitasid temas hirmu selle ees, kelle käes arvas olevat oma saatuse ja elu. Jumal ise karistab teda ja vendi kergemeelsuse ja lõbutsemise kire eest, nagu ta karistas kadunud õde ja laskis tal kogu kihelkonna naeruks tüdrukuna lapse sünnitada! Laskis kanda selle

eest häbi ja kutsus siis enese juurde, jättes vaese isatu Lindakese maailma hooleks.

Oh, need vennad, nad on oma nooruse kergemeelsuses unustanud jumala nagu ta isegi! Aadu tõmbab lõõtspilli ja hulgub õhtuti külateel, Kaarel ajab ümber, tantsib ja räuskab, joob mõnikord ja haarab kakeldes pussi puusalt. Tema, Alma, ei ole ise parem, ei puudu simmanitelt, käib harva kirikus, siiski enam end näitamas kui jumalasõna kuulamas, ja mõtleb õhtuti uinumise eel, keda oma kolmest peigmehest paremaks pidada. Kõigil neil tüdrukuil siin on oma armsamad, teenijail ja peretütreil, salajas või avalikult, aga keegi neist ei mõtle ometi korraga kolmest, nagu tema! Tõsi küll, ta peab neid mõistusega oma peigmeesteks, südamega mitte. Ei ole vist keegi teenijaist pealegi nõnda kergemeelne, et peremehe viisakust ja lahkust ei tea milleks peab ja sellest midagi loodab, nagu tema! Miks ununevad tal õnnetu õe surmaeelsed manitsused ja hoiatused!

Erala seljandikule jõudes peatus Alma, tõmbas hinge ja vaatas loodesse. Kui on lähenemas verevalamine ja hirmsad ajad, siis peaks ometi taevas mingit märki nägema. Aga ei olnud midagi loodes, ei sammast, ei risti ega mõõka verevas ehas. Ainult mõned pikad alt hõõguvad palgisarnased pilved. Neid võib ju pidada langenud meesteks, kes ujuvad veremeres. Põhjas ja kirdes on tuhmil põhjal hahkjad madalad rünkad reas, nagu seisaksid seal pikad killavoorid, hallid kotid vankreile kuhjatud.

Alma kuulas, lootes tajuda häda ja kadu kuulutavaid hüüdeid, oigeid või leinakella kõminat. Aga kõik oli vaikne, ainult rohutirtsud saagisid kirglikult.

Läänes, seljandiku all, oli mustav soo — kas seal öösiti vähe vaime liigub, aga needki ei näita end enam inimesile, nagu isaisa päevil, ega kuuluta tulevikku.

Asemele heites ristitas Alma üle mõne aja käed ja palvetas. Ta tunnistas oma süüd ja eksimused, ja palus, et nende pärast ei karistataks vendi, isa ega õetütart. Oh, nii palju on tal neid eksimusi hingele kuhjunud! Alates või sellest, et ta mõtleb mitmest mehest korraga, peab neid oma peigmeesteks! Eks ole talle puusepp Jakob kõigist kõige armsam, aga ta tõrjub teda eemale

ja annab esikoha oma noorele peremehele. Kas ei ole see juba üksi suur patt, et temasugune vaene teenijatüdruk unistab peremehest ja püüab teda lahke pilgu või naeratusega isegi võrgutada. Tõsi küll, Mihkel kõneleb alati temaga lahkesti ja naeratabki, aga tohib siis vaene teenija sellest ei tea mis järeldada ja samuti vastata!

Ta oli viimasel ajal juba julgesti mõistnud enese ja jumalagi ees oma salajamaid ihalusi põhjendada. Ta on lapsepõlves isakodus küllalt vaesust näinud, vanemad, vennad ja õde veel enam. On nähtud seal haiguseaegu ja puudusepäevi. Kümneaastaselt hakkas ta võõrast orjama, ja nii on see kestnud tänapäevani. Koolis olid nad ikka õpiasjus esimeste hulgas, aga ükski tema vendadest pole mõistnud varanduslikult järjele jõuda. Isa on vana, ei tule enam oma popsikohakesel tööga toime, õetütar väike ... On siis suur patt, kui ta loodab Arumäele või kuhugi mujale perenaiseks saada! Et oleks ometi ükski koht, kuhu Verihurmad võiksid mõnikord kokku koguneda, kus nad elutormides võiksid varju leida, kuhu raskeil päevil redusse tulla!

Täna õhtul leidis ta need mõtted liiga julged olevat, kartis nende eest karistust ja ristitas käed palveks. Kui need mõtted ei ole õiged, siis andku jumal ise talle paremad, aga ärgu nende eest karistagu ei vendi ega isa.

Ei või jumal temalt, kooliharituseta tüdrukult, nõudagi, et sel kõik maised ja taevased asjad oleksid selged! Et ta teaks iga sammu hinnata: see on õige, too on väär.

II

Ajutiseks oli sõjakuulutus ja mobilisatsioonikäsk kui kõrge laine kõik muud mured ja huvid Eralas matnud. Esimesel paaril päeval kõneldi ainult sellest, kes siit talust läheb, kes sealt, kes maha jäämas, kes kedagi taga nutmas. Külateel ei mindud teineteisest ainult teretades mööda, vaid peatuti, vahetati uudiseid, peeti kahja, katsuti ennustada, loetleti minejaid, parastati

mõnd, kahetseti teisi. Minejad ise olid aga pinevil, ärevad, katsusid sõnus olla vahvad, hooplesid, tõotasid vaenlast rängasti lüüa ja varsti võidumeestena koju tulla, aumärgid rinnal. Varjati lahkumismuret ja kartusi tuleviku eest, mis oli seal kaugel kui ähvardav pilv, millest ei suutnud keegi läbi näha.

Vennad käisid kordamööda Almat jumalaga jätmas. See sündis aidas. Aadu ei varjanud pisaraid, kuigi kindlat lootust avaldas, et varsti koju tuleb. Ta ei kartnud sõjamehe-elu raskusi, oli oma aja juba teeninud ja mõistis pisut keelt. Lubas harmoonika ühes võtta, sellega ennast ja teisi lohutada.

Kaugelt süngemas meeleolus tuli noorem vend Kaarel. Ta vandus ja kirus sõda ja kroonut, arvas, et õigust pole maailmas, ja ähvardas nii või teisiti sealt ka vargsi tagasi tulla.

Alma hoiatas teda kõrvu või silmi vigastamast, sõrme raiumist või mõnd muud kõverat teed tarvitamast.

„Ma lasku ennast muudkui sõnakuulelikult tappa!" turtsatas vend.

Alma teadis, et Kaarel puusepp Jakobi juures punast kooli saanud, ega hakanud vaidlema. Temale oli kõik see võõras ja kauge, millest kõnelesid Jakob ja poemees kiriku juures. Esimese vend oli punaseil päevil kui mässaja kaugel Venemaal maha lastud, teise vend siinsamas poolsurnuks pekstud, nii et ta selle tagajärjel põdema jäi ja suri.

„Ehk lõpeb see kõik õige pea, ja siis võib jälle rahulikult elada," lausus Alma ja häbenes isegi, et midagi targemat Kaarlile trööstiks ei mõistnud öelda. Otsis siis kirstust mõned puhtad taskurätikud, ulatas vennale ja pakkus rahagi, aga Kaarel lükkas selle tagasi.

„Sa parem vaata, kuidas see Rätsepa Klaara siin minu äraolekul on ja elab," mühatas ta selga pöörates.

Alma oli sellest avaldusest otse ehmunud: tema vend, tema sulasest vend julgeb sellest ilusast, kergemeelsest ja kõikidest perepoegadest hellitatud tüdrukust mõelda, kes pärib arvatavasti isa koha! On küll Klaaral ohvitserist vend, aga see ei mõtle koju tulla, et peremeheks hakata, ja teine vend kavatseb kuhugi koduväiks minna.

„Mis nüüd minu vaatamine," sõnus Alma, kui end pisut kogunud. „Aga eks ma näe, kuidas ta elab ja on, ta ju siitsamast külast."

Kaarel ulatas käe, õele silmi vaatamata, ja astus kärmesti aidast välja.

Murelikult ohates vaatas Alma talle järele. Asjata ei sarnanenud Kaarel temaga välimuselt, sarnaneb hingegi poolest: unistab samuti peretütrest kui tema perepojast. Mõtleb ehk selle juures samuti Rätsepa talust kui tema Arumäest. Siiski julmem on Kaarel, norib kergesti perepoegadega riidu ega karda jumalat.

Mitte nõnda vaikselt ei läinud Arumäe inseneristja advokaadist poja lahkumine. Korraldati pidulik õhtusöök, millest osa võtma peale lahkujate toodi linnast külalisi. Joodi mitukümmend korda tervist, tühjendati hulk pudeleid ja sõideti siis keskööl lauldes Eralast minema.

Alma valas sel puhul rohkesti pisaraid — oma vendade pärast.

Kes linnas saatmas käisid, jutustasid sõjameeste minekust kui ülemeelikust pidupäevast. Lauldud, mängitud pilli, valatud pisaraid, joodud ja tantsitud, ähvardatud vaenlane pihuks ja põrmuks lüüa ning kuu aja pärast tagasi tulla, rist rinnal, kulduur taskus.

Käidi Eralast üle soo raudtee ääres sõjaväeronge mööda laskmas, oodati seal tundide kaupa, nähti siis ilmatu pikka tuhmpunaste loomavagunite rodu mööda veerevat, lehvitati vastastikku rätikuid, hüüti viimaseid soove ja pühiti silmi. Mõnest vagunist kostis isamaalaul, mõnest lõõtspillimäng, mõnest metsik „hurraa" — kõik kaugenes kiiresti, maha jäi ainult suits, mis varsti jäljetult haihtus.

Mihkel tõi linnast jälle inseneriproua tagasi, kes nüüd toast tuppa käis ja aina kaebles. Ta ei olnud enam millegagi rahul, ähvardas aina minestada ja isegi surra, kui tema, vaese, mahajäetud, õnnetu inimese soove ei täideta, kui talle kaasa ei tunta.

Ta ei unustanud aga kohustusi enese vastu, kähardas hoolega juukseid, värvis nägu ja huuli, tarvitas väga sagedasti peeglit ja puudritolmu. Oma mehest kõneles ta väga sagedasti ja nõudis oma halisemisele tähele-

panu. Kui Alma temale kord oma vendadest julges sõna lausuda, hüüdis proua jalga maha põrutades:
„Jätke need matsid! Mis lähevad need mulle korda!"

Perenaine, üle kuuekümne, madalasse vajunud ja hall, aga muidu veel käbe, unustas nüüd sagedamini oma seisuse ja algas Almaga köögis juttu läinuist ja jäänuist. Tema südamele olid lähemad perepojad ja nende vanemad, sulaste-päeviliste minek tegi talle muret ainult kui tööjõu kaotus.

Oma poegi tuletas ta kiiduväärselt sagedasti meelde, aga lohutas end mehelt ja tütrelt kuuldud sõnadega: „Ei ole neil seal midagi häda! Kas nad asjata kooliharidust on saanud! Kes niisugust kõrgesti koolitatud inimest tule ette saadab!"

Vanaperemees, seitsmekümne lähedal, aga veel kõrge ja sirge, ei kõnelnud teenijatega üksikult, ehk olgu siis ainult tööd kätte juhatades. Ei vaadanud siis otsa, vaid lõuga halli nüri habemega kõrgel hoides mööda, kuhugi, kus näis midagi tähtsamat olevat. Oli aga pere kuskil üheskoos tööl, siis ilmus vanaperemees mõnikord kepiga, igal sammul kõvasti kompsides; peatus, kõneles mingi loo Arumäe elust, mis pidi olema kuidagi õpetlik; jutustas midagi oma poegade elust, jutustas kõval ühetoonilisel häälel, kõigist mööda vaadates, ja kõmpis jälle sirgelt edasi.

Mihkel oli vendade minekust saadik süngem ja tusasem, teda kuuldi mõnigi kord isa-emaga vaenulikult sõnelevat. Almale lähenes ta sagedamini, tegi lauda juures või piimakambris mingit asja, kui Alma seal talitas, ja otsis juttu. Ise piilus vargsi toa poole, kas vahest vanemad ei näe või mõni teenijaist.

„Aidas vist juba jahe magada," algas ta kord. „Ööd juba viluvõitu."

„Ikka palju parem kui toas kärbeste käes," vastas Alma.

„Seda nüüd küll, et aidas kärbseid ei ole . . . Päeviliste saamisega üsna muret — hulk mehi viidi ära. Kes vallalisest rahvast jäid, nõuavad palgaks hingehinda."

„Peremeestel ka mõnikord muret!" naljatas Alma, kärmesti piimanõudega kolistades.

„Kellel siis veel, kui mitte peremeestel?! Pealegi minul!"

„Niisugune koht käes, parimad põllud Eralas . . ."

„Sellest võiks mõndagi kõnelda!" ütles Mihkel lühida ohkega ja kõndis eemale — toauksest käidi.

Alma vaatas talle järele, salajas head meelt tundes. Sirge oli Mihkel ja tugev, Arumäe isa tõugu, ja pruun habe, alt hoolsasti pikerikuks lõigatud, andis tema näole tõsidust.

Alma otsustas midagi oma meeles, otsustas midagi, ei tihanud seda aga selgesti enesele tunnistada. Ta otsustas end koondada ja paljust senisest loobuda.

Ei kõlba tal enam simmanitel tantsimas käia ega öösiti sealt ei tea kelle seltsis koju tulla. Ei kõlba mõelda kord ühest, kord teisest noormehest või koguni mitmest korraga. Ta on varsti kahekümne nelja aastane — aeg on lõpetada kergemeelne ebelus. Otse häbi on tal mõelda, kui paljudele ta juba mõelnud, aga üks on teise peletanud ja ta on sel sündida lasknud, vahele segamata, kedagi kaitsmata. On alati unistanud kellestki, aga mitte peatuma jäänud ühele. Juba ammu on talle seepärast peretütred ja isegi teenijatüdrukud halbu märkusi teinud, halbu suu ees, veel halvemaid tagaselja. Ta ei ole oma kõrkuses sest hoolinud, on nagu selle kiuste läinud kord ühe, kord teisega. Aga nüüd olgu sest kõigest küllalt! Olgu üks, olgu Mihkel või puusepp Jakob või kooliõpetaja — aga mitte kõik kolm. Kui neist aga keegi ütleks midagi selgemini! Et ometi teaks . . . Aga on tal siis nii kiire! Võib elada üksigi! Laupäevaõhtuti ja pühapäeviti läheb isa ja Lindat vaatama, Ludvigist või Madisest venda. Endistviisi ei kõlba elada juba sellepärast, et kaks venda surmasuus.

Ilma et end oleks sundinud tõsisemaks, oli vendade minek tema senisest muretusest ja rõõmsast meelest palju viinud. Ta oli nüüd kui õunapuu, millelt õitelumi langenud, jäänud ainult tihe lehestik.

Inseneriproua ootas, ootas mehelt kirja; kui seda ei tulnud, ei suutnud ta enam igavust kannatada ja kippus linna, et sealt meelelahutuseks külalisi tuua. Sõi-

deti vankril, perenaine miniaga vedruvankril, lubati tulla pühapäeva lõunaks.

Alma hooleks jäi laupäeval tubade koristamine, ehtimine ja toitude valmistamine.

Kui pere pärast lõunat tööle läinud ja Alma suures saalis laeni ulatuva peegli raami nikerdatud kroonilt tolmu pühkis, tuli Mihkel asja tehes sisse ja kohendas riiulil Brockhausi suure leksikoni köiteid. (Alumistel laudidel oli klassikuid kuldköites, vanu kalendreid ja mõni jumalasõna raamat.)

„Täiesti ülearune suve ajal neid külalisi linnast vedada," lausus Alma Mihkli poole vaatamata.

„Olen seda ammugi öelnud!" vastas Mihkel pahandades. „Aga kes sellest küsib!"

„Pidin õhtul, kui talitused lõpul, isa poole minema. Tea, kas lubate?"

„Kes teid keelata võib vabal ajal minemast," vastas Mihkel lahkesti ja lisas kohe: „Lähen korjan aiast mõne küpse õuna Linda jaoks. Kui õhtul lähete, võtke kaasa."

„On nii piinlik siit midagi viia," ütles Alma.

„Piinlik? Kuidas piinlik?"

„Ma nagu kannaksin salaja Arumäe varandust omadele."

„Arumäe varandust? Kelle päralt see Arumäe siis õige on? Kes siin peremees on? Kelle aed see on? Eks ometi minu!" hoopIes Mihkel.

„Kui te siin peremees olete, siis keelake see külaliste vedamine," salvas Alma naljatades ja hakkas kulunud pealisega pehmet sohvat harjama.

„Ega see kaua nõnda või kesta, näe keelangi ära!"

„Ma ei ütle sellepärast, et mul nende talitamisega tüli. Aga nende söötmine ja vedamine maksab ometi ka midagi!"

„Mis nüüd seda rääkida!" lausus Mihkel ohates ja laskus pehmesse tugitooli. „Olen juba mõni aeg mõelnud — nii ei saa kohta pidada! Siis, kui võlad üle pea kasvasid, visati mulle kaela, tehku ma mis tahan! Võtku ma raha kust tahan! See vendade-õdede kõrgesti koolitamine läks ometi midagi maksma! Suure vaevaga sain asja nõnda kaugele, et vennad laenu muretsesid. Aga intresside maksminegi teeb muret! Ja nüüd kor-

raga, kui neil sõtta minek — võtku mina kust tahan, aga muretsegu neile raha! Kust sa võtad, kui veel rukis peksmata ja tõug pole rõuguski! Ja mis tõug see tänavu on! Nagu udemed sea seljas! Ütelge nüüd, te tunnete ka majapidamist, kust ma seda raha pean võtma! Egas ometi piimalehmi või laadale viia! ... Õnneks sain õemehelt, kes seal karjamõisat peab, natuke laenata; ta ju oma rahakoti piimasaadustega paksuks ajanud!"

Mihkel istus tugitoolil kui noor kuningas troonil ja pahandas ühetoonilise kõva häälega, mis isalt päritud.

„Küll pikapeale tasute kõik," lohutas teda Alma. „Arumäe ei ole mõni sooveere kohake — rammusad, veerjad põllud, suur tõukari ..."

„Seda küll, aga mis see ette lööb, kui iga pühapäev veetakse linnast karjaviisi untsantsakaid kokku — Arumäe toitku! Mõni suvi teisi siin nädalate kaupa! Sai omal ajal koht nii rumalast vastu võetud: isa tegi tingimuseks, et kõik lapsed võivad suviti siin elada ja oma külalisi vastu võtta. Peale selle on vanematel õigus o m a külalisi vastu võtta — mine hakka nüüd nendega tagantjärele sõda pidama!"

Mihkel tõusis ohates toolilt ja hakkas pikil sammel mööda saali käima.

„Elu tuleb siin hoopis teisiti seada!" ütles ta, enam iseenesele.

Kui siis Alma sohvat ja toole puhastamast tõusis, peatus Mihkel otse tema ees ja sõnus päris tõsiselt:

„Teate mis? Naise peaksin võtma. Siis jõuaksin vanematega ja vendadega kõvemini võidelda! Noor ma enam üleliiga ei ole ..."

Alma tundis siin selle mehe ees hirmu. Mihkel ei olnud siin üksi: see trümoopeegel, suur sohva, rasked tugitoolid — ja ruumikas saal ise — kõik tegi Mihkli siin suureks ja võimsaks. Siin ei olnud ta enam omasugune, nagu aidatrepil või keldri ees.

Alma lõi pelgama ja pöördus kõrvale.

„Tea, kas seda suurt pilti võib niiske nartsuga pühkida?" küsis ta siis teist juttu tehes.

„Eks ikka vist või," lausus Mihkel ja läks piinlikkust tundes saalist välja.

Alma hingas kergemini — tal oli noorperemehe vii-

maste sõnade juures üsna kuum hakanud. Milleks Mihkel seda kõike temale rääkis? Ega ometi . . . ?

III

Kaks nädalat ootas Alma sõjaväljalt kirju, luges tube kraamides salaja ajalehest sõjateateid ja läks siis pühapäeva õhtupoolel, rahutusest aetud, vanema venna Madise poole, mõne versta taha.

See oli vaikne väike popsikohake, kus Madis elutses, kellel kõik ajuajad juba seljataga. Tal oli naine, kaks last, kõhn hobusesetukas, kaks lehma, nendest üks aher, teine lüpsmas, paar lambatalle ja seapõrsast. Ta luges ajalehte ja kapis oli tal paarkümmend raamatutki, neist küll mitmed kooliõpetajalt, kirjutajalt ja muilt laenatud. Kihelkonna laulu- ja mänguseltsi kooris puhus ta metsasarve, ja suvel, laupäevaõhtuil, võis tema hurtsiku poolt pehmet vaskpilli häält kuulda. Kõige enam armastas ta neil õhtuil puhuda: „Kuule, kuidas hääli helab"; algas seda nii tasa, et ainult naabertaludesse kuulda võis, ja esimese lause lõppu „Vanemuise kandlelt kõlab" ei olnud sinnagi kuulda, seda pidi enesele vaid kujutlema. Aga siis puhus ta kõvasti, nii et mõne versta taha kostis: „See on eesti laul", ja nagu hoogu saades kordas ta veel kõvemini: „See on eesti laul!" Viimane toon kõlas pikalt ja kustus aeglaselt.

Erala kooliõpetaja mängis Madisega parajasti kambris malet, kui Alma sinna tuli. Alma tundis seda kooliõpetajat juba mõne aasta ja oli isegi tema lähenemist kuidagi sallinud. Tegemist oli ometi haritlasega. Kooliõpetaja oli üks neist kolmest, kes Almal vahel õhtuti enne uinumist meeles seisis. Ainult jõhker ja liiga pealetungiv oli see mees, sellepärast pidas Alma nüüd, kurval ajal, temaga sõbrustamist patuks. Täna ei tahtnud ta temaga kõneldagi, tõmbus Madise naisega õue ja hakkas uudiseid pärima.

Ka siia ei olnud veel kumbki vend kirjutanud sõjaväljalt; võidi ainult umbkaudseid oletusi teha, kus nad juba on ja mis nendega juhtunud. Need oletused ei

olnud aga rõõmustavad. Lahingud olid käimas, nagu ajalehtedest võis lugeda, langenute arv suur. Vendade pärast muretses siiski peamiselt Alma. Madise naine kaebles oma hädadest: mehe päevad minevat kõik rendi ette, talveks ei jõudvat midagi teenida, oma tööga ei saavat ka kuidagi korda.

Varsti astusid ka mehed toast õue; kooliõpetaja oli mängu kaotanud, ja Alma teadis, et see tema tuleku tagajärjel sündinud. Selle mehe veri lõi tema läheduses liiga kiimalt keema.

„See on juba meie perekonnas nõnda," ütles Alma, jätkates Madise naisega alatud juttu, „et keegi meist seda ajalikku vara ei mõista koguda ega korra peale saada. Aina orjame teisi..."

„See on kõige suurem viga meie aja inimesel," ütles kooliõpetaja, kes juttu kuulanud.

„Kas kõige suurem, seda veel ei tea," vastas Alma jahedalt. „Elame omad päevad ka vara ja rikkuseta kuidagi ära."

Ta heitis pilgu selle mehe neljanurgelisele, pisut lihavale rõve-lõbusa ilmega näole ja paljale pealaele. Kuidas see küll talle seni meeldida võinud! Missugune kiim ilme näol ja himur pilk silmis! Aga võimalik, et ta just selle kõige tõttu oli tõmmanud ja hukutanud?

„Tähtis pole äraelamine, tähtis pole lõpp," targutas kooliõpetaja. „Tähtis on tänane päev. Kui ma täna hästi süüa ei saa, siis on see päev raisus, siis on see närune päev."

Alma ei hakanud vaidlema, ta teadis, et kooliõpetaja temast targem on ja viimaks oma võtetega tema vastu seina surub. Ta pööras jutu jälle sõjasündmustele.

„Tea, kas mu mehel ka minna tuleb?" küsis Madise naine salakartust muretu hääle taha varjates.

„Mis sellest! Saate vabalt lõbusa lese elu elada!" alpis kooliõpetaja võikalt naerdes. Siis seletas ta asjatundlikult, et sõda kuu või kahe pärast lõpeb.

Madise naine aga, kui kõige vähem teadja, ohkas murelikult:

„Ei seda tea keegi, kui kaua ta võib kesta."

Alma tegi varsti minekut — tahtis õhtul veel isa

poole astuda. Kooliõpetaja tuli temaga kaasa: umbes versta võrra viis neid rohtunud külavahetee ühele poole.

Kooliõpetaja oli heas meeleolus nagu alati noorte naiste läheduses, sõnakas ja ligitungiv. Ta surus enese Alma külje vastu ja algas juttu sõjast. Tema arvamused olid kindlad, selged, vastuvaieldamatud. Vahetevahel päris ta siiski Alma seisukohta mõne oma väite suhtes, juba oletades, et see ainult heakskiitev võib olla.

Almal oleks palju olnud vastu öelda, aga tal puudusid sõnad, puudus osavus oma mõtete väljendamiseks; tal puudus ka tahe selle inimesega vaielda.

„Peaasi, sõda toob elu ja liikumist," jutlustas kooliõpetaja. „Sõda äratab meis magavad jõud, ergutab võitlusele ja pingutusele, avab teesid, laseb edasi pääseda . . . Eh, kahju, et mind ei mobiliseeritud!"

„Võite niisama minna, kui tahate. Ega tagasi saadeta," ütles Alma.

„Ja teil kahju ei ole?"

„Miks just minul?"

„Olgu sellega, kuidas on. Sellest kõneleme veel. Oodake natuke — ja ma lähengi! Muidugi mitte lahinguväljale, suurtükilihaks; selleks leidub lolle küllalt!"

„Nagu minu vennad?!" viskas Alma teravalt vahele.

Aga kooliõpetaja ei hoolinud sellest, vaid jätkas hoobeldes:

„Ei mõtlegi kauaks siia näljapalgale jääda, et puupeadele tähti tuupida. Selleks leidub teisigi. Leidub neidki, kes seda ülesannet pühaks ning tähtsaks peavad!"

Siinkohal pidas kooliõpetaja tarvilikuks oma sõnu naeruga kinnitada.

„Aga ma kõnelen päris tõsiselt, Alma," jätkas ta asjalikku tooni võttes. „Oletame, ma tahaksin naise võtta. Kas tuleksite mulle, nälgivale, paljale kooliõpetajale?"

Küsija pidas seda osavaks võtteks ja jäi võidukalt Alma vastust ootama. Ta sai ka kohe vastuse, lihtsa ja selge:

„Miks ei tuleks!"

Kooliõpetaja sai aru, et see on pilge, ja sõnus jahedalt:

„Oleksite puruloll, kui tuleksite... Mina nõuan, et mul laud oleks alati hästi kaetud, et mul nälgida ei tarvitseks. On mul selleks õigus?... Kahtlemata! Mul on elust õigus kõike võtta, nii palju kui ma võtta jõuan. Ja ma võtangi!"

Ta surus enese Almale lähemale ja võttis poolvägisi tema käsivarre. Siis hakkas ta meelitavalt sosistama, hurmata püüdes:

„Eks ole, Alma, võtame elust, mis ta anda võib? Võtame, varastame, röövime temalt kõik rõõmud! Seda käsib loodus ise oma halastamatuse ja mõttetusega. Seda käsib meil teha ka praegune mõttetu tapmine sõjaväljal. Need olid lollid, kes elu ei rutanud maitsma ja nüüd seal peavad surema. Ja mis neil puudus? Ainult julgus võtta, maitsta! Ainult arad elavad vaga ja püha elu, loobuvad kõigest!"

Ja veel palavamalt, meelitavamalt:

„Aga meil on julgust! Meil on julgust võtta kõike, maitsta kõike!"

Selle mehe lähedus mõjus alati kui kange viin, võibolla sellepärast Alma kartiski teda. Kartis seda inimest, aga ei saanud teda küllalt põlata. Täna tuli talle päästjaks mure vendade pärast, tuli meelde isa ja Linda, isegi kadunud õde.

„Jätke mind!" ütles ta kindlasti ja vabastas oma käsivarre.

Kooliõpetaja muutis tooni tõsiseks, peaaegu kurvaks ja alandlikuks:

„Alma, hindan teid väga kõrgelt, olen teid alati austanud. Mida mulle tarvis?... Head sõpra, kindlat sõpra, truud hinge on mulle tarvis!"

„Ja lepite ainult hingega?" küsis Alma torkavalt.

„Kes hinge annab, annab kõik."

Ja nüüd algas ta tormijooksu Alma hinge peale, misjuures siiski ülearuseks ei pidanud teda käsivarrest pigistada ja kätt talle piha ümber panna. Lõpuks kinnitas ta, et niisuguse hinge võitmise järele, nagu on Alma oma, tunneks ta enese tiivustatud ja oleks valmis tervet

maailma võitma. Olgu siis Alma ise selle võidu hinnaks!

„Enne vaatame siiski, missugused need võidud on," lausus Alma jahedalt.

Nad jõudsid teeotsale, mis koolimaja poole viis. Alma sirutas käe, ise kõrvale vaadates. Kooliõpetaja haaras kõvasti käest kinni ja sosistas painavalt:

„Teie tulete minu poole! Teie tulete veel täna!"

Alma tõmbas kõigest jõust, sai käe lahti ja ruttas joostes Erala poole.

Juba umbes aasta oli see mees Almale läheneda katsunud, küll simmanitel, küll külateel. Oli tänavu suvel öösiti isegi Arumäe aida ukse taga käinud ja sisselaskmist nurunud. Vähe puudus, et Alma ta kord sisse oleks lasknudki. Pärast kohkus ta isegi oma nõrkusest, õe saatus tuli talle meelde ja ta kinnitas enesele vandega, et teinekord säärast mõtet pähe ei lase tulla.

Alma naiselikku edevust kõditas siiski teadmine, et valla harituim mees temaga, vaese teenijaga, teiste nähes sõbrustab. Ta teadis, missuguse salakadedusega teenijad ja peretütredki teda vahtisid, kui kooliõpetaja simmanitelt teda koju tuli saatma.

Aasta poolteise eest oli see mees kustki kaugelt siia tulnud, kirjutaja lahkel soovitusel. Keegi peale kirjutaja ei teadnud, kes ja kust ta on. Jäi tumedaks, kuidas ta hea tervise juures enesele valge passi muretsenud. Ühes kirjutajaga käis ta jahil, purjutamas ja ehal, millest kord halb sekeldus tekkis ja vallanõukoguski arutusele võeti. Oli käinud nimelt ühe oma naisõpilase juures ehal. Aga see ei olnud mees, kes saatuse lööki aralt ootama jääb. Käis külanõukogu liikmete juures kodus, pesi enese puhtaks: kus osavate sõnadega, kus viinaga; käis linnas ülemusegi juures, kõneles salakaebustest, ja kui asi viimaks vallanõukogus arutusele tuli, julges ainult vallavanem Loo Rein rahvavalgustaja eluviiside pärast nuriseda. Teised kaitsesid kooliõpetajat ja arvasid, et niisuguselt elujõuliselt noormehelt ometi nõuda ei võivat, et ta munga kombel elaks. Ja tugeva väitena lisati veel: „Oleme ju kõik inimesed ja ekslikud."

IV

Alma sai sõjaväljalt korraga kaks kaarti, see tähendab: kasakas tõi nad korraga Arumäele; vallamajja oli teine juba mitme päeva eest tulnud. Inseneriproua tõi nad kööki ja nõudis, et Alma nad temale ette loeks, sest tal olevat m e e s sõjaväljal ja sellepärast olevat tal õigus teada, mis seal sünnib. Alma puikles vastu, aga inseneriproua sai otse kurjaks: mis saladusi võivad vennad kirjutada! Alma andis huuli kokku pigistades kaardid prouale. See luges ja nurises, et vigu olevat palju ja käekiri sant!

Kaarli kirja lugedes puhkes proua naerma, nii tugevasti, et käe rindade alla pidi panema. „Oh, need maainimesed!..." sai ta läbi naeru öelda ja hakkas siis lokikääre pliidi all kuumaks paistma.

Aadu loendas linnu ja maid, mis ta juba näinud. Raskusi olevat, aga mitte lausa häda. Harmoonikamängu kuuldes minevat süda kurvaks ja kange koduigatsus täitvat hinge.

Kaarli kaart oli kohati punase pliiatsiga kustutatud, selle tõttu jäi ta segaseks. Korra olevat nad vaenlasega juba „nattipidi" koos olnud. Järgnesid ähvardused ja ennustused, nagu: „lööme kõik saksad varsti lömmi", „katsume selle lihunikutöö siin varsti lõpetada", „pea tuleb „suur saunapäev"" ja teised sarnased.

Lõpuks oli tervisi K-le. Alma teadis, et see K. oli Rätsepa Klaara. Ta kehitas õlgu ja silmade vahele tõmbus mureliku mõtte korts. Ei oota see ilus kergemeelne tüdruk vaest poissi!

Veel samal õhtul viis Alma vendade kaardid isale, viis ühtlasi värskemaid teateid sõjast, nii palju kui neid kuulnud teistelt. Arumäel käis inimesi, siin kuuldi mõndagi. Aga Alma taipas varsti, et uskumisväärilist on sõjajuttudes vähe. Nii näiteks mõistis inseneriproua ajalehist loetud sõnumeid oma heaksarvamise järele võimatuseni moonutada. Suurema hulga peas olid rünnakud, sõdijad ja erapooletud, vaenlased ja liitlased hädaohtlikult segi. Veel tumedam oli paljudele, kus sõditakse või kui kaugel. Käidi vaiksel õhtul hilja küla taga väljal, pandi kõrv vastu maad ja kuulatati. Kinni-

tati, et kaugel kahurimürinat kuuldud, et taevas tulekumagi nähtud, sest vaenlane põletab seal külasid. Vanemad inimesed, kes ise ajalehti ei lugenud, olid kindlas arvamuses, et vaenlane kord öösi Eralasse tungib, tapma ja röövima hakkab. Ei olnud nooremadki sellest hirmust vabad. Sõda seisis seal kaugel kui ränk pilv silmapiiril, heites välke ja just nagu kõmisedes maa all. Kui pea ei või see pilv tõusta!

Vana Verihurm seisis palja päi keset õue, kui Alma hilja õhtul sinna läks. Vaikseks oli isa jäänud juba vanema tütre surma puhul, veel vaiksemaks kahe poja lahkumise järel. Oli kui vana puu, millelt tuuled murdnud oksad, mis ei kohise enam. Ta oli siiski veel praegu üle keskmise kasvu, sirge, isegi sale, pealagi paljas, lõug hallist murust piiratud.

Alma jutustas vendade kaartide sisu, kõneles sõjauudiseid ja avaldas lootust, et kõik see varsti lõpeb. Näe, vene väed tungivad Preisimaal edasi, varsti on nad Berliinis, ja siis tehakse rahu.

Isa oleks nagu naeratanud selle üle, ja läks siis lauda poole talitustele. Alma ruttas tuppa Lindat vaatama.

Õetütar magas juba. Alma poetas talle mõne õuna vaiba alla ja vaatas isa lauale. Seal olid aasta viiekümne eest ilmunud ja kokkuköidetud ajalehelisad — vist elustas isa vahetevahel, kui tööst väsinud, neid lugedes oma noorpõlveaegu.

Mõne sõna trööstiks või juhatuseks tahtis Alma isa suust kuulda, enne kui ta läheb. Nii palju rahutust, nii palju kaksipidi mõtteid oli viimasel ajal hinges, et ta oma jõuga enam selgusele ei pääsenud.

Isa tuli sisse, laskus laua äärde istmele, lausus vaikselt mõne sõna oma tööjärjest ja küsis, kuidas läheb tõukoristus Arumäel.

Ta kõneles aeglaselt, rahulikult. Nii puhub õhtune tuuleõhk läbi lehestiku, hoota, ruttamata. Alma kuulas enam isa häält kui sõnu.

„Vendade pärast muret," lausus ta siis: „Ega muud, kui see sõda kestab veel kaua, võetakse veel mehi, tuleb viimaks Madisel või Luilgi minna. Meil seal kõneldakse aina mobilisatsioonidest, iseäranis see inseneriproua. Võib-olla tahab hirmutada."

„Kõik võib sündida. Mis aitab seal muretsemine! Jäta parem kõik jumala hooleks, tee oma tööd ja maga rahulikult," sõnus isa, enam ennast kui tütart lohutades.

„Kerge öelda: jäta muretsemine! Kui seda saaks!" vastas Alma ja ohkas.

„See on siiski kõige suurem tarkus."

Õues kohtas Alma vana Priidu-tädi, kes siin kitsakeses eeskambris elutses ja vana Verihurma talitustel avitas. Sügise- ja talveõhtuti pani ta kaarte. Viimasel ajal, sõja algusest peale, käis siin rohkesti tüdrukuid ja naisi, et sõttaläinute ja eneste tulevikku kuulda.

Alma ei uskunud Priidu-tädi ennustusi, naeris nende üle. Aga täna oli tal kiusatus kaartide kaudu üht pilku tulevikku heita, mis kui maa ligi vajunud udu igast küljest silmapiiri kattis.

Tädi oli rätiku sügavale silmile tõmmanud, käed olid tal põlle all, heitis ühe pilgu kulmude alt Alma poole ja oli kohe päri kaarte laduma. Madal ja küürus, nagu ta oli, astus ta ees rehetuppa. Alma tema järel. Oli peaaegu täiesti pime, aga Priidu-tädi leidis kobades varsti tikud ja süütas mõhe kaanel küünla.

Alma laskus ahjukolde ette pakule: nii võõras, õudne ja ängistav oli siin oma tulevikust sõnumeid oodata.

Priidu-tädi istus mõhe taha järile ja segas määrdunud kaarte, nägu rätiku taha varjata püüdes.

„Tõstke kah!" ütles ta siis tasa.

Alma tõusis, tõstis ja laskus siis jälle pakule.

Nüüd ladus Priidu-tädi nobedasti kaarte ridadesse, vaatas ja tõmbas oma lehtõhukesed huuled kõvasti kinni.

„Ütelge nüüd julgesti õigust," manitses Alma.

„Ega mina midagi . . . Mis kaardid näitavad, seda ütlen," vastas tädi, pigistas jälle oma sinakaid vihalehesarnaseid huuli ja hakkas siis seletama:

„Kiri, õhtuse teega — häid sõnumeid. Pidu lõbusa olemisega, aga — suur meelepaha. Üks mustaverd meesterahvas kannab teid südamel, teie teda ka, aga vanem naisterahvas segab vahele ja sest tuleb suur pahandus. Kihlused teil enesel, aga head ei ole sellest jällegi näha. Natuke raha, üks vanem meesterahvas soovib teile paha. Matused õige lähedal ja haigus."

„See on ju otse hirmus!" hüüdis Alma pakult tõustes. „Küllalt, ärge enam midagi ütelge."

„Ega mina midagi — kaardid näitavad."

Alma pani hõberaha mõhe jahusele kaanele, soovis head ööd ja ruttas välja. Tema peas olid segamini matused, kihlused, vanemad ja nooremad meesterahvad. Aga olgu need meesterahvad, soovigu nad head või halba kui aga neid matuseid ei tuleks!

Ta nägi kujutluses soldatite ridu tolmusel teel marssimas, rängad ranitsad seljas, püssid õlal, päevitunud näod higised, jalad tammuvad tömbilt. Korraga kostab eemalt madalast võsastikust püssitule ragin, marssijaist langeb osa taarudes teetolmusse, teised karjuvad hurraa! ja tormavad võsastiku poole.

Ta peletab enesest võitluskujutlused ja vaatab kaugele edelasse. Seal on hall pilvemüür purunenud servadega. Selle müüri taga toimuvad kõik need hirmsad sündmused. Aga siia ei kosta kahurite mürinat ega surijate kisa — kõik on vaikne.

Varsti levis Eralas teade, et kaks selle küla poissi võitluses langenud. Mõlemad olid sulased; ühel vanemad surnud, teisel ema veel elus. Kaasvõitlejad matnud mõlemad võõrasse mulda. Veel tuli teade, et ühe popsi poeg jäljetult kadunud. Kihelkonnas oli langenuid juba üle kümne.

Kõik, kellel omakseid oli sõjaväljal, tundsid hirmu ja ootasid halbu teateid. Ei kujutletud enam võitu, saaki ega aumärke.

Alma läks pühapäeval kiriku, kus langenute eest hingepalvet pidi tehtama. Juba alguslaulu ajal pühkis ta salaja pisaraid ja palvetas oma hinges kogu jutluse aja vendade eest. Hingepalvet langenud sõdurite eest luges ta niisuguse hardusega, nagu oleksid tema enese vennad sõjaväljal surma saanud.

V

Rukkipeksu päev oli Arumäel kärarikkam kui teistes taludes. Oli rohkem rahvast koos ja meeleolu sõja tõttu ärev.

Hommikul vara vilistas masin, mis juba eelmisel õhtul Loolt siia veetud, ja rahvast tuli mõlemalt poolt mööda külateed Arumäe väljale. Tuli teiste hulgas Alma kõige noorem vend Ludvig, kes veel aastate pärast sõtta ei kõlvanud, küll aga mitu aastat tööpoisina juba teeninud. Ta oli veel nii häbelik, et teiste jutust ja lõugutamisest osa ei võtnud. Ta oli sirge, kuigi veel liiga õrn ja nõtke, näos ja silmis süütus ja värskus, tihedad pähklikarva juuksesalgud uhkelt üle pea visatud. Alma vaatles salaja, kuidas ta hanguga hoogsalt vihke pildus. Ta märkas, et tüdrukute, naiste ja isegi inseneriproua silmad heal meelel tema vennal viibivad.

Tööst võttis osa Mihkel ise, kõike juhtides, kuna vanaperemees kõndis peksumasina ümber ja andis ka omalt poolt juhatusi, kuigi selleta kõik sama hästi oleks läinud. Keskhommikust lõunani oli isegi inseneriproua töö juures ja äratas üldist tähelepanu, peamiselt küll oma kõnelustega. Üleannetud poisid ja peremehed heitsid tema kulul nalja; kippusid isegi lorama, kui vanaperemeest polnud lähedal. Aga see ei pahandanud prouat, andis talle ainult põhjust naeruks ja kiljumiseks.

Alma sai teiste hulgas vaid mõne tunni töötada, pidi muidu köögis perenaist aitama. Seal, masina juures, oli kaugelt huvitavam ja lõbusamgi. Masin huugas kõvasti, vihud kahisesid, kostsid hüüded ning vandumised, ja vali kära garnituuri ümber ei vaikinud pilgukski.

Vana Verihurm, Alma isa, tõstis hanguga pikkamisi sasi rõuku ja vaidles vanaperemehega jumala ja usu üle.

„Sa usud ikka seda vana jumalat," ütles Arumäe vana sõbraliku üleolekuga.

„Ons seal mõni uus valitsema hakanud?" küsis Verihurm.

„Uus või mitte, aga sa peaksid sellele vanale kõvemini peale käima. Tema kannab selle vaese rahva eest vähe hoolt."

„Jätab rikkagi mõnikord hätta, kui heaks arvab."

Tulid mõned teisedki Arumäe vanale appi:

„Talle tuleks ikka selgemini öelda: ei anna ta sulle midagi, mis sa tast kiidad, mis sa tast palud!"

„Te vaatate asja peale kui vallasandid: kas peremees annab midagi või ei anna? Kui annab — kiidame, kui ei anna — käigu põrgu!" vastas vana Verihurm.

Arumäe vana aga silitas viisipäraselt oma nüri habet ja lausus õpetlikult:

„Kui usud, et on jumal, ja vaatad selge silmaga ümber, siis näed igal sammul, et kõik oleks võinud olla loodud targemini ja paremini."

Kupja peremees, kellel Arumäe omaga oli vist kana kitkuda, tähendas naljatades:

„Kui oleks see asi kõik antud teie kätte, oleksite oma koolitatud poegadega selle maailma hoopis paremini korda seadnud."

Vahepeal oli aga kära teisel pool kõvenenud.

Loo Reinu noorem poeg Oskar nöökis Rätsepa Klaarat, ja Almale ei olnud see ükskõik.

„Teil oli seni iga sõrme jaoks üks; katsuge nüüd, et koguni kuivale ei jää," ütles Oskar põhku Klaarale koorma otsa pildudes.

„Loodate ehk, et üks sõrm teie jaoks vabaneb?" küsis Klaara.

„Tänan, olen juba mobiliseeritud. Otsige enesele mõni nõrgajõuline maakaitseväelaste hulgast," vastas Oskar.

Et seepeale naerdi, viskas Klaara Oskarile põhu kaela. Siis küsis ta, et juttu kõrvale pöörata:

„Tea, kas õhtul tantsida ka saab?"

„Kui vanaperemehe tantsima viid, ega ta siis keela," naljatas keegi poistest.

„Klaara ees sulavad kuuekümne-aastasedki nagu või tulisel pannil," nöökas jälle Oskar. Ta vahetas oma koha Ludvigiga, kes nüüd põhku Klaarale hakkas kätte pilduma. Eemale minnes ütles ta aga Ludvigile:

„Vaata, et see tüdruk sulle sealt ülevalt kaela ei lange! Ta võib sind eksikombel Kaarliks pidada. Ja mine tee niisugusele selgeks, et sa Kaarel ei ole, kui ta seda uskuda ei taha!"

Teistele sünnitas see naeru, aga Alma süda sai üsna rahutuks.

See Loo Oskari märkus ei olnud täiesti põhjata: Alma oli ise ühel viimastest simmanitest märganud, kuidas

Klaara kohmetu ja häbeliku Ludvigi mitmel korral tantsima viis ja temaga eputavalt edvistas. Siis oli aga veel Kaarel siin; mis sünnib aga nüüd, kui ta tuhandete verstade taga! Hea meelega võtaks ta selle kergemeelse tüdruku ja manitseks teda: „Ära aja Ludvigi pead segi, kui sa tõsiselt ei mõtle! On sul midagi Kaarliga kavatsetud, siis oota teda kannatlikult!"

Teisel pool oli jutt sõjale käändunud ja Arumäe vana võis nüüd poegadest kõnelda. Sõjal ei olevat midagi viga, seda kinnitavat mõlemad pojad. „Peaasi — inimene võib sealgi hästi teenida ja edasi pääseda."

„Mõni pääseb koguni teise maailma!" viskas Loo Oskar vahele.

„Need on need, kes isamaa eest sõdivad," ütles Ludvig ja punastas ise.

„Kõik sõdivad isamaa eest," vastas Arumäe vana õpetlikult. „Aga haritud inimesel on seal tähtsamad ülesanded seljataguses teenistuses; temal ei pruugi püssi kätte võtta."

„Muudkui need vaesed ja harimatud, need mingu tule ette!" hüüdis keegi sulastest.

„Küllap ehk nüüd tuleb kord ka meie parunite ja sakste kätte," ütles Rätsepa peremees sasirõugu ääres piipu popsides. „Näe, lehestki lugeda, et hakatakse kõvasti neile peale käima."

„Eks ta ole ka aeg," vastas Arumäe vana teadja inimese väärikusega. „Kõik need parunid, mõisnikud ja saksad on juba täiesti ülearused. Enne olid nad veel ainukesed haritud inimesed meie maal ja võisid ütelda: teie olete koolitamata ega kõlba mingi kõrgema ameti peale! Aga nüüd võivad meie oma pojad iga krahvi ja paruni asemele astuda — samuti haritud ja peenikesed kui mõisnikud."

„Eks neist tule viimaks meie saksad!" hüüdis keegi kehvikuist.

„Ja need olla hullemad kui päris saksad!" lisas teine.

Mis edasi kõneldi, seda Alma ei kuulnud — ta pidi perenaisele abiks minema.

Õhtul oli tants, kuigi mitte saalis, vaid peretoas. Ilmus ka kooliõpetaja, keda Loo Oskar nöökava hüüdega tervitas:

„Valgepassimees tuleb!"

Kannel hakkas polka taktis põnksuma, noorte jalad ei mallanud paigal püsida. Ja peretuba kippus keerlevaile paaridele kitsaks jääma.

Nooremad tantsisid, aga vanemadki ei raatsinud koju minna. Istuti seinaäärtes, naised sosistasid poisse ja tüdrukuid hinnates, iseäranis kõlblast küljest, mehed suitsetasid odavat tubakat ja sülitasid põrandale.

Iseäranis elavas meeleolus oli inseneriproua. Ta tantsis Alma vennaga ja kooliõpetajaga mitmel korral, koketeeris ja õpetas neile moodsaid tantsusamme, oma seelikut üle põlve kergitades.

Alma ootas tüdinult võõraste minekut ja öörahu. Tal oli palju südamel, milles selgusele tahtis jõuda; tal oli nagu raske ülesanne lahendada, aga selleks oli rahu ja üksindust tarvis.

Kui keskööl minema hakati, haaras Rätsepa Klaara teise käega Alma, teisega Ludvigi ja tuli nendega ühes välja. Oo, ta oli nii lahke, et Almas kahtlust tekitas: mis on selle taga?

„Kaarlist vennal on seal kaugel vist väga igav. Kirjutage talle mõni sõna," ütles ta Klaarale.

Too puhkes naerma ja laskus Ludvigi najale.

„Mis mina talle olen või tema minule!"

Alma jättis nad kahekesi ja pöördus tagasi.

Ta ei saanud niipea uinuda. Liiga kärarikas oli olnud tänane päev ja käis kui karussell veel peas. Palju oli tal meelde jäänud vaidlustest; olid tekkinud küsimused, aga vastuseid neile ei mõistnud ta oma peaga leida. Kui ta oleks koolitatud, siis teaks ta kõik, siis ei oleks talle midagi tume. Aga kui neil Arumäe poegadel, inseneriproual ja kõigil neil linnast veetavail külalisil kõik selge on, miks nad siis teisiti ei ela? Kooliõpetaja on ka haritud natuke, aga jõhkram ja julmem külapoistest. Ei saa tema, Alma, neid haritlasi austada ega heaks kiita nende kombeid.

Ometi peavad vennadki haridusest nii palju ja kahetsevad, et nii vähe koolis saanud käia. Loevad ajalehti ja muretsevad, kust saavad, raamatuid. Ta ise ka oli vallakoolis hea õppija ja oleks pärastki õppinud; ta loeb salaja peremehe ajalehti ja mõnikord mõnda raa-

matutki. Miks ei tahaks ta olla haritud inimene ja inseneri proua! Muidugi, ta ei elaks nõnda; ei logeleks, ei kähardaks juukseid ega puuderdaks nägu. Käiks siin vaesemaid inimesi vaatamas, aitaks neid ja õpetaks nende lapsi. Võib siiski olla, et ta hariduse läbi samasuguseks oleks muutunud kui kõik need, kes siin lõbutsemas käivad!

Siis see rikkus ja vaesus, millest nii palju vaieldakse ja milles ta ikka veel selgusele ei jõua! Pühakiri kõneleb rikkuse vastu ja kirikhärra kantslist samuti. Aga seesama kirikhärra peab rikkast lugu ja tal on igal pool esimene koht. Rikas ei võta vaest oma lauda, aga pühakiri käsib seda teha ja kirik õpetab seda. Ei vii Arumäe peremees vana Verihurma iilagi oma saali või söögituppa; sinna pääseb ainult jõukas rahvas ja peened külalised linnast. Vaesuse eest ei karistata vangistusega, aga häbistavaks ja alandavaks peetakse seda.

Miks kipub ta siiski kohut mõistma maailma üle, kui tema omas südameski pole kõik korras! Seal on praegu kolm meest, ja ta ei tea ikka veel, kelle poole lõplikult hoiduda. On isegi uhke, et mitu meest ta peale silma heitnud. Aga nii ei või see ometi jääda, tarvis valida ja otsustada!

Seekord jäi siiski kõik otsustamata.

Kui ta järgmisel õhtul aita tahtis minna, leidis ta ukse riivist lahti olevat. Ta küsis kartlikult: „Kas seal keegi on?" Aga ei vastatud. Kui ta sisse läinud ja voodiäärele istunud, astus keegi teisest seinast rutusti ukse poole ja ütles poolsosinal: „Mina olen, ärge kartke!"

Almat valdas hirmuvahk, ta tundis kooliõpetaja hääle ja tahtis põgeneda, aga tugevad käed haarasid ta kinni. Lühikese rabeluse järel pääses ta lahti, aga mitte välja. Uks oli kinni, ait täiesti pime.

„Minge kohe, muidu ma karjun appi," ütles Alma ähvardavalt.

„Teil ei ole midagi häda! Tahtsin ainult paar sõna öelda, siis lähen isegi," sosistas kooliõpetaja.

„Minge sinnapoole ust, siis võite oma paar sõna öelda!" käskis Alma.

See oli nii kindlasti öeldud, et kooliõpetaja tõesti ukse paokile tegi ja siis Almat istuda palus.

Alma istus pimedasse seina äärde vaka peale ja päris kärsitult:

„Mis teil tarvis?"

„Alma," algas ehaline lipitsevalt ja võttis ukse ees pakul istet, „miks te nii vaenulik olete? Olen teile läheneda püüdnud, seda ma ei salga, sest armastan teid. Te ei usalda mind. Tahtsin teiega ammu kõnelda. Nii halvas tujus, kui ka täna olete, ütlen siiski, mis mul öelda. Armastan teid ja — tahan teid enesele naiseks võtta."

Nende sõnade järele lükkas ta ukse kinni. Edasi kõneles ta hukutava sosinaga:

„Alma, usaldage mind, ma palun! Miks te mind kardate! Enne olite palju lahkem."

„Siis olite ka viisakam."

„Usaldage mind kui iseennast!"

„Me ei või kunagi ennast usaldada."

„Te näete, ma tulen ausate mõtetega . . ."

„See võib olla," sõnas Alma, ilma et isegi oleks mõelnud, mis ta ütleb.

„See o n nii!" kinnitas kooliõpetaja. „Võtan teid enesele naiseks. Olete nõus, ma loodan . . ."

Need sõnad kõlasid nii võõrastavalt, neist kostis hoopis teine mõte, nii et Alma tuska tundis ja millegipärast nutma oleks hakanud.

Kooliõpetaja kuuldi üles tõusvat. Alma sööstis istmelt ja astus pimedas kuulmatult vasakule. Ta arvas nägevat, et teda laialisirutatud kätega püütakse. Ta kummardus madalale ja hiilis seina äärt mööda ukse poole.

„Alma, kus te olete?" küsis kooliõpetaja ja komistas tagaseinas kühvlit vastu.

„Siin!" hüüdis Alma ja tõmbas ukse lahti.

„Miks te minu eest põgenete?"

„Miks te mind kui metslooma püüate?"

Selle peale ei vastanud kooliõpetaja midagi. Ta tuli Alma järele aidatrepile.

„Miks te mind kardate?" küsis ta vähe aja pärast uuesti.

„Ma ei . . . usalda teid."
„Ikka veel mitte? Ka pärast seda mitte, mis ma ütlesin?"
„Ega te pärast seda teine ole."
„Aga minu ettepanek . . . mis te selle kohta ütlete?"
„Ei midagi."
„Ei midagi? Te ei vastagi sellele?"
„Ei mõista midagi vastata."
„Mulle ei ole sõnad tähtsad."
„Ei mõista ka sõnadeta vastata."
„Tulge minuga ühes aita," sosistas kooliõpetaja Almale lähenedes.
„Ei!" hüüdis Alma nii kõvasti, et isegi kohkus.
„Mõtelge minu ettepaneku üle, ja kui ma teine kord tulen . . ."
„Mul muustki mõelda," lausus Alma pahuralt; vennad tulid tal meelde.
Kooliõpetaja soovis leigelt head ööd ja kõndis värava poole.
Alma pöördus aita, riivitas hoolega ukse ja heitis õlgkotile.
Mis sest kõigest arvata? Peas oli tal kõik segi: tarvis enne rahustuda, siis alles võib mõelda. Aga pea ei rahustunud, mõtted ei peatunud; nad olid kui hirmunud linnukesed, kes enam rahulikult okstele ei julge laskuda. Kas ainult hirmutatud, kas mitte huvitatud ja meelitatud? Kas ei lenda nad kui arad, aga näljased linnukesed, kellele sööta maha puistatud?
Temast saaks kooliõpetaja naine! Teda ei juletaks naiseks kutsudagi, vaid hüütaks prouaks. Ta võtaks isa enese juurde ja Linda hakkaks koolis õppima, — ei tea mis tast veel saaks, pea on tal hea! Muretult võiksid nad koolikohal elada, muretumalt kui peremehed-perenaised. Et kooliõpetaja pealegi suuri plaane haudub, siis võivad nad kord linna asuda, rikkaks saada ja sama toredasti elada kui Arumäe inseenerist ja advokaadist pojad! Eralasse võiksid nad suvitama tulla — oo!
Siinkohal ärkas Alma unistusist ja sööstis istukile. Kas ma tõesti nõnda kaugel olen, et selle kõige eest mehele lähen, keda õieti kunagi pole sallinud! Ja kas ma nii narr olen, et kõike seda juba usun, mis see jäär

minu võrgutamiseks lobiseb? Eks tahtnud ta mind pimedas aidas käte vahele saada — see oli kõik. Olen siin maailmas juba mehi näinud, ja kui seda veel vähe, siis võib kadunud õde mind haua tagant õpetada, mõtiskles Alma.

Ta laskus jälle kõvale asemele, et uinuda, aga see oli võimatu. Mõtted ei lasknud teda ikka veel maha, tiirlesid kiiresti ja rahutult kui linnud, keda püssipaugud hirmutanud, keda aga sööt jätmatult meelitab.

Siiski ... võib-olla ... kes teab ... ehk on kooliõpetajal ometi südames tõsised mõtted! Võib-olla saaks temast armastaja ja korralik mees ... Aga ometi peaksin teda armastama! ... Ta on oma lähedusega mõnikord mind uimastanud ja nõrgestanud. Aga heal meelel sallinud pole ma teda kunagi, kui eemalt temast olen mõelnud ... Siiski ...

Alma hakkas palvetama, et neist kiusavaist mõtteist pääseda.

Oli varasügise udune hommik, taevas ja maa pehmesse halli mähitud. Toa juurest võis aita ja lauta näha, aga nende taga mattus väli juba rüüsse, mis Arumäed pehmelt piiras. Alma seisatas keldrisse minnes pilguks keset õue. Mis teevad vennad praegu sõjaväljal, kui seal ka niisugune udu on? Vaenlane võib lähedale hiilida, nagu sellest lehtedes kirjutatakse, äkitselt kostab pauk ...

Eeskojast kostis perenaise tige köhatus ja see äratas Alma unistusist. Ta ruttas üle õue ja kuulis keldrisse jõudes, kuidas Mihkel ja vanaperemees õues midagi linnaminekust kõnelesid. Varsti kõvenes nende kõnelus, kuuldusid teravad sõnad mõlemate poolt, algas lausa tüli. Mihkel rääkis kõvemini ja sõjakamalt kui muidu. Ta ähvardas millelegi lõpu teha, kellegi minema kihutada, millegi lukku panna ja üldse korda talusse luua.

„Kus on teine niisugune koht kui Arumäe!“ hüüdis vanaperemees.

„Võlgade poolest?“ salvas Mihkel.

„See on su tänu koha eest!“

„Võlgade eest, mis mulle kaela jätsid, olgu ma veel tänulik!"

„Seda pean ma kuulma oma lihase lapse suust!"

„Oma koolitatud lastelt võid suuremat tänu oodata."

„Võin oma koha ka tagasi nõuda, kui lõugu hakkad tarvitama!"

„Ole hea! Võta võlad oma kaela, maksa mulle minu osa, samuti ka palk aastate eest, mis siin olen orjanud vendi ja õdesid koolitades ja neid untsantsakaid söötes, keda siia veetakse."

Mis isa selle peale vastas, ei olnud selgesti kuulda, aga esiku-uks löödi hirmsasti paukudes kinni.

Lõunaks selgus ilm ja päike hakkas paistma. Oli vaikne ja kurblik sügispäev, mil inimesed unistama kalduvad läinud suvest ja üldse kõigest, mis nii kiiresti kaob. Seisatavad kuskil ja silmad peatuvad kas langenud koltunud lehtedel, taevasinas või kaugel silmapiirile koondunud pilvede rühmal, mis vanaaegse linna müüre ja lagunenud torne meelde tuletab.

Alma oli õue-aia najale nõjatunud ega kuulnud Mihkli lähenemist, enne kui see käe tema käsivarrele pani. Ta ehmus, vaatas peremehe otsa, tõmbas käe eemale, punastas ja pööras pilgu kõrvale.

„Lähme heinu pressima," ütles Mihkel ja hakkas ees küüni poole minema.

Alma läks järele, aga tundis hirmu. See käepuudutus oli ootamatu, liiga julge ja vist häbematu ning lubamatugi. Et seda kooliõpetaja või mõni külapoistest enesele oleks lubanud . . . aga Mihkel! . . . Kahekesi küüni heinu pressima! Suur, õudne, hämar küün, väikeste avaustega ulu-all, olvides ja paiguti lagunud katuses. Põhu- ja õlehunnikud, heinad, nende taga salapärased õõned, kui loodud salajaseks armatsemiseks ja lubamatuks patutsemiseks.

Läinud suvel oli siin midagi sündinud, mis tänavu kevadel avalikuks tuli. Tüdruk Leida oli siin maganud ja sulane Peeter peretoas. Aga kes valvas alati, kunas Peeter oma asemele tuli ja kus ta öösiti kolas! Mõlemad läksid sügisel minema, Peeter õige kaugele, Leidal ei olnud aga kuhugi minna peale oma vaeste vanemate,

kelle juures saunas ta poja sünnitas ja sellele ka Peeter nimeks pandi. Ema oli õnnelik lapse pärast, nii raske kui selle toitmine ka oli, ega salanud, kust ta saadud ja kuidas, aga Peeter ei tahtnud sellest õnnest osa võtta. Nagu kuuldi, oli ta enne teisigi tüdrukuid samuti „õnnelikuks" teinud. Alma oli Leidat enne seda tundnud ja teda nüüd mõnel korral vaatamaski käinud, nagu tahaks end selle läbi ettevaatusele manitseda. Leida oli talle avameelselt ja julgelt kõik jutustanud, mis Arumäe küünis sügavate põhu- ja heinalademete vahel sündinud, oli oma õnnest, kergemeelsusest ja meeleheitest kõnelnud. Sestsaadik oligi küün Alma meelest kui muinasjutuloss õudseks muutunud, aga ühtlasi salapäraselt veetlevaks ja hurmavaid kujutlusi äratavaks.

Ja nüüd ütleb Mihkel temale: „Lähme heinu pressima..." küüni nimelt, sest seal on heinad ja press... Kui ta mitte käsivarrele poleks puudutanud!...

Aga täna ei olnud küün ei salapärane ega hämar. Väravad olid läänepoolses otsas lahti ja päike paistis sisse. Heinapress oli otse päikesepaistel ja Alma hakkas hanguga kärmesti heinu lähemale ajama. Teisel pool otsas, põhukuhjade taga, oli muidugi hämaraid orge ja lohke, aga Mihkel ei mõtle neist ja temalgi ei tarvitse nende pärast ei hirmul ega ärevuses olla.

Töötati vaikides ja kärmesti. Kui aga esimene noos valmis oli, istus Mihkel sellele ja ütles sügavalt hinge tõmmates:

„Puhkame pisut. Mis sellest igavesest rühmamisest saab!... Näe, kui ilusti tolmukübemed päikesepaistel lendavad!"

Alma laskus heinahunnikule ja kattis oma sääred undrukuga, sest Mihkel juhtus just nende peale vaatama. Aga kärmesti tõstis ta silmad, vaatas Alma otsa ja ütles tõsiselt:

„Olen väsinud ja tüdinud siin töötamisest. Elu läheb, paremad aastad on varsti möödas, ja mis on mul sellest kasu?"

Alma tundis selgesti, et peremees talle sellest ei peaks kaebama — ta on selleks veel liiga võõras ja ikkagi ainult teenija. Mihkel sai vist isegi aru ja lausus nagu vabanduseks:

„Kõik on mulle siin nagu vaenlased..."

„Ei maksa nii mõelda," sõnus Alma, et midagi öelda.

„Pidin juba kord kõik jätma siiapaika ja minema oma teed," jätkas Mihkel. „Siis jälle tulid niisugused asjad, et jäin. Aga nüüd võiks... Mis te arvate: nõuan oma osa siit välja ja lähen?"

„Mis mina tean arvata," vastas Alma piinlikkust tundes ja ühtlasi meelitatult, et tema võib peremehe saatust otsustada. Oli ka ilmne, et peremees kutsub teda kaasa, sinna kaugele.

Õuest kuuldi kõnelust, Mihkel jäi kuulatama, tõusis üles ja ütles erutatult, nagu kardaks kellegi tulekut:

„Mõni võõras vist seal?"

Ta astus kärmesti küünist välja.

VI

Linakitkumise ajal pääses Alma õhtupooliti väljale tööle. Siin oli lahedam hingata kui kodus. Ei olnud neid suuri rõhuvaid hooneid ega kõrgi vanaperemehe-perenaise lähedust. Siin olid kõik temasugused teenijad, nende hulgas oli kerge ja vaba vaikida või kõnelda. Kui oligi Mihkel väljal — temagi ei tundunud peremehena.

Linaväli oli seljandiku kirdepoolsel nõlvakul. All vasakul läikis läbi männilatvade järv. Üle soo, teisel seljandikul haljendas raudteed varjav kuuskede müür. Sinnapoole vahtis nüüd Alma alati, kui kaugelt kuuldus rongi mürin. Päeval venis kuuskede müüri tagant pikk rida punaseid veiseid pikkamisi loodesse või kagusse, öösiti nähti kollakat suitsusammast ja sädemesadu siia- või sinnapoole liikumas.

Kui rongi minemas polnud, võis linapeod sidudes ja selga sirutades pilku üle raudteevoore kirikumäele visata. Seal tõusis rohelisest salust hall torn taeva poole, ja päikesepaistelise ilmaga võis isegi risti näha. Kirikuga olid Almal ühenduses kurvad mälestused: teistele rõõmus leeripõli oli temale olnud vaid alanduse ja häbistamise aeg. Aga ta armastas ometi seal käia ja viibis seal nagu teises maailmas. Võib-olla

oligi seal nagu teises maailmas. Võib-olla oligi seal armas olla sellepärast, et see oli nimelt teine maailm. Ruum oli kõrge, aknad värvilised, altari kohal pilt kummaliste meeste ja naistega, kes kummardusid tõstetud kätega Õpetaja ees. Muidugi tuli üle nende peade vaadata, kes suure iseteadvusega kirikhärrale ja issandale lähemal istusid. Seal istus suvel pühapäeviti inseneriproua, ja tore kübar paistis üle kõigi peade. Siis see orelimäng ja laul, see oli midagi muud kui Arumäe perenaise urin või vanaperemehe hooplev jutt. Oli ka hoopis midagi muud kui harmoonika või kannel külateel.

Täna kuuldusid seljandiku tagant juba hommikust peale kõledad püssipaugud. Seal, soos ja metsades, peeti sügiseti alati jahti.

„Mis neil muud!" urises keegi päevilistest.

„Kellel „neil"?" küsis teine.

„No sakstel ikka."

„Vaat mul saksad! Jumala päevavargad, ei muud keegi!"

Õhtu eel võidi näha, kellel oli õigus. Kütid tulid, püssid seljas, kotid külgedel, üle voore Arumäe elamutest mööda otse linakitkujate juurde, kooliõpetaja ees, vahvasti ja sõjakalt nagu ikka; tema järel poemees kiriku juurest.

Mindi esiti Mihkli juurde ja teretati teda kättpidi; kitkujaile, kes lähedal küürutasid või seistes peosid sidusid, keerutas poemees lõbusalt oma kaabulotti.

„Näe, Verihurma Alma oli enne kammerneitsi, nüüd aetud ka väljale!" katsus ta naljatada. „Näha kohe, et sõjaaeg!"

„Ja te käite muudkui laskeharjutusi tegemas," vastas Alma eest Mihkel.

Kütid istusid linahunnikule, panid püssid kõrvale ja pühkisid higi.

„Me mõlemad nõrgajõulised, ei ole meist sõdijat," sõnus poemees.

„Nõrgajõulised!" osatas popsnikunaine kitkujate hulgast. „Pane öösiti lakkasid mööda ronima, vaata, kas siis ka veel olete nõrgajõulised!"

„Tahate öelda, et pasarna ronijatekomandosse kõlbame?" küsis poemees. „Minugipärast!"

Kooliõpetaja oli Mihkli juures peatunud, kes talle etteheitvalt lausus:

„Kuulutasite peatset lõppu — nüüd seda ei ole nähagi."

„Eks te loe ometi ajalehtedest, et otsustavad lahingud käimas!" vastas kooliõpetaja, kes sõja rutulist lõppu juba algusest peale ennustanud.

„Ühes kohas võidame, teises kohas kaotame, mine saa aru, kuhu see kaldub!" kahtles Mihkel.

„Paari kuuga on mehed ja moon kõigil otsas, siis pole muud kui teeme rahu," seletas kooliõpetaja.

„Siis vist enam mehi ei võetagi?" päris Mihkel huvitatult.

„Mihklil hirm nahas!" naeris poemees. „Tal naisevõtu mõtted, ja nüüd võib korraga kroonukäsk tulla!"

„Jäta alpimine!" noomis Mihkel. „Näed isegi — tööjõust juba puudus. Võetakse mehed ära, hobused, vankrid, vili ja hein — ela siis veel ja pea talu!"

Mehed tõmbusid vaieldes üksteise lähedusse ja Alma ei kuulnud enam selgesti nende sõnu. Ta vahtis jälle, kui linapeod sidus, üle soo kiriku poole. Seal seisis õrnalt sinisega looritud kalmistusalu, selle varjus teisel pool, üsna järve lähedal, on kadunud õe hauaküngas. Kui ometi saaks jälile, kes oli tema võrgutaja? Ei näi sellest teadvat isa ega vennad vähimatki. Pidi olema hoolega varjatud kõik see lugu! Kui aga õde seda hoolega varjas, siis pidi see inimene talle väga armas olema. Või niisugune nadikael, kelle nime häbi nimetada.

Õhtul, kui Alma isa poole hakkas minema, seltsis temaga teel poemees. Neil oli üks tee.

„Teeme kooliõpetajale pika nina," ütles ta oma harilikul lõõpival toonil. „Jäi teine saali vanaperemehega tarka juttu ajama. Kahtlemata vaatab pärast ka üle aidaukse. Ta öeldakse sinkide peale maias olevat..."

Poemees — nii hüüti teda kogu kihelkonnas — kõneles alati tõtt ja nalja segi, ja nõnda heasüdamlikult, et tema sõnadest ei pahandutud. Ta lobises kõigest, mida ainult aimati või oletati, mille täideminekut või saabu-

mist keegi ihaldas. Ta oli ärimees, näitleja, klarnetipuhuja, kütt ja armastas purjutada. Alati kõneles ta, nagu oleks parajal mõõdul võtnud, ja nägugi oli alati väsinud ilmega nagu purjus inimesel, silmad punased, unistavad, väsinud pilguga. Valvakad juuksed olid hooletult salkudena otsal, vurrud korratult pöetud. Mõnikord olid salgud otsalt hooletult tagasi visatud, ilme sõjakas. Kõik olenes ainest, mis tuli kõne alla. Oli see huvitav, siis viskas ta juuksed üle pea, punased, väsinud silmad hakkasid tuliselt pilkuma, kõhn nägu muutus elavaks, naljahamba ilme kadus ja kõne aina voolas. Ei olnud siis kahtlustki, et ta „kõike lugenud", nagu ta ise ütles ja „mitut keelt mõistab".

„Teile seda meest ei soovita," ütles ta nagu möödaminnes.

„Kas minusugune valida võib," vastas Alma.

„Kui on — miks mitte!"

„Arvate, et on?" küsis Alma — meelitus lõi talle pisut pähe.

„Peate minema varsti mehele, muidu lähete üsna raisku, nagu kõik teiesugused tüdrukud. Tahavad iga meest oma noota tõmmata; tõmbavadki; aga siis käriseb noot ja kaovad kõik suuremad kalad, jääb ehk järele mõni kiisamaim. Mõnikord mitte sedagi. Istuvad siis merekaldal tuule käes ja ootavad möödaminejailt lohutust."

„Hirmutate mind oma elutarkusega."

„Seda mul on. Ainult enda jaoks mitte! Oo, see lahtine pea, mida mul juba koolis kiideti! Mis aitab pea, mis aitab mõistus, kui puudub pide? Seda tundsin õige pea — omal jalal käijat minust ei saa. Olin kui õhuke ballastita paadike tuultes ja lainetes. Seal tuli see halastaja samaaria naine, viskas oma õnge rammusa ussiga ja, enesestki mõista, ahmasin selle aplalt suhu ning hammustasin altari ees lõualuudest läbi. See on mu elu! — olgu ta hirmutavaks hoiatuseks kõigile!"

„Mis te elul viga? Muretu ja hooletu."

„Nimelt: muretu ja hooletu. Maga eide kõrval, see on kõik! Söö, logele, purjuta, loe, puhu pilli, löö tantsu, lase linde — ehee! . . . Kõnelgem millestki muust, näiteks kas või tapatalgust!"

Ta läks üle sookraavi purde, ulatas käe ja tõmbas Alma üle, ei hakanud aga sõjast kõnelema, vaid lausus nagu mingit saladust avaldades:

„Missugune jõud teis peitub! Teis, nooris tüdrukuis! Missugune elustav ja tervendav jõud! Kui me seda ainult puhtal meelel juua suudaksime... Ah jaa, pidime sõjast kõnelema... Vennad ei kirjuta? Küsite, mis see peaks tähendama?... Ega nad seal kirjutuslaua taga istu... Olen ka ise kroonut teeninud ja manöövritel käinud. Ei saanud seal mõnikord ööl-päeval pead mättale. Manööver oli aga hoopis teine asi — seal hoia muudkui, et vaenlasele haiget ei tee. Sõjas on aga esimene ja viimane hool, et vaenlase vigaseks saad lasta, läbi torgata või hinge hoopis välja võtta — ehee! Peen käsitöö! Selja taga aina palvetatakse, et see õnnestuks!"

Nad läksid kõrvuti kitsast rada mööda, poemees võttis Almal käe alt kinni ja jätkas poolsalaja:

„Öeldakse: peksame nüüd saksu, oma verivaenlasi! Pillutakse tolmu silma, muud ei midagi! Jah, muidugi, saksad lasksid mu venna surnuks peksta, aga kelle varju all, kelle kõrge kaitse all see sündis? Vene tsaar rahustas maad — mõisnik, saks oli tema truu käsilane! Kui sääraseid mehi enam oleks nagu su vend Kaarel või puusepp Jakob! Mina olen ka aupärast sotsialist, aga minust pole kasu!"

„Ega see Kaarel seal ometi ei hakka midagi niisugust?..." küsis Alma murelikult, ilma et ise oleks öelda mõistnud, mida Kaarlist kardab.

„Olge mureta! Mõistab halvasti keelt ja — üksi ei hakata mässu tegema. Ei ole ka niisuke aeg! Mässu ja revolutsiooniga on nagu tõu kokkupanekuga: tarvis vaadata, kas tera küps. Inimene, kodanik peab selleks küps olema. Targad mehed on sellest juba väga ammu aru saanud. Ma öösiti loen palju — silmad üsna haiged. Siis magan lõunani... Täna tulin vara välja — kooliõpetaja ajas üles: lähme ja lähme jahile! Mis sa koerata käid — sain ühe kõhna-kõhna ematedre... Jah, nii elu läheb — und so fliegen unsre Tage... Olemegi päral — viige isale tervisi. Tahaksin temaga kord jumala üle vaielda. On ka juba üsna

pime — сумрак ночи пал на землю — ilus laul! Nägemiseni!"

Kui ta mõni samm edasi läinud, pöördus ta ja hüüdis tagasi:

„Vaadake siiski aita — päeval tal jahil õnne polnud — katsub ehk öösi."

Imelik mees, mõtles Alma.

Koju jõudnud, tuli Almal poemehe hoiatus meelde — ta vaatas aidaust. See oli väljastpoolt riivist lahti. Ta peatus, kogus end ja otsustas rahulikult kõnelda. Lükkas ukse paokile ja lausus ükskõikselt:

„Tean, et te mind ootama jäite."

„Lasksite kaua oodata," vastas kooliõpetaja, kes voodil kuuldus lebavat.

„Oli tarvis isa pool käia." Alma istus aidatrepil pakule ja küsis üsna igapäevaselt: „Oli asja ka?"

„Asjata ei käi ma üldse," vastati aidast.

„Seda ma usun. Eks te siis kõnelge!"

„Tulge enne sisse."

„Võõras ei kutsu omainimest sisse."

Kooliõpetaja mühatas pahaselt, katsus aga siiski lahkesti naljatada:

„Tulin teile kosja."

„Ah nõnda peab see sündimagi? Jahi järel viskutakse seliti voodisse ja kutsutakse tüdrukut kõrvale — see ongi haritud mehe kosjaskäik!" sõnus Alma.

„Pagana peeni kombeid nõuavad nüüd talutüdrukud!"

„Eks minge linnapreilide juurde."

Kooliõpetaja vaikis tüki aga ja küsis siis tüdinult:

„Nii et ei tulegi sisse?"

„Ajame enne need asjad joonde."

Kooliõpetaja mühatas õige pahaselt ja kuuldi istukile tõusvat. „Te ei usalda siis mind?" küsis ta otse kurjalt.

„Miks ma ei usalda! Tahate mind kosida, nagu ütlesite. Asi on selge."

„Siis tulge sisse, kui on selge!"

„Kõnelgem siin väljas, kui on veel midagi kõnelda."

„Olete noor neiu ja tahate seda kõike võtta kui äri!" hurjutas ehaline.

„Niipea kui kõik korras, kui oleme mees ja naine,

siis ei võta ma seda enam kui äri," vastas Alma end kõigest jõust rahulikuks sundides.

„Tahate enesele mehe kinni püüda ja kindlustada!"

„Olen ma teid püüdmas käinud? Olen ma kordki teie aseme lähedale tunginud, teid kiusama?"

„Teil on teised vahendid ja võtted," urises kooliõpetaja.

„Hoidke end siis eemale."

Kooliõpetaja nohises pahaselt, aga katsus meelitusega õnne:

„Alma! Oleme seni ilusti läbi saanud — milleks see nägelus! Oleme mõlemad noored inimesed — elame ja võtame elust, mis ta annab!"

„Seda ma just teha tahan: võtta elust, mida ta anda võib," vastas Alma, suurt kibedust alla neelates: see inimene tahab ainult võtta elust — tahab mind mõne öö magatada!

Kooliõpetaja ilmus lävele. Alma sööstis pakult ja vaatas talle otsa. Ei suutnud enam vaikida ja küsis salvavalt:

„Nii et kosimisest enam mitte sõnagi?"

Kooliõpetaja nägu tõmbus irevile ja ta lausus põlglikult:

„Igatahes mitte sõnagi mõne harimatu popsitütrega, kes vist nagu õdegi..."

Ta ei saanud lõpetada. Alma haaras midagi seina najalt, — kätte sattus talle labidavars. Ta tõstis selle, jooksis ehalisele järele, tagudes talle turjale ja õlgadele, ise läbi hammaste sosistades:

„See on õe eest!... See on minu enese eest!"

Jooksis nõnda väravani, siis peatus ja tõmbas hinge.

Kooliõpetaja jooksis veel tüki maad, siis peatus ka ja saatis sealt ränki ja alandavaid sõimusõnu. Alma viskas labidavarre, surus käed kõrvade ette ja tuli nuttes aida poole.

Koer oli haukuma pahvatanud ja Selma tuli toast välja. Ta peatus vähe, jooksis siis paljaste jalgade välkudes üle muru, lõi käed oma kaasteenija piha ümber ja küsis osavõtlikult:

„Mis sul ometi on?... Mis siin juhtus?... Lõi sind keegi?"

„Oh, see on palju hullem..." sai Alma läbi nutu öelda. „Ta sõimas mind ja mu õde..."
„Kes?"
„Kooliõpetaja."
„Ah see tiiras sikk! Mis sa tema sõnadest! Ära pane tähele!"
Nad läksid üheskoos aita ja palusid kõige esiti teineteiselt andeks vaenu, mis nende vahel jaaniõhtul poiste pärast tekkinud. Siis kergendasid mõlemad südant. Alma jutustas kokkupõrke kooliõpetajaga, ja kaasteenija naeris südamest, kuuldes, et „sikk" labidavarrega turjale saanud.
„Ega muud kui kaebab veel viimaks kohtusse!" kurtis Alma. „Arvatakse, et ta siin magamas käis ja viimaks tuli tüli! Ta võib kohtus kõnelda, et mina teda labidavarrega äravõtmisele sundisin!"
„Sa ütle siis, et aidast varga tabasid ja peksma hakkasid," soovitas Selma.
Sel õhtul pimedas aidas tõotasid nad teineteist igas hädas toetada ja kõik mured teineteisele pihtida.

VII

Väikestest muredest vallandume sel kombel, et üks suurem nad meie hingest peletab. Kääbuspainajate kari põgeneb pelglikult, kui ilmub suur painaja, mis meid rabab sirgelt, rõõmsalt käigult ja surub lömmi vastu maad.
Oli tuuline õhtupool, taevas sügavalt küntud; hahkja põhjaga, sinaka harjaga vaod ulatusid kirdest edelasse.
Arumäe rahvas tõstis kärmesti kupraid sarda, sest öösi ähvardas sadu.
Ülevalt tee poolt üle lageda välja, kus olid harvad ohakad halja linaudeme hulgas, rühkis mees vähe longates nõlvakut mööda alla, nahkkott küljel.
„Näh, kasakas! Toob sõjasõnumeid!" ümahtas rõugearmiline pikaldane sulane.
Alma tundis pistet südamesse: vendadelt! Haavatud või surnud?

„Tüdrukuile jälle mõni armastuskiri," irvitas popsieit.

Kasakas tuli lähedale, soovis jõudu, soris oma suures kulunud nahkkotis, leidis sealt viimaks kaardi ja ütles peaaegu ohates:

„Noh, Alma, teile on Aadust vennalt midagi tulnud, aga vene keeles. Ega ta ei ole seda ise kirjutanudki. Kirjutaja käskis seletada, et vend põrutatud ja haavatud. Saadetud selja taha haigemajja. Muud ka mitte midagi. Ainult paar rida."

Kasakas ulatas kaardi Almale, kelle käest see maha pudenes. Ta tõstis selle üles, katsus ise venekeelseid tähti veerida, aga silmade ees oli kõik kirev, nii et ta õieti midagi ei näinud. Kui ta pisut toibus, pidasid teised tema põrutatud ja haavatud venna pärast kahja.

Punajuukseline tedretäheline keskealine tüdruk halas kahetsedes:

„Ei sest saa enam elulooma! Oleks veel, et ainult põrutatud! Näe, Murru sauna Hindrek tuli koju, ka põrutatud — kõhus aina valud, kisub kokku, ega kuule enam õieti — eluaegne sant, mis muud!"

Rõugearmiline sulane, kes omal ajal ka soldatiks olnud, seletas ükskõikselt ja asjatundlikult:

„Põrutus tuleb pommist. Pomm või granaat lõhkeb, viskab su kui linapeo kõige maa ja mullaga mitme sülla kaugusele, lööb su sisikonnad ja ajud segi, kisub käedjalad otsast. Kui vaenlane peale ei torma, koristatakse su luud-kondid veel ikka kokku — katsutakse, kas on veel toss sees. On natuke — saadetakse selja taha. Tuleb aga vaenlane, siis sõtkub ta su puruks ja sa kõnged sinnapaika!"

„Kui tal oleks veel jaksu olnud — eks ta oleks siis ise kirjutanud!" lisas popsinaine.

Alma pidi seda kuulma ja kordas ahastades iseeneses: mitte surnud ei ole ta, vaid purustatud! Sisikond ja ajud segi, käed-jalad otsast kistud!

Ei saanud ta siin, teiste juuresolekul, südame kergendamiseks nuttagi.

Alles siis, kui õhtul kõik talitused lõpetatud, läks ta aita, riivitas ukse, langes kummuli voodile ja võis eksitamatult kaua nutta. Jäi viimaks ükskõikne tuikav valu

südamesse. Ta süütas küünlaotsa, asetas kirstukaanele, võttis kortsunud kaardi ja hakkas seda uuesti veerima. Küllap see ikka nõnda on, kirjutaja oskab hästi vene keelt.

Tal tuli meelde jumal — aga ta ei mõistnud enam ei palvetada ega paluda. Mida paluda? Et Aadu jääks ellu? Oma purustatud luude-kontidega, võib-olla ühe jalaga, ühe käega! Kurt ja pime! Et jumal ta kannatustele lõpu teeks? — Ei, vennale surma paluda — seda ei suuda ta siiski. Midagi ei mõista ta paluda, ei mõista ka palvetada. Teda karistab see, kellele ei ole vastupanu, kellele peab alistuma, alistuma kui rohulible tuulehoolel

Alles järgmisel õhtul läks ta isale seda kurba sõnumit viima. Läks meelega hilja, et Linda juba magaks.

Isa oli Aadu õnnetusest juba kuulnud. Talitas lauda juures, samm oli aeglasem, häälest kuuldus varjatud mure.

Alma purskas vaenulikku protesti jumala vastu. Milleks on ta loonud inimese, kui laseb teda hukkuda hullemini loomast!

Isa peatus tema lähedal, aga vaatas kõrvale, pilk maas. Siis lausus ta alistunult:

„Ta on ammu vastanud inimlapse nurina peale. Loe Hiobi raamatust: „Kes on see, kes mu nõu pimedaks teeb mõistmata sõnadega?" Asjata on kõik mäss „selle vastu, kes sabaga tähed välja saadab omal ajal ja Vankri-tähti juhatab. Kes tõukab tema troonilt? . . .""

Ja vähe aja pärast, ohates:

„Kus ei aita meie jõud, seal jäägu meel alandlikuks. Nii on parem."

Almal tulid pisarad silma, tal oli häbi. Ta ei peaks siin kaeblema ega halisema, vaid isa lohutama. Ja ta ütles:

„Ega meil üksi nõnda ole. Seal on miljonid — kui paljud neist juba haavatud ja langenud. Ja ega see kõik ometi asjata ole!"

Ta ütles seda häält ja südantki rõõmsaks sundides, katsus isegi oma sõnu uskuda ja tuli tulema.

Keset sood peatus ta, mustavaist põõsaist ümbritsetud, ja jäi kuulatama. Siin, kus ei olnud lähedal inimhinge, arvas ta elutsevat vaime. Tulgu neist üks, tulgu

ja kuulutagu tulevaid asju! Öelgu kõige hirmsamat, tõstku vari tulevikult ja lasku näha, mis sünnib seal kaugel vendadega! Lasku näha halastamatult kas või nende surma, kui see nõnda peab olema!

Ta kuulatas hinge pidades, aga soo jäi vaikseks. Ta vahtis enese ümber, et näha vaimude kuulmatut liikumist — aga mustavad põõsad ei nihkunud paigalt, ei ükski!

Ei ole vaime! Ei ole neid enam, nagu ennemuiste, kui neist kihisesid metsad, sood ja rabad, kus nad süütasid öösiti eksitulesid ja meelitasid inimesi oma allmaailma radadele!

On jäänud ainult jumal, ja temagi asub seal kõrgel, kus Suur ja Väike Vanker, ega kõnele enam surelikkudega!

Alma tõstis silmad: lõunast põhja läks kuldliivane rada. Seal kõnnib see nähtamatu! Ja tema, nii kaugel ja kõrgel, peaks seal kuulma maise inimese palvet haavatud venna pärast! Tema peaks alla tulema, et parandada Aadu haavu ja seada tema purustatud liikmed paigale!

Aga ta ei suutnud olla uskmatu, ei suutnud heita enesest usku sellesse, kes juhib kõiki neid maailmu seal üleval.

VIII

Inseneriproua oli veel paariks nädalaks maale tulnud, käis rõõmsalt kõõrutades ühest toast teise ja leidis juukseid kähardades isegi Alma trööstiks mõne sõna:

„Pole viga, küllap vend paraneb! Seal juhtub mõndagi. Egas sellepärast maksa nutta! Olete noor, sel ajal ei tohi kurb olla ... Minu mees sai sõja tõttu parema koha ja kõrgema palga."

Selma tuli ühel õhtul aita ja lausus pilget varjamata:

„Sa ei raatsinud kooliõpetajat vist kõvasti lüüa. Juba käib teine jälle siin."

„Käib siin?" küsis Alma uskumatult.

„Olen juba mitu õhtut näinud."

„Kus? Ega ometi sinu ..."

„Oh ei! Mis sa arvad! Sõimas ta sind ja sinu õde, siis võiks mind veel hullemini sõimata — ma ju sohilaps. Sa aupärast popsitütar, mina olen teenijatüdruku laps, laudalakas ilmale tulnud ... Kooliõpetaja valis nüüd omasuguse — tal see inseneriproua."

„Vaata!" hüüdis Alma otse hämmastunult.

Pikemalt sellest ei kõneldud, Almal ei olnud keelepeksu meeleolu. Aadu seisis meeles iga tund. Selle mure juurde seltsis veel hirm Kaarli pärast. Kui pea ei või temaga samuti juhtuda.

Nad istusid pimedas aidas kõrvuti voodil ja Almal oli nüüd hea sõbratari seltsis julgem ja kindlam.

Selma ohkas kuuldavalt ja hakkas omal harilikul kombel nobedasti ja avameelselt tasa sädistama:

„Sa vist ei teagi, et vahepeal ka mina Kaarli järele õhkasin ja juba meil hakkaski midagi sobima ... Aga eks seal tuli see Rätsepa Klaara, temale meeldis see noor sirge poiss, ja Kaarel oli korraga kui meelest ära! ... Ärgu ta sellest tüdrukust midagi tõsiselt lootku! ... Sel perepoegadest tahtjaid iga sõrme jaoks mitu! Et sulane võetakse Rätsepale koduväiks, seda ärgu Kaarel uskugu! Ajuti ta ju Klaaraga tõmmata võib — tüdruk tuline kui noor varss, lööb aina hõlpu! Ja miks ta ei peaks lööma — rikas ilus peretütar! Või tal midagi muret! Aga tead sa, mis ta nüüd teeb, pärast Kaarli minekut? ... Veab Lui ümber noota! ... See on püsti häbematus —! Poiss palju noorem, ei ole veel õieti mehe-easki. Kui kerge on selle pead segi ajada! Lui veel kui süütu tütarlaps — ja Klaara just niisukest ihkabki! ..."

Ja järsku teisale hüpates:

„Sind piiras ikka see puusepp Jakob? ..."

„Piiras vist, aga liiga kaugelt ja arglikult ... Kui ta oleks tulnud ja ütelnud midagi kindlasti — ega ma oleks teda vist suutnud minema saata — mis seda salata! Aga nüüd on ta läinud ..."

Vaikiti vähe aega, siis lausus Selma murelikult:

„Mina olen juba niisuke, et enne teen midagi ja pärast mõtlen. Sellepärast peaksin kõik jumala hoolde andma, et väga hullusti ei läheks. Muidu otse hirm alatasa. Viimati läheb nagu emal!"

„Ära nüüd nõnda kõnele! Hirmutad mind, ei julge siin enam üksi magada."

„Külm siin ongi, varsti pead tuppa tulema. Ega seal olegi enam palju kärbseid! Ütle mulle otsekoheselt ja salgamata — magasid sa siin kogu suve üksi, kas ei käinud siin keegi?"

„Kes pidi siin käima sinu arvates? Ega sa ometi ei usu, et ma kooliõpetaja sisse julgesin lasta! ... Puusepp Jakob — see on liiga arg, et tuleks ... Kes siis veel?"

„Meie oma peremees ... "

„Mihkel? ... Selle seisus ega uhkus ei luba seda ... Ta kui päeval või õhtul juhtub siia tulema, siis üle ukse ei astu. Kõneleb trepilt ja vaatab ikka toa poole, kas vahest keegi ei juhtu nägema."

„Aga Loo Ants?"

„See tuleks siia? Misukest kära sellest teeksid Arumäe omad! ... Oleme Antsuga pealegi ammu võõraks jäänud ..."

„Kui sul tõesti nõnda on, et keegi ei käi, siis tule varsti tuppa magama ... Mul ka seltsim. On julgem elada, kui keegi hinge taga, kellele kõik võid ära rääkida südame pealt."

Aadult tuli mõnerealine kaart, jõuab varsti koju tervist parandama ja puhkama.

Alma süda hõiskas mitu päeva. Ta kõneles venna tulekust isegi inseneriprouale, kes kohe arvas, et Aadu end ise haavanud või haigestanud. Alma haavus, ei lausunud sõnagi. Perenaine, kes parajasti kööki tuli, urises pahaselt:

„Egas niisukesed taha sõdida!"

„Miks nemad üksi peavad sõdima!" vastas Alma julgesti.

See lühike sõnelus ei suutnud Alma meeleolu rikkuda.

Paar päeva hiljem sai ta puusepp Jakobilt kirja, see parandas veelgi meeleolu.

Kas ei hakkagi sellest peale mul paremini minema! mõtles ta südame kõvasti põksudes.

Puusepp kirjutas kaugelt piirates, pisut kaeblikult, pisut nukrutsedes ja igatsedes, pisut hoobeldes.

Kõneles oma vennast, keda peetud ka arglikuks ja saamatuks, nagu teda ennastki, kes aga julgesti oma elu ohverdanud suure asja eest. Kui tema, puusepp, ei lähene neidudele häbematult, nagu mõni teine, kui ta ei hulgu öösiti mööda lakku, siis ärgu peetagu seda veel arguseks. Ta ei salga oma vaesust — see keelab mõnigi kord julgemini kõnelemast, keelab möndagi kohta minemast, möndagi sammu astumast, keelab seda naisekski võtmast, keda sooviks . . .

Siis kõneles ta viletsast lapsepõlvest, aga ühes sellega ka kodukohast, mis ikkagi olevat armas, hoolimata kõigest, ja palus Almat, et too mõne rea talle kirjutaks, „kui aega jääb".

See kiri pani Alma mõtlema. Kui peletada omast meelest kõik teised ja ühes sellega unistused mõnest talukohast ja perenaise-seisusest? Elada vaeselt, aga rahuliku südamega inimese kõrval, kes armas. Elada maalapikesel, nagu elanud isa ja ema, aga äia uhkuse ja ämma kõrkuse all kannatamata.

Ta kartis siiski otsustada, kavatses vastata sõbralikult, lahkesti, ohkas viimaks, peletas enesest need mõtted ja hakkas rõõmsasti laulu ümisedes talitama — vend Aadu tuleb varsti, eks see ole ometi midagi, mis kohustab muresid unustama!

Poemees tuli ühel õhtul hilja, kui Alma parajasti aita minemas, keerutas oma vana kaapu, vaarus õuemurul siia-sinna ja tuikus viimaks aita.

Alma ei kartnud seda meest, kohtles teda sõbralikult ja julgesti kui inimest, keda ta valitseb, kes temale alistub.

Poemees laskus jahukotile ja viskas kaabu enese kõrvale teisele kotile.

„Olete jälle täis," sõitles Alma küünalt otsides.

„Täis? . . . Arvate?" hüüdis poemees natuke kangelt liikuval keelel, aga lisas siis päri olles peaaegu alandlikult: „See võib olla. Täiesti võimalik, kui pealegi arvesse võtame joodud viina hulga, õlu hoopis arvamata. Süüdake oma lamp, teil on seal ikka õli. Minul aga ümberpöördult: mida enam õli kallan, seda viletsamini põleb. Siiski, esiti, kui parajal mõõdul kallan, lööb lausa

leekima! Süüta või maailm põlema! Sulata või nabad! Aga see on silmapilguks — siis kallan õli ülearu ja — taht on täiesti tahmane! Ajab aina suitsu! Kui leiduks tark neitsi ja see seaks mu suitseva ja haiseva tahi jälle korda! Aga tark neitsi ei tule mu tahti seadma — ütleb: sul eneselgi eit, lase see susib! Aga eit — see söödab ja joodab mind ausasti — näljas ma ei ole! Sellepärast ei tarvitse mind karta."

„Ma ei kardagi," vastas Alma, sai viimaks küünla põlema ja seadis selle kirstu kaanele. „Aga see joomine — see ei meeldi mulle põrmugi."

„Ei meeldi? Tõsiselt ei meeldi?" küsis poemees peaaegu kurvalt. „Ma võin ka mitte juua — aga siis oleks see teie pärast... Kui mult küsitakse: miks sa, tõbras, enam ei joo? — kõlbab mul siis vastata: Verihurma Alma pärast?"

„Muidugi ei kõlba."

„Siis ei kõlba ka maha jätta ... Eh, niisuke on mu elu: ei ole mõtet olla karske, aga juua pole ka mõtet! Mis käsite siis teha? Öelge ometi!"

Alma istus voodiserval, ei mõistnud õiget ilmet oma näole võtta, veel vähem nõu anda, mis poemees peaks tegema.

„Päeval aitan eidel heeringaid müüa ja hinna kõrgendamist kavalasti põhjendada. Öösi pean oma mehekohuseid truisti täitma. Et tema saaks sellest tulu ja rõõmu, ehee!"

Poemees oli pea rinnale lasknud, niisked salgud olid otsale langenud, nägu õhetas tal, silmis eksis väsinud otsija pilk. Nüüd kõneles ta vaiksemalt:

„Olen orbiidist välja sattunud taevakeha. Orbiidist ja külgetõmbe piirkonnast. Olen planeet, mis hulgub maailmaruumis, kellel pole päikest. Ei ole päikest, mille ümber tiirleksin oma kindlas orbiidis... Sinu isal on jumal, vähemalt usub ta, et on jumal. Sinulgi on vist veel jumal. Minul ei ole. Olen nii tark, et vana jumalat ei saa uskuda, uut aga ei ole. Loe see kõik läbi, mis minu riiulil, laual, nurgas ja voodi all — loe see paberipahn läbi — ja sulgi ei ole enam jumalat. Raamat teeb targaks, annab palju teadmisi. Ma tean, kui kaugel päike maakerast — lähen ja joon seepeale pea täis,

sest see arv on määratu suur, seepeale peab jooma! Tean, kui palju tähti Linnuteel — jällegi peab jooma, see arv paneb pea ümber käima! Aga milleks see tarkus kõik, milleks need suured arvud ja milleks üldse maakera, päike ja musttuhat tähte Linnuteel — seda need raamatud ei ütle — ja jällegi pean jooma! Nii elu läheb kui vesi jõekeses — ükski tilk ei pöördu tagasi! Ükskord kadunud päev ei tule enam tagasi. Kui seda mõtlen, pean jällegi jooma!"

Ta peatus väheks, hulgutas pilku jahutolmuga kaetud seinapalkidel ja lausus siis enam enesele:

„Aga tunnen selgesti — elu võiks olla teistsugune, võiks olla hoopis teistsugune! Iga soldat võib olla kangelane, kui teda juhib suur väepealik. Kus on see vägi, kelle hulka mina peaksin kuuluma? Kus on see väepealik? Oli revolutsioon — hõisati, põletati, peksti, tapeti ja maeti kõik maha. Kas need surnud tõusevad veel? Ja kui nad tõusevad, on mul niisugune riie, et nende hulka kõlban? Nüüd pole meeles muud kui — naine, see naine, keda ma pole ihaldada tahtnudki. Sellest unistades joon, sellest unistades — "

Ta tõusis järsku üles ja lõpetas otsustavalt:

„Lähen koju. Olen teid tüüdanud, armas inimene, kaunim naiste seas."

Aga trepilt pöördus ta tagasi — see oli juba tema komme, ikka tagasi pöörduda ja veel midagi öelda — ja lausus silmi pilutades:

„Mul on teile midagi öelda, aga see võib jääda ka hoopis ütlemata . . ."

„Mis see on?" küsis Alma huvitatult, ilma et vähematki oleks mõistnud oletada.

„Teine kord. Ehk mitte ilmaski. Nüüd: head ööd. Seisa sirgelt, sa kaunis naine! Seisa sirgelt kui seeder Liibanoni mäel!"

IX

Oli juba hilissügis, puud lehetud, õue teerajad porised, kui ühel hallaudusel päeval Alma soldatirõivais meest nägi väravast tulevat. Ei tundnud hõlpsasti ära, nii võõras oli see mees välimuselt ja astus sõjaka kär-

musega lähemale. Lõi sõrmed mütsi äärde ja naeratas pehmelt — nüüd taipas Alma, et see oli vend Aadu. See on vend Aadu ja kõnnib omal jalal, sirgem ja mehisem kui enne.

Alma pani veepange maha, pidi juba vennale kaela langema, aga ulatas ainult käe. Sõnu leidus vähe, aga rõõm tahtis südame lõhkuda.

„Sul ei ole siis midagi suuremat? ... Aga kirjutati nii koledasti!"

„Olin mitu päeva põrutusest uimane ja kintsust läbi lastud — aga kõik läks liigagi õnnelikult. Nii et valgeks ei loetud. Tuleb veelgi tööle minna!" naljatas vend rõõmsalt.

Tuli Mihkel, teretas sõjameest südamlikult ja kutsus ta sisse. Alma läks talitama. Kui ta hiljem Aadut tuli otsima, ei leidnud ta teda peretoast, kuhu lihtsamad külalised viidi, vaid Mihkli ja vanaperemehe seltsis söögitoast, kuhu perenaine lauda hakkas katma. Et perenaisel seejuures aga mossis nägu oli, pani Alma tähele, aga lõi käega: tema ei saatnud venda sinna, vaid noorperemees ise, keda sõja kestuse-küsimus mitte vähe ei huvitanud. Vanaperemeeski võttis kõnelusest osa, kuigi suurema jao Aadu seletustest otse ümber lükkas, sest „minu pojad kirjutavad nõnda", oli tal ikka tugevaks tõenduseks. Ja kõik pidi maailmas ometi nõnda olema, nagu tema koolitatud pojad kirjutasid! Aga Aadu ei lasknud sellest oma meeleolu ega tuju rikkuda, oli julge ja rõõmus kui sõjamees kunagi, jõi söögi juurde isegi paar klaasi viina, ja kui parajasti teerüüpamise ajal inseneriproua oma harilikult pikemalt kõnningult, mis Alma teades sagedasti koolimajani ulatusid, tagasi tuli, ei lasknud Aadu isegi temast end kohutada.

Alma talitas ja kuulas venna kõnelust, kuigi sõna sekka ei julgenud lausuda. Südames oli tal aga suur rõõm, et vend kodus ja siin niisuguse lugupidamise osaliseks saab.

„Selgub, et seal sõjas ei olegi asi nii kole, kui arvatakse," ütles viimaks Mihkel. „Elatakse omal kombel lõbusalt ega mõeldagi surmast."

Inseneriproua päris järele, kuidas seal lugu ka nais-

tega ja üldse amiseerimisega on, kas ohvitserid — tema küsimine puutus muidugi ohvitseride ellu — seal ka lõbusalt ses suhtes elavad ja „üldse"?

Alma tundis enese selle küsimuse juures punastavat ja nägi, et tema sõjamehest vendki silmad maha lõi. Põiklevalt vastas Aadu, et ohvitserid kuulu järele lõbusalt elavat, sagedasti purjutavat ja üldse võtvat siit maailmast enne surma, mis veel võtta on. Mille inseneriproua täiesti õige leidis olevat.

Vanaperemees pidas siin kohaseks oma poegadest kõnelda, kes väga kõrgete ametite peal olevat, aga väeliinist eemal, nii et karta ei olevat midagi. Ta kõneles sellest tõsiduse ning viisipärasusega, mis ta enese ja poegade seisusele kohane. Aga Aadu oli lühikese aja jooksul — Alma suureks imestuseks ja rõõmuks — sõjaväljalt julgust omandanud ja endise häbelikkuse ning arglikkuse unustanud.

„Ja teie arvate, et neil seal midagi karta ei ole!" hüüdis ta teadja üleolekuga. „Meil aga jutustati loost, kus saksa aeroplaan lennanud viis-kuuskümmend versta või koguni sada versta väeliini taha ühe linna kohta, maad kuulama muidugi. See olnud ühel hommikul vara. Nagu nalja pärast visanud ka ühe pommi alla. See langenud linna äärde parki, kus üks ohvitser daamiga või preiliga parajasti jalutanud. Mõlemad saanud pommikildude läbi surma. Seal on see julge olek ja kõik!"

„See on siiski hoopis iseasi," arvas vanaperemees.

„Surm ja õnnetus võib meid igal sammul tabada. Seda õpime sõjaväljal," arvas Aadu, „ja sellepärast ei mõista seal muretseda ega hirmul olla."

„Sa kõneled just nagu sinu isagi," naljatas Mihkel.

„Tal on ka täiesti õigus," kinnitas Aadu julgesti.

Inseneriproua oli seda kõnelust kuulates laulu ümisenud. Nüüd ütles ta korraga:

„Kõige mõistlikum on siiski sinna sõjaväljale üldse mitte minna, vaid kõrvale hoiduda, ükskõik kuidas."

„Ega targemad mehed lähegi," tähendas Mihkel. „Näe, kooliõpetaja terve ja tugev kui pull, aga kuidagi viguritega pääses minekust."

„Kuidas sa ütled: terve kui pull!" pahandas inseneriproua.

„No eks ta seda ole kah," ütles Aadu omalt poolt.
Alma saatis venna nõlvakut mööda alla soo ääreni. Seal seisatasid nad sügisõhtu pimeduses.

„Ega sa ometi enam sinna tagasi lähe?" küsis Alma murelikult.

„Kuhu? Sõtta?... Mispärast mitte! Ja kuhu ma pääsen, kui ei tahakski minna!"

„Isal ja Lindal oleks koledasti kahju..."

„Mis seal parata. Aga mul on veel kuu aega. Tea mis selle jooksul võib juhtuda."

„Peaks ta ometi kord lõppema, see sõda!" ohkas Alma.

„Meil sõjaväljal ütelnud üks ülem, et see tapmine nõnda kaua kestvat, kui kõik mehed otsas."

„Jumal ei või seda sündida lasta!" hüüdis Alma.

Anti kätt ja Alma nägi Aadut pimedasse sohu kaduvat.

Kaarli käest tuli viimaks ometi ka kiri ja Alma käed värisesid seda avades enam kui kunagi varem. Ta rahunes siiski varsti: kiri oli venna oma käega kirjutatud. Tähendab: ta elab ega ole väga raskesti haavatud. Kiri oli pliiatsiga kirjutatud, hoolimatult, purjus peaga või vihaselt. Mõned tähed ulatasid mitmest reast läbi, mõned üle paberi ääregi. Nime alla olid julged kriipsud tõmmatud. Sisu oli segane, pooled read kustutatud, mis aga järele jäänud, see oli mõtte poolest tume. Nii palju oli selge, et Kaarel oma eluga põrmugi rahul ei ole, et talle midagi halba juhtunud ja et tal „istuda" tulnud. Almal jäi selle sõna juures esiti hing kinni. „Varas" — käis tal hingest läbi. Aga toibudes ja edasi lugedes leidis ta sõna „oma õiguse nõudmine" ja selle järel „sõnakuulmatus" — selle eest pandud tema ja mitmed teised pokri.

Alma tänas kõige esiti omas südames jumalat. Olgu need Verihurmad kõik, mis nad on, olgu nad kergemeelsed ja mõtlematud, sõnakuulmatud ja tõrksad, aga mitte vargad! Ja saagu tema vennad ka kõik surma, aga ausalt peavad nad surema, mitte kurjategijatena! Hea küll, õde suri oma perekonnale häbi sünnitades, aga tema ei teinud kellelegi kurja, temale tehti ülekohut.

Aga kuidas teatab ta Kaarli loost isale? kuidas jutustab ta venna „istumisest", kuidas näitab ta kirja Madisele ja Aadule! Ta ei näitagi, „kaotab" ära ja jutustab lühidalt, et Kaarel terve ja kõik enam-vähem temaga korras.

Nii ta tegigi, kui mõne päeva pärast isa poole läks. Isal oli nüüd jälle elu sees. Muidugi, täiesti sirgele ta end enam ei ajanud, kuigi aastate pärast ja tervisegi pärast seda oleks võinud — ta ei olnud veel palju üle seitsmekümne viie —, aga kõneles jälle kõlavama ning selgema häälega ja arvas, et sõda tema eluajal ikka lõpeb.

„Kaarel on alati sänikael olnud," ütles ta, kui Alma venna kirjast kõneles, milles palju kustutatud, ja muidugi sellepärast, et seal keelatud asjadest kõneldud. „Aga muidu on ta tubli poiss ja tööd lõhub teha, kui peale hakkab, mitme eest. Ega ta sõjaski vaenlase ees kahvata."

Alma oli otse õnnelik isa meeleolu pärast ja Linda aina hüples nüüd Aadu ümber ja näitas varsti, kui hästi ta onu juhatusel juba tähti õppinud kirjutama. Varsti kirjutab ta Kaarlile ise kirja ja kutsub ta koju!

Siin oli siis kõik korras, Alma võis rahulikult Arumäele tulla ja oma asjust mõelda. Aga kõige enne otsustas ta Kaarlile kirja kirjutada, manitseda, noomida, paluda ja vannutada teda — mitte Verihurmadele häbi teha. Ei unustanud ka Rätsepa Klaarast kõnelemast, keda viimasel ajal vähe näinud. Ta on edev ja kergemeelne, aga mis sellest, et Kaarel temast mõtleb. Mõtelda võib.

Nii palju oli tõsi, et ta Klaarat viimasel ajal harva näinud. Ei olnud enam sagedasti simmaneid, ja pühapäeviti oli Almal tarvis isa ja Lindat vaatama minna või Madise poole astuda. Ka Ludvigist venda oli Alma harva näinud, aga paljuteadja Selma, kes laupäeva- ja pühapäevaõhtuti ümber lennutas, oli mitmel puhul kõnelnud, et Klaara nüüd „Luid" piiravat, tema Klaarat niisamuti. Selle poisi kavatses Alma kord ette võtta ja talle mõistuse pähe panna. Kahju, et ta nii noor ja teda veel nekrutiks ei võetud! Sõjaväljal oleks tal vist vähem hädaohtlik kui siin Klaara naabruses.

Aadu abil tehti Kaarlile pakk ja Alma katsus selle läbi enam mõju avaldada kui manitseva kirjaga. See pakk pidi hoolitsevast õest tunnistuse andma. Mis ta kõik sinna ei pannud! Taskurätte, seepi, niiti ja nõela, ühe raamatukese, tubakat piibus põletamiseks ja ka paberosse, sokke, paar kindaid, kuivatatud õunu jms.

Pühapäeva õhtupoole, kui peretoas vaikne ja inimesi käimaski ei kuuldud, võttis ta paberi, sule, tindi ja kirjutas kirja ka vaesele puusepale. Kirjutas kõigest, aga vaikis paljust, näiteks heinapressimisest Mihkliga, tülist kooliõpetajaga jne. Ei varjanud täiesti, et puusepp talle natuke armas, et ta temast palju lugu peab ja teda varsti näha sooviks tervena ja rõõmsana. „Nagu näete, on mu soovid väikesed ja nad võiksid täide minna," ütles ta lõpul ja lisas palju südamlikke tervisi.

Need väikesed soovid läksidki täide, aga enne juhtus veel midagi.

Inseneriproua otsustas viimaks ometi linna sõita ja käis viimasel õhtul veel õige pikal — nimelt aja poolest pikal — jalutuskäigul. Ta oli järgmisel päeval heas meeleolus ja sähvas Almale, kui see talle lauda kattis, torkavalt:

„Noh, Alma, siis me sinuga ikka kaupa ei saa! Mäletad, ma kutsusin sind linna enda juurde teenistusse. Aga nüüd kuulsin, sa olevat natuke laiade eluviisidega, just nagu sinu kadunud õdegi. Suvel olnud iga öö sul poisid aidas."

Alma jäi kui piksest rabatud paigale ja vahtis ainiti prouale näkku. Teda oli nende sõnadega otse südamesse tabatud. Ta oli korraga kui tuld täis ja viimaks purskus see temast välja, otse inseneriprouale näkku.

„Minu õde jätke rahule! Aidas ei olnud suvel keegi muu kui kooliõpetaja, kelle ma sealt välja viskasin ja kelle teie lahkesti üles korjasite! Teile oli ta üsna paras, see jäär!"

Nüüd oli proua omakorda tardunult paigal peatunud ja kukkus siis korraga kui hullumeelne karjuma:

„Välja siit! Välja! Välja! Oo! Oo!"

Alma tõmbas ukse enese taga paukudes kinni ja oligi

väljas, kuulis aga veel tükk aega karjumist, sõimu ja kaeblemist.

Siis oli kuulda ustest käimist, ämm ja äi ruttasid miniale vist appi ja kuulasid, mis sündinud. Kuuldi Mihkligi pikaldasi samme ja siis ägedat seletust.

Alma istus peretoas voodiservale, ei suutnud õieti jalul seista, ei mõistnud enam sammugi talitustes teha. Natuke kõvasti oli ta tõesti sellele prouakesele öelnud, aga ärgu arvaku, et karistamatult hambaid vaese teenija külge võib ajada! Saab siis nüüd näha, mis sellest tuleb.

Tal ei olnud kaua tarvis oodata. Tuli perenaine, näos enam tigedusekortse ja põlgusekurde kui kunagi varem. Pühaliku õelusega ning väriseval häälel kuulutas ta Almale otsa vaatamata:

„Teie olete meie maja teotanud — kasige siit kohe minema! Jalamaid!"

Mispeale Alma üsna jahedalt viskas:

„Palun mulle palk kohe välja maksta!"

„Palk ei ole minu asi," urises perenaine ja tahtis välja minna, aga Alma oli kord sõjakas meeleolus ega tahtnud vaikseks kannatajaks jääda:

„Või ei ole teie asi? Aga välja võite küll ajada! Ma tahan teada, kes on siin peremees?"

Sel silmapilgul astus Mihkel tuppa ja küsis kurjalt:

„Mis siin lahti on?"

„See naisterahvas ajab mu siit minema!" ütles Alma. „Ma küsisin: kes siin on peremees ja kelle käest ma palga võin kätte saada? Nõuan aasta palga."

„Mis sa siin jändad!" ütles Mihkel emale vaikselt, aga kindlalt. „Mina palkasin Alma, mina võin ka minema saata. Et ta sellega seal (ta tähendas söögitoa poole, kuhu inseneriproua jäänud) sõnelema läks, sellepärast ei ole veel põhjust teda lahti lasta! Pealegi kuulsime ainult proua seletust. Laseme Alma ka ütleb, mis seal õieti oli."

„Minule ei ole seda tarvis!" ütles perenaine kähisedes ja läks välja.

„Päris sõda lahti!" katsus Mihkel naljatada, aga lõug värises tal ärevusest. Alma poole astudes vaatas ta peaaegu kurjalt talle otsa ja küsis kuiva rahuga:

„Mis seal juhtus?"

Alma istus voodiäärel, trotslik ilme näol.

„Eks te proua käest kuulnud, mis seal oli," vastas ta jonnakalt.

„Oli siis nõnda, kui ta rääkis?"

„Kas ma tean, mis ta teile ette puhus! Aga ma arvan, niisuke haritud inimene ei peaks ometi valetama."

„Te olite teda sõimama hakanud," ütles Mihkel vaikse etteheitega.

„Tema ajas mulle enne hambad külge. Ja oleks veel mulle — aga jätku mu kadunud õde rahule!" Alma pigistas käed rusikasse ja hoidis vaevaga pisaraid.

„Õde? . . . Mis see temasse puutub?" Seda hüüdis Mihkel juba kõmiseval toonil.

„Näe, puutub ometi! Kellele tema ette ei puutu! Kes aga mind näeb, see hakkab õde näägutama! . . . Jah, muidugi, eks õde eksis . . . Aga see teine . . ." Alma pani põlle silme ette ja hakkas nuuksuma. „See teine elab rahulikult . . ."

„Kust me seda teame, kui rahulikult ta elab," vastas Mihkel kuivalt ja pööras jutu sellest kõrvale, küsides: „Kuidas see kõik algas prouaga?"

Alma pühkis põllenurgaga silmad kuivaks ja jutustas harvadest nuuksumistest katkestatud häälega kõik selle loo algusest lõpuni, ei salanud kooliõpetaja peksmist, lisas veel Selma andmeid inseneriproua kohtumistest „jääraga".

Lugu kooliõpetajaga näis Mihklile täiesti uudiseks olevat; ta naeris lühidalt ja küsis „kas tõesti?". Hakkas siis tuba mööda kärmesti edasi-tagasi käima.

„Olgu, hea küll!" ütles ta viimaks nagu mingile otsusele jõudes. „Ei oleks seda küll uskunud, aga nüüd mu enese silmad lähevad ka lahti."

„Mille kohta?" pidi Alma küsima, aga jättis.

„Siin peab mõnigi asi põhjalikult muutuma," jätkas nüüd Mihkel käies ja maha vaadates, enam iseenesele.

„Ega mina enam siia jääda saa," ütles Alma.

„Miks ei saa?"

„Kui perenaine mu minema kihutab . . ."

„Teie ei lähe kuhugi ja kelgi ei ole õigust teid ära ajada! . . ." hooples Mihkel, nagu ennast julgustades.

Siis peatus ta Alma ees ja ütles kindlasti:

„Teie ei lähe Arumäelt mitte ära! Ei lähe üldse!"

Alma tahtis silmadega sellele seletust otsida, aga kui ta Mihkli poole vaatas, pööras too selja ja läks välja.

Sel ööl magas Alma rahutult ja tülitses unes mitmel puhul oma õe pärast, teda kaitstes kogu Erala vastu.

Halbadest unedest ärgates mõtles ta Mihkli sõnu, katsus neist aru saada: „Teie ei lähe Arumäelt... üldse." Siis katsus ta enese üle naerda: olen kergemeelne ja arvan igast sõnast juba ei tea mida!

Kui ta siiski jääb, kuidas saab ta nüüd perenaisega ühes talitada? Ei, ei, tuleb siiski Arumäelt lahkuda ja uut teenistuskohta otsida! Mihkli trööstimised ei või siin midagi aidata!

Ta katsus palvetada, ei suutnud aga mõtteid silmapilgukski koondada; katsus vaesest puusepast mõelda ja otsustas talle lähemal ajal südamliku kirja kirjutada, kõige üle kaevata, mis juhtunud, ja öelda, et... Ei, ei, see oleks siiski liiga julge ja vist ka kergemeelne... Üks inimene peaks siiski olema, kellele ta võiks kaevata, kelle juures võiks nutta...

Ta tõusis vara ja äratas Selma. Seletas talle, et perenaisega õhtul tüli tulnud ja ta sellepärast enam tubades ja köögis talitada ei taha; mingu Selma sinna, tema hakkab karja talitama. „Mihkel on sellega päri, ja tema on ometi peremees majas," lisas ta, kuigi Mihkli nõusolekut ainult oletada võis.

Alma algas lauda juures ja piimakambris usinasti päevaseid talitusi. Siin oli tal kergem ja soem, ühelgi neist lehmadest ei olnud nii tigedat pilku ega nii paljusid kurjusekortse paletel, silmade ja suu ümber, kui perenaisel. Nii kõrgest tõust kui need lehmad ja pull siin ka ei ole, ükski neist ei vaata tema poole kõrgilt. Lahkesti inisedes tervitavad nad teda ja püüavad üksteise võidu tema poolehoidu võita.

Ta kartis, et Selma lauda juurde tagasi saadetakse, kartis, et perenaine ehk veelgi tuleb siia eilset asja arutama ja oma otsust lõpule viima, aga tund läks tunni järele ja Selma tuli viimaks piimakambrisse ning teatas: kõik minevat vaikselt.

Mihkel hoidus lauda lähedusest ja igast kohast eemale, kus Almat võis kohata. Vana sulane rakendas hobuse piimavankri ette ja Alma sõitis plekknõude tärisedes meiereisse.

Tagasitulekul oli külavahel piinlik kohtumine: Mihkel tuli inseneriprouaga vedruvankril vastu. Tee oli kitsas, ei saanud kiiresti teineteisest mööda kihutada. Alma käänas nii palju kõrvale kui võis ja vahtis hoolega, et vanker kraavi ei kalduks. Kui ta aga korraks silmad tõstis — ta tegi seda uhkelt ja viskas peagi selga — siis sattus ta pilk otse vastamisi inseneriproua omaga. Proua katsus näole põlguse ja irvituse ilmet manada, mis aga puudulikult korda läks. Ta sai vist isegi aru, et oma vastast sellega rabada ei suuda ja hüüdis sellepärast kärsitult Mihklile: „Lase rutemini!... Mis sa tukud!"

„Olgu!" ütles Alma enesele kõvasti, kui jälle keset teed oli. „Kui on sõda, siis olgu! Mina ei alanud!"

Ta keerutas hobusele tulise juti mööda külge ja kihutas uhkelt piimanõude otsas kui sõjavankril istudes Arumäe lahtisest väravast õue.

X

Kõigi nende väikeste sündmuste ajal oli aga sügis end peatumatult looduses maksma pannud ja suuredki sündmused sõjaväljal ei toonud aastaaegade vahetuses mingeid muutusi ega peatusi. Taevas, kui selle all mõista kõiki looduse vägesid, näis täiesti ükskõikne olevat inimeste elamuste, murede, kannatuste ja kaotuste vastu. Taevas tahtis nagu inimestelegi samasugust rahu ja ükskõiksust enese ja teiste elamuste suhtes õpetada. Aga seda ei pandud tähele ja oldi alatasa mures, rahutuses, kartlikus või ärevas ootuses; oldi rahutu päeval, aga pikil öilgi ei saadud rahu ega tahetudki saada. Rahutud olid noored, aga vanad samuti; ja kui neil otsekohe midagi häda ja muret ei olnud, siis kujutlesid nad midagi, mis nende rahulikku und võiks rikkuda.

Iseäranis rahutu oldi Arumäel. Mitte sõjaväljal viibi-

vate poegade pärast, sest nende käsi pidi hästi käima, vaid kodus viibija Mihkel tekitas suurt muret. Ta ei purjutanud, ei kolanud öösiti mööda lakku ega ulualuseid, ei tõmmanud laupäevaõhtuti simmanitel, ei vedelnud ega laiselnud, aga ometi oli ta praegusel ajal otsekui kirstunaelaks oma vanematele.

Peaasjalikult selle pärast, et ta esimest korda püüdis teotseda kui mees ja peremees. Väliseid töid oli ta ennegi juhtinud, need olid ka tänavu korras: vili pekstud, kartulid võetud, kõrred enamasti küntud. Aga majas oli seni valitsenud isa, ema ja nägematult ning kuulmatult vennad ja õed. Vennad ja õed võisid alati tulla ja minna, kunas tahtsid, — võisid siin elada, kuidas tahtsid, sest nad olid Arumäe „uhkus ja au", nagu vanaperemees mitmel puhul öelnud. Seni oli Mihkel seda sündida lasknud, kuigi mitte heal meelel. Oli küll peremees olnud, aga mitte kõiki asju juhtinud. Oli minna lasknud, nagu läks.

Mis mina siis olen? oli ta mõnikord varemini eneselt küsinud ja viimaks ka vastuse andnud: vaikne ja sõnakuulelik Arumäe ori.

Nüüd oli aga see ori mässama hakanud, ja see oli rahutuse põhjuseks vanemaile, varsti isegi sugulastele. Mihkel käis sellest päevast saadik, kui inseneriproua Almaga tülitses, sõjakamalt ja mehisemalt, käsutas vanaperemehe ja perenaise kuuldes teenijaid oma arvamuse järele ja katsus igal sammul tõestada, et tema on siin peremees ning ainus valitseja.

Õhtuti sosistas Selma peretoas pikalt ja laialt oma kaasteenijale, kuidas saalis Mihkliga tülitsetud, kuidas isa talt koha ähvardanud tagasi võtta ja teda minema kihutada. Mihkel nõudnud oma osa ja lubanud siis kohe minna. Alma nime nimetatud ka mitmel korral neis tülides, vanemad tarvitanud tema kohta ränki sõnu, Mihkel aga seisnud tema eest.

„Ära sellest siiski kaugemale kõnele," palus Alma, kui nad kahekesi jäid.

„Mis ma sellest kõnelen," vastas mustakulmuline tüdruk. „Aga ma tean väga hästi, et Mihkel sind armastab, ja kui vanemad lubaksid, võtaks ta su enesele kohe naiseks."

„Sa ajad alati tühja juttu," noomis Alma, aga lõi silmad maha ja punastas, nii et seda peretoa hahkja lambi valgusel näha võis.

Et see täiesti tühi jutt ei olnud, seda kuulis Alma varsti kindlamast allikast. Ta pidi pühapäeva õhtupoole koju jääma, Selma läks külla vaatama, kas ehk kuskil tantsida ei saaks. Vanaperemees perenaisega sõitis vedruvankril kaugemale omaste poole, Mihkel jäi koju, ja käis rahutult ühest toast teise, astus vahel õue, vahel peretuppa, nagu otsiks midagi.

Tahab minuga kõnelda, see on selge, mõtles Alma ja süda hakkas tal arglikult lööma. Nad on Mihkliga praegu kahekesi siin suures majas... Aga ta ei ole ometi mõni röövel! trööstis end Alma ja katsus söögilaua ääres istudes ükskõikselt ajalehest sõjauudiseid lugeda. Kui Mihkel jälle sisse tuli ja nurgariiulil lehti sorima hakkas, küsis Alma iseeneses muheldes:

„On teil midagi kadunud?"

„On küll. Nimelt kesknädala leht," vastas Mihkel tema poole vaatamata.

„Eks see ole saalis lehevirnas. Need siin on Aadu käest saadud juhuslikud numbrid."

„Ehk olete hea ja otsite ta mulle üles..." Alma kuulis Mihkli hääles niisugust võbinat, et üsna kartma lõi. See ei ole ju enam Mihkli häälgi!

End muretuks sundides ja laulu ümisedes läks ta saali ja hakkas riiulil ajalehevirna sorima.

Mihkel tuli ka sinna.

„Siin on," ütles Alma, tõusis üles, kohendas oma valget pluusi ja tahtis välja tulla, aga Mihkel ütles peaaegu käskivalt:

„Jääge väheks siia... Tahtsin teiega kõnelda... Istuge sinna..."

Ta osutas käega sohvale.

Alma sattus ärevusse, nii et paar korda läbi suu õhku haaras. Ta laskus sohvale ja katsus pilku kuhugi kinnitada.

Nüüd võib kõik sündida, mõtles ta. Aga midagi ei sünni, julgustas ja kinnitas ta end. Midagi ei sünni! Midagi ei või minuga sündida!

Pilk peatus tal Mihkli isa-ema piltidel, mis vastas-

seinal teineteise kõrval rippusid. Need olid paari küünra kõrgusteks suurendatud, rasketes, mustades, nikerdatud ja kullaga vööbatud raamides. Kumbki ei olnud seal enam noor, aga kortsud oli pildivalmistaja viimaseni kõrvaldanud ja selle läbi mõlemate näod ilmetuks teinud. Ainult tigedust ja sallimatust võis märgata perenaise kokkupigistatud huultest ning allasurutud kulmudest ja peremehe näost iseteadvat hüüet: „No mis te ütlete?! Kas ma ei ole esimene peremees kihelkonnas!"

Need pildid mõjusid Almasse rõhuvalt. Ta tundis enese siin väikesena, arana ja süüdlasena sellepärast, et siia oli julgenud istuda.

Mihkel istus ka sohvale, aga Almast eemale. Just nõnda oli ühes näitemängus, mida läinud aastal koolimajas mängiti, mõtles Alma ja oleks teistsuguses olukorras isegi naerma hakanud. Aga siin vanaperemeheperenaise piltide ees ja Mihkli juuresolekul ei ole see sünnis ega tulegi naer.

Mihkel pühkis püksipõlve, kuigi see oli puhas, ja Alma võttis näppimiseks laudlina narmad sõrmede vahele. Nii oli vist seal näitemängus ka, mõtles ta: mõlemad näitlejad olid osad tookord unustanud, vähemalt teine, ja etteütlejat võis üle saali kuulda ... Siin aga etteütlejat ei olegi. Mihkel peab algama.

„Ütlesin sellest juba heinapressimise juures," algas peremees, kui põlve hoolega pühkinud, ja sirutas jalad nõnda tugevasti vastu laua jalga, et see edasi nihkus ja narmad Alma näppude vahelt lahti läksid. Ta püüdis need kärmesti kinni ja mõtles selle juures küüni salapärase pimeduse ja põhu- ning heinavirnade peale.

„Aga seal ei olnud sünnis nii tõsisest asjast teile kõnelda," jätkas Mihkel, kui laua lähemale oli tõmmanud.

On siin nende piltide ees parem? küsis Alma iseeneses, sest ta aimas, millest jutt algab.

„See asi on aga nõnda, et sellest rääkima pean." Neid sõnu öeldes pöördus Mihkel Alma poole. „Olen sellest juba ammu mõelnud ... Siin läheb elu iga päevaga raskemaks ... Aga see ei puutu siia ..."

Nii kõneles seal näitelaval ka too oma osa, mis oli unustatud, mõtles Alma, aga ootas sõrmede värisedes, mis nüüd tuleb.

„Olen otsustanud naise võtta, ja selleks on aeg," ütles Mihkel, istus natuke lähemale ja püüdis aralt Alma käe kinni, mis nüüd laudlina narmad lahti laskis.

„Tulge mulle naiseks," lisas Mihkel hoopis kõlatul häälel.

Alma katsus värinat varjata, mis lõdisemiseks kippus muutuma. Ta ei mõistnud sõnagi lausuda.

„Ei tahtnud sellest küünis tookord kõnelda," algas Mihkel piinliku vaikuse järele. „Siis oleks võinud arvata, et ma ei tea mispärast seda teen: nagu tehakse vahel teenijatega. Tahtsin seda teha siin, toas, kus meie tähtsamad perekonna-asjad aetakse."

Alma vahtis, pea madalale lastud, altkulmu otse perenaise otsa, tundis valju pilku enesel ega julgenud sõnagi lausuda.

„Ootan teie vastust," lausus Mihkel ja hoidis kahe käega oma teenija kätt.

„Selle peale ei mõista ma midagi vastata," sõnus Alma, lõi silmad vanaperemehe pildile ja luges sealt: „Kes vaene, saab ikka tüssata . . . See on juba siin maailmas nõnda . . ."

Siis võttis ta enese kokku, et midagi vastata, aga Mihkel jõudis ette:

„Mis ka teie õega ei juhtunud . . ."

Alma tõmbas oma käe lahti, vaatas valjult Mihkli otsa ja kähvas järsult:

„Jälle minu õde!"

„Aga temaga on ometi ülekohut sündinud!" hüüdis Mihkel.

„Siis ärge teda mulle alati ette heitke ja meelde tuletage!"

„Keegi ei mõtle ette heita! — ümberpöördult . . ."

Mihkel ei mõistnud aga edasi kõnelda ja vaatas ka isa-ema piltide poole.

Kõik kippus katkema ja pooleli jääma. Viimaks sai Mihkel jälle alata:

„Tahtsin öelda, et teid . . . et teie mulle armas olete, ja tahan teilt tõsiselt küsida, kas te tuleksite mulle

naiseks ... Nõnda enam siin elu ei lähe ... Pean seda teisiti seadma."

„Mis need selle kohta ütlevad?" küsis Alma, peaga piltide poole osutades.

„See on mulle juba ükskõik," vastas Mihkel häälesse mehisust ja sõjakust asetades. „Kui te mind võiksite sallida ..."

Miks ma sallida ei või, mõtles Alma iseeneses, aga ega sellepärast veel ...

„Sest ei tule midagi head," lausus ta vaikse kindlusega ja kordas veel: „Mitte midagi head ..."

„Kas sellest head tuleb või mitte, seda ei tea minagi tõendada," — Mihkel nihutas nende sõnade juures end Almale lähemale.

Just nõnda oli seal näitemängus, mõtles Alma iseeneses ja katsus lõdisemist varjata. Mihkel pani käe tema piha ümber.

„Mis te ütlete selle peale?" küsis ta, ja hääl oli kõlatu.

Alma vaatas lakke, ohkas varjatult ja vastas viimaks:

„Olete tubli mees ja viisakas olnud ... minu vastu. Aga mõtelge ise, siis näete, et see kõik on võimatu."

„Mulle naiseks tulla?"

„Isa ja ema kihutavad mu siit minema."

„Ma ei lase seda."

„Nad kihutavad meid üheskoos minema."

„Siis läheme üheskoos."

Nüüd ei ole enam sugugi nagu näitemängus, mõtles Alma. Seal kõneldi ainult armastusest. Seal ei olnud niisugusi kohutavaid pilte seintel. Vist oleks see jutt küünis hoopis teisiti läinud!

Mihkel suudles teda õlale ja hoidis õrnalt tema kätt.

„Te ei vasta midagi?"

Alma ohkas:

„Mis peaksin ma vastama!"

„Kas võite mind armastada ja tulla mulle naiseks? Mis siis edasi sünniks, seda ma ütlen."

Nüüd pööras Alma oma näo Mihkli poole ja vaatas talle otse silmi. Ta tundis enese suure otsustuse eel olevat ja katsus selgust nõutada, kas armastab seda meest nõnda, et kõiki kannatusi, mis tema pärast tulemas, mikski ei pea? Ta lõi kahtlema. Palav ei olnud ta

selle mehe vastu mitte. Peab tast lugu ja natuke enamgi. Aga kas ta teda armastada võib, nii et ...

Mihkel võttis nüüd tema mõlemad käed ja vaatas talle otsa.

„See on nii raske küsimus ..." lausus Alma, et piinlikku vaikimist katkestada. Selge ei olnud tal veel midagi.

Sel silmapilgul kuuldus kuskil paar sammu ja uks löödi hoolimatult lahti, nagu harilikult siis, kui kedagi ei arvata lähedal olevat.

Mustakulmuline Selma seisis lävel, ukselink peos, ja kiljatas ehmudes:

„Ah! ... Ma ei teadnud ...! Kui rumal see on ...!"

Mihkel oli Alma käed lahti lasknud ja mõlemad vahtisid ainiti tüdruku otsa, nagu näeksid vaimu.

„Kust sa nii ruttu?" suutis Alma viimaks küsida.

„Tõesti, ma ei teadnud, et te siin," vabandas Selma, silmnähtavalt segaduses ja teadmatuses, mida teha.

Mihkel tõusis sohvalt ja Alma tema järel.

„Käisin küla mööda ... — Ei kuskil ole täna midagi ... Tulin päris koju, mõtlesin: nõelun sukki," otsis Selma sõnu.

Mihkel läks ükskõikset ilmet näole manades ja hooletult vilistada katsudes söögituppa. Alma kohendas riiulil ajalehti ja pöördus siis otsustavalt oma kaasteenija poole, võttis tema ümbert kinni, vaatas talle otse silmi ja sõnus paludes:

„Sa oled alati nii hea olnud! ... Ära kõnele sellest kellelegi, mis siin nägid. Kõnelen sulle pärast kõik ise!"

„Ole mureta," vastas Selma naeratades. „Igaühel meist on omad armulood. Ilma selleta ei saa."

Sulane magas ikka veel küünis, karjused olid läinud, peretuba oli tüdrukute päralt. Seinad ja lagi olid siin kord valged olnud, aga nüüd oli krohv tuhmunud, paiguti maha pudenenud ja altpoolt määrdunud ning laiguline. Põrand oli laiadest kumerdunud värvimata laudadest, aga Alma hoolitses, et see iga laupäev puhtaks pesti, ja pahandas igaühega, kes siia kasimata jalgadega tuli. Akna all oli suur värvimata laud pukkidel ja selle

kohal rippus laia, lameda kardvarjuga lamp. Ühes nurgas oli lai tüdrukute voodi triibulise vaibaga ja kahe teineteise kõrval lebava padjaga. Teises nurgas vana voodi hahkja vaibaga kaetud, ilma peapadjata — seal olid suvel karjused maganud; praegu oli see vaba; hiljem pidi siia sulane tulema.

Selma oli sel õhtul tõepoolest kaua sukki nõelunud, tuttavaid viise ümisedes. Alma oli rahutult toast õue käinud, üht ja teist kohendanud, katsunud midagi teha, aga pannud jälle kõik käest ära.

„Lähme parem magama," ütles viimaks Selma, pani nõelutud sukad voodi alla kaanega korvi ja hakkas lahti riietuma. Särgiväel jäi ta seinal rippuva peegli ette seisma ja harutas juuksepalmikuid lahti:

„Kas ma tõesti nii kole olen?" küsis ta pead siia- ja sinnapoole käändes. „Suu viltu, teine pool nägu laiem, teine silm kitsam, nina kõver . . ."

Alma hakkas naerma:

„Ole mureta! Selle peegli ees on kõik sarnased!"

Selma silitas oma rindu, mida valge särk kattis. „Olen just nagu puntpaabuke," lausus ta siis laitvalt.

„Oled väga armas tüdruk," tähendas Alma südamlikult.

„Mina? Mina olen armas?" päris Selma põleva huviga.

„Oleksin mees, näeksin ainult sind peale Rätsepa Klaara."

„Aga mispärast?"

„Oled kui mustlastüdruk: toredad mustad juuksed, mustad kulmud, tõmmu nägu ja kael, oled elav kui tulesäde."

„Aga olen väike!" ohkas Selma ja hakkas jälle oma tihedaid musti juukseid palmitsema. „Mind ei võtaks keegi perenaiseks . . . Selleks peab sale ja sirge olema nagu sina."

„Ah, jäta see!" vastas Alma.

Selma jättis juuksed, nagu nad olid, kargas oma kaasteenija juurde, võttis tal ümber kaela kinni ja suudles juustele.

„Ma ei heida sulle Mihklit ette . . . Ole temaga õnnelik! Ja ära pahanda, et õhtupoole nii halval ajal sega-

sin . . . Arvasin, et kedagi kodus ei ole, käisin kõik toad läbi ja lõin siis saali ukse prauh! lahti — teie istute seal kui tuvikesed õrrel."

Alma jutustas kõik, mis tal Mihkliga olnud, mis ta enne küünis kõnelnud ja täna saalis isa-ema piltide ees seletanud. Lisas juurde, et tema enese südames kõik segane olevat.

„Mihkel armastab sind, seal ei ole kahtlust," kinnitas Selma. „Ja temale võiksid sa küll minna. Aga siis peate siit küll lahkuma."

„Ta vist armastab mind ja ta on tubli inimene ja lahke. Saadab Lindale õunu ja küsib, kuidas tema elab ja mis ta teeb. Isale laenab ka alati, mida tarvis . . . aga ega ma sellest head ei looda."

Selma kärsutas huuli ja ütles siis muiates ning maha vaadates:

„Kõneleksin sulle midagi, aga olgu . . ."

„Mis see on? Muidugi jälle ilmarahva lora!"

„Võib-olla, et lora, võib-olla ka mitte. Aga mulle kõneles seda ustav inimene, ja teised keegi ei tea seda peale ühe. Siiski, kui sa ei usu — olgu!"

Alma jäi tusaseks ja hakkas voodit kohendama.

„Tule siia, istu mu kõrvale, ma ütlen sulle," meelitas Selma, „aga ära sa jumala pärast pahanda. Ja pead jätma kõik enese teada. Muidu veetakse mind veel kohtu ette!"

See kohutas Almat. Sõna „kohus" oli talle alati hirmuäratav.

Nad istusid kõrvuti voodiäärele ja vaatasid teineteise otsa. Selma ei löönud silmi maha — ta räägib siis ikka päris tõtt! arvas Alma.

„Tead sa, kes su õetütre isa on?" küsis Selma kavalalt silmi pilutades. „Muidugi sa ei tea, ja õe käest ka enam küsida ei saa. Aga mis on, kui seda ükskord lapse isa enese käest küsiksid? Muidugi ei tohi sa öelda, et minult seda kuulsid. Küsiksid, et kas ta võtab Linda ükskord omaks ja annab talle oma nime? . . . Tüdruku lapsel ei ole kerge, igaüks võib haukuda tema kallal. Tean seda omast käest . . ."

Alma oli oma kaasteenija otsa uskumatult vahtima jäänud ja sai nüüd viimaks küsida:

„Sina tead? Tõesti tead?"
„Nii see on. Aga ära nüüd ägedaks saa!"
„Siis ütle ometi!" hüüdis Alma peaaegu vihaselt.
„Mihkel. Arumäe Mihkel. See, kes sind nüüd armastab . . ."
Alma oli kulmud nii kurjalt kortsu tõmmanud, et kaasteenija lause pooleli jättis. Ta oli paljusid teisi mõelnud, ümberajajaid sulaseid, mõnd kahtlast peremeest, mõnd linnakülalist, igatahes kõiksugu kõlvatuid ja riivatuid . . . Aga Mihkel! . . . Sellest ei olnud kuulujuttusidki liikunud. Nüüd on mõnigi asi selge! . . . Siiski, see võib ainult keelepeks olla!
„Mis sa nüüd ütled?" küsis viimaks Selma vaikselt, aga võidukalt.
„Ei usu seda."
„Siis küsi seda Mihkli enese käest! Las ta ajab valeks! Ära aga ütle, et mina seda kõnelesin, muidu laseb mu lahti!"
„Küsin seda tingimata tema enese käest, ja sa kuuled, et see on vale!"
„Aga miks sa ei taha, et Lindal nii mõistlik ja jõukas isa oleks?"
Sellele ei olnud Almal midagi vastata.

XI

See sügis oli Arumäel vaiksem kui senised. Teenijate hulk oli Mihkli pealekäimisel viimase võimaluseni vähendatud, kuigi vanaperemees selle vastu kõneles, peaasjalikult suure koha au pärast. Mihkel ise lõhkus tööd teha kui sulane ja vanaperemees pidi ennast liigutama enam kui muidu, pidi linnas, sepal, veskil ja vallamajas käima, sest Mihkel ütles kindlasti, et temal ei olevat aega.
Oldi sõjajalal, aga ei tülitsetud enam kõvasti, uriseti aeg-ajalt ja lükati mitmed otsustamised päevast-päeva edasi. Oodati võib-olla sõja lõppu, et siis jälle kindlamini teaks kõike arvestada. Käisid ka kuulujutud, et varsti jälle mehi võetavat, ja siis oleks ka Mihkli kord minna. Maksis kodus tähtsamaid asju enne otsustada!

Külalisi ei käinud, ehk olgu vahel mõni juhuslik peremees Eralast, kes pooleldi asja pärast siia tuli, söögituppa viidi ja seal pidi istuma, kuni liha munaga praetud, söödud, tee joodud ja kuuldud, kui toredasti käivat käsi koolitatud Arumäe noorhärradel sõjaväljal. Muidugi nõnda kaugel tuleliinist, et neil midagi karta ei olevat.

Käis ka Aadu, aga teda ei kutsutud enam söögituppa ega mõnda muusse peenemasse ruumi. Ta kõneles Almaga õues, lauda juures või ka peretoas, muutus aga puhkeaja lõpu lähenedes ikka tusasemaks ja leidis põhjust paljude asjade pärast kaevata. Mitu korda käinud ta vallamajas isale toetust nõutamas, aga kirjutaja seletanud ikka, et selleks mingit õigust ei olevat. Käinud siis vallavanem Loo Reinu juures, kaevanud kirjutaja peale. Rein lubanud vaadata, kuidas selle asjaga on. Madisel ei olevat tänavu sügisel ega talvel teenistust loota, oma kohakese peal kõik tööd korras, aga vilja nii vähe, et sellega kuidagi talve läbi ei saavat. Ludvig lastavat vist mardipäevaks lahti, kuigi tal on aastakaup — ei jõutavat talve läbi sulast pidada. Isal tulevat leivast ja küttematerjalist talvel puudus.

Aadu ei taha enam sõjaväljale minna, see sai Almale varsti selgeks. Ta käis linnas end arstikomisjonile näitamas, sai paranemiseks ajapikendust ja luges nüüd õhtuti hoolega lehtedest sõjateateid; aga head mõistis ta neist vähe järeldada. Sakslane on ikka võidukas, liitlased ei anna järele — sõja lõppu ei ole nähagi.

Tuli mõni naaber, kes Arumäe omasid targemaks pidas, kõneles ääri-veeri mööda sõjast ja katsus teada saada, kunas see kõik peaks lõppema, et teaks selle järele oma asju seada. Tahtis kuulda, mis kallineb, kas vilja nüüd müüa või oodata, kas raha pangas hoida või oma käes, kas kullas või hõbedas, kas sarvloomad laadale viia või ületalve jätta.

Vanaperemees arvas, et sakslane varsti võidab ja rahu tehakse, sest inglise laevad olevat kõik varsti merepõhjas. Aga Mihkel ei uskunud seda ja lootis liitlastest võitjat.

Peeti siin-seal ka mõni simman, kuid Selma tõi neilt ainult halbu teateid. Tantsu ja ringmängude asemel

olnud ainult räuskamine, tülitsemine ja kaklus. Joodud samagonkat, mindud sellest jaburaks ja riiakaks, aetud tüdrukuile jämedalt käed külge ja jauratud mõttetult. Siiski, külast tulles oli tal mõni tund Almale uudiseid jutustada. Tühjalt tema juba ei tulnud.

Suurem jagu neist uudistest olid tühised: kes kellega pühapäeval kirikuõues kõnelnud, kes keda koju saatnud, kes neidudest sõjaväljalt kirja saanud, kes sõjaväljale paki saatnud ja mis sellesse pannud.

Alma kuulas seda kõike ühe kõrvaga, ise hoopis muud mõeldes.

Aga mõnikord tõi see mustakulmuline kratt ka põnevaid ja kohutavaid teateid, nii et neid perenaiselegi julges kõnelda.

Nii tuli ta kord pühapäevaõhtul peretuppa, kohkunud ilme näol, ja hüüdis Almale, kes laua ääres sukka nõelus:

„Tead sa, Orimetsa Juhani poeg on oma vennal silma peast välja lasknud!"

Alma vaatas sukka põlvele langeda lastes kõneleja otsa.

„Eks poisikesed hakanud sõda mängima, mõlemal vibupüss käes. Üks olnud „venelane", teine „sakslane". Lasknud mitu korda, ikka teineteisest mööda. Aga viimati trehvanud „sakslane" „venelasele" otse silma. Poiss viidud küll linna, aga silmast jääb eluajaks ilma."

Varsti kordas ta sama uudist perenaisele köögis.

Või teinekord tuli Selma õhinal, kahjurõõmus naeratus näol, ja algas enne veel, kui hingegi oleks läbenud tõmmata:

„Üks ihnuskoi saanud oma palga! Mäetaga Kristjan kogunud ilusa summakese panka. Kodus elab viletsalt kui kerjus ja kaebab aina raskete aegade pärast! Eks nüüd sõja hirmul võtnud rahakese pangast välja ja toonud koju. Ei ole enam panka usaldanud. Toonud koju ja pannud plekk-karbi sisse. Karbi pistnud katuseräästasse. Läinud mõne päeva pärast vaatama — karpi pole olemaski! Käinud nüüd uräädnikule kaebamas ja vallavanemale. Aga mis needki võivad aidata! Kuulatud karjapoiss ning sulane üle ja ähvardatud neid kinni

panna. Aga need ütelnud, et midagi ei tea — ja asi tehtud! Vaat, nõnda võib säärasel ihnuskoil minna!"

Mõnikord tõi Selma rõõmsa teate. Nii hüüdis ta kord äripäevaõhtul Loolt tulles:

„Ole mureta, Alma! Vallavanem ütles, et kõik soldatite vanemad, kes vaesed, saavad tänavu talvel prii kütte, et peremehed peavad selle koju vedama! Nii et Mihkel peab sinu isale puud kroonumetsast tasuta ukse ette viima! Noh, see nagu tema kohus ongi!"

Ja Selma naeris südamest oma nalja, seda enam, et Alma lõi silmad maha.

„Kuidas sul selle Mihkliga õige asjad on?" küsis mustajuukseline vähe aja pärast, poolsalaja. „Mulle võid julgesti öelda. Külas kõneldakse, et vanaperemees tahtvat kohta tagasi võtta ja Mihkli minema peksta. Kui muidu seda teha ei saavat, siis nõudvat koolitatud pojad oma võlgu. Seda Mihkel muidugi maksta ei jõudvat, ja siis ta pidavat siit minema. Aga eks ta oma osa ikka saa. Nii et ära teda põlga, vaevalt saad teist niisukest."

Alma kuulas seda, ei vastanud midagi ja küsis iseeneseltki õhtul voodis und oodates, kuidas need asjad siis Mihkliga õige on.

Ah, kui oleks see Mihkel mõni omasugune, siis oleks kõik selge. Siis oleks ta ammu juba kõnelnud.

Oli läinud mõni nädal pärast kõnelust saalis sohval, isa-ema piltide ees. Alma hoidus Mihklist eemale ja Mihkel ei söandanud talle otsagi vaadata. Räägiti, mis tarvis, alati lühidalt, ja katsuti teineteisest kärmesti eemalduda. Võib olla, et piinlikkust tekitas Mihklile peaasjalikult kõneluse ja kõige selle olemise katkestamine seal saalis Selma ootamatu tuleku läbi. Nüüd oli nende suhetel kaasteadja, kes võib-olla külas juba asjast pasundanud! Ei kõlvanud ometi Selmat paluma minna: ole hea, ära kõnele sellest, mida nägid, ühelegi hingele! Tuli oodata kannatlikult, kuni külas sellest irvitama hakatakse, ja siis samuti kannatlikult seda kuulda.

Alma hingesse oli jutt õe ja Mihkli suhetest suure segaduse toonud. Ta ei tahtnud seda uskuda, aga pidas seda täiesti võimalikuks. Ta ei jõudnud kuidagi selgu-

sele, mida nüüd teha ja mida sellest järeldada. Seda ei või ikka niisama jätta!

Ta oli selle peale esiti iga päev ja öö mõelnud, oli esiti viha tundnud, vähemalt tahtnud viha tunda oma õe võrgutaja vastu; oli kättemaksugi kavatsenud. Aga siis oli ta oma südames põhjalikult ümber vaadanud ja pidi lõpuks tunnistama, et sellepärast Mihklit vihata ei mõista. Kui see kõnelus poleks saalis sündinud, isa-ema pildi ees, kui poleks Selma sisse tormanud, siis oleks asi vist teisiti läinud ja kõik praegu selge.

Aga enne kui nad edasi räägivad, küsib ta Mihklilt: sõbrustasite minu õega? On Linda teie tütar? Miks te teda selleks ei tunnista? Miks te mu õe maha jätsite? Saab näha, mis ta õige vastab ja kas ta julgeb mehiselt öelda, kuidas see kõik sündis. Kui ta aga aralt kõrvale peaks põiklema, siis käigu ta kus pagan ja ärgu enam mulle läheneda katsugu! Või tahab ta minuga nõndasama teha kui õega? Olen targem.

Sügisesed sajud olid juba ammu alanud ja vaheldusid kergete külmadega. Päevad olid lühikesed; vaevalt saadi hommikuste talitustega korda ja alati lõunasi, kui juba hämardus. Õue mööda tuli purretel käia, külateel vajus vanker paiguti rummuni. Oodati talve ja oldi rõõmus, kui öösi tugevasti kahutas. Tuli juba lundki, aga see ei jäänud kauaks.

Aadul tuli jälle minna, ja seekord oli lahkumine palju kurvem kui suvel.

„Siis oli tunne ja teadmine, et läheme kõik isamaa eest," ütles ta Almat jumalaga jättes, pimedas, õuevärava juures. „Aga nüüd ei ole seda mõtet enam! Või oli meel sellepärast rõõmsam, et hulgakesi läksime ja asi oli uus. Nüüd on seda sõda ja tapmist nähtud — ei taha sest mõeldagi enam! Maa porine, ülevalt kallab vihma kaela — maga sellega öösiti väljal või tee ääres!"

Alma valas selle järel mitu päeva salajas pisaraid, aga teiste ees käis sirgelt, et mitte oma nõrkust näidata. Nähku Mihkel tema punaseid silmi, aga nutmas ei pea ei tema ega teised teda nägema, muidu tulevad veel haletsedes trööstima!

Ise tundis ta aga nii valusasti, kuidas nimelt troosti tarvis oleks, kellegi julge, mehise inimese sõbralikku trööst, mõnda head sõna! Peab ta oma õe võrgutajalt seda paluma!

Mõnikord kihvatas tal hing, ta tahtis Mihkli ette astuda, teda alatuks kelmiks ja argpüksiks sõimata! Tahtis kogu maailmale kuulutada: vaadake, niisugune on Arumäe noorperemees, kellest te lugu peate, keda austate, keda kõik peretütred endale meheks sooviksid! Täitku kõige esiti kohused lapse vastu, kelle ta vanaisale kaela jättis! Aga varsti haihtus see vihakihk. Ei, ta ei suuda seda meest ometi vihata! Ta vist armastab teda, ja seda süvendab lugupidamine. See mees on tema vastu alati viisakas ja tagasihoidlik, ülearugi tagasihoidlik. Ta ei ole kordagi julget katset teinud suudlemiseks ... Tookord saalis, isa-ema piltide ees, oleks see ehk nõnda kaugele läinud, aga see oleks olnud vist enam vormitäitmine, mitte palav südamesund, mitte võitmatu tung teist oma käte vahele haarata.

Kuid niisuguste mõtete järel tegi Alma enesele kibedaid etteheiteid, süüdistas end kergemeelsuses, mõtlematuses ning muis pattudes, ja palvetas õhtul veel kaua Selma kõrval, kes rahulikult uinunud.

Ühel õhtul, kui nad voodisse heitnud, küsis Selma õeliku murega:

„Oled sa juba Mihklilt küsinud õe loo kohta midagi?"

„Küsinud?" imestas Alma. „Mispärast peaksin ma talt küsima?"

„Imelik! Sa oled ometi ... Sa oled ometi tema mõrsja! ... Ta tahab su enesele naiseks võtta, ja sa ei küsi sedagi!"

„Jäta! Midagi ei ole meie vahel! Mitte midagi!" vastas Alma.

„Vabanda," ütles Selma jaheda pilkega, „ma arvasin, et seekord saalis ... See oli siis nali ... Nagu ikka mehed teevad!"

Alma näris huuli ja kuulis veel tükk aega kõrvus: see oli siis nali! Nali, ja muud ei midagi!

Kui see jääbki naljaks?

Aga ometi oli ta seni uskunud, et see ei olnud nali. Nüüd, kui Selma seda ütleb, hakkab ta isegi arvama,

et see oli nali. Muidugi oli nali! Miks ei kõnelnud Mihkel samast asjast järgmisel päeval uuesti! Miks hoidub ta eemale, hoidub häbelikult või arglikult eemale? Tahtis samasugust nalja teha, nagu õega teinud? Ainult juhuslik eksitamine katkestas selle? Võib olla, et ta õega sama „tõsiselt" oli kord kõnelnud, tema usalduse võitnud ja siis . . . Peaks ta ometi nüüd veel kord kõnelema! Siis oleks juhus talle tõtt suu sisse öelda.

Aga Mihkel ei rutanud.

XII

Ilm oli mõne päeva külm olnud, teed tahenenud, rahvast oli vallamajasse pidule murdu kokku tulnud, isegi Eralast. Siit nähti seda halli katusega pruuniks värvitud maja selgesti; ta oli samal seljandikul, kus kirikki, aga Arumäelt otse ei pääsenud sinna veel läbi soode. Tuli külateed mööda maanteele minna ja sel kombel ligi kümne versta pikkune poolsõõr teha. Siiski, noorrahval oli see tühiasi, ja perepojad ning -tütred sõitsid hobustega.

Pidu oli mitmeti viletsam endistest: pasunakoorist ja näiteseltskonnast puudusid paremad jõud, proovidel oli põhjatute teede pärast harva ja korratult käidud. Aga noortel oli peaasi tants; teiste ettekannete ajal vesteldi saalis sosistades, kõrvalruumes kõvasti.

Pidu algas pasunakoori mänguga — Alma nägi, kuidas Madis suure hoole ja armastusega oma metsasarve kohtles, ja enesestki mõista ei võinud esimeseks numbriks muud olla kui keisrilaul. Seda puhuti mehiselt ja katsuti helidesse tundmusigi sisendada: truudust, andumust, alistumist ja muid, mis alamail on vägeva valitseja vastu.

Koorilaulu järel löödi kohe sõjakas marss lahti, mis küll puhtalt ei kõlanud helide poolest, aga rütmi ja tugevuse poolest lõikas läbi kuulajaist ja ka neist, kes ei kuulanudki.

Juhatas poemees, klarneti otsaga ja ajuti sõrmiseist vabaneva parema käega takti lüües. Juuksed olid tal täna õige vabalt salkudena ette- ja tahapoole visatud,

punetavad silmad vilkusid elevuses. Ta oli kahtlemata juba tublisti võtnud ja tundis end hästi.

Kõik läks teisiti, kui Alma kavatsenud. Ta oli jala ühes Selmaga kodust tulema hakanud ja mõtles pileti saali taha nurka võtta, et seal vaheaegadel Madisega segamatult kõnelda ja kohe tantsu algul koju tulla. Aga teel sõitis tüdrukutele Mihkel järele, võttis nad mõlemad vedruvankrile, asetas teise teisele poole, hoidis paremaga ohje ja vasaku pani Alma piha ümber, mitte just asjata, sest tee oli rööplik ja konarlik, ähvardas ääres istujat maha pillata.

Mihkel ostis piletid kõigile kolmele neljandasse ritta, keskele. Kas häbenes Selma sinna istuda või leidis sobivamaid seltsilisi, igatahes ei tulnud ta oma kohale. Nii siis istuski Alma kõrvuti Mihkliga, mida lähemal olijad kohe märkasid ja arutusele võtsid. Kuuldi ka surutud itsitamist, aga see ei tarvitsenud nende kohta käia. Väliselt jäi Alma laitmatult rahulikuks, istus koguni uhkelt peremehe kõrval ja tegi muiates märkusi ettekannete kohta; aga sees tundis ta tuliseid süsi hõõguvat ja põletavat.

Muusika järel astus kooliõpetaja väga vahvalt kõnetooli, pühkis taskurätiga korraks üle punetava näo ja palja otsa ning hakkas siis pidama õpetlikku kõnet „eluvõitlusest", nagu see number eeskavas oli nimetatud. Elu on võitlus, seletas ta; elu on võitlus üksikute inimeste, üksikute klasside ja üksikute rahvaste vahel. Seda tõendab muuseas praegune sõda. Iga inimene siin maailmas tahab valitseda, tahab edasi jõuda, tahab hästi elada. Võitluses jääb peale alati tugev; nõrk langeb ja peabki langema, see on juba looduseseadus, see on „jumalast enesest nõnda seatud", ütles kooliõpetaja naeratades, nagu tunneks suurt heameelt, et see nõnda targasti seatud. „Iga inimene tahab edasi jõuda, ja see on ainuke elu ülesanne. Peab alati edasi püüdma, paremale põlvele, haljamale oksale. See olgu ka meie igaühe püüd."

Seepeale tõi ta näiteid, kuidas vaesed inimesed Inglismaal ja Ameerikas ööd ja päevad edasi rühkides kuulsusele, rikkusele ja õnnele jõudnud. „Tehkem nende eeskujul!" hüüdis kõneleja lõpuks.

Siis tuli vaheaeg, mille pikkust ei teatatud. Pooled pidulistest jäid kohtadele, teised tungisid uste poole ja rüselesid kitsastes käikudes. Alma kõhkles vähe, tõusis siis otsustavalt ja läks lava ette Madisega kõnelema. Kõneldi Kaarlist, kelle käest enam kaua kirja polnud saadud, aga Alma mõtted olid mujal. Ta tundis paljude pilkusid enesel viibivat ega teadnud isegi õieti, millest vennaga kõneleb. Poemees astus varsti lähemale, teretas ja algas nagu harilikult lõõpival toonil:

„Arumäe noorperenaine ka siin! Teie olete nii noorelt küllalt edasi jõudnud, teile ei saaks kooliõpetajagi midagi ette heita! Muidugi, tema enese prouana pääseksite peenemasse seltskonda: aga egas Arumäe perenaiselgi väike osa ole! Peaasi, võlad tulevad kõigepealt ära tasuda, külaliste arvu piirata, ja siis võib Arumäe esimene koht kogu kihelkonnas olla! Olen ise Mihklile ütelnud: paremat perenaist sa ometi ei saa kui Verihurma Alma! Ja palju nägusamat ka mitte... Aga mis sellest nii pikalt!... Või Aadu läks siis jälle?! Pole midagi parata! Muidugi, meil on ilus surnuaed, siin oleks tal kord kenam puhata kui kuskil Masuuri rabas või Galiitsia kaljude vahel. Aga see kõik ei ole enese valida!... Eks näeme, kas võetakse veel mehi! Siis paneb Madis ka oma metsasarve kotti ja astub loomavagunisse. Aga Loo Reinu vanem poeg tulevat varsti koju, leitud haiglane olevat ja pandud laatsaretti. Mis seal „õdede" seltsis viga olla! Ega sel Loo Antsul ka viga ei ole, teda pidagu kõik neiud silmas!... Kummatagi, jätame kõik need väikesed asjad! Mis on Erala, Arumäe või Loo, võrdlemisi Vene riigiga! Mis on üksiku inimese elu, võrdlemisi miljonite saatusega!... Õpetaja tänas jälle jumalat, et ta „meie" vägesid toetanud ja vaenlasi tublisti maha aidanud nottida. Suurepärane!"

Kõlistati suurt aisakella eesriide taga, üks moosekantidest tuututas kornetti ja rahvas tungis rüsinal istmetele.

„Poemees muidugi alpis jälle nagu alati ilmast ja maast?" küsis Mihkel.

„Teadagi," vastas Alma. „Ta ei mõista teisiti kõneldagi."

Siis hakkas eesriie, millele mets ja väga punase päi-

kesega õhtutaevas maalitud, pikkamisi ülespoole venima ja selle tagant tuli mingi saksatuba nähtavale. Paksult värvitud nägudega ja veidralt kõnelevad inimesed laval hakkasid kohmetult liikuma ja kogeldes sõnu vahetama, kuulasid hoolega etteütlejat, kordasid tema sõnu ja astusid otstarbetuid samme. Kuulajad sosistasid ja naersid, Alma mõtted siirdusid hoopis mujale. Ta ärkas neist alles siis, kui eesriie langes ja käteplagin tõusis.

Vaheajal käis Mihkel väljas, kõneles peremeestega lävel ja lava ees. Mõned neiud teretasid teda lahkelt naeratades, aga Mihkel hoidus nendega vestlusse laskumast. Vaheaja lõppedes tuli ta Alma kõrvale ja lausus sõbralikult:

„Lähme ühes koju." Selle juures silitas korraks üle Alma käe, mis põlvel oli. Saal oli küllalt pime, et keegi seda näha ei võinud.

Alma vahtis laval liikumist ja kuulis kahekõnet, aga see kõik oli talle kauge. Nüüd läheb kõmin sellest, et ta Mihkli kõrval istub, kogu kihelkonda — ja on seda vaja! mõtles ta murega. Miks küll Mihkel seda peaks tahtma!

Aga Mihkel tahtis täna kangekaelselt kogu maailmale näidata, et Arumäe peremees ei häbene oma teenija kõrval istuda. Järelikult on ta eneses mingile kindlale otsusele jõudnud.

Kui Alma parajasti sellega rahustus, käis laval pauk, üks mees, vist peakangelane, vaatas korraks rahva poole, nagu tahaks öelda: näete, mis ma kõik kannatama pean! Otsis siis enesele paraja koha ja laskus pikali, aga nõnda ettevaatlikult, et enne surma haiget ei saaks.

Paljud hakkasid naerma, teised vaigistasid naerjaid pahaselt ja eesriie vajus pikkamisi, mitmetest kätest kistud.

Alma astus lava äärde, kohtas seal Madist ja läks temaga rahvamurrust läbi kõrvalruumesse.

Suures rüseluses saadi vaevalt teineteisega mõni sõna vahetada, alatasa teretasid neid möödarühkivad tuttavad. Almaga püüti juttugi alustada, aga ta katsus kõiki jahedusega peletada.

Saalist kuuldus suur kolin ja poisikeste kära — seal tehti tantsuks ruumi.
„Kuulsin, sa ei olla enam tubaste talituste peal," ütles Madis arglikult.
„Või kuulsid juba! Nii see on. Talitan karja ja teen muud, mis väljas teha."
„Ei saanud vist enam perenaisega hästi läbi?"
„Tuli midagi ette. Nüüd põrnitseb teine ja hoidub kõrvale, ei taha mind nähagi. Ega ma kauaks sinna jääda saa!" rääkis Alma.
„Kevadeni ikka?"
„Kes teab."
„Ludvig tuleb nagunii mardipäevaks isa juurde."
„Ära karda, et ma isale või sulle kaela tulen!"
Nad suruti vastu seina, mööda voolas rüselevat, naervat, naljatavat, eputavat ja lõõpivat noorrahvast. Oli üks noor ohvitsergi, kes enese siin kindralina tundis ja sellekohaselt püüdis mõju avaldada. Ta rääkis kõvasti riigikeelt, vaatas meelitavalt oma daami otsa, vahetevahel kurjustavalt rahvale pilke heites. Tema kannused kõlisesid igal sammul ja alamväelaste auandmised võttis ta vastu tülitava segamisena.
Alamväelasi liikus siin kümmekonna ümber, nad olid kõik paljaks pöetud, hallid ja tuletasid meelde pigemini vabastatud vange kui sõjamehi.
Rahvahulgast ilmus korraga Ludvig, häbelik, noor ja värske, heitis oma tihedad salgud kõrvale ja naeratas Almale ning Madisele süüdlaselt.
Alma tundis eneses Verihurma perekonna uhkust ja iseteadvust tõusvat. Siin on tal kaks tublit venda, puuduvad Aadu ja Kaarel. Uhkust tunneks ta neist kõigist. Ainult üks viga on neil, et nad on vaesed. Üheskoos peaksid nad isa kohakese ära ostma ja ilusasti korda seadma. Oleks ometi, kuhu häda-ajal varju minna. Ei tarvitseks tal eneselgi nõnda palju Mihklist mõelda. Või mõni vendadest peaks katsuma peremeheks saada, kelle poole nad siis kõik aeg-ajalt külla võiksid sõita ja oma ühiseid asju ning igaühe üksiku hädasid arutada. Nad võiksid siis ka mitmekesi ühes talus elada, aga mitte nõnda tülitsedes ja vaenus, nagu see harilikult omaste vahel on. Lindat kasvataksid nad seal

ühisel jõul, kui võimalik, koolitaksidki, aga mitte niisuguseks kui inseneriproua.

Saalist kostis pasunapuhk, kõlistati aisakella, Madis pidi minema tantsuks metsasarve puhuma, ja Ludvig Almaga kadusid piduliste voolu. Juba kõndisid paarid ohtrasti niisutatud põrandal ja Ludvig vaatas otsivalt ümber. Alma laskis tal minna ja sai vaevalt üksi jääda, kui Mihkel temaga seltsis.

„Jääte tantsule?"

„Ei."

„See on ju suurepärane. Siis sõidame! Päästan hobuse lahti ja ajan ukse ette."

Mihkel läks riideid võtma, Alma aga pöördus tagasi ja vaatas üle saaliukse.

Ta nägi seda, mida näha kartis: Ludvig tantsis Rätsepa Klaaraga, kes nõiduvalt naeratades tema vennale silmi vahtis.

Mingu kõik, nagu läheb, mis võin mina sinna parata! ütles Alma enesele ja läks riideid võtma.

Nad ei saanud ega püüdnudki kellegi nägemata ära tulla ja võisid kindlad olla, et sellest veel rohkesti täna õhtul kõneldakse.

Oli sume sügiseöö, kahvatult looritud poolkuuga. Sõideti esiti vaikides ja Mihkel piitsutas hobust, nagu tahaks ta millestki kiiremini eemale jõuda.

Kui nad mõned head verstad vallamajast eemal ja hobune aeglaselt nõlvakust üles kõndis, ütles peremees:

„Niisugusel ööl ei tahaks sõitagi koju. Tahaks eemale pääseda kõigest sellest ja kõigist neist inimesist..."

„Tahaksite põgeneda?" küsis Alma naljatades.

„Põgeneda?... Võib olla..."

„Kelle eest?"

„Ei kellegi eest, aga eemale kõigest sellest. Et kord oma tahtmise järele võiks elada. Arumäel ei või sellest juttugi olla."

Selle kohta ei mõistnud Alma midagi lausuda, kuigi ta oma südames sel sumeda kuuvalgusega ööl nii palju tundis.

Kui nad jälle tüki maad vaikides sõitnud, algas Mihkel:

„Meil jäi kord seal see jutt nagu pooleli... Ei leid-

nud kunagi pärast seda parajat silmapilku... See Selma-roju pidi ka siis just tulema! Aga olgu! — Ma küsisin, kas te mulle naiseks tahate tulla, ükskõik kuidas ka ei läheks ja mis ka ei oleks olnud?"

Mis ta selle all mõtleb: mis ka ei ole olnud? küsis Alma eneselt. Kas mitte õe asja? Ta võttis enese kokku ja vastas mehiselt:

„On väga kerge öelda: olen nõus! Aga minul on palju kahtlusi ses asjas ja ma pean enesega aru pidama."

„See on väga ilus teist. Aga ühte teate ometi nüüdki vastata: kas mind armastate?" Mihkel ütles seda ka mehise, tõsise ja asjaliku häälega, nii nagu Arumäe inimesed tähtsate asjade otsustamisel ikka kõnelesid: asja veel tähtsamaks tehes, kui see on.

Alma arvas, et peaks vastama: jah armastan! Aga tundis ühtlasi, et see südamest ei tuleks.

„Ma ei salga, et teid sallin," algas ta põigeldes, „aga..." Ja korraga nagu julgust saades, küsis ta kindlasti: „Aga mis sellest?... Selle järele ei või veel midagi otsustada... Jäägu kõik, nagu olnud..."

„Kõik, nagu olnud? Mispärast?"

„Aga kuidas siis?"

„Ma tahan teid endale naiseks saada."

Alma naeris kuivalt:

„Eks katsuge, kuidas see korda läheb!... Mis ütlevad selle kohta teie vanemad?"

„Pean ma siis vanematelt luba küsima, keda kosida?!"

„On veel muidki põhjusi," lisas ta vähe aja pärast.

„Mis need on?"

„Need on minu poolt."

„Teie poolt!"

„Soo! Kas arvate, et vaesel teenijal mingisuguseid põhjusi ei või olla? Et muudkui olgu sõnalausumata kõigega nõus, mis temaga armulikult teha tahetakse!"

Alma ütles seda valjult, peaaegu vaenulikult, sest tal tuli õde meelde.

„Ma küsin ometi veel kord teie käest, kas mind armastate?" ütles Mihkel.

„Minu õde armastas ka kedagi, selle juures ei ole kahtlust. Vaadake, kuidas temaga läks!"

See oli, nagu märgata võis, terav piste — Mihkel vastas pahaselt:
„See on hoopis teine asi ega puutu siia!"
„Kuidas — ei puutu siia!"
„Ma tahan teid enesele naiseks võtta, mitte niisama nalja teha."
„Nii ütles see nadikael ka vist minu õele."
Mihkel andis hobusele kõigest jõust piitsaga mööda külge.
Sellest järeldas Alma, et keegi muu polnud õe petja kui seesama, kes praegu tema kõrval istub. Aga vaenu ta ei tundnud Mihkli vastu, oleks soovinud temaga kõnelust jätkata.
Neile kihutati järele ja kiiresti mööda. Need olid ka vist pidult varem lahkujad. Esimestele järgnesid teised, ei olnud enam soodsat mahti omavaheliseks vestluseks.
Erala teele jõudes, kus sügavate rööbaste pärast sammu tuli sõita, sõnus Mihkel:
„Olete aga uhke!"
„Vaene teenija peab seda olema. Muidu sünnib temaga kümme imet."
„Kõnelgem sellest teine kord, kui teil leplikum meeleolu."
„Kui soovite."
Mihkel julges talle käe ümber piha panna. Oli ka põhjust — vanker hõljus väga ohtlikult.

Kaarlilt tuli kiri, mis Almat ütlematult rõõmustas: see pisut üleannetu vend kirjutas mõistlikult, leplikult, ei vandunud ega kirunud kedagi, oli oma praeguse seisukorraga üsna rahul: pääsenud selja taha puhkusele, sest nende polgust jäänud ainult riismed järele, tema nende hulgas. Saanud Klaaralt kirja, lahke ning pika.
Kui ta vaeneke teaks, et Klaara Ludvigi ümber lendleb! mõtles Alma. On hea, et inimene nii vähe teab oma kaasinimeste elust.
Siis juhtus midagi, mis Alma meeleolu veelgi tõstis, kuigi tema hingesse segaduse tõi.
Kui ta ühel õhtul parajasti poolpimedas laudas tali-

tas, latern käes, kuulis ta selja taga kellegi tasaseid samme, ja kui ta enese ümber pööris, karjatas ta ehmatusest — sõjamees sinelis ja soldatimütsis seisis tema ees. Ta ei tundnud esimesel pilgul, kes see on: peas välgatas mõte: see on Aadu, see on Kaarel! Aga see ei olnud kumbki vennist, see oli puusepp Jakob, vaikne ja alandlik, aga sõjamehelikult sirge.

Alma rõõm oli suur, olgugi et tulija kumbki vennist ei olnud. Ta pani laterna maha ja haaras kahe käega sõjamehe käe ega lasknud seda niipea lahti. Ta küsitles palju ega läbenud vastuseid oodata. Viimaks tuli tal meelde, et talitama peab, andis laterna Jakobile ja käskis tuld näidata, jaotas ruttu loomadele heinad ette ja peatus siis, kui kõik korras, öeldes:

„Teil on aega küll, peate mulle kõik jutustama, mis sõjaväljal olete näinud ja kuulnud, enne ei lase ma teid minemagi."

Kuhu ma ta pean viima? küsis ta eneselt. Peretoas on teised, nende juuresolekul ei tahaks kuulatagi, mis see inimene jutustab. Tahaks olla temaga nelja silma all.

Kui nad parajasti laudast olid välja minemas, astus neile pimedusest Mihkel vastu. Alma ehmus, nagu oleks teda rängalt kuriteolt tabatud. Kõik see aeg, Jakobi tulekust saadik, ei olnud talle Mihkel meeldegi tulnud! Kuidas on ta oma peigmehe — see vist Mihkel ikka on! — nõnda unustada võinud! Ja nüüd tabab ta nad, kui nad kuhugi varjulisse kohta minemas, et seal eksitamatult kudrutada! Tal oli häbi enese ees ja lühidalt ning kuivalt lausus ta meeste teretamise järele:

„Lähme peretuppa."

Mindigi sinna, ja varsti tuli ka Mihkel, kes väljas viimased talitused lõpetanud. Ta kohtles Jakobit väga sõbralikult, päris sõjavälja sündmustest, võitlustest, haigemaja elust ja kuuldustest sõja kestuse kohta. Ta püüdis Almale näidata, et põrmugi kadedust ei tunne. Söödi õhtust ühes Mihkliga, kes Selmagagi nalja heitis, aga siiski seisuse au pärast varsti peale õhtusööki oma tuppa tõmbus, kus oli veel „üht ja teist hädasti tarvis teha".

Alma luges Jakobi silmist, et see saatmist ootab või paari sõna nelja silma all. Ta läkski välja, aga mitte

kaugemale kui trepile. Seal ulatas ta Jakobile käe ja küsis, häälesse rohkesti soojust pannes:

„Tulete veel meid vaatama?"

„Kui ei tülita ... " vastas sõjamees. „Tulge mõnikord meie poole, kui õhtul aega ..."

Alma märkas, kui suurt jõupingutust see ütlus Jakobile maksis. See oli talle vist veel suurem julgustükk kui kõik senised vaenlase tule all.

„Tulen, tingimata tulen," ütles Alma veel kord kätt andes ja pöördus tagasi peretuppa.

„Oleks võinud ta vaesekese ometi koju saata," ütles Selma naljatades.

„See pole meie asi: seda teevad mehed."

„Kardad Mihklit?"

„Jäta!"

Sel õhtul oli Almale selge: puusepa seltsis tunneb ta end hoopis teisena kui Mihkli läheduses. Puusepp on talle oma, lähedane, hoopis teisiti armas kui see iseteadev Arumäe peremees.

Mihkel oli järgmisil päevil ärevil, tuli õhtuti peretuppa, istus laua äärde pingile, andis sulasele juhatust ja veetis seal juttu otsides aega. Alma mõistis, kelle pärast sinna tuldud, aga iseäralikku rõõmu ta neist külastustest ei tundnud. Kõneles Mihkliga enamasti Selma, tegi nalja, pilkas ja nöökis mõnikord. Ei jätnud isegi Mihkli sõprust Almaga puutumata. Kõneldi ka sõjast ja päriti noorperemehelt, kunas see lõpeb, aga Mihkel vastas naljatades: ega lõppu ei tule enne, kui temagi sõdima läinud.

Vanemate ees oli Mihkel Alma vastu tagasihoidlik, ei kaitsnud teda isegi ema salvamiste eest. Need salvamised sündisid küll enam Alma selja taga ja neist kõneles Selma. Alma enesega püüdis perenaine mitte sõnagi rääkida või kõneles ainult kortsudega, mida võimalikult rohkesti näole manas. Ka vanaperemees ise, loomu poolest lahke inimene, ainult suures arvamises enesest ja oma perekonnast, ei pannud Almat enam tähele, läks temast sagedasti kui nähtamatust vaimust mööda. Isegi Mihkli lahkus ei suutnud Alma südames seda vanade vaenulikkust tasuda. Mis sünniks veel siis, kui ma siin perenaine oleksin! ütles ta ene-

sele. Ei, ei! See mõte tuleb jätta! Tuleb kindlasti jätta!

Aga ometi ei suutnud ta unustada Mihkli kõnelusi saalis ja sumedal kuuvalgel pidult tulles.

Juba nädalapäevad otsustas ta küsimust, kas minna Jakobi poole või mitte.

Miks kutsus teda Jakob, see arglik puusepp, enese poole, ja kust oli see inimene korraga niisuguse julguse võtnud?

Mis mõttega ta sinna õige läheb? Kuidas seletaks ta oma käiku Mihklile?

Pika võitluse järel otsustas ta siiski minna. Olgu, ütles ta enesele rahustuseks; ei tea isegi, on õigem minna või jätta! Ei mõista aimatagi, kuhu mu tee viimaks välja viib, kas Arumäe tallu või vaese puusepa hurtsikusse.

See oli ka tõesti hurtsik, kus Jakob oma emaga elas. Kaks väikest toakest, esimene muldpõrandaga, ühtlasi köök ja laudade kuivatamise ning hoiu ruum, teine töötuba suure kruvipingiga, ühe lauaga, voodiga ja mõne tooliga. Seintel ja pingil tööriistu, poolvalmis mööblija vankriosi, hööveldatud laudu, puurattaid, aknaraame ja tarbepuid, mille ülesandest võõras veel arugi ei saanud.

Seinal üks luitunud päevapilt ja sellel allkiri: „Au langenule!"

Ema oli nii alandlik, et Alma käestki õieti ei julgenud kinni võtta, saatis tulija töötoa ukseni ja hõikas Jakobit, kes tulevalgel särgiväel hööveldas.

„Näe, Alma!" ütles Jakob rõõmsalt ja astus tulijale vastu.

„Ah see ju Verihurma Alma!" hüüdis nüüd ka ema tasakesi. „M'i tundnud äragi!"

Alma viskas suurrätiku õlgadelt ja vaatas toas ümber.

„Küll siin on huvitav!" sõnus ta kui laps paljusid temale võõraid asju nähes. „Mis te kõik ei tee!"

Jakob seletas, et ta suvel pooleli jäänud töid lõpetab, aga tervis ei lubavat veel kuigi palju töötada.

Alma jaoks pühiti tool puhtaks ja pandi kui haruldane külaline istuma. Ema jäi ukse kõrvale truubi äärde seisma, Jakob leidis kustki valge rätiku, pani enesele kaela ja tõmbas pintsaku selga.

Alma vaatles luitunud pilti seinal ja küsis uskumatult:

„Oli siis teie vend tõesti mässaja?"

„Oli oma surma auga ära teeninud," vastas Jakob varjatud uhkusega.

„Niisuke vaikne poiss, kui tema oli!" õhkas ema.

„Peab siis „mässaja" mõni kisakõri olema!" vastas Jakob.

„Kas teist ka mässaja saaks?" küsis Alma.

„Miks mitte?" kostis Jakob. „Aga praegu ei ole midagi niisugust kuulda. Peterburis võetud üks salaselts kinni, kes valitsuse ja sõja vastu töötanud."

„Ei peaks sina ilmaski niisukeste asjadega tegemist tegema!" manitses ema ja läks eestuppa.

„Mis meiesugustel vaestel karta või kaotada," katsus puusepp naljatada.

„Ma ei saa sellest siiski aru," ütles Alma peaaegu pahaselt. „See on iseasi, kui teid sunnitakse sõtta minema ja kui seal elu kaotate . . . Seal ei pääse kuhugi . . . Aga ise eluga mängida — see ei kõlba kuhugi!"

„Ega see asi maailmas parane, kui keegi ei nõua ega võitle!" ohkas puusepp.

Alma ei tahtnud selle vastu vaielda, see võis õige olla. Aga et see arglik inimene niisuguseist asjust kõneleb, näis talle võõrastav olevat. Kõhn ja haiglane oli ta näost, vaikne ning tasane, — ja kõneleb võitlusest, et maailma asjad paremini läheksid!

Jakob istus Alma vastas pingil ja mängis kruvipingilt võetud lauatükikesega ja otsis nähtavasti kõneainet.

„Küll on seal hea meel, kui kodumaalt kirja saad," ütles ta häbelikult.

„See võib olla," tähendas Alma süüdlaselt. „Aga meiesugusel ei ole kirjutamine kerge. Ei ole aega ega sündsat kohta . . ."

Nüüd oli jutt mõlemal otsas ja Alma silmitses seintel rippuvaid tööriistu, saage, peitleid, vasaraid, oherdeid, vindlaid ja käämreid.

„Tööd saate tervise pärast teha?" küsis ta viimaks.

„Palju veel mitte. Eks näe, mis läbivaatamisel otsustatakse. Tuleb vist tagasi minna."

„Aga minna ei taha?"

„Mis mõte mul minna? Esiti kõneldi ikka: sakste vastu... Meil ei ole neist sooja ega külma... Kodu jääb kõik lohakile... Ema ei saa sest kroonu abirahast elada..."

„Ja lõppu ei ole kuulda ega näha?"

„Ei."

„Peremeestelgi juba raske... Loomi ei ole millegagi kevadeni toita... Müüa midagi ei ole, raha vähe... Saame näha, kuidas nad seal Arumäel välja siplevad... seal jo suured võlad..."

Alma sai aru, et see kõik otsitud jutt on, et nad hoopis midagi muud peaksid kõnelema ja tahaksid kõnelda.

„Mihkel hakata naist võtma," ütles Jakob summutatud häälel.

„Või naist võtma?"

„Eks tal ole aeg ja naist ehk tarvis..."

Alma tundis kuumust põskedes ja vahtis maha, rulli tõmbunud höövlilaastudele. Mis tahab Jakob sellega öelda? mõtles ta. Kas ta on kuulnud, mis Mihklil minuga olnud? Või ei ole tal sest aimugi, on ainult kuulnud, et Mihkel üldse kavatseb naist võtta?

„Suurtest Arumäe ohvitserist vendadest ei ole midagi kuulnud?" küsis Alma viimaks, et juttu mujale käända.

„Nad kuulu järele kaugel selja taga... Aga Rätsepa Klaara ohvitserist vend, see olla tuleliinil, vist aurahagi saanud. Käisin alles eile Rätsepal — natuke tööd sinna teha."

„Noh, kuidas Klaara elab?"

„Ikka nagu alati. Korjab sõjaväljale saatmiseks sooje riideid. Kirjutaja või kooliõpetaja minna neid jõuluks sõjameestele viima..."

„Kooliõpetaja minna jõuluks linna, hakata ärimeheks..."

Ka see ei olnud jälle see jutt, mida mõlemad oleksid tahtnud ajada.

Korraga küsis Jakob, Almale silma vaadates ja nähtavasti suurt jõupingutust tehes:

„Mihkel tahta teid endale naiseks võtta..."

„Kes seda kõneleb?" hüüdis Alma, aga tundis ei tea mispärast isegi rõõmu sellest kuuldusest.

„Rahvas räägib."

Muidugi on Selma seda välja lobisenud, mis ta nägi!
„Ei tea, kas lähete talle või?" küsis puusepp höövel-datud lauakesega mängides.
„Ei tea," vastas Alma tõsiselt. „Mis nõu teie annak-site?" küsis ta siis naljatades.
„Mis mina tean anda. Kui süda päri on, mis muud . . ."
„Te ei keela?" küsis Alma naljatada katsudes.
„Mis õigus mul keelda!"
„Õigust küll mitte, aga siiski võib igaüks oma sõna ütelda . . ."
„Tal suur koht käes . . . Muidu ka tubli mees. Niisu-kesi kosilasi on vähe . . ."
„See on õige . . ." lausus Alma ja mõtles: miks ta ei küsi: kas tuleksite mulle?
Lühikese vaikimise järel küsis Jakob:
„Kunas pulmad — seda veel ei tea?"
„Ei . . . Ja üldse see asi on tuule peal . . . Mina nüüd Arumäele perenaiseks kõlban!"
„Mihkel käinud Rätsepa Klaarat kosimas, aga too öelnud: lase ma elan veel mõne aasta lõbusasti, seni-kaua maksa oma võlad."
Alma ei tahtnud sellest enam kõnelda, tõusis üles ja hakkas tulema.
Jakob saatis ta õuest välja ja läbi soo, kus jää juba ilusti kandis ja hõre lumekiht maad kattis; kõnniti kõrvu, vahetati mõni sõna ükskõikseist asjust, lahkuti lühidalt kätt pigistades.

XIII

Jõulud lähenesid, tundus juba rõõmsat ärevust nende ootel ja Almagi mõtles sagedasti, mis isale ja Lindale kinkida. Madise lastele tuleb ka midagi viia. Aadule ja Kaarlile on kummalegi sõjaväljale mõned rublad raha ühes kirjaga saadetud. Kas ka Mihklile peaks midagi kinkima? küsis ta eneselt naljatades.
Mitmel korral oli noorperemees temaga viimaseil nädalail nelja silma all mõne sõbraliku sõna vahetanud, aga mitte midagi ka enam. Kord ütles ta kärsimatult: „Et see sõda ka ei lõpe! Siis teaks, mis teha!" Ootab vist sõja lõppu, mõtles Alma, et siis alles selgemini

kõnelda. Väga võimalik, et ta Klaarat kosimas käis ... Aga mis puutub see minusse!

Alma peletas need mõtted ja katsus isa ning Linda jaoks kingitusi mõelda. Nii hea meelega tahaks või laseks ta õetütrele raamatu tuua, piltidega raamatu — lugeda mõistab ta ja loeb heal meelel — aga saapaid on talle hädalisemalt tarvis. Jäägu seekord raamat! Isale kingib ta särgiriiet ja paari sokke, venna lastele mõne mänguasja. Palka tuleb Mihklilt ettegi võtta, muidu ei saa kõigega hakkama. Kingituste ostmiseks peaks ise linna minema, aga kuidas ja kellega? Mihkliga? Et kära sellest üle kihelkonna laguneks! Las toob parem Mihkel ka temale, mida tarvis!

Mihkel läks enne pühi linna ja võttis hea meelega Alma asjade ostmise enese hooleks. Kui palgast jutt oli, naeratas noorperemees sõbralikult: „Kui tarvis, võtke jüripäevani palk välja, eks ükskord õiendame."

Linnast koju tulles ja Almale asju peretoas nelja silma all kätte andes oli noorperemees tõsisem kui muidu ja ütles peaaegu vihaselt:

„Mis ma kartsin, on käes. Pärast pühi tuleb varsti minna! Ütle nüüd, mis peame tegema? (Ta ütles ärevuses „sina"). Kas teeme veel enne hädalaulatuse ja peame pulmad ära?"

Alma ei saanud seda tõsiselt võtta, aga vastas:

„Mis ma siin teen üksi, ilma teieta? Kas mul siin elada lastaks! Mind kihutataks jalamaid minema."

„Kes tohib kihutada?"

„Teie vanemad, vennad ja kõik ..."

„Nad kihutavad teid ka nõnda siit minema."

„Mis sellest! Võin mujalegi teenistust leida. Siia ei tahagi jääda!"

Aga Mihkel ei kuulanudki viimaseid sõnu, ta algas uuesti, ainult väikese teisendiga:

„Siis peame vähemalt kihlused enne ära!"

Alma kehitas õlgu, näppis oma kollase kujutud jaki hõlma ja vahtis maha.

„Mis see tähendaks?" küsis ta.

„Siis on kõik ometi ühel pool. Siis võite siia jääda minu asemele."

„Ei kannata mina siin . . ."

„Midagi peab ometi sündima!" pahandas Mihkel ei tea kellega. „Ma ei või ometi nõnda minna! . . ."

„Võtke mõni peretütar, kui asi hädaline."

„Miks te pilkate! Meeleolu nagunii halb. Siin on minu poolt Lindale üks pildiraamat ja veel midagi."

Alma tõrkus asju võtmast, aga kui Mihkel ähvardas neid ise jõuluõhtul viima minna, laskis need oma põlvile asetada.

„Ühtlasi veel teine sõnum," ütles noorperemees, „et uuel aastal jälle noori võetakse . . . Tuleb vist teie Luist vennal ka minna."

„See on otse hirmus!" hüüdis Alma. „Poisikesed viiakse ka ära! Madisest vennal tuleb ka ükskord minna!"

„Õige! Madise unustasin hoopis! Tema läheb pärast pühi nagu minagi! Kui tervis hea, ega siis aita, muudkui marsime!"

„Sa taevane jumal!" karjatas Alma, viskas kingitused voodile ja pani käed silme ette. „Mis saab meist! Mis saab isast!"

Mihkel pani käe tema õlale ja sõnas õrnalt:

„Ära muretse, isa ja Linda ei pea nälga ega hädasse jääma."

Selma kuuldi lauldes köögis käivat, Mihkel tõmbus eemale ja hakkas mööda tuba käima. Alma tahtis minna, aga Mihkel võttis tal piha ümbert kinni.

„Peame õhtul nõu, tulge talituste lõpul siia kõrvaltuppa," sosistas Mihkel.

Ta näis kui laps hirmul olevat. See julgustas Almat: seda peremeest ta ei karda, see on nüüd peaaegu temasarnane! Aga mis ta nüüd tegema pidi, oli täiesti tume. Süda ei ütelnud midagi selgesti, kõneles sama palju poolt kui vastu. See oli kõige halvem.

Kui õhtul kedagi peretoas polnud, astus Alma sealt erutust maha surudes kõrvaltuppa. Lamp põles lae all, Mihkel istus vanal sohval, üsna rõhutud ja murelik.

See siin oli väga ebamäärane tuba, kuhu asetati lihtsamaid külalisi. Praegu oli see Mihkli magamistoaks.

„Tulge istuge mu kõrvale," ütles Mihkel. Tõusis aga ise üles ja katsus, kas uks isa-ema ruumidesse on lukus.

Alma lähenes sohvale, aga seisatas ega istunud, enne kui Mihkel talle käe piha ümber pani ja enese kõrvale tõmbas. Alma istus pisut eemale.

Mihkel ohkas ja vahtis põrandale.

„Nii on siis need asjad," lausus ta tõsiselt. „Mul tuleb minna. Kõik on korrast ära. Vendadele on võlad maksta... Isa-emaga kõik, nagu isegi tead... Ei taha kõneldagi!... Pidi see nüüd ka nii järsku tulema! Siiski, jätame selle — see ei puutu teisse... Tahtsin millestki muust kõnelda. Olen sellest teile paar korda juba mõne sõna lausunudki... Kas peame enne minu minekut pulmad ära või?"

Nüüd vaatas ta Alma otsa, aga selle pilk oli kõrvale pööratud.

„Teeme hädalaulatuse — see läheb ruttu," sõnus Mihkel veenvalt. „Siis annan kõik asjad siin teie hooleks, kõik, mis kohasse puutub, — ja eks me näe, mis siis tuleb."

Alma raputas pead. Siiski, täna ei olnud tal vaenulikkust Mihkli vastu ega tahtnud ta ka õe asja meelde tuletada. Ta tundis rahuldust: teda kosib Arumäe peremees, kosib tõsiselt, pealegi hädaldades tema ees.

„Küsige kõige enne, mis vanemad ütlevad," sõnas ta kõrvale vahtides.

„Kas nemad minult mingis asjas nõu on küsinud!" hüüdis Mihkel surutud häälel. „On nad kunagi küsinud!"

„Peaksite mõne rikka peretütre kosima, siis oleks võlaasjad korraga joones. Vanematega vahekord samuti jälle hea."

Mihkel vaatas kõrvale ja urises pahaselt:

„Jätke see nali!... Ma peaksin neile sel kombel meelehead tegema? Võivad kaua oodata!"

„Peate siis neile nimelt meelepaha valmistama?"

„Seda on nad enam väärt... Aga olgu nüüd, kuidas on: teie jääksite siia perenaiseks ja peaksite talu asjad joones. Seda te mõistate. Eks ole?"

„Ma ei mõista selles asjas teile midagi öelda. Kõik tuleb liiga järsku... Olen nagu võrengusse sattunud, ei tea, kuhu see mind kisub."

Nagu piinlikkust tundes oma ängistuse väljendami-

sest, tõusis Alma sohvalt, ulatas käe ja lausus kindlasti:
„Mõtleme veel kõigest, ja siis — eks me näe . . ."
„Kui arvad . . ." vastas Mihkel õlgu kehitades pettunult.

Puusepp oli agarasti töös, kui Alma tema juurde sisse astus. Ta oli üllatatud, oli väga rõõmus, lükkas kruvipingil kraami koomale, katsus laelambi tuld valgemaks käänata ja otsis kärmesti pintsaku. Siis istusid nad vastamisi kruvipingi äärde ja Alma jutustas oma murest — Madise ja Ludvigi minekust. Lisas veel, et ka Mihkel läheb.
„Või Mihkel kah!" hüüdis puusepp ja Alma arvas tema häälest kuulvat rõõmu.
„Ütelge ometi, mis ma pean tegema? Olen nii rahutu ja üksi . . ." sõnas Alma, segane ja abitu.
„Midagi ei ole teha, mitte kõige vähematki," vastas puusepp õrnalt.
„Ükski mu vendadest võib-olla ei tule elusalt tagasi!"
„Ka sinna ei ole midagi parata. Aga seda pole siiski karta. Mõni ehk saab haavata, aga koju tuleme kõik."
„Kaks venda on seal — nüüd veel Madis ja Lui kah! Nii järsku."
„Vaadatakse läbi, siis on veel mõni päev aega minekuni," katsus puusepp trööstida.
Ta otsis midagi pingi tagaäärest, puhastas ja silus, astus siis Alma ette, väike poleeritud kastike käes.
„See on teile . . . jõulukingiks . . . Muud ei ole . . ." lausus ta süüdlaselt.
„Mul ei kõlba vastu võtta . . ." puikles Alma. „Ja misjaoks see? . . . Mis eest? . . ."
„Võtke vastu . . . Ei millegi eest, niisama. Tean, et teise mehe mõrsja olete . . . Mina ei keela ega takista, ega võigi . . . Aga ükskõik ei ole see mulle — mis seda salata . . ." Seda öeldes pööras ta näo kõrvale ja pühkis vist pisara.
Alma oli kastikese vastu võtnud ja tänas kätt pigistades annetajat.
„Ei ole teile midagi kinkida," ütles ta ja ohkas tasa.
„Ega ma sellepärast . . . Ma niisama . . . Mälestu-

seks . . ." kogeles puusepp, mähkis kastikese paberisse ja köitis nööri ümber.

Saatma ta sel õhtul ei läinud.

Kastikest ei võtnud Alma kodus lahtigi. Järgmisel õhtul võttis ta selle kaasa ja läks isa poole. Sundis kogu tee meelt rõõmsaks, et isaga Ludvigi ja Madise minekust rahulikult ja muretult kõnelda.

Isa kuulas teda kurva naeratusega.

„Las minna, kui see jumala tahtmine," lausus ta leplikku alistumisega. „Saavad ilma näha, tulevad tagasi, julgemad ja küpsemad. Ehk kui ei tule — pole midagi parata!"

„Muidugi, ega muretseda maksa," kinnitas Alma omalt poolt, südames suur rõõm, et isa enesest võitu saab. Siis hakkas ta Lindale jõuludest sosistama, kes salaja pisaraid pühkis, aga mehiselt tubli katsus olla. Saatku nad jõuluõhtu kahekesi isaga mööda, ehk vahest tuleb ka Ludvig, pangu küünlad kuusepuul põlema. Aga esimese püha õhtul, siis . . . Mis siis tuleb, jättis Alma ütlemata, manitses aga õetütart, et ta tubli oleks ja sugugi ei kurvastaks.

Kastikese võttis ta siis paberi seest välja ja vaatas lähemalt. Ilus, poleeritud, pruun, kämbla kõrgune, sama lai, aga poole pikem. Lahti tehes leidis ta seest võtme ja kirja, mille ümbrikule „Alma Verihurm" kirjutatud. Selle pistis ta lugemata tasku, ütles, et kastikene olevat tema jõulukink, pani selle kapi otsa ja lahkus, isale ja Lindale rõõmsat ja muretut nägu näidates.

Ta sundis end rõõmsaks ka koduteel ja kinnitas enesele alatasa, et kõik läheb hästi, et kõik nõnda peab minema, nagu läheb, ja et nõnda on kõige parem.

Kodus luges ta kastikesest leitud puusepa kirja. See oli lühike ja selge:

„Olete mulle üle kõige armas siin maa peal. Aga tehke nii, nagu teie süda käsib, nii on kõige õigem.

Jakob."

Hea küll, ma teengi, nagu mu süda käsib, ütles Alma iseenesele. Aga mu süda ei käsi praegu midagi selgesti. Pean ootama, kuni ta käsib.

Ja rahulikumalt kui enne läks ta õhtul magama, heitis Selmaga enne uinumist nalja ja ennustas, mis pererahvalt jõulukingiks oodata.

Mõlemad Arumäe noorhärrad pidid jõuluks koju „puhkusele" tulema, aga laupäeval saadi teada, et kumbki ei tule.

Selle tõttu oli jõulu-õhtu Arumäel vaikne. Vana kombe järele kogunes hilja õhtul, kui talitused lõpetatud, kõik pere saali, kus jõulupuu juba küünaldes ja ehetes säras. Vanaperemees ise istus klaveri ette, mängis „Ma tulen taevast ülevalt", mida kõik kaasa laulsid. Siis luges ta testamendist päevakohase loo. Perenaine seisis puu kõrval, käed risti rindade all, Mihkel istus eemal sohval; ukse lähedal seisis Selma, tema taga Alma ja siis sulane.

Kui vaimulik talitus möödas, ütles perenaine Mihklile:

„Anna igaühele tema jagu."

Kingitused olid kuuse kõrval laual.

Mihkel võttis sealt pakikesi, luges pealkirju ja hakkas jagama:

Kõige esiti vanaperemehele, siis perenaisele — selle paki oli ta ise teinud — siis tõi pakikesi teenijaile ja leidis ühe eneselegi.

Teenijad tänasid, soovisid häid pühi ja lahkusid saalist, kus kingitustepakke harutama hakati.

Alma „pakk" polnud muud kui ümbrik; ta pistis selle põue ja ruttas lauda katma. Köögis, üksi olles, rebis ta ümbriku lahti ja leidis sealt raha, ainult natuke raha! See oli muidugi perenaiselt, kes Selmale ilusa suvekleidi-riide ja sulasele sooja vesti kinkinud. Köögist tulles kohtas Alma Mihklit, kes talle kõrva sosistas: „Tulge pärast silmapilguks kõrvaltuppa!"

Alma ei vastanud midagi, tal oli veel tarvis mõelda, kas minna või mitte, ja mis see minek üldse tähendab.

Siiski, meeleolu ei olnud tal enam rõhutud, ja kõik, mis segane, lükkas ta muretult enesest eemale. Mispärast mitte Mihkli tuppa minna? arutles ta eneses, peretoa laua taga istudes ühes Selma ja sulasega jõuluvorsti süües. Ma ei karda teda ometi! Ja kui ta jälle

minult vastust tahab, kas ma talle tulen, või kui ta veel enne minekut midagi ära tahab otsustada, siis... eks siis näe! Võiks küll edasi lükata. Kõik selgub ajajooksul! Misjaoks rutata! Las otsus valmib nagu õun puu otsas, ja kui valmis, siis langeb ta ise.

Hinnati kinke ja kõigil oli selge, et Almale raha annetamisega öelda tahetud: sa oled teenija, muud mitte midagi! Mis sulle tasuda, tasutakse puhtas rahas. Seda oli perenaine öelda tahtnud, sest tema asi oli perele kinke määrata.

Kui Alma Mihkli tuppa läks, istus too laua ääres ja näitas tulijale sohval koha. Alma toetus eemale toolile ja jäi ootama.

„Teistel aegadel oleks kõik rahulikult läinud," algas Mihkel ja silitas oma pikerikku tumepruuni habet. „Siis oleks teadnud, mis teha. Olen viivitanud sellega (ta ei ütelnud, millega), oleks pidanud juba ammu otsustama. Kuigi oleks tulnud vanematega väike sõda, mis sellest!... Aga nüüd pean ma minema, ei tea kui kauaks, või ei tule üldse tagasi, kõik jääb siin loga-laga, hakatakse jälle raiskama ja pillama, uhkust ajama ja võõraid vedama."

Mihkel peatus oma tusases jutus, mida enam nagu enesele ajanud, võttis siis laua alumisest sügavast laekast kaks pakikest, ulatas Alma kätte ja ütles ise kõrvale vahtides:

„See on minu poolt jõuluks..."

„Ma sain juba kingi," lausus Alma ega tahtnud pakikesi vastu võtta.

„See, mis anti, ei olnud minu poolt," ütles Mihkel naeratades. „Võtke need väikesed asjad..." (Täna ütles ta jälle teie.)

Alma võttis pakikesed pooltahtmatult vastu ja tõusis püsti. „Tõesti, ma ei tea..." kogeles ta maha vahtides. „Mul ei ole ilus teilt kingitusi võtta... Ja kõik see asi tuleks lõpetada..."

„Lõpetada!" hüüdis Mihkel.

„Jah!"

„Mis see tähendab! Istuge, kõnelgem veel!"

Alma peatus, laskis pilgu ühelt asjalt teisele ega pannud tähelegi, mis Mihkel kõneles. Ta kujutles end siin

Arumäe perenaisena. Ta võiks siin julgesti istuda ega tarvitseks vana perenaise või kellegi teise tulekut häbeneda. Ta võiks siit Arumäe asju juhtida, muidugi ühes Mihkliga. Oo, ta teaks, mis siin iga päev tarvis teha, mis ette võtta. Miks kahtleb ta siis veel?! Sealsamas nägi ta vaese puusepa tuba, täis höövlilaaste, laudu, tööriistu, ja puuseppa ennast särgiväel töötamas . . .

„Kuidas siis jääb, kas kuulutame kihlused välja enne mu minekut?" küsis Mihkel. „Ma annan asjad siin sinu hooleks."

„Ei tea . . . Parem edasi lükata."

„Ikka edasi?"

Mihkel tõmbas Alma enese kõrvale, pani talle käe piha ümber.

Annan talle järele, mõtles Alma ja tundis eneses nõrkust anda järele, olla nõus. Aga meelde tuli tal õde ja jonnakalt tõusis ta püsti.

„Mõelgem veel mõni päev," ütles ta sõbralikult.

Mihkel tõusis üles, laotas nõutult käsi ja ohkas lühidalt.

Alma ulatas käe, tänas kinkide eest ja soovis rõõmsaid pühi.

Kingiks saadud asjad viis ta paberist välja võtmata esimesel pühal isa poole, kuhu oli ka Madis tulnud oma naise ja mudilastega. Hiljem ilmus ka Ludvig.

Küünlaid jõulupuule köites ja kinke korraldades unus Almal Mihkel ja puusepp, meeles oli ainult Verihurmade perekond. Siin on nüüd lähemad neist kõik koos, peale Kaarli ja Aadu. Õpetada tahaks ta neid kõiki; õpetada, manitseda, trööstida ja julgustada. Oleme väikesed inimesed, meie asi on teisi teenida, hea, kui meid sellekski tarvis on, kui meile tööd leiduks ja natuke leiba. Teistele, nagu on Arumäe omad, on antud palju, ja nende lastest on saanud peened ja haritud inimesed, kes suurtele kohtadele kõlbavad. Ei maksa neil siiski häbeneda ega silmi maha lüüa, mõtles Alma. Isegi sellepärast mitte, et õega nõnda läks. Näe, Lindast saab niisugune tubli inimene, et peretütred

ärgu kõrvalegi tulgu! Ainult kokku peame omavahel hoiduma ja ausaks jääma. Kes teab veel, ehk läheb mõnel meistki paremini...

Siin tuli tal jälle Mihkel meelde ja Arumäe. Kui tema, Alma, sinna perenaiseks saab, kutsub ta aeg-ajalt kõik oma sugulased võõrusele, jõulu esimesel pühal tulevad nad sinna ja leiavad kuuse alt igaüks oma kingi. Kui tahavad, võivad Mihkli vennad ja õed ka tulla, aga ärgu arvaku, et nende jaoks mõni peenem laud kaetakse.

Miks puiklen ma Mihklile mineku vastu? küsis ta eneselt. Mis ka temal õega ei olnud, seda ei saa muuta; parandada võib seda Mihkel, mind naiseks kosides ja Lindat Arumäele võttes. Siis on ometi ükski Verihurmadest kindlamal jalal. Kahju ainult, et Mihkel nüüd sõtta peab minema. Kas ta tuleb tagasi, ja kui tuleb, ei tea, mis siis on? Võib-olla muutub minu enesegi meel... Parem juba nüüd, enne Mihkli minekut kõik veel ära otsustada.

Küünlad süüdati jõulupuul põlema, isa luges piiblist Kristuse sündimise loo ja kõik laulsid üheskoos „Üks roosike on tõusnud", misjuures Alma pisaraid pühkis, sest tal tuli õde meelde, kes talle selle laulu õpetanud. Lauldi veel teisigi armsaks saanud jõululaule ja siis hakati kinke jagama. Omad asjad tõi Alma viimastena ette, laskis poleeritud kasti käest kätte käia, laotas Mihkli kingi, pika vahakasvalge siidrätiku lauale ja katsus kalosse saabaste otsa ajada. Muidugi arvati suurem jagu neist asjust Arumäe perevanemailt jõulupuu alt saadud olevat, lähemalt pärima keegi ei hakanud.

Siis tõi Alma Priidu-tädi abil tehtud vorstid rehetoa ahjust lauale, ei puudunud ka tüse seapraad kapsaste ja kartulitega. Söödi, aeti juttu, joodi teed ega lastud lähedast pilvest — Ludvigi ja Madise minekust — pühade meeleolu esialgu veel mitte tumestada.

„Tulevaks jõuluks on kõik kodus: Aadu, Kaarel, Ludvig ja Madis," ütles Alma kindlas usus.

„Sünnib jumala tahtmine," lausus isa. „Ega meie tea midagi ette ütelda."

„Ega sõda ometi aastate kaupa kesta!" hüüdis Alma.

Madis ja Ludvig olid muretud kui mehed, heitsid

minekust nalja, trööstisid teisi ja tõotasid võidelda kui kasakad. Kahetsesid, et viin täiesti puudus, niisugusel puhul oleks nende arvates natuke ikkagi tarvis läinud.

Kõige kurvem oli Madise naine, kes kuidagi ei tahtnud uskuda, et ta ühes lastega soldatipajukit hakkab saama, nagu juba mitme sõjas viibiva perekonnale seal vallas määratud. Ta otsis kõige kurvema jutuaine: hakkas mehi loendama, kes juba ümberkaudsusest surma saanud, kadunud, vangi langenud või haavatud. Neid ei olnud vähe, ja Madise naine oskas asja nõnda seletada, et nimelt vaesed sõjas langevad, perepojad aga ellu ja terveks jäävad või kergete haavadega pääsevad. Madis ja Alma tegid talle selgeks, et see õige ei ole, et see on põhjendamatu eelarvamus, aga kibedasse meeleollu langenud naine ei lasknud end lohutada.

„Olgu mis on," ütles Madis, „aga kui kõik jälle koju tuleme, siis ostame selle isa kohakese päriseks ja ehitame veel ilusa majagi peale."

„Ei müü see peremees!" kurtis isa.

„Ja kust me rahagi võtame?" küsis Ludvig kaheldes.

„Kust? Eks me too sõjasaaki!" naljatas Madis. „Ehk koju tulles võtad sa Rätsepa Klaara, saad koduväiks ja laenad isale."

„Ära lõõbi!" vastas Ludvig haavunult ja sügavasti punastades.

„Sa ära's käi ta'ga nii palju, et kõik maailm kõnelema hakkab," noomis Madis peaaegu tõsiselt.

Alma sai aru, et vanem vend meelega teiste ees selle asja kõnele kiskunud ja Ludvigit tublisti häbistada tahab. Aga Almagi sai oma piste, kui koju hakkas minema ja Mihkli kingitud toreda siidrätiku pähe köitis ning kalossid jalga pani.

„Sa just nagu Arumäe perenaine kohe," salvas Madis sõbralikult.

Kõik vaikisid selle peale ja Alma isegi ei mõistnud midagi vastata.

See oli vana-aasta õhtul, kui Mihkel Alma oma tuppa palus. Mitte kõrvaltuppa, vaid „kabinetti". Juba pidi Alma „ei" ütlema, et midagi ei otsustuks, enne kui ta omas südames selgusele jõudnud, aga peletas kõik

kõhkluse ja ütles kui alatistest mõtetest tüdinenu: ma lähen! Ehk jõuan kord selgusele. Midagi ei ole ometi karta.

Mihkel tuli talle ukse juures vastu ja vaatas nii imelikult otsa, et Alma süda lõi araks. Ta talutas Alma kättpidi sohva juurde ja pani istuma. Sõnalausumata võttis ta taskust karbikese, selle seest kuldsõrmuse ja pistis Almale sõrme.

Nüüd sai Alma ennast koguda ja ütles kindlasti:

„Teie talitate kergemeelselt, peremees! Mina niisamuti. Teie ei mõtle, mis sellest saab."

„Kuidas kergemeelselt? Ma ei või ometi ära minna ja kõike niisama jätta! Kui tulen, teeme pulmad, kui ei tule — teen igaks juhuks mingi testamendi, nii et te Arumäelt midagi saaksite."

„Ma peaksin kõige selle eest teile tänulik olema, aga ei mõista. Ja on ikka küsimus, kas ma siia kõlban."

„Kas te kõlbate?" küsis Mihkel imestades.

„Ei tea, kas ma teid küllalt armastan," ütles Alma mehiselt ja vaatas Mihklile otse silmi.

„Te ei armasta mind?"

„Ma ei tea, kas see nii on, nagu see peaks olema ... See sõrmus on aga mulle otse kohutav!"

„Kandke seda! Ja kui te mind tõesti armastada ei või, siis ... visake ta ära ja kirjutage mulle sõjaväljale. Aga nüüd laske see jääda sõrme, ja ma ütlen veel täna oma vanematele."

„Seda mitte!" hüüdis Alma kohkudes.

„Miks mitte? Aga kuidas siis?"

„Siis pean ma siit kohe minema."

„Eks näeme, kellel siin ütlemist on! Kae, annan kõik asjade juhtimise siin teie kätte, ja kellelgi ei ole midagi muud teha, kui teie käsku kuulda."

„Teie teeksite minu ainult õnnetuks! Ma ei taha siin sõdima hakata!" ütles Alma ohates.

„Ma ei taha seda vanemate ees saladuseks jätta," hüüdis Mihkel peaaegu pahandades, aga laskus siis Alma vastu, võttis õrnalt tema käed. See ei olnud enam Arumäe peremees.

Nii meeldib ta mulle võib-olla mitte vähem kui mõni

teine, mõtles Alma, aga häbenes enesele tunnistamast, kes see „mõni teine" on. Olgu, otsustas ta eneses, kannan seda sõrmust ja kannatan, mis selle pärast kannatada tuleb ... Eks siis näe ...

Sel õhtul istusid nad veel kaua Mihkli toas teineteise kõrval.

„Mis see on?" küsis Selma uusaasta hommikul, kui õnne soovides kaasteenija mõlemat kätt surus.

„Eks sa näe, mis see on," katsus Alma rahulikult vastata, aga punastas.

„Sõrmus! Kuldsõrmus!! See on ju kihlasõrmus! Mihklilt muidugi? Või mõnelt muult? Sul ju neid tahtjaid nii palju ... Või siis ometi nii kaugel! Kunas mina kord niikaugele jõuan!"

Kunas Mihkel asjast vanemaile kõneles, seda Alma ei teadnud, aga uusaasta õhtupoolel hakkas saalis, söögitoas, vanaperemehe kabinetis ja magamistoas müristama. Esiti kuuldusid mõned kauged kärgatused, sellele järgnes pikaldane kõmin ajutiste vähemate mürtsudega ja sekka kõledad raksud.

Selma oli aru saanud, mis see tähendab, jooksis peretuppa ja langes oma kaasteenija kaela.

„Kõige esiti soovin sulle südamest õnne! ... Mina ei ole kade. Kes meist ei läheks Mihklile? Ole õnnelik ..." Ta suudles Almat põskedele ja lubas teda alati toetada. „Vanemad on aga asjast teada saanud," sosistas Selma murelikult, „Mihkel ise vist ütles. Küll võtavad nüüd tema kallal! Ähvardavad vennad kohe koju kutsuda, kõik perekonna kokku ajada ja Mihkli siit välja visata. Oi, sul on siin tegemist!"

Alma kuulas mehiselt müristamise kõminat, käis julgesti ja sirgelt, olles valmis võitlema, kui tarvis, aga näol ei olnud jälgegi kihlatud mõrsja rõõmust.

Mihkel ei näidanud sel päeval Almale nägugi, käis järgmisil tumedalt ja mõttes, korraldas, käsutas, ajas asju, katsus Almale mööda minnes mõne lahke sõnagi öelda, aga näis isegi tundvat, et need võõrastavalt kõlasid.

Lahkumine Mihkliga pidi sündima pidulikult, väikese söömaajaga Arumäe söögitoas, seal, kus oma rahvas ja külalised sõid. Nõnda soovis noorperemees.

Alma riietus pühapäevalikult, ja kui ta end peeglist vaatas — mitte peretoa peeglist, mis näo moonutas, vaid saalist läbi minnes suurest, maast laeni küündivast trümoost, sai ta julgemaks ja iseteadlikumaks. Tulgu istugu lauda see kõrk Arumäe rahvas kõik, toogu oma koolitatud pojad, värvitud minia ja kõik see kergatsite ja eputiste kari linnast, tema, Verihurma võsu, ausa popsi tütar, ei häbene Mihkli kõrval lauda istumast! (Kui see Mihkel aga kindel oleks ja kindlaks jääks!) Ta istus omapere söögitoas lauda, mille Selma neljale inimesele katnud parimate nõudega suurest puhvetikapist.

Mihkel näitas, et tal peenemad kombed pole tundmata. Kui Alma saali kaudu söögituppa tuli, astus noorperemees, pidulikult riietatud, talle vastu, võttis käsivarrest kinni ja viis lauda. Kohendas ise siis ärritatult oma musta kaelasidet valgel rinnaesisel ja urises rohkem enesele:

„Nad ei taha tulla. Ma lähen vaatan." Ta läks sõjakalt isa-ema toa poole, katsus isegi laulu ümiseda.

Alma laskis silmadel üle laua käia, arvas eneses, et see kõik on komet, ja kõngutas pead. Kui Mihkel kangekaelselt tahab omakseid pahandada, miks peab tema, Alma, seda kometit kaasa tegema! Loodab sel kombel Arumäe perenaiseks saada?

Selma tuli rammuleeme-liuaga, naeratas kaastundlikult ja lausus heasüdamlikult pilgates:

„Pead harjuma Arumäe perenaise seisukorraga. Ega see kerge ole."

Almal oli tahtmine söösta istmelt ja põgeneda. Aga Mihkel tuli tagasi ja sundis end muretult laia häälega kõnelema:

„Sööme kõhud täis, mis meil neist! Nad ei taha minuga ühes lauas istuda mineku eel — hea küll! Ega ma sellepärast veel uluma hakka!"

Ta istus, lükkas kulbi viisakalt Alma ette, laskus toredasti, nagu see ta isalgi kombeks, tooli seljatoe najale, lõug ülespoole, ja jätkas:

„Mina ennast painutama ei hakka, ärgu nad seda oodaku! . . . Olen küllalt neid siin orjanud . . . Ma muudkui küligu, et neil oleks lõigata."

Ta tõstis rammuleent taldrikule, rüüpas kõvasti mõne

lusikatäie, ei läbenud aga ja pahandas veel kurjemini:

„Kuramus! Nagu mulle poleks see haridus samuti ära kulunud kui vendadele ja õdedele!"

Ta rüüpas paar korda kärmesti, lükkas siis taldriku järsult eemale ega saanud rahu:

„Kas ma ei mõistaks kerget elu elada! Võtaksin kepi kätte, paneksin kübara pähe ja, preili käevangus, muudkui patseeriksin uulitsal! Söö sina, Alma, mul see minek ees ja kõik need asjad — ei ole isu! Ei ole põrmugi isu!"

Almal oli seda veel vähem.

Selma tõi seaprae kapsastega, hapukurke ja kõrvitsasalatit kõrvale. Aga see ei huvitanud Mihklit; vaevalt oli tal meeles oma mõrsjale pakkuda.

„Nad ei tule ühes minuga, see on: meiega, sööma — hea küll! Ei tule, ei tule. Aga näe, võtan ometi, kelle tahan (Mihkel lõi rusikaga vastu lauda, aga Alma arvates arglikult)! Ei lase enesele ette kirjutada! Nad tahavad, võtku ma rikas — aga mis mul sest kasu? Siis võin vendadele nende võlad maksta päeva pealt — neil on kasu. Võin siin suuremat külaliste karja joota. Ehee! Ei mõtlegi!"

Ta pistis rutusti mõned kahlud kapsaid kahvliga suhu, lisas lihapalasid, kugistas kõik kärmesti, läbemata närida, raputas siis pead, sundis näole rahulolematuse ilme ja sõnus tasemini:

„Mul oli ju vana-aasta õhtul ja uusaastal see plaan, et annan siin kõik täiesti sinu kätte. Käsutad kõiki, juhatad kõike; müüd, ostad, muudkui et vanadele annad viisakalt süüa ja mida vahel tarvis. Aga kus nad sellega! Tõstsid niisugust kära, et üsna kole! Ähvardasid kohe kohtusse minna, kõik sugulased kokku kutsuda, vennadki välja tellida ja mulle otse põrgut teha! — Polnud midagi parata!"

Nagu häbi tundes, et „polnud midagi parata", pööras Mihkel jutu kõrvale ja hakkas meelde tuletama, kellel veel lähemal ajal Eralast ja eemalt sõtta tuleb minna. Siis nihutas ta end Almale pisut lähemale ja kõneles üsna tasa:

„Minu plaan on nüüd nii, et tule ette ei mõtlegi minna. Mul veel asi, mille eest pean sõdima! Katsun

kuhugi selja taha või voori pääseda. Kui seda raha rohkem oleks, võiks arstid üsna pehmeks teha. Tunnistaksid sandiks — oleks päris hooletu! Nii või teisiti — sõdimiseks pole kuigi suurt lusti! Näe, targemad mehed linnas ütlevad kõik: „Saaks muudkui venelane peksa! Et siis lõpeks sõdagi varemini." Katsun sealt tulla niipea kui võimalik. Ja olen kord kodus — siis on kõik selge ja kindel."

Selma tõi kohvi ja teatas sosistades:

„Vanaperenaine tuli kööki. Oli hirmus pahane ja prannas." Tüdruk sulges suu kõvasti ja raputas oma mustajuukselist kahupead.

„Mis ta's prannas?" küsis Mihkel aru saades, et teenija perenaise sõnu ei taha korrata.

„Ütles, et nemad olevat alati vaestele ja kerjustele süüa andnud, polevat kunagi keelanud. Aga et söögituppa pole neid seni veel viinud."

„Ah ütles nii?" küsis Mihkel vihaselt.

„Just nõnda ütles, et seni pole neid söögitoa lauda viinud."

„Kurat, seda ei kannata ma välja!" hüüdis Mihkel ja tõusis üles, tooli kolinal tagasi visates.

Ka Alma katkestas isutult söömise, tõusis istmelt ja arvas, et nüüd midagi sünnib.

Selma lahkus nõude kandamiga · kikivarvul toast. Mihkel pistis käed püksitaskuisse ja hakkas rahutult edasi-tagasi ruttama.

„Ma lähen," lausus Alma, aga jäi pilguks kõhklema, sest peretuppa tuli köögi kaudu minna.

„Kuhu sa lähed? Mis sa kardad?" küsis Mihkel talle ette astudes.

„Ma ei karda kedagi, aga . . . olen siin ülearune."

„Kuidas ülearune?"

„Tehke siin, kuidas tahate, tülitsege, mina lähen siit veel täna. Kõik need tülid on mu tüüdanud. Ja teil ei maksa oma vanematega „jonni pärast" võidelda! Jonni pärast ei võeta naist."

Alma oli kõneldes otse ägedaks saanud.

„Mis sul on?" küsis Mihkel. „Sa ju tead, et ma . . . et mulle armas oled, et . . ."

„See võib olla!" rääkis Alma tuliselt. „Saage aru, et

siin ei või ma kauemini elada! Mul on ka ometi hing sees..."

„Mine isa poole, senikauaks kui ma tagasi tulen. Tunni aja pärast pean ma sõitma... Siin... on palk kevadeni." Mihkel tõmbas rahakoti ja tegi sõrme suus paberite lugemiseks märjaks.

„Ei, ei! Seda mitte. Seni ei ole ma veel raha võtnud ei millegi eest. Ma lähen!"

Ta sirutas käe. Mihkel tahtis teda käte vahele tõmmata, aga see ei läinud korda.

Tunni aja pärast lahkus noorperemees.

„Tead, mis Mihkel mulle jumalaga jättes ütles?" küsis Selma, kui ta peretoas Almal asju aitas pakkida.

„Mis ta siis sulle ütles?"

„Et ma ei pea sellest asjast kellelegi kõnelema, sellest söömisest ja kõigest."

„Ahaa!" raksas Alma vihaselt. „Ta hakkas kahetsema ja tahab nüüd kõik olematuks teha! Lõi kartma! Tunnen seda Arumäe tõugu! Aita mul asjad ruttu korda seada! Küllalt sellest! Küllalt!... Seda ta ei kartnud, et m i n a lähen asjast kogu kihelkonnale kõnelema! Siin on sõrmus, mina seda enam ei kanna!" Ta tõmbas sõrmuse sõrmest, otsis karbikese ja peitis selle sinna. „Tuleb tagasi, annan talle kätte."

„Tule mind varsti vaatama. Mul on siin sinuta väga igav," kurtis Selma.

„Siia? Siia ei too ma oma jalga, ehk olgu siis, kui need siit läinud!" hüüdis Alma vanade toa poole vihjates.

Kas ma tulen veel siit väravast kunagi sisse? küsis ta eneselt õueväravast välja minnes, kandamikene käe otsas. Olen ma ise süüdi kõigis neis sekeldusis? Olen ma Mihklit taga ajanud? Siiski, Arumäe koht — see on mind meelitanud. Vist tasuks selle eest kõik need inetud pahandused ja nüüd see enneaegne äraminek... Mis ütlen ma isale?

Aga sealsamas lõi ta kaela trotslikult kangeks ja ütles enesele:

Jutustan, kuidas see kõik oli, ja asi tehtud!

Ta katkestas mõtted, kiskus enese sellest maailmast lahti ja vaatas ümber: sooheinamaa valgel lumel mus-

tasid põõsad; kõik nad seisid liikumatult ja vaikselt, aga kõik nad ühes lumega olid Almale lähemad kui inimesed seal seljandikul. Aga mis kardab ta ja vaevab end asjata mõtetega! Nagu lumi siit ükskord kaob, nii kaovad kord kõik tänased asjad ja mured! Tähed seal üleval käivad kuulmatult oma teed. Nii läheb kõigi meie elu ja igaühel on oma. Ka temal, Verihurma Almal, on oma rada. Tarvis ainult käia seda julgesti ja muretult! Kuni ükskord seal õega kokku saab.

Kihlust Mihkliga pidas ta katkestatuks ja tegi enesele etteheiteid sõrmuse kergemeelse vastuvõtmise pärast...

Vana Verihurm oli tütre tulekust rõõmus, kuulas ära Alma üsna segase jutustuse tülist Arumäe vanadega, aga lausus viimaks:

„Eks ta olegi siin nüüd seltsim. Ei ole enam ühtegi poega, kes õhtul või pühapäeval vaatama tuleks. Linda sureb või igavuse pärast ära!"

Linda hüples rõõmu pärast Alma ümber, kui kuulis, et too enam ära ei lähegi.

„Küll saame läbi," kõneles isa väikest tuba mööda särgiväel kõndides ja üsna lembesse meeleollu sattudes. „Poisid jätsid oma suvisest teenistuset natuke, kütet sain kroonu metsast. Loo peremees käib vallamajas peale, egas muidu! Nüüd saan kroonukopikakese kah... Nii et sul ei tarvitse teenima minekuga rutata."

XIV

Elu Verihurma hurtsikus muutus rõõmsamaks, võttis hoogu, sai teise ilme ja meeleolu. Tagakamber tehti puhtamaks, seati korda, asetati asju teistele kohtadele, anti ruumile pühapäeva nägu. Palju seal asju ei olnud ja nad täitsid ainult otsekohest ülesannet, silmale palju pakkumata. Üks kitsas laiade küljelaudadega puuvoodi isa jaoks, teine, laiem, Lindale ja Almale, vana pruun kapp, suur praguline, kord värvitud, aga nüüd värvita laud akna all, teine lauake teise akna all ja siis mõned omatehtud puutoolid ja truubi ääres pikem pink — see oli kõik.

Linda seadis igal hommikul voodi korda, laotas triibulised vaibad ilusti peale, pühkis toa, küüris lauad, tõstis toolid kohale. Aga ta ei julgenud suuremaid muudatusi ega ümberpaigutusi ette võtta, nagu seda tegi nüüd Alma.

Ka eeskambris ei jäänud kõik endiseks. Priidu-tädi pidi seal valjemalt puhtust pidama ja mõnegi asja teisiti kohendama. Muidugi, kangasteljed ja voodi jäid omale kohale, aga kõik, mis nende küljes asjatult ripnes ja kõlkus, kõrvaldati kindla käega. Priidu-tädi ei pahandanud sellepärast, oh ei, ta sai selle korralduse tarvidusest aru: „No ja, te ju noor inimene, ja siia võib mõni võõras sisse astuda!" ütles ta ja oli valmis igal ajal Almale kaarte panema. Aga too tänas ja ütles naeratades: „Olgu pealegi, tädikene, sellega on aega. Eelmisedki kuulutused pole veel kõik täide läinud."

Algas nõelumine, parandamine, õmblemine ja kudumise kavatsus; selle kõige juures aga Linda kirjutusharjutuste parandus ja kõnelused Madisest, Ludvigist, Aadust ja Kaarlist. Hea meelega oleks Alma veel mõnest muust kõnelnud, aga sellest poleks õieti aru saadud.

Ka osmikus, mis eneses lauda, talli, aida ja vankrikuuri mahutas, jändas Alma mitu päeva puhastavalt ja korraldavalt, sest ka ramm lehm ja seakesik nõudsid puhastust ning kolme lamba elujärg väikesi parandusi. Hobuse eest muretses vana Verihurm ise kui lihase venna eest, ja Almal ei olnud seal muud teha, kui mõnikord peo pealt leiba sööta.

Isa sai julgust elamiseks ning teotsemiseks nagu väsinud sõjamees, kes näeb, et tema kõrval võideldakse kindlas usus, rõõmsa hoo ning tulega. Ta otsis tööd, vedas, nii palju kui hobune jõudis, kroonu metsast puid ja hagu, metsa tagant luhast heinu — mehi oli mõnes talus liigagi vähe pärast viimast võtmist — või parandas ja nokitses jalanõude, rangide, valjaste või leide kallal.

Esimene pühapäev Verihurma hurtsikus algas otse pidulikult. Kui kõik korras, võttis Alma lauluraamatu, lõi selle lahti ja laulis ühes Lindaga (isa ümises mõju-

valt kaasa ja Priidu-tädigi eeskambris ei suutnud vaikseks jääda):

„Mu südamest ja meelest
nüüd vara hommikul..."

Seepeale loeti piiblist päevakohane evangeeliumisõna ja ülendatud meeleolus istuti kohvi jooma, mille lõhn juba laulu ja lugemise ajal tagakambri ulatus. Alma oli laupäeval natuke saiagi küpsetanud — kõik nagu pidupäeval!

„Muidugi naeraks seda kõike Arumäe vana ja tema pojad irvitaksid," ütles Alma, „et me nii lapsikud oleme, niisukest laulu laulame, piiblit loeme ja kohvi juurde saia sööme..."

Pärast algas kirjade kirjutamine kõigile vendadele, sest Alma pidas tarvilikuks neilegi viimaseist sündmusist teatada, mõnele täielikult, mõnele lühidalt. Linda lisas oma käega paar rida igale kirjale ja isa poolt öeldi palju tervisi.

Madise kodust oli ajalehti toodud ja kirjade kirjutamisele järgnes sõjasõnumite lugemine ning arutlemine.

Õhtupoole tuli Selma, ja mõlemad neiud olid rõõmsad kui pääsukesed. Mustakulmulise põuest tuli kiri nähtavale — see oli Kaarlilt. Katkestati vestlus. Alma luges kirja esiti üksi, siis aga kõvasti, sest siin polnud midagi varjamiseks, küll aga teistelegi kuulamiseks: Kaarel oli vahvuse eest aumärgi saanud. Nende polk läkitatud võitlusse, tema saadetud luurele, sattunud austerlaste peale, saanud vähe riivata, aga võtnud üksi kaks meest vangi ja toonud tähtsaid teateid.

Ainult seda ei lugenud Alma teistele, mis lõpul oli öeldud: „Kirjuta mulle, mis see Rätsepa Klaara seal teeb, ja mis kurat tema sisse on pugenud, et ta mitte ei kõssagi. Või on ta uhke, et vend tal ohvitser? Me siin neid nii väga ei kummardagi!"

„Minule ei saada tervisigi!" pahandas Selma heasüdamlikult. „Ainult peretütar tal meeles!"

„Mitu tal siis meeles peab olema?" tähendas Alma. „Aga sinul võib küll olla mitu!..."

Kõik need etteheited tulid heast südamest, ja nüüd algas uudiste jutustamine.

„Kirjutaja on läinud; saanud linna kuhugi laua- või mingi muu ülema koha."

„Nii et ta kokaks või teenriks ei läinud?" küsis Alma.

„Ei, see olla mingi kirjutuslauaülema koht," seletas Selma, „aga kõrge, üsna kõrge! ... Kooliõpetaja, see upitab ikka minekut, aga tolkneb veel koha peal. Laste õpetamisest ta suurt ei hooli, sõidab aina linna vahet... Meil Arumäel on nüüd pererahval rõõmus meel, arvatakse, et ega sinu ja Mihkli asjast asja ei saa. Vanaperemees otsib uut tüdrukut. Ongi vaja, mul üksi päris raske..."

Siis loendati, kes jälle ümberkaudsetest meestest sõjaväljal surma saanud ja kes haavata, kes kadunud, kes vangis. Simmanitest, armuseiklusist ja muist sarnaseist asjust kõneles Selma salaja, samuti ka oma kallimast, kes sõjaväljal ja liiga harva kirjutavat.

„Külas on teada, et sa ära läksid," algas ta jälle kõvasti, „aga igaüks seletab seda isemoodi. Siiski, kõik mõistlikud inimesed on sinu poolt ja Arumäe vanade vastu."

Mõne päeva pärast videvikus tuli poemees, mõlemate vurrude rippudes, sest ta oli hommikust saadik metsa mööda lumes sampinud, püss käes. Selle tasuks oli tal kaks ilusat halli jänest õlal.

Ta puhastas enda lumest, viskas jahisaagi, püssi ja pealisriided seljast ja palus pikema jututa teed keeta, olgu see kummelist, piparmündist või heinapepredest!

Senikaua kui Alma tuld paja alla tegi, vestis poemees vana Verihurmaga sõjast, aga läks varsti jumala ja sealt ülekohtu juurde, mis maailmas valitsevat ja mida jumal sallivat.

„Inimesed võiksid selle kaotada, kui aga tahaksid," tähendas vana Verihurm.

„Muidugi võiksid, aga kel vägi ja võim käes, neile on ülekohus kasuks ja need ei jäta enne, kui neil pea maha võetakse või nad võlla tõmmatakse," arvas poemees ja tõi selle tõenduseks ajaloost näiteid.

„Ega sellepärast ülekohus ilmast kao. Ega teda saa võlla tõmmata," vastas vana Verihurm.

Alma tuli teega, poemees viskas juuksesalgud otsmi-

kult, pööras ühe vurrugi ülespoole ja võttis püsti tõustes sõna:

„Alma, olen ikka teid austanud, ja Arumäe omad on lollid, et teid ei hinda. Nende koht on kui uppuja ja teie oleksite ludadest ujumispadi, mis seda uppujat aitaks veepinnal hoida. Võtab Mihkel aga mõne peene naise, siis on see kui põllukivi, mis uppuja põhja veab. Siin väike annetus."

Nende sõnadega andis ta teise jänese pidulikult kummardades Alma kätte ja käänas mõlemad vurrud üles, mis kõneluse ajal hoopis lonti langenud.

Alma tänas, Linda silitas jänese pehmet karva, aga vana Verihurm ütles noomivalt:

„See on palju klaasi tee eest."

„Palju!" hüüdis poemees. „Kõnelen ikka otsekoheselt ja mõnikord julgestigi! Kui ma ei oleks logard ega naisemees, siis tuleksin ise sinu tütrele kosja ja elaksin temaga üheskoos alles elu! Ma näitaksin teistelegi, kuidas elama peab. Aga mis me sest räägime. Nüüd toon jumalale väikesi roaohvreid . . ."

Alma palus lauda istuda, poemees tõmbas taskust lapiku pudeli ja palus viina jaoks klaase tuua. Neid leiduski üks paar, ja enne kui kumbki meestest seakintsu hammustas, millest õhukesed roosad viilud taldrikul lebasid, joodi klaasid tühjaks.

„Enne võtsin mõnikord rohkemgi," ütles vana Verihurm, „nagu muiski asjus sai mõnikord, olgugi harva, liialdatud. Nüüd võtan ainult mõnikord talvel klaasi söögi alla . . ."

„Karskustöö on meie ajal teenistuseks saanud nagu kirikuõpetaja, puusepa või kingsepa amet," seletas poemees. „Toob sisse ja annab au. Kes ameti poolest karsklane ei ole, vaid idee pärast, see on harilikult natuke ohoo! (Poemees koputas kahvli peaga otsmikule, kus mõni niiske juuksesalk ripnes.) Andeline inimene — nagu mina! — on harilikult lakekrants — nagu mina! — ülendagu jumal aegsasti hinge ja alandagu pattu! — (Ta jõi teise klaasi tühjaks.) Enam ma täna ka ei taha, sest mul on siin seltskond, mul on, kellega mõistlik sõna kõnelda — mul pole tarvidust ennast sea viisi täis tõmmata. Mul pole tarvis unustust otsida ja meeleolu on

viinatagi hea. Aga muidu — mis on mul päeval või õhtuti teha — naine aina noomib ja manitseb, jutlustab ja õpetab — ei, et see meelde tuli, lubage veel kolmas võtta."

Ta täitis oma klaasi ja tahtis vanalegi valada, aga vaatas enne talle küsides otsa:

„Sinu jumal ei luba kolme?"

„Tema ei keela mulle midagi. Tehku, mis ma tahan, aga ise ka vastutagu," lausus vana Verihurm.

„See on mõistlik! Sellest võiks minu eit ja teisedki eided midagi õppida!"

Nii vesteldi seal veel mõni tund kõigist maailma asjust, ja lahkudes ütles poemees Almale:

„Vendadele saatke minu poolt tervisi. Katsugu see lihunikutöö või, nagu teda mõned nimetavad, „võitlus püha ja õige asja eest" kevadeks lõpetada. Siin on suvel töömehi ja sulaseid tarvis. Ja kes on tublim töömees Eralas kui teie vennad!"

Alma käis, kui tarvis, taludes toiduaineid hankimas, pühapäeviti kirikus ega puudunud viisakamatel simmanitelgi. Vist oli kuuldud, et ta kihlasõrmust kandnud, ja vaadati nüüd kohe, niipea kui võimalik, tema vasakut kätt. Oldi nagu pettunud — kihlasõrmust ei olnud. Ta tundis, et on veel täiesti vaba. Ta võis unistada, kellest tahtis. Ilmselt polnud aga Selma täielikult suutnud saladust pidada — kõikjal saatsid Almat uurivad, uudishimulikud pilgud ja seljataga sosistus.

Õhtuti läks ta mõnikord välja, ilma et kuhugi oleks tarvis minna olnud, ja kõndis üksinda lumisel talveteel. Oli kuuvalgeid õhtuid, kus lumi sätendas ja kased välja ääres ning põõsad soos mustavaid varje heitsid; kus kirikumõis kaugel mustas ja torngi tuhmil taeval terava teibana näha oli.

Ta kõndis läbi soo Arumäe väljani, astus mõne sammu tänavat mööda üleski, tuletas muiates Mihklit meelde ja pöördus jälle kodu poole. Teinekord kui taevas oli pilves ja silmapiiril peaaegu mustas, pöördus ta talveteed mööda kiriku poole, läks üle raudtee, üle teise soo maanteeni. Vallamaja oli siit mõnisada sammu kaugel, kirik umbes verst. Meelde tulid leeripäevad,

mis teistele olid ilusaks ajaks, temale aga alandavaks piinaks õe pärast! Hing kihvatas tal ja korraga tuli tahtmine Mihklile kirjutada, temale süüdistus näkku paisata ja vaadata, mis ta siis ütleb! Tunnistab ta avalikult oma süüd ja kahetseb — siis näitab ta sellega oma ausust, ja see ei ole halb.

Taas mõnikord läks ta Arumäe poole, läks tänavat mööda üles ja talveteedpidi elamutest mööda, nii lähedalt, et koergi haukuma hakkas. Söögitoast paistis tuli, sellestsamast toast, kus ta Mihkli lahkumise eel piinlikku õhtusöömaaega pidanud.

Miks tungib ta sinna kõrki perekonda, kus temaga ühes laudagi ei istuta? Kus kõik sugulased teda kui ussi aia all vihkavad? Puusepa ema langeks talle kaela või ei julgeks sedagi, vaatleks teda ainult salajases imetluses ja tänaks jumalat, et see tema pojale niisuguse naise andnud, rääkis ta enesele.

Ta tabas enese kergemeelselt mõttekäigult ja sai aru, kuhu see teda viia tahab: Mihkli juurest Jakobi juurde, kus ei oleks neid kannatusi, mis Arumäel teda ootavad. On tal aga õigus neist kannatusist kõrvale põigata, kui ta Mihklit armastab? Ei! Arguse pärast ei löö ta end Mihklist mitte lahku. Ei arguse pärast ega kannatuste kartusel. Iseasi muidugi, kas ta armastab Mihklit.

Ta pöördus külavaheteele ja sammus lumes lamavatest, kollaste silmadega pilkuvatest elamutest mööda ja peatus. Kas minna? küsis ta eneselt ja süda lõi arglikult tuksuma. Kas minna?

Ta pöördus teerajale, mis viis puusepa hurtsikusse, kahetses ainult, et midagi vanale emakesele kaasa ei võtnud.

Jakobi ema oli tõsiselt rõõmus „minia" tulekust. Jah, ta kohtles Almat kui oma tulevast tütart. Küsis, kas Jakob juba kirjutanud, palus temale sagedamini sõjaväljale kirju saata, näitas vaeslasteks jäänud tööriistu, pooleli töid ja valas pisaraid. Ta ei teadnud veel, et Alma Arumäelt lahkunud. Ja Alma jättis ta seekord sellesse teadmatusse. Vaatas Jakobi venna pilti, mille all „Au langenule" kirjutatud, ja küsis, kas ka Jakobist pilti pole.

„Annaks teile hea meelega, kui oleks. Aga ei ole. Ta ei hooli niisukestest asjadest..." sõnus ema.

„Ega ma enesele tahakski, oleksin ainult vaadanud," vastas Alma, aga tundis oma südames, et ta praegu nii hea meelega Jakobi pildi enesele salajaseks mälestuseks võtaks.

XV

Ühel õhtul läks Alma Rätsepale, toiduainete otsimise ettekäändel, aga tõepoolest niisama, et Klaara meeleolu näha ja kuulda.

Klaara katsus esiti ametlikult jahe olla ja vahet tõmmata enese kui peretütre ja Alma kui teenija vahele. Päris ükskõikselt ja nagu viisakuse pärast vendade käekäigust, kahetses vaeseid soldateid ja hakkas siis oma ohvitserist venna hiilgavast elust kõnelema. „Kaevikus on muidugi jäledasti must," ütles ta „aga kui nad mõnda mõisa lähevad, seal võtab mõisnik nad ise vastu, laseb laua katta, peened toidud ja kõige paremad veinid ette tuua. Pealinnas liiguvad nad alati kõige peenemas seltskonnas, kus puha kindralite tütred ja mõisnikupreilid."

Klaara läks seda rääkides nii lahkeks, et ohvitserist venna viimase kirja kapist tõi, sellest mõned kohad ette luges ja allkirja näitas. Seal seisis must valgel ilusate tähtedega:

„Sinu vend Conrad,
leitnant."

Kui nad kahekesi jäid, võttis Alma südame rindu ja lausus nagu omasuguse teenijaga kõneldes:

„Olete minu vennale ka kirjutanud?"

Klaara katsus oma näol imestust ja pahameelt väljendada:

„Missugusele vennale?"

Tõepoolest, kummale vennale? küsis nüüd Alma iseeneseltki.

„Kaarlile ikka," ütles ta siis. „Te ju ikka käisite sõbralikult läbi..."

Klaara katsus põlglikult muiata ja põlgust hääleski väljendada:

„Mingit sõbralikku läbikäimist ei ole olnud! Mina peaksin talle kirjutama! ... Ei tule meelde! ..."

„No siis Ludvigile," salvas Alma ja osatas iseeneses: või ei ole läbikäimist!

„Mul muud mõistlikumatki teha," urises Klaara pahuralt.

Alma tuli tulema ja otsustas Kaarlile ning Ludvigile kirjutada, et nad sellest edevast plikast kirja teelgi eemale tõmbuksid.

Aga kui ta Klaara enesele selgesti silme ette võlus, sai ta aru, kui raske see vendadel on. Oo, kui tema ise poiss oleks, kindlasti armuks ta Klaarasse.

Kellelgi ei ole nii valget, õrna, vaevalt märgatava roosa jumega nägu, nii värsket, himurat suud, punaste, vabarnakarva huultega, milledest ülemine nii väljakutsuvalt esile kerkib. Ja siis see väike, pikerik, peaaegu terav lõuake, mille ta tujukalt siia- ja sinnapoole käänab, ettepoole viskab ja pahandatult vastu rinda surub. Otsmik ei ole tal kõrge, aga järsk ja ilusate kumerustega nurkadel, silmad tumesinised, elavad, rõõmsad, jonnakad, vihased, nii kuidas tuju, ja juuksed tihedad, toredad, kahvatu pähkli karva. Ta on väheldast kasvu, aga saledam kui Selma, julge, tugev ja häbematu. Tahtjaid on tal palju, aga praegu naljatab ta veel paljudega ja käib õhtuti nendega, kelle poole veri tõmbab. Kaarlist ollakse tüdinud, saadetakse vist harva mõni rida. Ludvigile kirjutatakse muidugi soemalt ja pikalt, aga häbenetakse tunnistada, et sulastega kirju vahetatakse.

Mihklilt tuli viimaks pikk kiri, milles oli palju viisakat õrnust, selle kõrval vanemate kohta ränki sõnu. Koju tulles ähvardas ta kõigiga arved selgitada, vendadele ja külalistele tee Arumäele sulgeda, ja „meie asjaga ei maksa siis ka viivitada", oli lõpul öeldud.

Tahab pulmad teha, mõtles Alma ega saanud isegi aru, kas ta seda ootab või kardab, kas sellest rõõmu või ähma tunneks.

Ärevus vendade pärast oli pikkamisi lahtunud; ei olnud enam hirmu, kui mõnelt kauemat aega kirja ei tulnud; aga rõõmu tegi iga kiri ja vastusega ei jäänud ta kauaks võlgu. Uuemad teated sõjas langenute, haa-

vatute ja kadunute üle luges ta ajalehest kõige enne, nimetas isale, kui mõni mees oli nende kihelkonnast või vallast; ei jätnud ka ühtki sõjaväljakirja ega sõjateadet lugemata, aga pidi alati lehte käest pannes ütlema, et sõja lõpust pole vähematki veel märgata.

„Nüüd teevad vist varsti Saksamaale otsa!" hüüdis ta kord lehte lugedes. „Inglismaa mobiliseerib veel kolm miljonit meest."

„Siis alles algab tapmine!" ohkas isa.

Ka võidud türklaste üle andsid lootusi sõja lõpuks, aga sealsamas luges ta ühel õhtul lehest, et meie väed Preisimaal rängasti lüüa saanud ja taganevad.

„Jumal ei aita nähtavasti mitte meid," ütles ta seda teadet lugedes.

„Miks ta verevalajaid peaks aitama!" lausus isa laitvalt.

„Aga me võitleme ometi õige asja eest!"

„Kust me seda teame!"

Alma ei mõistnud sellele midagi vastata.

Nii rahulik kui see elu siin ka ei olnud ja tegemistki leidus, kui tahtmist oli teha, aga päevade pikenemisega hakkas Alma rahutust tundma tuleviku pärast. Peab ta siin ootama, kuni tuleb tema prints ja viib ta Arumäe lossi? Peab ootama ja oma elu juba aegsasti selle järele seadma? Kui siis see prints kord tuleb, peab ta õnnelik ja ühtlasi alandlik olema, sest muidu võib prints pahandada ja oma teed minna? Võib öelda iseteadvalt: mis oled sa minuta ja mis saab sinu elust, kui ma su siia hurtsikusse jätan? Aga kui mõistlik ja sõnavõtlik oled, viin su siit oma lossi, ja midagi ei pea sul puuduma, kui alati mu soovid täidad ja iseenese ära salgad minu kasuks!

Kui ta ka ootab, seda ei pea keegi märkama. Selleks aga tarvis endiselt elada, endiselt — teenima minna. Muidu võib igaüks irvitada: näe, istub aina oma isa hurtsikus ja ootab igatsedes, kunas Mihkel tuleb ja ta ära koristab.

Ja mis kõik veel Mihkliga ei või juhtuda! On ta ju ometi sõjas, mitte lõbureisil! Kui pea ei või surmasõnum tulla, nagu neid aeg-ajalt ikka tuleb, kord saunahurt-

sikusse, kord jõuka talu peresse. Ja jälle võiksid naabertaludest peretütred pead kokku pista ja irvitada: näe, jäi Arumäe perenaise kohta ootama, aga nüüd tänagu jumalat, kui jälle Arumäele karjatalitajaks võetakse!

Nüüdki langeb ta võib-olla kaasteenijate ja isegi perevanemate naeru alla: orja, Arumäe tulevane proua, siis mõistad oma teenijaid käsutada!

Vaevalt tuleb keegi peremees teda kui tulevast Arumäe perenaist palkama: peetakse liiga peeneks tüdruku kohale. Nii võib ta siia isa hurtsikusse kauaks ajaks, võib-olla liigagi kauaks istuma jääda!

Ta pani Priidu-tädi telgedele kanga lõime ja hakkas kuduma. Õelt oli ta seda õppinud ja ise kavatses ta kõiksugu koed sekka lüüa, et riiet saada, mida kõlbaks kanda Arumäe perenaiselgi. Päevad läksid töötades kiiremini ja tulevikumuredel ei olnud mahti teda piinata.

Tuli Selma nagu alati rohkete uudistega, kuigi suurem jagu neist tühised.

„Arumäel käivad jälle külalised, inseneri poeg tõi suure voori, sööti, joodi, tantsiti ja käratseti hommikuni," jutustas mustakulmuline tüdruk. „Aga see insener ei ole enam see, mis enne oli, kui erarõivaid kandis. Ei saa muidu mööda minna, kui käsi külge ei pista."

„Eks sa lõika talle!" ässitas Alma.

„Kus nüüd mina seda võin! Sul oli Mihkel seljataga . . ." kurtis Selma.

„Ometi pidin sealt tulema."

„Mul ei ole kuhugi minna, kui ära aetakse," vabandas Selma ja jätkas siis: „Söödi, joodi ja pillerkaaritati hommikuni. Nii palju on kuulda, et vennad tahavad koha Mihklilt hoopis ära võtta . . . Minu vastu ollakse õige lahke, ja juba ütles vanaperemees kord, et ma tulevaks aastaks ka sinna võivat jääda. Aga muidugi tuleb uus kaup teha, sest kõik on koledasti kalliks läinud — riie ja kõik muu. Selle palgaga ei või enam teenida . . . Koolmeister käib sagedasti linnas ja inseneriproua teenivat ilusat palka. Neid nähtud üheskoos kõndimas . . . Ei, noh, mis siis, kas siin sõtta läinud

meeste naised vähe teistega serva teevad! Oo, need vaesed lesed ei olegi siin nõnda kurvad, kui arvatakse! Näe, Kureoja kandimehe naine võtnud endale kohe poisi, kes korralikult seal käib, ja seitsme-aastane tütar kaebavat, et „uus isa" sinna tulles ta alati välja ajavat... Oled kuulnud, et jälle tulevat nekrutite võtmine, ja siis ei jää küll kedagi enam järele. Selle-eest võime aga kallimat palka nõuda... Simmanitel ei ole enam kellegagi tantsida, ainult viie-, kuueteistkümne-aastased või küürakad..."

Nii sädistas ta tunni ja läks siis jälle joostes minema.

XVI

Ühel pühapäeval talve lõpu poole kirikust tulema hakates kuulis Alma enese kõrval mehe häält:

„Tere, Verihurma Alma!"

See oli Loo Reinu vanem poeg Ants, kõhn ja kahvatu, hiljuti haiguse pärast sõjaväljalt koju lastud.

„Kas te ei soovi minuga tükk maad ühes sõita, meil üks tee?"

Alma kõhkles, ei leidnud aga viisaka pakkumise tagasilükkamiseks midagi mõistlikku. Oleks peaaegu ütelnud: „Teil peretütreidki, keda peale võtta," aga mõtles sealsamas: mispoolest olen ma peretütreist halvem!

Ta istus saani, laskis oma jalad ilusasti triibulise vaibaga kinni katta ja sõitis Antsu kõrval jalarahvast väleda raudja traavides mööda. Et see tähele panemata, seletamata ega hindamata ei jää, seda teadis ta väga hästi, ja südagi tuksus kiiremini. Antsu teretati siit- ja sealtpoolt, mõni heitis isegi nalja: „Näe, tal kena noorik kõrval!"

Poe ees peatus Ants, andis ohjad Alma kätte ja astus sisse. Kui ta mõne pakikesega välja tuli, ilmus ka poemees lävele, juuksesalgud otsal, vurrud mõlemad rippumas, sigar suus. Selle võttis ta aga kohe välja, sest asi nõudis imetlust ja seletust:

„Näe, jälle Verihurma Alma! Kus aga nooblimad peremehed liikumas, seal Alma kohe kõrval! Ei, noh,

mis seal ikka ütelda: tüdruk on tore, auasjaks kõrvale võtta! Kui ma rikas oleksin, laseksin tal, kaks teenijat kaasas, tõllaga sõita! Paruniprouaks just nagu loodud! Sõitke aga jumala nimel! Las Arumäe vanad kiruvad, et Almal nii hästi läheb! Nad arvasid vist, et ta juba nälga jääb!"

Ants oli nüüd saani istunud ja sõit läks lume lennates kirikumõisa välja mööda alla soo poole, jalakäijaist ja mõnedest hobusemeestestki mööda.

„Võiksite meie poole vahel sissegi astuda," ütles Ants, kui hobune soos pikkamisi ja mõnusalt traavima hakkas. „Me ju vanad tuttavad, aga võõraks jäänud . . ."

Miks me tuttavad ei ole, mõtles Alma, kui kaks suve teil karjas käisin, viimased suved enne töötüdrukuks minekut.

Juhtus mõndagi Antsuga, kes aastat viis-kuus temast kuueteistkümne-aastasest vanem oli; juhtus mõndagi, mis selles eas ikka juhtub. Oli unistusi ja suudlusigi, kõik süütud ja ilusad, — aga siis läksid nad lahku, nägid teineteist harva, Antsul olid võib-olla teised südames ja Almagi ei olnud ilma. Kui nad mõnikord teineteisega kokku juhtusid, ei antud poole sõnagagi märku sellest, mis kord olnud.

„Vana kõneles meil kord," ütles jälle Ants, kui Alma endise tutvuse meeldetuletuse kohta midagi ei vastanud, „et kui teid suve peale või ka aasta peale teenima kutsuksin . . . Ei tea, kas hoolitegi praegu sellest . . .?"

Ants ütles seda rahulikult, peaaegu ükskõikselt, pidas hobust silmas ega vaadanud kordagi kaaslase poole. Ei püüdnud ka hääle ega näoilmega ei sõbralikkust ega liigset lahkust väljendada. See meeldis Almale ja ta vastas otsekoheselt:

„Millest ma elan, kui ei teeni?! Isa juures ei ole mul suvel midagi suuremat teha!"

„Hea küll, ma ütlen oma isale, las ta teeb, kuidas tahab, tema on peremees. Mina hakkan tööd murdma, nii palju kui tervis lubab."

„Siis seal sõjaväljal ei olegi kerge?" küsis Alma.

„See on nõnda, kuidas juhtub. Ja kuidas kellegi vastupidavus. Mõni läheb priskemaks ja kosub, teine

jääb otsa kui luu ja nahk. Eks te oma vendadelt kuule sedasama."

„Peaasi, kui eluga tagasi tuleksid!" ohkas Alma.

„Ei ole lõppu ega otsa näha!" kurtis Ants. „Võetakse aina loomi, hobuseid, vankreid ja mehi!"

„See on üldine peremeeste ohkamine," ütles Alma naeratades. „Meie, teenijad ja popsnikud, aga kaebame, et kõik ained lähevad kalliks! Riie on kallis, toit ei taha hinna pärast suust alla minna."

„Oh, ei maksa peremehigi kadestada! Tea, mis meil kõik veel enne sõja lõppu ees seisab! Ja see, mis meilgi tarvis, on kole kallis!" kurtis Ants.

Siis vaikisid nad tükk aega ja Alma mõtles tollest ajast, mil ta Lool karjas käis. Ta pidas viisakaks, et Ants seda ühe sõnaga ega pilgugagi meelde ei tuletanud. Oh, sel poisil on vahepeal mõndagi juhtunud: üks mõrsja oli tal kalmistul, teine öeldi olevat käest läinud pealetungivama ja agarama peremehe kätte. Ei olnud tal ka naisevõtuga ruttu, ema võis veel perenaine olla, isa hoidis kohta kindlasti käes, ei olnud veel liialt vana ega väsinud.

Kõneldi siis Alma vendadest. Ants päris igaühe käekäigust, jutustas oma sõjajuhtumustest ja käänas hobuse suurelt talveteelt kõrvale, et oma kaaslast Verihurma hurtsiku ette sõidutada. Alma oli selle vastu, aga pidi leppima, et ta alles koduväravas saanilt maha lasti.

„Kes see oli?" küsis isa, kui Alma, lumised saapad jalast võtnud, tagakambri lävel seisis.

„Minu tulevane peremees," vastas Alma naljatades.

„Loo oma või?"

„Eks seal ole mõistlikum elamine kui Arumäel."

„Ma ei lase sul enam kuhugi minna kodunt ära!" hüüdis Linda.

„Mõtled siis ikka tõesti teenima minna?" küsis isa murelikult.

„Mis ma siia ootama jään? Kui tarvis, võin alati ära tulla," seletas Alma, arvates, et isa ta meheleminekut mõtleb.

„Eks tee, nagu arvad! Ega Lool kõige halvem rahvas ole!"

Nädala paari pärast ühel õhtul tuli vana Loo Rein

ise Verihurmade poole. Ta tõi lahke meeleolu kaasa, seda oli tal alati.

Tal oli küll paljaks aetud nägu, nagu harilikult vallavanemail, aga kõhnavõitu. Ta oli kõvasti üle kuuekümne, hallid juuksed olid säilinud vaid kõrvade juures, pealael oli neid üsna hõredasti. Ta astus aeglaselt, kõneles vaikselt, heasüdamlikult. Oli uskmatu, aga jättis jumala ja usu rahule, ainult kirikut ja selle teenreid ei saanud pilketa kohelda.

„Näe, vallavanem tuleb meie hurtsikusse — see peab aga tähtis asi olema!" hüüdis Alma ja lisas naljatades veel: „Tea, kas viljaseeme või loomatoit otsas?"

„Miks ma siis ei peaks tulema, kui mul kaks poissmeest-poega," vastas vana Rein samuti naljatoonil.

„Siis peate oma hobuse sinna käänama, kus rahast raskemad tütred."

„Egas Loo nii hädas ole, et miniad peaksid teda päästma! Peigmehed küll teil tule ees, tea, tulevad tagasi või ei . . . Kas teie poisid kõik terved seal?"

„Terved, aga kirjutavad liiga harva," kurtis isa.

„Kirjad tulevad väga kaua ja avatakse vallamajas. Te ometi vallavanem, siis ütelge kirjutajale, et ta võõraste kirjade lugemiseks pole palgatud!" pahandas Alma.

„Egas ta kõiki kirju ava, ainult need, mis peigmehed mõrsjatele saadavad," vastas vallavanem naljatades. „See abinolk on seal praegu, mine tee ta targaks! Vigurid enne käes kui amet ise." Nüüd juba tõsisemalt: „Tulin vaatama, et kui Alma vahest mõtleb teenima minna, siis tuleks ehk meile . . . Ta juba meil olnud ja teab, kuidas meil see töö ja elu on. Või meil midagi peent, nagu mõnes muus talus. (Ta mõtles siin muidugi Arumäed.) Sööme ikka ühes lauas, omad ja võõrad; tööd teevad ka omad ja võõrad ühteviisi."

Jõuti palgatingimusis kokkuleppele, aga Alma jättis enesele õiguse pärastpoole juurde nõuda, kui elukallidus peaks tõusma ja kõik see, mis peremeestel müüa, aina kallimaks läheb.

Siis kaldus jutt jälle sõjale, ja Loo peremees oli väga kuri sakslastele, kes aina häbematusi tegevat.

„Võtame või selle laevade põhjalaskmise," ütles ta üsna mõrudalt. „Ma sõidan rahulikult merd mööda, aga tema paneb sulle niisuguse pirni alla, et õhku lendad! Mis inimese õigus see on!"

„Kes küsib sõja ajal õigusest!" vastas vana Verihurm.

„Ka sõjaski maksku oma seadus ja õigus!"

„Või nad ükski teisest paremad on," arvas Alma.

„Paremad küll ühtigi," möönas Rein. „Näe, poeg oli tükk aega pealinnas laatsaretis, teises voodis oli üks haavatud ohvitser. Mis too kõik kõrgema seltskonna viisidest, moonamuretsejate kelmustest ja kogu sellest mustast värgist kõnelenud! Igal pool saagijagamine ja äraandmine! ... Meie maale aga mingisuguseid õigusi ega kergendusi ei anta. Arumäe insenerist poeg saanud ka mingi moonamuretseja koha ja advokaadist poeg hakkavat naist võtma."

„Ei tea keda siis?" päris Alma naiseliku uudishimuga.

„Üht vene vürsti või poola krahvi tütart — nii rääkinud Arumäe vanaperemees ise. Egas nemad vähemaid võta! Aga koha tahtvat nad Mihklilt käest ikka kindlasti ära võtta."

„Ei ole neist kellestki peale Mihkli koha pidajat," arvas vana Verihurm.

„Väga õige! Peale Mihkli ei ole kellestki pidajat," kinnitas ka Rein. „Ega minugi poisid koolis viimased tuhnused olnud, ja jõudu linnas koolitamiseks oleks ka jätkunud, aga jäi niisamuti, ja nõnda on vist paremgi. Õppisid natuke põllumajandust, ei põlga tööd ega pea maa-elu mustaks. Noorem, see vahel nuriseb, et linnas oleks olnud elu kergem ..."

„Kui kõik seda kergemat ja peenemat elu hakkavad tahtma, oleme varsti otsas!" ohkas vana Verihurm. „Eks parunid ja saksad ole: ei hoolinud põllust ega karjast, ajasid toredust ja uhkust taga. Ja mis peaasi, pidasid kõiki teisi alamaks rahvaks. Kui meil iga suurperemees samuti hakkab elama ja samasugust vahet tegema enese ja alama rahva vahel — kauaks siis ette lööme! Seal on need Arumäe omad — eks Alma tea paremini, kuidas seal seisusevahesid tehakse. Jälle on alam ja ülem klass — meie oma rahva hulgas!"

Rein muigas sapiselt ja lisas siis:

„Eks me jumala ees ole kõik ühesugused — nagu igal pühapäeval see sakste teener kirikust kuulutab."

Alma süda oli Reinu sealkäimise järel palju kergem. Ta tundis enese palju julgema ja vabama olevat, kirjutas Mihklile ja puusepale otsekoheselt, seltsimehelikult, nagu inimene, kes mingit kaotust ei karda, kes kellegi ega millegi küljes ei ripu.

Tema kirjad olid niisugused, et neid igaüks oleks võinud lugeda.

Mihkel kirjutas, et kaasavõetud rahakopik talle mõnegi mõnususe võimaldab, et ta ennast asjata ülearu ei lase vaevata, sest „kes teab, mis kõik veel ees on ja mis kõik veel kannatada tuleb!" Olla väljavaateid jääda voori, tuleliinist eemale.

Puusepp Jakob kirjutas sõjaväljalt nüüd veel tagasihoidlikumalt kui enne, jutustas ainult juhtumusi enese ja teiste elust, kirjeldas elamusi võitlustes ja selja taga ning lisas vabandades, et see kõik olevat igav lugeda, „aga inimene tahab vahel ometi kellegagi kõnelda!"

Ridade vahelt otsis aga Alma, mis sõnades selgesti polnud öeldud, ja arvas seda leidvatki. Ta vastas nõndasamuti, kõneles enese ja teiste elust ja Erala tähtsamaist sündmusist, aga oma tundmustest ja elamustest mitte poolt sõnagi.

Vendade kirjad ei tekitanud enam endist ärevust, ei värisenud enam sõrmed, nagu enne neid vastu võttes ja avades. Kaarel ja Madis kirjutasid harva, neil olid teised, kellele sagedamini kirju saatsid, esimene ikka vist veel Rätsepa Klaarale, teine naisele. Võimalik, et Aadu ja Ludvigki teistele kirjutasid, viimane vist küll ka Rätsepa Klaarale, aga selle kõrval oli neil Alma, samuti ka isa ja Linda, kes alati südamele lähedal.

Nägematute, aga tunduvate ajatulpadena olid nobedasti möödunud küünla-, palve- ja paastumaarjapäev, möödusid ülestõusmispühadki. Pikkamisi ja tähelepanematult oli päike kõrgemalt hakanud käima, oli lumi päeval ikka valusamini silma paistnud, ja viimaks seinaäärtest, kändude, kivide, mätaste ja puujuurte ümbert kadunud. Väljad hakkasid esiti tükati, siis ikka suuremate laikudena mustendama ja viimaks võis lund ainult

põõsaste, kivide ja majade varjus veel näha, aga sealgi oli ta tuhm ja värvitu.

Pärast pühi tuli Mihklilt kiri, milles ta õige kibedalt laitis Loole minekut, sest „kas sa aru ei saa, miks ta sind enesele palkas, see kaval Loo reinuvader? Muidugi sellepärast, et sa minu mõrsja oled! Oleksid võinud oma isa juures elada edasi ja minult raha saada, nõnda palju kui tarvis. Ega ma koguni ilma ole. Vennad ja isa ei julge minu käest kohta praegu kohtu teel võtma hakata. Neile vist üks advokaat ütelnud, et senikaua kui mina sõjaväljal, seda teha ei kõlba või ei tohigi. Niipea kui ma aga kodus, võime kohe pulmad teha."

Nii kirjutas „peigmees" Mihkel, ja Almale valmistas salarõõmu talle naljatoonil salvavalt vastata: „Egas ma veel nõrgajõuline või kuuekümne-aastane ole, et kellegi armust hakkan elama! Tänu jumalale, luud-kondid veel terved, võin ennast toita ja veel mõne teise lastki!"

Mihkel võttis seda kui sõjakuulutust, ei alanud aga pealetungi kohe eest, vaid tiivalt mööda minnes, küsides järgmises kirjas: milleks see kirjavahetus teistega, näiteks puusepaga? Kas ka iseseisvuse näitamiseks? Selles olevat temale nimeta kirjas pikemalt ning lähemalt teatatud ja see võivat Eralas halbu kuuldusi tekitada. „Minu isa, ema ja teised omaksed ei jäta neid kuuldusi kasutamata ja sind maailma ees tõrvamata. Ja ons sünnis mitme mehe mõrsja olla? Peab peremehe kõrval tingimata ka mõni pops või sulane olema? Teenijatüdrukud lähevad väga nõudlikuks!"

Nii pilkas Mihkel ja katsus oma mõrsjat häbistada.

Alma ei jäänud võlgu. Ta võttis pühapäeva õhtupoolel sule kätte ja kirjutas Loo eeskambri suurel söögilaual Mihklile kirja kui mees mehele. „Sa kardad kuuldusi, ja kui neid ei ole, siis on kõik korras, eks ole? Meiesugusel olgu see ükskõik, meiesugusel vaesel teenijal! Peale selle ei või meiesugune kindel olla peremehe peale: armastab, lubab võtta, jätab maha, jätab mõnikord ühes lapsega maha — eks pea siis mõni omasugune vaene truu hing tagavaraväes teenima? Tuletage meelde, mis minu õega juhtus. Arvan, et tedagi

mõni peremees armastas. Linda on nii väga peretütre näo ja iseloomuga."

Nii kirjutas ta ja ootas vastust suure huviga, sest asi puutus tema õe saladuslikku romaani, millest ta kord täit selgust soovis saada.

XVII

Loo ja Arumäe piirid puutusid kokku, elamud olid vaevalt pool versta teineteisest eemal. Kes aga külavaheteed mööda Arumäe kahekordsest suurte ja paljude akendega ning laudkatusega häärberist mööda sõitnud, see pidas väikest Loo elumaja, mis küll ka laudkatusega, aga esiküljel ainult nelja aknaga ja kõigest ühekordne, harilikuks talumajaks, nagu neid siin rohkesti leidus. Tähelepanu võis äratada vahest ainult suur aed elumaja otsas, milles palju noori puid keppide külge seotud, vanemate õunapuude tüved valgeks määritud, hulk mesipuid põõsaste vahel rohul, teed värskelt liivatatud.

Maja esikülg oli noorte puude ja põõsastega hoolsasti varjatud ja tee, mis trepi ette viis, kruusaga sillutatud. Arumäe maja ees olid ainult harvad noored kased ning pärnad ja mõned põõsad. Siin taheti maja esikülge igale möödaminejale näidata, et võidaks imestada hoone suurust ja akende rohkust.

Mõndagi oli Lool sestsaadik muutunud, kui Alma siin karjas käis; üldiselt oli kõik parandatud, korraldatud ja kohendatud.

Õhkkond oli Lool teine kui Arumäel ja Alma julges siin esimesest päevast kõigiga vabalt kui omasugustega kõnelda, maha arvatud perenaine. See, Arumäe peremehe õde, käis raskel sammul, rind ja veel enam kõht ette surutud, kõneles kõrgilt ja kohtles teenijaid kui alamat rahvast.

Noorem poeg Oskar oli praegu sõjaväljal.

„Meie oleme põllumeesteks loodud," kõneles Rein, kui nad ühises perelauas istusid ja ühisest suurest kausist tanguputru taldrikutele tõstsid ja sularasva silma panid. „Arumäe rahvas on saksteks loodud. Mihkel ehk seaks selle koha korda, aga tal ei ole raha, see läheb

kõik mujale. Raha, mis põld annab, tuleb jälle põllule maha matta, siis ta kannab vilja, muidu mitte," rääkis Loo Rein.

„Põldu peab armastama, siis maksab temaga tegemist teha," lausus Ants vaikselt, teiste lauasistujate vahelt läbi kuhugi kaugesse punkti vahtides ja pikkamisi putru mäludes. Ta oli juba kosunud, aga veel kahvatu ja aeglane. „Olin pealinna haigemajas, õed olid lahked, küsisid, kas ma midagi lugeda ei soovi, raamatuid või lehti. Sai teisi soritud ja vaadatud. Loed uudised veerand tunniga läbi, mis meiesugune kõigest sellest pidada oskab! Küsisin: kas neil midagi põlluasjandusest või aiapidamisest ei ole? Naersid esiti, aga pärast otsisid ja tõid mulle — elu võttis kohe teise värvi! Lugesin nõnda palju kui silmad kannatasid, õppisin juurviljakasvatamise üsna põhjalikult kätte. Hea, et sai omal ajal seda vene keelt koolis ja pärast kooligi natuke õpitud. Oli väeteenistuse asi ka kergem. Tegin viimaks aia plaanigi valmis — selle järele meil tänavu kõik need kaalikad, porgandid, kapsad ja kurgid tulevad."

Seal juurvilja-aias oligi Almal esiotsa kibedasti tegemist, kuna mehed enamasti väljal töötasid. Siin võis ta istutades, kaevates, rehitsedes ja mullates vendadest ja Mihklist mõelda, puusepast unistada, võis meelde tuletada oma karjapäevi, kus ta siinsamas lõunavaheti rohtu kitkudes esimesi ilutsemisi ilutsenud, aga pärast paar aastat, hiljem õe õnnetusest kuuldes neist isegi häbi tundnud.

Nüüd aga sai ta seda meelde tuletades iseenesele kurjaks selle häbenemise pärast ja otsustas nagu kiuste oma pead julgemini kanda. Muidugi, siin ei heitnud talle keegi vähematki ette, ei tuletanud läinud asju poole sõnagagi meelde, aga kui ta peenardel küürutamisest väsis ja selga sirutas, siis võis ta näha Arumäed ja kirikut, kust tal kõige paremaid mälestusi ei olnud.

Selma oli üpris õnnelik, et ta endise kaasteenijaga nii lähestikku sattunud. Ta jooksis laupäeva- ja pühapäevaõhtuti siia ja sädistas küla, valla, kihelkonna ja kogu maailma uudistest, sest kodus oli ta neist pererahvalt kuulnud.

Arumäe asjust teadis ta rääkida:

„See tütar, kes Venemaal vürsti perekonnas kuvernanteks oli, jõudis posthobustel koju; nende härra läinud kuhugi suure ameti või koha peale; insenerist poeg käis korra kodus, aga proua enam ei tulnud, vist sina pahandasid ta nõnda hirmsasti ära. Aga ahvukaadist poeg võtnud juba oma vürsti- või krahvitütre ära. Pulmad olnud väga toredad ja perenaine näitas mulle kuldrandiga kutsekaarti, aga nemad ei saanud pulma sõita et väga kauge. Insenerist poeg olevat juba polkovnik või kindral, väga palju rahasid rinnas ja kuldpagunid... Aga see tütrest preili käib, nina püsti, päevavari peal, punaste kaantega võõrakeelne raamat käes, ei näegi meiesugust. Vahetevahel taob klaverit ja laulab sinna juurde, võõras keeles muidugi ja väga haledasti... Ilus ta on ja paksult värvitud, pea kui lillekapsas otsas, aga linnast toodi jälle külalisi — (kõneleja hääl muutus tasasemaks, ta lähendas oma suu Alma kõrvale) üks preilikestest hakkas õues minuga juttu ajama, päris üht ja teist, muuseas selle tütre kohta, kes Venemaalt tuli, ja kui ma ütlesin, et ta ühe vürsti perekonnas olnud, kukkus see preili naerma ja ütles: „Ei maksa kõike uskuda! Teame, mis ta on ja kelle juures! Ei olnud kaugeltki vürsti perekonnas! Ühe rikka vanapoisi „koolitajaks" oli ta!" Aga jätame selle! Nägin ka uut kirjutajat, väga tore teine ja nime viskab alla kui siketar kunagi, — nägin peremehe laual ühe kirja all. Näe, misuke kole lugu seal Mäetaga kantnikul Andresel juhtunud! Mees tulnud sõjaväljalt koju ja leidnud — naisel laps! Küsinud, kunas sündis, hakanud arvama ja ütelnud viimati: ei ole minu! Tehke mis tahate, ei ole minu! Tülitsenud nädalapäevad, siis olnud laps korraga surnud — ei tea kes talle seebikivivett andnud. Lähevad mõlemad naisega kohtu alla..."

Siis kõneldi Alma vendadest, Mihklist, puusepast ja teistest sõjas viibijaist, poemehe uuematest vempudest ja lähenevast nekrutite võtmisest.

Alma ootas vendadelt kirja, aga enne kui neid tuli, levis teade, et Rätsepa teine poeg, soldat, Karpaatide lähedal langenud. Pomm viinud tal teise jala alt ja

vigastanud teist; olnud kibe võitlus, seltsimehed kandnud ta lähedale küüni õlgedele; ei ole aega ega võimalust selja taha saata. Vähe aja pärast läinud küün pommist põlema, ja enne kui appi saadud, olnud küün täiesti leekides. Haavatu jäänud sisse ja põlenud tuhaks, leitud ainult luustik teise jala kontideta.

See sündmus tuletas Eralas ja kogu kihelkonnas sõjakoledusi elavamalt meelde ja sundis kõiki tõsisemaks. Alma nägi mitmel ööl und oma vendade, Mihkli ja puusepa õnnetustest, vigastustest ja surmast, nägi neid põlevat, mulla alla mattuvat, pommikildudest puruks kistavat või okastraatide vahel vintslemas ja oigamas. Ta palus jälle tungivamalt jumalat ja andis isegi tõotusi. Ei puudunud ka kirikust, kui Rätsepa poja eest hingepalvet peeti, nägi Klaarat leinariides ja nuttis südamest, nagu oleks üks tema vendadest langenud.

Varsti käis uus ärevuslaine üle Erala, kui sakslaste lähenemisest Kuramaal teated tulid. Rahutuks lõid iseäranis peremehed, kaotasid esimesil päevil töötahte, sõitsid linna oma raha pankadest võtma, mõned kavatsesid karja ja kraami müüma hakata.

Tuli kibe heina-aeg ja rahustas meeli. Ei saadud aega muredele elada ega korralikult ajalehtigi lugeda.

Tehti tööd, tulgu mis tuleb, ja nõnda oli kergem.

Alma ootas kirja Mihklilt, kuigi mitte igatsedes. Tal tuli õige kaua oodata. Alles heina-aja lõpul, laupäeva õhtul kaugelt luhast nädalase äraoleku järel väsinult koju jõudes, leidis ta peretoa laualt kirja. Ta sõi rutates, küsis perenaiselt lambi, süütas selle ja, kui kõik läinud, luges kirja ühe sõõmuga läbi. Luges läbi ja läks siis välja, et rahulikult mõelda, mis selles kirjas õige öeldud.

Selles oli jutustatud kõiksugu juhtumeid ja elamusi, jutustatud nagu meelega pikalt, et näidata: kõik on meie vahel endistviisi, midagi pole muutunud, mitte kõige vähematki! Ja lõpul siis „sellest" asjast ja üldse nende suhetest, mis olevat, vähemalt Mihkli poolt, „rajatud ainult armastusele". Sellepärast oleks väga kurb, kui mingisugune vanade asjade ettetoomine meie sõpruse lõpetaks. Mis puutub aga otsekohe kadunud

õe loosse, siis ei leia ma võimaliku kirjas, mis teiste kätte võib sattuda, lahti võidakse võtta ja juba sõjaväljal läbi vaadatakse, seda seletama hakata; aga niipea kui siit koju pääsen, jutustan kõik. Kui aga eluga üldse pääsen."

Sellest kõigest jäi Almale iseäranis meelde torkav ütlus, et vähemalt Mihkli poolt midagi polevat muule rajatud kui armastusele. Minu poolt on see aga rajatud millelegi muule kui armastusele! hüüdis Alma eneses, nagu peaks Mihkel seda kuulma. Ta arvab muidugi, ei mõtle ainult, vaid on seda nüüd kaudselt ka öelnud, et mina muidugi Arumäe kohta püüan!

Mõne tunni vintsles ta põhul ja nägi olviaugu juba valgemaks löövat, kui tüdinult kõigile neile mõtteile järsu lõpu tegi ja magama uinus.

Järgmisel päevalgi luges ta seda kirja veel mitmel korral ja tahtis juba vastust kirjutama hakata, aga jättis selle katki.

Sellega on aega, ütles ta enesele. Las ta ootab ja mõtleb oodates, kas ta mitte mõnd ettevaatamatut sõna pole öelnud. Ootamine on ikka õpetlik!

Õhtu eel istus ta aga lauda ja kirjutas kirja puusepp Jakobile, kirjutas mõistliku kirja, milles kõneles vaid kõiksugustest välistest sündmustest ja oma elust Lool, mitte südame-asjust. Lõpul ei suutnud ta end siiski pidada ja lisas mõne sooja sõna.

Kogus end siis nädala jooksul, manitses end tugev olema ja jättis veelgi Mihklile kirja kirjutamata. Kerge see ei olnud.

Võib-olla oleks järgmisel pühapäeval kirjutanud vastuse, aga nädala sees tuli kiri, mis Mihkli ja kõik südame-asjad unarusse surus.

Kiri oli Kaarlilt, seekord peaaegu tsensori kustutusteta, aga selle-eest raskesti loetav. Oli pliiatsiga kahvatult kritseldatud ja mõned sõnad jäidki aru saamata. Aga sisu oli sellest hoolimata selge: Kaarel oli jalast haavatud ja hädaohtlikult põrutatud, juba nädalat kolm haigemajas, kuhu veel ei tea kui kauaks jääb. Tal hakanud pikaldasest sõdimisest igav ja igavuse peletamiseks pannud ta kõiksugu julgustükke toime, saanud juba mõne väikese aumärgi ja esitatud viimaks Georgi risti

saamiseks. Kõik julgustükid läinud õnnelikult korda, aga vaenlasest eemal tabanud teda lähedale langenud pommikild. „Olen vist igavene sant ega taha oma nägu kodumaal näidata." Siin järgnes kirumine, millest osa oli kustutatud. „Rätsepa Klaara otsigu neid, kel kondid terved," need sõnad olid selgesti kirjutatud.

Nii siis peab see vägev vend oma päevad sandina lõpetama, mõtles Alma, aga ühtki pisarat ei tulnud silmist. Ta püüdis jääda rahulikuks, sest mis veel kõik ei või teiste vendadega juhtuda! Ja pisaratega ei ole enam midagi parandada.

Lausus asjast paari sõnaga, peaaegu külmalt, Reinule, Antsule ja läks õhtul hilja isale kurba sõnumit viima.

Vana Verihurm kuulas sõnumi õues talitades, katsus julgustavalt naeratada, et masendust varjata, ja lausus siis vaikselt:

„Neli poega sõjaväljal. Ei või ometi arvata, et nad kõik tervelt koju tuleksid."

„Aga mis eest nad oma tervise ja elu peavad jätma!" hüüdis Alma.

„Seda meie ei tea, aga võime uskuda, et see kõik asjata ei ole," vastas isa varjatud ohkega.

„Mina ei saa seda uskuda!" vastas Alma ja tundis, et tema hing tõrgub jumala vastu.

Sel silmapilgul tuli Linda toast, Alma seletas rahulikult, et onu Kaarel kaugel haige ja voodis, aga selle tõttu pääseb vist varsti koju.

Nüüd olid tema enese asjad korraga kauged, ei olnud tahtmist Mihklist mõeldagi, veel vähem talle kirjutada. Vennad ja isa olid südamele palju lähemal, sant Kaarel seisis ööd ja päevad silme ees. Tarvis oli temale kirjutada, teda trööstida, julgustada, tarvis teisigi vendi manitseda, et nad oleksid ettevaatlikud ja asjata endid ohverdama ei kipuks. Tarvis oli oma südant puhastada kõigest kergemeelsest, et jumal tema pattude pärast vendi ei nuhtleks.

Ta ei mõistnud jumalat armastada, aga kartis teda nüüd enam kui kunagi enne.

XVIII

Esimesest päevast peale püüdis Alma Lool mitte meenutada seda, mis tal kunagi Antsuga juhtunud. Milleks seda meenutada?!

Ta püüdis näha kõike nagu esimest korda. Juhtudes talitama või töötama Antsuga lähestikku, vaatles ta teda ükskõikselt, ja see ei olnud sugugi raske. Mis sellest, et ta tunnistas enesele: Ants on kõigiti meeldiv mees. Mitte küll nii tore, nii peremehelik, isegi mitte nii julge kui Arumäe Mihkel, aga seda lähedasem, kodusem, seltsimehelikum.

Kauaks ei jäänud Almale tähele panemata, et Antsu tumehallid silmad tuhmheledate kulmude all hea meelega temal viibisid. Aga seegi ei teinud Almat rahutuks: ta teadis, et teda kõik mehed meelsasti näevad.

Ta ei püüdnud Antsu südamesse vaadata, pidas seda ülearuseks ja sündmatuks.

Mihkel hakkas temas kaugenema — kas mitte Antsu läheduse tõttu? Ta pidas siiski kõige õigemaks, mitte püüda kedagi kangekaelselt meeles pidada ega kedagi kujutluses eemale tõrjuda.

Suurema huviga kui Antsu — ja ka teistsuguse huviga — vaatles Alma elatanud vallavanemat Reinu. Aeglasel sammul astus too üle õue, pisut raskeil jalul, huuled avatud, just nagu kuulaks ta midagi, näol mõtlik ilme. Laskub siis aia najale rinnukile ja võib seal pool tundi mõeldes või niisama olles unistada, muidugi mitte noore inimese unistusi.

On aga tarvis teotseda, siis astub Rein kindlalt, kuigi oma vanusele vastava aegluse ja mõõdukusega, kõneleb lühidalt ja asjalikult, mitte kunagi kõvasti, otsustab pikkamisi, aga kõhkluseta. On meelsasti inimeste hulgas, aga kuulab enam kui kõneleb, langetades harva oma sõna sekka. Ei keeldunud minemast külla, kui kutsuti, ja nägi pühapäeviti heal meelel, kui tuli mõni võõras. Kutsus külalisi harva ega võõrustanud neid nii, et sellest pärast Eralas oleks kõneldud, aga tühja kõhuga kedagi minema ei lasknud.

Külaliste talitamise jättis vanaperenaine nähtavasti hea meelega Alma hooleks. Kuidas ta ka ise oma

nägusa teenija peale vaatas, külalistele tahtis ta igatahes Almat kui uhkuseset näidata.

Nii oli nüüdki, tänavu suvel esimest korda, kutsutud Rätsepa omad, Arumäe peremees perenaisega ja kirjutaja.

Viimane tuli kõige varemini ja poemehe seltsis, keda keegi ei kutsunud, keda igaüks siiski lahkesti vastu võttis.

Kirjutaja oli aastat kakskümmend viis vana „tore poiss", nagu poemees ütles, sihvakas, tõmmu, lakutud, pigikarva juustega, moodsalt lõigatud vurrujuppidega. Tema teadis alati rohkem kui kõik teised ja pidas näol ilme, nagu hoiaks ta tähtsamaid asju ainult enese teada.

Istuti esiti aias, sirelitest moodustatud lehtlas laua ümber, kuhu Alma tõi piimakambrist õlut suure puukannuga. Õlu oli Reinu enese juhatusel ja Antsu abiga aetud, kobrutas kahisedes ja äratas poemehes veel enne joomist vaimustushüüdeid.

Kui ta siis tubli sõõmu rüübanud, vurrud pühkinud, hinge tõmmanud ja õlle kihelkonnas parimaks tunnistanud, sai ta järsku üpris tõsiseks ja lausus murelikult:

„Kulub ka ära, enne kui asjad üsna sandiks lähevad."

„Mis siis jälle?" küsis Ants oma tuhmheledaid vurrusid keerutades, mis üle suunurkade ulatasid.

„Noh, ikka see sunniviisil tööliste võtmine."

„Ega ei võeta sunniviisil, kui vabatahtlikke leidub," tähendas kirjutaja teadja tooniga.

„Aga ise ütlesid, et ei leidu! Seal siis tegingi ma otsuseks: kui eit veel ühe halva sõna ütleb — võtan labida ja lähen Riia alla," ütles poemees.

„Mis sa labidaga sõdid!" naeris kirjutaja.

„Seda enam on mul põhjust ennast vangi anda. Las toidavad!"

„Saad alles näljapäevi näha!" lisas Ants.

„Kõige uuemat uudist te aga ei tea veel?" küsis kirjutaja salapärast ilmet näole seades.

„Mis see siis on?" päris Ants.

„Tuleb jälle nekrutite võtmine!" hüüdis kirjutaja võidukalt.

„Seda võis arvata," lausus Ants.

„Päris lagedaks teevad maa," mühatas Rein oma paljastunud pead kõngutades.

„Kas hakkate nüüd taipama, et see muud pole kui inimeste tapmine!" parastas poemees. „Esiti karjuti ikka: isamaa eest! Isamaa eest! Ja nõnda igal maal! Nüüd on pimedalgi selge: kõik see pole muud kui maadeahnitsemine."

„Sõja vastu on ju mitmelt poolt vaenulikke hääli kuulda," tähendas kirjutaja õpetlikult, „aga need on riigivaenlased..."

„Või riigivaenlased!" pahandas poemees. „Igaüks, kes iseseisvalt aju liigutab, kes oma arvamist julgeb avaldada — see on riigivaenlane!"

„Tema ju sotside poolehoidja," seletas Rein.

„Sotside poolehoidja, aga ise ärimees — kapitalist..." hurjutas kirjutaja.

„Viies aasta tegi siin mõnegi mehe punaseks," jätkas Rein. „Peksid tema venda rängasti, nii et suri... Sealt sai temagi punase värvi."

Aga poemees ei tahtnud mälestuste juures peatuda ja jätkas oma sõjavastast juttu:

„Oodaku, oodaku nad! Näe, Moskvas olid juba rahutused. Vabrikutes on streigid, kuigi seda salajas hoitakse."

„Mõisniku õigusi ei puuduta keegi," lausus Rein.

„Kas neid vähe karistatakse!" viskas kirjutaja vahele.

„See on rumal nali, kui inimest keele pärast trahvitakse ja välismaale suvitama saadetakse... Aga võta tal varandus ära, las hakkab kraavi kaevama või rukist lõikama — see on siis hoopis teine lehekülg!" kurjustas poemees.

Peremees hõikas Almat, et see õlut tooks. Alma tuli tühja kannu võtma.

„Tema peigmees juba ka mõni aeg kaevikus istunud," ütles poemees. „Kas ta seal targemaks saanud, on küsitav."

„Mis tal's viga oli?" küsis Rein.

„Või mis tal's viga oli! Tal suur koht ja vamiil üle kihelkonna kuulus, aga ise tahab teenija naiseks võtta!"

„Mis sel teenijal siis viga?" päris kirjutaja, kui Alma punastades läinud.

„Viga ei ole midagi, aga meie elame ajajärgul, kus veel klasside vahel hiina müürid. Igamees neist üle ei roni! Ja kui ronib, siis murrab kondid," vastas poemees.

„Mis te albite," pahandas Ants, aga lisas kohe juurde, lehtla avausest aeda vaadates: „Näh, sealt tuleb Rätsepa vana Klaaraga."

„Noh, kirjutaja, sea lips otsekohe!" ütles poemees. „Meienurga ilusam neid saabub! Võistleja on sul sõjaväljal — pealegi lombakaks lastud. Mis sul praegu viga võistelda . . ."

Ta oleks veel selles toonis jätkanud, aga Rätsepa omad jõudsid lehtla avausse, habemik piibuga vanamees ees ja Klaara, must siidrätik peas, tema järel. Mõlemad püüdsid olla tõsised ja viisipärased, aeglaselt liikuda ja kõnelda. Aga Klaara naeratas varsti Antsule, veel enam noorele kirjutajale, poemees sai sellest julgust ja vestlus läks endiselt. Poemees jätkas sõjavastast targutust:

„Imelik, et inimene millestki midagi õppida ei taha! Aasta otsa on tapetud — aga rahu pole nähagi! Oeldakse: rahvad sõdivad, rahvale on raske mõistust pähe panna! Aga miks ei ütle valitsused: siit saadik ja enam mitte üks pauk! . . . Kõik ajame tühja tuult taga ja õnnetused ei tee meid kopika eest targemaks."

Ta jõi kannu tühjaks, pühkis vurrud ja järeldas siis üsna tusaselt:

„Nii see inimene on."

Ta heitis pilgu Klaara poole ja sõnus nüüd jälle oma harilikul kergel toonil:

„Oled sa venna surma järel oma kergemeelsuse jätnud?"

„Pidage lõuad!" hüüdis Klaara pahast ilmet näole sundides.

„Hea küll, kõnelgem siis kellestki teisest. Aga ootame, kuni Alma värske õllega tuleb."

Kui siis Alma tuli, algas poemees:

„Tal praegu vend sandiks lastud — Klaara peaks vaesekesele kirjutama! — Aga või siis Alma sellepärast oma elu jumalale pühendab! . . . Ei noh, elu peab ikka oma rada minema!" Ja kirjutajale: „Loe aga hoolega

kõik need noorte kirjad läbi ja ütle mulle ka, siis tean ikka, kes kellega sõbrustab!"

Kirjutaja punastas ega teadnud, kas vihastada või võtta asi naljaks. Kui ta aga nägi, et teised, isegi Klaara, naersid, katsus ta kaasa naerda.

Siis tuli perenaine ise raskel, tatsuval sammul, käed rinde all, ja palus külalisi lõunale.

Laual oli munaga praetud liha, või, mesi, värske sai ja söögi peale anti kohvi, just nagu Arumäelt saadud õpetuste kiuste, kellaaega tähele panemata.

Poemees küsis viina, aga lisas kohe, et see kirjutajale tarvilik olevat, mitte temale enesele. Kui Loo Rein karsket aega meelde tuletas, naeris ta ja soovitas kirjutajalt valla salaviinavabrikute aadresse küsida. Kirjutaja katsus tõestada, et ta neid ei tea, mispeale poemees väga tõsiselt tähendas:

„See võib olla, et te v e e l ei tea. Igatahes, kui teada saate, laske läbiotsimine toime panna, nagu vana kirjutaja tegi. Enne teatage vabrikusse — selle eest makstakse hästi! Teate seda vist paremini!"

Et kirjutajal liiga palav hakkas, pööras Rein jutu sõjale ja nimetas Tallinna rutulist kindlustamist tunnismärgiks, et sõda varsti meie maale võib tulla.

„Miks ta ei või tulla! Kes sakslasi kinni peab!" kinnitas Ants.

„Noorem poeg kirjutas, kui veel elas, et venelastel pole õigeid sõjariistu — mis sa's ikka sõdid," rääkis Rätsepa vana.

„Tulevad sakslased ja poovad meid jälle!" ohkas poemees.

„Mis eest?" küsis Klaara.

„Sedaviisi küsib lammas hundilt," vastas poemees.

Perenaine arvas, et karistust minevat tarvis. „Sedaviisi" minevat inimesed hukka.

„Somba vanamees kuulutada Ilmutamise raamatu põhjal hirmsaid asju," sõnus Rätsepa vana.

„Ta kõneleb kõige sagedamini valgest pilvest, mille veerel Inimese-poeg istub, sirp käes," lisas poemees. „Meie ei näe seda pilve ega Inimese-poega, aga et sirbiga töötatakse ja mehi nagu rukist lõigatakse, selles on Somba vanal õigus."

„Mis nüüd tema juttu! Ta pole peast selge!" hurjutas perenaine.

„Ega ükski prohvet ole peast selge," arvas poemees. „Viimati hakkame veel kõik jumalat uskuma ja kirikus käima! Enne tuleb aga see sakslaste sabarakk sealt kantslist minema peksta! Mis te arvate, Alma, eks meile oleks jumalat hädasti vaja?"

„Teile iseäranis," vastas Alma kohvi kallates.

„Või mulle iseäranis!" hüüdis poemees pahandades ja viskas juuksesalgud otsa eest ära. „Aga Rätsepa Klaarale ei ole vaja, pagan võtku! Ja kirjutajale, kõigile kirjutajaile, neile jõukate peremeeste, ma ei taha öelda, mis koha lakkujatele, võõraste kirjade lugejatele ja parakrahvide käänajatele! Või peremeestele ei ole jumalat vaja, või linnasakstele ei ole vaja!"

„Või ärimeestele ei ole vaja," lisas Alma, mispeale kõik naerma puhkesid.

Poemees lõi käega:

„Mis nüüd mina — minu eest vastutab eit ja vanajumal, kui ta veel troonil istub! Aga sõda on juba mõistlikugi rahva põhjani rikkunud. Vaadake, kuidas naised, kel mehed sõjas, jooksu jooksevad! Vaadake, kuidas sõdur või ohvitser, kes koju tuleb, tüdrukuid ja viina taga ajab — ei lähe enam käsi külge panemata tüdrukust möödagi! Vaadake, kuidas peremees ahnitseb, kaupmees koorib ja vaenegi iga sammu eest hingehinda tasuks nõuab! Aga suured mehed võtavad suu täis: püha sõda! isamaa eest! — Kurat võtku!"

Rätsepa vana käänas jutu „Pohlamaa" kindlustele. Vaenlane purustavat neid kui pähkleid. Vanem poeg, ohvitser, kirjutanud sellest.

„Insenerid terase asemel papi pannud — mis neid viga purustada," arvas poemees. „Aga räägid sa tõtt, saadetakse Siberisse, nagu riigivolikogu liikmetega tehti."

„Need agiteerivad sõja vastu," ütles kirjutaja.

„Iga mõistlik inimene peaks sõja vastu agiteerima."

Ants ei armastanud säärast targutlevat arutlust ja katsus millestki asjalikumast kõnelda:

„Parem räägime sellest, mis seal Düüna taga sünnib," ütles ta. „Homme võib meil samuti minna."

„Olen juba ammu peale käinud, et loomi tuleks müüma hakata," urises perenaine. „Siis on kergem Venemaale minna. Mul õde Samaarias — ega sõda sinna ikka ei jõua!"

„Sa ära kuula Arumäe vana nõuannet," manitses Ants.

„Tal ometi koolitatud pojad sõjaväljal — eks ta siis tea kõike paremini kui meie," vastas ema.

„Ei meie müü tallekestki," lausus Klaara.

Tekkis vaikus, mida kirjutaja kasutas. Tal oli nähtavasti midagi hinge taga kihelemas; ootas vaid silmapilku, mil saaks alata. Kui nüüd kõik kohvi rüüpasid, haaras ta jutulõnga kindlalt enese kätte.

„Jah, see sõda, mis me ka ei ütle temast, aga ta on suure tähtsusega, määratu suure ajaloolise, nimelt ajaloolise tähtsusega. Ta toob suure pöörde rahvaste elusse, on alati toonud ja toob ka nüüd."

Kõneleja pühkis higi otsalt, arvas, et Klaara teda imetledes silmitseb, ja jätkas veel suurema hooga:

„Nagu määratusse tuulekeerdu satuvad rahvad ja riigid, kiiremini hakkab elu tuiksoon lööma, paljud rahva paremad pojad kaovad paremates aastates elunäitelavalt jäädavalt ja ... ja meie ei tea, missugused uued nõuded elu meile seab, mis homne päev toob."

Siin peatus kõneleja sõnu otsides ja poemees viskas vahele:

„Kui te veel mõne klahvi võtate, võite tähtsaks poliitikameheks tõusta ... Sõnad kui pärlid nööril ... klaaspärlid."

„On teil aga see keel!" tõreles Rein heasüdamlikult.

Kirjutaja pühkis higi ja hakkas hoogsasti kohvi rüüpama. Tema ilukõnet ei mõistetud hinnata.

Perenaine võttis nüüd pikemalt sõna vaesema rahva, tüdrukute ja sulaste kohta. Nõudvat aina kõrget palka, ikka kõrgemat palka. Ja kui seda ei maksta — näe: ei teegi tööd, läheb minema! Kaua see nii ei võivat kesta.

Nii ärbeldi seal mitu tundi, kõike vaid pinnalt riivates.

Alma mõtles õhtustel talitustel neist kõnelusist ja vaidlusist, nii palju kui neid köögi ja söögitoa vahet käies kuulnud. Ta tundis enesel kui ämblikuvõrku näol

ja otsmikul, suul ja silmil. Katsus seda sealt pühkida, aga tagajärjetult.

Voodisse heites hakkas ta üksikult selle võrgu niite näolt kitkuma.

Kellel on õigus? Kus on õigus? küsitles ta ei tea mitmendat korda. Poemees julgeb sõda hukka mõista ja isegi riigivalitsuse kohta ränki sõnu öelda, ei austa keisrit ega ülemaid. Aga ta on joomar ja logask. Võib niisuguse sõnu uskuda? Vanaperemees ja Ants, need aga peavad tõtt oma teada. Kirjutaja on kõigist „targem", on koolitatud, aga tema juttu naerdakse. Perenaine aina nuriseb teenijate üle, et need palju palka nõudvat. Tema, Almagi, on paaril korral lisa nõudnud, sest raha läheb aina odavamaks, kõigi ainete hinnad aina kerkivad. Või oleks õigem jätta kõik leivavanema hooleks ja teha vaid hoolsasti tööd? Ehk nad viimaks isegi hindavad hoolsust ja määravad õiglase tasu. Poemees muidugi irvitaks seda.

XIX

Alma oli Lool mitmeti omainimeseks saanud. Ants kõneles talle aegsasti tööde järjekorrast, seletas, missuguse tööga tarvis rutata ja mis ajaks peaks iga asjaga lõpule jõudma. Olles küll palgaline, ei saanud Alma moonaka kombel kõigesse suhtuda, ei osanud õhtut oodata, vaid töö lõppu, et kohe teist alata. Vihmaseil päevil leidus aga kodus palju korraldada, kohendada ja parandada, puhastada ja kasida. Ta tegi seda hoole ja armastusega nagu oma kodus, ega peletanud teda selle juurest isegi perenaise sagedane põhjendamatu urin.

Alma oli Antsule varsti lähedasem inimene, kellele too jutustas meelsasti aia kordaseadmisest, põldude kraavitamisest, heinamaade mätastest puhastamisest, järve kalda ilustamisest ja paljudest muudest kavatsusist, unustades, et kuulaja oli võõras, et sellele kõik need asjad pole südamelähedased, et järgmisel aastal ta teenib kuskil mujal. Alma kuulas neid seletusi esiti ainult viisakuse pärast, poole kõrvaga, nagu kuulame juttu asjust, mis teistele lähedased, meile aga kauged

ja ükskõiksed. Pikkamisi kisti ta aga tööst ja kavatsusist vähehaaval ikka enam kaasa ning ta tundis enese huvitatud olevat sellest, kuidas kogu talu töö ja elu edeneb.

Mõnikord töörahva õigustest ja kohustustest poemehe targutusi kuuldes oli tal küll piinlik oma üleliigse hoole ja püüdlikkuse pärast.

Kõige selle läbi, mis ta koolis ja kirikus kuulnud ja pühakirjast lugenud, oli see hool ja truudus täiesti õigustatud. Kogemused tegelikust elust aitasid siiski poemehe sõnu kinnitada. Oma vennalt Kaarlilt ja puusepalt oli ta samuti kahtlustavaid arvamusi käsu kohta kuulnud, et teenija pidavat oma isanda vara ja peatoidust aitama kasvatada ja hoida. Kasvatada ja hoida küll, aga nõnda palju kui selleks endid oleme kohustanud, nõnda palju kui selle eest tasu makstakse. Mitte karva võrra enam. Peame mõtlema ka iseendile, sest kõige vähem mõtlevad teenijaist nende isandad. Ei hoolitse keegi peremees oma haigestunud, veel vähem vanaks jäänud orja eest.

Segi olid löödud mõnedki mõisted Alma peas. Seal võitles vana uuega, aga esiti käis ta veel oma südame hääle järele ja täitis kohust südame, mitte mõistuse järele.

Alma kord oli Mihklile kirjutada. Aga ammu ei tundnud ta selleks õiget tahtmist. Viimaks võttis ta selle ette kui kohusetäitmise. Kui ta pühapäeva õhtupoole laua äärde istus, paber ees, tindisse kastetud sulg sulepeaga käes, nägi ta kujutluses väga selgesti Mihklit, aga imelik küll, „peigmehe" kõrval oli ka Ants, nagu ta teda veel natukese aja eest näinud; tuhmheledad juuksed salkudena vasakult paremale soetud, üks neist salkudest otsmiku nurgale langenud, heledaks pleekinud pikad puhmas kulmud lahke ilmega tuhmhallidel silmadel, heledad vurrud pisut üle suunurkade vajunud. Ants ei tunginud ette, oh ei! see ei olnud tema aeglasevõitu iseloomus. Aga ta ei taganenud ka Mihkli kõrvalt eemale. Ja Alma ei tõrjunud teda eemale, hakkas kirjutama, kuigi kõrvalise isiku juuresolekul. Kiri tuli vist selle tõttu kuiv, vähimagi soojuseta. Ta kirjel-

das oma uut teenistuskohta ja kiitis seda. Ega ometi Antsu juuresoleku pärast?! Oma elamustest mitte sõnagi. Võttis Mihkli suhtes äraootava seisukoha. Milleks rutata? Ega ta ometi Arumäe perenaise ametit nii väga ihka!

Hoopis rahule ta siiski enesega ei jäänud — miks ei tõrjunud ta Antsu eemale?

Asetanud kirja ümbrikku, jäi ta mõttesse. Vaatles Antsu esimene kord kui meest. Meeldivam näis olevat Ants kui keegi senistest „peigmeestest", aga ega sellepärast küll temast kõlba unistama hakata. Seda ei luba Alma enesele!

Rukkilõikusele järgnes tõuvilja kokkupanek ja linakitkumine; üks töö ajas teist kiiresti taga, ainult pühapäeviti oli mahti hingamiseks. Siis oli tarvis isa poole minna või kodus omi asju kohendada. Simmaneid peaaegu ei olnudki; küla oli noortest ja keskealistestki meestest lage, viimane nekrutite võtmine oli kaheksa-, üheksateistkümne-aastased nolgidki viinud, ja siis võeti veel maakaitseväelasi. Masinaga rehepeks ei olnud kaugeltki nii kärarikas kui eelmisel aastal; puudusid noored mehed; töötati vaikselt või kõneldi ja kaevati aja raskuste üle. Igaühel oli omakseid sõjaväljal, mitmeil oli neid leinata. Isegi Rätsepa Klaara ei suutnud oma langenud venda unustada. Arumäelt oli Selma Lool rehel, aga temalgi ei olnud parajat paarimeest sädistamiseks. Uudiseid oli tal palju, aga neid kõneles ta alles õhtul Almaga kahekesi jäädes. Tõugu kokku panemas nagu heinalgi käinud oli neil, Arumäel, salk tudengeid ja muid huntsantsakaid linnast, jännanud ja aelenud seal mitu päeva ja ööd, kära olnud kõik kohad täis, aga tööd pole tehtud. Inseneriproua olevat olnud lühemat aega suvitamas, käinud, päevavari peal ja puuderdatud nina püsti. Mees toonud ta autos ja viinud samuti. Kohv tulnud talle iga hommiku voodi ette viia, millegagi pole ta rahul olnud, kõik olnud talle „prostoi".

See oli ühel oktoobri viimasel õhtupoolel, Alma läks, suurrätt ümber, parajasti aida poole, kui Linda väravast õue jooksis ja hingeldades hüüdis:

„Tädi Alma, tädi Alma, Kaarel tuli koju! Lonkab kangesti! Tule vaatama!"

Alma peatus, tundis end tarduvat ja seljas külmi judinaid.

„Hea küll, mine aga koju. Lähen, kui aega saan... Lähen õhtul..." kogeles ta vastuseks.

„Tule kohe! Kaarel ütles: kas ta vangis on seal, et tulla ei või!"

Alma oleks muidugi kohe võinud minna, teda poleks keelatud, aga ta lükkas mineku meelega õhtuks, et end koguda. Midagi peab ta ometi sandile vennale trööstiks ütlema, aga seda on tarvis välja mõelda. Mis trööstí mõistab ta pakkuda uhkele poisile, kes kõik oma käsivarre rammule ehitanud! Kas ilmalikku või taevalikku? Peab ta ütlema: pole viga, küll saad ära elada, nälga ei jää! Või jälle: liha on kui lilleke... Nõudkem ainult jumala riiki ja selle õigust!

Kaarel istus küünlajupi valgusel Hurma hurtsiku tagakambris laua ääres, pabeross suus, kui Alma õhtul sinna läks. Linda kükitas murelikult voodil. Isa liikus talitusi lõpetades.

„Tere," ütles Kaarel püsti tõusmata ja ulatas õele käe. „Sa ei ole veel mehelegi läinud! Ootad, kuni peigmehed kõik on lombakad!... Esimene asi, mis sa oma peremehelt nõuad, on petrooleum! Küllap neil seda on. Viivad mõnele ärimehele mati vilja, see annab suure pudelitäie lambiõli vastu... Katsugu meiesugune seda saada! Saatanad niisukesed!"

Kelle kohta need „saatanad" käisid, seda Alma ei mõistnud; istus Lindakese kõrvale ega mõistnud sõnagi lausuda.

„See on niisama, südame kergituseks," jätkas Kaarel, isegi oma liiga tugevat tooni häbenedes. „Ootad vist, et sinu auks paraadi toime paneksin? Eks vaata siis!"

Ta tõusis toolilt, võttis nurgast kepi ja kõndis pisut longates mõne korra väikeses ruumis edasi-tagasi. Mehine oli ta endiselt, käis sirgelt, oli kõhnem ja kahvatum, aga ilusamgi kui enne sõtta minekut. Ainult lühikesed püstisoetud juuksed andsid näole võõra ilme. Ta toetus jälle toolile.

„Nii! Mis sa ütled? Tore! Ja nõnda ma pean marssima elu lõpuni!"

„Sa siis rohkem ei lonkagi?" küsis Alma.

„Sa tahad, et päris sant oleksin?!"

„Mitte seda, aga kartsin palju halvemat. Kas käies valus on ka?"

„Valus! Mis on valu, kui aga ilusasti käia võib!"

„Arstid ei mõistnud enam midagi teha?"

„Käin veel tohtri juures. Masseerida tuleb tugevasti. Las Priidu-tädi näeb natuke vaeva!"

Isa tuli õuest, sunnitud muretus näol, riputas vana kaabuloti varna ja lausus laua äärde istudes lohutavalt:

„Pojad hakkavad pikkamisi koju pöörduma. Kes teab, mistarvis see neile kasulik oli!"

Kaarel viskas pea sõjakalt selga:

„Kasulik?! ... Võib ka olla, et kasulik. Ega ma seal niisama vedelnud! Olen midagi õppinud ja silmad on mul lahti läinud! Oo, seal leidub üsna kibedaid vendi! Mõned hästi haritud ja teavad kõik, kuidas need maailma asjad tuleks seada! Et kõige pealt tuleks need sõja alustajad puua ja siis uus kord maailmas maksma panna."

„Aga sa võitlesid nõnda, et Georgi risti said," tähendas Alma.

„Igav hakkas. Veri lõi keema, tarvis oli midagi teha. Muidu arvavad, et arg oled," seletas Kaarel nagu süüdlaselt. „Sama hästi, kui sakslasi tapsin, võiksin oma ülemusele kuuli kerre kihutada! Puusepp Jakob elab ikka? ... Tema oli juba enne minekut sõja vastu ... Poemees ka neis asjus ammu valgustatud! ... Pole viga, las tulevad mehed sõjast koju, siis on neist paljudel silmad lahti!"

Kui Alma lahkus, tuli Kaarel teda õueväravani saatma.

„Rätsepa Klaarat oled näinud?" küsis ta häält ükskõikseks sundides.

„Olen."

„Tea, kas minna teda vaatama?"

„Tea midagi. Eks nad ole ju natuke uhked oma seisuse peale."

„Kas me neid häbeneme! ... Mispeale Klaara uhke ja kõrk on! Rätsepa koha peale! Seda näeme veel... Ära unusta peremehelt petrooleumi nõudmast!"

Alma oli rõõmus, et vend nõndagi terve on. Oli kartnud halvemat. Kurvastas teda rohkem Kaarli julm kõne ja ähvardav suhtumine ülemusse ning kõigisse jõukatesse. Otsustas teda kord kõvasti noomida ja manitseda. Kõik muu andis aga jumala hooleks.

XX

Jõulude eel tõi Rein vallamajast tulles sõnumi, et Arumäe noorperemees Mihkel jõudnud koju. Alma sattus ärevusse. Ta manitses end rahulikuks jääma — mitte ühtki sammu ülepeakaela teha.

Varsti tuli Selma kirjakesega, oli noorperemehe tulekust väga rõõmus ja ütles heasüdamlikult pilgates:

„Ära nüüd enam aega viida, tule meile varsti perenaiseks. On minulgi parem põli."

Mihkel avaldas kirjakeses soovi kohtumiseks, arvas, et tal sünnis ei olevat Loole tulla — „eksitan sind talitusis" — ja kutsus Almat õhtul Arumäele, „oma tallu, oma tuppa, oma koju".

Alma kirjutas pliiatsiga lühikese vastuse: „Mina ei tunne end teie kodus sugugi kodus. Seal võib iga vastutulija mind jämedalt haavata. Tulge parem siia, võin igal ajal end talitustest vabastada."

Ise mõtles ta: kui Jakobil kõlbas minuga laudas kõnelda ja pärast peretoas istuda, miks mitte Mihklil! Et sa suure koha peremees oled, pean sind sellepärast teisiti vastu võtma!

Järgmisel päeval tuli Selma uue kirjakesega, milles Mihkel seletas, kui piinlik neil Lool oleks peretoas või köögis teiste ees teineteist kohtumisel suudelda, milleks neil ometi õigus olevat, mida neilt viisakuski nõudvat. Samuti piinlik olevat teiste ees näiteks pulmadest kõnelema hakata. Palus Selmaga ühes tulla, midagi pahandavat ei olevat karta.

Almat haaras mingi kiusamise tuju, sellepärast kirjutas ta vastuses, et ikkagi Arumäele ei lähe, aga paneb

ette Arumäe ja Loo piirikivi juures teel teineteist õhtul kell 9 kohata.

„Sa oled sänikael," ütles Selma heasüdamlikult pahandades. „Tean, et Arumäe peremees sind kutsub meile, aga sa ei tule! Mis sa enesest pead!"

„Aga mis ta enesest peab!" hüüdis Alma. „Ega ma koerakutsikas ole, et igaühe vilistamise peale saba liputades jooksen!"

Alma läks õhtul lumist teed mööda piirini. Kell pidi juba üheksa olema, aga seal ei olnud kedagi. Ta teadis, et kellad taludes alati ühte aega ei näita ja hakkas sellepärast edasi-tagasi käima. Ta ei saanud kuigi tõsiselt mõelda oma vahekorrast Mihkliga. Võiks ta nii nalja heita mehega, keda armastab? Tohib ta mehele minna, jõukale mehele, keda õieti ei armasta? Juba pidi ta koju pöörduma, kui eemal pikk kogu mustama hakkas.

See oli Mihkel oma kraega kasukas ja karvases mütsis. Ta sirutas käe, sirutas ainult käe — Alma tundis pettumust ja südames kihvatas tal midagi: peigmees, aga ei suudlegi!

„Alma, sa oled aga tõesti isemeelne!" algas Mihkel noomivalt. „Sa ei võinud meile tulla!"

„Unustasid ära, mis teie omaksed seal minuga teinud!" vastas Alma jahedalt.

„Sinna pole midagi parata, seal majas on neil õigus olla ja elada — peremees olen aga mina!"

„Nad ei pea teid selleks!" salvas Alma.

„Aga mis sa käsid siis nendega teha?"

„Ei ole see minu käskida ega puutugi minusse. Minu pärast võivad nad seal elada rahulikult ja teie samuti."

Kõnelus katkes, tundus, et see oli sõneluseks muutunud.

„Alma," algas Mihkel vähe aja pärast leplikult, „kuulen, et ütled mulle teie. Juba see on mulle võõrastav."

„Ei ma saa teisiti."

„Kuidas ma seal igatsesin sinu järele! Aga nüüd tuled sa nii jahedalt!"

„Pean ma siis teile kaela langema!" mühatas Alma.

„Sa oled uhke! Aga ärgu jumal sind selle eest karistagu!"

„Uhkus on meiesuguse ainuke varandus! Kõik vaesed tüdrukud peaksid uhked olema. Siis ei saa perepojad neid käperdada!"

See oli nii sõjakalt öeldud, et Alma isegi tundis midagi kärisevat. Aga olgu! mõtles ta, ja õde tuli tal meelde.

Mihkel ohkas ja vaikis. Nad olid Arumäe poole läinud ja elamud mustasid juba läheduses. Järsku pöördus Alma tagasi ja Mihklil ei jäänud muud, kui talle järgneda.

„Alma," algas ta jälle vaikselt ja lepitavalt, „mis ka olnud ei ole... Tähtis on see, kas meie... Alma, tulin koju... Sa oleksid siiski minu poole Arumäele võinud tulla. Seal, minu toas, oleks mõnusam ja kodusem kõigest kõnelda."

„On muidki kohti selleks," arvas Alma.

„Kus neid ikka on?"

„Kas või Lool."

„Peretoas teiste silma all!"

„Küünis näiteks," salvas Alma ja mõtles ise õe loost.

Mihkel aimas vist selle piste tähendust ja vastas pahandatult:

„Ei me saa täna kõnelda! Mingi uhkuse saatan on su sisse läinud!"

„Või minu sisse? Ootasin, et koju jõudes mind varsti Loole vaatama tulete. Selle asemel saadate kutse, just nagu vallavanem. Kutsute mind: kuhu? Maopesasse! Mul pole muidugi nii toredat lossi kui Arumäe oma; mul pole ka lossis nii mõnusat tuba sohvaga, nagu teil."

„Kuidas ma lähen võõraste inimeste juurde!..."

„Siis tulge minu isakoju, Hurma hurtsikusse, näiteks homme, palun! Kell kaheksa õhtul ootan!"

„Seal on jälle teised inimesed..."

„Siis läheme ometigi küüni!" hüüdis Alma tüdinult. „Nagu minu õega mindi!"

Ta tõmbas rätiku sügavale silmile, ulatas Mihklile käe ja astus kärmesti Loo poole.

Mihkel jäi nõutult paigale, seisatas vähe, pöördus siis tagasi ja kõndis pikkamisi koju.

Rein tuli vallamajast ja tõi kirja. Ants teatas Almale lauda juures, et kiri olevat tulnud, olevat peretoas laual.

Sealt Alma ta leidiski, õhuke, kortsunud sinine ümbrik, templitega mitmest kohast määritud. Käekiri oli täiesti võõras, ei vendade ega puusepa oma.

Ta rebis ümbriku ärevuses puruks ja hakkas pliiatsikirja lugema. Täiesti võõras inimene kirjutas viletsalt, aga siiski arusaadavalt, tegi pika sissejuhatuse ja ütles viimaks järsku, et Aadu Verihurm Poolamaal öises võitluses surma saanud. Pole küll surma saanud, vaid haavatult maha jäänud ja alles järgmisel päeval leitud, haavatute-punkti viidud ja seal hinge heitnud. Maetud ühes teistega hauda ja rist pandud päitsisse, sest kõik olnud ristiusulised, kuigi mitte ühe kiriku liikmed; ega seal polevat võimalik vahet teha. Kõik, mis asjust järele jäänud, pakkinud tema, kirja saatja, laudkastikesse ja saadab varsti teele. Teiste asjade hulgas harmoonika.

Kui Ants sisse tuli, nägi ta Almat käsipõsekil laua taga istuvat, jõuetu ja ilmetu. Ta ei liigutanud end ega näinud sissetulijat.

„Mõnele vennale midagi juhtunud?" päris Ants viimaks vaikselt.

„Aadu ... Aadu on surnud," vastas Alma kustunud häälega, tõusis järsku üles, tõmbas riided selga ja läks välja. Peatus hetkeks ja sammus siis pikkamisi üle õue külavaheteele, peatus väheks ja ruttas siis elamute tagant alla sohu.

Hurma hurtsikusse jõudes leidis ta isa ja õetütre tagakambrist ning kuulutas neile halastamatult:

„Aadu on surnud!"

Ei teadnud isegi, miks ta nõnda järsult seda tegi. Tahtis vist öelda: las nad tunnevad kõik jumala ja taeva vägede halastamatust. Siis aga murdus ta ise ja hakkas kõvasti nutma, Linda ühes temaga.

Isa istus liikumatult toolil, silmad ülespoole tõstetud, nagu palvetaks sõnatult: sinu tahtmine sündigu.

See on nüüd meeldetuletus mulle, mõtles Alma lumist teed mööda pimedas läbi soo kodu poole tulles. Tahtsin elust võtma hakata, mis ta annab. Seda ma ei tohi. Mulle on antud vaid kannatada ja pisaraid valada. Ei

hakka siis sulle vastu, suur jumal. Ära karista minu isa rohkem, kui ta teeninud. Sa oled saanud vereohvri, kui seda veel vähe, siis võta mind!

Aga see trots rauges, kui ta koju jõudnud. Suutis vaevalt jalul seista, istus peretoas voodi servale, ootas et hakkavad pisarad voolama ja pehmendavad valu, aga südames oli põudne kuivus.

Misjaoks veel katsuda midagi heaks teha! Misjaoks veel katsuda jumalat voorustega lepitada! Seda ta nähtavasti ei hinda. Lastakse miljonite kaupa inimesi tappa ja vaadatakse seda kui etendust! Ja mina peaksin selles kometis oma osa jumala rõõmuks hästi mängima!

Aga enne kui ta uinus, tuli meelde Linda, ja järsku kadus see ükskõiksus.

Ei, ei! Lindast peab ta inimese kasvatama, ja selleks elab ta rõõmuga! Kui võetakse ka kõik vennad, ei lange ta mitte kokku!

Järgmisel päeval Antsu kohates loendas ta asjad, mis jõulukingiks tuua, nõudis ühtlasi palgakõrgendust ja kolmveerand palka kindlasti moonas.

Ants vaatas talle sõbralikult otsa, lubas palgakõrgendusest mõelda ja lisas siis meelde tuletades:

„Moonas olete rohkemgi kui kolmveerand oma palgast saanud."

Kingituste poolest ei olnud jõulud kehvemad Hurmal kui harilikult. Alma katsus kingituste rohkusega leina vähendada. Lauldi jõulupuu ümber ja võideldi pisaratega. Linda hääl jäi kinni, niipea kui „taevast ülevalt" oli tuldud, „häid sõnumeid" ei saanud ta kuulutada.

Aga kõneldi vähe. Linda hakkas nutma, niipea kui Aadu nime nimetati. Isa juhtis jutu mehiselt kõrvale sõjast, Aadust, surmast ja kõigist asjust, mis meelt oleks kurvaks võinud teha. Kui aga Alma korra siiski sõjas langenud venda mainis, ütles ta:

„Kust oleme õiguse võtnud lapsi, õdesid ja vendi omaks pidada? Nad on meile antud, nende eest peame hoolitsema, aga meie omad nad ei ole. Ja kui nad võetakse, tuleb sellega leppida."

Mihkliga oli Almal üksainuke kord kohtumine Loo peretoas; kõnelus kestis ainult mõne minuti. Alma vaa-

tas nii tõsiselt, peaaegu valjult oma „peigmehe" otsa, et too kogeldes sõnus:

„Hea küll ... ma saan aru ... lükkame need asjad edasi ..."

Seepeale saatis Alma külalise võõrastetuppa, kus mõned naabrid olid Reinul võõraks. Alma talitas neid ega kuulnudki, mis seal kõneldi, aga korraga, söögi ajal, küsis ta teiste jutu vahele:

„Lõppu ei ole ikka nähagi?"

„Sõja lõppu? ... Miks nad lõpetama peaksid, kui mehi veel küllalt," vastas Rein.

„Peaasi, et otsaga siia ei tuleks, see sõda," õhkas Rätsepa vana.

Õhtul tuli Selma, langes leinajale kaela ja sosistas läbi nutu:

„Oli nii armas poiss, mina ju ka käisin vahel temaga, — ja kuidas ta harmoonikat mängis!"

Kõneles siis küla uudisedki järjekorras läbi, aga Alma oli mõtetega kaugel ega pannud tähelegi neid. Talle oli nüüd tähtsuseta, et Arumäe poegade käsi hiilgavalt käib, et vanaperemees loomadest palju raha saanud, aga Mihklile sellest midagi ei taha anda; et tülid noor- ja vanaperemehe vahel suurenevad; et koolipreili ametlikuks peigmeheks kirjutaja on, aga et öösiti koolimaja poolt teisigi mehi hiilimas nähtud ...

Ainult seda kuulas Alma äreva huviga, kes jälle sõjaväljal surma ja haavata saanud. Neist teadetest katsus ta midagi järeldada, katsus leida süütegusid ja patte, mille eest siia ja sinna karistusi läkitatakse. Aga kõik jäi tumedaks, mingisuguseid üldistusi ei mõistnud ta teha. Kord langes viisakate ja õiglaste vanemate poeg, kord õelate ja ülekohtuste oma. Kord langes noormees, kes ulaelu elanud, kord jälle korralik, heade kommetega, kõigist armastatud.

Hingepalvet loeti Aadu eest kolmekuninga pühal. Alma istus kirikus harilikul kohal ja vahtis üle rahvahulga Ristilöödu pead, mis paremale õlale vajunud. Kui tema nõnda pidi surema, kellel ei olnud vähematki pattu, kui see pidi surema nagu röövlid temast kummalgi pool, miks ei pidanud siis Aadu kannatama ja

surema! Oli ta seda ära teeninud või mitte! Kes ise süüdi ei ole, kannatab teiste eest! Imelik õiglus!

Ta ei laulnud kogudusega ühes, küllalt oli tal tegemist, et laulu ajal nuttu hoida. Kui aga hingekarjane võitluses langenud Aadu Verihurma nime nimetas, kattis Alma näo kätega, laskus silmili pingi najale ja palvetas sõnu sosistades, et jumal tema vennale rahulikku hingamist annaks seal kaugel võõramaa mullas.

Varsti pärast pühi tuli Mihkli lahkumine. Viimast korda oma „peigmeest" õhtu hilja mööda lumist teed Arumäe poole saates härdus Alma süda ja ta ütles tasa, kurtes:

„Nüüd ei jää mulle siia enam kedagi ... Muidugi isa ja Linda, aga neid pean mina trööstima, mitte nemad mind."

„Kirjutan sulle sealt sagedamini," trööstis Mihkel. „Jäägu meie vahel kõik, nagu on. (Nagu ma teaksin, kuidas kõik on! mõtles Alma.) Kui ma jälle eluga peaksin koju pääsema, siis viime need asjad ühele poole ... Ükskord tarvis vanemaile sõrad kõvasti vastu lüüa!"

Kas nõnda jahedalt kõneleb peigmees! mõtles Alma. Tal pole muud meeles kui vaen vanematega. Mina pean tal vanematega sõdimises abiks olema!

„Isa katsub kohast võtta, nõnda palju kui saab," jätkas Mihkel. „Sellele peame lõpu tegema. Ega ilma kohtuta saa."

„Jätame selle jutu praegu," lausus Alma tüdinult. Ta peatus, andis kätt, laskis end otsmikule suudeldagi ja pöördus kodu poole. Oleks korra tahtnud peatuda, Mihklile järele joosta ja talle kaela langeda, aga ta teadis, et see tuleks nõrkusest, mitte armastusest.

XXI

Ühel pühapäeva õhtupoolikul, kui päevad enam kui kukesammu pikemaks veninud, kutsus Ants Alma võõrastetuppa. See ei olnud kaugeltki Arumäe saali, vanaperemehe või Mihkli kabineti vääriline. Siin ei olnud sohvat, pehmet mööblit, klaverit ega leksikoni. Siin magas Ants ja voodil oli vöödiline eredakirjaline

vaip, ühe akna all pikerik linaga kaetud laud, kuhu pühapäeviti külalised asetati, kus aga muidu Rein ajalehti luges või Antsuga talu asju arutas. Teise akna all oli kahe laekaga kirjutuslaud, kus peal ajakirju, vihke ja pabereid. See oli Antsu oma, seal pidas ta talu arveid, luges ajakirju, ajalehti, põllumajanduslikku ja muud kirjandust.

Tähelepanu ja lugupidamist äratas Almas eriti raamaturiiul Antsu laua kõrval, kust ta aeg-ajalt enesele, Lindale ja isale midagi lugemiseks küsis.

Sel pühapäeval näitas Ants Almale koha kirjutuslaua taga, laskis ainult ühe pilgu oma teenija näost üle libiseda, nagu katsuks selle meeleolu, ja algas siis kuhugi kaugele vahtides:

„Oleme seni läbi saanud — vähemalt meie poolt ei ole suuremat nurinat olnud —, tea, kas mõtleme nüüd aegsasti tuleva aasta peale ja teeme uue kauba, kui teil mõnda muud kava pole?"

„Jüripäev alles kaugel — kes teab, kuidas siis asjad on," vastas Alma kaheldes.

„Isa andis selle asja minu hooleks," jätkas Ants. „Peame ikka sellest kinni, et teenijaid iga aasta ei vaheta . . . Kõik peaks talus oma inimesed olema, seda enam, et ühes tööd teeme ja sööme . . . Teeme nõnda, et igakord minna võite, kui teil tarvis, aga palga asjas lepime nii, et see ühes rukiste hinnaga tõuseb . . ."

Alma avaldas nõusolekut, pealtnäha ükskõikselt, aga südames oli täielik rahuldustunne. Muidugi, teda võetakse heal meelel siia või sinna talusse, aga ei kõlba hulkuda. Raha asemel kauples ta aga Antsult mitmesugust moona, mis raamatussegi märgiti, „et sekeldusi ei tuleks", nagu Ants ütles. Sellele järgnes kõnelus, mis juba enam ametlik ei olnud, aga Almale selgesti meelde jäi.

„Siin ongi noorema naisterahva kindlamat kätt tarvis. Ema on veel kõbus, aga või ta nüüd noore inimese kombel kõike näeb ja jõuab. Isal on vallaasjadega tegemist, süda tal haige ja jalad viletsad. Mina pean välise töö peale mõtlema ja muude asjade eest hoolt kandma . . . Eks õppige siin perenaise amet kätte, ükskõik kus see tarvis tuleb."

Ants muheles selle juures ja Alma lõi silmad maha.

„Mina ei kipu peremeheks, võtan nõnda palju palka, et läbi saan, ja kõik muu paneme talu sisse tagasi. Tuleb Oskar koju, eks näe, kuidas siis läheb," rääkis Ants lõpuks.

Teiseks teetulbaks kevadest talve oli sõnum Madise vangilangemisest. See sõnum erutas Almat, aga ta ei teadnud, kas sellest rõõmu või muret tunda. Oli kuulnud, et vangis pole enam seda karta mis tuleliinil. Aga teisest küljest hirmutasid teda jutud vangilaagrite koledustest, näljast ja haigustest . . .

Veel jäi ühe teetulbana talvelõpust meelde käik Sombale ühes Selmaga ühel laupäevaõhtul. Somba vanast olid kõik juba kuulnud ja teadsid, et ta tulevikku ette kuulutab ning hirmsaid asju ennustab. Lugemised olid tal praegu keelatud, aga salajas kõneles ta üksikuile ja väikestele jõukudele, kes õhtuti tema juurde rehetuppa tulid. Hirmutuste ja ennustuste eest ei põlanud ta väikest tasu.

Aeg oli niisugune, et uskmatud ja kainedki inimesed ebausklikuks said, kummalisi nägemusi, unenägusid ja ilmutusi hakkasid uskuma.

Oli nähtud hirmsaid nägemusi unes ja ilmsi, vanad ja noored olid taevast ilmutusi saanud tulevaste sündmuste kohta.

Üks vägev sõjamees, tuline mõõk käes ja hiilgav kübar peas, oli pikkamisi taevast mööda kagust edela poole läinud ja seal mõõga otsapidi maasse vajutanud.

Kuldristi oli idataevas nähtud ja teist samasugust läänetaevas, aga selle teise risti ülemine ots olnud allapidi pöördud.

Veel nähtud kaht looma kaugel lõuna pool taevas võitlemas, kuni teine neist maha langenud ja lõhki kistud.

Otsatud sõjavägede read marssinud idast läände ja maapind nõtkunud nende jalgade all; püsside otsas olnud tulised orad ja kõik langenud põrmuks nende ees.

Veel nähtud madalal taevas leegioni riste, nagu lõpmatul kalmistul, mis ulatanud idast läände, aga kõrgel taevas seisnud valges riides mees ja tõstnud käed õnnistades üles.

Oli kuuldud öösiti kaebamisi ja ohkeid, nagu oleks miljonid elusalt maa alla maetud. Aga teinekord oli öösel üks hääl hüüdnud jätmatult: „Häda! Häda!"

Alma leidis Somba vana rehetoast puupakul lauakese eest istumast ja vana paksu raamatut viletsa lambi valgel lugemast. Suurte klaasidega, traatraamidega prillid olid tal ninal, hõredad lumivalged juuksed ulatusid üle pea kaelani, nägu oli sooneline kui niintest punutud viisk, kaelasooned kui pingul nöörid. Seljas oli tal tahmunud jäme särk. Ta ei hoolinud tulijaist suuremat, aga kui neid neli-viis kogunenud, peatus ta oma lugemises ja lõi silmad üles.

„Nüüd ta hakkab tulevikku kuulutama," sosistas Selma aralt.

„Kaks tuult käis üle maa," algas nüüd vanake kaeblikult, valju häälega, „üks päevatõusu ja teine õhtu poolt, aga see esimene oli kõvem teisest.

Üks elajas tõusis üles maast ja ta oli kui karu, aga üks hääl käskis ja ütles: tõuse üles ja söö palju liha!

Üks teine elajas tõusis maast, koledam esimesest, ja tal oli neli pead otsas, aga üks hääl käskis ja ütles: tõuse üles ja söö palju liha!

Ja ta sõi ära oma raudhammastega ja murdis rusuks kõik, mis maa peal elavat oli.

Aga kui ta küllalt oli hävitanud ja ükski ei võinud tema vastu seista, vaata, siis tõusis maast üks mees, kelle riie oli valge kui lumi, kelle silmist käisid välgud ja kelle keel oli kui tuline mõõk.

Ja elaja valitsus sai otsa ja ta langes maha ning hävitati sootuks ära. Aga kõik, kes veel elusse jäänud, kogunesid inimese-poja ette ja hüüdsid silmili langedes: püha, püha, püha!

Aga teine nägemine, mis neidsinatseid asju ilmutab, oli nõnda:

Ja ma nägin, ja vaata, üks valge pilv, ja see, kes pilve peal istus, oli inimese-poja sarnane, ja temal oli kuldkroon peas ja terav sirp käes.

Ja üks teine ingel tuli templist välja ja kisendas suure häälega selle vastu, kes pilve peal istus: hakka peale oma sirbiga ja lõika, sest lõikamise tund on tulnud; sest maa vili on valmis saanud.

Ja kes pilve peal istus, see pistis oma sirbi maa külge, ja maa lõigati ära.

Ja üks teine ingel tuli välja templist, mis taevas on, ja temalgi oli terav sirp.

Ja üks teine ingel tuli altarist välja, ja temal oli meelevald tule üle, ja hüüdis suure kisendamisega selle vastu, kel terav sirp oli, ja ütles: hakka peale oma terava sirbiga, ja lõika maha maa viinamäe marjade varred, sest selle kobarad on küpsed.

Ja ingel pistis oma sirbi maa külge ja lõikas maa viinamäe ära, ja viskas marjad jumala kange viha suure surutõrre sisse.

Ja surutõrt sõtkuti linna värava taga, ja veri tuli tõrrest välja hooste valjastest saadik tuhat ja kuussada vagu maad.

See oli minu teine nägemine, aga tema tähendus on meile kõigile nüüd selge, sest sirp on maa külge pandud meie kõigi nähes."

Alma oli sellest nii hämmastunud, et koduteel sõnagi ei lausunud. Imelik, kui selgesti seal kõik ette nähtud! Eks ole siis Aadugi üks viinamarja-vars, mis ingel oma sirbiga lõiganud! Ta otsustas isa käest selle kõige kohta seletust pärida ja ka ise pühakirja lugema hakata.

XXII

Elu läks aga oma rada.

See juhtus ühel pühapäeval, kui mets oli juba hiirekõrvul. Üle kaua aja oli Loole noori inimesi kogunenud, peaasjalikult küll neidusid, sest kõbusamad mehed olid enamasti kõik läinud. Kas oli nüüd kevad või talvine vaikne elu kõigisse mõjunud, aga tants ja ringmängud läksid peretoas niisuguse hooga ja käraga, et perenaine paar korda võõrastetoast pahaselt üle ukse vaatas. Ta ei öelnud aga midagi, sest vana Rein istus siinsamas seina ääres, tegi isegi mõne ringmängu kaasa, vedas „peremehele heinu", oli „mesilaseks aias", või ümises oma bassihäälega: „Sui oli kätte tulemas, sui oli kätte tulemas", Ants pidi meeste nappusel vahetpidamata tantsima, käis aina käest kätte. Ta oli rõõmsam kui

harilikult, oli nagu millestki joobunud ja meeldis Almale sel kombel enam kui kunagi. Temagi tantsis Antsuga mitmel puhul ja vaatas talle vallatult silmi.

Alma rõõm ei olnud millestki segatud. Isegi see hirmutav „valge pilv", mille peal sirbiga mees istub, oli täna tema kujutlustest hoopis kadunud.

Kui ta õuest poolpimedasse kööki astus ja joogivett otsis, juhtus ka Ants sinna.

„Üle kaua aja on teil jälle elu sees!" nöökas Alma sõbralikult.

„Kas mul seda pole olnud? Kustsaadik?" küsis Ants ja astus lähemale.

„Ei mäletagi enam."

„Kas vahest sestsaadik, kui siin karjaplika olid?" Nende sõnade juures haaras Ants Alma käte vahele, suudles teda mitu korda ja lisas siis: „Või mul pole enam elu sees!"

Alma ei lausunud sõnagi, pöördus kõrvale ja läks õue. Ta ei läinud sel õhtul enam teiste sekka, ruttas väljade vahelt peenart mööda alla järve äärde ja istus noorte mändide alla mättale.

Kõik ei ole siin maailmas ometi meie eneste juhtida! kordas ta enesele. Ei ole!

Siia järve äärde oli ta kevadel, suvel ja sügisel alati põgenenud, kui tarvis rahustuda, enesega arveid pidada ja selgusele jõuda.

Tema ees oli peegline tumehall pind ja selle taga noored männid. Loode pool, kus see peegel paari versta kaugusele ulatus, punetasid pilved ja nende helki võis näha vees.

Alma katsus seda vaadeldes rahustuda, aga see ei läinud täna kergesti.

Mis see oli? Mis ma tegin? Niisugusel ajal! Tohin ma nüüd nii kergemeelne olla! Mis mõtleb Ants?! küsis ta eneselt.

Mis nüüd edasi? Kas kirjutada Mihklile ja paluda andeks, või üldse mitte enam kirjutada? Või kirjutada: nüüd oleme tasa! Sinul juhtus minu õega midagi, sellepärast saad vist aru ega imesta, kui minul midagi võib juhtuda!

Kuidas see kõik ka läheb! Arvasin, et Aadu surm

mind kõigest kergemeelsusest puhastanud, mind külmaks teinud kõigi maiste kiusatuste vastu! Arvasin oma kõrkuses, et neid minu jaoks enam ei olegi! Aga kiusaja tuli sealt, kust ei aimanudki! Mis mõtles Ants mind suudeldes? Oli see silmapilkselt pähe tõusnud kihk või oli ta seda juba ammu kavatsenud, ei julgenud aga enne teostada? Oli ta juba ammu märganud, et mind võib suudelda?

Mis nüüd edasi? Kas minna ja teha Antsule etteheiteid ja küsida: mis see tähendab? Või olla valmis, et see võiks korduda? Eks ta näinud selgesti, et ma tõsiselt vastu ei pannud, et ma peaaegu sugugi vastu ei pannud! — Aasta kaheksa-üheksa eest juhtus nõndasamuti, ja nüüd arvab Ants, et seda võib jätkata!

Või peab nüüd Mihklile kirjutama: mõrsjapõli venib liiga pikale. Tule, niipea kui võid, teeme pulmad, siis on kindel, muidu võib veel kõik ei tea kuidas minna!

Mingile otsusele jõudmata, sama rahutult, kui tulnud, läks Alma koju tagasi, suur segadus hinges, aga selle kõrval igatsus kellegi või millegi järele. Niipalju oli selge: pikkamisi võivad need, kes kaugel, kahvatuda. Puusepa ja Mihkli kujud olid tuhminemas. On piinlik seda tunnistada, aga nõnda see on.

Ta hoidus sel õhtul ja pärast seda mõni aeg Antsust eemale, kõneles temaga, kui ainult hädasti tarvis, otsa vaatamata, jahedalt, peaaegu vaenulikult. Teadis aga ise väga hästi, et vaen oli vaid tehtud, et südames on hoopis midagi muud, et veri kõneleb hoopis teist keelt.

Mihklile kirjutas ta kirja, jahedama kui kunagi enne. Ei ole kohustatud talle igast oma sammust aru andma, mõtles ta. Pealegi on ta mulle ikka veel õe loo seletamise võlgu.

Puusepp kirjutas väga pikalt neist viletsusist, mis sõjapõgenejail tuleb kannatada, kirjeldas hävitatud ja purustatud külasid, laialipillatud perekondi ja nälgijaid, haigeid, peavarjuta jäänud lapsi. „Mis sellest kõigest õppida, seda võin suusõnal ükskord öelda," lisas ta lõpul.

Tuli kibe töö-aeg, aeti läbi juhuliste tööjõududega, kõik tugevamad mehed olid juba sõtta viidud ja needki, kes veel jäänud, kadusid kindlustuste- või metsatööle või hakkasid hangeldama. Peremehi oli haaranud juba eelmisest sügisest saadik raha kokkuajamise kirg. Kõige eest, mis neil müüa, pakuti ikka paremat hinda, üks pakkus teisest üle, ja kehvik oli tänulik, kui mingit toiduainet osta sai. Liha, jahu, mune, võid käisid oma valla maata-inimesed otsimas, aga sagedasti tuldi linnastki toiduaineid manguma ja pakuti hinda, mida südametunnistusega peremehel või perenaisel oli piinlik võtta. Aga südametunnistust oli veel harva kellegi juures leida.

Maata-inimesigi hakkas haarama raha kokkuajamise ja paljuteenimise kirg. Kellel vähegi tervist oli ja kes hakkajam, läks kroonu tööle, kus midagi polnud tarvis teha, ainult logele ja võta palka. Kellel ettevõtlikku vaimu, ostis taludest toidumoona üles, viis linna ja võttis seal hinda oma heaksarvamise järele.

Neist asjust teati Lool küllalt kõnelda, aga veel enam teadis Selma, kes Arumäel linnast toodud töörahvaga kokku puutus. Muuseas jutustas ta, et kooliõpetaja nüüd kindlustustöid enese peale võtnud, et tema all mitusada inimest tööl ja tema ise muudkui ajavat raha taskusse. Ka endine vallakirjutaja löönud oma lauaülema kohale käega ja sõitnud Riia poole suuremat saaki saama. Arumäe inenerist poeg ajavat Venemaal raha otse labidaga kokku, sõitnud prouaga ja hulga võõrastega ühel laupäevaõhtul autodes Arumäele külla, kisa ja kära olnud terve öö, umbkeelsed ohvitserid ajanud tüdrukuid taga ja joonud endid lõpuks seamoodi täis.

Umbes kesksuvel, heinatöö lõpul, tuli kiri Ludvigilt, mis küll tema enese kirjutatud polnud. Ta lamavat haavatult haigemajas. Kuuliga peast läbi lastud.

Alma võttis selle teate kui teenitud karistuse oma kergemeelsuse eest, oli isegi rõõmus, et see karistus viimaks ometi tulnud ja et ta selle nüüd ära võib kanda. Sestsaadik, kui ta valgel pilvel istuvast inimese-pojast kuulnud, kes lõikust alanud, alistus ta leplikumalt para-

tamatusele. Ta läks pühapäeval kiriku, palvetas tõsiselt ja alandlikult, kuulas jutlustki tähelepanelikult ja otsustas loetud pühakirjasõnadele nädala kestel mõelda, nagu varemini, mõne aasta jooksul pärast õe surma oli teinud. Ta ei nutnud enam nagu varemini, aga näol oli kuiv valjus, mis ainult siis kadus, kui Lindat ja isa oli tarvis trööstida. Muidugi, isa katsub omalt poolt teda ja teisi trööstida, aga iga päevaga läheb tema pea paljamaks ja selg vajub ikka enam küüru. Tema katsub isa ja Lindat trööstida, aga südames on enesel kõik selguseta. Samuti on selguseta kõik tema ümber. On käimas kõigi võitlus kõigi vastu. Kõik kiruvad kõiki, kõik peavad kõiki vaenlasteks. Peremehed sajatavad töörahvast, et need aina palju palka nõuavad, aga tööd ei viitsi teha ja kergemat teenistusvõimalust otsivad. Töörahvas kirub peremehi, et need kõigi ainete eest hingehinda nõuavad ja seda iga nädalaga, iga päevaga, iga tunniga kõrgendavad, maata rahva abituse üle naerdes. Linnarahvas kirub põllumehi, et need toiduaineid turule ei too, ära peidavad ja kallimaid aegu ootavad. Põllumehed ja kõik teisedki kiruvad ärimehi, et need suhkru ja muud ained ära peidavad. Kõik aga vannuvad, üks kõvemini, teine tasemini, ülemust ja valitsust, kroonut ja sõja algatajaid. Kõik ennustavad suurt kohtupäeva, kus igaüks oma palga saab, ülemus, hangeldajad, kroonuvargad, liiakasuvõtjad, ühe sõnaga: kõik, peale kiruja enese. Mis peab tulema ja kuidas see kohtumõistmine peab sündima, seda keegi lähemalt seletada ei mõistnud.

Alma kuulas teiste kõnelusi, vaidlusi, kirumisi, sajatusi ja ennustusi, aitas vahel ise siit- või sealtpoolt kaasa, luges söögitundidel või vihma ajal ajalehte, aga selgusele oli tal raske jõuda, kellel õigus, kellel mitte. Igaüks kaitses oma seisukohta peaaegu ühesuguse eduga ja igaüks mõistis ühesuguse ägeduse ja õigusega süüdistada. Et ta ise töörahva ja maata-inimeste hulka kuulus, siis leidis ta, et peremehed ülekohtuselt toiduainete hindu kergitavad, et nad neid aineid peidavad, müümast keelduvad ja häbemata kõrge hinna eest müüvad; aga ometi pidi ta tunnistama, et kõik peremehed ühesugused ei ole. Loo Reinule ei mõista ta midagi

ette heita, ning Antsul näib õigus olevat, et neilegi kõik linnast ostes kole kalliks läinud; et nad ise raua ja söe peavad muretsema, kui tarvis hobust rautada; et nad soola ega petrooleumi raha eest ei saa, rääkimata suhkrust; et kõige selle eest vilja ja liha tuleb anda; et uusi põllutööriistu peaaegu võimatu on osta ja kunstsõnnik hinna pärast kättesaamatuks muutub.

Ants püüdis Almale läheneda, kuigi väga ettevaatlikult ja viisakalt. See ei olnud Almale vastumeelt, aga võis ta seda siis väljendada!

Omas südames katsus ta mitmel korral otsustamist, lõplikku otsustamist ette võtta, aga tundis varsti, et kõigega veel oodata tuleb.

Kui ta mõni päev hiljem Kaarliga nelja silma alla jäi, ütles vend:

„Ei ma lähe ühtigi Rätsepale. Nagu ma Klaarata elada ei suuda . . .! Tervita, kui juhtud nägema. Sellest jätkub esialgu."

„Ehk kohtad teda ise juhuslikult mõnel simmanil või pühapäeval kiriku-õues," lausus Alma lohutades.

„Arvad, et ma siia jään? Eralasse? Sulaseks? Igavesti? Tänan! Aetagu läbi ilma minuta! . . . Laena mulle mõnikümmend rubla, sõidan Tallinnasse, astun vabrikusse tööle. Küllap leian seal omamõttelisi . . . Ajad muutuvad! Kui tulen siia, siis on mul vahest midagi öelda kõikidele peremeestele hirmuks."

Alma ei mõistnud venna kavatsusele vastu rääkida, aga rõõmu ta sellest ei tundnud. Vabrik — see ei meeldinud talle põrmugi.

Nädala pärast sõitiski Kaarel Tallinnasse.

Isa ei kiitnud seda heaks. Alma aga arvas, et sel kombel pääseb Kaarel Klaarast eemale ja pääseb kiusatusest.

XXIII

Tõu kokkupaneku ajal ilmus korraga soldatist poemees, kellest kaua midagi polnud kuuldud. Ilmus kord õhtupoolikul, kui Loo rahvas soode ja metsade pool nõlvakul hõredat, vikatiga niidetud otra riisus ja rõuku kandis. Teda ei tuntud esiti äragi, nii veider oli ta oma

salkudeta ja vurrudeta. Just nagu halvalt näitelavalt karanud nekrutiosa mängija.

„Ei siin muutu ka midagi!" hüüdis ta, kui kõiki südamlikult kättpidi teretanud. „Ja Almagi ikka vist tüdruk, ega ta muidu siin riisuks! Ootab vist sõja lõppu? No ega see enam kaugel ole! Jäid sinna lõpetama. Ma ütlesin proštšai ja tulin tulema."

„Kas siis ikka päris lõpp tõesti lähedal?" küsis Ants huvitatult.

„Kuidas, kurat, nad ikka veel sel talvel sõdivad!" kirus poemees. „Tüdinud kõik ja moon otsas."

„Siis võidab sakslane?"

„Mis seal parata! Kaotada tuleb meil niikuinii. Mida varem alla anname, seda parem," vastas poemees.

Ants kaldus arvamusele, et venelane võidab, ja tõi tõenduseks hiljutised hiilgavad võidud Galiitsias. Aga poemees lõi käega:

„Minge vaadake seda võitjat väge. Minge kuulake, mis seal juba kõneldakse. Minge pealinna — olin tükk aega Moskva laatsaretis ja pärast seda nädal aega seal niisama logelemas, — pidage silmad ja kõrvad lahti, siis on selge, et kogu see kupatis on kokku langemas."

„Aga näe, valitsust uuendatakse ja süüdlased ministrid antakse kohtu alla," katsus Ants veel vastu ajada.

Poemees naeris kõvasti ja lõi käega.

„See'p see on, et seal aina mehi vahetatakse, aga muidu kõik niisama jääb. Eks te mäleta, mis sotsid juba läinud talvel riigivolikogus ütlesid."

„Need on ju puha riigivastased," kordas Ants kirjutaja arvamust.

„Või riigivastased!" pahandas poemees. „Aga need seal paleedes, lossides, mõisates, kes teiste vaevast elavad, kes sõjast miljoneid kokku ajavad — need ei ole riigivastased! Ei lähe teil siin ka silmad lahti!"

„Sa ju päris punaseks läinud," lausus Rein sõbraliku etteheitega.

Aga poemees vastas:

„Iga inimene läheb seal tapalaval nüüd punaseks."

Alma osutas poemehele reha: „Siin ei sallita logelejaid! Kes tööd ei tee, ei saa teragi vilja."

Poemees pöördus nüüd jutuga Alma poole:

„Ootate vist ikka veel mõnda peremeest? Aga nüüd on „vaesed" hangeldajad kõige rikkamad!"

„Peremehed ei tea enam, kuhu oma raha panna," urises üks päeviline-naine.

„Peremehed saadavad oma lapsed nüüd kõik linna kooli," lisas teine.

„Seal ehk lähevad inimese silmad ennemini lahti kui siin," arvas poemees.

„Õpivad aina logelema ja kergelt elama," urises Rein.

„Lindal on vist ka juba aeg kooli minna?" küsis poemees.

„Eks peaks saatma kooli, aga meil siin niisuke preili õpetajaks, et ei taha kooli saata," kõneles Alma kurjalt.

„Las Rein teeb preilile võrinaid," soovitas poemees. „Ta ju ikka veel vallavanem, nagu ma kuulsin. Ja Linda isa ei ole ikka ennast veel teada andnud? ... Küll on kaabakas! Niisuke tore plika, tunnistaks hea meelega omaks, kui ei olegi oma!"

Alma tundis enese palavaks minevat. Kaabakaks nimetab ta Mihklit, minu „peigmeest"! mõtles ta.

Jutt pöördus Arumäe asjadele. Poemees oli neist juba paari päeva jooksul mõndagi kuulnud. Teadis, et vanaperemees vilja ja kõik muu silmapilk rahaks tegevat, nii ruttu kui aga võimalik; et ta Mihklile sissetulekutest midagi ei andvat, aga väljaminekute arved suureks puhuvat.

„Nii et kui läheb sinna noor perenaine, siis on kõik lage," lisas ta Alma poole pöördudes. Siis hakkas ta pikemalt seletama sõjaväe langenud meeleolust. „Tahaks näha, millega see kõik lõpeb."

Kui järgmisel õhtupoolel samal väljal otri riisuti ja Ants Alma lähedusse sattus, hakkas ta usaldavalt kõnelema:

„Poemees ja paljud teisedki tahaksid, et kõik uppi läheks, et kõik see „kupatis" kokku langeks! Tahavad, et maatamehed saaksid peremeesteks ja peremehed sulasteks — küsimata, kas nad peremeesteks kõlbavad."

„Nad tahavad, et mitte ainult peremeestel muretu elu ei oleks; et ka neil enestel oleks, mis kõige hädavajalisemalt vaja," vaidles Alma vastu.

„Kuidas me seda kõige hädalisemat anda saame, muidu kui raha või töö eest?" küsis Ants. „Kes ilma tahab, see kerjab."

„Kes on teie käest midagi ilma tahtnud!" hüüdis Alma. „Kõik maksavad, ja sagedasti hingehinda! Kas arvate, et mina oma palga liiga kergesti teenin?"

Ants laskis Almal vähe aega riisudes rahustuda ja lisas siis lepitavalt:

„Kes seda teie kohta ütleb! Teie olete teistsugune kui suurem osa töörahvast. Teil ei ole teenija vaimu. Teie kõlbaksite väga hästi perenaiseks, mõistate majapidamise eest hoolt kanda ja muidu ka."

Viimased sõnad oli Ants tasa öelnud. Tahtis nagu veel midagi lisada, aga ei leidnud sõnu, vaikis ja hakkas rutemini riisuma.

Kui Alma salaja Antsu poole vaatas, kes särgiväel ja palja peaga virgasti riisus, tunnistas ta enesele, et see mees talle vähem ei meeldi kui alandlik ja vaikne puusepp või iseteadev ja tore Arumäe noorperemees.

Ta meeldis neist kaugelt enam.

Üle aasta oli ta siin tööd teinud ja talu töödega kokku kasvanud. Miks ei pidanud Antski talle lähedaseks, peaaegu omainimeseks saama! Ta kuulis talvel ja suvel igal söögiajal, mida kavatsetakse, mida täna ja mida homme teha mõeldakse, ootas iga töö lõppu, et uut alata; oli mures, kui vihm töid takistas, nagu see tänavu alatasa olnud, ja rõõmustas, kui heinad või tõug saadi kuivalt kokku.

Mihkel oli juba kauemat aega eemal olnud ja kahvatas pikkamisi.

Ta oli juba paaril korral kirjutanud, et puhkusele loodab pääseda ja võib-olla siis ehk lähemale sõjateenistusse jääb, mõnesse heinte-, kaerte- või õlgedemuretsemise lattu. Sest tal oli ometi kui tegelikul põllumehel aimu neist asjust.

Aga enne Mihklit jõudis koju puusepp.

Alma kohtas teda kiriku-õues pühapäeval enne jumalateenistuse algust ja avaldas oma rõõmu vist enam, kui see talle eneselegi meele järele oli.

„Ometi ükskord!" hüüdis ta, nii et mõni lähedal olijagi seda võis kuulda. „Ja kui kauaks?"

„Mõneks nädalaks," vastas puusepp süüdlase naeratusega. „Aga kui hästi läheb, jäängi koju."

„Kas varsti lõpeb?" küsis Alma, et katkevat juttu elustada.

„Sõda? Ei tea. Vist kaua enam ei kesta. Kõik on tüdinud. Maha arvatud need, kes sellest hästi teenivad."

„Ja kes ei teeni hästi!" vastas Alma. „Kaupmehed võtavad igast asjast, nõnda palju kui tahavad, peremehed samuti, kingsepad ja rätsepad raha eest üldse enam tööd ei tee, anna muudkui liha, võid, lambiõli või suhkrut . . . Töörahvaski valgub laiali, ühed hakkavad hangeldama, teised lähevad kindluse- või metsatööle . . . Siiski, seda olete vist juba isegi kuulnud, et ega siin enam muust ei kõneldagi kui rahast, elukallidusest, hangeldamisest, „sabadest", „venitusest" ja liiakasuvõtmisest . . ."

„Sõjaväljal või üldse sõjas ei kõnelda aga muust kui kojuminekust. Oodatakse lõppu, kirutakse ja vannutakse ülemust ja . . . ega see heaga ei lõpe," lisas puusepp tasemini ja vaatas ümber.

„Kas teete jälle mäsu või?"

„Võib olla, et seegi tuleb."

Nad olid kõneldes mõne korra ümber kiriku kõndinud. Tuttavad tulid vastu, teretasid, mõned muigasidki. Tüdrukud pistsid pead kokku ja sosistasid. Aga Alma katsus sirgelt käia ega löönud kellegi ees silmi maha. Las näevad, et ma puusepaga käin, las kõnelevad või kirjutavad sellest Mihklilegi! Mis kaduma peab, see kadugu, mida varem, seda parem.

See oli muidugi ainult eneserahustuseks öeldud, tõepoolest oli tal aga jälle südames võitlus alanud puusepa ja Mihkli vahel, ja nüüd segas sinna end keegi kolmas meelevaldselt. Aga kuidas võitlevad kolm? See on ju päris veider! Kes võitleb kelle vastu ja kes kelle poolt? Kas ühinevad kaks ühe vastu ja mis mõttega?

Nõnda arutledes jättis ta puusepa küsimused käekäigust ja tööst tähele panemata ning ärkas alles siis, kui poemees neile „Alloo!" hüüdes vastu tuli.

„Kahju, et mul klarnet kaasas pole, puhuksin: Siioni tütar, rõõmusta! Jälle üks peigmees on tulnud! Kogu

meie pasunakoori oleksin kiriku õue mängima kutsunud!"

Ta teretas mõlemaid südamlikult, aga Alma lõi silmad maha.

Poemees oli hoos, vist oli ta hommikueine juurde paar kärakat võtnud, teretas kõiki vastutulijaid pidulikult ja lisas midagi igale tervitusele.

„Kas läheme ka kirikusse ja palume, et jumal meie meestele verevalamist õnnistaks?" küsis ta kaaslastelt. „Või läheme igaüks oma salajase erapalvega: puusepp nurub jumalalt, et tema konkurent Arumäe Mihkel nõnda pea sõjaväljalt ei tuleks, Alma jälle, et varsti selle või teise noore peremehe lõplikult kätte saaks, mina — et hangeldamine hästi läheks. Üheskoos võiksime siiski paluda, et jumal oma väävli- ja tõrvatagavaradega kokkuhoidlik ei oleks ja varsti ühe suurema laadungi Euroopa pealinnadele, nende Soodomate ja Komorrade peale valaks; tuliselt muidugi."

Orelimängu oli juba kuulda, hingekarjane tuli oma elamu poolt ja astus pikkamisi, mõõdukal sammul jumalakoja poole.

„Salajas palub ta sakste eest, avalikult „meie" vägede eest, — mis ei tee inimene leivatüki pärast, kui pealegi mingit ausat tööd pole õppinud!" kõneles poemees tasakesi ja kergitas pärast seda kohe hingekarjase ees aupaklikult kaabulotti.

„See pikk mantel ei lase vabalt kõndida," tähendas puusepp, kui hingekarjane tervituse lahkesti vastu võtnud ja mööda sammunud. Poemees haaras aga sellest kinni ja tähendas:

„Nimelt nõnda! See pikk must maani mantel kammitstab inimese. Eks undrukuga ole samuti?" küsis ta Alma poole pöördudes. „Ka see kitsendab vabadust."

„Mul ei ole ta liialt pikk," vastas Alma.

„Seda ma usun," jätkas poemees. „Ega te lase naljalt eneselt vabadust võtta. Muidu oleks teile ammu mõni rauad suhu või kammitsa jalgu pannud. Nii et ärge julgust kaotage, puusepp Naatsaretist! Jätan teid kahekesi... Eit ootab. Minge ja palvetage ka minu hinge eest!"

Ta ruttas oma poe poole, Almat ja puuseppa kirikuukse ette jättes.

Alma teadis, et puusepp jumalasõna ei salli, ütles sellepärast „nägemiseni" ja jättis kaaslase üksi välja. Ta arutas altariteenistuse ajal küsimust, miks see mõistlik puusepp jumalat ei usu. Jutluse ajal aga katsus selgusele jõuda, mis see uskmatu ja salajase mässuvaimuga inimene temale üldse on ja kas tema tulekust kõlbab rõõmustada.

Kõigi nende ilmalikkude mõtete pärast palus ta sealsamas jumalalt andeks ja tõotas oma südant puhastada kõigest tühjast ja ülearusest. Siis tuli talle Ludvig meelde ja ta hakkas südamlikult tema eest palvetama.

Sügisesed tööd läksid harilikus järjekorras, aga töörahvas oli tänavu juhuslik, sagedasti võõras, kellega vähe kõneldi. Masinaga rehepeksmisele oli eemalt inimesi kokku kutsutud — naabertaludest oli vähe saada. Arumäelt oli ainult Selma ja Arumäele ei saadetud Almat mitte. Läks ainult Ants ja kõneles järgmisel päeval, et seal kari huntsantsakaid linnast tööle toodud. Vanaperemees tundnud ennast tõsise valitsejana ja kõnelnud tulevikukavatsusist, nagu ei oleks Mihklit olemaski. Insenerist poeg ostnud isa sõnade järgi suure mõisa. Aumärkisid olevat mõlemate poegade rind täis ja piimamehest väimees ei teadvat, mis rahaga teha. Teine tütar, „kuvernante", saanud Linnade liidus kõrge koha ja sõitvat aina automobiilis.

Seda kõike jutustas Ants lõunalauas ja vana Rein ei mõistnud seepeale muud kui muiata, nagu see tal harilikult viisiks oli, kui Arumäe omadest kõneldi.

„Pea hakkab paljudel inimestel selle sõja ajal ümber käima," ütles ta viimaks. „Keda sa aga näed või kuuled — kõik kui lausa joobnud. Raha me teenime nüüd muidugi kõik rohkem, aga tööd ei taheta enam teha, ainult raha kokku ajada ja vürstlikult elada."

Reinu oli „kasvatanud" Arumäe vanaperemees: oli õpetanud lihtsust, kokkuhoidlikkust ja kõiki voorusi, mis tal enesel puudusid. Arumäe vana oli talle oma õe naiseks andnud, aga selle eest õiguse võtnud õemeest kõiges õpetada, talle kõiges eeskuju näidata. Loo Rein

tegi kiuste nende õpetuste vastu. Pikkamisi hakkas ta kindlasti oma üleolekut tundma, seda enam, et teda mitmendat korda vallavanemaks valiti.

Arumäe vana kiuste sõi Rein perega ühes lauas, kuigi perenaine seda varemini teisiti oli tahtnud. Just nagu Arumäe vana kiuste kohtles ta ka teenijaid hästi ega põlanud popsnikke, saunikuid ja muid kehvikuid.

XXIV

Ludvigilt tuli kiri, mis juba rõõmsalt ja lootusrikkalt kirjutatud. „Haav paraneb ja silm pääseb tervelt, aju ei ole rikutud. Ainult pea käib sagedasti ümber. Mis aga puutub näo vigastusse, siis ähvardab see mu üsna inetuks teha. Natuke annab see parandada, nagu arstid ütlevad. Pean laskma kuskilt mujalt oma ihu küljest tüki lõigata ja silma äärde õmmelda." Nõnda kirjutas noorim vend.

Madiselt tuli kiri, mis Almal käed värisema pani. See vaikne vend oli Austria vangist ühes mitme teisega põgenemise ette võtnud, mis ka õnnestunud. Neile pandud ette metsatööle minna, lubatud paremat toitu ja natuke palkagi. Nad läinudki, aga töö olnud raske ja toit vilets. Valve nõrkus äratanud neis mõtte põgeneda. Muidugi olnud see meeletus, sest neil pole aimu olnud, kuidas nad rindest läbi pääsevad. Mitu päeva eksinud nad vaenlase maal, siis jõudnud Austria väe selja taha, hiilinud öösel selle kaevikutest üle, jooksnud vahtidest mööda, rabelnud traataiast läbi ja tormanud siis oma väeliini poole, kuna tagant tuld antud ja eest olnud oodata sedasama. Mitu kaaslast langenud, aga tema, Madis, jõudnud tervisega omade juurde. Kojutulekulootust siiski ei olevat.

Seal tuli Selma ühel õhtul tusase näoga, ja kui Almaga kahekesi peretuppa jäänud, pahvatas korraga:

„See on sigadus!"

„Jälle midagi Arumäel?" küsis Alma.

„Oh, seekord mitte Arumäel! ... Aga see Madise naine, lirva niisugune ..."

„Mis temaga juhtunud?" küsis Alma kohkunult.

„Sa tead vist ka seda poisikolakat, kes seal abiks käis... Vedelnud teine seal ööd kui päevad... Ise hoobelnud purjus peaga, et Madise naine olla üsna pehme ja kosser magamiseks... Oleks tarvis niisuke jalust maha lüüa!"

Vaikiti tükk aega, siis jätkas Selma tasemini:

„See ei oleks veel midagi, et ta seal käinud ja olnud... Sellega võiks lõpu teha, aga..." Selma summutas veelgi oma häält, „oled sa viimasel ajal seal käinud?... Ei ole?... Siis mine.:. Ja mõõda Madise naise keha... Olla üsna paksuks läinud. Meie perenaine kõneleb sellest suure heameelega."

Alma astus Selmale lähemale.

„On see tõesti nii?... Siis surgu küll Madis ennem sõjaväljale, kui et ta seda häbi peaks nägema!..."

Selmal hakkas Almast kahju ja ta lausus lohutades:

„Nii on nad praegu kõik, need „soldatilesed". Aga sinu vend ei suuda seda kannatada, selles on viga."

Mõne päeva pärast tuli Ludvig. Tuli õhtul Loole ja Alma ei märganud esiotsa tema näol vähematki viga. Alles lähemal vaatlusel nägi, et vasaku silma äärest kaks õmblusjoont juusteni läksid. Silma välimine nurk ei olnud täiesti korras ja armidevaheline laik natuke teist värvi kui muu nägu. Vend oli kahvatu, toredatest salkudest mitte jälgegi. Aga nõndagi oli ta kena poiss ja Alma mõõtis teda kohe Klaara pilguga: kas meeldib veel või mitte? Otsus oli omal kombel kurb: ta võib veel väga hästi meeldida.

Venda õue saatma minnes küsis Alma järsku:

„Rätsepa Klaarat ei ole veel näinud?"

„Mis sa sellest nõnda küsid?"

„Niisama... Jäta tema! Ja täiesti!..."

„Eks Klaara käi, kellega tahab," vastas vend pahuralt. „Ja mina käin, kellega mina tahan."

„Klaara on kergemeelne tüdruk ja hakkab sulle hõlpsasti järele jooksma, kui talle lahke näo teed! Sul ei tarvitse seda aga teha," manitses Alma.

„Ära tule neis asjus mind õpetama," urises Ludvig tõrksa tooniga.

XXV

Siis viimaks, umbes nädal enne jõulu, astus Mihkel sisse Loo peretoa uksest ühel õhtul, kui kõik parajasti lauas istusid.

Selle külalise auks tõusti püsti ja Alma läks talle esimesena häbelikult vastu. Külaline vallandati kasukast, pandi Reinu kõrvale istuma ja õhtu omandas pisut piduliku jumegi. Perenaine tõi ohtralt singilõike, leidis isegi purgi meega, teevett soojendati uuesti ja juttu oli enam, kui korraga kuulata jõuti. Mihkel kõneles rahulolematusest, lagunemisest, varastamisest ja äraandmisest sõjaväes, Rein — lagunemisest selja taga, Ants suhkru, soola, petrooleumi, raua ja põllutööriistade kallinemisest, Oskar, kes ka kodus juhtus olema, — rahukavatsustest, veealusest sõjast ja Ameerika ähvardustest, Alma — maata rahva seisukorrast, „sabadest" ja „venitustest". Perenaine aina urises, maailm olevat hukas, iseäranis vaesem rahvas, kes enam endist viisi sõna ei kuulavat.

Kõneluse kestel jäi Almal aega „peigmeest" vaadelda ja tähele panna.

Tore oli ta ja mehine oma soldatimundris, iseäranis nüüd, kui tal nägu tuuldunud. Juuksed olid tal küll lühikeseks lõigatud, aga habe, see ilus mustjaspruun pikerik habe oli jäetud, hoolsasti pöetud ja andis näole tõsidust ja väärikust. Ilusad kaares kulmud — need olid küll selle tigeda Arumäe perenaise kulmud! — ja pisut lame otsaesine — see on Arumäe kõrgi peremehe oma — aga olgu! Kõigega võiks rahul olla, mõtles Alma, aga võõras on see mees mulle, väga võõras.

Tore oleks küll ükskord Arumäel valitseda ja neile, kes tema välja visanud, oma õige koht näidata! Ja kui pojad oma kõrgete prouadega tulevad, küsiks ta neilt: palun vabandust, kes te olete? Ja saadaks nad musta trepi kaudu vanade poole. — Et see kõik aga võimalik oleks, peaks ta Mihklile naiseks minema.

Väga segaste mõtetega oli ta kõneluste lõpupoole lauas istunud, niisuguste mõtetega läks ta Mihklit saatmagi ja kuulas huviga „peigmehe" tulevikukavatsusi: sõjaväljale ta enam loodetavasti ei lähe, saab vist lin-

nas või selle ümbruses heintemuretsemispunktis koha. See asi laskvat end korraldada, tuleb ainult siit-sealt natuke „määrida". Siiski, praegu pulmi teha ei saa, tuleks ülepeakaela rutata. Nüüd aga, kus enam surmaohtu pole, võivat kõik korralikult ja viisipäraselt minna.

„Aga kus sõrmus?" küsis Mihkel äkki.

„Karbis, puuvilla sees... Piinlik oli kanda... enneaegu," vastas Alma.

„Kuidas — enneaegu!"

„Minu arvates küll."

Mihkel kehitas õlgu.

Jutt lõppes väga ebamääraselt.

Alma läks järgmisel päeval Madise naise poole, kus ta tükk aega polnud käinud. Tarvis Selma sõnadele tõendust saada, et siis midagi ette võtta. Ta naeris isegi oma mõtet. Mis siin veel ette võtta! Ainuke lootus oli tal veel, et võidi eksida. Need naised maal lähevad kõik iseenesest lohmakaks, nagu oleksid rammad. Riided on neil laiad ja lohakad just nagu suled loksujal kanal.

Aga vennanaist nähes oli tal kohe selge, et Selmal on õigus. Seda kinnitas naise süüdlane olek ja piinlikkus.

Alma otsustas selget keelt kõnelda, ja kui lapsed eemal olid, küsis ta järsult ja otsekoheselt:

„Sul on lapseõnnistus tulemas, aga mitte Madiselt? Mis sa nüüd mõtled teha?"

Vennanaine vajus istmele ja vahtis abitult Almale otsa.

„Kas kirjutad sellest ise Madisele või?"

„Kus nüüd seda! Ei tea, mis siis veel teeb!" ohkas vennanaine.

„Aga ta tuleb varem või hiljem ja näeb ometi!"

„Olen lükanud ikka edasi... Ei tea isegi..."

„Või ootad Madise surma?" küsis Alma kurjalt.

„Kus nüüd seda!... Kuidas ma seda võin oodata!"

„Ma kuulsin, kes see poisikolask olnud. Kas ta ikka veel siin käib?"

„Mõnikord tuleb ikka..."

„Ja niisukesega sina!..." hüüdis Alma kurjalt.

„Eks ta oleks ikka üks ja seesama asi olnud, kas tema või mõni teine..." vabandas vennanaine.

„Kas ta sind päriselt endale tahab?"

„Ei, kus sellega! Ma ju teise naine..."

„Teise naine! Miks sa seda s i i s meeles ei pidanud."

„Ära nüüd hakka midagi kohut mõistma!" kähvas vennanaine korraga, oma süüdlasest alandlikkusest ärgates. „Sinu õde unustas enese kord samuti ja sai väätsa!"

Alma sööstis sammu lähemale ja sirutas rusikas käe vennanaise poole.

„Või see sul vabanduseks, häbematu! Minu õde võis teha, mis tahtis, temal ei olnud meest! Kellelgi ei olnud ütlemist!"

Aga vennanaine vastas jämedalt:

„Sul ei ole siin ka midagi ütlemist! Ma ei tarvita kellegi noomitusi!"

„Kas Madis ei ole minu vend? Kas ta ei ole Verihurm nagu minagi! Ja nüüd on ka sul häbematul sama nimi! Heida see enesest ja tee siis, mis tahad! Mina noomima ei tule! Aga nüüd ma kirjutan Madisele, et ta teaks!"

Seda öeldes pööras ta selja ja tuli.

Võta nüüd rõõmsalt jõulusid vastu! mõtles ta kodu poole tulles. Ja laula: Üks roosike on tõusmas!

Emalikult hoolitses ta siiski jõulukingituste eest, ei unustanud isegi Madise lapsi. Kõigile laskis ta linnast midagi tuua, võttis palka Antsult ettegi, valmistas hoolega jõulude vastu, kuigi südames ei olnud vähematki rõõmu.

Mihkel tuli kutsega: teisel pühal Arumäele jõulupuule tulla. Tulgu Alma, Ludvig, vana Verihurm, Linda, tulgu Madise naine lastega. Peale selle kutsub ta Loo ja Rätsepa rahva, poemees saab ehk kuulda ja tuleb kutsumatagi.

„Aga teie vanemad?" küsis Alma.

„Nad on endale linnast suure hulga külalisi tellinud. Aga mina ei kõssagi neist. Ütlen, et m i n u l külalised tulevad, ja asi tehtud! Tahaksin ometi kord näidata, kes on Arumäel peremees! Tehku ruumi minu külalistele!"

„See on väga kena ja huvitav," vastas Alma muiates. „Aga mina ja minu omaksed ei taha seal nende linnasakstega võistlema hakata. Ei taha sinna nende naeruks minna!"

Edasi kõneldi sel õhtul jahedalt, peaaegu külmalt.

Pühad algasid sellega, et Alma Antsu ja Oskari seltsis korvreel jõuluõhtul kiriku sõitis, vana Rein sõitis perenaisega saanil. Koju tulles jagati kingitused ja Alma tundis, kui ühiselt lauda istuti, enesel jõulumeeleolugi olevat.

Kui kedagi nägemas ei olnud, pistis Ants Almale väikese karbikese pihku ja lausus häbelikult:

„Võtke mälestuseks!"

Alma südames lõi korraga kõik põlema. Ta tundis, et Antsult ammu midagi oli oodanud, üht märki, üht sõna . . .

Üksi jäänud, avas ta karbikese ja leidis sellest kuldrinnanõela. Ta peitis karbikese nõelaga ja kattis laua. Käed värisesid, aga süda sees hõiskas.

Esimesel pühal oli jõulupuu Hurma hurtsikus. Ludvig oli rahutu ja tusane, Madise naine puudus oma lastega, kuigi Linda teda kutsumas käinud.

Ilmus poemees pudeli veiniga, silitas Linda pead, kinkis talle pildiraamatu ja parandas varsti kõigi meeleolu.

„Olemine läheb juba pursuiliseks," naljatas ta, kui pärast lugemist, laulmist, küünlapõletamist ja kinkide jagamist vorstid lauale toodi.

Parajasti kui vorsti söödi ja veini maitsti, nägi Alma poemehe pilku pikemalt oma rinnal peatuvat.

Aa, see minu kuldsõlg! mõtles Alma. See on nüüd varsti üle kihelkonna kuulus. Küllap ulatub varsti Mihkligi kõrvu. Aga see ongi ehk parem.

Kõneldi Rasputinist ja „venitusmeestest", sõjast igal rindel, laevade põhjalaskmisest ja lennukitest. Ludvig võttis kõnelusest elavalt osa ega olnud enam sugugi arengu poolest liiga noor.

Koju minnes läks poemees Almat saatma.

„Mind huvitab kangesti selle rinnanõela kinkija," ütles ta. „Pidi vist jälle mõni peremees olema — kuld on kallis metall, nagu me teame, ja ainult jõukaile

kättesaadav. Siiski, kes teab, praegusel ajal on vaene mõnikord rikkam jõukast... Kurat võtku, et ma ise vaba ei ole! Oleksin teile ise kaevikud ümber vedanud ja võitnud kas pikaldase piiramise või äkilise tormijooksuga."

„Ärge ikka nii kindel olge oma võidus," vastas Alma kui lapsele.

„Jah, aga minust oleks sel kombel inimene saanud. Pole midagi parata."

Esimesel pühal, õhtul kella viie paiku, tuli Mihkel, mitte just pühademeeleolus, mitte ka külaskäiguriietuses.

„Tulin, et kutsuda sind enese poole," ütles ta Almale, kasukat seljast võtmata. „Seal on ehk midagi pühadepoolist... Ajame mõne sõna juttu..."

Ta märkas nõela Alma rinnas ja sai sellest kui piste. Valitses siiski ennast, maigutas suud, istus pingile, põristas sõrmiga vastu söögilauda ja mühatas siis habet silitades:

„Ehk tuleksid väheks. Ega seal kedagi teisi ole."

„Ega ma hea meelega Arumäele lähe. Seal võib iga koer haukuda ja — muidu ka külm ja kõle," vastas Alma ja mõtles piinlikkusega oma rinnanõelast. Nüüd on hilja tagasi anda. Ja miks andagi tagasi?!

„Külm ja kõle," osatas Mihkel, vaikis väheks ja algas siis vaenulikult:

„Ei kahtle, et sul on meeste juures alati suur edu olnud. Aga lootsin, et mu vanematel kunagi põhjust ei ole tühje jutte sinu kohta teha või neid uskuda."

Alma vaatas nii järsult Mihkli otsa, et see kohkus ja silmad maha lõi.

„Mis puutuvad sinu vanemad minusse?" küsis Alma.

„Ma mõtlen, et kui me vahest..."

„Kui me v a h e s t!... See on mu tüüdanud!"

Alma oli selle vihaselt Mihklile näkku paisanud ja peatus.

Mihkel liigutas suud, ei teadnud aga järsku midagi vastata. Viimaks ütles ta ohates:

„Ei tahtnud sind haavata. Aga arvasin, et sa ei võiks enam kingitusi teistelt vastu võtta. Selle rinnanõela on

sulle vist puusepp oma viimase raha eest ostnud ja laseb emal nälgida..."

Alma vastas vaikselt, aga iga häälik kõlises kui teras:

„Mina ei ole mingisugust seletust oma õe asjas nõudnud. Kui te aga aus inimene tahate olla, siis peaksite Linda oma lapseks võtma. Ainult kaabakad jätavad oma lapsed teistele kaela..."

Siin hüüdis Mihkel ägeduses vahele:

„Alma, mis see tähendab!"

Aga see jätkas endiselt:

„Ma ütlesin, et ma seletust oma õe asjas pole nõudnud, veel vähem muis asjus. Nii ei ole ka mina kohustatud milleski seletust andma. Rinnanõela ei kinkinud puusepp," — siin muutus Alma hääl peaaegu irvitavaks — „te arvate ikka, et mul peale puusepa kedagi muud kinkijat ei ole! Arvate enesest liiga palju, nagu kõik Arumäe omad, ja teistest liiga vähe!... Kui puusepa ema nälgib — ja see võib olla — siis peaksite teda Arumäe küllusest aitama. Nagunii söödate seal linnavurlesid. See on kõik, mis mul öelda."

Ütles, pööras näo kõrvale ja toetas laua ääres istudes pea käe najale.

„Alma," manitses Mihkel. Aga varsti tõusis ta üles ja läks minema, jahedalt kätt andes.

Alma lõi eneses kahtlema. Kas see ei ole siiski kõik ülearune kergemeelsus ja kõrkus, mille eest tuleb kord karistus? Tuleb kord langemine?... Võtan kõigilt kingitusi, annan aina lootusi, ootan rikast peremeest, pillun neidki ninaga. Veel täna tuleks anda tagasi kõik kingitused, jätta avalikud ja salajased lootused.

Kui aga Selma järgmisel, teisel pühal Loole tuli, värises Alma ärevusest ja ootas, et talle Mihklilt kiri tuuakse. Siiski, Selma ei toonud mingisugust kirja. Varsti märkas ta aga rinnanõela, ja kuulnud, et see ei ole Mihklilt, hüüdis ta hämmastunult:

„Mis see siis tähendab?... Alma, sa oled... ma ei tea, mis sa küll oled!... Tõepoolest, mis see tähendab?"

„Et ma end Arumäest lahti ütlen," vastas Alma naerdes. „See on mulle liiga palju... Ja kui sulle oma südame avan: ma ei armasta Mihklit ega tema mind.

Tahtis mind kosida vist enam jonni pärast. Et isa-ema pahandada. Ühe sõnaga: see asi on otsas."

Ta andis Selmale sõrmuse, et ta selle Mihklile tagasi viiks. Ta tundis ühtlasi, et senine väljakutsuv uhkus paindus, kuigi veel hoopis ei murdunud. Ta tundis, et pisut arglikult nüüd kedagi ootab. Ootab ja kardab ühtlasi: kui viimaks ei tule? Mis siis? Võib-olla on ta praegu laine harjal, oma õnne ja edu harjal. Oli kõige kõrgemal, kui Mihkel teda tahtis kosida. Oli nii kõrgel, et pea hakkas pööritama. Nüüd loodab, et Ants omakorda tema võrku langeb. Ants on lahke, aga rohkem ka mitte midagi, võib-olla on temalgi tahe salasõprust sobitada. Võib-olla tahab meelega kiilu lüüa Mihkli ja tema, Alma vahele? Selleks ehk kinkiski kuldse rinnanõela, et see Mihklile silma paistaks ja ta marru ajaks!

Õhtul katsus Alma palvetada, aga süda oli nii ähmane, et sellega ei julgenud jumalale läheneda. Las selgub kõik.

Kolmanda püha õhtupoolel kohtas Alma võõrastetoas Antsu ja katsus tast kärmesti mööda minna. Aga Ants pöördus talle vastu, lõi käed ümber piha ja katsus suudelda.

Alma rabeles lahti ja küsis seejuures, Antsu poole vaatamata, häält pahaseks sundides:

„Mis see kõik peab tähendama?"

„Olete mulle armas," sosistas Ants.

Aga juba oli Alma peretoas ja ukski vahelt kinni. Ta tundis enese otse hõõguvat sellest juhust ja pühkis silmist pisaraid. Nii hea meelega oleks ta öelnud Antsule: oled mulle armas, aga ole mulle õiglane ja otsekohene!

Oleks seda öelnud otse paludes. Peaks ometi keegi olema, kellega otsekoheselt saaks kõnelda. Aga ei, sõjajalal tuleb nendegagi olla ja alati enesekaitseks valvel, keda armastad.

XXVI

Vaikseks jäi elu Lool pärast jõulu. Oskar läks sõjaväljale tagasi, vanale Reinule andsid vallaasjad palju tegemist, Ants vedas metsast puid, osa põletamiseks, osa linna müügiks.

Alma käis sirgelt ja katsus laulu ümisedes muretut ilmet näol hoida, aga see oli raske, ja sagedasti nähti teda mõttes seisvat, korts silme vahele tõmmatud.

Mihkel unus tal kiiresti. Otse piinlik oli tal, et see jahenemine nõnda ruttu läks.

Isaga tahtis ta kord kõigest kõnelda, mitte et südant välja puistata; seda ta isa ees ei osanud; selleks oleks tema arvates kõlvanud vahest ainult ema või õde; pidas ainult sündsaks isale kõik teatavaks teha ja temalt nõu küsida.

Ludvigi võttis ta kord isa pool isepäinis, kutsus enesega ja küsis talt otsekoheselt:

„Käid sa jälle Rätsepa Klaaraga, vasta otsekoheselt?"

„Käin ka," vastas Ludvig põiklevalt. „Mis sellest? Käin teistegagi."

„Ma küsin: on ta sulle armas?" päris Alma pehmemalt.

„On," vastas Ludvig süüdlaselt.

„Sa tead, et Kaarel teda endale tahab ja et ta Kaarliga sõbrustas?"

„Võib-olla. Kes ei ole kellega sõbrustanud!"

„Kas sa ei taha või ei saa teda maha jätta?"

„Ei taha . . . võib ka olla, et ei saa," vastas vend kurvalt.

„Tahad sa teda endale naiseks võtta?"

„Vähe lootusi. Kus nüüd niisugune! . . ."

„Kas ta ei ole midagi kindlasti ütelnud?"

„Ma ei ole seda julgenud küsida. Teadagi, mis ta vastab."

Sellega lõppes see kõnelus. Kõik jäi endiselt ebamääraseks.

Siis tõi Selma ühel õhtul kirja, erakordselt paksu.

Minu kirjad saadab ta tagasi, mõtles Alma. Aga kui ta võõrastetoas üksi olles suure ümbriku avas, leidis sellest ainult väikese sedeli ja hoiukassa raamatukese. Sedelil oli öeldud:

„Selleks aastaks Linda elujärje kindlustamiseks. Rohkem ma praegu teha ei või."

Ettevaatuse pärast ei ütle ta mitte Linda asemel „minu tütre". Ikkagi see väiklane argus!

Kaua arutles Alma, kas raamatukest vastu võtta või mitte, ja arvas viimaks paremaks isaga nõu pidada.

Enne läks ta aga Madise naise juurde ja küsis ilma sissejuhatuseta:

„Kunas on last oodata?"

„Lihavõtteks või pärast seda," vastas naine vaikse süütundega.

„Kas Madisele oled kirjutanud?" päris Alma.

„Kuidas ma sellest kirjutan või..."

„Tahad, et mina kirjutan?"

„Tee, kuidas arvad!"

„Mis poisikolakas ütleb?"

„Mis tema..."

Hea küll, ma kirjutan Madisele ise, otsustas Alma ja tegi südame kõvaks. See karikas on vennale määratud, joogu tühjaks, elagu või surgu!

Ta läks joonelt isa poole, saatis Linda rehetuppa teed keetma, jutustas siis esiti Kaarli ja Ludvigi jandi Rätsepa Klaara pärast, siis oma kihluse katkestamise Mihkliga ja lõpuks Madise naise loo. Ühe sõõmuga tuli isal kõik ära kuulata.

Esimese asja juures katsus isa naeratada, ja see läks tal korda. Teise loo juures katsus ka naeratada, aga see ei läinud enam korda, kolmanda juures aga, mis Madise naisesse puutus, jäi ta tardunult Alma otsa vahtima, suu vajus avali ja värin läbis ta pead.

Alma kahetses juba, et seda kõike isale kõnelnud. Aga nüüd tuleb teotseda, mitte üheskoos kurtma hakata, arvas ta ja ütles siis mehiselt:

„Isa, see ei ole sinu, minu ega Madise süü. Sellepärast ärgem võtkem seda oma häbiks! Sa ise õpetad, et kedagi peale jumala ei pea kartma. Mis läheb meile ilmarahva naer korda!"

„Ilmarahva naer küll mitte, aga mis Madis ütleb, kui sellest kuuleb?" küsis isa ohet varjates.

„Jah, see on otse hirmus!... Olen juba mõni aeg venitanud, ei julge talle kirjutada. Aga sündigu, mis sündima peab! Homme võtan kätte ja kirjutan talle kirja, olgu see talle või surmaks."

Ta ütles seda kindlasti, aga südames ei olnud kind-

lust; puudus väga vähe, siis oleks ta abitult nutma ja kaeblema hakanud.

„Mis sa minu asja kohta ütled?“ suutis ta viimaks küsida.

„Mul oli alati kahtlus ses asjas. Mihkel on ju väga tubli mees, aga et sa Arumäele perenaiseks saaksid, seda ma ei uskunud. Eks sa ise tea, mis teed. Näe, su kadunud õde sattus kokku ühe niisugusega . . .“

Siin puhkes Alma vastu enese tahmist naerma, nii et isa üsna kohkus ja võõristavalt tema otsa vaatas.

„Pidin selle asja edasi lükkama, aga olgu. Olgu kõik korraga,“ ruttas Alma seletama.

Ta tõmbas põuest hoiukassa raamatukese ja lausus siis pilkavalt:

„See inimene ei olegi nii halb. Näe, tema südametunnistus on ärganud. Ta on Linda elujärje kindlustamiseks raha hoiukassasse maksnud.“

„Kas ta oma nime ei ütle?“ küsis isa põnevusega.

„Arumäe Mihkel, ei keegi muu,“ sõnas Alma võidukalt.

Isa tahtis midagi ütelda, aga ei saanud, jäi Alma otsa vahtima ja kogeles viimaks:

„Nägin üht sarnast meest . . . ükskord suvehommikul õueväravast välja minevat . . . Ei tahtnud aga isegi uskuda, et see võiks olla Arumäe Mihkel . . .“

„Kas võtame tema lahke annetuse vastu?“ küsis Alma, et isa mõtteid Madise naise asjast eemale juhtida.

„Linda ei ole seni nälga näinud . . . Tähtis oleks Lindale isa nimi. Et ei naerdaks. Andku ta see.“

„Õige!“ vastas Alma „Nii ma talle kirjutan. Aga raamatukese saadan esialgu tagasi. Las rikas Arumäe võlgneb kord ka Verihurma hurtsikule.“

Kui Linda jälle kambri tuli, haaras Alma tema sülle, suudles otsa ette ja ütles härdudes:

„Sina pead muredeta kasvama! Küll hoolitseme kõik sinu eest.“

„Aga onud ei ole enam nõnda head kui enne,“ vastas Linda. „Kui onu Aadu veel elaks . . .“

Lindal tulid seda öeldes pisarad silma.

Sõna „aumees" oli raamatust või ajalehest Almale meelde jäänud ja ta käitles seda Mihkli suhtes, temale kirjutades:

„Linda ei ole seni, tänu jumalale, nälga näinud. Ehk ei näe ka edaspidi. Igatahes ei mõtle Verihurmad võõraste käest Linda heaks ande vastu võtta. Iseasi, kui tuleks tema isa ja ütleks avalikult: tahan oma kohust täita, olen tema isa. Aga nähtavasti ei ole Linda isa aumees. Sellepärast ei või me seda hoiukassaraamatukest vastu võtta."

Nii kirjutas Alma Mihklile, kes vahepeal linna mingisse heinamuretsemispunkti tööle pääsenud.

Selma tõi sõnumi, et Mihkel oma isa, Arumäe vanaperemehe kohtusse kaevanud, kes suurema osa müüdud vilja ja lina hinnast oma tasku jätnud.

„Kui Arumäe veel küllalt kuulus pole, siis saab ta nüüd selleks," lausus vana Rein. „Maailm läheb liiga riiakaks: riik sõdib riigi, rahvas rahva ja poeg isa vastu. Sõda toob aga kuulsust."

„Ja vaesust," lisas Ants.

Õnn, et mina sinna Arumäele kodusõjakeerdu ei sattunud, mõtles Alma. Siiski, kui Mihkel mulle üle kõige armas oleks, läheksin tema eest tulest ja veest läbi! Elaksin temaga ei tea kelle hulgas.

Mitmel puhul leidis ta enese nüüd jälle küsimuse eest: kes on mulle kõige armsam? Seotud ei ole ma veel kellegagi, võin vabalt ja julgelt vastata, vähemalt enesele.

Aga ta jättis selle küsimuse igakord vastamata, põikles sellest kõrvale, lükkas edasi.

Ka Madisele kirjutamise oli ta ikka päevast päeva edasi lükanud. Mitmel korral oli ta seda alanud ja ometi jätnud, tundes, et see on kui surmaotsuse kirjutamine. Ta tundis enese selleks liiga nõrga olevat ja lükkas asja veel nädalaks edasi.

Ants oli jõulust saadik Alma vastu julgem ja lahkem. Alma ei pahandanud selle lahkuse pärast, ei pidanud aga sündsaks omalt poolt vähematki meelemuutust näidata. Ei kõlba tal ometi ühe kaenlast teise kaenlasse langeda! Pealegi kingituse eest!

Kord hämaras laudas karja söötes puutusid nende

käsivarred kokku. Ants haaras Alma käe ja hoidis sellest kõvasti kinni.

„Laske lahti!" ütles Alma enam ennast kui Antsu kartes.

„Ta on ometi vaba, see käsi, kas ma ei tohiks..."

Ta ei mõistnud või ei tihanud lauset lõpetada.

„Mu elu pole muud kui eksimus," ütles Alma enam enesele.

„Oleks see ka eksimus, kui minule... kui te minu käest sõbralikult kinni võtaksite?..."

„Kes teab!" vastas Alma, vabastas leplikult oma käe ja ruttas kärmesti talitama.

Sellest juhust mõtles ta nädala, aga katkestas igakord oma mõtted ja hakkas Madise eest palvetama.

Viimaks võttis ta kätte ja kirjutas temale halastamatu otsekohesusega naise teost ja seisukorrast, ei jätnud ka nimetamata poisikolakat, tulevase lapse isa.

Sündigu nüüd mis sünnib, kõik peab maailmas oma rada minema! ütles ta enesele ja hingas kergemini.

Puusepp kirjutas linnast Almale kirja ja palus üheks laupäevaõhtuks enese poole; lubas seks korraks maale sõita.

Alma otsustas minna, aga oli kindel, mis talle vastab, kui kõne alla tuleb midagi südamest. Läkski, enesele seda ettekäänet võttes, et võtab vaeselt puusepalt selge sõnaga kõik asjatud lootused.

Soldatiriides Jakob võttis tema vastu argliku südamlikkusega. Ema tundis ära oma „minia", keda kaua polnud näinud, pühkis põllenurgaga silmigi.

Ei olnud enam värsket höövlilaastulõhna, kaua aega oli töö siin seisnud, tolmukord oli tööriistul.

Puusepp asetas Alma jälle kruvipingi äärde järile ja nurises ei tea kellega:

„Valmistame seal muudkui sõjatarbeid, aga tööd, mis kasulik, — seda teha ei lasta!"

„Kas see ikka veel kaua peaks kestma?" küsis Alma.

„Ega neil seda jaksu enam kauaks ei ole."

Aga Alma ei mõistnud praegu rõõmu tunda sõja lõpu lähedusest. Siis tuleb Madis koju! mõtles ta hirmuga.

Puusepp kõneles linna vaesema rahva seisukorrast, kellele ei tahetavat enam midagi müüa, raha eestki mitte.

„Nii ei või see jääda," arvas ta. „Las lõpeb sõda ja tulevad soldatid tagasi, siis peab igaüks õigust nõudma!" Seda ütles ta juba ähvardades.

Ema oli eeskambri läinud ega kuulnud seda ähvardust. Ei kuulnud ka seda, kui puusepp küsis:

„Teil on see kihlus nüüd Mihkliga katki?"

„Katki."

„Tema poolt oli põhjus?"

„Ei tea ... Vist olin mina seal kuidagi eksinud."

„Eks ta ole rikas; suure koha omanik ... teie vaene ..."

„Oh ei, see pole meie, naiste juures kellegi põhjus," naeris Alma. „Sellepärast me ei lähe ega jäta minemata."

„Aga mis siis? Mispärast lähete siis või jätate minemata?"

„Lihtsalt ... veri tõmbab ... tõmbab siia- või sinnapoole."

„Võib-olla on see teil nõnda ... Muidu aga ... süda veab sauna poole, mõistus mõisa poole."

Puusepp pühkis käega higi, nii raske oli see tal öelda olnud.

„Kas see nüüd igaühel nõnda ..." kahtles Alma.

Tekkis vaikus. Puusepp mängis pingilt võetud laastuga, Alma näppis suurrätiku narmaid. Ta oli rahulik — kuldnõela tal rinnas ei olnud. Kes käib äripäeval niisuguse ehtega!

„Praegu teie veri veel midagi pole otsustanud?" küsis puusepp viimaks.

„Ei."

„Nii et ei maksa rohkem küsidagi?"

„Ei, vist mitte."

Aga nähes puusepa väga kurba nägu, lisas Alma lohutades: „Ütlen või kirjutan teile, kui ... kui ma midagi olen otsustanud."

„Hea küll, ma ootan."

„Parem, kui midagi ei oota," katsus Alma naljatades lohutada.

Aga vaest puuseppa näis seegi lohutavat. Ta saatis Alma koju, kõneles teel ülekohtust, mis valitseb, ja õiglusest, mis peaks valitsema; kõneles õnnetust 1905. aastast ja oma kadunud vennast.

Kaarlilt tuli Tallinnast kiri. „Kui arvad, et mind koduigatsus vaevab," kirjutas ta muu seas, „siis eksid. Ei mõtle enam kunagi Eralasse mõnd peremeest orjama minna. Ja kelleks muuks võiksin ma seal olla, kui ikka sulaseks! Õpin siin ära rauatreiali ameti, aga see ei ole kaugeltki kõik, mis ma siin võin kätte saada! Mul on väljavaateid siin poliitika alal edasi jõuda. Ja võib-olla ükskord üsna kaugele. Nii et mõnel peretütrel ei tarvitse häbeneda mulle kätt anda. Võid mõnda Erala peretütart minu poolt tervitada.

Ma ise lähen sinna vahest mõne tähtsama sündmuse puhul, kui mul kõlbab seal suu lahti teha.

Oled Sa juba Arumäel perenaine? Isa ikka elab veel? Tervita teda ja Lindat! Olgu nad minu pärast muretud!"

XXVII

Kui Alma kord Loo lakast heinu lauta ajas ja Ants luugiserval laternaga seisis, kustus lamp.

„Olge ettevaatlik, et ei kuku," ütles ta Almale. See ajas veel käsikaudu heinu alla ja hakkas siis Antsu poole kobama, kus redel oli.

Ka Ants oli põlvili laskunud, ta käed leidsid Alma omad.

„Minge ees alla," ütles Alma, aga tundis, et tema ümbert kinni hakatakse.

Nad langesid heintele ja Ants suudles teda nagu kaheksa-üheksa aasta eest, suudles kaua ja mitte nõnda kui Arumäe Mihkel.

Siis vabastas Alma enese, ronis ees alla, Ants talle käsikaudu järele.

Nüüd on see otsustatud, mõtles Alma. Ta tundis rahuldust, et see otsustatud on.

Ja nagu tõenduseks sellele pani Ants hämaras laudas käe tema piha ümber ja ütles:

„Nii peab see minema, nähtavasti."

Ja ta suudles veel kord Almat siin pehmel sõnnikul, mille lõhn täitis õhku. Lehmad närisid krompsudes heinu.

Kui kõik sel õhtul juba magasid, tuli Ants peretuppa ja leidis Alma veel üleval. Ta istus laua äärde Alma kõrvale, võttis taskust kalendri ja lausus häbelikult:

„Märgime siia mõned päevad."

Alma ei tihanud tema poole vaadatagi, aga südames oli pakitsev rõõm.

„Mul on häbi kõige selle pärast," ütles ta pead raputades.

„Mispärast?" küsis Ants.

„Oma kergemeelsuse pärast."

Ants ei saanud aru.

„Olin teise mõrsja, aga nüüd..."

„Läheb see kõik teisiti," täiendas Ants kohmetult naeratades. „Jätame seletused. Eksime kõik neis asjus... Mul ei ole meelest läinud, mis üheksa aasta eest juhtus... See unistus oli nii ilus!... See ärkas nüüd uuesti. Kõik oli lootuseta. Siis kinkisin selle rinnanõela. Niisama..."

„Ja sõlest see päris lõpp tuligi," lisas Alma ja vaatas rõõmu varjamata Antsule silmi. Siis ohkas ta aga:

„Kui ei oleks neid vaheseinu!" ohkas Alma.

Ants ei pannud seda aga tähele, ja küsis kalendrisse vahtides:

„Kas ülestõusmise või suvistepühade ajal?"

„Kõnelgem enne sellest, mis ütlevad vanemad."

„Isa on meile ammu ütelnud, et meile vabaduse annab. Ta loodab, et mina ja Oskar oma mõistuse järele kõige paremini otsustame..."

„Ta loodab, et te vaest teenijat miniaks ei too."

„Ei ta nõnda vist mõtle."

„Aga ema?"

Ants laotas käsi ja sõnus siis nagu pahaselt:

„Kui me nõnda hakkame igaüht küsima, siis ei tule sellest kõigest midagi! Ma ei võta naist ema jaoks!"

Siis lisas ta jälle lohutades:

„Küllap ma kõnelen nendega, jäta see minu mureks. Aga kriipsu võiksid kalendrisse siiski tõmmata."

Alma võttis kalendri ja tõmbas tugeva kriipsu suviste teise püha alla.
„Hea küll! Vaiksed ettevalmistused, mingi kärata."
„Ja kihlasõrmusteta!" katsus Alma naljatada.

Alma oleks olnud peaaegu õnnelik, kui mitte need „kõrvalised asjad" tal alatasa poleks meelde tulnud. Ja ega need olnudki kõrvalised. Vennad polnud talle mitte „kõrvalised asjad" tal alatasa poleks meelde tulnud. Ja kinnitanud, et igaüks peab oma kannatused ise kandma. Ta ei tihanud külmaks jääda vendade vastu nüüd, kui nad seal, kus surmaingel sirbiga lõikust peab, nüüd, kus inimese-pojal eneselgi valge pilve peal sirp käes.

Madisele jõuab praegu kiri kätte, on ehk jõudnudki. Vist küll veel mitte, sest ta pidi kaugel lõunarindel olema. Ehk on ta seal langenud...

Alma tabas enese mõttelt: parem, kui Madis langeks enne kirja saamist, langeks vaenlase kuuli läbi, lühikeste kannatuste järel, sureks, teadmata oma naise vääratusest.

See mõte oli nii jõle, et Alma palvetama hakkas.

Ta otsustas kõigist oma muredest Antsule rääkida, aga lõi sealsamas kahtlema: kas on nende sõprus jäädav ja kindel, kas abielluvad nad kevadel, kas abielluvad üldse? Tuleb oodata, mis ütlevad Antsu vanemad. Mis ütleb Ants ise, kui vanemad ei luba teenijat naiseks võtta? Muidugi, Ants võib teha, mis tahab, võib vanematega sõda alustada, võib Loolt lahkuda ja ei tea kus elada. Aga tohib tema, Alma, siin jälle sedasama alustada, mis Arumäel?

Lähemal kõnelusel soovitas ta Antsule, et see viivitamata vanematega asjast kõneleks, ja kui need vastu, siis jäägu kõik, et kära maailma kõrvu ei ulatuks. Siis läheb tema, Alma, siit hoopis kaugele, läheb või linna.

Ants oli täiesti päri, et vanematega kõnelda tuleb, ja teatas juba mõne päeva pärast, magushapu muhelus suu ümber ja silmis, Almale oma kõneluse tulemusist.

See sündis lauda taga õlehunniku ääres õhtuse päikese paistel.

„Nii need vanad on!" lausus Ants kerge ohkega: „Isa on juba enne ütelnud ja kordas uuesti: tehku, mis ise arvame. Nüüd lisas aga pisut pettunult: „Peaasi, et koht kahju ei kannata." Ütles ja jäi nagu kurvaks. Kurvaks ja tõsiseks. Ei lausunud enam poolt sõnagi. Siis läksin ema juurde," — muhelus oli Antsu näolt hoopis kadunud — „noh, tema ... tema sealt Arumäe tõugu, pisaraid valama: ma tahtvat ta enneaegu hauda saata. Seletasin, mis mõistsin ... Ütlesin, et ma omas mõttes kindlaks jään, aga kedagi hauda ei taha saata."

Alma kuulas seda, kuldseisse õlgedesse vahtides, võttis siis suure sületäie, nii et nägugi näha ei olnud, ja läks lauta. Ants ei jäänud tast maha, ja hämaras, inisevate lehmade ja vaikselt määgivate tallede vahel astus ta Almale julgemini lähemale, võttis tal kätest kinni ja lausus rahustavalt:

„Tunnen oma isa. Võib-olla et temalgi mõni salajane väljavaade oli. Aga ta on rahulik, arukas ja — nädala pärast kõnelen temaga uuesti. On ta mul võidetud, siis kuuleme, mis ema ütleb. Iga uue seisukorraga ja mõttega tuleb harjuda ... Jääme kindlaks — seda tuleb nii harva ette ..."

Nende sõnade järel haaras Ants Alma oma käte vahele, nii tugevasti, et too kiljatas. See sülelus kinnitas Almat enam kui kõik sõnad ja temagi otsustas omas südames kindlaks jääda ja oodata, kui tarvis.

Ta mõtles neist asjust, nii et vennadki unustas. Oli õnnelik armastuses Antsu vastu, oli rahutu vana Reinu ja perenaise seisukohtade pärast.

Seal siis toodi vallamajast teade, et Madis kaugel lõunarindel võitluses langenud.

Alma oli sest teatest otse põrutatud: eks olnud üks tema salajasemaist soovidest täide läinud!

Ta palvetas sel õhtul kaua aega ega lasknud mõtet Antsust silmapilgukski südamesse. Kõik see tuleb karistuseks minu kergemeelsuse eest! süüdistas ta end ikka jälle uuesti. Kui saaks, võtaks ta murekoorma üksi enese õlgadele, vabastaks sellest isa, vennad ja Linda.

Ta läks järgmisel õhtul isa poole, kus kurvast sünd-

musest juba teati. Isa liikus kivistunud näoga, Linda aina ulus vaikselt.

Trööstida ei mõistnud neid Alma poole sõnagagi, oli väsinud ja masendatud. Palus Lindat, et see järgmisel päeval Kupjale, kus Ludvig tööl oli, venna surmast sõnumi viiks.

Nüüd ei kahelnud Alma enam Somba vana sõnades: inimese-poeg istub valge pilve peal, sirp käes — suur lõikus on käimas!

Ta ei suutnud Antsu oma kujutlustest peletada, ei suutnud teda oma südamest kiskuda. Aga soovis, et see sünniks vägivaldselt: et vana Rein ja perenaine astuksid kõva käega vahele ja lahutaksid nad hoopis.

Kui ühel õhtul tuli poemees ja Alma juhtus temaga kahekesi jääma peretuppa, küsis ta kibedusega:

„Kui on jumal ja ta annab meile õnne või õnnetust, miks segab ta nad nii imelikult segi? Et andku siis ühte või teist, kumbagi puhtal kujul, enne üht, pärast teist; vaheldamisi. Siis kui võime olla kõige õnnelikumad, saadab kui pilkeks ränki muresid!"

Poemees segas korraks oma salkudes, pilgutas haiglasi punetavaid silmi ja vastas siis, sundides end lõbusaks, aga vahetevahel ohateski:

„Mis puutub jumalasse — kui temast kõnelema hakkan, süütan alati paberossi, et mõtted ühes suitsupilvedega tõuseksid taeva poole, — mis puutub jah sellesse, kuidas teda nimetatakse: jumalasse, siis olen mina „targaks" saades ta hoopis kaotanud. Aga kaotatud asjust kõneldakse meelsasti ka siis, kui pole lootust neid jälle leida. Nurisete, et jumal igasse meepurki, mis inimese l a s t e l e annetab, rõhutan meelega: igasse meepurki tilgutab natuke kibedat tõrva, kui inimese l a p s helbib magusat, siis ei ole ta näol muud kui puhtkehalise naudingu ilme. Ei vähematki mõtte jälge. Niipea kui ta aga mõrudat suhu võtab, siis ilmub tema näole mõtteilme. Sel kombel, kibedaid tilku inimesele suhu andes, on jumal, keda sa usud, nad mõtlema sundinud. Sunnib sind ja sunnib mindki. On mind sundinudki, aga ma haugun talle veel vastu. Seda enam, et ma kõigist tema kavatsusist kaugeltki aru ei saa. Ja teiseks, et nagu ei taha alistuda. Oled nagu koer, keda

keti otsas veetakse. Rabeled ja kargled, tahad end valla kiskuda. Aga see on asjatu. Sinu isa on juba alistunud — ta on meist kõige kaugemale jõudnud. Mine ja õpi temast! Kui aga pöördume tagasi mee ja tõrva juurde, rõõmude ja kannatuste manu, siis ergutab ja piitsutab nende abil sinu jumal üksikuid inimesi ja rahvaid."

„Oli tal meie õpetuseks tarvis kahte venda tappa lasta?" küsis Alma. „Kas kuidagi inimlikumalt mind ja isa õpetada ei saanud?"

„Ära nõua jumalalt inimlikkust. Tema mõõdupuud on teised, tema nõu on äraarvamatu. — See on, mis mind ärritab: tema nõu on äraarvamatu! Et mina talle oma mõistusega lähedale ei pääse! Mitte lähedalegi!" Poemees vajus mõtteisse, imes paberossi ja lisas viimaks: „Tahad rahu saada, usu! Usu, et ta kõik ometi hästi teeb. Või tõsta mässu, protesteeri, sõdi, püüa tungida tema kavatsusisse, jookse peaga vastu müüri, vastu tema igaveste seaduste müüri. — Kui saaks jälle olla nagu laps! Kui saaks uskuda jälle nagu laps! Aga see on väga raske!"

Alma sõitis vana Reinu ja Antsuga kirikusse, kui Madise eest hingepalvet peeti.

Istus pingis, naiste poolel, palvetas ja laulis etteöeldud sõnu ühes kogudusega:

„Kes need on, kes palmidega
nagu võitjad ehitud,
siis kui võitlus vaenlasega
võidurikkalt lõpetud?
Nüüd nad seisvad järje ees
püha paiga hiilguses."

Koju saanud, toodi talle teade, et Madise naisel tütar sündinud, aga ema kõigi lastega näljas.

Alma nõutas palga arvel toidupoolist ning raha ja läks kohe vennanaise poole katsikule.

Just nagu kool on see elu, mõtles ta iseeneses. Antakse ülesandeid, et näha, kuidas neid lahendad ja täita suudad.

Ants ja Alma olid omavahel peigmeest-mõrsjat, kõik oli kindel: suviste teisel pühal on laulatus. Tuuakse kirikhärra koju — poole tunniga on kõik möödas. Ei pulmalisi ega pidulauda, ei pillihäält ega tantsu. Ei muutu midagi senises taluelus, ehk olgu siis et Alma võõrastetoas hakkab elama. Teeb tööd endiselt, sööb Antsuga endiselt perelauas. Ei peaks emalgi suuremat selle muutuse vastu olema, kui ta asja mõistusega võtaks, arvas Ants, kui ta sellest Arumäelt päritud kõrkusest kord üle saaks!

Ei olnud Antsul kerge vanemate nõusolekut saada popsi tütrega, taluteenijaga abiellumiseks. Isa ei olnud järsult vastu, aga „mõtles" üsna kaua ja rääkis viimaks Alma enesega, nagu eksamineerides teda. Ütles viimaks Antsule, et on nõus, aga ohkas selle juures.

Ema aga, Arumäe kõrgi peremehe õde, ei rääkinud enam Antsust pojaga, ei muist asjust ega tema abiellumisest popsi tütrega, teenijatüdrukuga. Almat ei näinudki tulevane ämm enam.

Antsul tuli mitmel ja mitmel puhul Almat manitseda, et ta siit vaenulikust õhkkonnast ei põgeneks tagasi Hurma hurtsikusse.

XXVIII

Märtsi lõpul tuli Ants kord linnast, oli pisut ennatu, ja kui lauda istunud, lausus üsna erutatult:

„Peterburis vist midagi lahti, nagu kõneldakse. Keegi tulnud sealt täna hommikul."

Vana Reinu kulmud tõusid, lahti-sui jäi ta poja otsa vahtima ja ootas järge:

„Et valitsust ei olegi nagu enam; rahvas hakanud mässama, sõjavägi ka..."

„Kuidas seal siis ilma valitsuseta?..." kahtles Rein ja ootas lähemat seletust.

Almagi ootas, ootas suurema põnevusega kui Rein, ei tihanud aga küsitleda.

„Nojah, nii kõneldakse. Et püssid ja kuulipildujad ragisevad uulitsail."

„Ei lehtedes ole sellest veel midagi olnud. Vahest sel-

les uuemas, mis tõid," lausus Rein ja laotas värsket ajalehte lauale.

„Või siis niisukesi asju kohe lehte lastakse trükkida," vastas Ants. „Ainult nõnda palju öeldud, et seal rahutu meeleolu. Aga kus see rahutu ei ole!"

Alma ei tihanud Antsulegi oma mõtteid öelda, nii hullud olid need ta enesegi meelest. Ta soovis oma südames, et pealinnas oleks tõesti mäss lahti, suur mäss, et keiser ja kõik see vana värk seal kokku variseks. Siis ehk lõpeks see sõda ja saaksid sõja alustajad oma palga. Saaksid palga Aadu ja Madise surma eest ja viienda aasta veretööde eest. Võib-olla muutuks ehk veel mõni muugi asi, nagu seda poemees ja puusepp ootavad.

Keisri langemist soovis küll Antski. Ja kui Rein läinud, peeti veel mõni aeg kahja, aga ei mõistetud oletustes kuigi kaugele minna.

Rein käis järgmisel päeval mitu puhku peretoas, kavatses vallamajjagi minna, aga tundis end pisut põdurana ja pidi koju jääma.

Kui õhtul söögilauas istuti, kuuldus väljas meeste hääli, varsti kolistati ukse taga ja sisse astus poemees, tema järel puusepp.

„Tõuse üles, sa rõhutud rahvas!" hüüdis poemees, kes oli hoos. „Siin olen ma ise elusuuruses ja siin minu seltsimees, puhastverd revolutsionäär! Palun vastu võtta ja lauda kutsuda — algab suur revolutsioonipüha!"

„Revolutsionäärid" istutati lauda ja hakati neid küsitlema. Poemees ei andnud seletusi, enne kui Rein oma toast oli viina toonud.

„Kuidas see asi tõepoolest sündinud, sellest kõneleb kord ajalugu," algas ta, kui kaks klaasi tühjendanud ja roosat singiviilukat hammustanud. „Senised teated on puudulikud, aga seda kergem on kõigil sündmusist pikalt rääkida. Olin täna linnas, nägin oma silmaga, et ülemus juba peata. Kas muidu võib töörahvas koosolekut pidada ja soldatid omapead jännata! Just nagu kari kevadel välja lastud — ilma karjaseta! . . . Kolmas tuleb veel võtta," lisas ta viina poole vaadates.

Puusepp sai nüüd sõna ja kordas oma seltsimehe seletusi asjalikumalt. Lisas veel omalt poolt, et vist

viienda aasta arvete õiendamine algab. Kord olevat nüüd tollekordsete peksjate ja mahalaskjate käes.

„Kas keiser sellel sündida laseb!" kurjustas perenaine, kes kära kestel tähelepanematult oli köögi künnisele ilmunud.

„Keiser või?" osatas poemees. „Võimalik, et talle ongi ehk põlvega antud. Võimalik, et troon on juba uppi löödud."

„Seda ei tea veel," sõnus puusepp oma seltsimehe liialdusest piinlikkust tundes: „Siiski, võimatu see revolutsiooni ajal ei ole."

„Armas perenaine, teie terviseks!" hüüdis poemees. „Elagu vabadus, vendlus ja sarnasus! Need on iga mõistliku revolutsiooni hüüdsõnad."

Perenaine tõmbus kööki ja poemees võis jälle laudkonnale kõnelda.

„Pidime juba kirikumõisa minema, et karjaselt tema hingede kohta aru pärida. Et kus on mu vend Aabel? Aga mõtlesime: sellega on aega. Las tunneb enne paar ööd hingepiina. Las praeb ennast oma „puhta südametunnistuse" soustis mõni aeg."

„Mõisast tuleks mööda minna ja kuulata, mis seal sünnib," arvas puusepp. „Küsida, kas moonakad juba teavad, mis linnas lahti."

„Sa võiksid oma revolvrist ühe paugu õhku lasta — esimeseks hirmutuseks. Las võtavad palveraamatud kätte ja tuletavad meelde hukatud hingi, minu ja sinu venda," rääkis poemees.

„Mis te jahite!" manitses Ants, kes kõike seda juttu seni äreva uudishimuga kuulanud: „Kaua's ikka sedaviisi lubatakse jaurata!"

„Kui juba soldatitel enam hirmu ei ole, kes seda korda siis veel peab?" küsis puusepp. „Mis see ohvitser ikka üksi teeb?"

Jamati veel kaua sel õhtul ja tehti viljatuid oletusi, Rein ja Ants selle poolt, et varsti jälle kord valitseb, veel valjem kui enne, poemees ja puusepp — et nüüd see arvepidamine algab.

Alma tundis selgesti, et temagi mingit arvepidamist ootab, arvepidamist, kus kõrgid alandatakse, muude hulgas Loo perenaine ja Arumäe omad.

Rein läks järgmisel päeval vallamajja ja tuli alles õhtul. Tõi lehti uute sõnumitega revolutsioonist Peterburis, meeleavaldustest linnades, võimumeeste kadumisest ja uue korra loomise esimestest katsetest. Tõi ühtlasi rohkesti suusõnalisi teateid oma vallast ja kihelkonnast. Kirikhärra sõitnud linna, mõisnikud niisama, kordnik, kes paari päeva eest veel kõiki punaseid revolvriga ähvardanud maha lasta, käinud öösi kirjutajalt mõnda rubla nurumas, et kaduda; kirjutaja muutunud väga kõnekaks ja punaseks; poemees käinud, püss seljas, kõnelnud rahvakaardiväe asutamise tarvidusest ja laulnud marseljeesi; peremehi tulnud ja läinud, kõigil ärevus näol ja küsimus keelel: mis nüüd tuleb? Isegi vana Arumäe peremees sõitnud vallamajja ja öelnud, et tema pojad ammu uue valitsuse tulekut kuulutanud. Nüüd langevat saksa mõisnikkude võim ja tema meierist väimees võivat endale niisuguse mõisa valida, missugune talle meele järele, pojad niisamuti. „Võime ükskord ise mõisnikud olla," ütelnud ta, mispeale üks maata mees aga tähendanud:

„Küll pistame tule otsa ka oma meeste mõisatele!"

Reinu meeleolu oli koju tulles elev. Peretoas Almat kohates lausus ta kurblikult naeratades:

„Küllap tehakse siin Loolgi vanale valitsusele lõpp. Ega see vist olegi enam kaugel."

Pärast õhtusööki, kui Ants ja Alma kahekesi peretuppa jäänud, lasti väljas üks pauk ja kuuldi marseljeesi.

Perenaine jooksis köögist hädaldades ja peremees tuli rahutult Antsu toa kaudu.

Jäädi hinge pidades ootama. Kolinal tuli poemees ees, puusepp järel ja kõige viimaks kirjutaja. Viimane oli õhtupoolel veel linna sõitnud, teised olid tema tagasitulekut ootama jäänud.

„Elagu vabadus!" hüüdis poemees mütsi keerutades.

„Elagu uus Venemaa!" hüüdis kirjutaja, kes nähtavasti ka hoos oli, näost õhetas, ja mitte ainult külmast. Puusepp vaikis rõõmsas pühalikkuses.

„Mis kära see olgu öö-ajal, et rahu ka ei saa!" pahandas perenaine üle ukse.

Rein tahtis midagi lepitavat öelda, Ants ka, aga kirjutaja jõudis ette:

„Meie ei ole ööhulkujad. Tulime vallavanema juurde asja pärast. Linnas ei ole vanast võimust ja ülemusest enam jälgegi. Kõik on putkanud või peitu pugenud. Oma mehed on linnas kokku astunud. Andsid nõu viivitamata miilits asutada, et röövimisi ega põletamisi ei tuleks. Sellepärast tulimegi."

„Issand jumal, nüüd tulevad röövima ja põletama ka!" hüüdis perenaine tigeda ahastusega.

„Ega me röövi ega põleta," naeris poemees. „Tahame teid kaitsta."

Kirjutaja seletas pikemalt, mis linnas kuulnud; vaadati ka värske leht silmapilkselt läbi; aga poemees küsis suutäie viina.

Perenaine läks oma tuppa, Alma tõi peremehe käsul suupistet ja pudeli lauale.

„Eh, hea meelega tahaksin mõisnikule ja kirikisandale kuuli kõhtu põmmutada!" ütles poemees esimese klaasi järele. „Aga kui miilitsaülemaks hakkan, pean neid veel kaitsma!"

„Jätkem selle suure sündmuse puhul vanad arved ja unustagem, mis olnud," manitses Rein.

„Peaasi, et nüüd kõik ilusti läheks," ütles Ants.

„See on väga kristlik — unustada, mis olnud," tähendas puusepp. „Aga ütleme, et võit jääb nende poole, kas nemad midagi unustavad?"

„Seda ei ole karta, et nad veel võidule pääsevad!" hooples kirjutaja. „Ajalooratas ei pöördu tagurpidi, jõgi ei jookse merest ülespoole, talve järel ei tule sügis . . ."

See kõlas kui suure kõne algus, aga puusepp ütles hoolimatult vahele:

„Öökülmad tulevad mõnikord veel lehekuul ja teevad suurt hävitustööd."

„Sa oled pessimist," urises poemees, aga käänas jutu järsku teisale:

„Olen kuulnud, et siin ülem ja alam seisus ühineda kavatsevad. Et tahetakse seisuste vaheseinad maha kiskuda. Perepoeg tahab kosida teenija. Ajakohane tegu! Eeskujulik tegu!" Ta tõstis klaasi ja teisedki tegid sedasama muheldes. Siis lisas poemees:

„Tahaksin Mihkli nägu näha, kui ta kuuleb, et Alma Loo perenaiseks saab. Muidugi kutsute selle Arumäe krempli kõik pulma — meid vaeseid proletaarlasi ärge ka unustage! Pange vana Verihurm Arumäe vanaperemehe kõrvale istuma, las vaidlevad jumalast ja kõnelevad keisrist!"

XXIX

Suur kevadine meeleolu valdas kõiki revolutsiooni esimestel nädalatel, rikkaid ja vaeseid, peremehi ja maata-inimesi. Suured kukutamised kaugel veetlesid järeletegemisele. Käratseti, ähvardati, pandi imelikke nõudmisi ette, aga loobuti neist leplikult. Nii nõudsid mõned maatamehed, nende eesotsas Arumäe käre sulane Juhan, et Rein vallavanema kohalt tagandataks. Ta olevat tagurlane ega hoolitsevat vaesema rahva eest. Asemele soovitati puuseppa, kes kui miilitsaülema abi parajasti vallamajas viibis. Aga puusepp loobus austavast ettepanekust naerdes ja pidas Reinu kaitseks kõne, kes nõnda demokraatlik olevat, et oma pojale luba andvat teenija naiseks võtta. See sünnitas lõbusat naeru ja senine vallavanem jäeti ametisse.

Rein ja Ants lugesid lehtedest, kuidas töörahvas siin ja seal oma nõudmistes liiale läinud; lugesid vägivallategudest linnades ja sõjaväes, aga see kõik ei suutnud suurt meeleolutõusu veel langetada.

Alma oli üldisest meeleolust haaratud ja tundis, et temagi süda lööb ühtlaselt kümnete miljonitega. Nii palju oli tal isiklikke muresid, ja rõõmudki ei puudunud, aga need kõik uppusid sellesse suurde elamusse, mis kõiki vallanud.

Nii mindi revolutsiooniohvrite mälestuspäevale ülendatud meeleolus. Kaarel oli Tallinnast koju sõitnud ja tema ülesandeks jäi kõnepidamine.

Päikesepaistelisel pühapäevahommikul kogunes rahvas vallamaja juurde, mehi ja naisi, vanu ja noori, sõjamehi, vigastatuid ja terveid. Neid ei olnud palju, kes kirikusse läinud paost tagasi tulnud hingekarjase jutlust kuulama. Vallamaja juures kohendati pärgasid,

seati lipud korda, jagati punaseid lindikesi rinnamärkideks.

„Oleks pidanud jumalaorjuse täna üldse ära keelama!" pahandas poemees, kellel miilitsaülema valge märk käsivarrel ja lai punane lint rinnas. „Kas ta veel vähe rahvast on pimestanud! Sai julgust ja kobis linnast jälle tagasi!"

„Asi on üsna lihtne," tähendas puusepp vaikselt, aga sõjakalt, missuguseks tema toon kohe pärast revolutsiooni võitu oli kujunenud, „saadame mõne saadiku kiriku juurde ja nõuame rahva nimel, et ta silmapilk surnuaiale ilmuks."

„Tulgu siia!" hüüdis keegi.

„Mistarvis siia?" küsis puusepp.

„Meie kanname punast lippu rongi ees, musta mantlit pole vaja," vastati talle.

„Teda pole surnuaialegi vaja," arvas nüüd poemees.

„Tõsi! Teda pole üldse vaja!" hüüti rahva seast. „Läheme ilma temata! Mõistame isegi haual kõnet pidada."

„Laseme tal 1905. a. revolutsiooni ohvreid „õnnistada". Omal ajal ta seda ei teinud," hüüdis keegi.

Sellega oldi päri.

Puusepp, poemees, kirjutaja ja teised miilitsamehed hakkasid kärmesti rongi korraldama; koguti moosekante, otsiti lipukandjaid, sõeluti läbisegi ja käratseti.

Kevadine päike paistis soojalt, väljad mustasid paiguti, aga teel oli veel kelts all ja kahel pool sätendas lumi paiguti silmipimestavalt.

Kui rong juba korras oli, ilmus Kaarel. Ta teretas soojalt Almat, Antsu ja Lindat, kes vahvasti punast lindikest rinnas kandis ja arusaamatuse ärevuses kogu aeg seda askeldust vaatles . . . Ludvigit ei pannud tähelegi.

„Olete aga molkused või peremeeste tallaalused!" hüüdis tulija poemehele. „Ei mõistnud endile punast linti miilitsamehe märgiks võtta!"

„Tõsi küll," vabandas kirjutaja. „Ei tulnud meeldegi."

„Olgu, laske käia! Küll surnuaial kõneleme pikemalt," pahandas Kaarel.

Poemees moosekantide ees andis klarnetiotsaga

märku, kõlasid marseljeesi sõjakad helid ja rong hakkas surnuaia poole liikuma.

Kaarel nihutas enese teel Alma kõrvale ja küsis pilkavalt:

„Kuulsin, et lähed nüüd Loo Antsule?"

„Mis siis sellest," vastas Alma.

„Tea, kas Rätsepa Klaara ka siia tuleb?" küsis Kaarel vähe aja pärast häbelikult.

„Ei tea."

„Kui õige kõneleks temaga nüüd?" küsis vend pooleldi naljatades. „Ehk nüüd on tema meeleolu muutunud... revolutsiooni puhul..."

Alma kehitas õlgu ja mühatas:

„Tee, kuidas arvad."

Ta pani tähele, et Kaarel oli väga korralikult, peaaegu peenelt riides. Sedaviisi tullakse ennem kosja kui proletaarlaste leinapühale.

Kiriku poolt liikus teine rong surnuaia poole.

„Vaat kus kuradi mustad kaarnad!" kirus Kaarel.

„Sinna tarvis kedagi saata ja öelda lasta, et nad meile ette ei läheks," ütles puusepp. „Punased lipud peavad täna kõige ees käima!"

Ta leidiski paar julgemat miilitsameest, kes hea meelega valmis olid „musti kaarnaid" peatama. Need ruttasid joostes minema.

Kui siis kirikuliste rong viimaks punase rongi sappa jäi, laskis poemees jälle marseljeesi mängida.

„Las see mustamantlimees kuulab vahel ka meie muusikat," sõnas puusepp mürgiselt.

Surnuaiaväravas tõstis poemees järsku käe ja laskis revolutsioonihümni lõpetada. Mindi mõnikümmend sammu vaikides, siis kostsid leinamarsi helid.

Käänduti kõnniteedel siia- ja sinnapoole, kuni viimaks poemees peatuseks moosekantidele ja varsti ka rongile märku andis.

Tekkis vaidlus puusepa, Kaarli, poemehe ja Arumäe sulase vahel.

„Ärge laske seda saadanat oma venna haua lähedalegi!" hüüdis sulane poemehele.

„Kõnelema peab ta mu venna haual. Seda on ta võlgu!" nõudis poemees.

Kirjutaja mangus enesele esimese kõne õiguse — pärast jumalateenistust. Seda ei keelatud talle. Kaarel soovis viimasena kõnelda.

Vanapoolne, raske kehaga, hõredate juuste ja kollaste vurrudega kirikhärra astus raudkiviga märgitud haua päitsisse, ütles laulusõnu ja hakkas laulma:

„Oh kui õndsad on need pühad taevas,
kes nüüd pole enam mingis vaevas:
nad on pääsnud ära,
meid peab vangis ilma kära."

Seepeale luges ta prohvet Jesaja raamatust 35. peatükist 2. salmist need sõnad:

„Nemad peavad hästi õitsema ja väga rõõmsad olema ka suure rõõmu hõiskamisega . . ."

„Ta peab seda nagu enese teeneks, et need seal nüüd hõisata võivad," urises puusepp.

Senikaua kui hingekarjane prohveti sõnu seletas, nihutas Kaarel enese Alma kõrvale ja ütles talle tasa, läbi hammaste:

„Ludvig juba Rätsepa Klaaraga ninapidi koos!" Vähe aja pärast lisas ta nukralt juurde: „Sa võiksid ometi mõjuda, et poisinolk ta jätaks."

„Kuidas mina," lausus Alma pahaselt.

Et mitte kuulata hingekarjase sõnu, jätkas Kaarel:

„Õpin seal rauatreialiks. Olen juba tööliste poolt siia-sinna valitud ja võin hästi kõnelda . . ."

Kirikhärra oli prohveti sõna selgeks teinud ja ütles jälle laulusõnu:

„Ilm ep ole muud kui vangikoda,
kus on kartust, hirmu, vaenu sõda,
sest siin on ikka
häda, muret, kurvastust ja viga."

„Sellepärast ta katsub meiesugust niipea kui võimalik siit minema saata!" kurjustas puusepp surutud häälel.

Vaimulik pidi peaaegu üksi laulma, ainult eemalt toetas teda mõni vana naine.

Kui palve loetud, tahtis hingekarjane minema minna,

aga nüüd astus talle puusepp vastu ja seletas kindlal toonil, et surnuaia ääres veel kaks 1905. aastal mahalastud revolutsionääri maetud, ka neile peaks „jumalasõna" kuulutama.

Vastutahtmist läks vaimulik rahva ees puusepa ja poemehe juhatusel puude alt lagedale, kus kaks puuristikest liivaküngaste päitsis alandlikult seisid.

Ei aidanud midagi, tuli siingi laulusõnu öelda ja peaaegu üksi laulda, sest punaste lintidega mehed ei armastanud nähtavasti vaimulikku laulu. Tuli lühidalt kõneldagi, kuigi ilma prohveti sõnadeta, ja jälle laulda ning palvetada, kaks punast lippu ristamisi silme ees.

Nüüd viimaks võis kirikhärra minna, ja üks peremeestest saatis teda vähe maad. Nüüd tuldi üldhauale, kus ei olnud risti, vaid ainult suur raudkivi. Kirjutaja asetus kivi kõrvale tühjale kastile, heitis võiduka pilgu rahva peale ja algas kõnet:

„Seltsimehed kodanikud! Vabaduse päike on tõusnud ja tema kuldsed kiired soendavad meid kõiki!"

Järgnes pikk rida ilusaid, valitud, ajalehist kogutud sündmusekohaseid lööklauseid.

Poemees tuletas meelde karistussalkade tegevust 1905. aastal ja neid, kes siis revolutsionääride hukkumist parastanud.

„Täna pidid need parastajad punaste lippude ees pea paljastama; täna pidid nende hingedele õnnistust paluma, kelle ihu nad kord hukka saatsid. Kui koerad aeti nad siis auku, kui kangelasi austame neid täna."

Puusepp astus rahva ette ja kõneles töörahva organiseerimise vajadusest, et kodanlusele ja kapitalismile vastu panna.

Puusepa järel astus Kaarel sõjakalt hauakünka päitsisse, paljastas pea, heitis pilgu üle rahva ja hakkas vihaseid sõnu kui lingukive rahva sekka heitma:

„Seltsimehed, töölised! Teie olete end kui kuld seganud siin kodanlise liiva ja kõntsaga. Seltsimehed, töölised! Kõnelen ainult teile! Teie ei ole veel revolutsioonist midagi võitnud, või mis võidetud, selle võtab

kodanlane, kapitalist teilt homme jälle. Kas teie sööte paremini kui enne? Kas teil on paremad riided kui enne? Kas teile müüakse leib odavamini kui enne? Üks kõneleja ütles lolluse: ei ole enam orje ega isandaid! Mina aga ütlen: endiselt on isandad ja orjad! Jõukad isandad ja vaesed orjad. Aga need orjad ei märka veel endid organiseerida, et isandaid võita, nad püüavad igaüks omal käel ka isandaks saada..."

Alma kuulas seda esite kohkudes ja võõrastusega, aga leidis varsti, et enese kaasa lasknud kiskuda, vaatas Antsu poole ja lõi häbelikult silmad maha.

„Sinu vend seal Tallinnas tulipunaseks läinud!" lausus Ants muiates.

Kaarel tegi halastamatult maha uut valitsust, kus olevat ainult kodanluse sabarakud; nõudis, et töörahvas riigis, igas linnas ja külas valitsemise enese kätte võtaks, maa ja kõik varandused enese kätte koondaks, kapitalistid ja kodanlased minema kihutaks.

„Maha kapitalism! Maha sõda! Elagu proletariaadi võim!" lõpetas ta.

„Elagu!" kostsid hüüded rahva hulgast ja poemees andis märku marseljeesi mängimiseks.

Kui siis veel leinamarssi mängitud, liikus rong tagasi vallamaja poole, punased lipud ees.

„Mis see kõik tähendab?" küsis Linda arglikult.

Alma katsus vastata, ei mõistnud aga ja küsis omakorda iseeneselt: mis see kõik tähendab? Tsaarivalitsus seal kaugel on kukutatud, on uus valitsus. Aga sellega ei ole Kaarel veel rahul. Töörahvas peab võimu enese kätte võtma, kapitalistid ja kodanlased kõrvale tõrjuma. Kas ka peremehed? Kas ka Antsu? Eks ole ka Ants tööline, vähemalt senikaua kui vana Rein veel peremees. Peab ta Antsuga ühes Loo koha enese kätte võtma ja „kapitalisti" Reinu kõrvale tõrjuma? Ja kuidas? Kas kohtuga või vägivallaga? Peab ta peremehe ja perenaise minema kihutama?

Muidu oleks see kõik talle ehk ükskõikne olnud, aga et vend sellest kõneles, üks Verihurmadest, siis ei saanud ta neile mõtetele tähelepanu keelata. Ega tema vend ometi püstirumalust kõnele!

Kaarel oli aga kui tules. Ta vaatas sagedasti sinna-

poole, kuhu üks osa rahvast läks, nimelt kiriku poole. Ja sinna nähti ka Ludvigit Klaara seltsis minevat, kuigi nende tee sinna ei viinud ja nad sealt hiljem tagasi vallamaja juurde peavad tulema, et siit üle soo koju minna. Kaarel süütas ühe paberossi teise järel, katsus ühe ja teisega juttu ajada, ei kuulnud aga nähtavasti enese ega teise sõnu.

Vallamaja juures manitses poemees töörahvast:

„Ärgem unustagem tänast päeva! Olgem valmis endid ohverdama, et uut korda kaitsta."

Mispeale aga Kaarel hüüdis:

„Olgem valmis, et kodanlastele lõplik hoop anda!"

Siis hakati laiali minema, kõigil unenäotaolised kujutlused tulevikust silme ees.

XXX

Alma kõndis sellest päevas saadik Lool julgemini, ei peljanud perenaist, kohtles Reinu ja Antsu kui omasuguseid.

Rein oli nüüd Alma vastu lahkem ja pidas Antsuga mitmel puhul eelolevate pulmade üle aru. Ta lausus ka muu seas, et perenaine ei olevat enam endiselt kindlasti poja abiellumise vastu.

See oli riigipöörde mõju Lool.

Alma ei olnud kõigest sellest nõnda haaratud kui poemees või puusepp, aga tundis kaasa nende rõõmule. Puuseppa ei olnud teade kihlusest maha rõhunud, ainult jahedamalt ja mõnikord pilkavaltki kõneles ta „tulevase Loo perenaisega", jändas ööd kui päevad miilitsa organiseerimisega ja töörahvaühingu loomisega; elas nähtavasti sellele. Almal oli hea meel, et see tema austaja viisakalt tagasi tõmbub; kahte jumalat ei olnud talle tarvis, ta oli viimaks ühe leidnud, kelle juures enam ei kahelnud.

Koju tulles oli Ants Kaarli kohta teravaid sõnu tarvitanud. Kui Alma neid Antsu sõnu hindas, siis näisid need olevat õigedki. Aga kui ta Kaarli sõnu kaalus, siis leidis ta neiski tõde. Ja kuidas võiski tema vend, üks Verihurm, mõttetut ässitust avaldada! Tõsi, ajalehistki

oli juba Lool mitmel puhul loetud, et töörahvas oma nõudmistes liiale läheb; aga puusepp oli mitmel puhul ühes poemehega seletanud, et see on kodanline ajakirjandus, et töörahva lehed hoopis teisiti kirjutaksid.

Kõik nad on ühesugused, need peremehed, sähvas mõnikord Almal mõte peast läbi, kui Ants Reinuga töörahva juhtide samme arvustas. Kõik nad on vaeste tööliste vastu vaenulikud!

Kui ähvardada õige Antsu: jäägem igaüks omale kohale! Sina Loo peremeheks, mina teenijaks nagu mu vennad. Mis nad ka ei ütle või ei tee, senikaua kui nad ausad on, tahan neid kaitsta. Nad on kõik vaesed nagu mina, nad on siiski Verihurmad!

Aga sealsamas mõtles ta heldimusega Antsust, ja vennad jäid tagaplaanile. Ta ootas pulmapäeva, kartes, et mingi ülepääsematu takistus kustki võib tulla, et vaenulik saatus tema õnne kadestab. Seepärast korraldas ta hoolega kõiki suhteid; kõik pidi selge ja puhas olema, milleski ei või talle peigmees ega saatus etteheidet teha, mis põhjendatud oleks.

Puusepaga sai ta kord Antsu ja Reinu äraolekul Lool kõnelda, ja see endine tema järele õhkaja ei jätnud salvamata:

„Nii siis ikka perenaiseks, kui mitte Arumäele, siis Loole! Arusaadav!"

„Mis tähendab: arusaadav?" küsis Alma.

„Praeguse ilmakorra juures on arusaadav, et iga teenijatüdruk katsub perenaiseks saada."

„Usute, et teile oleksin läinud, kui peremees oleksite olnud?" küsis Alma.

„Tingimata mulle, kui Ants sulane ja mina peremees oleksin olnud. Aga jätame selle. Olge õnnelik neid mõnususi maitstes, mis jõukas elujärg annab!"

Antsu ja Reinuga rääkides tõmbas puusepp nüüd alati selge vahe peremeeste ja maatameeste vahele ja näitas, kuidas nende huvid vastamisi seisavad, nagu tuli ja vesi.

Perelauas kõneldi ka meeleavaldustest pealinnas, kongressidest, miitingutest, üleskutsetest, saadikutest, tööpäeva pikkusest ja töötasust, vennastumisest sõjaväljal ja töörahva liialdatud nõuetest. Reinu pahandas

maata-inimeste nõue, et peremeeste aidad, keldrid ja muud panipaigad läbi otsitaks, kas seal mitte suuri viljatagavarasid peidus ei ole kallimate aegade ootel, kuna vaene rahvas nälgivat.

Alma võttis mitmel teisel puhul sõna, kui vaesemat rahvast ja tööinimesi süüdistati. Ta pidas tarvilikuks oma tulevase mehe ja selle omaste ees julgesti kõnelda. See oli tarvilik oma südametunnistuse rahu pärast. Sellele pidi ta alati ütelda võima, et ennast Loo tulevasele isandale ei müü, et kübetki enesest maha ei salga perepojale minnes. Tal oli tundmus, nagu kuulaks alati puusepp tema kõnelust Loo pererahvaga ja naerataks pilgates: oled oma lahkuse ja järeleandlikkusega Loo Antsu võitnud. Mihkli kaotasid oma kangekaelsusega — see oli hoiatavaks õpetuseks. Nüüd katsud teenijapõlvest pääseda, hurmates jõukat Loo Reinu poega. Arusaadav!

Sagedasti sundis teda iseseisvale mõtteavaldusele ja liigagi julgele kõnele ka teine kujutlus: olen vaesest Verihurma perekonnast ja sellepärast oodatakse minult siin alandlikkust. Oodatakse, et ma naeratades heaks kiidaksin, mis peremehed laulavad. Ootavad asjata! Kaarlil on paljudes asjus õigus!

Tõsisem kokkupõrge ähvardas tulla 1. mai töölispüha pühitsemise puhul. Lool anti hea meelega teenijaile see päev vabaks, nad võisid rongikäigule minna. Kui Alma end riietanud ja Antsult küsis: „Tuled sa kah?", jäi see võõrastava imestusega tema otsa vahtima ja küsis viimaks:

„Lähed siis sina ka sinna?"

„Mina ja kõik minu pere oleme töölised," vastas Alma kibedalt naeratades ja pistis enesele Antsu ees punase lindikese rinda. Ants otsis nähtavasti vastuväiteid, mis kaaluksid.

„Meil varsti pulmad..." ütles ta viimaks.

„Pean ma teisi tööinimesi sellepärast häbenema, et lootus varsti perenaiseks saada?"

Ants ei mõistnud sellele vastata ja kõndis tusaselt peretoas edasi-tagasi.

„Ise ütled, et venda leinad..." ütles ta viimaks.

„Õige, mul on lein," vastas Alma, „aga kes tappis mu venna! Kas töörahvas seda sõda tahtis või algas! Näe, töölised nõuavad tänagi, et sõda viibimata lõpetataks."

Ta läks, võttis isa poolt Lindagi ühes, marssis rongis vallamaja juurest marseljeesi helide saatel kalmistule, kus täna küll kirikhärra puudus, aga puusepa, poemehe ja ühe linnast tulnud agitaatori kõned veel ägedamini kostsid kui revolutsiooniohvrite mälestuspühal. Ta kuulas kõnesid tähelepanuga ja leidis mõnegi asja tuliõige olevat. Oli ka väga rõõmus, et Ludvig ei puudunud, kuigi Rätsepa Klaarat näha ei olnud. Mõlemad lasksid endid pärast vallamajas töörahva ühingu liikmeks kirjutada.

„Vaat see on tore!" hüüdis poemees, kes seda juhtus nägema. „Sellest tahan kogu kihelkonnas kuulutada! Verihurmad on siiski tore rahvas!"

Õhtul kutsus Ants Alma enesega kõndima, ja nad läksid tänavat mööda alla järve äärde. Istuti kalda lähedale mättale, noore männi alla. Eha punas ja taevas peegeldus vaikses järvepinnas.

„Tänane päev oli mulle raske," ütles Ants vaikselt: „Otsekoheselt öelda: mulle ei meeldinud, et sa sinna töörahva rongkäigule läksid."

„Seda ma nägin," vastas Alma vaikselt.

„Ja läksid siiski?" küsis Ants imestudes.

„Ega sa ometi ei nõua, et su tulevane naine sul silmist soove peab lugema ja kohe täitma?"

„Seda mitte... Aga ma kardan, et me vahest... Sa näed, missugune vaen töörahva ja peremeeste, üldse vaesema ja jõukama rahva vahel praegu valitseb..."

„Kardad, et hakkame sellepärast omavahel tülitsema?"

„Seda küll mitte... Aga muidu... et vahest teised meil..."

„Saan aru — sul on piinlik mu vaadete pärast! Eks läheme siis aegsasti lahku," sõnas Alma muretult naeratades. „Tulen Loole teenijaks kas või eluajaks! Tahaksin näha, kuidas siin kõik läheb. Seda ma nõuan, et töölisele korralikult süüa antaks, et tal magamisase oleks ja et ta viisaka palga saaks..."

„Aga tööpäeva pikkus?" pilkas Ants.

„Kas sa arvad, et sellest ei maksa kõneldagi?" küsis Alma omakorda. „Astusin täna töörahva ühingu liikmeks, ja see ühing nõuab ka töö-aja korraldamist."

„Oled sa hull, — sa astusid selle ühingu liikmeks! Ja varsti oled Lool ometi perenaine!" hüüdis Ants murelikus ärevuses.

„Arvad, et ma nüüd enam selleks ei kõlba? . . ."

„Alma!" hüüdis Ants ja haaras tema käe. „Sa oled . . . sa oled tubli inimene! . . . Kes kõlbaks paremini Loo perenaiseks ja kes hoolitseks Loo talu eest paremini kui sina! . . . Aga kangekaelne sa oled ja oma õigusest pead kinni . . ."

„Olen üks Verihurmadest," lausus Alma kindla sõnaga, pead kõrgel hoides, enese ette kuhugi kaugele vahtides, nagu näeks seal kogu Verihurmade perekonda ja annaks sellele tõotuse jääda üheks vääriliseks Verihurmaks. „Olen seda ja jään selleks."

Arglikult vaatas Ants kõrvalt temale ja ütles pead vangutades:

„Jah, kui ei oleks niisugused ajad!"

„Peame's aegade järele ennast ja oma vaateid muutma!" ütles seepeale Alma laitvalt.

Ants ohkas.

PUNANE TUUL

*

I

See kõik oli Almal pool unes, pool ilmsi.

Ta kuulis samme, meeste hääli, vaenulikku käratsust ja vandesõnu.

Ta nägi hämaras toas kollaka lambitule valgel üht vanameest voodil lamavat, nägu verine, luitunud sassis habe ja hõredad juuksed verega pritsitud.

Ta lähenes haavatule ja nägi selle külje alt paistvat roosasid, siniseid ja rohelisi piklik-nelinurkseid paberitükke. Voodi üle kummardudes märkas ta, et need on paberrahad — kümne-, viie- ja kolmerublalised.

Nüüd haavatu liigutab end, pöörab end kõhuli, laotab käed laiali, nagu tahaks varjata ja kaitsta oma varandust. Aga mehed tungivad voodi juurde, tõmbavad vanamehe põrandale ja nabivad nobedasti määrdunud rahapabereid, tõuklevad ja rüselevad.

Ümber pöördudes näeb Alma raudkangiga truupi lõhutavat, tolm ja savipuru aina lendab. Kangutatakse lahti mõni tellis, heidetakse põrandale ja kuldrahad tulevad nähtavale, haljad, helekollase karikakra õie karva. Truubi lõõr on neid täis, nii et silme ees lööb kirjuks ja sõrmed tõmbuvad haaramiseks kõverasse.

Mehed tungivad rüsinal lähedale, sirutavad käed kulla järele, tõuklevad, kiruvad, suruvad peotäied raha taskuisse ja pillavad muist põrandale. Haavatu, voodi ees maas, oigab ja sirutab vaevaliselt käsi põrandal veerevate kuldkettakeste püüdmiseks.

Siis röövijad põgenevad, tuli kustub, tuba on täiesti pime, kuulda on vaid haavatu oigeid ja — Alma ärkab.

„Mis on?" küsib ta ehmunult pead tõstes.

Ants istub voodi veerel, täiesti riides, kaabu peas, püss põlvil, alati rahulik-sõbralikul näol pilvine ilme.

„Taga-Sombal on öösel röövlid käinud, peremehe poolsurnuks peksnud, pea lõhki löönud, raha ja kraami riisunud," lausub ta süngelt.

„Seda ma just praegu unes nägingi!" ütleb nüüd Alma.

„Me siin rõdul pidasime seda kahja, vist kuulsid läbi une," arvab Ants. „Lähen miilitsaga sinna. Isa kui vallavanem peab kaasa tulema." Ja lisab siis etteheitvalt: „Ei või enam öösiti rahulikult magada!"

Alma tundis enese milleski süüdi olevat ja lausus nagu lohutuseks:

„Ehk tabatakse, siis on teada, kes olid."

Ants tõusis püsti, tegi minekut ja urises veel pahaselt:

„Tabatakse! ... Kust?! ... Lähevad Suurde metsa — mine püüa sealt! Praegu kõik maailm kahtlast rahvast täis! ... Ja kes neid püüab! Oskar, see vemmal, ka veel koju tulemata — vist veel ehal —, oleks teise kaasa võtnud."

Juba kevadest saadik käisid kuuldused, et lääne pool Eralat suures kroonu metsas on kahtlasi isikuid hulkumas. Teati kõnelda, et mitmed siitnurga mehed olevat pärast Veebruarirevolutsiooni sõjaväljalt põgenenud ja nüüd end metsas varjavat. Mõned vargused metsataludes aitasid neid kuuldusi kinnitada ja karjased olid näinud metsas oma silmaga soldatirõivais hulkureid.

Peremehed jäid muresse, lukustasid hoolsamini ööseks aida- ja laudauksed, laadisid püssid ja jätsid magama minnes hundisilma lauale põlema. Perenaised sosistasid õhtuti palvesõnu ja tüdrukud nautisid jubeduse-erutust. Sulased ja popsid aga naersid varandusega inimeste hirmu üle ja püüdsid seda oma juttudega süvendada.

Et aga siis mõne nädala jooksul midagi ei juhtunud, rahunes meeleolu pikkamisi ega hoolitud enam palju

metsameestest. Las hulguvad seal Suures metsas, kuni sõda lõpeb ja igaüks võib oma koju minna! Las varjavad end, kui nad midagi kurja ei tee. Mis mõte seal kaugel Poolamaal või Karpaatides lasta end tappa!

Seal levis aga korraga heinaaja algul pühapäeva hommikul kõiki kohutav teade Taga-Sombast, Erala viimasest metsaäärsest talust, kiiresti üle küla, ühest perest teise: peremees pekstud öösel poolsurnuks, toad ja ait riisutud tühjaks.

Alma ei rahunenud mehe sõnadest niipea, vaatles voodil lebades ikka uuesti neid poolunes nähtud ja kuuldud verise kuritöö üksikasju. Muidugi, Taga-Somba peremees on ihnuskoi, kellesarnast ei ole ümberkaudsuses, ehk olgu siis vahest Roosaare punahabe seal üle soo, kelle maa peal on Alma isa hurtsik. Aga ihnustki ei ole ometi õigus röövima minna!... Muidugi tegid seda metsamehed, hulgused, aga Ants tahab nagu mullegi midagi ette heita. Eks ikka seda, et olen popsi tütar ja popsidega ühel nõul, kui need peremeeste hirmu üle naeravad. Oh jaa, seal on see õnn perepoja naiseks saada!

Nii vaikselt ja ilusti oli alanud tänane pühapäev, ei milleski polnud märki öisest veretööst. Alma oli virgunud vara kuke sagedasest kiremisest ja esimene mõte oli tal olnud: jälle vist kuiv — seinal hele laik päikesevalgust! Juba ammu oodatakse vihma, aga nüüd jälle see punane kuldsete vöötidega kukk! Muud tema hommikune laul ei tähenda kui kuiva! Vanaperemees peatub iga päev murelikult põldude ääres, ei lausu küll sõnagi, aga näoilmest võib lugeda, et ta kardab pikka põuda. — Alma ei raatsinud veel peletada und silmast ja lebas poolvirvel Antsu kõrval, kuni kell peremehe toas tõmbas kähisedes kui kopsuhaige hinge ja lõi neli kõmisevat lööki. Alma tõusis istukile, heitis pilgu enda kõrval sügavasti magavale Antsule ja ronis temast ettevaatlikult üle. Riietus siis kärmesti ja astus kikivarvul peretuppa. Karjapoiss magas magusasti, kärbsed lahtise suu ääres ja paljastel jalasäärtel, mis rippusid üle voodiääre.

Alma raputas teda õlast ja hüüdis sosistades: „Artur, tõuse üles!"

Teises nurgas väikesel koikul magas seakarjus Liisi. Alma pidi juba teda äratama, aga siis tuli talle meelde õetütar Linda, kes sama vana. Ta jättis Liisi veel äratamata ja ruttas läbi köögi õue. Peatus ja vaatas ilma: taevas oli kahvatusinine, nagu kergest udust looritud, ei kuskil pilve tombukest ega narmast. Päike oli veel rehe taga, selle vari kattis poole puhtaks pühitud õuemurust. Sammi tuli aida eest oma kuudist, ringutas korra, punase ja valge lapilist selga nõkku lastes ja käppi ette sirutades, sörkis siis saba liputades Alma juurde, pistis talle nina pihku, sai selle eest mõne silituse ja vehkis nüüd kõigest väest oma vihtja sabaga.

Alma läks aida ette, koputas kõvasti uksele ja hüüdis: „Hilda! Päev juba kõrgel! Lehmi lüpsma!"

Varem, mõni kuu tagasi, kui ta siin „nooreks perenaiseks" hakkas, oli tal see pere äratamine üsna vastumeelne, seda enam, et Hilda oli ta sõtsetütar ja Liisi alles laps. Ammu ta oli veel ise teenijatüdruk ja perenaise käsutada, aga nüüd peab ta sundima teisi ja nägema nende uniseid ning sompus nägusid!

Hilda tuli küll varsti aidast, lüpsik käes, tuli Alma järel lauta, aga näis olevat varasest äratusest tusane ega lausunud tükil ajal sõnagi.

„Kiriku ka täna lähed?" mühatas ta viimaks, ühe lehma alt teise alla minnes.

„Eks pärast näe, kui Ants üles tõuseb... Ega siitrahvas suur kirikuskäija ole," vastas Alma lüpsiku kohal kükitades ja pehmeid nisasid sõõrutades.

„Kirikhärra jutlustada nüüd iga püha rikaste suupäraselt!" rääkis Hilda. „Aina siunata vaesrahvast ja töölisi! Mineval pühapäeval ütelnud niisukesed laulusõnad: „Edasi, edasi! Siion, mine edasi! Kes sind kõikepidi kiusab, jäta tema kuulmata!" See tähendas muidugi: ärge kihutajate ega ajalehtede „kiusamisi" kuulake! Siis hoiatanud veel kogudust Vale-Kristuse eest! Et kõik need Venemaa korratused olla Vale-Kristuse kätetöö!"

„Seal sünnib ka tõesti hirmsaid asju! Loe ajalehest! Aina röövimised, ohvitseride ja mõisnikkude tapmised, segadused ja mässud," sõnas Alma tasakesi, murelikult.

„Oled sa ka imelik," vastas Hilda etteheitvalt. „Kui

seal kolm aastat soldateid tapalavale saadeti, ei olnud see sulle midagi! Aga kui nüüd mõni tapakubjas — sest mis üks ohvitser muud on! — või talupoegade vereimeja mõisnik maha lüüakse, siis sul süda kohe hale!"

„Sa kordad oma tulipunase lehe sõnu!"

„Sinule on see leht nüüd muidugi tulipunane! Sa juba niihästi kui perenaine!" urises Hilda.

„Jäta see jutt!" tõrjus Alma sõtsetütre sõbralikku nööget ja lausus üsna tasa: „Hoolt ja muret kümme korda enam kui teenijapõlves! Ja oleks veel, et see üksi!"

„Oh sa vaesekene!" pilkas Hilda. „Võid siiski mureta olla: nälga nad sind siin ometi ei jäta ... Seisa, kurivaim!" (See oli öeldud Mustikule.)

„Nagu nälg oleks üksi, mida kartma peab!" lausus Alma teise lehma alla minnes, lüpsik käes.

„Oo, ära ütle! Meie linnas teame nimelt näljast üsna tõsist laulu laulda!" rääkis Hilda lehma all kükitades. „Tuleb mõnigi kord tühja kõhuga magama heita ega ole lootust, et hommegi saad süüa ... Ise veel kannatad, aga väikesed õed uluvad ja vinguvad, nii et läheb südamesse. Trööstid ennast sellega, et ise pole süüdi, et oled otsinud tööd, kas või näljapalga eest! Ja et sõja ja nälja on toonud kapitalistid, pursuid ... Lapsed sellest veel aru ei saa ... Seisa, sindrinahk!"

„Ära kõnele lehmadega kurjasti, nad ei anna piima kätte!" tõreles Alma.

„Või veel!" pahandas Hilda poole häälega. „Lööb lüpsiku ümber, vaata siis, kuidas see rasvahani kaagutama hakkab!"

„Sa pead tõesti oma keelt talitsema!" noomis Alma sõbralikult.

„Oh jaa!" ohkas Hilda ja jätkas kurva kibedusega: „Kes niisuguse viletsuse-kooli läbi teinud, nagu mina, sellel ei ole mesimagusaid ega õrnu sõnu! ... Seisa, Mustik! ... Kärbseraiskasid ka musttuhat ... lehma kallal ... Muidugi, ma olen sulle tänulik, et mulle siia moonapalgaga teenistuse sokutasid."

„Tänu pole tarvis," lausus Alma, „aga sõnadega ei maksa kedagi pahandada. Sellega ei paranda asju karvaväärtki ..."

Natuke aega kuuldus poolhämaras laudas aina „sirr! sorr! sirr! sorr!“ ja „seisa!“, siis tõusis Alma ja ütles, lüpsik käes, minema hakates:

„Kui tuled pärast mind kurnama, lase viimane kui tilk läbi marli!“

„Püüame seda teha!“ vastas Hilda pilkavalt.

„Ega töö pärast sulle kellelgi midagi ette heita ei ole . . .“

„Küll aga suu pärast,“ täiendas Hilda.

Kui Alma tuli lauda juurest üle õue toa poole, seisis vana Rein murul päikesepaistel, säärega saapad jalas, särgiväel, palja päi, suu pisut paokil, murelik ilme eile õhtul puhtaksaetud sügavakortsulisel näol, ja vahtis silmi pilutades hoonete vahelt pehme rohekashalli rukkimüüri poole.

„Eks ole ilus pühapäevahommik!“ ütles Alma.

„Mis sest ilust — vihma oleks hädasti vaja!“ vastas peremees pead vangutades.

„Nii see siin ilmas on: mis ilus, ega sellest igakord kasu ole,“ lausus Alma.

Reinuga mõningaid sõnu vahetades ja temalt sõbraliku pilgu saades muutus Alma alati rõõmsamaks ning julgemaks, ta tundis enese siis oma inimesena, talitas kärmemini ja ümises selle juures laulugi. Mitte küll nõnda kõvasti kui tüdrukupõlves, olgu siinsamas Lool, naabruses Arumäel või oma isakodus, Hurma hurtsikus.

Ta läks peretuppa, äratas nüüd Liisi, talitas siis köögis hädalisemad talitused ja nägi läbi akna, et vana Rein ise, Antsu äratamata, hobuseid valjaidpidi tallist väljale viib. Kõik oli korras, Alma läks tuppa ja ronis Antsu selja taha. Võis veel tunniks või kaheks suikuda.

Päikesepaisteline pühapäevahommik ja äia lahkus oli tema meele muutnud nii rõõmsaks ja rahulikuks, et ta silmad sulges ja varsti uinus.

Nii oli alanud tänane päev. Aga nüüd, tund hiljem, korraga see röövimislugu! Mitte kuskil Venemaal, vaid siinsamas, poolteise versta kaugusel, seal, kus Suure metsa müür sinakalt rohetab, otse selle müüri läheduses.

Alma tõusis nüüd voodist, riietus ja läks kööki, kus

Hilda juba keskhommikuks pannil liha säristas. Taga-Somba loost kõnelema hakates lausus sõtsetütar pilkavalt:

„Ega nad kohta ära viinud! Ja kellele sellest rahast seal sängikotis või ahjutruubis kasu on! Vaesed soldatid, sõjaväljalt eluga pääsenud, peavad end metsas varjama ja nälgima — mis ime, kui mõnes talus õnne katsuvad!"

„Ei, ei! Röövimine jääb röövimiseks!" tõrjus Alma. „Ja et nad pealegi peremehe poolsurnuks lõid, see on ikka hirmus!"

„Või nüüd korraga hirmus!" osatas Hilda. „Aga kui sõjaväljal tuhandeid ja miljoneid tööinimesi kui lojuseid maha tapetakse, kas see ei ole hirmus?! Su oma kaks venda tapeti seal ja aeti auku, kas see ei olnud hirmus?! Ja küsime: mis eest?! Kelle eest?! Isamaa ja keisri eest?! Kui nüüd kõik need, kes end tappa ei taha lasta, sõjaväljalt ära tulevad ja metsades end varjama peavad — siis tõstetakse kisa: jooksikud, põgenejad, kurjategijad, röövlid. Püüdke kinni! Saatke tagasi! Et kapitalistid seal neid muudkui tappa võiksid!"

„Sa oled tõesti liiale läinud!" noomis Alma sõbralikult. „Seisad röövlitegi eest! Ja kõik need sõnad suus, mis lehest loed või mõne ässitaja suust kuuled! . . . Igal asjal on siiski oma piir."

„Aga sind ei tunne enam ära! Justkui põline hallparuni naine!"

Pärast keskhommikut tuli Rätsepa peremees naabritalust, et sündmusest lähemalt kuulda.

See oli käbe vanamees, lõua otsas kaks halli habemepuhmast, kõver piip hõõgudes või kustunult alati suunurgas.

Varsti tormas käratsedes sisse ka Vahastu Hindrek, tõmmukas, paljaksaetud näo ja paljastunud peaga, kõhn keskealine mees, ja nõudis uudiseid. Istuti Antsu tuppa, mida ka võõrastetoaks nimetati, ja jäädi kahja pidades vanaperemehe seltsis Antsu ootama.

Ei läinudki kaua, kui teelt kostis kõva kõne ja varsti ka sammud rõdul. Ants astus ees, püss kaenlas, tema järel miilitsaülem — puusepp Jakob, ja tema abi — poemees, kõik püssidega.

„Noh, saite kätte?" küsis Rätsepa vana käbedalt, piibunosu suust võtmata.

„Mine püüa hunti metsast!" lausus Ants, pani püssi kolksatades nurka ja istus võõraste juurde.

Alma toetus voodi äärele ja küsis rahutu uudishimuga: „Mis seal's õige on juhtunud?"

„Röövimine, mis muud!" vastas Ants peaaegu kurjasti.

Poemees lükkas oma niisked õlekarva salgud otsaesiselt ja hakkas lõbusasti vestma, nagu puutuks asi mõnesse külapoiste laupäevaöisesse tempu:

„Tulnud teised keskööl sisse, just nagu mardisandid, näod kõigil tahmaga määritud. Üks käratanud kohe: „Tuli põlema!" Küünalt pole neil kaasas olnud ega ka laternat, ainult tikud. — „Meil pole lambis õligi," vastanud peremees aralt, end voodis istukile ajades. — „Mis kord see on, et lambis pole õli!" käratanud üks tulijaist. „Eks te tea, et inimesepoega peab kui varast alati öösel ootama!" Perenaine matnud enese vaipade alla ja hüüdnud aina Jeesukest appi. Aga egas see mõni miilitsamees ole, et appi tuleb. Ehk kuidas ta aitakski, ta ju sõjariista ei salli!"

„Mis sa'nd jälle albid, kõnele mõistlikult!" pahandas Vahastu Hindrek.

„Kuidas mõistlikult?" osatas poemees. „Kõnelen, kuis asi oli. Saadud viimati tuli põlema, siis löönud vanamehe põlved värisema ja ta hakanud armu paluma. „Egas me vargad ole," ütelnud üks metsameestest, „andke natuke raha, raas liha ja leiba — läheme jälle oma teed!" Aga kus Taga-Somba vana, see kitsipung, raatsib anda! Hakanud veel teisi noomimagi: et kuidas te tohite nõnda öösel sisse tulla ja inimesi hirmutada! Selle peale saanud metsamehed üsna pahaseks, üks tõmmanud revolvri ja käratanud peale: „Kus raha, ihnuskoi?" Vana öelnud, et raha polevat üldse, ja eit voodis hüüdnud veel kõvemini Jeesukest appi, kes aga tulekuga viivitanud. Siis lõppenud meeste kannatus ja üks neist andnud kas revolvripäraga või rusika kondinukkidega vanale ühe vastu larhvi."

„Kus ta's rusikaga, kui vanal nägu lõhki!" viskas Ants pahaselt vahele.

„Nagu rusikaga ei või nägu lõhki lüüa!" imestas poemees. „Egas niisukese nälginud mehe sõrmekondid pehmemad ole kui revolvripära! — Niipea kui andnud selle obaduse, kohe vanamehe keelepaelad lahti, just nagu õlitatud! Siis läinud kõik kiiresti: vanamoor tõmmatud voodist välja, kott kärinal lõhki ja sisu puistatud põrandale. Eks olnudki seal raha enam kui põhku! Küll lasknud vanamees kõhuli peale, et kaitsta, aga kus sa enam! Metsamehed ajanud siis seda paberipuru kaukasse, niipalju kui mahtunud, aga siis nõudma: kus kuld on? Jälle puigelnud vanamees kangekaelselt vastu. Niipea kui ta saanud teise lärtsu, kohe öelnud, et kuld on truubis kivi all. Ruttu toodud vöörusest kang, lõhutud kivid lahti, ja eks olnudki see kallim vara seal! Aetud seegi kaukasse ja mindud siis aita, kus tüdruk maganud. See pole esiti tahtnud sisse lasta ja küsinud ikka: „Värdi, kas sina oled? Värdi, kas sina oled?" Suure ähvardusega saadud viimati sisse, aga tüdrukut pole puudutatud, seasingid meeldinud võõrastele rohkem. Võtnud siis teised sealt tublisti toidupoolist ja sammunud vilet lüües Suure metsa poole."

Puusepp Jakob katsus tõsiseks jääda, peremehed olid sünged, Alma tundis sündmuse pärast muret, Vahastu Hindrek aga hüüdis vihaselt:

„Ise au pärast miilitsaülema abi, aga kõneleb röövimisest kui naljatembust."

„Pean ma siis uluma ja hambaid kiristama?" küsis poemees ja vahtis oma punaste haiglaste silmadega avameelselt Hindreku otsa.

„Siin on nüüd see revolutsiooni vili!" jätkas Hindrek kõvasti, nagu kõneleks ta suurele hulgale. „Kurjategijad lastakse lahti, varastele ja röövlitele antakse vabadus, soldatid põgenevad polkudest, ülemust enam ei ole, urjadnikud kihutati minema — olgu ja elagu siis veel varandusega inimene!"

„Kas juba igatsus tsaari ja urjadniku järele?" salvas miilitsaülem puusepp Jakob vaikselt.

„Igatahes oli kord, aga nüüd ei ole!" vastas Hindrek.

„Kord oli siis kindlam küll," kinnitas nüüd ka Rätsepa vana Hindreku järele. „Näe, minugi poeg kirjutab

polgust, et soldatid ei kuula enam põrmugi sõna, olgugi et ta on ohvitser ja pagunitega!"

„Igatahes teevad niisugused asjad, nagu täna öösel Taga-Sombal, tõsiselt muret," ütles nüüd ka vana Rein, kes seda nääklust seni avasui oli kuulanud.

Hindrek aga jätkas oma pahandust uue korra pärast:

„Hea küll — teie ei tahtnud enam urjadnikut, siis pannud tema asemele kellegi teise — aga nüüd korraga: miilits! Mis on miilits?"

„Mis sel miilitsal viga?" küsis puusepp teravalt.

„Mis tal viga, küsite veel?! Või mis tal viga!" osatas Hindrek ärritatult. „Iga kaltsakas võib punase sideme käise ümber panna, püssi kätte võtta — ja see on miilits! Kõik varaste ja röövlitega ühe mesti mehed!"

Alma tundis, kuidas tema hing kihvatas, Ants ja vana Reingi köhatasid piinlikult, poemees sööstis toolilt ja vaatas puusepa poole, nagu ootaks ta sellelt käsku.

Puusepp Jakob tõmbas otsa kipra, kulmud kokku ja vaatas nurka, kuhu oma püssi oli nõjatanud. Siis ütles ta rahulikult, aga sõnu teravalt lõigates:

„Miilits on asutatud valitsuse käsul. Kes teda teotab — vallamajas on pogri ja linnas vangimaja!"

Alma hingas kergemalt, nagu oleks ta ise seda öelnud. Mis siis veel: temagi vennad on töölised, isa popsnik, ja nüüd tuleb see kisakõri ja ütleb: röövlitega ühe mesti mehed! Muidugi on nüüd kehvikud miilitsas enamuses, aga kes tohib neid nõnda kahtlustada!

„Süüdi on rokal ja süüdi vasikal," võttis Rein lepitavalt sõna. „Mis siin tülitseda või . . ."

Ta ei saanud veel lõpetada, kui Hindrek vahele hüüdis:

„Vaata veel mul ähvardajaid! Arvate, et ma kardan teie pogrit ja vangimaja!"

„Kardate või ei, see on ükstapuha, aga pokri võidakse ometi viia," lausus poemees. „Ega me asjata sidet ja püssi kanna!"

„Jätke nüüd!" manitses Ants.

Ja Rein oma näoilmega lisas veel mõjuvamalt:

„Mis te nüüd kemplete, asja ees, teist taga!"

Hindrek vaigistas oma sõjakust, katsus naeratadagi, aga hääle hoidis endiselt kõrge ja ähvardava:

„Ma ei taha öelda midagi halba, aga te näete ise, mis nüüd sünnib: aina röövitakse!"

„Enne rööviti kah!" vastas poemees.

„Enne rööviti!" osatas Hindrek. „Siis oli, kes taga ajas, vargaid ja röövleid otsis! Aga mis nüüd!"

„Ega nüüd muidu enam julgelt elada või, kui Suur mets tuleks läbi otsida," lausus Rein mõtlikult, ja kõik pidid sellega nõus olema. Aga lähemalt sellest ei kõneldud, puusepp poemehega tegid minekut.

Vaevalt olid nad läinud, kui Hindrek algas uuesti, oma viha nüüd julgemini välja valades:

„Ah või Suurt metsa tahate läbi otsida! Aga kes otsib?! Eks ikka seesama miilits!... Aga kes on seal miilitsas? Nende varaste ja röövlite sõbrad! Ei need püüa kedagi kinni."

„Mis siis teie arvates tegema peaks?" küsis Alma end rahulikuks sundides.

„Ah mis peaks tegema!" kordas Hindrek. „Kõige esiti tuleks kõik need maatamehed, popsnikud ja saunikud läbi otsida — siis on röövitud asjad käes ja Taga-Somba röövlid ise ka teada!"

Nüüd ei saanud Alma enam rahulikult vaikida.

„Nii?! Või kõik saunikud ja popsnikud tuleks läbi otsida!" hüüdis ta ärritust varjates. „Minu isa on ka popsnik — ja teie arvate kohe, et ta sellepärast on varas või röövel?!"

„Einoh, kes seda ütleb, et teie isa!..." kogeles Hindrek kõrvalepääsu otsides. Aga Alma ei lasknud teda edasi kõnelda, ajas selja sirgeks ja lausus siis Hindrekule otse silmi vaadates:

„Siis ärge ütelge: k õ i k popsnikud ja saunikud tarvis läbi otsida!"

Hindrek ei osanud järsku sõnagi lausuda, Rätsepa vana aga lükkas piibunosu suunurka ja altkulmu Alma poole piiludes lausus lepitavalt:

„Kes siis õige inimese juurde tohib puistama minna! Kus sa sellega! Kui just kellestki teada, et ta kahtlane, siis on iseasi!"

„Peaasi: Suur mets tuleb läbi otsida," algas jälle

Hindrek. „Kahju ainult, et miilitsal püsse vähe. Seal on need väejooksikud peidus ja tulevad näljaga röövima."

„Mets mitukümmend versta pikuti ja laiuti — vähe meestega ei maksa sinna minnagi," arvas Ants.

Hindrek ei pääsenud aga oma mõtteist ega kuulanud teiste juttu, vaid jätkas vähe aja pärast, kuigi vaiksemalt:

„Mina aga ütlen, et praegune kord ei kõlba mitte koera p . . . . . gi! Maata-inimesel on täielik voli, meiesugune muudkui värisegu!"

„Eks võtke's vikatid selga ja minge kukutage see praegune kord!" ütles Alma.

„Minu ohvitserist poeg kirjutas . . ." algas nüüd Rätsepa vana piipu popsides, mis ammu oli kustunud.

Aga Hindrek lõi vahele:

„Karistussalgad peaksid jälle tulema!"

„Kas nagu viiendal aastal?" küsis Alma vaenulikult.

„Midagi peab ometi sündima!" hüüdis Hindrek.

„Seda n'd küll," möönis Rätsepa vana. „Niisama ei või see ometi jääda!"

Hindrek jätkas oma mõtet:

„Muidu oleme varsti puupaljad. Tööd enam keegi teha ei taha, nõutakse aina palka. Loe lehti: muud ei ole kui miitingud, segadused, streigid, mässud ja rahutused! No kaua see's nõnda võib kesta!"

„Ei või lastagi kaua kesta," möönis jälle Rätsepa vana, „nende lehed nõuda juba, et maa tuleb kõik ära võtta ja komiteedele anda, liikuv varandus ära jagada."

Almale läks siin õhk raskeks, ta astus rõdule ja läks sealt aeda. Sirelipõõsaste taga värava juures seisid poemees, puusepp ja Hilda.

„Uue korra algupäevil võis nendega ühes töötada ja asju ajada. Aga nüüd — ära mine kõnelemagi!" See oli puusepa hääl. Temale vastas poemees leplikumalt:

„Neid on mitmesuguseid. Võtame või siit Reinu. Niisugusega saab kõnelda, ei ole tal ka vihavaenu vaesema inimese vastu . . ."

„Kes siin vihast räägib?!" kuuldus nüüd Hilda käre hääl. „Aga meie ja nende huvid on kui tuli ja vesi!"

„Kas nüüd nii nagu tuli ja vesi," kahtles poemees.

„Samuti kui hundi ja lamba huvid!" kinnitas Hilda.

„Mõlemad pooled on inimesed, ainult teine rikas, teine vaene," seletas poemees, mispeale talle puusepp tüdinult ütles:

„Sa oled alati paindlik, poliitika ei ole sinusuguse asi! Sa ei kõlba võitlejaks! ... Lähme parem minema!"

Alma läks Hildale värava juurde vastu. Sõtsetütar võttis tal käsivarrest kinni ja nad pöördusid õue.

„Kes see poemees õige on?" päris Hilda, kes oli siinnurgas veel võõras.

„Naine peab kiriku juures poodi."

„Ja ta ise?" küsitles sõtsetütar halvakspanevalt.

„Logeleb, kõneleb poliitikast ja kõigist ilma asjust, lõõbib, targutab, vaidleb, jändab seltsides ja koosolekutel, mängib kõiksugu pillisid ... Ta on palju lugenud, teab palju, aga elab kirjut elu! ..."

„Ja niisugusele siis antakse püss kätte!" ütles Hilda laitvalt.

Ants ja Alma kohmitsesid õhtul juba magamaminekut, tuba oli üsna hämar — õunapuud õhtupoolse akna taga varjasid ehavalgust, kui rõdu trepil kuuldusid töntsid sammud ja kepi kolksatused.

Alma vaatas küsivalt Antsu otsa ja tõmbas enesele suurräti ümber.

Juba peatusid sammud ja põrutati uksele.

Ants tõusis aeglaselt istmelt ja hüüdis: „Sisse!"

Hämarasse tuppa astus kõrge kogu, pea kuklas, halli nüri habemega lõug esile tõstetud — tulijas võis kergesti ära tunda Arumäe peremehe. Teretamata astus ta paar sammu edasi, lüües kepiga kolks! ja kolks! vastu põrandat, nagu tahaks ta sellega kedagi hirmutada.

„Näh, see ju onu! Ma arvasin juba, et mõni metsavend!" naljatas Ants ja lükkas tulijale tooli. „Alma, süüta lamp, siis nagu hubasem!"

„Rein juba magab või?" küsis Arumäe vana viimaks, kübarat peast võtmata, ja laskus toolile.

„Ta vist heitis juba sängi," vastas Ants, „aga eks ma või vaadata." Ta läks isa-ema tuppa.

Alma otsis tikku ja seadis kummutil lampi, oodates, kas Arumäe vana, kelle juures ta mõne aasta oli teeni-

nud, teda ei kõneta, temalt viisakuse pärastki ei küsi midagi. Aga ei, külaline vaikis kangekaelselt, köhatas vaid paar korda ja kolistas kepiga vastu põrandat.

„Kas teie ka nüüd nende röövlite pärast rahutud olete?" küsis Alma juttu tehes, enam kiusamiseks kui viisakuse pärast.

„Hm!" mühatas Arumäe vana lühidalt, aga muud ei vastanud ka midagi.

Ei kõnele minuga, mõtles Alma, aga kiusata võin teda ometi, ja küsis uuesti, puudutades kõige õrnemat kohta:

„Kuidas see protsessimine Mihklist pojaga nüüd läheb? Kas võidab ikka tema, nagu kuulda, või võidate teie?"

Nüüd köhatas võõras vihaselt ja kolksas kepiga kõvasti vastu põrandat, nagu tahaks ta öelda:

„Jätke mind rahu, kuradi päralt!"

Alma ei mõelnudki teda rahule jätta; nii, heast südamest, tahtis ta pisut kiusata oma vana peremeest ja jätkas:

„Kuidas nüüd ka teenijatega rahul olete? Otto olla tubli töömees, aga väga sõjakas ega lasta endale palju ütelda. Eks nendega ole igaühega sõdimist, nagu minugagi omal ajal."

Parajasti tuli Ants teisest toast ja Rein tema järel, särgiväel, kotad jalas.

Nüüd tuli Arumäe vanal meelde teretada, ta tõusis istmelt ja andis kätt, esiti Reinule, siis Antsule, ainult Almast pöördus kärmesti kõrvale, kui see pani lambi otse tema lähedale lauale.

„See on minu naine Alma, ehk mäletad veel," ütles Ants lõbusa lahkusega.

Aga Arumäe vana ei vaadanud tema naise poolegi, mühatas midagi, hoidis oma lõua halli nüri habemega kõrgel, kolksas kepiga vastu põrandat ja algas siis:

„Tahtsime homme luhta minna. Aga nõnda ometi ei või! Taga viiakse viimane kui raas kodust või pannakse majad põlema! Kõik võib praegusel ajal sündida! Kaitset kusagilt loota ei ole! Miilitsat usaldada ei või. Seal ka vargakamba mehed!"

Ants puhkes kõvasti naerma, Rein ja Almagi naeratasid.

„Mina ise ka miilitsamees, ka vargakambas," naljatas Ants. Aga Arumäe vana jätkas pahandades:

„Rein on ometi vallavanem, tema peab vastutama, kui midagi sünnib!"

„Egas ma mõni assekurants ole, et vastutama pean," vastas Rein ahju äärde toolile istudes. „Meil endal kah luhta minek — kes meil valvab?!"

„Eks võiks ju paar miilitsameest saata öösiti küla vahele kõndima," ütles nüüd Ants tõsiselt. „Ainult aega kõigil heinaajal vähe."

„Mina seda miilitsat ei usu!" urises Arumäe vana. „Ehk miilits läheb Taga-Sompa, mitme versta kaugusele, taga võidakse mu talu ikkagi tühjaks teha."

„Peate ise valvama," lausus Rein jahedalt.

„Niipea kui midagi peaks juhtuma, kirjutan oma ohvitserist poegadele, küll need juba teavad, kes vastutama peab!" hüüdis nüüd Arumäe vana.

„See teadmine ei maksa praegu midagi!" mühatas Rein.

„Iga talu juurde peab öösiti miilitsapatrull pandama!" nõudis nüüd Arumäe vana. „Ja et ainult perepojad oleksid!"

„Eks kutsu siis oma pojad ka miilitsasse, palju meil muidu perepoegi on!" ütles Ants ja lisas: „Mis meil ongi miilitsas perepoegi, need teevad päeval tööd ja öösel tahavad magada."

„Küll me veel näeme!" ähvardas Arumäe vana üles tõustes, vajutas peoga kaabu põhjale, mühatas „head õhtat!" ja kõmpis välja, hoides kõrgel halli habemega lõuga ja kolksates kepiga igal sammul kõvasti vastu põrandat.

Rein tõusis ka ja hakkas tuba mööda kõndima, käed vaheliti seljal, ja arutas naljatades:

„Ta veab enesele ikka linnast külalisi — toogu ka nüüd! Las trallitavad ööd otsa — ega siis vargad julge läheneda!" Aga seisatama jäädes, hõõrudes peoga karedat lõuga ning põske, ütles tõsiselt, vaadates lambi rohelisse varju:

„See vallavanema-amet läheb järjest raskemaks. Igaüks tuleb nina alla: sina pead vastutama! Sina pead kaitset andma! . . . Peaks vist ameti maha panema. Kui

oleks endised rahulikud ajad, siis vahest veel... Vanadus hakkab ka lähenema... Ongi käes... Tervis ka sant... Matab vahel hinge ja jalad öösiti aina tuikavad." Ta jäi kurblik-tõsiseks, kuulatas tuulekohinat akna taga õunapuis, pöördus siis ja läks aeglaselt oma tuppa.

„Sulle su endine peremees kätt ikka ei andnudki," ütles Ants noorikuga kahekesi jäädes sõbralikult nöögates.

„Ütle veel, et seisuste vaheseinu pole!" vastas Alma varjatud kibedusega. „Sinu ema ja onu ei saa unustada, et olen olnud varem vaene teenija."

„Mis sul sellest!" sõnas Ants haigutades.

„Ei sa nõnda ütleks, kui nende kõrkust omal nahal tunda saaksid!" lausus Alma ja ohkas vaikselt.

II

Almal oli olnud enne pulmi palju unistusi tulevasest tegevusest Lool. Oli oodanud ainult aegu, kunas võib hakata neid teostama. Nüüd, mõni kuu hiljem, oli ta matnud juba mõnegi neist unistustest. Matnud küll ajutiseks, sest kui ükskord vanaperenaine surnud — seda mõtet pidas küll Alma lausa patuks ja peletas ta kohe! —kui tema siin ise täielik perenaine, siis, jah siis alles seab ta selle maja seestpoolt korda! Tulgu siis külalised Eralast või kaugemalt, tulgu või linnast, nad peavad nägema, et siin ei elata toredasti, kaugelt lihtsamalt kui Arumäel, aga puhtamalt, ilusamini ja korralikumalt.

Nüüd on selgunud, et ta ainult võõrastetoas, kus ta Antsuga elas, võis talitada iseseisvamalt. Kümnekopikased sõjapildid, pildid Joosepist ja ta vendadest kui ka Koljati pea raiumisest — kõik vanaperenaise poolt siia asetatud — olid siit viidud juba pulma eel. Olid jäänud mõned ülesvõtted mustades raamides, klaasi all, millistel vana Rein või Ants istus teiste hulgas. Alma valis neile sündsad kohad ja hoidis nende raamid ja klaasid puhtad.

Muidu oli siin asjade paigutusel nii vähe peamurdmist; neid oli üldse vähe, ainult vajalikud, ja neile olid

varsti kindlad kohad leitud. Ei sohvat, pehmeid toole ega laeni ulatuvat peeglit nagu Arumäel.

Seda tuba pidas Alma oma reduks. Tõsi küll, see oli ka Antsu oma, aga seepärast veel kindlamaks reduks. Rein tuli siia vahel poja laualt mõnd ajalehte, ajakirja või arvet otsima, vahel ka niisama, nähtavasti igavuse pärast. Istus Antsu laua ette toolile või hakkas aeglaselt tuba mööda edasi-tagasi kõndima, käed selja peal vaheliti, ja veel aeglasemalt kõnelema, kas rahutu aja sündmustest ja meeleoludest, valla asjust, talu muredest või oma elukäigust. Hääl kostab tal pisut murelikult, aeg-ajalt heidab ta vargsi pilgu miniale, nagu kaheldes, kas teda ka kuulatakse. Alma kuulab teda käsitööd tehes, heidab vahetevahel tema tüsedale, pisut vimma vajunud kogule ja sügavakortsulisele, rahuliku, mõnusa ilmega näole pilgu ja lausub mõne sõna äia jutu sekka. Ta ei saa unustada, et vanaperenaine, kõrgist Arumäe soost, ei või põrmugi sallida neid Reinu käikusid minia poole ja kõnelusi temaga, endise teenijaga, teenijaga siinsamas talus.

Siia, Alma ja Antsu tuppa, ei too oma seisusest lugupidav vanaperenaine jalgagi. Kui on midagi tarvis talituse asjus öelda, siis ütleb seda ukse vahelt, ja tõmbub kohe jälle tagasi. Ka Oskar ilmub vahel peretoa lävele, katsub lõõpida, kui aga Alma jahedalt vastab, tõmbub kohe tagasi.

Tahtis aga Alma suuremat rahu ning üksildust ja oli tal talitustest mahti, siis läks ta aiast redeliga pööningule. Siin läänepoolses otsas oli väike laudseintega toake, päike paistis suurest luugist sisse ja väikese laua ääres istudes võis Alma näha üle õunapuude latvade Erala seljandikul kõiki läänepoolseid talusid kuni Taga-Sombani. Siin õmmeldes, paigates, palistades või kududes vaatas ta aeg-ajalt kõrval lebavasse ajalehte või heitis pilgu pika, Suure metsani küündiva seljandiku taludele ja kujutles elu ning inimesi neis.

Esimene talu vasakul, lõuna pool külateed, pärnade, kaskede ja õunapuude taga, on Rätsepa; näha on ainult elumaja õlgkatust ja valget korstnat, aga Alma teab, kuidas seal elatakse, kuidas koheldakse teenijaid. Peremees, perenaine ja tütar Klaara söövad tagakambris,

pere — eeskambris, aga teenijad ei kaeba seal ei halva toidu ega ülearuse tagasundimise pärast. Head kuulsust, iseäranis Klaara lahkusest, peavad sealt karjalapsedki laiali kandma. Iseasi on see Klaara kõlbeline külg, see teeb eriti perenaistele omal kombel lausa muret ja nad kõnelevad kokku saades aina temast. Tüdruk on jumekas ja poiste arvates otse hurmav. Oma ilu, võlu ja hurma ei peida ta vaka alla, viskab selle igal võimalikul juhul mängu. Tõmbab aina ühelt simmanilt teise, tantsib ega tee vahet perepoja ja sulase vahel. Palju halvemaidki asju teavad temast kõlbelised perenaised rääkida, nimelt need, kelle tütred ei saa kenaduse poolest Klaaraga võistelda; aga Alma teab, et need on pahatahtlikud väljamõeldised.

Siiski, muret on see Rätsepa „klaar õun", nagu teda poisid nimetavad, Almalegi teinud. Kumb vendadest, kas „punane" Kaarel või „valge" Ludvig, juhtus sõja ajal Erala simmanitel liikuma, sellele liibus Klaara oma võludega ligi ja tekitas vendade vahel teravat vaenu, mis praegugi pole kustunud.

Järgmine, Pärtli talu on järve pool teed, põldude keskel, külateest eemal nõlvakul. Sel talul on ka põhjust tõmbuda nõlvakut mööda alla männiku poole. Muidu lööks salaviina lõhn möödaminejaile liiga kõvasti ninna. Alma tunneb kogu Pärtli rahvast, tunneb kolme tütart, kes käivad teel, rätik ümber näo, nii et silmad ja nina vaevalt näha, ei vaata kellelegi otsa ja tõstavad alles siis nagu ehmudes pea, kui neid teretatakse. Peremehest noorem vend sõidab aina linna vahet, salaviinapudelid vankripõhjas, ja kui koju tulles Almat juhtub nägema, siis hõikab juba kaugelt rõvedalt naeratades: „Tere, proua!" ja saadab ilge käemusu. Nina teisel punane ja pikk kui porgand, nägu higist niiske, pikad pleekinud vurrud kahel pool märga lõuga ripnemas. Kõige noorem vend on kaklemise poolest kuulus ja kardetav. Laupäevaõhtused simmanid Pärtlil ei lõpe harilikult löömինguta. Küla ulakamad noormehed käivad öösiti Pärtli tütarde pool, misjuures viinatarvitamine olevat peaaegu sunduslik. Loo Oskaritki olevat nähtud seal tänavu kevadel ja suvel, nagu Arumäe Selma teab kõnelda; aga seda tuleb hoida salajas,

muidu tuleb vana Reinu poolt pikne. Tema vallavanemaau ei luba seda, et pojad käivad salakõrtsis ja lõbumajas, ei iialgi! Olgu neil muidu küll täielik vabadus.

Pärtlilt järgmine talu vasakul on Kubja. Seal tuli peremehest poeg poolsandi lonkurina sõjaväljalt koju, kirub ja vannub kõike maailma, joob Pärtli viina ja müüb iga nädal ühe sarvlooma või lamba. Talu on laostumas.

Neljas talu on Sirgu, suur ja jõukas, põllupinnalt suurim kogu külas. Elamu on moodne, rehi vägev — laudkatus paistab kaugele üle küla. Ka peremees ise on suur ja tugev, laia lihava paljaksaetud näoga, naeratab iharalt Almale ja teistele naistele ning tüdrukutele. Alati on tal olnud sekeldusi küll oma teenijatüdrukute, küll karjalaste ja naabrinaistega. Nende sekelduste lahendamiseks olevat ta kulutanud suuri summasid. Temast ongi Manase Vidrik, kihelkonna kuulsaim värsisepp, salmid teinud, mida nüüd iga poiss peast teab ja mida Hilda deklameerib, kui peremeeste ja üldse pursuide jõhkrust tahab kuulutada:

Männivõsas laulis plika,
vana Sirgu kõndis pikka.
Seadis sammud põõsa taha —
plika äkki sadas maha.

Õhtul istutakse toas,
laual viinad, laual road.
Peremehe liha nõder —
lakaluugi all oli redel.

Poeg oli Sirgu peremehel ülikoolini jõudnud, aga siis, või juba enne, jooma hakanud, ja edasi enam ei saanud. Oli oma purjutamistega kuulus ja tegi isale palju muret. Asjata ei laulnud temast Manase Vidrik:

Poeg see jumalat tudeerib,
purjus peaga piiblit veerib.
Kombed on tal väga pahad,
läbi prassib isa rahad.

Sirgult järgmine talu, mis on aiakese sees, väikeste alandlikkude, aga puhaste hoonetega, on Lepiku. Seal teenib tänavu Alma noorem vend Ludvig ja kõnnib õhtuti külateel, mängides tasakesi kannelt, peamiselt küll selleks, et Rätsepa Klaara kuuleks. Pererahvas Lepikul on vaikne ja jumalakartlik; süüakse teenijatega ühes lauas, mitte halvasti ega hästi, ja Ludvigiga ollakse väga rahul, sest ta pole lõõp ega alp, ei joo ega suitseta.

Siis tuleb Somba, kus vana halli habemega peremees Tanieli ja Johannese Ilmutusraamatu põhjal kuulutab aina viimsepäeva lähenemist. Tütred on ka jumalakartlikud ja nooremal olevat laps varsti oodata.

Alma tunneb väga hästi Somba Olgat, kena vaikset neidu, kellega koos leeris käis, kõrvuti kirikusse sammus ja pärastki kokku saades südamlikult kõneles. Tõesti, karistuseta ei peaks Olga lapse isa jääma, olgu ta pühamees või lakekrants! Sest kogu vald laulab juba Olga loost:

Tulid kokku pühad mehed,
kõigil pihus laululehed.
Õhati ja tehti palvet,
seati hingedele valvet.

Aga liha oli vaba,
aidauksel puudus taba.
Tütar Olga ennast peidab,
kihelkond aga kive heidab.

Siis tuleb Taga-Somba, mille peremeest jumal ihnuse eest röövimisega karistas. Kas nüüd ihnuse või mõne muu patu pärast, aga oleks võinud leida ka teistsuguse karistuse, näiteks mõne haiguse, mõtles Alma. Siis poleks süü kellegi teise peale langenud. Üldse on see imelik: jumal tahab kedagi karistada, ei tihka aga seda teha otsekohe oma käega, vaid valib mõne inimese oma tööriistaks, kes aga sel kombel peab saama kurjategijaks! Ehk kui ta seda juba on, siis peab koormama end uue süüga!

Alma oli veel usklik, kuigi kahtleja.

Vasakul, seljandiku taga, on soo ääres mõned popsid,

kust kibedal tööajal võetakse Eralasse päevilisi, kust tuleb rohkesti karjalapsi, tüdrukuid, kust ka väiksemaid ja suuremaid vargaid arvatakse tulevat. Sest kuis need vaesed inimesed seal muidu ikka läbi saavad! — see on juba üldine arvamine peremeeste hulgas.

Alma ei saa seda mõeldes rahulikuks jääda. Kui nõnda arvatakse popsidest, siis muidugi ka tema isast! Ta teab küll, et ükski õiglane inimene tema isast nõnda ei mõtle, aga hea meelega kahtlustatakse popse ikka üldse, erandit tegemata.

Pööningu teise otsa luugist on näha Arumäe, mis oma suurte hoonete ja rohkete pärnadega õues varjab kogu eespoolse küla. Alma teenis seal kaks aastat ja vähe puudus, et oleks naitunud noorperemees Mihkliga. Mitte küll armastuse pärast, aga Mihkel oli nägus mees ja suure talu pärija...

Arumäe kõrvalt on näha ainult Vahastu elumaja ja rehe korstnad.

Tagakülast võistleb ainult Sirgu eesküla Arumäega ja mõlema peremehed olevat Manaselt tellinud teineteise kohta vänged värsid. Kas nüüd tellimise peale või muidu, aga Manas oli teinud Arumäe kuulsast kohast ligi poolsada salmi, millest mõned on Almalegi meelde jäänud sest ajast, kui ta veel teenis Arumäel ja sügisel peaaegu iga päev eelmise aasta hapukapsaid pidi sööma.

Möödas oli rukkilõikus,
perenaine õues hõikus:
„Kapsasupp on juba laual!"
Hais kui lõpnud koera haual.

Kui kapsad olid otsas, siis keedeti kaerakilet ülepäeviti ja pere sõi seda kolm korda päevas. Manase Vidrik laulis sellest:

Piimalõss ja kaerakile —
kõhust kostab aina vile.
Vaevalt saad sa istu maha —
tarvis joosta aia taha.

Ka kõhnu tööhobuseid ei olnud Manas unustanud:

Sulane võttis adrapuu,
pani ette surnuluu.
Ise vao vahel tuikus,
mära aiste vahel kõikus.

Ei jäetud ka koolitatud poegi, tütreid ja linnast sagedasti veetavaid peeni külalisi puutumata:

Tütred, pojad, kõik vasongis,
sohval istuvad salongis.
Peeneid saksu kokku aetud,
lauad rikkalikult kaetud.

Mõnigi kord jääb Alma siin pööningutoakeses istudes unistama. Mullu veel oli ta siin teenija, jõuluajal kemples veel Arumäe Mihkliga... Imelik! Kes võis aasta eest arvata, et ta siia, Loole, vallavanema miniaks saab! On ta ise selle õnne ära teeninud? („Õnne!" Alma muigas nagu enda pilkeks.) Või on see jumala tahtmine, saatus? Ühed ütlevad: inimene on ise oma õnne sepp. Aga poemees, kes palju lugenud, kellel palju teadmisi ja tarkust, naerab sellest kuuldes: üks sünnib jalutuna, teine küürakana, kolmas pimedana — on nad oma õnnetuse sepad? Üks tuleb sõjast tervena koju, teine sandina — on nad ise oma õnnetuse või õnne sepad?

Siiski, seda tuleb ometi õnneks lugeda, et ta sai mehe, keda tõesti armastas ja armastab, olgugi nende vahel need neetud seisuste vaheseinad. Mitmed olid talle püüdnud läheneda, mõned meeldinud, nagu puusepp Jakob ja Arumäe Mihkelgi. Aga kiindumust neisse ei olnud. Oma kahekümne neljanda eluaastani ei olnud ta tõsiselt kiindunud kellessegi peale Loo Antsu. Ja Ants pidi olema temassegi kiindunud vastupandamatult, muidu poleks ta, vallavanema poeg, tulevane jõuka koha omanik, naitunud oma teenijaga, popsi tütrega.

Millega küll võitis ta selle kolmekümne-aastase kaine ja aruka pikatoimelise mehe südame? Ega ometi ainult välimusega, oma „iluga"? Jumal hoidku, siis võib nende vastastikune südamlik poolehoid varsti jahtuda!

Alma võtab taskust väikese ümariku peegli ja vaatleb ennast selles. Ta võib endaga, oma näoga rahule jääda.

Talle meenub vestlus poemehega enne oma pulmi, kui nad pühapäeva õhtupoolikul aidatrepil teineteise vastas istusid. Poemees ei olnud küll purjus, aga parajal mõõdul „elustunud", mõned salgud mõlkis kaabu ääre alt otsmikule vajunud.

„On nagu kahju," rääkis ta tookord, „et keegi nopib lille, mida igaüks meelsasti vaatleb, isegi ihaledes, igatsust tundes, ergutust saades eluks ja tegudeks. Vahel tuleb mõte, et teiesugune kaunis lill ei peaks saama kellegi omaks, minema kellegi „eraomanduseks", kui nii tohib ütelda, peaks pigemini jääma vaatlemiseks ja ihalemiseks igaühele."

Siin oli Alma tahtnud midagi vahele öelda, aga poemees oli käega tõrjuva liigutuse teinud ja jätkanud:

„Oodake! Ma pole lõpetanud. Ma ei taha öelda, et olete iludus, oh ei, seda te ei ole! Teil puudub klassikaline (igav!) kreeka nina (mis tuletab meelde lambakoonu!), mis on otsmiku joonega püstloodis; teie nina moodustab otsmikuga nürinurga, tungib esile, aga annab selle tõttu näole elustavat, sõjakat võlu. Ka ei ole teil luulekirjanduses tüütuseni ülistatud sinisilmi, ei ka õhatud musti silmi — очи чёрные[1]; ei ole teie silmad ka suured ja ümarad, mis jällegi kõrgeks kiidetud! Teie silmad on tumehallid ja peaaegu kitsad, aga laugude lõige on õnnestunud. Kumer otsmik, piiratud kolmelt poolt koheva soenguga, meenutab üht meie suurimat luuletajat. See on juba midagi! Põsed pole teil punased, lohukest neis pole. Teil puudub ka väike punasuuke, mida iharad suudluste ihaldajad luulekirja pannud. Lõug ei ole väike nagu vahest mõnel „nõdral naisel", lohukest lõua otsas pole. Aga huulte lõige on meisterlik. Ma kordan: te pole iludus, ei anna kaugeltki iluduse mõõtu välja, aga teie nägu võib igaüks meelsasti vaadelda, isegi imetleda. Ja siis: sellel näol ei ole teenijatüdruku alluvuse ega peretütre kõrgi üleoleku ilmet. Teie näol on vaba ja iseseisva inimese ilme, kes ei ripu kellestki ära, kes on omaette, tunneb enese rahulikuna, hästi, aga on ka valmis halba vastu võtma, võitlusse astuma, kui tarvis. Niisuguseks on teid kasvatanud lapsest saadik

[1] Mustad silmad.

võõra teenistuses olek, enese säilitamise püüe, väiksemate ja suuremate raskuste võitmine. Teie kõnnak — see ei ole käsualuse tõttamine ega käskija kõrk ning hooletu sammumine. Oma sirge nõtke piha olete pärinud isalt, kes veel kaheksakümne lähedal ei tõmbu küüru... Kust saaks Ants kaunima ja tublima naise, kui on Verihurma Alma!... Ja kust saaks teiegi „parema" mehe!... Nii et peaks lootma õnnelikku abielu?!... Niipalju kui praegune aeg, terava klassivõitluse ajajärk, välised tingimused seda lubavad."

„Mis tähendab klassivõitlus abielus!" oli Alma siin vahele öelnud.

„Küllap tähendab ka!" oli poemees tõustes vastanud, „mul on paljugi kahtlusi, aga nendest teinekord. Jah, teinekord!... Mul on pasunakoori proov. Nii palju ütlen siiski praegu: kehv popsihurtsik ja jõukas vallavanema talu — kas need passivad kokku? Teie olete kooli saanud esiti kehvas kodus, siis kümne peremehe-perenaise „hirmu all", Ants aga lapsest saadik kodus isa-ema „armu all", millestki puudust tundmata — kas suudab armastus teie kummagi hingeelu vahesid kinni katta?... Siiski, nägemiseni!... Mul on pasunakoori proov, ja enne võtaks ühe väikese napsi! Teie juurest minnes ei luba ma enesele rohkem!"

Kuigi Alma ei võtnud „elustunud" poemehe sõnu tõsiselt, ometi olid sõnad, millega kirjeldati välimust, ilmet ja kõnnakut, tema naiselikku iseteadvust tõstnud. Aga siis need kahtlused kummagi päritolu pärast, kummagi arenemise erinevuse pärast, see küsimus: kas suudab armastus tema ja Antsu hingeelu erinevusi kinni katta?!

Ja häiritult küsib ta iseeneselt, mitte ka esimene kord: „Kes ma nüüd õieti olen? Kas mul kõlbab ennast veel lugeda töörahva hulka? Hallparunite hulka ma ometi hästi ei sobi, nii heatahtlikud kui nad ka minu vastu oleksid... Esimesel mail marssisin ma töörahva ridades. Antsule see küll heameelt ei teinud. Lasksin end kirjutada töörahva ühingu liikmeks — Antsu see otse pahandas. Hea, et siis oma peigmehele avameelselt ütlesin: „Kui sa häbened tööinimest kosida — veel on meil aeg lahku minna!" Ants oli tema käe võtnud ja liigutatult

lausunud: „Sa oled tõesti tore tüdruk! Kust leiaksin ma tublima naise ja parema Loo perenaise!" Aga sealsamas lisanud: „Kangekaelne oled sa siiski ja nõuad alati oma õigust!""

Pulmad olid kavatsetud pidada suviste teisel pühal ja üsna väikeselt. Ants oli selle vastu, et kogu küla ja suguselts kokku ajada, Alma muidugi veel enam. Vanaperenaine oli seda küll tahtnud ja köögis Hilda kuuldes korra mühatanud: „Las tulevad ja näevad kõik meie häbi: vallavanema poeg kosib oma karjuse!" Alma ei läinud tagaselja öeldud solvamist selgitama. Hildat aga noomis ta keelekandmise pärast. Ta oli Antsuga kokku leppinud: vanaperenaist tuleb võtta, nagu ta on, ümber teda keegi ei tee.

Vanaperenaine võis siis oma tahtmisest nõnda palju läbi viia, et pulmalaud oli kaetud „seisusekohaselt". Köögis öelnud ta Hilda kuuldes: „Näljane rahvas tuleb kokku, las pargib kordki elus kere täis!" „Näljase rahva" hulka luges ta vist küll kõik Verihurmad, siis muidugi ka Arumäe Selma, Alma kauase kaasteenija, poemehe, kes üheski pulmas ei puudunud, ja mõne teise tööinimese. Kutsutud oli vanaperenaise vend, kõrk Arumäe ühes kõigi lastega. Aga ta öelnud kutsumise puhul Antsule: „Kui asjad tõesti sul karjatüdrukuga juba nõnda kaugel, et jätta ei või, siis maksa alimente. Ma võin sulle selleks raha laenata, sugulase asi . . ." Ants oli naerma puhkenud ja siis tõsiselt küsinud: „Kas sul on siis selleks raha?" Sellega oli kutsumine lõpetatud.

Pärast kodust laulatust istus lauda paarkümmend inimest, esiti ka elatanud pastor, kes aga varsti pidi lahkuma, sest „üks laps ootab ristimist", nagu ta ütles. Alma oli valges kleidis, punane roos rinnas, pruunid juuksed soetud „nagu Koidulal", näol mingi ülev kannatajailme, mis siiski lahkeks sunnitud. Otse tema vastas istus vanaperenaine, kes ei varjanud oma vaenulikku suhtumist miniasse ja kogu olengusse. Ants oli mustas, valge lips ees, helepruunid salgud vasakult paremale soetud, siiski nõnda, et otsmiku nurk oli kaetud ja lahke ilme selle tõttu pisut kinnine, nagu oleks varjatud mingeid elamusi, mida polnud siin teistel tarvis

teada. Esinduslik oli ta küllalt ega võinud siin keegi temaga võistelda.

Kui vaimulik oli läinud, roogasid maitstud ning keelt küllalt kastetud, tõusis poemees, vist poolpurjus nagu alati, võttis taskust lehekese, langetas pea paremale õlale ja algas tõsiselt, aeglaselt:

„Täna algab siin üks uus sõda. Sõda iseseisvuse ja rippumatuse eest. Seda sõda, seda võitlust alustab meie valla kaunim ja südim naine, senine Alma Verihurm. Täna võeti temalt Verihurma nimi, täna allutati ta oma mehele — te kuulsite ometi kiriksanda sõnu: ta peab sõnakuulelik ja allaheitlik olema... täna pisteti talle vabaduse kaotuse sümboliks kuldrõngas sõrme. (Kõvemini ja sõjakamalt.) Aga pidagu senine Alma Verihurm meeles, et ta ei ole enam endise aja naine. Pidagu ta meeles aega, milles me elame. Lasku ennast tiivustada kõikjal kostva vabaduse ja iseseisvuse ideest, revolutsiooni vaimust, kukutagu valitsejad, kui need on vägivaldsed ja ülekohtused, tõugaku ümber troonid, kui tarvis."

Mõned lasksid end neist sõnadest kaasa tõmmata, mõnedel oli piinlik, vanaperenaine oli vihast lõhkemas, tema pikad, rippuvad, rammusad põsed tõmbusid siniseks, kotid silme all hakkasid värisema, ärritatult mängis ta noaga, liigutas end kärsitult ja oli iga silmapilk istmelt tõusmas. Alma istus, pilk langetatud, huuled kinni pigistatud. Ants katsus ükskõikselt muiata ja silus vurre.

Peatanud mõne hetke, pilutas kõneleja oma punetavad heledaripsmelised silmad ja jätkas siis vaikselt, kurvalt, nagu värske kalmukünka juures:

„Täna on pulmapäev, mis on ühtlasi matusepäev — me matame maha ühe neitsi iseseisvuse ja vabaduse." Ta tahtis veel midagi öelda, mida paberil ei olnud, vaatas korraks lae poole, aga et sealtki midagi lugeda ei olnud, lausus: „Ma lõpetasin" ja laskus istmele.

Mõni hetk valitses sügav vaikus. Alma pühkis kärmesti pisara. Selma nuuksatas, Linda hakkas nutma. Ants liigutas huuli, ta pleekinud kulmud tõmbusid lähestikku, ta näis pinevalt midagi mõtlevat. Rätsepa

Klaara katsus lõbusalt naeratada. Rein venitas viimaks pikaldaselt: „Jaa ...", millele Rätsepa vana ohates lisas: „Eks ta ole!" Vanaperenaine köhatas kõvasti, lõi noa taldrikule, tõusis lauast ja väljus kärmesti, halli pead kuklas kandes.

Läks aega, enne kui sööginõud jälle kõlisema hakkasid ja kostis kõvenev vestlus.

Selle kõne palus Alma õhtul poemehelt enesele ja säilitas seda kui mõnda pühadust.

Kaarlile oli Alma Tallinna pulmakutse saatnud, aga lootis ja sooviski, et ta ei tuleks, sest ta kartis, et Kaarli punane värv siin liiga eredalt silma paistab, et ta ennastki siin vanaperenaise, Reinu ja Antsu seltskonnas hästi ei tunne. Kaarel ei ilmunudki. Üks mure oli Almal vähem. Kui aga poemehe kõne oli möödunud ja muljegi sellest ununemas, kui kõik läks jälle pulma kohaselt üsna lõbusasti, kuuldi korraga väljas auto mürinat ja tuututamist. Ants läks hilinenud pulmalist vastu võtma ja tuli varsti sisse, Alma üllatuseks ja kohkumisekski — Kaarli seltsis.

„Pulmaline kaugelt!" lausus Ants iroonilise muigega.

Alma silmitses venda mureliku huviga, kartes, et too kui vabrikutööline ja pealegi erepunane siia ei sobi, siia ebakõla toob. Aga ta võis varsti rahuneda — vähemalt Kaarli välimuses ei olnud midagi punast: kaelaside oli küll värviliste põikvöötidega, aga ühegi punase jooneta, tumehalli korraliku suveülikonna rinnataskust paistis pruunpunane taskurätiserv. Tumepruunid juuksed olid kohevalt üle pea soetud, nägu puhtaks aetud, ainult ülahuulel nürid tumepruunid vurrud. Ei argust ega võõrastust esinemises, ilme lahkelt mehine.

Nii et välimusega ei toonud Kaarel siia mingit ebakõla.

Talle leiti kergesti istekoht, mitte küll vanaperenaise alt vabanenud toolile, aga igatahes sinna kõrvale, Rätsepa Klaara vastu. Kohe algas seal ka elav vestlus ja isegi vaidlus päevasündmuste üle, aga Kaarel ei ägestunud ega vastanud kellelegi teravate sõnadega, pigemini naeratas oma arvamist avaldades, oma seisukohta kaitstes.

Korraga kuulis Alma oma punase venna suust lause lõpu:

„...katusel lehvib kolmevärviline lipp, mitte punane."

Poemees haaras sellest kinni:

„Kolmevärvilise kõrval peaks punanegi lehvima, tõepoolest! See räägiks selget keelt praegusest kahe klassi võitlusest, mis meil, kogu Vene riigis, ja mujalgi käimas, mida keegi salata ei saa."

Ja nagu ta poolpurjus peaga küllalt „julge" oli, küsis ta Reinu poole pöördudes:

„Mis vanaperemees arvab? Kas tõmbame „punase" katusele, rahvuslipu kõrvale? Seda enam, et abiellugi astusid praegu kahe klassi esindajad...?"

Rein muigas piinlikkust tundes ja lausus varsti, leidnud väljapääsu:

„Las noorpaar otsustab — nende pulmad."

Ants vaatas nooriku otsa ja sõnas kinniste huulte vahelt, end naeratama sundides:

„Kui Alma soovib..."

„Tingimata, töörahva lipp ka!" hüüdis Alma sõjakalt.

Mindi punast rätikut otsima.

Ants vangutas pead ja ütles üsna tasa, nii et ainult Alma võis kuulda:

„Algabki sõda!"

Alma säilitas rahu, mis tal nähtavasti küll kerge ei olnud, ega vastanud sõnagi.

Seda seika ei meenutanud kumbki hiljem teineteisele.

Seni on elatud leplikult ja isegi õnnelikult, juba mõni kuu.

Alati ei mõelnud Alma aga enesele ja oma abielule. Muret tegi talle „sohilapseks" sõimatav õetütar Linda. Arumäe Mihkel on omavahel Linda isana paljastatud, pakub tema kasvatuseks toetustki. Aga seda on Alma ainult siis valmis vastu võtma, kui Mihkel avalikult Linda oma lapseks tunnistab. Seda aga Arumäe noorperemees häbeneb teha.

Almale teeb muret ka see punane vend. Kas ta liiga kaugele ei lähe? Oma kõnes 1. mail viienda aasta revolutsiooni ohvrite haual ütles ta töörahvale:

„Teie olete ennast kui kulda seganud liiva ja kõnt-

saga." „Liiva ja kõntsa" hulka kuulub tema arvates muidugi ka Ants. Kaarel nõudis oma kõnes, et töörahvas kogu riigis, igas linnas ja külas võimu enese kätte võtaks.

Alma tundis venna sõnadele kaasa, aga arvas siiski, et see liiga kaugele läheb. Kõik võim töörahva kätte? Kuidas oleks see võimalik?

Selle tulipunase värvi on Kaarel muidugi Tallinna tööliste ridades omandanud. Aga juba sõjaväljalt tulles ütles ta:

„Olen nii mõndagi õppinud ja silmad on mul lahti! Oo, seal leidus üsna kibedaid vendi! Mõned hästi haritud ja teavad kõik, kuidas need ilma asjad tuleks seada! Et kõigepealt tuleks need sõja-alustajad üles puua ja siis uus kord kogu maailmas maksma panna!" Et hakata hallparuneid orjama — see ei mahtunud enam Kaarli hinge. Vabrikus, teiste omasarnaste hulgas töötamine sobis talle paremini. Klaarat, seda hallparuni tütart, ei olnud ta, nagu näha, siiski veel unustanud. Või loodab, et Klaaragi ükskord ei ole enam Rätsepa peretütar, vaid samuti lihtne tööinimene? Klaara püüab temaga meelsasti mängida, temaga ja Ludvigiga, keda Kaarel enam ei tunnegi. Vaenust venna vastu ähvardab Ludvig Eesti polku astuda.

„Ei suuda ega mõista neile meelt pähe panna!" ohkas Alma. Kuidas võiski ta mõista, kui ta isegi ei mõistnud õiget seisukohta töörahva ja hallparunite suhtes leida?! Mitte küll väga innukalt, aga siiski tähelepanelikult oli ta lugenud ajalehti ja brošüüre, mida talle vend Kaarel oli soovitanud ja puusepp Jakob vana Verihurma hurtsikusse toonud. Sealt võttis Alma seda kodanlusevaenulikku kirjandust Loolegi kaasa ega varjanud seda Antsu eest. Antsu silma all ta seda küll ei lugenud. Ants polnud enne pulmi ega pärastki selle kirjavara kohta sõnagi lausunud, vaatas sellele, vähemalt näis vaatavat, kui juhtus nägema, kui oma nooriku süütule harrastusele, nagu tikkimisele või töökudumisele, mida pole põhjust laita, veel vähem keelata.

III

Läbiotsimisi selles ulatuses ei tulnud, nagu Vahastu Hindrek oli soovitanud. Kirjutaja, kes oli ka punane, ei tahtnud kuuldagi sellest, Loo Rein kui vallavanem oli liiga mõistlik, et säärasel ajal asjata hakata kehvikuid ärritama. Miilitsamehed popsnikkude, maatameeste ja kantnikkude hulgast ähvardasid tuua linnast soldateid läbiotsijate vastu.

Käidi siis vaid kahes-kolmes kohas metsa ääres saunikute juures, ei leitud aga midagi kahtlast. Suure metsa puhastus hulkuritest pidi jääma edaspidiseks: ilmad olid kuivad, tuul puhus kagust, taevaveeri looris valkjashall põuavine ja kõik Erala ning ümberkaudsed peremehed ruttasid heinale. Palgati rutuliselt kehvikuid päevilisteks, täideti leivakotid ja piimapütid, võeti kaasa telgitarbed, võeti kaasa isegi vastastikune vaen, et seda igal parajal juhul puistata südame kergituseks ning vastase meeleolu rikkumiseks, ja sõideti mõnekümne versta taha luhta.

Lool jäi koju ainult Rein naisega ja karjalapsed, teistesse taludesse veelgi vähem inimesi, sest luhta mindi meelsasti ja vanadki kippusid sinna ühes noortega. Ei oleks Reingi jäänud koju, aga vallaasjad pidasid teda kinni ja Ants ei tahtnud ema ainult „jumala hooleks" üksi koju jätta — tulevad viimaks metsavennad nagu kiuste nimelt vallavanema tallu öisele revisjonile, kes neile siis vastu paneb!

Loo perest olid varem kõik luhas käinud, ainult Hildale oli siin alles kõik uus. Ta vahtis iga vikatiluiske korral ümber, ennatu imetluse ilme näol, ja ütles vahetevahel Almale, kes kaarega järele tuli, vaikses hämmastuses: „Ei ole äärtki näha! Just nagu roheline meri!"

Siin rohtlaanes tundus Almale ja vist ka teistele maailm suurem, olemise piirid avaramad, õhku hingamiseks rohkem, hingamine kergem ja vabam.

Suur mets jäi selja taha ja ulatus siniroheka seinana kagust loodesse. Ta peitis tänavu oma hämaras salapärasuses sadu metsavendi, nagu arvati. Harva kuuldus sealtpoolt püssipaugu kauge lajatus, ja kes seda

juhtus kuulma, see peatus viivuks ja ootas, et ehk kuuleb veel midagi. Aga kõik jäi seal sinakasrohelise seina taga jälle vaikseks, ainult kujutluses nähti, kuidas soldatisinelis röövel laskis puude tagant redust metsniku maha ja tuhnib nüüd tema taskuid.

Aga see sünge lugu haihtus kohe kujutluses, kui silmad lõunasse pöörati, kus kaugel, väga kaugel luha taga metsadega kaetud künkad rõõmsalt sinasid ja üsna lähedal madal haljas põõsaste rida looklevat jõesängi varjas.

Läänes ulatus sinine kumm maani madalale ja kadus kaugel-kaugel luha kui rohelise mere taha. Tasane luht küündis taevakummi ääreni ja ainult harvad väikesed salude ladvad näisid kõrguvat kauguses, kus põuavine mattis needki enesesse.

Sealt läänest tuli jõgi ja läikis käärude kohal kui rohusse visatud haljas vikat või adratiib. Sinna läände vahtisid kõige enam noored inimesed, kes unistasid oma unistusi ja igatsesid kedagi. Sealt, kust tuli jõgi, näisid tulevat need unistused ja igatsused, ega olnud seal metsa, seljandikke ega elamuid nende lendu takistamas. Niitjate eest lendu tõusnud partide parved tiirlesid rohumere kohal ja kadusid nähtamatusse. Pikast luhaheinast paistsid inimeste pead tuhmide, valgete, kirevate ja punaste täppidena, mitmelt poolt kuuldus vikati kõlin luisu vastu ja mõned valjusti hüütud sõnad.

Elu algas siin alles õhtul, kui päike vereva kettana läände vajus, sinna, kus luhal ei olnud äärt. Seda vahtisid kõik, kuidas see verev ketas alt esiteks servakese kaotas, siis silmanähtavalt poole, ja viimaks jäi tast järele ainult ahtake lõik, mis enne kadumist pikaks tõmbus. Päike veerenud, kõvenes kära, kostsid vallatud hüüded, hirnatused, tüdrukute kiljatused; varsti lõõtsus harmoonika kaeblikult, põnksus kõmisedes kannel ja arglik laulgi kostis kusagilt.

Loo mehed tagusid parajasti vaiu pehmesse luhapinda telgi jaoks ja Hilda riisus värsket heina külje alla laotamiseks, kui Arumäe Selma tuli kareldes ja hüppas Almale kaela.

„Ei ole sind kaua-kaua näinud!“ hüüdis ta hingeldades. „Olen siin luhas nagu joobnud ja tahaksin või

nutta!" sädistas see väike mustlastüdruk. „Lähme jõe äärde! Terveks ööks jään ma sinu seltsi!"

„Küll Otto tuleb varsti järele!" salvas Oskar.

„Senni tuleb teile varsti järele, kui te ise Puldre omade poole ei lähe," sähvas Selma vastu. „Ta ootab seal käänu taga, asegi heintel kahe jaoks valmis!"

„Küllalt, küllalt!" urises Oskar kurjalt.

Alma võttis rätiku õlgadele ja kõndis oma endise kaasteenija seltsis jõe poole.

„Ärge aga endid külmetage," manitses Ants, Oskari abil valget riiet vaiadele kinnitades.

„Mis sul selle Ottoga õige on, et Oskar teda sulle ikka ninale viskab?" küsis Alma.

„Oh, jumal, kui sa ainult teaksid, mis tähendab õnnetu armastus! Sa ei ole seda kunagi tundnud. Kõige esiteks ei ole ma aga enam Selma!"

Alma peatus imestunult ja vaatas kaaslasele näkku.

„Mis sa siis nüüd oled?" küsis ta.

„Ottole ei meeldinud see nimi. Ta ristis mu Ritaks. Võttis kord kaevu ääres kinni, pani vett poega künast pähe ja ristis Ritaks. Ja nüüd kõik kutsuvadki mind nõnda."

„Hea küll, ole siis või Rita. Aga hoolimata sellest, et ristitud, oled ometi õnnetu?"

Rita ei kuulnudki seda küsimust ja jätkas: „Otto olla kord üht mustlastüdrukut näinud, ja mina olla just selle moodi. Sellepärast ristiski mind Ritaks. Olen ma mustlastüdruku moodi?"

„Sul on tõmmu nägu, juuksed ja kulmud kui pigi," vastas Alma, teda õrnalt enese vastu surudes. „Väike oled ka nagu mustlaspiiga."

Kaugel kääru taga kõõritasid tüdrukud:

Kevadel, kui häälitseb lind,
kevadel, siis ootan ma sind!

„Ah, kui sa teaksid!" ütles Rita läbi pisarate. „Aga sa ei mõista mind, sinu unistuste aeg on möödas!"

„Miks sa seda arvad?"

„Sinu unistused on täide läinud! Sa said mehe, keda igatsesid."

„Võib-olla saad sinagi."

„Näis esiti nõnda. Otto oli lahke ja — ma ei taha kõike üteldagi. Aga siis käis mõnikord Madalmetsa külas tantsimas, saanud seal Vahi Miinaga tuttavaks, ja sestsaadik on teine nagu ära tehtud! Õhtuti ja pühapäeviti litsub joonelt karjatänavat mööda alla Madalmetsa poole. Küllap see Miina talle midagi ikka sisse jootis, ega muidu!" ohkas Rita ja pühkis käega üle silmade.

„Ära räägi rumalust!" manitses Alma sõbralikult.

Nad jõudsid jõe kaldale ja seisatasid pajupõõsaste vahel. Hall terasekarva pind virvendas kuulmatult nende jalge ees ja veevirrud kudusid vööd, mis aga kohe jälle hargnes. Tuli mõni pajuleht või rohukõrs läänest ja ruttas pööreldes kärmesti veepinnal edasi. Poolesaja sammu kaugusel mustas teise kalda äär ja pajupuhmad kummardusid kohati veepinnani.

Võimas vaikselt voolav veejoom võlus nende pilgud mõneks ajaks ja vaikides jälgisid nad selle kuulmatut käiku. Siis istusid nad kaldale, jalad peaaegu vees.

Üle harmoonika kaeblikust lõõtsumisest kostis eemalt üksiku neiu kaeblik laul:

Oh, küll oli õnnis laulda,
õie-aega kuuluta,
leinas, õnnes laulu sisse
ise ära sulada!

„Ega sa ometi ei kahetse, et neiupõlvest lahkusid?" küsis Rita.

Alma ohkas ja katsus naeratada: „Sellest ehk on kahju, samuti kui lapsepõlvest või leeripäevist. Aga igavesti ei või ometi lapseks jääda ega alati leeris käia!"

„Seda kuldset vabadust ei ole sul enam?!"

„Missugust vabadust? Ma ei tahagi ümber joosta nagu vahel enne neiupõlves... See on hoopis teistsugune vabadus, millest nüüd vahel puudust tunnen."

„Ega ometi Ants sind ei keela ega takista?"

„Oh ei! Ants on mulle hea," jätkas Alma tasa ja vaatas ümber. Kedagi ei olnud lähedal. „Ma ei kaeba mil-

legi üle. Aga muidugi on kõik nüüd hoopis teistmoodi. Ja nõnda see peab vist olemagi."

Viimased sõnad ütles Alma vist küll tahtmatult kurvalt.

„Mulle võid sa kõik südame pealt ära rääkida!" sõnas mustlastüdruk heldinult.

Vähese vaikimise järel algas Alma nukralt vette vahtides:

„Ei ole enam nagu enne. Enne laulsin kõvasti, kui tuju tuli, nagu isegi mäletad, jooksin, käratsesin, hullasin ja naersin. Aga nüüd ei julge enam. Ei julge või ei saa. Miski pigistab kurgu kinni, nagu kammits on jalus, ei saa enam vabalt, kergesti käiagi. Kuulen ikka oma kõrvus: see ei kõlba siin! See ei kõlba vallavanema miniale! ... Neiupõlves oli kõik teisiti. Siis, kui õhtul talitused lõpetatud, olin vaba kui lind, võisin ilma otsa lennata. Ega ei läinud igakord kuhugi, aga t u n d s i n, et võin, — ja see oli tähtis. Läksin kõndima külateele, alla heinamaale või järve äärde — nii väga oli sagedasti otse tarvis üksi olla, üksi kõndida! Siis võisin minna ja tulla kas või keskööl. Aga nüüd — ei kõlba! Ei kõlba s e e asi, ei kõlba t e i n e asi. Sellest ei saaks keegi aru. Pererahvas läheb ikka korralikult magama, meil ja mujal ka, kudas kõlbaks m u l õhtul hilja üksi väljas „hulkuda"! Lähed vahel õhtul üle õue, kuuled tuult tasakesi kõrva vastu tuhisemas — siis tahaksid ühes tuulega üle väljade, soode ja metsade lennata ... Ära sa siiski arva, et ma õnnetu olen. Meie abielu on õnnelik."

Rita ei lausunud sõnagi.

„Ma arvan, nii peab see kõik olemagi," lisas veel Alma, nagu tühistades oma kaeblikke sõnu.

Kääru tagant, kus mõlad harvalt vette löödi, kostis meeste ja naiste neljahääleline laul:

Mu õnnis isa võttis kord käe kõrva mind
ja viis mind mäe otsa, seal tõstis üles mind.

„See on Kuremäe rahvas," ütles Alma. „Teised siinpool nii ilusti laulda ei mõista!"

Poeg, vaata, see on minu ja sinu isamaa.
See kaunis maa on meie, me õitsev Eestimaa.

„Kui Hilda seda kuuleks, ütleks kohe: pursuide laul! Nii võivad ainult perepojad ja -tütred kõõrutada: „mu õitsev Eestimaa“,“ ütles Alma.

„Eks sa ole nüüd töörahva vastane,“ naljatas Rita. „Ja tõepoolest: kelle poole sa nüüd õige hoiad, tööliste või peremeeste poole?“

„Kuula parem, kui ilusti need Kuremäe omad laulavad!“ tõreles Alma.

Need isa sõnad hinge mul jäänud kõlama,
truuks jään ma sulle ikka, mu Eesti isamaa!

„Päris hallparunite laul! Meiesugusel ükskõik, kus ta päeva raskes töös õhtusse saadab,“ lausus Rita. „Saad vanaks, ei ole Eesti isamaa su vastu sugugi lahke!“

„Kas Otto on sulle seda seletanud?“ küsis Alma.

„Otto? Tema on nüüd väga mõõdukas ja heidab nalja „Kiire“ meeste üle. Tema on sotsiaaldemokraat. Ta ju peretütre peigmees — ega see või nõnda punane olla! Puusepp ja kirjutaja on palju punasemad ja käredamad. Aga puusepp nüüd mind enam ei salligi,“ sädistas Rita peatamatult. „Ta nüüd uhke, et miilitsaülem, ja vaatab minust mööda. Tal oma pinnuke südames ka.“

„Ega sina seda pindu tema südamesse pistnud?“

„Arvad, et mina ei suuda seda teha? Arvad, et sa üksi seda mõistad?! . . . Oota, ma kõnelen sulle, kuidas see sündis. See oli kevadel, varsti pärast sinu pulmi, kui puusepa Jakob mind ükskord pühapäevaõhtul koju saatis ja mulle mõne punase lehe pihku pistis. Hakkas nii imelikult kurvalt kõnelema, nina enesel maas, ja siis ütleb korraga, kui Alt-Looga välja alt tulime, kus need suured remmelgad: „Kas me'i istu natuke!“ Ma ütlesin: „Eks või ka.“ Jalad olidki väsinud. Olime natuke istunud ja ühest-teisest kõnelnud, enam siiski mina, seal ütleb ta korraga: „Kas sa ei taha mulle naiseks tulla?“ Ma olin tõesti hoopis midagi muud oodanud! Egas ikka nõnda järsku sellega kõlba alata! Enne peaks ometi midagi muud olema, kas või mõni suudluski! Mõni käib mitu suve enne ehal . . .“

„Ja viimati ei küsi üldse: kas tahad naiseks tulla?, vaid läheb oma teed!" nöökas Alma, kellele meenus „langenud" õde.

„Nojah, rikastel olla see küll nõnda, et tuleb keegi, palub kätt ja südant. Aga meie juures on see nõnda hirmus naljakas!"

„Mis sa siis vastasid talle?"

„Ütlesin: „Ära a'a lolli juttu!" Muud ei midagi. Pärast ta ei ole sellest enam niitsatanudki. Kui veel nägi, et Otto mu vastu lahke, siis hakkas end hoopis kõrvale hoidma. Kui ta nüüd tuleks, kes teab, ehk vastaksin talle teisiti."

Salk poisse kukkus üsna lähedal laulma:

Kauem raudu me kanda ei taha...

„See laul ei sobi nagu siin, suveõhtul, ehavalgel!" ütles Alma.

„Või su vend Kaarel Tallinnas muud laulabki!"

„Seal kivisel tänaval — see on iseasi..."

Nad tõusid üles ja eemaldusid jõe äärest.

Madalast luhapinnast loitsid siin-seal harvad kollakad hõljuvad leegid — tehti telkide juures tuld kuhjalavade mullusest räbust ja heinapurust.

Punane ehasein edelas madaldus ja käändus põhja, Suure metsa poole.

Nad seisid vähe aega kuulatades, siis andis Alma sõbratarile kätt ja ütles ohet tagasi hoides:

„Tarvis omade juurde minna, Ants vist ootab."

Telgi juurde jõudes leidis Alma sealt ainult Antsu, kes heintel istus. Hilda ja Oskar olid läinud hulkuma.

„Ase on telgi all valmis, tarvis magama heita, mis muud," ütles Ants haigutades. „Hommiku vara algab jälle vehkimine. Ülehomme keskhommikuks peaks niiduga lõpule jõudma."

Ei temal ole ka muud meeles kui vehkimine, mõtles Alma ohates. Muidugi, hein tuleb maha niita, aga maksab sellest ehavalgel mõelda!

Loo rahvas oli järgmisel päeval parajasti söönud keskhommikust, Ants Almaga lebasid heintel, Oskar seisis, jalad harkis, vahtis Suure metsa poole ja puhus

suitsu õhku, Hilda oli pea katnud heintega päikese eest ja tegi värskel kaarel uinakut, kui jõe poolt mööda kaarte vahet tuli Arumäe Otto, kõrget kasvu valkjate juustega mees, palja päi, särgiväel, karvane rind poolpaljas, rihm pükstel ja säärikud jalas. Tal oli madal, kuid järsk otsaesine, nina lühike, kuid õige, suu väike, lihavate huultega, lõug tugev. Ta väikesed silmad pilkusid heasüdamlikult, kuid järsult ja otsustavalt. Ta astus suurte sõjakate sammudega ees, Rita sibas talle oma väikeste sammukestega järele ja nende kannul kätega vehkides käis Arumäe teine sulane, kõhn, kolletanud, kondise näo ja aukus silmadega Mõhe Juhan.

„Jõudu Loo rahvale!" hüüdis Otto, oma suuruse kohta kõrge, natuke naiseliku häälega. „Keskhommikust juba söödud? ... Meil see asi natuke halvem — sellepärast tulimegi siia."

„Toidupoolist kaasa ei antud või?" küsis Ants end istukile ajades.

„Anti küll, aga see on sõnnik!" hüüdis nüüd Mõhe Juhan Otto kõrvale astudes tigedalt. Tema peas olid hõredad kollased karvad ja lõug kaetud paarinädalase valkja ädalaga.

„Sa lähed ka väga nõudlikuks," katsus Oskar naljatada. Aga Juhani silmad välgatasid, ta heitis vihase pilgu Oskari poole ja käratas kurjasti:

„Kas me sead oleme! Antakse kaasa mädanud silgud! Ja vesine lõss! Peate tunnistajaks tulema! Olete miilitsamehed!"

„Võiksite ju vaatama tulla," lisas ka Otto, aga kurjuseta.

Ants katsus vastu tõrkuda, et mis nüüd nemad end teise talu asjusse segavad, aga Juhan vehkis kätega ja käratses veel kõvemini. Ritagi ütles viimaks, et söök olevat ikka sant küll.

„Eks või jo minna, aga mis see aitab," ütles Ants. „Ühes talus antakse ikka paremini süüa, teises halvemini. See on olnud nii ja jääbki nii. Seal ei aita mingi revolutsioon ega protsessimine!"

„Eks näeme, kas aitab või mitte!" ähvardas Juhan. „Viga ei ole selles, et mõnes talus halvasti süüa

antakse," nöökas nüüd Oskar, „vaid selles, et mõnes liiga hästi antakse, ja see on rikkunud töörahva ära."

„Eks hakake siis ka Lool halvemini söötma," urises Hilda, kes kära peale oli ärganud ja kaarel istukile tõusnud.

Mindi siis üheskoos Arumäe laagri poole, Otto ja Ants aeglaste sammudega ees, nende järel Juhan, siis Alma, Rita ja Oskar kõige taga.

Telkide juures külitasid mees ja naine — need olid päevilised, võetud Arumäel abiks heina tegema. Nad ajasid end võõraste tulekul püsti.

Juhan võttis kuhjalava äärest suure mannergu, tõmbas kaane pealt ja näitas piima, esiteks Antsule, siis ka Almale ja Oskarile.

„Piim mis piim!" lausus viimane.

„Olete nähtavasti veel poisike," ütles Juhan, „ega tunne piima ja lõssi vahet."

„Vaata ette oma sõnadega!" ähvardas Oskar.

„Piim see küll ei ole," ütles nüüd ka Otto. „Kui ma vilja veskil ära lasen jahvatada ja sõklad teile annan, siis võite seda, kui tahate, viljaks nimetada, aga ta ei ole seda ometi!"

„Maitse nüüd sina ka!" sundis Rita Almat.

See kummardus ja laskis piima huulteni: vedelik oli sinakasroheline ja maigult imal.

Ants maitses ka ja ütles suud maigutades:

„Seistes läägeks läinud piimavedelik, nagu see ikka on."

„Kas te omas peres panete seda lauale?" küsis Juhan.

„See on meie asi, mis meil lauale pannakse," viskas Oskar vahele.

„Meil söödetakse seda sigadele," ütles Hilda.

„Kuulete nüüd!" hüüdis Juhan võidukalt ja lisas kohe juurde: „Aga nüüd vaadake ka meie silku!" Ta avas länniku ja tõmbas sealt ühe hõbedase soolaräime välja, käänas pea otsast, tõmbas sisikonna välja ja hoidis siis Antsu silme ees.

„Eks ole päris kollane! Ja misuke maitse!" Ta hammustas ise, sülgas maha ja pakkus siis ka Antsule. Aga see tõrkus suhu võtmast ja sõnas jahedalt:

„Olen juba keskhommikust söönud... Räimed natuke kauem soolas seisnud."

Nüüd võttis Alma silgu Juhani käest, maitses hamba all, sülgas maha ja ütles kindla sõnaga:

„Täiesti kõlbmatu!"

„Kuulete nüüd!" hüüdis Juhan võidukalt.

„Ja kui ka on kõlbmatu — mina küll seda ei ütle —, mis meie siin parata võime?" küsis Ants ärritatult.

„Ah mis te parata võite?! Protokolli peate tegema!" käratas Juhan.

„Kuidas me teeme, meil pole paberitki kaasas!" vastas Oskar.

„Siis olge tunnistajad, et me töö seisma võime panna! Söögipuuduse pärast!" nõudis Juhan.

Ants kehitas õlgu, Oskar sõnas:

„Lähme minema!"

Otto laotas käsi, Rita vaatas nõuküsivalt Alma otsa, aga Hilda sõnas ässitades:

„Mis muud, hakake streikima!"

„Hakkame streikima jah," kiitsid päevilised.

„Mis sa streigid, kui peremees sellest ei tea," nöökas Otto.

„Ilma streigita teie asi ei parane," hukutas Hilda.

„Eks hakka sina ka," tõnkas Oskar.

„Oleksid sa peremees, streigiksin esimesel päeval," vastas Hilda ja jätkas: „Linna untsantsakatele on Arumäel igal pühapäeval küllalt õgimiseks ette panna, aga tööinimestele ei raatsi õiget piima ja silkugi anda!..."

Loo rahvas hakkas minema.

„Ei noki kaaren kaarna silma," kuuldus nende selja taga Juhani hääl.

Arumäe laagri juures käratseti kaua, siis läks Juhan luhavahi juurde, rakendas seal hobuse ette ja sõitis saadikuna koju. Teised hakkasid Otto nõuandel pikkamisi tööle.

Loo pereski oli rahu rikutud.

„Asjata segad ennast asjadesse, mis sinusse ei puutu," urises Ants tasakesi, Alma kõrvale istudes.

„Kui miilits oma kohust ei täida, siis on igaühel õigus..." algas Alma, aga ägestus, viskas valge rätiga seotud pea uhkelt üles ja jätkas kõvemini, raiudes

serviti käega õhku: „Siis peab talle seda mõni Verihurm meelde tuletama."

Ants vahtis talle avasui otsa ja pööras siis näo ohates kõrvale.

Kui Hilda niitma hakates võttis ikka veel Arumäe omade kallal, hüüdis Oskar korraga vahele:

„Malka vaja, muud ei midagi! Ilusal heinaajal viidetakse aega!"

„Malka jah!" kiitis Hilda pilkavalt.

„Või sinu arvates ka malka vaja?" küsis Oskar.

„Peremeestele ja kogu sellele kodanlaste kambale!" vastas Hilda.

„Kas sa näljas oled või?" küsis jälle Oskar.

„Paljugi et m i n a ei ole, aga mis see siia puutub!"

„Siis pea molu kinni, kui sul kõht täis!"

„Vaata mul nolki, kes veel suud pruugib!" vastas Hilda.

„Lõuad!" põrutas Ants, nii et Almagi jahmatas. Ta ei olnud oma mehe suust veel niisugust sõna kuulnud.

Vaikides niideti lõunani.

Arumäe vana tuli vastu õhtut, tuli ilma Juhanita, seisis laagri juures, vaatas eemalt niitjaid ja hüüdis viimaks Ottot. Loo rahvas peatus niitmast, et kuulata naabri kõnelust sulasega.

„Mistarvis see Juhan koju saadeti?" küsis peremees oma halli lõuga kõrgel hoides ja sulasest mööda vaadates.

„Ta läks sööki nõutama," vastas Otto rahulikult „See, mis siin, ei kõlba. Loo rahvas vaatas ka, ütles, et neil niisugust sigadele antakse."

„Juhani kihutasin jalamaid minema," ütles Arumäe peremees.

„Võite meid ka lahti lasta," vastas Otto üsna rahulikult.

„Minnakse võõrastele kõnelema! Eks te tea, kes teile süüa annab," kurjustas Arumäe vana.

„Kuidas siis söögiga jääb?" küsis Otto. „Ega see ikka kõlba!"

„Luhavahi juures on söök! Minge või praegu järele, kui see siin sisse ei lähe!"

Niitjad ümberringi olid peatunud töös, jäänud kuulatama ja nihkusid pikkamisi lähemalegi.

Arumäe vana märkas seda, vaikis ja hakkas tagasi kõmpima.

„Ärgu palgaku peret, kui toita ei jõua!" ütles Hilda meelega nõnda kõvasti, et oli kaugele kuulda.

Sel õhtul kuuldi päikese loojenemisel ümbruses vähe laulu. Sulased ja tüdrukud kogunesid Arumäe niidule, et lähemalt kuulda tülist Erala kuulsaima peremehega. Siin valati välja, mis kellelgi südamel oli, ja peeti nõu, mis teha niisugustel juhtudel, kui toit on vilets: kas lahkuda kohalt või alustada üldstreiki.

Otto seisis sõõri keskel, palja päi, jalad harkis, kuulas ja lausus viimaks pilklikult:

„Jätke need lapsejutud streigist! Mis tähendab streik külas! Enne organiseerige kõik töölised, siis tarvitage sõna „streik"."

„Aga kuidas ta tohtis Juhani lahti lasta!" kurjustas üks sulane.

„Ja mis te talle ikka teete?" küsis Otto.

„Soldatid tuleks linnast tuua ja õpetust anda!" vastas sulane.

„Meie ei mõista teha veel muud kui käredaid sõnu," lausus Otto õlgu kehitades.

„Aga sina oled nii tark ja mõõdukas, et passid kuhugi koduväiks," nöökas teda Hilda.

Naerdi.

„Mina ei vasta iga haukumise peale," vastas Otto väga väärikalt.

Lähedal laagris jõe kaldal hakati harmoonikat tõmbama ja pikkamisi valgusid nooremad sinnapoole. Ottogi kõndis teiste järele ja varsti nähti teda hoogsalt tantsusõõris keerutavat.

Eha oli juba Suure metsa loodepoolsest nurgast põhja pöördunud, kui ikka veel jõe äärest laagrist kostsid poiste huiked, tüdrukute kilked, naer, kära, tantsumüdin ja harmoonika kaeblik lõõtsumine.

„Miitingu lõpuks tants," tõnkas Oskar, kui Hilda viimaks Loo laagri juurde tagasi tuli. „Kas määrasite nüüd ära, mitu silku igaüks päevas peab saama? Ja et silk peab värske, sööja nähes püütud olema?"

„Eks te tulnud ise kuulama, kui nõnda uudishimulik olete," vastas Hilda.

„Mul pole nende silgumagudega midagi pistmist!"

„Vaata aga vaata, sest poisist saab asja!" hüüdis Hilda.

„Või juba jälle!" kõmistas Ants telgi alt välja vaadates. Alma, kes Ritaga eemal heintel oli istunud, vaatas veel korra ehasse kui kustuvasse ahju ja puges ka telki, Antsu kõrvale.

Täna oli see telk talle kitsas.

IV

Erala rahvas jõudis luhast laupäeva õhtuks koju — ei olnud käidud vahepeal ei röövimas ega vargilgi, just nagu Vahastu Hindreku ja Arumäe peremehe ennustuste kiuste. Nädala lõpul olid liikunud vihmapilved, aga nende hallid valkjate äärtega udarad olid ahtrad, sõõrutasid vaid siin-seal kaugel ja lagunesid siis jõe taga lõunas, kus kahvatult sinetasid metsatukad kaugel kinkudel ja seljandikkudel.

Nüüd oli taevakumm jälle kõrgelt sinine, madalamalt põuaudust suitsune ja valkjas. Loo rahvas niitis edelas Erala voore jalal arukaskede vahel. Laiaharalised olid need vanad puud ja varjukad, aga nii harvad, et nende varjust läbi minnes ja vikatiga raudheina vehkides ei saanud jahtudagi, kui jälle tuli astuda päikese kõrvetusse.

Ants käis kaarega kõige ees, valge linane särk seljas, rind paljas, jalas laiad takused püksid, peas kolletanud rippuvate äärtega õlgkaabu. Oskar niitis tema kannul, valge linane särk seljas nagu Antsulgi, kaitsevärvi kroonupüksid jalas, hall viltkaabu peas. Ta püüdis niisama laia ja puhast kaart lüüa kui vend, aga luiskas sagedamini ja lõi vikatiga vahel otse vihaselt seda halli terasekarva raudheina, mis ennem paindus kui end lõigata laskis.

Vana Rein kandis särgil vesti ja säärega saapadki olid tal jalas, et siin töö juures säilitada midagi oma peremehe- ja vallavanema-seisusest. Ta oli poegadest

mõnikümmend sammu taga ja kaar oli tal märksa kitsam; tema järel tuli Alma ja siis Hilda, pead mõlemal päikese eest rätikuga varjatud.

Ei kõneldud sõnagi, higi voolas kõigil, äiati vahel käisega üle näo, aga puhkamiseks peatuda ei tihanud keegi. See siin ei olnud ainult töö, see oli ka võitlus ja võistlus — keegi ei tahtnud teistest nõrgemana näida.

Alma teadis, et Reinul on teistega sammu pidada kõige raskem. Teadis, et tal on süda haige, ja ta lühidat, sagedat hingamist võis kuulda ta selja taga niites. Aga kõlbab siis peremehel kase all kivil istuda või kaarel lebada ja vaadata teiste töötamist nagu kubjas! Eks olnud ta ju küllalt nööganud Arumäe vana „peremehe-mängimist"! Kuidas kõlbab tal nüüd teha samuti! Või mis õigus oleks tal pidada veel kohta enese käes, kui ta enam tööd ei suuda või ei viitsi teha?!

„Kunas siin küll masinatega niitma hakatakse!" kurtis Hilda luiskama asudes.

„Mis siit masinaga niita!" vastas Ants. „Enne tarvis kümme imet teha: juurida, kraavitada, künda, õiget seemet külida — siis alles too masin!"

„Maksab meil veel seda tegema hakata!" viskas Oskar vahele. „Võtate talud üle või kontrolli alla, eks siis tehke!"

„Kes võtab üle?" küsis Hilda.

„Kes võtab!" osatas Oskar. „Kas su lehes veel vähe sellest kisa tehakse!"

„Mis siis ikka teha, kui peremehed vilja ära peidavad ja enam raha eestki vaesele ei müü!" kaebas Hilda.

„Oleks minu olemine, ma paneksin töö üldse seisma," jätkas Oskar. „Ei küliks, künnaks, niidaks ega riisuks. Las jääb maatarahvas nälga, küll tal siis meel p . . . . st pähe tuleb!"

Rein astus kaarelt kõrvale, vaatas hoolega vikati tera, läks siis kase alla vilusse seda lõikama.

„Eks katsuge töö seisma panna," urises Hilda. „Siis võtab töörahvas päevapealt talud oma kätte!"

Alma kuulas rahutu piinlikkusega seda igapäevast sõnelust. Kahtlemata oli Oskar lõõp, ninatark, kõrk ja peremehelikum kui peremehed ise, aga see sõtsetütar

võiks ometi pidada poolgi suud, mis tal ka ei oleks südames! Maksab siis nüüd alatasa vaielda, nägelda ja tülitseda, kuna ometi siin, Loo heinamaal, ei otsustata kõiki neid ülevõtmisi ega muid asju!

„Ega see talupidamine igaühe asi olegi," ütles nüüd Ants.

„Arvate, et jumal ainult perepoegadele selleks mõistuse andnud?" küsis Hilda.

„Mõistus üksi ei aita, hoolt on ka vaja," vastas Ants.

„Töörahvas on teie meelest aina hooletu?"

„Töörahvas võib hooletu olla, peremees või perenaine peab aga ööd ja päevad hoolas olema, alati muretsema, kuidas ja kunas see töö lõpule jõuab, kunas teine, missugust enne alata, missugust pärast!" rääkis Ants.

„Oo, te vaesed orjad! Kes küll teid ükskord vabastab!" õhkas Hilda pilkavalt. „Kunas tõstate kord mässu talude vastu, mis teid oma orjaks teinud!"

„Teil hea irvitada! Vaatate, kunas päev õhtus, lähete koju, sööte kõhu täis ja poete põhku. Mis homme saab, pole teie asi," ütles Ants.

„Tõesti õnnis põli on meil, töörahval!" õhkas Hilda. „Ei ole meil ilmaski muret homse eest! Just nagu lillekesed väljal! Aga kui meie homme haigeks jääme, kui tervise kaotame, kui ükskord jõud otsas, kas siis teie veel toidate? Jääb järele ainult vaestemaja! Kus on meil ulualune, kui perekonda tahame asutada?!"

„Kas asjad juba nõnda kaugel, et tuline rutt sellega?" küsis Oskar.

„Vaata, et sul enesel oma vanatüdruku magatamisega asi rutuliseks ei lähe!" hüüdis nüüd Hilda vihaselt.

Oskar pöördus järsku ümber, näitas tüdruku poole rusikat ja karjus ärritatult:

„Kas sa, kuradi lõkats, pead lõuad! Minema tuleks sind kihutada, kalts niisuke!"

„No jätke juba!" kõmistas Rein.

Alma tundis enese olevat süüdi. Eks olnud tema Hildat kevadel kiitnud kui töökat inimest, tema meelsust arvesse võtmata. See tuli aga varsti ühes töökuse ja hoolsusega teravalt ilmsiks, ega aidanud siin Alma sõbralikud manitsused midagi.

„Mis! Ma ei või oma arvamist ka avaldada!" vastas niisugusel korral Hilda. „Egas mina ennast siia müünud ole nagu sina!"

Sõna „müünud" torkas Almat valusalt. Ta ütles enesele, et see pole õige, et ta pole ennast „müünud", kuid see ei rahustanud teda.

„Läksin Antsule ainult sellepärast, et ta mulle kõigist kõige enam meeldis! Pidin ma ta sellepärast jätma, et ta oli peremehe poeg?!" vastas ta sõtsetütrele.

Südamesse jäi aga ometi torkiv pind.

Karjatänavalt käändus limbates niitjate poole keskealine mees, paljas pealagi katmata, ühel õlal nahkne kirjapaun, teisel käel pintsak ja nahksirmiga müts.

Teretas Reinu, pani kirjapauna ja pintsaku maha, jõi kase alt lännikust küsimata viimase vee, puhus korraks tüdinult õhku läbi suu ja ütles siis:

„See revolutsioon ei toonud mulle muud kui palju jooksmist!"

„Kõik maailm on nüüd jooksus," ütles Rein. „Mina kui vallavanem pean jooksma, sina kui kasakas pead jooksma, töölised jooksevad koosolekutel ja miitingutel, peremehedki ei saa rahu. Aina normid, kontrollid ja valimised! Kas tuleb jälle mul minna või?"

„Homme. Siin on üks kiri ka noorele perenaisele."

„Noh, Alma, tule võta kiri vastu, saad ka hinge tõmmata," hüüdis Rein lahkesti.

Alma lõi vikati lüttpidi maasse ja astus kase alla meeste juurde. Oskar leidis nüüd ka õiguse seisatada ja süüdata paberossi.

„Tallinnast kiri või?" küsis Ants eemalt.

„Vist küll," vastas Alma pilku aadressile heites.

See oli hoogsate tähtedega visatud, nime ees mitte „proua" ega „emand", vaid „kodanik", nime järel sulgudes „sünd. Verihurm".

„Tervist, armas õde! Mul ei ole siin midagi viga," kirjutas Kaarel, „aga õhtutel, kui vahel jalutama lähen, tuleb meelde kodukoht, kuigi seal maast-madalast tuli hallparunit orjata. Niisugused me oleme! Hoiame jumaldades maalapikesest kinni, kus me kasvanud... Seal on nüüd kõik haljas ja ilus, aga siin on siiski tuhat

korda kergem hingata. Siin lisab julgust teadmine, et ma ei ole üksi, et seljataga on tuhanded, sajad tuhanded ühemõttelisi seltsimehi. Ma ei ole enam küll vabrikus tööl, kuigi see ei tähenda, et ma põlgan rauatreimist. Selle ala mehed on klassivõitluses alati seisnud esimestes ridades. Mind määrati töörahva organiseerijaks, propaganda tegijaks. Istun tööliste ja soldatite saadikute nõukogus. Aina kõned, koosolekud, miitingud, vaidlused, mõnikord üle kesköö. Vahel tuleb ka maale sõita, aga siis juba autos. Vähemlased ja esseerid ehk sotsiaalrevolutsionäärid püüavad töölisi oma mõrda meelitada. Tuleb seletada, et meie, see on enamlaste partei on ainuke, kes nõuab kõike võimu töörahva kätte, et teha lõpp ekspluateerimisele, kurnamisele. Seda ei saa teisiti, kui tuleb kõik tööabinõud, kõik töökojad ja vabrikud, siis ka veel ärid ja pangad kodanlastelt ära võtta, töörahva kätte, nõukogude kätte. Maa tuleb võõrandada ja hallparunite valitsemisele lõpp teha.

See on lühidalt meie tegevuse aabits. Vähemaga meie ei lepi.

Sinu seisukord on seal muidugi üsna pentsik. Perenaine sa ei ole ja teenija ka mitte. Palka sa ei saa? On sul rahakopikat tarvis, pead mehelt manguma? Ei või sa vist ega kõlbagi sul enam töörahva vaateid omaks tunnistada, töörahva poole hoida? Ära siiski unusta, kes sa oled: vana ausa töömehe tütar, endine võõra orjaja! Ära hakka nüüd ei oma meest ega teisi hallparuneid alandlikult kummardama!

Olime koolis lahtise peaga, alati esimeste hulgas. Klassivõitlust tutvustas mulle puusepp Jakob. Sõjaväljal oli mehi, kes mõistsid kõiki neid maailma asju seletada ja mis tarvis teha, et ülekohtune kord igavesti ei kestaks. Hiljem olen alatasa ajalehti, ajakirju ja raamatuid lugenud, kus klassivõitlusest räägitakse. Saan juba vene keelest hästi aru ja võin ka kõnelda. Soldatiks olek tõi mulle ka sellepoolest kasu, et keelt õppisin. Nüüd olen ennast selles täiendanud.

Töörahva ergutamisel ja virgutamisel, üleüldse propaganda tegemisel tuleb mulle see suureks kasuks, et ma ise maa- ja linnatöölise elu raskusi omal nahal

tunda saanud ja tean sellest kõnelda. Hallparun ja vabrik on mulle hea kooli andnud.

Tervita isa ja Lindat. Kui neil kitsas käes ega sinul kõlba oma mehe tagant neile midagi viia, siis kirjuta mulle. Nagu pulma ajal kuulsin, kavatseb Ludvigi-lontrus pursuide polku astuda. Selle kihutame laiali. Võid ka, kui juhtub, Rätsepa Klaarat tervitada. Siiski, milleks see!

Ajalehti ja brošüüre, mida peaksid lugema, küsi kirjutajalt ja puusepalt. Ants ei tohi sulle seda ometi keelata! Oled tema naine, mitte ori.

Kirjuta õige pea oma elust, töörahva meeleolust ja kõigest, mis vallas sünnib.

Seltsimeheliku tervitusega

vend Kaarel."

Alma vaatas arglikult Antsu poole ja peitis kirja põue. Missugune hirmus sõna: ori! Muidu võiks kirja Antsulegi näidata, aga see lõpp! See võiks Antsu pahandada, vahekorra piinlikuks teha!

Juba tuligi Ants, hakkas ka vikatit lõikama ja küsis uudistades:

„Noh, mis punane vennas kirjutab? Kas võtab seal töörahvas võimu oma kätte? Selle järele seal enamlastel himu käib, nagu lehtedest lugeda."

„Ei ole seal midagi tähtsat sündinud," vastas Alma ja tõusis kärmesti, et niitma minna ja pärimistest vabaneda.

„Eks ta läheks koju, tooks joogivett," ütles Rein.

„Õige küll!" möönis ka Ants. „Janu hakkabki piinama."

Alma võttis länniku ja läks rutusti kodu poole, rõõmus, et saab siit kirjaga eemale. Hiljem võib öelda, et see läks kaduma. Meeleolu rikkus tal aga sõna „ori" ja Hilda ütlus: „Egas ma ennast siia müünud ole nagu sina."

„Kerge on neil, eemalseisjatel, kõrvaltvaatajatel, mind kahtlustada, mind hurjutada ja õpetada!" mõtles ta. „Aga seadku nad end minu seisukorda, siis on neile nii mõnigi minu samm arusaadav. Iseasi, kui Ants ei oleks mulle armas. Siis võiks temaga võidelda, mitte

milleski järele anda, mitte kübetki oma iseseisvust kaotada. Aga nüüd..."

V

Need olid Almal siiski paremad päevad, kui ta perega võis teha tööd kodunt eemal. Heinamaal niites ja kaarega meeste kannul käies tundis ta ennast üheõiguslikuna igaühega, ei kartnud kelleltki etteheitvat pilku.

Kodus oli hoopis halvem. Perenaine astus raskel, mõõdetud sammul ja heitis ei mikski panevaid pilke Alma kätetööle. Enamasti küll ei lausunud ta sõnagi, aga seda rängem oli Almal kannatada neid pilke — ei olnud põhjust vastuhakuks ega avaliku sõja alguks. Perenaine tuli kööki, kui minial seal kõik korda oli seatud, ja pidas ikka tarvilikuks mõne kastruli või muu anuma asetada teise kohta, kuivatada midagi uuesti, kallata vett ühest nõust teise, ja kõndis siis õue või tagasi oma tuppa, tugev rind ja paksuvõitu kõht esile surutud, hall pea seljas. Läks mõnikord üle õue ka piimakeldrisse, leidis seal tarviliku olevat üht ja teist mannergut paigast kergitada, millegipärast nina kärsutada ja siis jälle taanduda, rahulolematuse ilme näol. Hildale ütles ta sagedasti laitvat, ütles tähtsalt, vaidlust sallimata, kaaluvalt, ei liiga kõvasti ega tasa, aga nõnda, et temas pidi tuntama suure koha perenaist ja Arumäe tõugu. Selle-eest ei jäänud aga Hilda võlgu, vastas meelega kõvasti, nii et võis kuulda üle õue ja teelegi, ei jätnud mõnikord puudutamata kogu perenaiste seisustki. Niisugusel korral ei seganud end keegi sõnelusse, ehk olgu siis vahest Oskar, kes Hildat katsus salvata mõnest õrnast kohast, kui juhtus olema lähedal. Peremees, kui kuulis oma naise laitvaid sõnu, luitis pikkamisi eemale, käed seljal, suu pisut avatud, pilk tähelepanelikult kiindunud mõnesse kaugesse asjasse. Ants otsis kärmemini, mis teha, kust kinni hakata, või alustas Almaga millestki muust juttu, et perenaise ja Hilda sõnad ei kostaks kõrvu.

Alma teadis väga hästi, et perenaine Hildat hammustades tahab teha haiget ka temale, Almale. Ei ole ju

Hilda asjata tema sõtsetütar. Ja kord kuulis ta oma kõrvaga, kuidas perenaine oma toas vanale Reinule ütles: „Võeti see raisk majasse, nagu enam korralikke tüdrukuid ilmas ei olnud! Kõik selle soovitusel!"

Vähe puudus, et Alma tol korral ei astunud perenaise ette ja ei paisanud talle midagi õige tõhusat näkku. Ainult lugupidamine vana Reinu vastu ei lasknud seda sündida. Mis siis, kui ka Rein käratab korraga temale, esimene kord, aga valjult ja halastamatult, nagu ta mõnikord põrutas omastele ja teenijatele? Pärast seda ei tihkaks ta enam siin elada, pageks jalapealt ja poeks häbistatult tagasi Hurma hurtsikusse, kust ta oli tulnud. Häbistatud sellepärast, et oli tihanud popsihurtsikust tulla siia, miniaks vallavanemale, naiseks tema pojale, Loo talu pärijale. Kui Rein ka käituks oma miniaga nõnda kui tema naine, siis ei oleks elu siin üldse mõeldav.

Reinu lahkust mõistis Alma hinnata. Tema naine näis aga seda lahkust, olgugi väga tagasihoidlikku, halvasti mõistvat või tahtis halvasti mõista. Alma on enesega rahul: ta pole halvasti mõistmiseks vähimatki põhjust andnud. Jah, muidugi, Rein kohtleb teda nüüd teisiti kui teenijapõlves. See lugupeetud taluomanik on ikkagi hallparun ja see on tal veres. Enese ja oma teenijate vahel on ta alati pidanud üsna selget ja üsna suurt vahemaad. Ta vaatab neile teisiti ja kõneleb nendega teisel toonil kui oma pere liikmetega või ka üldse omasugustega, kuigi tal pole seda kõrkust või ülbust, mis on nii paljudel peremeestel ja perenaistel, eriti tema oma naisel ja selle vennal, „suure" Arumäe peremehel. Oma palgaliste suhtes on Reingi nõudlik, maksab küll korraliku palga, sööb nendega ühes lauas, aga sulase, kes purjutamise tõttu puudus kaks päeva töölt, laskis jalamaid lahti. Ta ei käratse ega tarvita palju sõnu, aga tema vaikimist ja tähelepanelikku pilku kardetakse enam kui mõne teise peremehe kurje sõnu ja pahandamist.

Söömalauas räägitakse vähe, peaasjalikult käsil olevast tööst ja lähematest kavatsustest, vahel ka ajalehtedest loetud sündmustest, aga ikka peremehe algatusel. Karjalapsedki istuvad siin ühises lauas, aga vaiki-

vad. Alma, kui ta oli alles teenija, lausus harva mõne sõna sekka. Mitte et ta oleks siin peremeest võõrastanud või kartnud, aga ta vaated läksid harilikult peremehe omadest lahku ja vaidlemist pidas ta siin asjatuks ning ülearuseks. Kui aga tema arvamist küsiti, siis ei püüdnud ta seda varjata, avaldas südilt, kuigi viisaka tagasihoidlikkusega.

Enam kui kümne aasta kestel oli ta teeninud mitut peremeest, mõnda tigedat, mõnda häbematult ligi tikkuvat, ja oli kuulnud nii mitme perenaise noomimisi, pragamisi, hurjutamisi ja näägutamisi. Ta oli harjunud seda võtma kui paratamatust ja laskma ükskõikselt kõrvust mööda, kui see ei sisaldanud, nagu harilikult oli, midagi asjalikku. Siin, Lool, tarvitas perenaine oma kõrkuse tõttu Alma suhtes vähe sõnu, mõistis aga oma üleolekut ja vaenu näoilme ja liigutuste kaudu avaldada. Lahkus teenija vastu oli talle võõras.

Peremehel ei olnud Almale tema teenijapõlves midagi ette heita; asjata nurisemist ta ei tundnud. Oldi teineteisega rahul, vahemaad kumbki ei rikkunud.

Nii oli see kestnud senikaua, kui Antsu lähenemine Almale hakkas vanematele silma paistma, esiti emale, siis ka isale. Ema hakkas kohe närvitsema, Almaga teravamalt kõnelema või teda üldse mitte tähele panema; isagi näis rahutum olevat, astus mõnikord Alma lähedale, nagu tahaks teda kõnetada, hõõrus peoga karedat lõuga, aga eemaldus jälle, vangutades korraks oma kiilaspead. Kaua ei võinud see nõnda kesta. Almal läks seisukord piinlikuks, ta ütles Antsule, et siin ei sobi tal enam olla, et ta läheb koju, isa juurde, kuni leiab mujal teenistust.

„Kui lähed sina, siis ka mina. Aga enne tarvis vanematega rääkida," vastas Ants kindla sõnaga.

Ta rääkis vanematega juba samal õhtul.

Terve tunni kestel kostis siis isa-ema toast kõnekõminat, sekka perenaise ähvardavaid hüüatusi.

Ants tuli sealt, varjates oma tusast ilmet sunnitud naeratuse taha.

„Et ema on vastu — see oli teada," ütles ta süüdlaslikult. „Sellega tuleb leppida. Isa . . . isa ei ole mitte just vastu, aga soovitas mõelda."

„Eks me's peagi mõtlema," mühatas Alma. „Aga et sa rahulikult mõelda võiksid, lähen ma siiski eemale."

Antsul maksis vaeva, et tema mõrsja jääks paigale, vähemalt nädalaks või kümneks päevaks. Siis räägib ta uuesti vanematega ja ütleb, et kõik on juba mõeldud, ei tema ise ega tema mõrsja pole alaealised, et peavad kelleltki abiellumiseks luba või nõusolekut küsima.

Möödus nädal, kõige raskem nädal Alma elus. Perenaine avaldas oma meelt köögis kastrulite ja pannidega võimalikult kõvasti kolistades, mõndagi taldrikut, tassi või kaussi kõrgelt pillates, et suuremat, mõjuvamat kära teha. Rein kõndis oma toas või õues kärmemini kui harilikult, hõõrus vahel vasaku käega lõuga ja ümises midagi omaette. Almast ja Antsust hoidus ta eemale. Sõi perenaise toas, ühisesse lauda ei tulnud. Närvid olid kõigil viimse võimaluseni pinevil. Alma tegi juba Antsu manitsustest hoolimata ettevalmistusi lahkumiseks. Ootas veel ainult parajat silmapilku, et peremehega enneaegsest teenistusest lahkumisest rääkida.

Siis, ühel päeval, kui ta peretoas pesu triikis, avas Rein ukse, pidi aga juba tagasi tõmbuma, kuid peatus hetke ja astus siis edasi. Keset tuba jäi ta seisma, säärsaapais jalad harkis, pihtkasukas seljas, lambanahkne müts peas, käed kasuka taskutes. Maigutas korraks suud ja algas siis katkendlikult, ilme segane:

„Poeg rääkis meile . . . Te olla otsustanud . . . Natuke ootamatult tuli see . . . Emale iseäranis . . ."

Ta peatus, otsides sõnu.

Alma asetas triikraua traatalusele ja pöördus näoga tema poole. Tal oli pikk valge põll ees, valge rätik otsmiku katteks ümber pea seotud. Sirgelt jäi ta seisma, vaatas peremehele otse silma ja ütles kindla sõnaga, siiski vaenuta ja teravuseta:

„Jah, me oleme otsustanud. Ja ma tahtsin teile öelda: nõnda on mul siin võimatu teenida. Niisugune vaenulik meeleolu . . . Kui te ei saa nõus olla . . . Ma saan teist aru: Ants on perepoeg, mina teenija, popsi tütar . . ."

Ta huuled hakkasid värisema, temas ärkas vaenulik klassiteadvus.

Rein oli seda oma teenijat, popsi tütart, vist esimene kord nii tähelepanelikult ja hindavalt vaadelnud, ja see

mõjus nähtavasti nõnda, et ta meeleolu korralt muutus, et ta tõrjuvalt käe tõstis ja lepitavalt lausus:

„Hea küll! ... Mis seal's ikka! ... Iga mõttega tuleb harjuda, pealegi nii tähtsas asjas ... Ants võtab naise enesele, mitte meile ... Meil tuleb harjuda mõttega, et oled minia ... oma perekonna liige. Emal on see esite natuke võõras ... Seni olid teenija, nüüd korraga ... Aga pole viga! ... Nii et pulmad oleks kevadel? ... Olgu või nii!"

Peremees pöördus kõrvale, otsis veel, mida öelda, aga ei leidnud, käis mööda tuba mõne korra edasi-tagasi ja läks siis välja.

Alma jätkas triikimist, üleni higine, mitte aga tööst, vaid ärritusest, mis tekkis hallparuniga rääkides. Suurt rõõmu ta tulevase äia sõnadest ei mõistnud tunda, aga nüüd polnud siiski enam põhjust „mõtlemiseks".

Sellest päevast peale hakkas peremees teda kohtlema teisiti kui seni. Hakkas teda pidama perekonnaliikmeks, kellele rääkis, kui oli juhust, talu muredest, vallaasjust, naabritest, rahutu aja sündmustest ja ka eesseisvatest pulmadest.

„Eks te tee need nõnda, kuidas Ants ja sa ise arvad (nüüd ütles ta oma tulevasele miniale ikka juba sina). Elama hakkate võõrastetoas. Tuleb Oskar sõjaväljalt — ta loodab üsna pea koju pääseda — eks tema pea peretoaga leppima. Kitsaks need ruumid jäävad. Edaspidi vaja teisele korrale paar tuba ehitada ... Eks sa oma sugulased kutsu kõik pulma. Ka see vend, kes Tallinnas. Mis ta seal õieti on? ... Rauatreial? ... Teenib muidugi oma kõva palga ..."

Rein oli Antsu valikuga leppinud, kuigi see tal päevapealt kerge ei olnud. Naine ei saanud aga nõnda pea mõttega harjuda, et ta oma ümmardajat, palgalist, popsi tütart ja „sohki" läinud tüdruku õde peab endasarnaseks pidama. Kööginõudega kolistamine ja sööginõude pillamine jäi pikkamisi küll vaiksemaks, aga ta ilme oli Alma juuresolekul endiselt vaenulik ja ta ei rääkinud temaga sõnagi — ennem laskis mõnegi asja jätta toimetamata.

Astus nüüd Rein jälle korra võõrastetuppa, lahke ilme pisut süüdlasel näol, ja algas Antsu laua ääres toolile laskudes (Alma paikas pesu):

„Tuul pöördunud kiriku poole, tea, tuleb ehk jälle pikemalt kuiva."

„Eile alles puhus Suure metsa poolt," vastas Alma ja vaatas peremehele karge sõbralikkusega otsa.

„Ongi täna parem, jalgades ei vaeva nii väga ja süda ka nagu kergem. Niipea kui niiske ilm tulemas, hakkab muudkui õlas, küljes ja jalas pistma või tuikama. Süda, see paneb alati iga raskema töö juures hingeldama. Jalad ka alati rasked. Aastad annavad juba tunda!" ohkas Rein.

„Minu isa kaebab ka: raske töö järel ei lase ristluud enam magada," vastas Alma.

„Eks tema ole ennast rohkem tapnud kui mina," jätkas Rein. „Ma ju tunnen teda lapsest saadik. Ta ainult paar aastat minust vanem. Vaevalt hakkas meelt märkama, kui läks võõrast teenima. Ei olnud tol ajal nõnda kui nüüd: niipea kui midagi juhtus, et rahul ei oldud, soeti kere täis. Mäletan väga hästi: sinu isa oli siin üle soo Mihkli-Aadul karjas, mina jälle siin oma kodus. Kui igavaks läks, hakkasime õetama ja ajasime karjad kesk sood kokku. Suved olid siis kuivemad, jalataldki ei saanud mõnikord märjaks. Mäletan: lasksime kord härjad kaevlema, et vaadata, kelle oma kõvem. Kuidas muidugi viita neid pikki õhtupooli! Möirgavad teised, kaabivad sammalt, lõhuvad sarvedega põõsaid ja lähenevad teineteisele. Möirgavad kohe nii, et maa väriseb! Noh, olid ka mõlemad kui paras väike vihasaun. Unetasime ära, et seda möirgamist mitme versta taha võib kuulda. Kui siis panid viimati sarved kokku, siis maa aina müdises jalge all! Me ei kuulnud ega näinud enam muud, enne kui su isale tõmmati haoga säuhti üle selja. Ei saanud teine vaeneke ehmatuse pärast paigaltki ära, peremees haaras turjast kinni ja hakkas sugema. Oleks teise vist vaeseomaks peksnud, aga eks meie härg oli tugevam, surus nende oma kaela kõverasse ja sai sarved rinna alla lüüa. Muudkui ägises see nende Must. Peremees juhtus seda nägema, jättis poisi ja jooksis oma härjale appi. Pärast oli su isale kodus veel teine

keretäis antud. Aga ega tal nüüd ristluud sellepärast valuta — eks ikka töö pärast, mis ta eluaeg teha murdnud. Või siis enne tööpäevil piiri oli — ikka hommiku aoajast õhtu pimedani. Ja söögiaeg oli, et aga vaevalt kõhu kuidagi täis said."

„Eks võõra teenijad saanud seda tunda," lausus Alma silmi töölt tõstmata. „Teie olite oma vanemate juures..."

„Jah, muidugi, oma isatalus," vastas Rein. „Aga tööd tuli murda. Ega tohtinud sulasest maha jääda. Isa oli vali töönõudja."

„Aga teie ise?" küsis Alma õrnalt salvates.

„Kui oled peremees, egas saagi teisiti!" vastas Rein natuke jonnakalt. „Talupidamine peab ennast ometi ära tasuma! ... Tööd olen nõudnud, nagu isegi tead. Palka olen maksnud — mitte kõige madalamat. Ja toit pole ka Lool kehvem kui mujal."

„Selle-eest on peremehel vanul päevil muretu elu," sõnas Alma tagasihoidlikult vaieldes. „Kas liigutab veel kätt-jalga või ei — see on ta oma asi."

Rein tõusis toolilt, laotas korraks käelabasid, ja kui natuke oli mõelnud, lausus kõndima hakates:

„Jah, muidugi, nii see on: peavari ja leib on peremehel kindlustatud. Aga see ei tähenda, et talud tuleks üle võtta, nagu nüüd punased õpetavad!"

Alma vastas sellele üsna vaikselt:

„Nad õpetavad, et maa ei peaks ühtede päralt olema, nii et suurem hulk on hoopis ilma. Et see ei ole õige."

„Oh, tütreke!" sõnas Rein isalikult, pead vangutades. „Et õigus valitseks maailmas, et ei oleks rikkaid ega vaeseid — sellest on kerge kõnelda! Kui seda hakatakse aga teoks tegema, siis on see üks hirmus asi! Tuleb tapmine ja verevalamine..."

Teine kord hakkas Rein kõnelema oma lastest ja kaebas häält madaldades:

„See on imelik, kuidas lapsed ühes ja samas peres, ühteviisi kasvatuse saanud, nii väga üksteisest lahku lähevad! Seal on praegu see Oskar — hoopis teistsugune kui Ants!"

„Ta oli sõjas," lausus Alma.

„Tõsi küll, oli sõjas, ja see rikub mõnda ropusti! ...

Eks Oskargi õppis seal logelema, kõvasti suitsetama ja viinagi võtma, ninakas ja kõrk kõigi vastu. Hakka teisega nüüd raksuma ja paukuma — egas ta sellepärast salaja midagi tegemata jäta! Öösiti hulgub ümber... Eks me teinud seda omal ajal igaüks, aga tema leidnud nüüd niisukese koha ja inimese, kes mulle mitte meele järele ei ole... Ma ei taha poegi ninapidi tüdrukute juurde viia, et nad seda ja seda peaksid võtma. Sai Ants selles vabaduse, peab ka Oskarile vabadus jääma... Aga see vanatüdruk Puldre Senni on nüüd noore poisi tukast kinni võtnud ega lase enam lahti!"

Rein peatus kõnes, nagu ootaks Almalt heakskiitmist, aga too vaikis ega öelnud näoilmegagi midagi. Kui ei sega isa ise oma poja naisevõtusse, miks peaks seda tegema tema, Alma! Las minna igaüks oma teed ja leida oma paraja Manni või Senni näol!

Mõnikord hakkas Rein kõnelema tänapäeva ühiskondlikust olukorrast:

„Mina ei taha kiita neid peremehi ega põhjata töörahvast. Mõlemate hulgas on niisuguseid ja teistsuguseid. Olen alati ise oma sulaste, tüdrukute ja karjalastega ühes lauas söönud, nagu juba kümne aasta eest isegi nägid. Mis ma selle läbi olen kaotanud?!" Ja natuke tasemalt: „Perenaine oli esite küll rinnaga vastu — ta jo Arumäelt pärit ja seal on perel oma laud ja oma toit... Viimati andis temagi järele. Ise sööb küll oma toas. Siin külas võib enamasti kõik talud läbi käia — ikka istuvad peremeest-perenaist teenijatega ühes lauas! Iseasi — korteriolud... Kõik peab paranema, see on selge, aga minust ei ole parandajat!"

„Kas see siis peab jääma Vahastu Hindreku asjaks?" küsis Alma tasase pilkega.

„Miks Vahastu Hindreku asjaks? Eks ole ometi nooremaid ja mõistlikumaidki!" vastas Rein, kõndis vähe aega vaikides ja lisas siis varjatud uhkusega: „Minu aset võib Ants väga hästi täita."

„Kas Ants hakkab palgaliste eest võitlema!" mõtles Alma, aga ei lausunud sõnagi.

Seal kõrval, peremehe-perenaise toas, elati vaikselt, harva kuuldi sealt lühidat kahekõnet. Seal valitses rahu, mis on inimeste vahel, kelle võimupiirid on juba

täpselt teada. Ei saanud Arumäe tütar siin kõiki oma kõrgi perekonna voorusi, iseäranis aga ebavoorusi maksma panna, ei jõudnud ka Loo Rein säilitada oma isalt päritud omadusi piiramatult. Mõlemal tuli ennast piirata. Ajuti aga puhkesid võitlused, varemal ajal sagedamad ja ägedamad, nüüd ikka harvemad, lühemad ja kaugele kostmatud.

Kord piksevihma lähenemisel tuli Alma oma tuppa, otsis kummutist pesu paikamiseks ja vaatas aknast läbi õunapuude okste edelasse, kust paistsid mustad pilved.

Varsti tuli ka Rein peretoa kaudu, pikse-eelne pinevus näol, vaatas küürutades ühest ning teisest aknast ja kuulatas lähenevat müristamist, mis kostis nagu maa alt ja väristas jalgealust. Ikka sagedamini läbistas hämarat tuba kahvatu välguhelk.

„Saatsin nad ristikheinasardasid parandama," ütles Rein murelikult, „tea kas jõuavad kõigega lõpule! Näe, juba rabistabki tibasid mööda klaasi! Koju nad vihma eest enam ei jõua."

„Eks nad lähe sarra alla varju," lohutas Alma.

Välk sähvis heledamalt, kärgatused kuuldusid lähemal, mürin kostis pea kaugenedes, pea lähenedes, vihma hakkas kohinal valama, tuba oli poolpime.

„See just nagu kord minu poisikesepõlves," algas Rein, et peletada jubedust kõnelusega. „Olin karjaga väljal, kui ka nõnda sadama hakkas ja üks kärgatus järgnes teisele. Tahtsin koju rutata, aga kus sa julged: siis just lööbki, kui jooksed. Seakarjus — see oli tookord meil võõras, see langes mu kõrvale põlvili ja luges issameiet, mina ka panin käed kokku ja tundsin, kuidas külm vesi jookseb kaeluse vahelt selga mööda alla. Korraga . . ."

Käis äkiline terav lajatus ühes tulise joaga, maa nõksatas, klaasid tärtsusid, ei järgnenud lahendavat mürinatki, vaid silmapilkne vaikuse sügavus. Siis alles kostis maad väristav mürin, aga ühtlasi löödi uks lahti, perenaine sööstis lävele ja karjus kui meeletu:

„Jälle sa siin! Surmahirmus pean olema üksi, aga sa jooksed s e l l e juurde." Vaatas seda öeldes tigedalt

Alma poole. „S e e on sul midagi, aga minu võib välk maha lüüa! Oota aga, ega jumal seda karistamata jäta!"

Välgu saatel käis uus kärgatus ja ühtlasi põrutas Rein:

„Mine!"

Astus siis pikkamisi naise poole ja tema järel oma tuppa, tõmmates ukse räntsatades kinni. Ei kuuldud selle tagant enam ühtki sõna.

Alma käed olid langenud põlvile, peas kumises ja silme ees tuhmus, kas kõuest või perenaise sõnust — seda ei teadnud ta isegi.

Toibudes hakkas ta arutlema, mis nüüd teha, kellele kaevata kõige enne ja kellelt nõuda õigust. Ei või ometi kõik niisama jääda, ei tohi ometi sõnalausumata sallida, et teda siin „selleks" nimetatakse!

Esiteks arvas ta minna peremehe järel perenaise tuppa ja pärida seletust. Aga siis sai ta aru, et see oleks mõttetu. Perenaine võiks ta sealt välja visata ja Reinul oleks vahelesegamine liiga piinlik. Siis kavatses ta nõuda õigust Reinu kaudu, sundida Reinu kaudu perenaist vabandama, aga loobus sellestki. Ei või Rein ometi oma naist, kellega siin pool eluaega elatud, minema kihutada, ei või talt ometi nõuda vabandust malgaga. Ja kergesti see Arumäe tõug ei alanda ennast andekspalumisele!

Jäi järele ainult Ants. Ta peab ometi oma naise kaitseks kindla sõna ütlema. Ants on tema mees, temale võib ja tohib ta kaevata kõike!

Aga seegi otsus lahkus pikkamisi. Oleks perenaine ainult temale, Antsu naisele, midagi halba öelnud; ta ütles aga peamiselt oma mehele. Temale ei öeldud otsekohe mitte sõnagi! Nimetati ainult „selleks".

Siin katkes Alma arutlus ja kaitseotsimine järsku: ta langes otseti, tõmbas pearäti silme ette ja puhkes nutma.

„Nüüd on see käes, mis pidin siit saama!" kordas ta endamisi. „Nüüd on käes mul see õnn, mida siit otsisin!"

Väljast kuuldus hääli ja samme. Alma pühkis kärmesti silmad ja kummardus sügavale töö kohale. Ants

ei pea nägema nutetud nägu, enne tarvis veel otsustada, kas talle sellest üldse sõnagi lausuda. Peab ta Antsu ema vastu mässule kihutama ja otsustavalt sõda alustama? Millega võiks see lõppeda? Ega ometi vanaperenaine majast lahku, ei üksi ega Reinuga! Esialgu on ikka nemad siin valitsejad, ja kes rahul ei ole, võib minna. Kas saab Ants sellest üldse õigesti aru, kas ei hakka ta viimaks Reinu kahtlustama, et see katsub läheneda kenale miniale?! Kahtlustab Reinu ja võib-olla Almat ennastki, et see on äiale näidanud liiga lahket nägu?! Peab siin talus omaste vahel algama sõda, nii et kogu kihelkond juttudest heliseb?

Ei, ta ei kõnele sellest ka Antsule! Las jääda esialgu ainult nende kolme teada.

Ants tuli hiljem tuppa, kui vihm oli juba täiesti üle ja pisaradki Alma silmis kuivanud.

„Oli aga pikne!“ ütles Ants pääsenu rõõmuga. „Ajas meile sarra all hirmu peale! Kuidas teil kodus ka oli? Kas sa kartma ei hakanud üksinda?“

„Ei olnud viga,“ lausus Alma silmi tõstmata.

„Eks sa läinud teise tuppa. Oleks isa ja emaga ühes seltsim olnud.“

„See veel puudus!“ mõtles Alma, kuid ei lausunud sõnagi.

VI

Alma tuletas lähemail päevil ja öil meelde, kas ta kuidagi vahest enese teadmatagi on andnud perenaisele põhjust kadetsemiseks. Urgitses oma hinge uuretes, kuid ei leidnud midagi kahtlast ega hukkamõistetavat. Tõsi küll, ta kõneles Reinuga alati lahkesti, nagu igaühega, kes ei suhtunud temasse vaenulikult või salakavala sõprusega. Vist näeks perenaine meelsasti, et Rein suhtuks miniasse samuti halvakspanevalt nagu ta ise. Või nõnda nagu Oskar. Jah, see Oskar osutub täielikult Arumäe kännu käbiks või veel enamakski. Tagalas teenides olid vallandunud omadused, mis varemini oleksid äratanud võõrastust, millest ta varemini oleks tundnud võib-olla isegi häbi. Ei sobinud nad siia, olid siin väga sündmatud ja vastumeelsed, iseäranis isale

ja vennale. Aga mis seal teha — Oskar oli täisealine, oli „sõjas" käinud, sealt koju toonud koguni aumärgi — agaruse eest. Tuli sõjaväljalt, lõi suitsu uhkelt näkku, seisis, jalad harkis, käed püksitaskus — seisis nõnda vanemate ja venna ees. Isa ja Ants tundsid sellest võõrastust, ema aga vaatles oma toredat, eluga sõjaväljalt tulnud „mehist" poega salarõõmuga ega laitnud tema kõrki, lõõpivat või nöökivat juttu, isegi vaikimisega mitte, armastas oma noorema pojaga kõnelda sagedasti ja meelsasti.

Sai Almagi oma mehevenna kombeid kord tunda niiöelda omal nahal. See juhtus kevadest suve, aidas, kui ta seal Oskariga kotte täitis. Oskar kühveldas salvest teri, Alma hoidis kotisuud. Kui kott täis sai, seoti suu kinni, misjuures nende käed kokku puutusid. Korraga, kui kotisuu seotud, pani Oskar oma käe Almale tugevasti ümber piha, surus ta enese vastu ja püüdis suudelda. Alma vabastas enese karjatades ja sööstis sammu tagasi. Ta tundis vere näkku löövat, tundis enese otsekui meelest ära, laskis pilgu lennates ümber ja sirutas juba käe, et midagi haarata, ükskõik mis, labidas, kühvel või külimit, ja sellega häbematule ängata. Aga midagi ei olnud käepärast ja Oskar kõndis ümisedes uksest välja, silmad maas.

Alma aga laskus vakale, oleks nii heal meelel seda alandust katsunud pesta pisaratega, aga need ei tulnud. Oli vaid metsik ängistus hinges ja häbi, mis sundis hambad kokku pigistama. Ise ei saa ta selle eest kätte maksta, ja kaevata ei kõlba tal sellest ei Antsule ega kellelegi teisele maailmas. Muidu võivad veel mõelda: endine teenija, seda võib ometi natuke käperdada, olgugi et ta nüüd suure koha minia!

Sest ajast hoidus Oskar vennanaisest eemale, ja kui juhtuski vastu, vaatas piinlikult kõrvale. Egas tal olnudki vist tõsist kiusamise kavatsust, teati ju väga hästi, et ta laupäevaõhtuti käib Puldre Senni pool ja muil õhtuil veel naabruses, Pärtlil. Aga on sellest Almale mõni lohutus, et teda taheti nautida niisamuti, vahepalana!

Heinaaja lõpu poole hakkas Oskar kõnelema Puldre omade küllatulekust Loole. Emale oli ta sellest vist kõige enne öelnud, see siis rääkinud vanale Reinule, siis ka Antsule, kust Almagi sellest teada sai. Pidid ka veel Arumäe omad kutsutama, aga seal oli viimastel nädalatel palju linnasaksu suvitamas — ei tea, keda kutsuda, keda mitte. Teel, külavahel, kõndis peeni valgeis pükstes härrasid, kepid käes, värviliste päevavarjudega daamid kõrval, ja nende kõva võõrkeelset kõnelust võis kuulda lahedasti taluõuedesse.

Õhtuti kostsid nende võõrad laulud, kära ja naer alt järvelt. Hilda luges nende kohta Manase värsse:

Arumäel on saksu kari,
käes neil kepp või päevavari.
Õhtul, öösi lõövad mesti,
kaovad ära paarikesti.

Otsustati siis viimaks kutsuda ka Rätsepa omad.

Alma süda hakkas rahutult lööma, kui ta mõtles Puldre Sennile, kuna aimas temas enesele kardetavat vaenlast. Ta oli sellest tüdrukust kuulnud juba mõndagi, aga mitte just head. See siis on tema tulevane kälis, sellega peab ta võib-olla siin Lool ühes elama! See on talle vist kardetavam kui vanaperenaine.

Ants ei olnud külaliste kutsumise vastu, ei näinud aga nendest rõõmu tundvat. Reingi oli erilise heameeleta päri, ja nõnda siis tuligi heinateo lõpul ühel laupäeval kibedasti keeta ja küpsetada köögis, pesta ja küürida tubades, pühkida ja kasida õues.

Sel puhul tuli Almal köögis perenaisega kõrvuti talitada, neil tuli teineteist aidata, aga kumbki ei lausunud kummalegi ilma hädalise tarviduseta sõna. Oli perenaisel midagi tarvis, siis hüüdis ta Hildat, kas või õuest, ja ootas selle tulekut, miniat aga abiks ei kutsunud. See katsus küll ise taibata, mis tarvis teha, kus panna käed külge, aga ei hakanud küsima. Tõi perenaine aidast püülijahu, siis oli selge, et tarvis sai kerkima panna. Tuli ta keldrist lihakamakaga, siis tähendas see praetegemist. Kuivatatud õuntest, mis perenaine tõi, kavatsetakse suppi keeta, ka see oli selge. Mis seal veel pärida või seletada! Tahetakse vaikimise abil või-

delda, hea küll, tema on valmis pidama suud! Tema ei ole sõda alustanud, tema ei katsu ka meelitustega rahu lähendada! Ärgu arvatagu, et ta iga hinna eest püüab siin perenaiseks saada! Tema võiks siit alati lahkuda, kui aga Ants oleks nõus. Tema kardab kõige vähem võõraste juurde minekut, võõra teenimist! Tema ei karda mingisugust tööd ega mingisuguseid käskijaid! Igal pool võib ta vastu hakata, kui ülekohut tehakse, ainult siin mitte! Ainult siin peab ta kannatama vaikides! Mitte enese, vaid maja, Loo talu rahu pärast.

Nuriseda ei ole kellegagi, ise on ta valinud selle osa, tulles Antsule naiseks.

Nii mõtles ta nagu ennast parastades ja vajutas käsi tugevasti saiataignast läbi paja põhjani.

Alma ootas pühapäeva hommikul külaliste tulekut rahutu põnevusega, teades, et täna mõõdetakse ka teda, hinnatakse ja arvustatakse, et talle püütakse meelde tuletada ta teenijaseisust ja päritolu Hurma hurtsikust.

Hildal oli vaba pühapäev, aga Alma palus teda jääda abiks talitama, lubades teda asendada järgmisel pühapäeval.

Perenaine vist aimas Alma mõtteid ja urises Hildat köögis nähes tigedalt:

„Sa jo täna prii, mis sa's veel siin kõbeled! Palju's siin inimesi vaja!"

„Ma jään noorele perenaisele appi külalisi talitama," vastas Hilda temale omase kartmatu otsekohesusega, „muidu hakkab Senni teda käsutama."

Vanaperenaine turtsatas korra kassi kombel ja kõndis, kõhtu ette surudes enam kui muidu, köögist oma tuppa, pea seljas.

„Ega ta seda salli, et ma sind nooreks perenaiseks nimetan," sosistas Hilda kahjurõõmsalt Almale.

„Muidugi ei salli!"

„Aga sellepärast ma nimelt ütlengi nõnda!" naeris Hilda.

Pärast keskpäeva veeres Puldre vedruvanker teelt Loo rõdutrepi ette ja Oskar jooksis vastu, ühtlasi valjusti hüüdes:

„Tulge ometi keegi külalisi tuppa saatma, ma ajan hobuse talli ette!"

Vankrilt ronis maha tolmumantlis, uue, aga lössivajutatud halli kaabuga noorepoolne mees. See oli Senni vend Robi, Puldre noorperemees. Ta oli kasvult keskmine, aga lihavam, kui on harilik põllutöötegija suviti. Tuletas meelde ennem kaupmeest linnaservalt, kellel äri hästi läheb ja muresid vähe, või ka nooremat lihunikku, kes juba vana mehe kombel õlut rüüpab. Mustjad niisked juuksesalgud ripnesid kaabu alt otsaesisele, silmad tõmmude kulmude all olid õlised, vurrud, tõmmude juuste karva, lühikeseks lõigatud.

„Näh, kohe kena proua vastas," ütles ta nagu vana tuttav ja hoidis Alma kätt liiga kaua oma lihavas peos.

„Ah teie oletegi see Verihurma Alma! Olen kuulnud teist palju, aga isiklikult tuttavad me ei ole," rääkis Senni õhinal, ronides vankrilt ja sundides end naeratusele. Ta oli vennast lühem, samuti tolmumantlis, tore kõvera valge sulega kübar peas, näo ees lilla loor, millest paistsid läbi õlised silmad nagu vennal, mustad kulmud ja väga punased huuled. Kollaste kingade kõrged kontsad vajusid sügavalt liivasse — tugev ja raske oli see Senni, käsi lihav ja pehme nagu vennalgi. Trööstides ja julgustades lisas ta lahkesti:

„Pole viga, küll saame headeks sõpradeks, või veel enamakski!"

Alma saatis nad üle rõdu võõrastetuppa, kus neid võtsid vastu Ants ja Rein. Muutus korraga kärarikkaks kui kõrtsitoas, sest Senni ja Robi kõnelesid aina kõvasti, seejuures koduselt, nagu oleksid nad siin vanad sõbrad ja tunneksid kohtumisest haruldast rõõmu.

„Peeli, kõige esiti peeli!" sosistas Senni Almale, pigistas teda käsivarrest ja vaatas otsivalt ümber.

Alma juhatas ta küünrakõrguse seinapeegli ette, mis rippus kummuti kõrval.

„Siit näeb ju ainult ninaotsa!" hädaldas Senni, kohendades oma musti vägevalt kähardatud juukseid, pilgutades silmi ja seades huuli. Võttis siis käekotist puudrikarbi ja puistas sealt puudrit esmalt oma lihavale ninale, siis kahvatutele põskedele.

Alma vaatles kõrvalt ja katsus aimata, mis selles neius võiks Oskarit võluda. Ta võis olla aastat kolm-

kümmend vana, ta silmaalused olid sügavalt tumedad ja lohkus, nägu üldse luitunud, aga õliste silmade ilme ihar ja pealetungiv, suu väike, lihavate huultega. „Jah, see suu!" mõtles Alma peaaegu ohates. „Sellele ongi vist jäänud rippuma poisikeseohtu Oskar!"

Juba oli Senni oma näoga korras, kohendas ning sirutas kleiti oma ümaratel puusadel ja küsis siis kärsitult:

„Kuhu see poiss nüüd nõnda kauaks jääb?!"

„Misuke poiss?" küsis Alma.

„Noh, Oskar ikka! ..."

Robi oli senikaua süüdanud sigari; vänge suits pani Alma köhima.

„No on aga sul naine, just nagu saksa tarest toodud!" hurjutas Senni Antsu.

Alma ruttas mehele appi, teades, et see ei ole nii väle vastama:

„Saksa tarest mitte, aga see peab hea sigar olema, mille suitsu ma kannatan." Ütles ja ruttas peretoa kaudu kööki.

Tuli Oskar, pani ka suitsema Robilt saadud sigari, istuti siis laialt toolidele, ja meeste jutt oli juba „poliitikale" käändumas, kui hobune vedruvankriga rõdu ees peatus. Oskar ja Ants läksid mõlemad vastu.

„Rätsepa omad," lausus Rein. „Ohvitserist poeg kaasas."

„Aah!" hüüdis Senni rõõmsalt. „See on kena, et tuleb ka mõni peenem kavaler!"

Tuli ka Alma köögist ja vaatas läbi akna. Senni astus kõrvale ja sisistas vaenulikult:

„Ma ei salli seda Klaarat! Ta peab ennast ilusaks — puh, oleme näinud niisukesi!"

„Ta ongi ilus," vastas Alma kiusavalt.

„Niisuke lendva!" turtsatas Senni.

Tuldi varsti lõbusalt vesteldes sisse, teretati ja tutvustati.

Ohvitser lõi teretuseks kannused raksudes kokku, kummardas sügavalt, nagu tahtes näidata, mis ta kõik viisakusest teab. Vaatas Almale imetledes otsa, kahtles pisut ja suudles siis tema kätt. See mõjus nõnda, et silmapilguks kõik vaikisid. Senni toibus enne teisi ja katsus pilgata:

„Teie olete maal niisama viisakas kui keisri ballil."
Ohvitser pöördus kannuseid kokku lüües tema poole, teretas kätt andes ja ütles tõsiselt:
„Meie, tsaariaja ohvitserid, oleme hästi kasvatatud, mu preili!"
Tal oli mitu aumärki kaitsevärvi kuuel, rihm vööl, pagunid õlal. Nägu oli tuuldunud ja vihmunud, enam vist aga sisemisest niiskusest; juuksed olid jäänud väga hõredaks, aga seda hoolsamini soetud libedaks, iga karva kõverus otsmiku kohal oli tehtud läbimõeldult.
Kui kõik olid istunud, laskus ohvitsergi toolile, võttis püksitaskust hõbedase paberossitoosi ning pakkus nii otsustavalt, et Rein ja Antski panid suitsud suhu.
„Tsaariajal oli ikka ohvitser midagi!" ütles Rätsepa vana, kohendades oma piibu kallal ja salauhkusega poja poole piiludes.
„Kas ta nüüd vähem on?" küsis poeg. „Kui ta seal lojuste karjas enam midagi ei maksa, ega see veel midagi tähenda! Ничего не значит.[1]"
„Kuidas ta lojus on! Ta nüüd nagu ebajumal, see soldat ikka," ütles Klaara, kes ka tahtis juhtida tähelepanu oma vennale.
„Kellele ebajumal, kellele mitte. Lugege, kuis see kari ilma ohvitserideta ja nende juhatuseta sõdib!" sõnas vend põlglikult.
„Ta ei tea, mis eest sõdida," lausus Alma oma sõnadele tähtsust andmata.
„Peab see pime, kirjaoskamatu мужик[2] seda teadma? На кой чорт?[3]" küsis ohvitser. „Küllalt, kui ülemus seda teab."
„Kas ülemuski seda teab," kahtles Alma kiusavalt. „Minu kaks venda said sõjas surma — eks ütelgu ülemus: mis eest?"
„Said surma? ... Tähendab: olid vahvad poisid! Так и надо![4] Surid isamaa eest!" vastas ohvitser.
„Ole meil niisugusest isamaast külma ega sooja," urises Alma vaikselt.

---

[1] See ei tähenda midagi.
[2] Mats.
[3] Milleks kuradiks?
[4] Nii peabki olema!

Ohvitser kehitas suitsu puhudes õlgu.

„Kuulsin, et lähete nüüd Eesti polku?“ küsis Ants, et vaidlust lõpetada.

„Kuskil peab vahepeal teenima, kuni see möll kestab,“ vastas ohvitser jahedalt. „Lõppude lõpuks on ka seda parem, mida halvem. Kui möll juba täiesti üle pea tõuseb, küll siis üks kange käega kindral seab endise korra või veel valjema jalule.“

Alma läks kööki ja Senni jooksis talle järele:

„Kus on vanaperenaine? Ma tahan teda näha!“

Alma juhatas ta perenaise tuppa.

Varsti tuli ka Klaara janu ettekäändel kööki ja sosistas Almale:

„See ongi siis Oskari mõrsja?! Esiteks on ta Antsu vennast palju vanem, ja teiseks — ei meeldi ta mulle põrmugi! Eputis, muud mitte midagi! Oo, kui see sulle majja tuuakse, katsu siis, kuidas läbi saad! Ega ma nõnda kadedusest kõnele — Oskar ei salli mind ega mina teda. Aga täna ma tahaksin ajada selle Senni harjased püsti! Pane tähele, kui naljakas see on! Kui meile süüa annad — siin käivad niisugused lõhnad! —, siis lase mind Oskari kõrvale. Eks ole? Las Senni turtsub.“

Ta pilgutas kelmikalt oma välkuvaid rohekashalle võluvaid silmi ja jooksis võõrastetuppa tagasi.

Laud kaeti aeda sirelipõõsaste vahele ja Alma juhatas Hildale, mis tarvis teha. Ta ei pidanud mingiks vooruseks joosta ise köögi ja aia vahet. Las harjutakse mõttega, et ta siin polegi teenija, ennem perenaine. Meeste jutt huvitas teda pealegi enam kui toidukandmine.

Kui ta võõrastetuppa tagasi tuli, ütles Robi parajasti ränki sõnu töörahva kohta, kes olevat läinud täiesti käest ära.

Aga Klaara astus talle järsult vastu ja ütles perenaiseliku iseteadvusega kiusavalt:

„Ärge parem rääkige! Teenijaid on mitmesuguseid: on logardeid ja hoolikaid, kudas juhtub! Võta tublid teenijad, maksa kõva palk ja anna korralikult süüa, siis ei ole tarvis kaevata kunagi!“

„Nüüd on võõral teenijal palju hõlpsam põli kui peremehel või oma lapsel,“ viskas Robi vahele.

„Seda hõlpsamat põlve on kerge kätte saada," tähendas Alma.

„See on muidugi, et võõral on hoolt vähem," lisas Ants.

Nüüd ilmus ka vanaperenaine Senni saatel lävele, tugev ja ümar keha hallis kleidis, hall pea siledaks soetud ja kuklasse visatud. Ohvitser lõi kannused raksudes kokku, kõhkles pisut, heitis pilgu massiivsele kujule ja suudles siis pidulikult ta kätt. Senni katsus perenaisele eriti lahke olla ja pani käe talle ümber piha.

Jutt kaotas pinevuse ja puudutas peamiselt Erala perekondlikke uudiseid. Robi läks Oskariga hobust vaatama, Alma palus külalisi ja omi astuda aeda ja ruttas ise Klaaraga ees.

Ohvitser kõndis Senni kõrval, nägu tema poole pööratud, naeratas viisakalt, tegi iga ütluse juures kummarduse ja näitas üldse, mis tähendab viisakus.

„Mis Kaarel ka kirjutab?" küsis Klaara Almalt.

Küllap oled isegi talt kirja saanud, mõtles Alma, aga vastas naljatades:

„Ta seal suur mees, istub tööliste ja soldatite nõukogus, või kuidas seda nimetatakse, sõidab autoga ja peab aina kõnesid."

„Kas see kõik peaks ka nõnda jääma?" küsis Klaara umbuskliku uudishimuga.

Ah nõnda, et Kaarel suureks meheks jääb? pidi Alma küsima, aga naeratas ja ütles siis nalja varjates:

„Iga päevaga läheb kõik enam ja enam tööliste kätte, see on selge!"

„Siis võib Kaarel ükskord mängida veel tea kui suurt meest," arvas Klaara avameelselt.

„Miks ka mitte!"

Lauda istumisel libises juhtimine Alma käest ära. Vanemad istusid taha äärde ritta: Rein, Rätsepa peremees ja Loo vanaperenaine; vasakule sattuski Klaara Oskariga, paremale Robi Antsuga, ette ohvitser, Alma ja siis Senni.

Rammuleeme ja pirukate kõrvale tõi Hilda seltersipudeliga läbipaistvat jooki ja igaühe ette viinaklaasi. Robi ja ohvitser vahetasid rõõmsaid, hämmastunud pilke, Rein naeratas ja ütles Antsule:

„Eks kalla prooviks, kuidas meie küla vabriku saadus ka maitseb."

Peale Alma ja Klaara maitsesid kõik, põhjani jõid ainult Robi ja ohvitser.

„Kurat, see jo päris nagu tsaari atsissin!" hüüdis Robi mõnuledes, võttis taldrikult käega piruka ja hammustas sellest korraga poole.

„Ei jää taha midagi — puhas столовое[1]!" kiitis ohvitser lauarätiga huuli pühkides. „Kust seda saab?"

„Kas teile's seda veel öeldud pole! Vabrik otse külje all!" hurjutas Oskar ja tühjendas oma klaasi ka põhjani.

„Kas seda vabrikut kinni ei panda?" küsis ohvitser.

„Kes paneb?!" vastas perenaine. „Omad mehed miilitsas — kes kinni paneb!"

„Revolutsiooni vili!" tähendas ohvitser.

„See viin või miilits?" küsis Alma.

„Teie olete aga terava keelega!" ütles ohvitser heal meelel naerdes. „See meeldib mulle."

„Õiguse poolest on see küll tsaarivalitsuse vili, see praegune viin," arvas Ants. „Tema keelas ausal vabrikandil viinaajamise ära. Aga et osa kodanikke juua tahab, ja pealegi iga hinna eest, siis hakati altkäe, salaja viina valmistama ja müüma."

„Aus inimene seda siiski ei tee," tähendas Robi iseteadvalt.

„Aus inimene ei tee viina, ainult joob!" sõnas Alma.

Ohvitser ja Klaara kukkusid lõbusalt naerma, klaasid täideti uuesti ja joodi.

Vanaperenaine jõi klaasi pooleni, tõmbas näo kipra ja rüüpas rammuleent peale.

Klaara sosistas Oskariga, pildus talle välkuvaid pilke ja naeratas vahetevahel Almale. Senni vahtis põrnitsedes omaette taldrikusse ja kärsutas suunurki. Robi katsus üle laua ka Klaara pilke tabada, aga see ei õnnestunud, sellepärast viskas uuesti viina ja hukutas Almatki joomisele:

„Oleme ühed sugulased kõik, lööme kokku! Ja kui veel ei ole, siis saame selleks varsti. Eks? Proosit!"

Parajasti kui praad kartulite, kastme ning salatiga oli

[1] Lauaviin.

kantud lauale ja uus seltersipudel toodud, hüüdis sirelipõõsa avausest ähvardav hääl: „Käed üles, salaviina joojad!"

Püss jala juures, seisis seal poemees, vali ilme näol. Lühikese kohkumise järel puhkesid kõik naerma ja vana Rein lausus sõbralikult:

„Eks Alma teeb sulle ruumi, muudkui istu ja tee ka väike viin. Tuled muidugi jahilt?"

„Kes praegu lindu või jänest tohib lasta!" nurises Ants.

„Praegu ei maksa seadused!" ohkas ohvitser.

„Jah, teil on õigus, härra leitnant," ohkas peremees.

„Soo, või ei maksa?" imestas poemees pahandatult. „Mina kui miilitsaülema abi valvan selle järele, et nad maksaksid! Seadusi ja eeskirju täita ei taheta. Võtame kas või kõik need normid ja kontrollid — seadus on, aga peremehed täita ei taha! Muudkui pea nendega alalist sõda!"

Robi, Rein ja Ants võtsid nüüd kõik korraga peremeeste kaitseks sõna, poemees hüüdis neile vahele, ja varsti uppus laudkond kärasse. Pikkamisi selgus neile enestele, et keegi ei kuula, ja siis otsiti lähemaid, kellelt loodeti oma sõnadele leida rohkem tähelepanu. Robi hakkas tegema midagi selgeks Loo vanadele ja Rätsepa peremehele, Oskar kiindus veel enam Klaarasse, poemees ja Alma võtsid ohvitseri otsekui klambritesse ja Senni katsus rääkida üle laua Antsuga millestki.

„Aeg oleks teilgi mingit ausat ja kasulikku tööd alata, härra leitnant," ütles poemees.

„Palun väga: staabikapten," pahandas ohvitser haavunult ja küsis kulmu kortsutades: „Ausat tööd ... Mis see tähendab?"

„Näiteks — põllutööd," aitas Alma omalt poolt. „Tulge maale, ja adrakured pihku."

„Soo? ... Ma peaksin viimati ka veel sõnnikut vedama ja linu masindama?!" pahandas ohvitser.

„Miks ka mitte!" kiitis poemees.

„Tõepoolest, miks ka mitte!" kordas Alma.

„Спасибо, благодарю! И не думаю! ...[1] Ei mõtlegi!

---

[1] Aitäh, tänan! Ei mõtlegi!

Kas ma siis selleks olen õppinud, auastmetesse jõudnud ja sõdides eluga riskeerinud!?... Ma ei ole neid mitte niisama saanud!" Ta osutas oma aumärkidele.

„Need on kompvekid, millega tsaar naiivseid lapsi meelitas!" naeris poemees. „Edaspidi nad ei kõlbagi mujal kanda kui sõnnikuveol!"

„Sõjamehe seisus on olnud igal ajal üks nooblimatest ja jääb selleks. Selleta ei seisa ükski riik!" sõnas ohvitser pahandatult.

„Meie näeme nüüd, missugust hävitust maailmas selle seisuse abil korda võib saata," nöökas poemees.

„Kõik selle revolutsiooni ja jandi on juudid välja mõelnud!" pahandas ohvitser nüüd enam nagu endamisi. „Lugege lehti, mis nende rahaga välja antakse — seal on iga teine sõna — за что? mis eest? Niipea kui aga sedaviisi küsima hakatakse, on asi ots — кончено[1]! Muidu oleks aga meie võinud hiilgavalt võita." Ta süütas paberossi, kustutas tiku, viskas üle õla ja näis mõtetes kaugel viibivat.

„Tean, et te mind ei salli," kõneles Oskar tasakesi Klaarale, „tean ka, k e d a sallite. Aga ega te ometi ei lähe sellele! Ennem lähete sellele seal, üle laua!"

„Äh, sellele!" lausus Klaara põlglikku pilku Robi poole heites.

„Minu poole te ei vaata nõnda põlglikult?"

„Jätke oma edvistamine! Muidu võib mõrsja teile taldriku vastu pead läkitada!" sosistas Klaara.

Vanemad inimesed olid süvenenud Arumäe asjadesse. Perenaisel oli kahvel püsti peos ja selle peaga vastu lauda kopsides hüüdis ta Rätsepa vanale:

„Mõtle ometi, mis õigus on Mihklist pojal koha sissetulekut nõuda, kui ta ei olnud koha peal, kui ta hoopis oli sõjas, kui ta kodus ei liigutanud kõrt kõrre peale, kui isa, minu vend, tegi kõik töö ja juhatas!?"

„Aga koht oli ometi Mihkli oma," arvas Rätsepa vana.

„Aga kelle käest ta sai selle koha?! Eks ometi isa käest!"

„Kelle koht, see võib nõuda renti, kas või oma isa käest," arvas Ants, ja Robigi kiitis selle mõtte õigeks.

---

[1] Lõpp!

„Kaabakas on see Mihkel, muud ei midagi, ehk küll minu venna poeg!" kinnitas perenaine, aga juba ilma kurjuseta, isegi nagu hoobeldes.

„Ei tunne neid asju lähemalt," ütles ohvitser, kes seda vaidlust oli kuulanud. Alma poole pöördudes ja teda hindavalt silmitsedes lausus ta kavalerlikult:

„Teil ju päris daami käed, pikkade sõrmedega!" Ta ohkas millegipärast ja jätkas siis, uut paberossi süüdates: „Tulevad meelde teid nähes, ei tea miks, meie hiilgavad ballid kuldsel tsaariajal! Nagu luiged ujusid valged daamid valsitaktis meie käte vahel ümber saali! Kui palju ilu ja unistusi! Ilusad olid paraadidki, kui ära kaob üksik soldat ja ohvitser, marsib ainult rood või polk, vaatad üle õla, kuidas ta su taga sajajalgse olevusena sammub, kätt liigutab, pead käänab ja käsu peale seisatab . . . Siis tuli sõda ja hävitas kõik — aga seegi oleks meile toonud ainult kuulsust ja au, kui selja taga poleks antud voli. Nüüd ei tea, mis saab! Vahel olen isegi mõelnud: kui tuleks õige siia, hakkaks kohta pidama. Kohutav oleks see muidugi! Aga kui kõik oleksid siin nagu teie, siis tuleksin meelsasti."

Alma vaatas talle kui alaealisele otsa ja ütles noomides:

„Teie kõnelete vahel üsna mõistlikult, aga siis läheb jälle kõik nõnda! . . ."

Ta tõusis lauast ja läks Hilda järel kööki, et õunasupi jaoks taldrikud tuua.

Robi seletas Antsule ja vanadele, kuidas ta osavasti peitnud vilja kontrolli eest, nii et nüüd on tal õigus valla poolt normigi saada.

„Minu vend Arumäel ütleb ikka, et peremehed löögu kokku ja ärgu lasku kontrolli sissegi!" hüüdis perenaine.

Poemees, kes vahepeal oli Senniga näägelnud ja Klaarat tõmmanud, juhtus seda kuulma ja hüüdis võidukalt:

„Seal ta nüüd on, kuulete, kuidas kutsutakse seaduserikkumisele!"

„Ei need ole kellegi seadused, mis nüüd tehakse!" vastas perenaine. „Röövimine ja riisumine, muud ei midagi!"

Kui õunasupp laual, pöördus Alma Senni poole, et teda tema üksilduses lohutada.

„Küll ma sellele poisile pärast näitan!" ähvardas Senni vihast pilku Oskari poole heites. Aga siis ennast lohutades: „Eh, mul veel asi! Mul iga sõrme otsas üks niisuke! Jookseb kevadest saadik mulle järele kui kutsikas! Mul hakkas viimati kahju teisest. Aga kui tahab sõbrustada mõne teisega, siis hoidku!"

„Ärge nüüd kohe nii valjusti!..." manitses Alma naljatades.

Senni kummardus talle lähemale:

„Olgu kuidas on, ükskord oleme kälised! Aga kuidas me siin õige elame? Teil ju ruumi vähe! Oskar ütleb ikka: koht jagatakse pooleks. On see õige?"

„Ma'i tea sellest vähematki," kinnitas Alma.

„Enne peaks kõik selge olema: kes, kus ja kuidas. Egas ma muidu siia või tulla! Robi tahab ka naist võtta, meie kodus jääb kitsaks, mul tarvis välja lennata."

Alma vahtis ükskõikselt sireli ladvusse ja kinnitas uuesti:

„Ma'i tea tõesti sellest kõigest midagi!"

„Kui te siin nii külmad olete, siis mõtlen ma veel järele!" ähvardas Senni.

„Seda peate küll tegema," ütles Alma, ja Senni ei saanud aru, kas ta annab sõbralikku nõu või pilkab.

Tõusti lauast ja rühmades tulid kohe ümberpaigutused, ainult vanad jäid ühtekokku. Senni haaras Oskari käsivarrest ja tõmbas ta teistest eemale. Robi seltsis Klaaraga, ohvitser kaitses tsaarisõjaväe au poemehe pealekäimiste vastu ja katsus leida sõja suurt mõtet, Alma aitas Hildal lauda koristada.

„Ja teie peate praegust korda paremaks kui endist!" hüüdis ohvitser, pakkudes oma kaaslasele paberossi.

„Kellele parem, kellele pahem," vastas poemees. „Vana ülemus, kes soojad kohad kaotanud, nutab tsaariaega taga."

„Ja te ei näe kõiki neid rahutusi Venemaal, neid vabariikide asutamise jante, ülevõtmisi, röövimisi, põletamisi, varanduste jagamisi, tapmisi?"

„Halva tsaarivalitsuse paratamatu tagajärg!" lausus poemees.

Ohvitser lõi pahandatult käega ja vaatas hoopis kõrvale.

„Ja ise olete veel miilitsaülema abi!"

„Ons teil siis Eralas kõverdatud üks juukse või mõni muu karv?" küsis poemees.

Aga varsti leppisid nad, vaatlesid poemehe püssi ja kavatsesid üheskoos jahileminekut.

Robi katsus kõrvalises aianurgas põõsa varjus panna Klaarale käe piha ümber, aga see vabastas enese sest õrnusest otsustava liigutusega.

„Kui te ei usu, võin ma varsti kosja tulla, neljapäeva õhtul, kelladega," ütles Robi, haavumist pilkega varjates.

„Kelladega või ilma, see on mul ükstapuha!" naeris Klaara.

„Tulge meile kord külla, siis näete: minu kohal ei ole viga. Ta ei ole suur, aga korras," kõneles Robi.

„Minu koht on ka korras," vastas Klaara.

„Teil on vend."

„Teil on õde."

„Õde on varsti kaelast ära — näete, kuidas temal Oskariga veab."

„Mitte t e m a l ei vea, vaid t e m a veab, Oskarit nimelt!"

„Olete kade või?"

Klaara ei vastanudki, vaid vahtis laulu ümisedes kõrvale.

„Hea küll," alustas Robi tüki aja järel. „Ükski puu ei lange ühe hoobiga! Olen kannatlik vanapoiss."

„Teie hoobid ei mõju minusse, kui neid andes teil ka käed õlast ära ja pihavoolmed üleval."

„Või on teil keegi teine südames?"

„Kes teab, võib olla, et on ka!" sõnas Klaara naeratades kavalalt.

Senni hoidis käega Oskari piha ümbert, vahtis talle võludes näkku ja andis nõu:

„Sa kõnele asjast emale ja käi peale. Las tema kõneleb vana-Reinule. See oleks jo hirmus ülekohus, kui Ants saaks koha ja sina ainult mõne tuhande paberraha! Mis sellega praegu teha! Kuhu me läheme sellega?! Mis hakkame peale?"

„Ära'nd karda — ega meid lausa taeva alla jäeta," lohutas Oskar. „Ülepeakaela ka tormata ei maksa!"

„Ah nii hakkad sa mul kõnelema! Et tormata ei maksa! Aga minu peale oled sa küll mees tormama! Just nagu surmapataljon!"

„Jäta! See on veel küsimus, kes tormab kui surmapataljon!"

„Ja seda ma ei salli, et sa Klaaraga eputad!"

„Mis sel Klaaral õige viga on?" küsis Oskar kiusakalt.

Senni vaatas talle otsa, ahmas õhku ja kordas vihaselt:

„Ah mis tal viga on?!... Peab tal siis viga olema, et sa ei eputaks temaga!"

Korraga sundis ta näole lahke ilme, katsus naeratadagi, võttis Oskari kuuehõlmast kinni ja lausus sõbralikult:

„Sa oled mul päris mõistlik poiss, aga mõnikord lähed peruks ja jonnakaks. Kes sind keelab teistega kõnelemast, aga ära uneta, kes m i n a sulle olen... Nüüd ma lähen kõnelen su emaga. On tema minu ja sinu poolt, siis ei ole karta vanapaganatki!"

Ta ruttaski vanemate inimeste rühma juurde ja Alma nägi, kuidas ta võttis perenaise teistest varsti isepäinis ja viis istuma sirelite alla pingile. Nägi seda ja naeratas nagu enese pilkeks: kui lapsik ma olin, minnes Antsule, arvates, et nüüd mu elutee on otsani sillutatud kui sõmerliivaga!

Enne ärasõitu ilmus Senni võõrastetuppa Alma kõrvale ja ütles peaaegu käsutades:

„Nii et mardipäeva aegu olge valmis!"

„Milleks?"

„Noh, kas te's ei taipa?... Et ma tulen siia! Ja siis peab mul leiduma ruumi elamiseks."

„See ei ole minu teha. Ma ei ole siin peremees ega perenaine. Nende käes on kõik, kõnelge nendega!" vastas Alma külmalt.

„Aga te olete mu tulevane kälis ja teiega tuleb siin kõike jagada!"

„Eks katsume siin toas siis elada neljakesi," vastas Alma.

„Neljakesi, siin kongis!“
„Muud kohta minul jagada ei ole.“
„Küll ma näen!“
See kõlas kui ähvardus.

VII

Alma istus keldrikünkal puhmaste lehestikus ja vahtis unistades üle soo kiriku poole. Lainetades tuli sealt vaikne helin läbi õhusina ja kumises kõrvus kuni uue löögini. Oli pühapäeva rahu talus, ümberringi ja Alma südameski. Rein oli Antsu ja perenaisega kirikusse sõitnud. Oskar läinud ei tea kuhu. Hilda luges lakas ajalehte. Elu oli nagu seisatanud ja enesesse süvenenud. Elu oli seisatanud Almas eneses ja väljaspool. Jumal isegi näis rahulikult mõtlevat, ja võib-olla hakkab ta nüüdsest peale hoolikamalt maailma juhtima, lõpetab sõja, lõpetab rahutused, lepitab töörahva peremeestega, annab mõlemale poole rohkesti tarka meelt ja mõistust. Annab seda vanaperenaiselegi, et see ei oleks nii kõrk, ja Hildale, et see ei oleks nii käre. Ja siis annaks seda iseäranis Almale enesele, et ta siin ei saaks kellelegi ei tüliks ega koormaks, et tal oleks kannatlikku meelt ja kindlust elada siin kõrvuti kas või Senniga!

Almat oli koolis ja kodus kasvatatud jumalat kartma. Niipalju kui tal seda oli säilinud, niipalju oli tal alandlikku meelt ja valmisolekut kannatamiseks.

Kell kumises undavalt, nagu oigaks keegi seal kaugel kiriku taga kalmistul, ja Almale tuli meelde kadunud õde. Kas ta lepitas oma kannatustega eksimused ja on nüüd seal alati niisuguses pühalikus rahus, nagu meil siin täna? Vaevalt saab ta seal rahu, kuna tal on siin tütar, keda on ootamas ohud ja kiusatused! Maailm ei ole sestsaadik põrmugi paremaks läinud, pigemini hullemaks.

Alma katsus rahustada õe hinge, tõotades hoolitseda tema tütre eest, kasvatada teda jumalakartuses ja — ta hakkas mõnd teist tähtsamat omadust valima, mis sünniks seada otse jumalakartuse järele, aga ei mõistnud. Leidis neid paljugi, aga raske oli valida nende hulgast kõige tähtsamat. Valis juba vagaduse, aga lõi

kõvasti selle juures kahtlema. Tuleb seal keegi kaval, jõhker ja julm mees, teeb kümme imet vaga neitsiga ja viskab ta viimaks kui kitkutud ja õielehist paljaks nopitud karikakranupu teetolmusse. Kas vahest julgus? Aga see võib viia meeletusse ja hädaohtu, kui puuduvad teised omadused, kui puudub süda, mis julgelegi peab näitama õiget rada.

Alma saab aru, et ta veel isegi ei tea, kelleks kasvatada oma õetütart. Isegi jumalakartus, mida ta varem seadis kõigest kõige esimesele kohale, on viimastel aegadel tema meeles segaseks mõisteks kujunenud. Isa peab vist ikka veel pühakirjast kinni, aga temagi on selle jumalakartuse vastu, mida kuulutatakse kirikus. Oo, ta on mõnikord öelnud, et kirikus pühakirja lausa moonutatakse, ja nimelt vaeste kahjuks ja rikaste ning vägevate kasuks. Ta ütleb, et ei pea üldse kartma jumalat, sest ega ta mõni jauraja lihunik ole, kes jagab huupi hoope siia ja sinna, heale ja kurjale. Või mõni tige kubjas, kes oma kurja südant kergitades äigab ükskõik kelle selga mööda kepiga.

Aga tubli inimene tuleb kasvatada Lindast, julge ja tugev, kes mõistaks selle ilma elust ja tööst rõõmu tunda nagu sõjamees kibedast võitlusest.

Almat äratas unistustest karjakellade tilin ja Arturi manitsused lehmadele, et nad jalamaid ja otsemat teed läheksid karjaaeda.

Karja talitades ütles Hilda, et ta järgmisel pühapäeval läheb linna.

„Mõni koosolek või?" küsis Alma.

„Mul ju seal ema, vend ja õekesed — neile tarvis midagi viia!" urises Hilda.

„Ära peaks sealt lastega tuldama kas või suvekski," lausub Alma. „Siin ometi rohelist, õhku ja päikest."

Aga Hilda vastab kibeda tigedusega:

„Põõsa alla või? Egas siin ometi ükski peremees lastekarja oma ulu alla võta!"

Ütleb nõnda ja lisab vähe aja pärast noomides:

„Ja sa veel nurised, et ma käre olen! Leiad, et kõik siin maailmas on kõige paremas korras!"

„Kunas ma olen öelnud, et kõik on kõige paremas korras!" vastab Alma pahaselt.

Juba ammu kavatses ta oma venna Madise leske külastada, aga ikka lükkas seda edasi. Kas mitte sellepärast, et kadunud venna naine on vaene ja elab mitte just eeskujuliku mehega? Tema aga on siin külluses juba nõnda peeneks ja kõlbeliseks saanud, et niisugusesse kohta ei taha jalgagi tõsta!

Kui ta õhtupoole venna lese poole läks, kompsuke võid ja liha kaasas (Antsu teades võetud), nägi ta õues roigasaia ääres meest röötsakil, kes aeg-ajalt pea alla kummardas ja öökis. See oli suur mehekolakas katkistes rõivastes, palja jalu ja palja päi, pealagi paljas.

Alma astus lähemale, mees laskis veel korra ladinal üle aia, pöördus siis ohates ümber ja pühkis käisega ripnevaid vurre. Võõrast lähedal nähes lõi ta peaga nõksu tagasi ja mühatas ennatult:

„Näh, proua tuleb ka siia! Süda läks sandiks nii koledasti kohe, et anna või minna! Eks lähme sissepoole kah! Eit on seal lastega! Ah näe, need rojud jälle seal püherdusaugus! Oh te kurjadvaimud! Kui ma selle vembla võtan!"

Ja vedelalt paljast jalga jala ette tõstes ning rusikaga ähvardades vantsis ta laste poole.

Alma läks talle järele.

Nagu maa seest tõusid kolm last, valged pleekinud peakesed sassis, silmnäod märja pori, mulla ja liivaga määrdunud, ninaalused huulteni limased, närused kuuekesed porised, paljad käsivarred ja sääred kui porinuiad.

„No mis te kuradid siin jälle püherdate! Ma teile näitan!"

Mees haaras maast hao ja tõstis selle, aga lapsed jooksid läbi aiamulgu uppa ja kadusid sinna.

„Küll on nendega tegu, ei anna ööl ega päeval hingerahu!" pahandas mees ja lisas siis sõbralikumalt: „Eks proua mingu sisse, eit on seal."

Vänge leitsak lõi eeskambris Almale ninna. Akna all laua ääres mängisid kolm meest kaarte, viinapudel ja heeringataldrik ees.

„See ju vallavanema minia! Kae kurja!" hüüdis üks mängija. „No tulgu võtku kohe üks kärakas!"

Alma suundus kärmesti tagakambrisse. Siin oli kaks

naist ninapidi koos kanges lõhverduses. Madise lesk sööstis toolilt, pühkis käe vastu undrukut ja ulatas siis tulijale. Teine tõmbas pearätiku kurgu all kõvemini sõlme, kuivatas ka kätt ja teretas süüdlaselt. Pakuti siis Almale istet ja katsuti talle öelda midagi suupärast; võõras saunanaine pani oma suu selles suunas liikuma:

„Mis nüüd Almast rääkida, tema ju korrapealt enam kui mõni peretütar! Aga mis need peretütred nüüdsel ajal ongi, eputised, muud ei midagi! Eputised jah, tõmbavad ühelt simmanilt teisele, aina tõmbavad! Siidkübarad peas, kurrus undruk ümber, aga see must-uss, see ei anna neile rahu ööl ega päeval!"

Alma oli kompsukese lauale asetanud, lausudes: „Lastele," ja toetus istmele.

Madise naine tänas ja segas nüüd saunanaise jutu vahele:

„Mis me nüüd sellest! Parem kõnele, Alma, kuidas seal Lool ka elatakse."

„Mis sa seda küsid, eks ole teada, kuidas jõukas talus elatakse! Või seal millestki puudus!" jätkas saunanaine.

„Miks sa laste järele ei vaata!" ütles Alma venna lesele tõsiselt. „Õue peal seapüherdusaugus teised, porised kui põrsad!"

„Taevakene, juba jälle!" hädaldas Madise lesk süüdlaselt. „No mis nad ometi jälle!"

„Kes nende järele jõuab valvata! Need ju justkui nõelad, poevad igale poole ja igalt poolt läbi! Ja lapsed on ikka porised, kuidas muidu! Iseasi muidugi sakste juures! Oo, prouake, küll tulevad teil ka varsti, ega tulemata jää! Küll siis näete! Küll siis näete!" jahvatas saunanaine.

Alma kuulas ära õpetliku sõnavalingu ja ütles siis venna lesele:

„Tahtsin su'ga natuke kõnelda, on sul aega?"

„Miks mul aega ei ole, on küll," vastas see süüdlaselt.

„Sul siin nii kibe rääkimine . . ."

„Ma lähen nüüd peale minema," ütles saunanaine istmelt tõustes. „Lähen minema jah, aegagi nii kole vähe, tulin ainult mööda minnes silmapilguks, et mõni

sõna juttu a'ada. Jah, muudku jääme siis jumalaga, jääme siis muudku jumalaga. Eks me teinekord jällegi!"

Ta kinnitas pearätiku sõlme lõua all, andis mõlemale kätt ja kobis eeskambrisse, kus mehed lõid mürtsudes kaarte. Pöördus siis veel tagasi ja lausus kahetsedes:

„Ei ole teil ka neid kõrvalisi naisterahvaid kedagi kodus, oleks nendegagi paar sõna juttu a'anud."

„Ei tea, kuhu nad läinud," tähendas Madise lesk.

„Ei ole teisi näha jah. Mehed muudku üksinda..."

Alma tõmbas kannatamatult hinge ja pööras selja. Kui aga saunanaine oli läinud, ütles ta valjult:

„Võiksid ennem oma laste järele vaadata, kui et siin selle lõhverdiga jahvatad!"

„Kes nende järele iga silmapilk jõuab vaadata! Ja Iida juba seitsmeaastane, eks ta mõista juba isegi väikesi karjatada!"

Alma kuulis lese häälest selgesti: „Mis on sinul siin asja! On need sinu lapsed!"

Hoolimata sellest jätkas ta endiselt:

„Ja mis pidu see meestel siin on! Sinu oma oksendab aia najal, toad haisevad viinast."

Lesk oli toolile laskunud, näppis midagi sõrmede vahel ega lausunud kangekaelselt enam musta ega valget.

Kustas, Madise lese „meesterahvas", tuli ukse peale, vaarudes igal sammul, viinapudel käes:

„No võtku nüüd proua ka üks kärakas, läheb meel kohe rõõmsamaks!" Lisas aga kohe nagu vabanduseks: „Lapse-kuradid jooksid uppa — no küll on need! Kas teil ei ole ka seda kraami juba tulemas! Võtke üks kärakas, ega viinal pole viga!"

„Pean minema," ütles Alma, andis lesele kätt, astus Kustasest mööda, lausus lävel „head päeva" ja kõndis eeskambrist sõnalausumata läbi, kuuldes, kuidas kaarte rusikas peoga mürts ja mürts vastu lauda löödi.

Kriimpõselised lapsed vahtisid aiamulgul, kummalgi vähemal sõrm suus. Almat nähes pagesid nad tagasi uppa.

„Hilda peaks siin olema, nägema neid vaeseid proletaarlasi, siis läheks tal ehk himu aina r i k a s t e kõlvatust elust kõnelda!" mõtles Alma.

Kui ta aga hiljem asjast Hildale rääkis, naeratas too üleolevalt ja lausus siis nagu lapsele:

„Sa näed, kuidas need vaesed inimesed praegu on, ja hindad selle järele. Vaata ometi tagasi, vaata, kuidas nad selleks on saanud, mis nad on! Kes on nad sääraseks kasvatanud! Eks need, kes ikka eesotsas olnud, kes rahvast juhtinud! Ja veel: eks olnud su vennanaine mõistlik inimene, senikaua kui vend kodus elas ja töötas. Aga kes viis talt mehe? Kes laskis mehe tappa? — Tema „meesterahvas" on joodik. Aga mine küsi, kes olid tema vanemad ja vanemate vanemad, mis ta neilt päris, kus ja kuidas ta kasvas, kes õpetas teda jooma!"

Alma oli isegi lugenud midagi selle kohta, et inimene on oma ümbruskonna, oma aja kehtiva ühiskonna produkt, aga tal oli kalduvus uskuda, et igaüks võib ise olla niisugune või teistsugune, hea või halb.

Ta ei hakanud vaidlema sõjaka sõtsetütrega, ta ei oleks seda mõistnudki.

VIII

Õetütar Linda jooksis järgmise pühapäeva lõuna ajal Loole, ja Almat lauda ees nähes hüüdis juba eemalt hingeldades:

„Tädi, vanaisal oli mäelt peremehega hirmus pahandus..." Enam ei saanud ta öelda, hing jäi jooksust ja nutust kinni, pisarad purskasid silmist, ta surus näo Alma riietesse.

„Jäta nüüd nutt!" manitses Alma, eneselgi hinges ängistus. „Mis seal siis ikka oli, mõni tühi asi, muud ei midagi!" katsus ta end trööstida, aga süda lõi külmaks: isaga naljalt pahandust tulla ei või; tema kellegagi tüli ei alusta. Seal pidi juhtuma midagi tõsist.

„Mis seal siis juhtus, kõnele ometi," lausus ta nii rahulikult kui suutis.

Linda pühkis tädi põllega pisaraid ja algas nututõmmete vahel:

„Mäelt peremees, see punase habemega, tuli sinna, särgiväel, palja jalu, nagu ta käib. Ma tulin parajasti lehma lüpsmast. Küsis teretamata, kurjasti: „Kus vana-

isa?" Ma vastasin, et vist toas. Aga ta käratas veel kurjemalt: „Tulgu silmapilk siia!" Jooksin kohe tuppa ja ütlesin vanaisale: „Tule ruttu välja, Roosaare peremees on metsik-kuri!" Vanaisa aga jäi seal midagi kohmima, ei saanud kohe tulla. Kui ma vöörusest välja vaatasin, oli seal juba üks teine mees kah, noorem, kamassid jalas ja manisk ees. Kargasin tuppa tagasi ja ütlesin vanaisale: „Tule ometi ruttu, kaks meest on väljas!" Läksime, vanaisa ees, mina järel, ja kohe see Roosaare vana käratas peale: „Oled aga uhkeks läinud siin minu maa peal! Ei pane tähelegi, kui ma kutsun." —
— „Mis seal's on?" küsis vanaisa. Siis hakkas see teine mees rääkima, kel manisk ees oli ja tore kübar peas, et uhkeks lähevad need vaesed inimesed nüüdsel ajal, ja muud. Ütles veel, et rent peab nüüd kakskümmend korda kõrgem olema, ja kui vanaisa maksta ei taha, siis võtavad maa kohe ära. Vanaisa hakkas vastu kõnelema, et see on ikka liiga kõrge, aga siis ütles see teine, et ärgu jorisegu; kui maksta ei taha, kasigu minema."

Linda hääl kustus nututõmbustesse, uuesti surus ta näo tädi riietesse. Too silitas tütarlapse juukseid ja viis ta käekõrval õuelt aeda, kus mõned põõsad sõstardest aina punasid. Siin kuivasid Linda pisarad peagi ja marju nobedalt suhu pistes jätkas ta rahulikumalt:

„Sa peaksid kohe sinna tulema. Vanaisa jäi muresse, kui nad ära läksid. Tee peal Arumäe kohal tuli mulle keegi mees vastu, valvakad juuksed, püss seljas. Pidas mu kinni ja küsis — silmad olid mul vist nutetud: „Mis sul viga, lapseke?" Ma ütlesin, et meid tahetakse välja ajada. Ta jälle küsib: „Kes su isa on?" — Mõtlesin natuke ja ütlesin, et mul ei olegi isa. „Aga kes su ema on?" küsis ta jälle. Ütlesin, et mul ema kah ei ole. „Oh sa vaene tütarlaps!" õhkas ta siis ja silitas mu pead. „Kust sa siis tuled ja kuhu lähed?" Ütlesin, et Hurmalt tulen ja lähen Loole tädi juurde abi otsima. Hakkas kohe küsima, mis mul häda, aga kui ma ära kõnelesin, silitas jälle pead ja ütles, et midagi pole tarvis karta, küll tema kah aitab, kui tarvis."

Tütarlaps sai ise sellest jutustusest julgust ja Almagi toibus esimesest hirmust.

„See oli vist puusepa-Jakob, kes muu. Söö aga marju,

küll kõik läheb hästi." Almale tuli korraga meelde: see „maniskiga" mees võis Roosaare peremehe poeg olla — ärimees linnast, kes nüüd suur hangeldaja, toiduainete ülesostja, sahkerdaja — oo, see ei tee nalja! See on kardetavam kui vana ihnuskoi ise!

„Kui meid aga sealt siiski välja aetakse!" algas Linda vähe aja pärast uuesti. „Kuhu me siis läheme?"

„Eks te tulge siia," vastas Alma, isegi mõtlemata, mida ütleb.

„Mõlemad vanaisaga?"

„Muidugi mõlemad."

„Aga lehm, lambad, põrsad, kanad?"

„Need kah!"

„Kahju on sealt siiski ära tulla; kased jäävad kõik sinna!" õhkas Linda ja puhkes uuesti nutma.

„Siin välja all on ka ilusaid kaski: vanad ja haralised," trööstis Alma, aga mõtles nüüd ise hoopis midagi muud: siin õetütrele ja isale ruumi ei leidu. Mis ütleksid siis Oskar ja Senni! Peaasi: mis ütleks vanaperenaine! „Selle" isa ja õe sohitütar tulevad siia risuks jalgu! Ei ole sellest veel küllalt, et teenija tehti miniaks, et ta võeti armu pärast siia ulualla, toob kaasa ka veel karja näljaseid!

Nõnda ütleks siis see Arumäe uhkest tõust perenaine oma pojale, viskaks pea veel enam kuklasse, ajaks kõhu ja rinna veel enam ette ja käiks raskel mõõdetud sammul, nii et põrand naksub.

Alma kõneles Roosaare peremehe ähvardusest kohe Antsule, kui see oli koju tulnud.

Ants kuulas lahke tähelepanuga, pleekinud kulmud vähe tõstetud, nii et nende kohta lühikesed kergelt kaares kortsudki ilmusid. Seletuse lõpupoole jäi pisut tõsiseks, ja kui Alma viimaks murelikult küsis: mis teha? missuguses küsimuses isegi rahutu, peaaegu etteheitev hüüe kostis: midagi peab ometi tegema! — siis ei vastanud Ants esialgu sõnagi, nühkis pahema peoga lõuga — see oli täpselt isalt päritud! — vahtis maha, siis aknast välja, kõigutas viimaks pead ja lausus ükskõikselt:

„Ega ole teha midagi — peremehe maa ja peremehe õigus. Ei taha su isa rendi asjas kokku leppida, tuleb mõni teine. Seadus on niisuke."

„On aga seadused!" hüüdis Alma ja pisarad oleksid tal silmist voolama hakanud; aga ta pani südame kõvaks ja lisas peaaegu ähvardades: „Eks näeme veel, kuidas sellega jääb!"

Ants kehitas õlgu, aga sellestki aimas Alma, et ta oma suures kainuses peab Roosaare peremehe teguviisi nii seaduslikuks kui ka õiglaseks.

Hea küll! Ei taha peremehed isa aidata, siis pöördub ta maatameeste poole või koguni — Alma isegi kohkus sellele mõttele tulles — Kaarlist venna ja kõigi nende nõukogude ja täidesaatjate poole Tallinnas! Eks näeme, kas see Roosaare vana oma sahkerdajast pojaga siis ka kartma ei löö!

Ta kirjutas kohe Kaarlile, kirjutas tuliselt: ei või ometi lubada, et isa oma alaealise tütretütrega saadetakse ilma peale hulkuma! Peab ometi ilmas olema veel kübemekenegi õigust!

Siis läks ta õhtul Hildaga ühes Hurmale, et lohutada isa ja pärida sündmusest lähemalt.

Hilda ei kahelnud pilkugi, et Roosaare peremehega tuleb alata võitlust, ei kahelnud ka võidus. Las hakatakse vana Verihurma vägivaldselt välja tõstma, siis läheb maatameestest miilits talle püssidega appi, ja kui see ei aita, võib linnast kutsuda soldateid! Need on nüüd, tänu jumalale, vaese rahva poolt! Siin on neil paras koht näidata oma jõudu!

Alma ei julgenud sellest rõõmu tunda, aga sai ometi julgust ega rääkinud poolt sõnagi selle vastu. Tundis enese juba nõnda mehisena, et oleks või üksipäini Roosaare ihnuskoiga kõnelnud mehist ja sõjakat keelt, kihutanud tema sahkerdajast poja kas või vemblaga õuest välja.

Vana Verihurm riisus oja ääres kuiva loo riba, kui Alma Hildaga sinna jõudis.

„Sinagi ei pühitse enam pühapäeva!" ütles Alma nukralt naljatades.

„Oli paar päeva vihmane, näe tänagi vesikaarest pilvi üles ajamas," vastas vana Verihurm.

Tõepoolest, loodes ja läänes hiilisid mööda taeva veert hallid pilved kui kassid pikkamisi, salaja, ja siin oja ääres oli Hurma ainuke heinamaariba.

Alma tõi jooksuga rehad ja kolmekesi tõmmati nüüd kahisevat heina kärmesti koomale.

Kõneldi ühest ja teisest asjast nagu ikka, kui on midagi valusat, mida järsku ei juleta puudutada, millest hiilitakse mööda. Alma pani tähele, et isa nägu on tõsisem kui muidu. Nüri habegi lõual, hall kui sammal raudkivil, näis täna olevat veel hallim.

„On see õige, et Roosaare vana tahab sust viimase üdi välja pigistada?" küsis Hilda viimaks.

„Ta tahab renti kahekümnekordseks tõsta — seda ma aga maksta ei jõua. Asi on selge, ta tahab mu siit välja ajada. Poeg vist nõu andnud, et maa toob nüüd suurt kasu, miks seda võõra käes pidada!" rääkis vana Verihurm vaikselt, toetudes rehale.

„Aga see on ometi ülekohus — maatüki eest rohkem renti nõuda, kui see väärt!" pahandas Alma.

„Nõnda palju olen nõus maksma, kui raha nüüd odavam, aga rohkem mitte," ütles isa.

„Sa pead vastu hakkama!" ässitas Hilda sõjakalt.

„Kuidas ma hakkan? Rendiaeg saab täis," vastas vana tema poole vaatamata.

„Temal võib seaduse järele olla õigus, aga need on ülekohtused seadused, kapitalistide tehtud," jätkas Hilda. „Küll need kõik muudetakse, kui võim töörahva kätte läheb!"

Vana Verihurm vangutas pead ja jätkas riisumist, silmi tõstmata.

„Egas sa siit ometi välja taha minna?" küsis Alma.

„Kui tuleb minna — mis seal's ikka," ütles vana Verihurm juba naeratada katsudes.

„Otse kole, et vaesem rahvas rikkama ahnusele ja omavolile vastu ei hakka!" kurjustas Hilda.

Heinamaariba oli riisutud, lõpetati saadude teritamine, pilve äär kattis juba päikese.

Hilda läks vallamajja, kus pidi olema mingi töörahva ühingu juhatuse nõupidamine, ja viis sinna ka Alma poolt Kaarlile saadetava kirja.

Isa päris Almalt Kaarli käekäigust, aga Alma jättis enese teada mõndagi viimase kirja sisust.

Siis läksid nad toa juurde, panid rehad räästa alla ja Alma sõnas mehiselt:

„Ole üsna mureta! Küllap leiame nõu ja abi." Et ta sellest aga rohkem ei teadnud rääkida, küsis ta, kus Linda on.

„Eks ta ole lehma ja lammastega lepikus," vastas isa.

Alma läks põlluribakeste vahelt lepikusse ja pidi juba huikama, aga peatus ja jäi kuulatama. Kostis karjakella ühetooniline vaikne tilin ja selle suunas astus ta aeglaselt edasi, kuni tasast laulu üsna enese lähedal kuulis:

Oma viimsed õhkamised
taeva poole saadan ma.

Alma seisis ja ta meel läks kurvaks. Seda laulu oli ta siin oja ääres oma õega nii sagedasti laulnud ja pärast ka Lindale õpetanud, et ta seda laulaks mõnikord oma kadunud ema mälestuseks.

Istub seal kase tüve najal, laulab haledameelseid laule ja seob nende abil oma mälestused siin iga puu, iga mätta ja otseti maas magava raudkiviga. Kui siit ükskord tarvis lahkuda, kui sellest „isamajast" välja aetakse, on iga teine koht maailmas võõras, kõrvus kõlavad ainult haledad laulud ja silme ees on aina see „vaikne kena kohakene" oma kurbade viisidega. Talle tuli Kaarli kirjast see koht meelde: „Niisugused me oleme! Hoiame jumaldades maalapikesest kinni, kus me kasvanud, oleme valmis selle eest hingehinda maksma, et meid sellel aga elada, nälgida ja surra lastaks!"

Tõesti, Linda tuleb teistsuguseks kasvatada, mitte halemeelseks ikkuriks!

IX

Loo rahvas lõpetas järve pool kumeral nõlvakul rukkilõikust. Vana Rein istus ise lõgiseva masina järil ja juhtis hobuseid mõnusa sõna või vaikse ohjaliigutusega ümber kuldse rukki-nelinurga. Ants, Oskar, Hilda ja Alma küürutasid kaartel ja sidusid kahisevaid kõrsi kärmesti vihkudeks. Harva painutati selga sirgeks,

hõõruti valutavaid ristluid ja vaadati, kui kõrgel veel on päike ja kui palju veel nelinurgast järel.

Korraga kostis üsna lähedalt tugev mehehääl: „Jõudu!" Kõik ajasid end püsti, vaatasid üles tee poole ja vastasid ennatult: „Tarvis."

Sealt hakkide tagant oli ilmunud järsku võõras, teda vahiti uuditsedes ja ta tunti alles siis ära, kui Alma hüüdis imestuse ja rõõmuga: „See ju Kaarel — Tallinnast!"

„Ta ju nii toredaks läinud, et ei tunne enam äragi!" ütles Oskar tagasihoidliku pilkega.

„Ma ei mängi mingisugust linnatöölist, vaid ma olen seda," lausus Kaarel teravuseta. Tal oli seljas hall suveülikond, sama värvi kaap peas, suvepalitu käsivarrel, kepp käes. Ainult punane kaelaside ja sama värvi rätik rinnataskus võisid osutada temas „seltsimeest".

„Nagu näib, käib töölise käsi hästi!" katsus Oskar veel söögata. Kaarel ei pannud seda tähele.

„Sa, Alma, võiksid koju minna ja vennale natuke õhtuoodet anda," lausus Ants. „Me lõpetame siin ka varsti, läheme järele."

„Tõepoolest, päris saksaks oled muutunud," tõreles Alma sõbralikult, kui nad mööda värsket krabisevat kõrt kõrvuti kodu poole läksid.

„Saa ometi aru!" vastas Kaarel. „Ma ei võinud ometi tahmase näoga ega määrdunud kitlis siia tulla!"

„Saan aru!" ütles Alma lepitavalt.

„Olen tööline ja jään selleks. Aga praegu on mul teised ülesanded. Kirjutasin sulle, et pean kõnesid ja teen kihutust. Olen ka ajalehes kirjutanud. Vene keelt olen juurde õppinud, võin juba kõnelda ja ajalehti lugeda."

„Kuidas sa tulid?"

„Sõitsin posthobustega linnast isa poole. Roosaare õuest läbi, et nad teaksid."

„Mis isa sellest arvab?" päris Alma.

„Mis nüüd tema! Tema ei taha vastu sõdida. Väsinud. On nõus maksma nõnda palju kui õigus. Kus on aga siin õigus! Kolmkümmend aastat maa meie perekonna käes olnud — nüüd: käi minema! Pole sul midagi ütlemist! . . . Nagu sel Roosaare ihnuril veel maad vähe on!

Aga ega mu isa veel läinud ole! Võtan homme miilitsaülema, veel mõne püssimehe, ja läheme selle ihnuskoiga kõnelema. Küsime, kas ikka veel kahekümnekordset renti nõuab!"

„Kas maksab nii hulga meestega minna?" kahtles Alma.

„Aga kuidas siis?! Teisiti niisukese vereimejaga ei saa! Olgu tal ka seaduse järele „õigus", aga isal on suurem õigus! Seda peab talle ütlema ja näitama!"

Kaarel peatus hetkeks ja heitis pilgu üle värske rukkikõrre, üle kohmakate hakkide, vaatas alla halja männiku poole, mille latvade vahelt mõned laigud järvepinda läikisid, ja ütles siis hardudes:

„Ega ei raatsiks siit ära minnagi, nii ilus praegu!"

„Eks tule maale, siin töölistest nagunii puudus," naljatas Alma.

„Sellepärast peaksin maale tulema, et neil peremeestel üks ori enam oleks! Ei mõtlegi! Ja kui tulen, siis juba hoopis teisiti! Orja minust enam ei saa! Keda see punane tuul puudutanud, sellest ei saa enam sõnakuulelikku orja!"

Ta vaatas seljandikku mööda taha Somba poole ja lausus siis vaikselt:

„Rätsepal juba rukis kuhjas."

„Neil sai enne küpseks."

„Klaarat oled näinud?"

„Käis alles hiljuti oma ohvitserist vennaga meil külas."

„See ka koju putkanud?!"

„Läks Eesti polku."

„Mustasajaliste pesa ja kodanlaste ihukaart!"

„Ludvig tahab ka sügisel sinna teenima minna."

„Seal tal on alles õige koht!" ümises Kaarel ja hakkas pikal sammul Alma kõrval edasi astuma. „Kas ta ikka veel Klaara järele jookseb?" küsis ta vähe aja pärast vaenulikult.

„Mis see sul nii südames!" vastas Alma naeratades. „Tulid Klaarale kosja või?"

„Misukesi vanu, kulunud, purukodanlikke sõnu sa veel tarvitad!" hurjutas Kaarel.

„Sul niisuke kodanlik välimus! Ainult kaelaside ja rätik rinnataskus punased."

„Jäta see. Ütlesin, mul ei kõlvanud siia tööröivais tulla!"

Õunapuuaia äärde jõudes ütles aga vend heasüdamliku pilkega:

„Sul siin üsna kena elamine! Oskasid mehele minna: järsku suure koha perenaine!"

„Oo, see on veel kaugel!" vastas Alma tagasihoitud ohkega. „Esite on mul siin palju raskem kui tüdrukupõlves."

Ja väljaspool pistandaeda mulgu juures seisatades seletas Alma lühidalt oma suhteid perenaisega.

„Üks kuradi vastik värk siin maal üldse!" vandus Kaarel. „Muidugi peavad need sind alamast soost inimeseks!"

„Nii hull see ei ole: vana Rein on minu vastu lahke ja Ants väga hea. Oskar — see on veel noor ja . . ."

„Las saame võimu täiesti oma kätte, küll siis kõik muutub!" hoooples Kaarel.

„See punane tuul on sulle päris pähe hakanud," nurises Alma emalikult ja viis venna läbi aia oma tuppa.

Õhtul hämaras istusid mehed Antsu toas — söödud oli üheskoos peretoas, ainult perenaine ei näidanud nägu — ja aeti juttu ikka ainult „neist asjust".

„Kuidas need asjad siis õige on?" päris Rein tõsise huviga.

„Tallinnas või? . . . Nime poolest on meil mingi komissar, aga võim on tööliste ja soldatite nõukogu käes," kinnitas Kaarel, kuigi mitte kindlalt.

„Kuidas Peterburis selle peale vaadatakse?" küsis Ants.

„Seal on, nagu ajalehtedest teate, Kerenski valitsus, aga tema ise ja mõned ministrid veavad kodanlaste poole. Tarvis kindlamaid mehi töörahva hulgast valitsusse saata."

„Eks vaatame, kaua see jant veel kestab!" viskas Oskar sekka.

„Heaga see küll ei lõpe!" ohkas Rein.

„Miks mitte?" küsis Kaarel.

„Kaua te sel kombel sõdite?" küsis Oskar.

„Sõda tuleb lõpetada!" vastas Kaarel veendunult.

„Eks lõpetage siis ära!" hüüdis Oskar.

„Kannatage, võim ei ole veel täiesti meie käes!" vaidles Kaarel.

„Miks peaks sakslane rahu tegema, kui ta võib vene vägesid taga ajada!" nöökas Oskar.

„Küll ajame saksa töölised ka mässama!" ähvardas Kaarel.

„Ikka aina mässama ja mässama — aga mis sest mässust viimati välja tuleb?" küsis Ants. „Keegi tööd enam ei tee — jääte nälga mässates. Ja kõik jääme nälga!"

„Kui töörahvas teab, et ta enam kapitaliste ei tarvitse orjata, siis hakkab ta teisiti tööle," vastas Kaarel ja jätkas hooga: „Ükskord peab ometi senisele ülekohtusele korrale lõpp tulema!"

„Siis võtate kõik üle?" küsis Oskar kiusavalt.

„Esialgu ainult töörahva kontrolli alla, et ühed enam liiga suurt kasu tasku ei saaks pista."

„Aga mis maaga teete?" päris Rein.

„Jagavad ära, mis muud!" ütles Oskar omalt poolt.

„Ega see ometi õige ole, et ühtedel on ilmatu suured plarakad käes, teistel pole jalatäitki!" vaidles Kaarel.

Alma oli mõistusega Kaarli seletuste poolt, midagi ei osanud ta vastu öelda. Aga südames oli tal suur kahtlus: on see kõik võimalik, kas kõik lepivad sellega? Inimesed on iga uuenduse vastu kas lausa vaenulikud või kõhkleval seisukohal, ja nüüd korraga? . . .

Samasugust või veel suuremat kahtlust võis ta lugeda Reinu ja Antsu näost, kuna Oskar varjamatult irvitas.

Kaarel võttis jälle sõna:

„Teame väga hästi, et esiti tuleb mõnigi asi eeskirjade varal, sunniviisil maksma panna."

„Kas talud võtate kah kontrolli alla?" küsis Ants.

„Kui te muidu teragi vilja maatarahvale ja linnaelanikkudele ei müü — mis siis teha?!" vastas Kaarel.

„Kas te arvate, et talupoeg sel kombel veel põldu tahab harida!" kahtles Rein.

„Ei taha, siis tuleb talud teiste kätte anda!" ütles Kaarel kindlalt.

„Ei sest tule muud kui mässud ja rahutused!“ ennustas Ants.

„Näe, Venemaal hakati üle võtma,“ lisas Oskar kahjurõõmsalt, „ei ole seal nüüd muud kui põletamised, streigid, kodusõda ja nälg!“

„Mõisnikud, kapitalistid ja hallparunid ei taha võimu käest anda, võtavad tsaariohvitserid abiks, loovad valgekaarti,“ vastas Kaarel. „Sellest see sõda ja nälg!“

„Meil siin peaasi, et rahulikult tööd lastaks teha,“ sõnas Rein üles tõustes, mis vaidluste lõppu pidi tähendama. „Linna töörahvas, see võib jännata ja streikida, miitinguid ja rongkäike teha. Aga meie siin peame korralikult rukki lõikama, kui ta valmis, ja tõu kokku panema, et ta ei variseks. Muidu jääte seal kõik nälga, olgu teie otsused ükskõik kui targad.“

„Egas meiegi muud taha, kui et kõik inimesed korralikult tööd teeksid ja ära elada saaksid,“ vastas Kaarel järeleandlikult. „Aga seni on rikaste klass aina raisanud ja prassinud, kõrt kõrre peale tõstmata, meie pidime neile rikkust kokku kandma! Vaat sellele tuleb lõpp teha!“

Oskar tõusis üles ja laulis peretuppa minnes Manase Vidriku värsse:

Oh Kusti, oh kuule,
kas see pole selge luule!

Almal jäi kõigest sellest süda rahutuks, ja kui ta venda üle õue aidalakka juhatas, ütles see vaenulikult:

„Üht laulu laulavad nad kõik, need pursuid, olgu maal või linnas! Heaga nemad milleski järele ei anna!“

„Aga kui see kõik viimati tõepoolest sassi läheb?“ kahtles Alma.

„Sassi, siis sassi!“ vastas Kaarel hoolimatult. „Midagi peab ometi selle ilmakorra parandamiseks tegema! Kaks venda tapeti maha — kellelt sa nõuad nende elu?! Mina pääsesin õnnekohe, ainult et lonkan natuke. Mul pole mingit tahtmist ennast ei tea mis eest tappa lasta! Ei ole ka himu alandlikult isandaid orjata! Tunnen, et ma pole selleks loodud! ... Keegi pole selleks loodud.“

Järgmisel päeval valmistas Kaarel sõjakäiku Roo-

saare vastu. Ta käis päeval vallamajas ja kutsus homseks enesele toetuseks miilitsaülema ja poemehe ning saatis sõna Arumäe Ottole, et see ilmuks õhtul Loole.

Otto tuligi õhtul ja Alma vaatas pelgliku uhkusega lauda juurest, kuidas need kaks meest, tema vend ja Arumäe sulane, omavahel kesk õue teineteisega tutvusid. Varsti nihkusid nad kuivatushoone ette ja toetusid seal, millele juhtus.

Almal ei olnud aega jälgida nende kõnelust, aga nii palju kuulis ta selgesti, et vaidlus nende kahe töörahva liikme vahel oli palju ägedam kui eile õhtul Kaarli ja „hallparunite" vahel.

„Kapitalistide sabarakk!" ütles Kaarel põlglikult, kui Otto oli viimaks läinud. „Loeb seda vähemlaste lehte, mis aina lehkab kodanlusest! Niisukesed on meile ohtlikumad oma paindlikkuse ja mõõdukusega kui päris kapitalist või kodanlane ise! Otto-sarnased on need puhta klassivõitluse songijad!... Aga ta võib ju homme meiega ühes tulla!"

Alma saatis järgmisel päeval venda väravani ja ütles:

„Ega isa küll niisukest pahandust ei taha."

„Paljugi, et ei taha! Inimest peab mõnikord kaitsma vastu tema tahtmist," vastas vend. „Marsime püssimeestega õue, eks siis kuule, mis laulu see punahabe laulab! Hee, peaks see spekulandist poeg seal olema, ähvardaksin teda kinni võtta ja Tallinna saata — las annab seal oma mustast ärist aru!"

Õhtul tuli poemees ühes Kaarliga Loole ja jutustas Almale aida ees vägevast retkest oma harilikul viisil:

„Läksime väravast sisse — eks seal olid tigedad koerad lahti lastud, võitlesime nendega kui lõukoerte augus! Viimaks tuli keegi toast, nägi meid ja hakkas veel assetama ning võtatama: „Pondu, võta! Kaaro, tõmba!" Kaarel ähvardas koerad maha kõmmutada, kui neid ei keelata. Koerad kutsuti sisse, aga uks pandi haaki ja meid jäeti kui narre keset õue seisma. Lõime siis uksel tükk aega trummi, kuni viimaks päriti: kes ja kust ja mis? Puusepp vastas: „Miilits!" ja Kaarel lisas: „Avage uks, ehk me avame selle ise!" Lasti siis sisse ja me marssisime vanamehe kannul tagakambri. Punahabe sügas arglikult kintsu ja vahtis ühe püssi pealt

teise peale. Ei märganud istudagi, meie aga võtsime toolid ja panime püssid nurka. Noh, siis Otto hakkas viisakalt kõnelema, et popsid loetakse ka töörahva hulka ja see ei või meile ükskõikne olla, kui mõnele liiga tehakse. Vanalt Verihurmalt aga nõutavat liiga kõrget renti. Eks vanamees sai sellest viisakast toonist kohe julgust ja hakkas kiunuma: „See ju minu maa, ja ükski seadus ei keela selle eest renti võtmast!" Ma jälle ütlen: „Võtke renti nagu õigus ja nagu inimene maksta jõuab." Tema aga vastu: „Kes jõuab, kes ei jõua! Siga läheb, mold jääb, tuleb teine, tuhnib jälle." Siis kargas puusepp Jakob üles ja käratas talle peale: „Eks vaatame, kellele mold jääb! Kas tahate, et salga soldateid või madruseid siia saadame, kes teid siit molli juurest lõplikult minema kihutab?!" Kaarel ütles nüüd, et ta on Tallinnast, tööliste ja soldatite saadikute nõukogu liige, otsis taskust paberigi välja ja laskis sellejuures revolvri nähtavale tulla. Vana tõmbas enese üsna ludusse, maigutas suud ja tatsas teiselt jalalt teisele. Hakkas virisema, et kõik olla metsik kallis, mis linnast pead ostma. „Töölised ka nõuavad kallist palka. Raha ei tahagi: anna aina vilja, liha, võid või riiet! Päris koledad ajad kohe!" Otto hakkas siis jälle omakorda leplikult seletama, et ei tuleks käia mitte seaduse järele, mis natuke ülekohtune, vaid õigluse mõiste järele. Vanamees kohe jälle julgemalt: „Küll ma küsin poja käest! Tema linnas ja teab neid asju paremini!" — „Ah see hangeldajast poeg?" küsis Jakob ähvardavalt. „Selle lõõg on ammugi juba täis! Kõik niisukesed sahkerdajad pistetakse varem või hiljem pokri." Vana lõi lõpuks araks ja lubaski rendiasja jätta niisama. Kui välja tulime, ütles Otto: „Seadusega ei ole Roosaarele midagi teha ja meie kui miilitsamehed olime seal ülearused. Ei anna meile seadus mingit õigust rendiasju õiendada." Nüüd sai Kaarel üsna kurjaks ja käratas: „Seadus, seadus! Seaduse järel istuks Nikolai veel praegu troonil!" — „See on poliitika-asi," vaidles Otto. „Siin on aga varanduse-asi, see on hoopis midagi muud." Kaarel aga vihaselt vastu: „Teil, kodanlaste sabas sörkijail, on need vereimejate seadused pühad. Mina aga küsin: kumb on ülem — seadus või õigus?

Mis te nüüd ütlete?" Jakob lisas: „Eks kõik kurnamine ole sündinud seaduse järele . . . Peksmised, poomised ja mahalaskmised samuti. Oli see õige?" — „Paneme õiguse maksma ja kaotame ülekohtu, aga ärme lobiseme seadustest!" hüüdis Kaarel."

Nii jutustas poemees sellest sõjakäigust.

Alma oli üsna uhke, et vend oli julgesti kõnelnud. Antsule ei rääkinud ta meeste Roosaarel käimisest poolt sõnagi. Nagunii ei vaadata Kaarli peale siin hea meelega. Kui aga veel sääraseist asjust kuuldakse, siis peetakse teda peremeestele lausa ohtlikuks.

Kaarel ei rutanud veel tagasisõiduga, ütles Almale, et läheb isa poole ja veedab seal paar päeva, peab puusepa ja kirjutajaga nõu, mis siingi tarvis teha. Varsti olevat siin suurem koosolek kavatsusel . . .

Poemehe suust oli vist Antski kuulnud Roosaare hirmutamisest ja lausus ühel õhtul Almale mitte just sõbralikult:

„Sa oleksid võinud oma punasele vennale öelda, et ta pilli lõhki ei ajaks. Mis komissar või volinik ta on, et tuleb siia õigust mõistma! . . . Tal endal võib viimati räbalasti minna, kui ta nõnda jändama hakkab."

„Mis sa tema pärast muretsed!" mühatas Alma.

Rein aga sõnas, kui jälle vallamajas oli käinud, Almaga kahekesi võõrastetuppa jäi ja, käed seljal, edasi-tagasi kõndima hakkas:

„Asjad on niisugused, et ei saa enam aru ega otsa. Elu tormab ees, seadused lonkavad tagant järele. Mine tee siis veel õigust! Aina tülid ja sekeldused."

Alma arvas, et nende tülide ja sekelduste all oli mõeldud ka Roosaare asja.

Lähemalt Rein seda ei puudutanud. Etteheidet tema hääles Alma ei kuulnud.

X

Läbi soo, Eralast ja kummaltki poolt maanteed mööda vooris rahvast vallamaja juurde, mehed luitunud ja lössis kaabude ning nokkmütsidega, kortsunud ja plee-

kinud nässakates kodukootud riietes, tolmunud ja paigatud säärikutes; naised sitsrätikute ja kottis jakkidega, jämedast värvimata riidest undrukud maani; noori poisse nägusamalt riides, kraegi kaelas ja kamassid jalas; harva ka mõni noor jumekas neiu, valge või kollakas siidsall pea ümber, õhuke pluus ja tihedakurruline lühike undruk seljas ning kõrgete kontsadega kingad jalas. Oli ka jalgratastel sõitjaid.

See oli täna hoopis teistsugune rahvas kui pidupuhkudel. Siis kadus see hall värvitu kehvikute hulk iseteadvalt sammuvate või vedruvankreil kihutavate peremeeste, hästiriietatud perepoegade ja toredasti ehitud peretütarde hulka. Puudusid täna isegi kergemeelsed nolgid ja edvistajad plikad, kes muidu suurel hulgal pidudele tantsu uhtma kogunesid.

Päike oli lõunakaarest juba ammu üle ja nihkus Erala voore kohal lagedat sinakastolmunud taevast mööda läände; aga oli veelgi palav ja vallamaja õue kogunenud rahvas hoidus salkades, kahe- ja kolmekaupa varju. Aeti ootuse-elevuses katkendlikult juttu, tehti märkusi siia- ja sinnapoole, vaadati lahtise akna läbi vallamajja, kus aeg-ajalt nähti kirjutajat, puusepast miilitsaülemat ja tema poemehest abi liikumas ja askeldamas.

Hiljemini hakkas peremehigi ilmuma, üksi, kahe- või kolmekaupa. Nad hoidusid isepäinis, ei vaadanud ümber oma hariliku iseteadvusega, ei kõnelnud kõvasti, sest neid oli vähe. Kehvikute hulgast kuuldus nende sihis pilget.

Kui aga Vahastu Hindrek vedruvankril õue sõitis ja nagu narrimiseks kõvasti hüüdis: „Tere ka, laadarahvas!", läks seni võõrastusest summutatud meeleolu korraga elavamaks, hakati kõvemini kõnelema, naljatades nööklema ja kemplema.

„No nüüd läheb alles lahti!" arvasid mõned kehvikud. „Ega Hindrek oma suule taba ette pane!"

„Või ta's koosolekul lõuata tohib!" ähvardasid teised. „Niipea kui tõstab kära, anname põlvega, ja uksest välja! Lõuaku õues, kui tahab! Täna jo töörahva koosolek."

Teine vedruvanker sõitis õue, ja jälle käis tasane

kõmin läbi rahvahulga. See oli Loo noorperemees, nagu Antsu nimetati. Tema kõrval istus Alma ja nende vastas tüdruk Hilda.

Ants kergitas vaid kübarat, peremehed ja mõned kehvikutestki vastasid talle nõndasamuti.

„Näh, vallavanem saatnud oma poja kah töörahva koosolekule," ühmas üks mõisameestest, kes olid trepi juurde koondunud.

„Minia ja teenijaga tükkis."

„Ega minial viga ole, üsna nägus ja sihvakas teine," tähendas üks noorem poiss asjatundlikult.

„Eks ta ole ka meie ühisuse liige. Enne pulmi veel lasknud enese liikmeks kirjutada ja maksnud maksugi ära," lausus teine.

„Ehee! Katsu, kas ta nüüd veel meiega tegemist teeb."

„Aga näe, pulma ajal tõmmatud punane lipp katusele!"

„Paljugi mis purjus peaga tehakse!"

„Kes see on, kes nendega seal kõneleb?"

„Se jo Alma vend Lui. Tahta teine Rätsepale koduväiks saada."

„Seal tahtjaid tosinaviisi! Aga Klaara libiseb kui luts igaühe käte vahelt välja."

„Elbiko Ernts paneb nüüd vist teisele päka lõplikult peale."

„Kõneldi ikka, et Verihurma Kaarel, Alma vend . . ."

„Ah see, kes hiljuti Roosaarel käinud! See on suur kihutaja või augutaator Tallinnas! Kas temale peretütar läheb!"

Nii arutleti kehvikute hulgas koosoleku ootel.

Loo vedruvankri juures kohendati riideid ja vaadeldi salamahti kokkutulnud rahvast. Alma tundis enese siin ülearusena. Ei kõlvanud tal enam nagu enne teenijatega seltsida, nendega lõbusalt vestelda ja külauudiseid pärida. Veel vähem sobis ta peremeeste hulka, kes piilusid kõõrdi kehvikute poole ja katsusid teha naeruks koosolekut, mis veel polnud alanudki. Alma oli siia tulnud Hilda pealekäimisel. Oli Antsule pool-naljatades öelnud: „Tea, kas läheme ka seda linna kõnelejat kuulama?" Mispeale Ants naeratades vastanud: „Mis siis

on! Paneme hobuse ette, teeme sõidu ja kuulame ühtlasi lõuameest! Viime Hilda ka vedruvankril sinna, muidu, pime, võtab viimati veel Loo talu üle või kontrolli alla!"

Poemees tuli trepile, lükkas oma higist niisked salgud otsmikult, vaatas punetavaid silmi pilutades ümber, viipas käega ja hüüdis sõbralikult:

„Eks hakkame peale!"

„Piduperemees puudub, kuidas sa hakkad," arvas üks sulastest.

„Lõuamees puudub, kuidas te hakkate!" hüüdis nüüd ka Vahastu Hindrek.

„Neil see ju linnast tänaseks tellitud!" naeris teine peremees.

„Teil lõuamehed oma seast leida, meie peame ikka väljast kutsuma!" vastas neile poemees.

Hakati kohmakalt trepile kobima, kehvikud ees, peremehed pikkamisi järel. Puhastati veel ninasid ja visati plotskiotsad aia äärde.

Parajasti tuli Otto väravast sisse, kergitas oma sonimütsi, nikutas Loo rahvale sõbralikult pead ja astus trepi poole. Varsti tuli ka Rita tema järel õue, jooksis hüpeldes Alma juurde ja hüüdis tema ümbert kinni haarates:

„Sina ka siin! Meie koosolekul! See on sust ilus! Nii kaua ei ole sind näinud! Lähme ühes koju, siis ma kõnelen sulle uudiseid! Aga sa oled ju hobusega! Tule minuga läbi soo, siis kõneleme kõigest!" Nii sädistas ta Alma kõrval ja läks siis tema käsivart hoides Antsu järel vallamajja.

Seal seisis juba kirjutaja punase kaleviga kaetud laua taga, punane side kaelas, sama värvi rätik taskust rippumas, juuksed siledaks soetud. Ta kõneles midagi sissejuhatuseks, tuletas meelde suuri revolutsiooni võite, mida nüüd iga teadliku töötava inimese, iga õige seltsimehe kohus olevat laiendada, süvendada ja kindlustada.

Kui ta ajalehtedest kogutud sõnu oli mõnda aega ritta seadnud, algas juhataja valimine. Kandidaatide hulgas nimetati ka Loo Almat, mispeale üks osa koosolijaid kõvasti naerma kukkus.

Alma istus taga seina ääres Antsu ja Rita vahel, tundis kuuma joa üle ihu jooksvat ja vahtis maha.

„Ei tema enam meid juhatama hakka, näe istub peremeeste killas!“ nöökas üks poistest.

„Tal lõõg kaelas ja karjus kõrval!“ naeris teine.

„Hallparunite kambas,“ lisas kolmas.

Tõepoolest istus taga seina ääres peale Rita ja Ludvigi aina peremehi ja perepoegi, kehvikud neist mitme tühja rea võrra eespool pikkadel pinkidel.

Otto istus õuepoolsete akende vahel seina ääres üksipäini, jalg põlvel, pabeross suus, muretu ilme näol. Tema ei võtnud juhatajaametit vastu, ütles järsult „ei taha!“ ja jätkas suitsu õhku puhumist, mis päikese paistel siniste pilvedena kõrgemale tõusis. Tema lähedal, ka seljaga vastu seina, istus keegi koltunud näo ja rippuvate vurrudega sõjainvaliid, kark kõrval.

Kuuldus mürin maanteel, auto röögatas paar korda, koosolijad said ärevaks ja vahtisid, kaelad õieli, akendest tee poole.

„Lõuamees!“ hüüdis Vahastu Hindrek tagumisest reast.

Rutuga valiti poemees koosoleku juhatajaks, kirjutaja pidi protokolli tegemise enese hooleks võtma, ja jõutud sellega lõpule, läkski uks lahti ja kõik jäid tulijat vahtima.

See astus puusepast miilitsaülema saatel kergelt longates ettepoole, pühkis valge rätikuga oma kõhnalt näolt higi, silus hõredaid musti juukseid ja andis juhatajale ja kirjatoimetajale kätt.

Peremehed olid temas pettunud: ta oli nende meelest liiga korralik, nii välimuselt kui ka esinemiselt. See polnud mingi kisakõri, ei tõotanud mingit lõbusat skandaali, nagu nad olid lootnud. Natuke pettunud oli ka töörahvas: kas ta liiga mõõdukas ei ole? Kas ta ei katsu meid peremeestega lepitada?

Kõnemees algas rahulikult, häält pingutamata:

„Seltsimehed, te kuulete ja loete ajalehtedest, mis sünnib iga päev suures Vene riigis.“

„Aina mässud ja segadused!“ hüüdis Vahastu Hindrek vahele.

„Õige, aina mässud ja segadused,“ kordas kõneleja.

„See on teil teada. Mingi mäss ega segadus ei teki aga iseenesest. Selleks pidid põhjused olema. Te ei taha ju ometi öelda, et Mahtra sõda tekkis ilma põhjuseta? Siis oli maa mõisniku käes ja tema kurnas talupoega, nüüd on maa mõisnikkude ja ühe osa talupoegade käes, kes kõik maatarahvast — moonakat, popsnikku, saunikut ja rentnikku — nii või teisiti kurnavad. Linnas teevad seda vabrikandid, ärimehed ja üldse rikas kodanlus. See on üldine, kaugem põhjus mässudele ja segadustele."

„Võivad kõik hästi elada maal ja linnas, kes tööd viitsivad teha!" hüüdis Vahastu Hindrek.

„Kes nõus on sind odavasti orjama!" hüüti töörahva hulgast.

„Nii arvas küll ka mõisnik Mahtra sõja ajal, et kõik võivad hästi elada," vastas kõneleja ja läks nüüd lähema põhjuse juurde, mis mässud ja segadused esile kutsus. Selleks nimetas ta eelkõige sõda. Ta ütles selle ise olevat läbi teinud ja kirjeldas nüüd hoogu sattudes selle koledusi nii eredates värvides, et peremehedki seda põnevusega kuulasid.

„Õige! Mina tean ka seda!" hüüdis karguga invaliid Otto kõrval.

Kõneleja jätkas:

„Miljonid on juba hukkunud, ikka jälle aetakse tuhanded ja kümned tuhanded vaenlase ette! Aga küsime: milleks? mis eest? kelle eest?"

Tõusis segane kära. Keegi deklameeris pilgates:

„Keiser, usk ja isamaa..." Teine parandas: „Keisrit pole enam!"

Vahastu Hindrek hüüdis üle kõigist:

„Sõnavabadus ja koosolekuvabadus — see on kõige kurja juur!"

„Kuulete! See on õige hallparuni hääl!" hüüti töörahva hulgast.

Vaevu suutis poemees koosolijaid vaigistada.

Kõneleja seletas nüüd, et töörahva esimeseks ülesandeks ja nõudmiseks on sõja lõpetamine. „Mõisnikud, kapitalistid ja kogu kodanlus on aga selle vastu, jätkavad ikka oma mõttetut jama „võidukast lõpust". Kahjuks on aga töörahva enesegi hulgas üks osa, kes

kodanlusega ühes tahab sõda jätkata. Need on sotsiaaldemokraadid, vähemlased..."

Otto sööstis jalule, nägu lõi tal õhetama.

„Kuidas te tahate sõda lõpetada?" hüüdis ta oma kõrge häälega, tõstes käe natuke abitult üles. „Visata püss vaenlase ees maha ja öelda: Mina enam ei sõdi! Küllalt! — Mõelge ometi, mis vaenlane meiega siis teeb?!"

„Tuleb alustada läbirääkimisi," arvas poemees.

„Siis peab vaenlane meid nõrgaks ega mõtlegi rahu teha!" sõnas Otto.

„Vaenulikkude riikide töörahva ja vaenlase vägede hulgas tuleb propagandat teha, et ka seal rahu nõutaks," jätkas jällegi kõneleja. „Juba on rindel vennastumine alanud, vaenlasegi sõjamehed on tapatööst tüdinenud ja teavad, kui viletsasti nende omaksed tagalas elavad. Peaasi: valitsus peab sammusid astuma sõja kõige kiiremaks lõpetamiseks..."

„Lõpp töörahva vere valamisele! Lõpp sõjale!" hüüti nüüd mitmest suust.

„Seda ei saa aga nähtavasti enne teha, kui kõik võim on töörahva käes," ütles kõneleja. „Ja see aeg ei ole enam kaugel. Te loete, mis pealinnas sünnib. Kerenski ilukõned ei peta enam arusaajat töölist. Ei peta! (Nüüd kostis kõneleja hääl juba kõvemini, veenvamalt.) Tema mängib ühes mõisnikkude, kapitalistide ja kodanlusega, ühes nendega, kes ikka veel räägivad sõjast „võiduka lõpuni". Arusaajal töölisel on aga sellest küllalt. Tema võtab võimu linnas kui ka maal enese kätte, tema lõpetab sõja! Lõpetab sõja ja korraldab majandusliku elu proletariaadi nõuete kohaselt: võtab mõisnikkudelt maa ja jagab maatarahvale, võtab talud kontrolli alla, et toiduaineid ei varjataks ja salajas hingehinna eest ei müüdaks, võtab linnas pangad ja vabrikud ja ärid kontrolli alla... Kõik peab sündima rahulikult, korralikult..."

„Kui aga vastu pannakse?" hüüdis Vahastu Hindrek.

„Seks juhuks on miilits!" vastas talle puusepp Jakob kindla sõnaga.

„Nii et püssiga?" küsis Hindrek.

„Kui ilma ei saa," vastas puusepp.

Kõneleja vaatas kella, hüüdis siis häält kõrgendades: „Seltsimehed! Sajamiljoniline töörahvas Vene riigis on otsusele jõudnud, et praegust sõda, nälga ja viletsust võib ja saab lõpetada ainult tema ise. Selleks tuleb aga võim kapitalistidelt, mõisnikkudelt, vabrikantidelt, ärimeestelt ja hallparunitelt ära võtta. Kergesti, võitluseta nad seda käest ära ei anna. Me ei hellita endid lootusega, et võiksime kergesti võidu saada. Me teame, et vaenlasel on sõjariistu, et tema käes on kapitalid. Aga meie poolt on sõjast vaevatud võitlejatemiljonid, kes juba pööravad püssiotsa sisemise vaenlase vastu . . . Üle terve Venemaa juhib töörahvast enamlaste partei, juhib Lenin. Juhib võitlusele ja võidule. Käigem nende juhtnööride järele, mis tulevad partei keskkohast, täitkem need ülesanded, mis sealt tulevad, et meie sammud oleksid kooskõlas kogu Venemaa töörahva sammudega, läheksime üheskoos ühise eesmärgi poole. Neist on esimene ja praegu kõige tähtsam: kõik võim töörahva kätte!"

Eespool tõusis tormiline kiiduavaldus, tagapool kära.

Kõneleja katsus veel kedagi elada lasta, aga seda ei läbetud kuulata. Ta kummardas ja astus kõrvale. Juhataja ja poemees pigistasid tema kätt. Veel korra kummardas ta, sest kiiduavaldused ei vaikinud. Siis väljus ta puusepa saatel.

Algas resolutsioonide hääletamine. Esimene neist käis sõja lõpetamise kohta.

„Kuidas seda lõpetada? Ütelge ometi!" pilkas Vahastu Hindrek, ja tagumine rida, peale Alma ning Rita, kiitis selle naeru heaks.

„Peremeestel on hea meel, et sõda nii kergesti lõpetada ei saa — neile on see sõda kasulik!" hüüdis keegi kehvik.

„Müüvad vilja ja liha hingehinna eest!"

„Nad ei müügi, ootavad aina kallimaid aegu!"

„Miks nad peaksid müüma, kui hinnad tõusevad!"

„Kae, võetakse viimati ilma ära!"

Nii hüüti läbisegi töörahva hulgast.

„Eks Taga-Sombal võtsite ilma!" viskas Vahastu Hindrek vahele.

Nagu tulist vett oleks töörahvale selga visatud. Kõik

pöördusid järsku vihaselt ümber, mitu häält hüüdis läbisegi: „Kes võttis? Keda sa, kurat, laimad! ... Kes võttis ilma? ... Kihutage välja! ... Välja!"

Ei kuulatud enam juhataja rahustusi, korrati ainult üksteisest kõvemini: „Välja! välja!"

Hindrek tõusis püsti ja väljus midagi seletades ja kätega vehkides.

„Mitte meie ei lõpeta sõda. Ainult mõni ogar võib seda meilt nõuda," seletas juhataja. „Valitsus Peterburis peab seda tegema. Meie võtame vastu ainult sellekohase resolutsiooni, toetame seda nõudmist."

Sellega oldi päri ja resolutsioon võeti vastu. Nüüd soovitas kirjutaja teist resolutsiooni, milles nõuti kogu võimu töörahva kätte.

„Need on kauged asjad," kuuldus nüüd Hilda hääl eestpoolt. „Parem räägime enne oma lähedastest hädadest: korterioludest, tööpäeva pikkusest, madalast palgast, viletsast toidust ja nii edasi. See on meile kõigile palju tähtsam."

Almal lõi süda külmaks ja varsti ütleski Ants:

„Vaeneke, ta ju meil hoopis ära nälginud, see sinu sõtsetütar!"

„Egas ta enesest kõnele!" tähendas Alma.

Hilda ettepanek kiideti heaks, aga nüüd algas niisugune mitmelt poolt rääkimine korraga, et juhatajal oli raske korda pidada.

Keset kära tõusis üles Sepa-Hansu sulane, nigerik, kõhetu mehike; mitmekordse alustamise järel said tema sõnad viimaks kuuldavaks:

„Asi ei ole nii hull, nagu räägitakse. Kui hoolega tööd teeme, antakse meile ka paremini süüa. Kui usinasti tööd teeme, lastakse ka varem õhtule. Ja korteriolused — kust peremeeski meile neid võtab!"

Kostsid pilkavad hüüded, naer ja jalgadega kolistamine.

„Peremees istub tagaseinas, sellepärast tal saba jalge vahel! Saab pärast napsi!" hüüti kehvikute hulgast.

Jälle kõvenes kära, kõneldi läbisegi küll toidu-, küll korteri-„olustest", päeva pikkusest ja madalast palgast.

„Korteriolusid polegi!" hüüdis Mõhe Juhan.

„Mis neist siis kõnelda!“ vastati peremeeste hulgast.

„Suvel peavad poisid ja tüdrukud lakas või aidas ühes magama,“ kaebas üks vanem tüdruk.

„Sel kombel muretsevad peremehed enestele karjalapsi!“ sähvas Hilda.

„Pole meil tarvis higi valada, teevad sulased ka selle töö ära!“ vastas üks perepoeg.

„Teevad ilma maksuta ära!“ irvitas teine.

Jälle kargasid mitmed sulased ja mõisamehed istmeilt, tüdrukud käratsesid heleda häälega ja sekka kostsid hüüded: „Välja! Välja!“

Läks aega, enne kui ärevus vaibus.

„Kui läheks õige välja,“ sosistas Ants, ja Alma oli sellega päri. Ka Rita tuli nendega ühes, Ludvig samuti. Ja kui nad olid jõudnud lävele, tõusid mitmed peremehed viimasest reast üles.

„Head teed! . . . Laske jalga!“ hüüti neile järele.

Mindi vankri juurde, Ludvig võttis taskust paberossikarbi ja pakkus Antsulegi.

„Selle jandi peale kulub ära!“ ütles Ants.

„Kustsaadik sa suitsetad?“ küsis Alma vennalt.

„Sõjas sai natuke õpitud, nüüd vahetevahel panen suhu,“ vastas Ludvig, lõi silmad maha ja punastas.

Kõik Klaara pärast, mõtles Alma. Sellele meeldivad suitsetajad, olevat mehisemad.

Läbi lahtise akna kostis kära.

Üksikute hüüded ja sõnad uppusid üldisse kärasse.

Otto tuli trepile, viskas paberossiotsa murule ja suundus pikkamisi Loo omade poole.

„Miks te täna nii sõnatu olite?“ küsis Ants juba eemalt.

„See puha enamlaste värk, ei mul ole seal sõnagi ütelda,“ vastas Otto. „Mõtlen: kus saaks õige täna mehemoodi tantsida? See oleks mõistlikum kui see jama ja kära siin.“

„Temal töörahva huvid kui jama!“ salvas Rita.

„Praegu ei ole sel midagi töörahva heaks teha, kel mõistus peas,“ vastas Otto.

„Ja teie olete ainuke, kel mõistus peas!“ lausus Rita torkavalt.

„Trügib Vahile koduväiks," lausus keegi lähedalseisja teenijatüdruk.
„Sind magatama igatahes ei lähe," vastas Otto jahedalt, kuid puna lõi talle näkku.
Rahvas tungis nüüd seest rüsinal trepile, pühiti rätikute ja käistega higi.
„Millega lõppes?" küsis Otto ühelt lähenevalt mõisamehelt.
„Võtsime viis resolutsiooni vastu!" vastas see rahuldatult. „Ja pandi veel südamele, et igaüks peab hoolega propagandat tegema!"
„Kelle vastu?" küsis Ants.
„Kapitalistide vastu."
„Kus need on?"
„Mõisnikud ja kõik hallparunid."
„Teeksin kaasa," ütles Otto, „kui hakataks kainelt igapäevaseid asju ajama, ilma kärata ja kisata. Tahetakse sõda võidukalt lõpetada, aga pole küla valvetki!"
„Sõidame minema!" kiirustas Alma, kes oli neist nääklustest tüdinud.

XI

Vallanõukogu ja vallavanema valimised tõu kokkupaneku ajal lõid võitlusmeeleolu ja kujunesid jõukatseks kohalikkude peremeeste ja kehvikute vahel. Mõlemas laagris alati kibedasti kihutustööd, ergutati ja ässitati oma inimesi. Peremehed kahtlustasid, mustasid, tõrvasid ja ähvardasid kehvikuid. Veel enne kui peremeeste nimekiri oli koos, vantsis Vahastu Hindrek talust tallu, kaugemaisse sõitis vedruvankril, ja näitas kui peopesal, kuidas talupidajate edaspidine, nimelt lähema talve käekäik oleneb valimiste tulemustest. On võim vallas peremeeste käes, siis on kõigil jälle naftat rehepeksuks, õli valgustuseks ja suhkrut kohvijoomiseks. Saavad aga „need näljased maatamehist kisakõrid" enamuse, siis võtavad ära vilja, võtavad loomad, võtavad kõik ilma hinnata, võtavad viimaks talud veel pealekauba.
Töörahvast, popsnikke, saunikuid, kantnikke ja moonakaid valgustas puusepp, tema vaiksel juhatusel käi-

sid ümber ja tegid kihutust iseäranis Hundisauna Mihkel, Rogosi Andres, Allika Märt ja kantnik Tohver. Puusepp ise kandideeris vallavanema kohale. Ka poemeest nähti iga päev siin-seal, aga tema naljatas, lööpis ja alpis enam vastastega, kui et oleks püüdnud poolehoidjaid.

Viimaks tuli Vahastu Hindrek ka Loole, tõmbas taskust ja laotas lauale suure lehe ja ütles käisega higi oma kõhnalt näolt äiates Reinule:

„Kirjuta alla! Vallavanemaks oleks mina ise. Nõukogusse tuleb esimesel kohal Arumäe peremees, siis sina, siis Roosaare vana, Rätsepa peremees ja teised."

„Ei must saa ühtigi allakirjutajat," ütles Rein.

„Noh, mis see peab tähendama?!"

„Ei taha sörkida Arumäe peremehe sabas. Olen seni tematagi läbi saanud. Hakkab veel hooplema, et tema mu avitanud vallanõukogusse," vastas Rein rahulikult.

„Võime su ka esimesele kohale panna, kui tahad," andis Hindrek järele.

„Ei taha seekord esimesele ega viimasele," vastas Rein.

„Nimekiri on kõva. Sellega lööme läbi kui pikne! Arumäe vana käest võtsin sellepärast kõige esiti allkirja, et ta ikka esimesel kohal tahab olla! Mõtlesin, et olgu siis. Kuulsust temal ju on."

„Las ta seal olla ja jääda. Aga ma jään seekord üsna kõrvale."

„Ei tea miks?"

„Ei mõista seal praegusel ajal midagi teha. Ei jõua ka enam. Valud sees ja jalus . . . Las katsuvad teised ja nooremad."

„Kas see on ainuke peremeeste nimekiri?" küsis Alma.

„Minu teades ainuke," vastas Hindrek. „Ja ega neid ometi mitu või ollagi!"

„Muidugi mitte, aga ma mõtlesin, et kui mõni teine peremees hakkab ka allkirju korjama? . . ."

„No see oleks häbematus!" pahandas Hindrek. Ta peatus veel kord peremehe ees ja küsis otsustavalt:

„See on siis su viimane sõna, et ei kirjuta?"

„Seda küll," vastas Rein vaikselt.

Hindrek lõi oma vana kaabu pähe, soovis head päeva ja läks.

„Kas ikka tõesti ei taha minna nõukogusse, või pole jälle see Hindreku nimekiri su meele järele?" küsis Alma kummuti sahtlit koristades.

„Ei ma lähe enam ühti!" ohkas Rein laua äärde istmele laskudes ja pead käele toetades. „Imelik väsimus liikmeis. Jõutagavarad otsas. Eks neid ole saanud raisatud siin ilmas küllalt! Nagu see elumaja ehituski siin oli — ise sulasega saagisime metsatükil puud maha, vedasime palgid koju ja põllutöö kõrval kaevasin vundamenti, segasin krohvi, lõhkusin kive alusmüürile ja aitasin seinu üles raiuda. Mis siis öösiti pihad ja ristluud ütlesid! Lasksin küll naisel voolida, aga egas seegi palju aidanud. Sai mõni aasta vahepeal hinge tõmmata, siis tuli ait käsile — vana oli nii kitsas ja madal, et seal ennast ümber pöörama ei mahtunud. Sai jälle ennast tappa ja väsitada, nii et hing vaevalt sees. Aga ega üksi, et liikmed sul valutavad — rahamured seal kõrval vaevasid sagedasti veel hullemini. Eks tulnud ikka võlgagi teha siit-sealt ja pärast aasta-aastalt pikkamisi maksta. Siis tuli kordamööda lauda ja rehe ehitus, seda nägid juba pojadki, ja Ants aitas ka juba. Eks ju sina olid rehe ehituse ajal siin karjatüdrukuks (Rein parandas selle sõna kärmesti) — käisid siin karjas, nägid oma silmaga, kuidas tööga rabeleti. Tütar sai mehele, sinna tuli ka kaasavara anda. Suri teine varsti — ei olnud tema elul seal Härjamäel õieti algustki. Nii on see elu läinud, üks töö ja mure ajab muudkui teist taga, vahet ei ole kunagi! Ja nüüd hakka vaatama — eluruumid kipuvad vägisi kitsaks jääma, katuse lõime mõne aasta eest uue, aga juba laseb suure sajuga kohati vett läbi . . ."

Alma oli seda muheldes kuulanud ja lausus nüüd ümber pöördudes ja äiale otsa vaadates õrnalt salvates:

„Te annate ju peremehe elust väga kurva pildi! Mis peaks popsnik, moonakas, saunik või maatamees oma elukäigust rääkima!"

Peremees vaatas miniale ennatult otsa, hakkas siis ka ise muhelema ja sõnas süüdlaselt:

„Ma vist rääkisin oma asjust liiga kurvalt! ... See tuleb vanadusest. Nooremas põlves tahaks aina vaeva näha, ja tunned sellest rõõmugi! ..." Ja siis tõustes ning kõndima hakates: „Egas ma nüüd nutulaulu laulda tohiks. Muidugi, tööd on tehtud, vaeva nähtud, aga oma elujärg on olemas ... Kui nüüd aga need ajad paraneks, nii et lausa nälga karta ei pruugiks ..." Ja siis, kui mõned korrad vaikides edasi-tagasi käinud: „Oskar teeb muret. Tahab kiires korras naist võtta. Meil ju ruumi vähe ... Ei tea, kuidas läbisaaminegi on. (Ja siis häält madaldades.) Eks sa ole ka näinud seda Sennit, mis sa tast pead?"

„Ta on ju vahva tüdruk, aga kas ta nüüd Oskarile kõige kohasem ..." Alma raputas kaheldes pead.

„Mina ise ütlesin ka kord Oskarile," jätkas Rein, „et mis sa selle vanatüdrukuga jahid! Eks sa näe, et ta sulle poisikesele lõa kaela pannud ja nüüd ei tahagi enam lahti lasta! Aga kus poisil kange süda, iseennast teine täis, hakkas vastu kui raud: et kus sa siis olid, kui Ants naist võttis! Kui tema võis karjatüdruku võtta — nii jämedalt ütles teine! — miks ma'i või ausat peretütart koju tuua?! Noh, ja siis Senni mõistab veel ka mu naise meele pärast olla, ikka aina suus ja kaelas teisel. Mis siis minagi enam! ... Olen alati ennegi ütelnud: iga laps valigu oma südame järele, sundi ärgu olgu! Kui aga ühe katuse all tuleb elada, ega siis ükskõik ole, kes sul miniaks. Et nüüd need valimised ka ees ja mina enam sellest vallavanema kohast ei hooli ja väsinud ka, siis mõtlesin õige asja ühele poole käänata (Rein heitis pilgu oma toa ukse poole) ja talu Antsu nimele kirjutada. Las siis teeb tema, kuidas arvab ruumide jaotuse ja kõigega. Las tema hakkab ka vallaasjust osa võtma, kui just tahab. Ega ta enam poisike ole!"

Alma seisis kohmetult, silmad maha löödud, trummeldades parema käe sõrmedega kummutil. Peremees, aimates tema mõtteid, ütles sõbralikult parastades:

„Saad ka perenaisemuresid tunda!"

„Kas see kõik liiga vara ei tule ja ..." Alma jättis lause pooleli ja pöördus kummuti poole.

„Mis seal vara või! On asjad ühel pool, siis on meil vanadel hooletu," sõnas Rein, köhatas ja kõndis pikka-

misi oma tuppa, kust kuuldus vanaperenaise raskeid, mõõdukaid samme ja kobistamist.

Alma ohkas. „Mis ütleb vanaperenaine, kui teda ametist tahetakse tagandada?!" mõtles ta. „Mis ütleb Oskar, kellega Ants varemini mõelnud kohta jagada või üheskoos pidama hakata? Mis ütleb Oskar nüüd, kui Ants saab järsku üksi Loo talu peremeheks? Kas ei teki lisaks kõigile segadustele, sõdadele, mässudele veel üks: kodusõda Loo talus, võitlus vendade ja vennanaiste, vanade ja noorte vahel, võitlus trooni, valitsemisõiguse ja võimupiiride pärast?"

See sündis järgmisel õhtul, kui Rein, tulnud vallamajast, söönud peretoas ühes teistega, astus Antsu ning Alma kannul võõrastetuppa.

„Tarvis natuke nõu pidada," ütles ta lävelt tagasi vaadates, nii et Oskargi kuulis ja tuli pikkamisi järele.

Tuba oli juba õige hämar, väljas oli pilves ilm, õunapuud lasksid nõrgalt valgust tuppa.

Ants istus laua äärde, Alma läks eesriide taha voodit kohendama, Oskar istus ahju äärde, viskas jala üle põlve ja hakkas suitsetama.

„Paned ehk õige lambi põlema," ütles Rein tuba mööda kõndides, säärega saapad jalas, riideski nõndasama kui oli tulnud vallamajast, ainult palitu võetud seljast.

„Jääme vist sel talvel pimedasse," lausus Ants. „Linnas ei ole avalikult petrooleumi tilkagi saada."

„Varastel põli!" parastas Oskar.

Rein lükkas oma toa ukse lahti ja ütles vanaperenaisele:

„Eks sa tule ka natuke siia. Tarvis mõnest asjast kõnelda."

„Mis nüüd mina!" urises vanaperenaine kiusakalt. „Eks seal ole targemaidki."

Ta tuli siiski, pea seljas, lott lõua all, käed ettesurutud kõhul. Istus läve lähedale toolile ja vahtis pahaselt kõigist mööda tühjusse.

Oskar sulges peretoa ukse, Alma pani süüdatud lambi lauale ja istus Antsu vastu. Nõupidamine võis alata.

Rein algas mööda tuba sammudes, käed seljal, vaikselt, peaaegu ükskõikselt:

„Valimised jälle ees... Valitakse nõukogu ja vallavanem. Mina ei mõtle enam nõukogussegi minna, kui ka valitaks. Tervis vilets ja segane aeg. Töörahvas käib oma nõudmistega kõvasti peale. Muud ei kuule kui süüdistusi. Vallakassa tühi — minu süü! Normivili ei tule kokku — jälle minu süü! Miilits nõrk — ikka minu süü! Tuleb sügis ja pimedad ööd vargustega — muidugi minu süü. Peremehed sõimavad ühelt poolt, maata-inimesed teiselt poolt. Las katsub mõni teine. Peaasi, tervis viimasel ajal sant."

Ta vaikis vähe, kuuldusid ainult tumedad mütsud tema rautatud saapakontsist õhukese vaibaga kaetud põranda vastu. Keegi ei lausunud sõna, oldi selgusel, et see on alles sissejuhatus millelegi tähtsamale.

Rein jätkas:

„Vahastu Hindrek käib peremeeste nimekirjaga mööda valda, Arumäe oma nimi eesotsas, tagapool ta ise, Roosaare punahabe ja mõned teised. Suurt poolehoidu ta vist ei leia. Ega seda usaldata, kes nii kõvasti kisa teeb ja nõnda palju lubab. Ants võiks nüüd ses asjas ennast liigutama hakata. Mulle on mitmed peremehed seda soovitanud, kui kuulsid, et ise eemale jään."

„Egas Ants peremees ole, et ta kohaomanikkude nimekirjas midagi tähendaks," viskas Oskar sekka ja heitis paberossiotsa põrandale. „Punaste hulka ta ometi ei lähe!"

„Kes teab kah," naljatas Ants. „Kui igal pool nende valitsus, mis siis meiegi! Oleme kõik viimati üks töörahvas!"

„Ei lähe nende sekka ükski mõistlik inimene," urises vanaperenaine. „Ja e i o l e ka nende hulgas ühtki korralikku inimest."

„Seda ei või nüüd öelda. On seal ka mõni mõistlik mees," sõnas Rein ja jätkas oma juttu: „Ants võiks peremeeste asja ausasti enda kätte võtta ja kihutustööd teha. Aga tal see viga, jah, mis Oskargi ütles: ei ole ise peremees. Sellepärast ma mõtlesingi, et läheme õige ja laseme talu tema nimele kirjutada — on asjad kõigiti ühel pool."

„Kuhu sa ise tahad jääda?" ühmas vanaperenaine ilmse pahameelega.

„Eks ma's jää siiasamma, nagu seni," vastas Rein.

„Eks ole seda juba küllalt nähtud!" kurjustas nüüd vanaperenaine ägedamalt. „Kas vähe vanemaid ilma mööda hulguvad, kes oma koha enne surma pojale andnud! Seda viletsust veel meile vaja! "

„Seda nüüd küll karta ei maksaks," ütles Ants haavunult. „Sellepärast oleks koht võinud ammu minu käes olla. Aga mina teda oma nimele ei ihaldagi enne isa surma. Eks siis näe. Saab niisamagi väga hästi elatud, mõnigi mure mul sel kombel vähem."

„Mis see siis õieti on?" küsis Rein seisatades. „Tegelikult ma polegi peremees, Ants ajab kõik asjad, aga mina kannan aupärast peremehe nime. Hool peale selle. Tahan lahti saada sest hoolestki."

„Ei või sellest juttugi olla, enne kui oma silmad kinni paneme!" ütles vanaperenaine ja nõnda ränga rõhuga, et Rein järsku musta ega valget vastu ei mõistnud lausuda.

Oskar aga lisas veel toetuseks emale:

„Oleks olema veel, et ü k s poeg ... Ega minagi taha siin venna armust elama hakata!"

Isa riivas mööda minnes teda kurja pilguga ja ütles siis ähvardavalt:

„Koht on minu, esialgu. Võin anda, kellele tahan, ja i l m a j ä t t a, keda tahan."

„See on teada, kustpoolt see kõik tuleb ja kes siit meid välja tahab süüa!" ütles nüüd vanaperenaine mürgiselt, kuid vaatas selle juures meelega miniast mööda. „Aga mina ütlen seda kindlasti: ennem lähen valla vaestemajasse või Arumäele venna juurde, kui siin ei tea kelle armust elama hakkan!"

Ants, kes kogu aeg oli enese ette lauale vahtinud, kulmud silmile vajutatud ja kortsud otsaees, heitis valju, küsiva pilgu ema otsa. Siis vaatas ta Alma poole, kes näis ajalehte lugevat.

Perenaine tõusis üles ja ähvardas minekule pöördudes:

„Niipea kui midagi peaks sündima, teen ma kära üle

kihelkonna! Räägin oma vennale Arumäel! Ja vaatame siis, kas on veel õigust ilmas või ei ole!"

Oskar tõmbus peretuppa, Alma ja Ants istusid liikumatult ega lausunud sõnagi. Rein kõndis raskel sammul edasi-tagasi, võites eneses vist kaotuse mõrudust. Ta oli täielikult kaotanud, see oli Almale ja vist teistelegi selge. Aga ta vaikis, sest see oli tema komme lüüasaamiste puhkudel. Ei taha ta ometi Arumäe peremehe kombel kodust võitlust kuuldavaks teha üle kihelkonna. Teab väga hästi, et naine ainult ei ähvarda, vaid ka tõepoolest koha pojale andmise puhul kisa tõstaks, esiteks Arumäele jookseks, ja seal siis alles hakatakse lööma hädakella!

Teist osa oma kavatsusest ei jätnud peremees siiski katki.

Peatus, hõõrus peoga lõuga ja ütles siis Antsule:

„Sa mine õige homme enne lõunat siit üle soo Vahile ja las peremees paneb oma nime esimesena kirja. Oma nime kirjutad teisele kohale. Olen sellest juba Vahi Joosepiga kõnelnud. Käite või sõidate siis kõik mõistlikumad peremehed läbi ja kogute allkirju."

„Sa siis ikka ise ei kandideerigi?" küsis Ants.

„Ei," vastas Rein süngelt, mõtles veel vähe lõuga hõõrudes ja läks siis oma tuppa, naisele järele.

Sealt ei kuuldud sel õhtul ühtki sõna.

Alma tundis enese selles tülis süüdi olevat, ei tihanud silmigi tõsta, luges ajalehte, aga ei saanud loetavast aru.

Viimaks küsis Ants tasakesi:

„Tea keda see ema pidi mõtlema, kui ta ütles: see on teada, kustpoolt see kõik tuleb ja kes siit meid välja tahab süüa?"

„Sa veel sellest aru ei saa!" imestas Alma. „Oled ka juhm mõnikord!"

„Egas ta ometi sind? . . ."

Enam nad sellest sõnagi ei kõnelnud.

Aga Antsu kõrval voodis unetult lebades mõtles Alma:

„Nüüd algab see alles, see vallavanema minia elu!"

Ta sundis enese ükskõikseks, katsus põlglikult naeratada ega palunud meelega jumalatki.

Viimaseil päevil enne valimisi olid kihutajad hommikust hilja ööni liikvel. Kõigist agaram oli muidugi Vahastu Hindrek, kes ajas ümber küll hobusega, küll jala, tuletas meelde koormatusi, norme, rekvisitsioone, arvelevõtmisi; tuletas meelde nafta, lambiõli, suhkru ja tubaka puudust ning veeretas kõik maata-inimeste ja töörahva kaela. Loetles veel kõik kuriteod märtsisist saadik ja kirjutas needki kehvikute arvele. Kui nüüd peremehed ühel meelel oma naiste ja lastega ei lähe valimistele, kuulutas Hindrek igas talus, on ots varsti käes. Vili võetakse ära, viimased loomad samuti, talud lähevad sulaste kontrolli alla, kõik varandus jagatakse või kantakse laiali. Sellepärast antagu kõik hääled tema nimekirjale, milles kogu kihelkonnas tuntud ja lugupeetud Arumäe peremees eesotsas, teisel kohal tema ise, kolmandal Kubja Enn, neljandal Roosaare peremees jne. On küll ka veel teine peremeeste nimekiri liikumas, aga see tuleb juba lihtsalt sellepärast kõrvale jätta, et muidu lähevad hääled laiali. Pealegi on teises nimekirjas esimesel või teisel kohal noor Loo Ants, kes ise ei olegi peremees, kelle naine veel läinud kevadel tegi töörahva ühisuses kihutust, ja praegugi hoiab tuliselt töörahva poole; väga võimalik, et ta töörahva nimekirjas kandideeribki. Kas võivad, kas tohivad peremehed niisugust nimekirja usaldada?... Ei iialgi!

Ants riietus kihutusteekonnale harilikult peale keskhommikut, kui oli töötanud ühe söögivahe teistega ühes väljal. Tõmbas säärsaapad jalga, poolpidused riided selga, köitis rätiku kaela, silitas peegli ees juukseid, katsus lühikesi, heledaks pleekinud vurrusidki käänata, aga habemeädala, mis juba nädalapäevad oli kasvanud, jättis meelega näole: nii näis ta vanem ja mehisem. Sõjakust ja energiat andis talle valimiseelne võitlusmeeleolu iseenesest.

Alma vaatles teda teele saates salajase heameele, uhkuse ning rõõmuga, soovis talle oma südames edu kihutustööks.

Segamata see rõõm siiski ei olnud. Veel ei mõistnud ta südames peremeeste poole hoida, minevik ei olnud veel unustatud, veel vähem uued omaksed.

Hilda näitas talle ühel õhtul aidas maata-inimeste nimekirja ja küsis sõbraliku pilkega:

„Sa vaeneke, pead muidugi oma hääle Antsule andma!"

„Miks ma pean?" küsis Alma jonnakalt.

„No, mis ta küll ütleb, kui teab, et sa meie poolt hääletad!"

Alma ei vastanud sõnagi, aga sõtsetütre sõnad olid osatanud tema haiget kohta ja rikkusid meeleolu. Kiusavalt oli temas küsimus tekkinud juba mitmendat-setmendat korda: kelle poolt sa siis õige hääletad, kui see päev käes? Ega ometi sellepärast peremeeste poolt, et õnnekohe perepoja naiseks said?!

„Ei lähe üldse valimistele!" oli niisugusel korral Alma kiusajale peletuseks hüüdnud. Aga rahu ei saanud ta sellegipärast, sest varsti tuli kiusaja uute etteheidetega: arguse pärast jätad valimistele minemata, katsud otsustamisest mööda hiilida! Hääletada võib ka oma südames ilma sedelita! Ja peabki!

Tuli õhtul poemees metsatalude ringkonnast, kus ta käis nimekirja soovitamas, ja kõneles Hildaga aidas kihutustöö tulemustest.

„Maata-inimene, saunik ja tööline võtavad praegusel ajal kergesti tuld," seletas ta rahuldusega. „Kahevahel kõlkujaid ei ole, ehk olgu siis vahest mõni perepoeg või -tütar. Igaühele on selge: siin sõber, seal vaenlane! Siin punane, seal valge!"

Siis korraga, oma jutuhoos peatudes ja Almat silmitsedes, küsis ta lõbusalt naeratades:

„Aga teie, noorperenaine, meie töörahva ühingu liige, kelle poolt teie siis õige hääletate? Ega te ometi äraandjaks saa?! Egas te ometi end hingega Loo talule pole müünud! Peaasi: mis neid toetada, kes isegi tugevad! Ja kellel varandus, see on alati tugev! Muidugi, pussi- või püssivõitlust ei soovita mina ka, aga vahe peab selge olema."

Ta jätkas vestlust kihutustööst, ja Alma pääses vastuse andmisest, aga kõrvus ei kustunud tal sõna „äraandja" nõnda pea.

Ei ole veel kedagi ära antud, vastas ta vaenulikult

oma kiusajale. Ei ole veel peremehed minu häält saanud, jätke mind rahule!

Ants tuli valimiseelsel päeval hilja õhtul väsinult, aga rahuldatuna oma tööst, peaaegu võidukas ilme näol. Vallavanemaks Vahi Joosep, nõukogusse peale tema enese edumeelsed peremehed. Vana Rein kuulas, ilmselt rõõmu tundes poja edust, kiites heaks tema vaeva. Alma kattis mehele sinnasamasse võõrastetuppa laua ja kuulas salarõõmuga, kuidas tema meest siin ja seal oli lahkesti vastu võetud, ikka nagu peremeest kunagi, ainult mõnes talus öeldud, et „me tahaks ikka puhast peremeeste nimekirja".

Ja kuna Ants sõi hea isuga, mis on inimesel kordaläinud töö järel, kõndis vana Rein pikkamisi mööda põrandariiet ühest otsast teise, lükkas vahetevahel peoga üle lõua ja seletas heal meelel:

„See on imelik, kuidas mõne inimese vastu on kohe usaldus, aga teise vastu ei ole. Olen olnud juba kolm korda vallavanem, ei ole aga veel kordagi kedagi jootnud ega meelitanud. Tahavad, ei taha — mul ükskõik! Aga nimelt siis, kui sa asja jahedalt saad vaadata — antakse sulle hääl kõige kergemini. Muidugi, kui sul on selle juures omajagu mõistust ja võib-olla veel midagi muudki. Näe, Arumäe vana on ka mitmel korral seda ametit tahtnud, aga ei valita! Mitte ei valita! Olgugi et ta üle kihelkonna oma toredusega kuulus, pojad ja tütred suuresti koolitatud! Või ta vähe on ümber sõitnud, inimesi söötnud ja jootnud! Ei midagi! On teisigi, kes seda teinud! On juba keeleoskajaidki — aga ei taheta!"

„Peaasi, et nüüd oma mehi etteotsa saame," vastas Ants, „et peremehed hoopis alla ei jää. Muidu surutakse meid hoopis nurka. Ei saa me enese eest enam kostagi."

Alma silmitses oma meest meelsamini kui juba ammu, ka Reinu lahkus soojendas teda, kuid nende ennustuste rõõmust ei saanud ta täielikult osa võtta. Tundis enese veel seotud Hurma hurtsikuga, oma popsnikust isa ja õetütrega, oma punase vennaga Tallinnas ja sulasest vennaga siin. Kõik need on proletaarlased, vaesed, maata, kõik nad jäävadki selleks ega lähe küll ükski jõukas kusagil nende huvisid kaitsma. Kuidas võib ta nüüd Antsu ja Reinuga rõõmustada peremeeste loodeta-

vast võidust?! Mööda läheb see rõõm temast, ja ta ei katsu oma näogagi ilmutada seda Antsule, mida ei ole südames.

„Kas te Hindreku nimekirja ei karda?" küsis ta jutujätkuks.

„Ah Hindreku oma või?" osatas Ants muretult. „Tema on oma nimekirjaga lausa kasulik: korjas kõik need peremehed, kes meile oma häält ei annaks või lihtsalt eemale jääksid. See oleks aga maatameestele puhas võit!" Määris võid leivale, hammustas isukalt, rüüpas teed peale ja jätkas siis hoogsalt: „Maatarahvaga tuleb aga kibe löömine! Puusepp Jakob vehib hommikust õhtuni valla servi pidi, ja kus aga oma seltsimehi näeb, seal käib kõvad trumbid välja. „Kui peremehed võidavad," ütleb ta, „kõngeme tuleval talvel! Kaovad normid, ei müü enam ükski peremees meile vilja tera! Ehk müü ennast elavalt neile, kui veel raasu tahad saada!" Poemees on enese hooleks võtnud metsakandi vaesema rahva, aga tema ei tee asja nii hulluks. Heidab nalja ja lõõbib, nagu ikka. Käisime teisega vahetevahel üheskoos: võtab valimisi kui lõbusat jõukatset: eks paneme rinnad kokku, näeme, kumb seliti kukub! Otto olevat suure mangumise peale lasknud enese maatameeste nimekirja võtta. Aga kihutust ei käi tegemas: tal jalal ummus ja vill keelel — ei saa käia ega kõnelda!"

Valimiste päeva hommikul käskis Ants Oskaril rakendada hobuse vedruvankri ette, käskis seda rahuliku iseteadvusega nagu mees, kes tähtsale ja edurikkale toimingule sõidab. Istuti siis kolmekesi vankrile: vana Rein Antsuga taga, Oskar ees nende vastas. Vanaperenaine ei tahtnud valimistele minekust kuuldagi. Peeti Almagi kaasasõitu iseenesestmõistetavaks, aga too seletas kindlalt, et hiljem, alles lõunapaiku tahab minna ja nimelt jala, üle soo, et ka isa kaasa võtta.

Muidugi, isa poole kavatses Alma küll sisse astuda, aga see polnud tal tähtis. Ta ei tahtnud meestega ühes sõita ega teel nende võiduennustusi kuulata — see oli jala üle soo mineku peapõhjus.

„Hea küll, eks mine peale jala," ütles talle Oskar vankrile ronides, „tood isa valimistele — üks hääl jälle rohkem!"

„Üks hääl rohkem küll, aga vist mitte teie pool," vastas Alma avameelselt.

„Kes kurat see „teie" pool on?!" küsis Oskar. „Kas „meie" pool ei ole ka „teie" pool? Ja miks see Hurma vana meie poolt ei peaks hääletama?"

„Kas peremehed teda kaitsma tulevad, kui Roosaare ihnuskoi teda välja ähvardab visata?!"

Aga juba tõmbas Ants ohjest ja noor raudjas kargas ehmunult jooksma.

Alma läks alla lõunapaiku ühes Hildaga, jalgsi üle soo, jättis isa poole minemata.

„Misuke nimekiri sul taskus on?" küsis Hilda soo peal, kui ta lirtsuvat rada mööda palja jalu Alma järel käis.

„Mul teisi kaks taskus," vastas Alma naljatades.

„Otsustanud veel ei ole?"

„Sellega on veel aega. Ja hääletamine on salajane, pea seda meeles."

Vallamaja õues seisis inimesi salgas ja üksikult, vaatasid sisseminejaid, nöökisid ja heitsid nalja.

Rita jooksis hüpeldes Almale vastu ja langes talle kaela:

„Mõtlesin, et sa ei tulegi! Mine ruttu, anna hääl ära, siis on aega juttu ajada! Sa hääletad muidugi oma mehe poolt, et ta nõukogusse pääseks?! Võiksid talle nalja teha ja meie poolt hääletada! Kui siis pärast ütled, vaata, misukese näo ta teeb! See salajane hääletus on tore asi!"

Alma läks vallamajja, võttis töörahva nimekirja, pistis ümbrikku ja astus rahustunult valimiskasti juurde, naerataski Antsule ning poemehele ja viskas ümbriku kasti.

Välja tulnud, kohtas ta Reinu.

„Maatarahvast oleks nagu rohkem liikumas," ütles Rein silmi üle õuel olijate lastes. „Saatsime veel siiasinna peredesse sõna, kus loidust karta. Iga hääl on kallis. Naine oleks pidanud siiski kaasa tulema!"

Eemal aia ääres seisis salk mõisarahvast, nende äge kära kostis üle õue ja meeste käed liikusid veheldes. Mõhe Juhan oli ka nende hulgas ja tema suust kuuldusid aina ähvardused.

„Kui need nõukogusse pääsevad, ega siis ole seal midagi teha," sõnas Rein pead kõigutades, kui oli vähe aega nende kära kuulatanud.

Tuul õõtsutas käratsejate pea kohal noorte sorakate pärnade oksi ja kandis langevaid lehti ühes mõisarahva ähvardustega üle õue.

Ei ole vist teist siin, kellel oleks nii segane hing kui mul, mõtles Alma murelikult.

Nüüd tuli väravast ka vana Verihurm sisse, nüri hall habe lõual kui sammal raudkivil, kõhnal näol sõbralik, sügisene ilme.

„Ei sa jätnud ka jumala hooleks neid valimisi," ütles talle Rein.

„Niisugused väikesed asjad õiendame ikka ise," vastas Verihurm ja läks häält andma.

Alma ootas järgmisel päeval Antsu juba lõunast saadik, käis vahel maja ees tee peal ja vahtis Arumäe poole, ootas teda Reinuga võidu. Mõlemad tahtsid teada valimiste tagajärgi, kumbki lootes o m a soovide täidemineku.

Alles videvikus tuli Ants, rõõmsas, peaaegu võidukas meeleolus, nii et Alma juba kartis peremeeste võitu. Aga teated olid talle lohutavad: maatarahvas — moonakad, popsnikud, kantnikud, saunikud ja töölised — oli enesele nõukogusse saanud ühtekokku kuueteistkümnest kohast üheksa, peremehed — seitse. Nendest seitsmest kohast aga Antsu nimekirjast viis, Arumäe peremehe ja Vahastu Hindreku omast — kõigest kaks.

Vallavanemaks oli valitud puusepp Jakob Oja.

Rein rõõmustas oma poja võidust — esimeseks korraks oli see suur küllalt! Ja Almagi leidis, et tema sellest rõõmust saab osa võtta. Kes teab, ehk annab nüüd vanaperenaine järele ja lubab koha kirjutada Antsu nimele!

Ühelt poolt soovin töörahva täielikku võitu, siin ja kogu riigis, terves maailmas, mõtles ta ennast pilgates, teiselt poolt aga Loo talu perenaise seisukohta ja au.

Ta hakkas siiski ka teist mõtet sallima, kui ta Antsu vaatles, kes valimiste kestel oli enese sirgu löönud,

mehisemaks, julgemaks ja sõjakamaks muutunud: niisugune peab tema mees olema, kes ta oma vaadete poolest ka oleks! Ta on m e e s ja selle poolest on Alma unistused täide läinud. Ta võiks siin ehk päris õnnelikult elada, kui mitte see punane tuul ei puhuks! Siis elataks endiselt rahulikult, leplikult... Aga sealsamas häbenes ta oma mõtet! Ta soovib ju tsaariaega tagasi nagu Vahastu Hindrekki!... Ei, ei! Ta on siiski vaese Verihurma tütar, endine palgateenija, ta ei tohi töörahva äraandjaks saada!

XII

Hirmuvärin läbistas rahvast, ununes väheks ajaks peremeeste ja tööliste vaheline terav vaengi — lõunast lähenes keegi kolmas, keda kartsid mõlemad.

Juba ennegi oli ta mõnel korral lähemale tulnud, aga ikka sunnitud peatuma. Nüüd oli ta üle astunud laiast jõetõkkest, nüüd ei kaheldud enam, et ta varsti siiagi jõuab.

Loo õue olid kogunenud mõned peremehed, et endiselt vallavanemalt nõu küsida: kas minna või jääda?

Seisti tuulisel, rahutul päeval keset muru, popsiti piipu, sülitati, vaadati üksteisest murelikult mööda, toetuti ühelt jalalt teisele.

„Linnast olla juba paljud Venemaa poole sõitnud," ütles Rätsepa vana, imedes kustunud piipu.

„Maanteel läheb voore iga päev vallamajast mööda," lausus Ants, kelle ilme ei olnud küll veel murelik, aga harilikust tõsisem.

„Mis siis endine vallavanem nõu annab?" küsis Sirgu peremees.

Rein katsus nagu muiatagi, aga et see korda ei läinud, ütles tõsiselt:

„Ei mõista midagi... Ajalehed annavad nõu kohale jääda."

„Kerge öelda: jää kohale! Aga tuleb vaenlane, võtab su loomad ja vara — oled paljas kui..." hirmutas Vahastu Hindrek.

Arumäe peremees kõmpis väravast õue, kangeil jalul,

kepiga kompsides, aga pea kuklas, hall nüri habe kõrgel. Ta teretas vaevalt kuuldavalt, ei kergitanudki kübarat ega andnud kellelegi kätt.

„Noh, mis te mõtlete teha?" küsis Kubja Enn.

„Kirjutasin insenerist pojale, tal kõik need asjad teada, et annaks nõu," mühatas Arumäe vana.

„Õpetaja ütelnud, et kui sakslane tuleb, ega ta siit enam ei lähe," tähendas keegi peremeestest.

„Kae, pannakse uuesti pärisorjus maksma," naljatas teine murelikult.

„Müü kõik ära, tee rahaks ja putka Venemaale — aga mis on praegu raha! Sulab kui vaha!"

„Varsti oled kerjus."

„Ennem seal kerjus kui siin pärisori!"

„Kahju maha jätta kohta, kus eluaeg elatud. Ja oled sa kord läinud, tuleb sakslane, võtab koha ära — peremeest ei ole, kes vastu räägiks, — oled lõplikult ilma."

„Ega muud kui tulevad ja lasevad suurtükkidega kõik puha puruks," hädaldas Lepiku peremees, väike punahabemik näss.

„Mis nad siia meie peale suurtükist laskma hakkavad! Egas me vastu pane! Nad lasevad ikka sinna, kus patareid või sõjavägi," seletas Rätsepa vana, kes end ohvitserist poja tõttu sõja-asjatundjaks pidas.

„Neil näljane vägi, see sööb meid paljaks — see on kõige pahem! Lehed soovitavad koopaid kaevata, kuhu varjule minna ja kuhu varandus peita. Mõned juba kaevanudki," rääkis Sirgu peremees.

Nii jamati seal ja mindi siis niisama nõutult laiali kui tuldudki, kõigil rahutus ja argus südames. Vahiti kiriku ja vallamaja poole maanteele, kuulati peatudes kauget vankrimürinat ja arvati juba vaenlase vägesid lähenevat.

Tuli veel samal õhtul poemees, ei osanud naljatada ega olnud tujus, et targutada, kõneles aidas lühikest aega Hildaga ja ütles Almale möödaminnes:

„Kas hakkame üheskoos minema või?"

Oli juba üsna hämar, Alma tuli aida juurest, et tuppa minna, kui Hilda trepil tal käsivarrest kinni võttis ja ta enesega kaasa tõmbas. Niisugust õrnust ei väljendanud

sõtsetütar kuigi tihti, tal pidi olema midagi erakordset südames, arvas Alma.

Nad läksid üheskoos tallilakka, kus oli Hilda ase, ja istusid heintele. Oli hall, pilves, rahutu meeleoluga tuuline õhtu, olmiaukudest paistis nii vähe ähmast valgust, et polnud näha asemeriideidki. Alt kostis ainult hobuste nobe närimine: krõuh! krõuh! ja harva sekka puristus; eemal laudas tilksus vaikselt karjakell ja talleke määgis aeg-ajalt kaeblikult.

„Sa oled ikka südamega inimene," algas Hilda, „sa pead mulle nüüd nõu andma."

„Sa oled aga kõigis asjus alati minust targem ja tead ise, mis teha," vastas Alma pisut jonnakalt.

„Jäta see, et ma targem olen! See on niisuke asi, kus tarkus ei aita."

„Mis see õige on?"

„Asi on nõnda," algas Hilda, aga peatus häbenedes, kogus end ja jätkas siis: „Ütle nüüd, mis me peame tegema: Venemaale põgenemine on ees. Vist olin see mina, kes esimese sõna ütles, võib-olla pool nalja pärast: lähme! Eks poemees haaras sellest kinni, päris tõsiselt ja ütles: „Aeg oleks õiget inimese elu elama hakata! Olen juba küllalt loodrit löönud ja jauranud. Ja veel: sina oled inimene, kelle kõrval must asi saaks, muidu lähen hukka, natuke varem või hiljem!" Nii ta ütles, ja muud teed meil ka ei ole. Eit teda vabaks ei lase ja harva, väga salajas kokku saada — see on ju kõik nii ilus, aga heaga see ei lõpe. Anna nüüd nõu, sinu silmad on selles asjas veel selged."

„Nõu võib selles asjas küll ainult jumalalt küsida," ütles Alma.

„Mul ei ole temaga ammu enam mingit vahekorda."

„Kõnelda sellest aga võime. Ütleme: teie lähete. Tõuseb suur kära ja . . ."

„Tühjad jutud, mis aga seekord ei tarvitse tühjad ollagi. Ega ometi nende juttude kartusel me minemata pea jätma!"

„Vist mitte."

„Eit jääb üksi, aga ta pole laps — saab raharaiskajast lahti — see on kõik!"

„Kas ta aga soovib lahti saada?"

„Kas tal häbi pole sel kombel enesel meest pidada!"
„Kas sel mehel häbi ei ole naisterahva kulul elada!"
Mõlemad vaikisid ja vahtisid ulualuse pimedusse.

„Nii et sa ei soovita põgenemist?" küsis Hilda viimaks.

„See ei ole aga teil põgenemine sakslaste, vaid poemehe eide eest. Ja tühjade juttude eest," ütles Alma sõbralikult noomides.

„Nii et sinu arvates peaksime jääma? Ja teineteisele selja pöörama!? Siis olete teie oma kodanlikus kõlbluses väga rahul meiega," kõneles Hilda. „Ma ei küsinud sellepärast sinult nõu, et rahva arvamist teada saada. Ma tahtsin palju enam kuulda, mis sina meie kahe tulevikust arvad. Kas võiksime üheskoos elada? Kas poemehest võib veel inimene saada? Võta arvesse, ta on joomise minu mõjul peaaegu maha jätnud."

„Ei julge midagi ütelda," vastas Alma.

„Sa oled lihtsalt kade, ei taha, et mõni teine ka õnnelikuks saaks."

„Seal oled sa, kaine ja arukas inimene! Küsid teistelt veel nõu! Aga mina, tuulepea, nagu ma olin, oleksin lihtsalt mõtlematult nõnda teinud, nagu süda käsib!" ütles nüüd Alma avameelselt.

„Ja see ongi sinu nõuanne?" küsis Hilda rõõmsalt.

„Kas arvad, et mõistusega saame kõike kõige paremini seada ja kõigi õnnetuste või kannatuste eest põgeneda? Need varitsevad sind sealt, kust sa aimatagi ei oska." Ja nagu enese kinnituseks ütles ta veenvalt: „Peab uskuma, peab kindlalt uskuma!"

„Jumalat või?" küsis Hilda.

„Kui mitte teda, siis kedagi või midagi muud."

Oli veel pimedamaks läinud, olmiaugud olid üsna tuhmid, ulualuse sügavast pimedusest näisid lähenevat mustavad koletised; vaikides hakkas mõlemal õudne. Alt kuuldus aga endiselt krõuh! krõuh! Lehmakell tilksatas harva, tallekese kaeblik määgimine oli vaikinud.

Möödusid päevad, vaenlane ei jätkanud edasitungimist, rahutus vaibus pikkamisi; ei käidud enam öösiti väljas kuulamas, kas juba sõjavankrite mürinat kuulda

pole, ei pandud kõrva vastu maad, et kuulata kahurite kõminat. Põgenemisõhin rauges pikkamisi, ainult üksikud peremehed müüsid loomi lihunikule, teised peitsid vilja põllule auku. Ei käidud enam Lool endise vallavanema käest nõu küsimas ega vallamaja juures uuemaid teateid ja kuuldusi kogumas. Võidi jälle klassivahelist nääklust endise teravusega jätkata.

Seal läbis uus sõnum Eralat, peamiselt Vahastu Hindreku läbi levitatud ja seletatud.

Mõnegi peremehe kõne muutus kõvemaks ja ähvardavamaks, maatarahvas ja töölised aga kuulasid tusaselt ja hoidusid vaidlustest. Ainult poolsalaja pärisid nad omasugustelt teateid ja vahtisid rahutult raudtee poole. Seal ei liikunud enam ronge. Mis võis see muud tähendada, kui et Vahastu Hindreku jutul ja peremeeste lehtede teateil oli põhi all: kindral Kornilov on mässu tõstnud ja töörahva valitsusel on ots käes.

Vahastu Hindrek ei seisnud päevagi kodus, käis talust tallu, peatas igaühe teel ja kõneles parastades ikka üht ja sedasama:

„Ometi on ükskord mees leidunud, kes selle revolutsiooni maha murrab! Küllap see Kornilov kõik need nõukogud tantsima paneb! Katsugu veel madrused ja soldatid mässata, töölised streike teha!"

Kus lehti loeti, nagu Lool, seal oldi siiski Kornilovi vastu: toob tsaarivalitsuse tagasi, muud ei midagi!

Õhtul hilja tuli Arumäe Rita, arglik kui hirmutatud linnuke, leidis viimaks Alma ja hakkas talle sosistama, mis neil sünnib. Peremehe hääl kõmisevat ühest maja otsast teise. Otto olevat sünge ja sõnatu, vahtivat üle õue või väljale minnes aina raudtee poole. Juba olnud söök ka viletsam ja läbiaetud piimalõss jälle laual.

Alma katsus oma endist kaasteenijat trööstida, aga sõnad tulid tal huulte otsalt, meeles oli Kaarel ja isa. Nende mõlema käsi võib nüüd halvasti käia. Kaarel visatakse kihutuskõnede eest vangitorni; võib veel halvematki juhtuda. Isa aga kihutatakse Lindaga Hurma hurtsikust ilma peale.

Sel õhtul palvetas Alma üle kaua aja Antsu selja

taga voodis lebades, palvetas südamest ja tungivalt, sest asi ei puutunud enam ainult temasse. Ei tihanud siiski paluda oma mehe kui tulevase peremehe kõrval, et jumal toetaks töörahva valitsust ja selle kodanliku kindrali, seal Peterburis või kus ta on, lausa kukutaks. Aga ärgu jumal nüüd ükskõikselt vaadaku, mis seal sünnib, segagu oma kõigevägevama käega julgesti sekka ja tehku õigust! Tehku õigust iseäranis paljukannatanud töörahvale, üldse vaesemale rahvale! Ärgu lasku talle enam endiselt ülekohut sündida! Ja kui selleks vaja, siis kukutagu ta see julm tsaari kindral!

Mitu päeva kestis ängistus töörahva ja maatainimeste hulgas, kes olid valitsusevastasest mässust kuulnud. Ei kõneldud enam julgesti, kõvasti ega sõjakalt, nagu kevadest saadik siiamaani.

Siis tõid ajalehed teate Kornilovi vastuhaku äpardumisest. Vahastu Hindreku ähvardused haihtusid ja nagu selle kinnituseks liikusid jälle rongid raudteel. Peremehed ei kõnelnud kõigest sellest asjast enam heameelega sõnagi, töörahvas aga tõstis uuesti häält, veel kõvemini kui enne. Õhtul läks salk poisse Loolt mööda Arumäe poole ja sirelipõõsaste tagant kostis nende laul väljakutsuvalt:

Kauem raudu me kanda ei taha...

Alma tänas voodis jumalat, tänas südamlikus hardumuses ja uskus kindlalt, et tema tahtmisel on Kornilov löödud.

XIII

Udutas peent vihma sel päeval, kui vallanõukogu uued liikmed esimest korda kokku tulid, peremehed vedru- või töövankreil, maatamehed ja kantnikud jala, poriga põlvini piserdatud säärsaapais. Viimased kogunesid vallamaja õuetrepile, suitsetasid seal oma odavast tubakast või mingist kahtlasest lehepurust keeratud plotskit ja saatsid vaenulikke pilke sara alla, kus peremehed vestlesid vankreile nõjatudes, meelega hoidudes vaatamast vastaste poole.

Kui aga Hindrek väravast sisse sõitis, kõvenes kohe kära ja hakati loopima sõnu üle õue.

„Tulevad kõik hobustega, nõuavad hobusemehe päevaraha ka veel," ütles poemees trepilt nõnda valjusti, et sara alla võis kuulda.

„Päevarahade saamisel ja saagijagamisel te oletegi väljas!" hüüdis Hindrek hobust sidudes.

„Olete siiamaale küllalt saaki jaganud," vastas puusepp, „aga nüüd hakkame sõrmedele vaatama."

Loo Rein ühes Antsuga sõitsid sammu väravast sisse ja pöördusid sara alla. Nad kergitasid trepi poole vaadates kübarat ja andsid, vankrilt maha astunud, peremeestele kätt. Nii rahulikult ja muretult vaatasid nad igaühele seejuures otsa, et pinev ja sõjakas meeleolu silmapilguks lahtus.

Rein läks kantseleisse, et asjaajamist uuele vallavanemale ette valmistada. Ants jäi teiste nõukoguliikmete hulka.

„Lähme sisse, ehk saab varsti peale hakata," ütles Rätsepa vana, piip suus.

„Oleks läinudki, aga need seal trepil ees — ei julgenud," naljatas Hindrek. „Aga kui sa ees lähed, eks meiegi siis sinu selja taga . . ."

Ants läks ees, andis trepile astudes esiti poemehele kätt ja siis teistelegi. Ei jäänud siis Hindrekulgi muud üle.

Mindi edasi vallamaja ruumikasse saali ja saabastega vastu tühja saali põrandat kolistades kobiti punase laua ette pinkidele. Töörahva esindajad asetusid poemehe järel käies eest vaadates vasakule, peremehed tõmbusid neist võimalikult eemale teise seina.

Uus vallavanem polnud veel ilmunud.

Esialgu ei juletud siin kõvasti kõnelda, tühi ruum kõmas õudselt.

Varsti kõmpis uksest sisse Arumäe peremees, pea kangelt kuklas, lõug nüri halli habemega ette tõstetud, iga sammu juures kepiga vastu põrandat kompsates.

Siis tuli ka puusepp Jakob, kinnine ilme näol.

Pikkamisi harjuti tühja ruumi kõminaga ja hakati kõvemini kõnelema.

„Mis me veel vahime, hakkame pihta!" hüüdis Vahastu Hindrek. „Egas see meie asi ole, kui teil mõned mehed keskhommikuni põõnavad ja õigel ajal siia ei jõua! Kutsuge oma kõrgesti austatud seltsimees sekretär siia, ja läheb lahti! Hakkate talusid üle võtma."

„Et teil ka peremeeste hulgast mõistlikumaid mehi ei olnud siia saata!" nöökas poemees.

„Meil on neid küllalt, võime teilegi läkitada. Kui palju tarvis?" hüüdis Hindrek.

„Mitu keerenskit tükk maksab?" küsis poemees.

Kirjutaja astus sisse ja marssis punase laua taha, raamatud ja paberid kaenlas.

„Meil veel mõni mees puudub," tähendas poemees.

„Mis see meisse puutub!" hüüdis Hindrek. „Aega ei ole raisata!"

„Saate päevaraha!" vastas kantnik Tohver.

„Me teie raha ei vaja!"

„Makstakse viljas."

„Mis teil viga viljas maksta, meilt aina röövite!"

„Kui teilt seaduse tähe järele normi võetakse, siis on see röövimine?"

„Ei ole enam mingisugu seadusi! On ainult vägivald ja võtmine!"

„Need on alles õied! Oodake veel natuke, siis näete!"

„Nojaa, ööd lähevad pimedamaks, siis teil parem tööle hakata!"

See Hindreku märkus haavas töörahva esindajaid, nad vastasid suure kära ja protestiga.

Parajasti tuli uksest Otto, tema järel rutates Mõhe Juhan, silmadega rahutult ühest nurgast teise vaadates, kätega vehkides.

Kirjutaja oli oma paberid ja protokollid korraldanud, katsus korraks oma punast kaelasidet ja laskis pilgu vasakult paremale.

„Tarvis on kõige esiti nõukogu esimees ja tema abi valida," algas ta siis autoriteetselt. „Määrustes on öeldud . . ." ja ta seletas pikalt, mis määrustes kõik on öeldud. „Seni juhatab vallavanem."

Vaadati kärmesti üksteise otsa, vaadati vastastegi poole ja viimaks hüüti paremal pool: „Arumäe peremees!" Vasakul aga: „Arumäe pärishärra!"

„Freiherr von Arromee!"[1] lisas poemees ja vasak tiib naeris.

Arumäe vana muheles meelitatult.

„Just nagu löödud vallavanemaks või kiriku vöölmöldreks!" röökis Mõhe Juhan.

„Kus sellega! Miks nüüd tema ei kõlbaks! Tal jo koolitatud pojad!" lisas kantnik Tohver.

Poemees aga deklameeris:

Tütred, pojad kõik vasongis,
sohval istuvad salongis.

Vasak tiib naeris kõvasti.

Puusepp pidas tarvilikuks vasakut tiiba noomida. Kirjutaja seletas, mis tarvis teha, luges jälle määrusi, kastis sule tindipotti ja jäi ootama. Peremehed hüüdsid oma kandidaadiks kohe Loo Antsu. Aga ta keeldus kindlalt. Nimetati siis Vahastu Hindreku nime; tema nõustus. Kehvikud seadsid kandidaadiks Arumäe Otto ja kantnik Tohvri.

„Palume teha kümneminutiline vaheaeg!" ütles Otto vallavanema poole pöördudes.

„Praegu algasime alles, ei ole mingisugust vaheaega tarvis!" vastas Hindrek, nagu kõneleks ta kodus oma sulasega. „See oleks niisama kui tööline: vaevalt väljale läinud, tuleks kohe tagasi lõunale."

„Täiesti õige!" kiitsid peremehed.

„Nende aju töötab aeglaselt," naljatas Hindrek.

Peremeeste vastupunnimisest hoolimata otsustati vaheaeg teha.

„Kui nõnda oma enamust hakkate kasutama, mis me's üldse veel siin istume!" hüüdis Hindrek.

„Kuidas te's tahate: et ilma hääletusteta otsustaksime?" küsis poemees.

Tööliste esindajad läksid välja.

Peremehed jamasid nõutult saalis ja tegid vastaste nõupidamise kohta oletusi.

„Nendega oleks üsna kerge hakkama saada, kui seda Tohvrit ja Ottot ei oleks!" kurtis Rätsepa vana.

---

[1] Arumäe vabahärra (saksa k.).

„Eks sa luba oma tütar temale, siis ta hoiab meie poole," ütles Hindrek.

Tööliste esindajad tulid tagasi. Nad olid kartnud, et nende hääled kahele kandidaadile jagunevad ja nad selle tõttu vähemusse võivad jääda. Sellepärast oli kokku lepitud: hääletada ainult kantnik Tohvri poolt (Otto oli keeldunud).

Kui nüüd ühine hääletamine ette võeti, sai kantnik Tohver enamuse.

„Te võite oma enamusega teha, mis tahate!" pahandas Hindrek. „Meil ei maksagi hääletada!"

Tohver, kõhn, koltunult habetunud, keskealine järsu ja kindla sõnaga mees, astus juhataja kohale.

Esimehe abiks valiti peremeeste hulgast Arumäe vana.

Puusepp teatas, et ta lahkub miilitsa esimehe kohalt, niipea kui uus tema asemele on leitud.

Kõne alla tuli kõige esiti uudsevilja arvelevõtmine. Peremehed tõstsid kohe ägedat protesti.

„Kurat, tulge oma toitluskomiteega!" ähvardas Hindrek ja tema tugev lõug nihkus ähvardavalt veel enam ettepoole. „Küll me näitame! Püssid on laetud!"

„Ohoo!" hüüti vastasrinnast. „Hea küll! Siis läheme ka meie püssidega! Sõda, siis sõda!" vastas tugevat kasvu Hundisauna Mihkel.

„Toome salga soldateid linnast!" lisas Allika sulane Märt.

„Või kutsume Eesti polgu appi!" hüüdis Hindrek.

„Haa! Seal te seljatugi on! See saadana valgekaart! Kelle kõhtu vili ja heinad lähevad! Aga maata-inimene ei saa raha eestki!" hüüti vasakult.

Juhataja ei vaevanud ennast — las väljendavad, mis südames pakitseb, siis võib asja rahulikumalt arutada. Tõepoolest, tüki aja pärast oldigi käratsemisest tüdinud ja võidi uudsevilja arvelevõtmisest üsna mõistlikult rääkida. Aga keset leplikku arutlust lausus Vahastu Hindrek vaikselt, enam nagu iseendale:

„Niisukest röövlikampa mina küll oma aita ei lase!"

See oli kui säde dünamiidisalve. Töörahva esindajad kargasid üles, tagusid rusikaga vastu lauda ja karjusid läbisegi:

„Kes on röövlikamp! ... Välja! ... Välja! ... Silmapilk vangistada! ... Pokri! ... Linna saata! ... Soldatite kätte! ... Välja!"

Kummarduti üle laua, näidati paremale poole rusikat, lükati kolistades pinke eemale.

Juhataja seisis püsti ja ütles pea siia-, pea sinnapoole pöördudes midagi, aga teda ei kuuldud.

Arumäe Otto katsus midagi seletada, rusikaga lauale põrutades, näost higine.

Hindrek oli ka üles tõusnud, karjus midagi vastastele, Kubja Enn surus lõua ettepoole ja aina möirgas surutud häälel.

Ants vaikis ja maigutas aeg-ajalt suud, nagu neelaks midagi alla.

Viimaks astus Hindrek oma kohalt sammu tagasi ja hüüdis peremeestele:

„Lähme! Las teevad, mis tahavad! Lähme minema!"

Suurte sammudega astus ta ukse poole. Aga keegi ei järgnenud temale. Arumäe vana astus küll sammu edasigi, aga seisatas ja istus jälle pingile.

Kära hakkas vaibuma, Tohver võis jälle juhatada.

„Las minna, kuradid! Kel neid vaja!" urises Mõhe Juhan. Aga Otto müksas talle külge ja ta vaikis, saates ainult tigedaid pilke üle laua.

Edasi läks koosolek vaiksemalt, ainult vahetevahel käis ühelt või teiselt poolt puhang vaenu nagu aur katla kaane vahelt, kui huugav tuli on all.

Õhtust süües jutustas Ants Almale tänasest koosolekust.

Muu seas ütles ta:

„Näe, Mõhe Juhan räuskas, kui tühjast laekast kõnet oli: „See mõni häda! Kas peremeestel praegu raha vähe! Tõmbame neile niisugused maksud peale, et tunnevad! ... Ja kui ei maksa — müüme vilja ja loomad maha, praegu igaüks ostab hea meelega! ... Siis on vallalaegas kuhjaga täis.""

„Üks röövlikamp nad on, muud ei kedagi!" lausus vanaperenaine, kes ka lähedal juhtus olema.

„Unustad ära, et mina ka seal röövlikambas olen!" vastas Ants lõbusalt.

Kui ta aga Alma ja Reinuga oli jäänud, ütles ta tõsiselt:

„Olen otsustanud sealt välja astuda. Minu koht ei ole ikkagi nende enamlaste hulgas ja kes nad on. Tunnen, et ei passi sinna punaste kampa."

Ja Rein lisas aeglaselt tuba mööda kõndides:

„Jaa ... kui inimene on hoopis teise päritoluga ..."

Mõlema sõnad pidid Almale seletama: Ants ei passi töörahva hulka, ta pole sealt pärit. Ta ei passi sinna, kust Verihurmad on pärit. Poemehel oli õigus, kui ta rääkis, et nende kummagi hingeelu on erinevalt arenenud, ühel kehvas popsihurtsikus ja võõraste peremeeste-perenaiste „hirmu all", Antsul vanemate „armu all", Loo talus, millestki puudust tundmata.

XIV

Hilissügis lähenes, kõrreväljad kollendasid, udu kattis neid poole päevani, vareste parved lendasid ühelt rõuguasemelt teisele.

Peksumasin oli Eralasse jõudnud, käis talust tallu ja huugas kui haige metsaline hommikust õhtuni. Et inimesi peksu juures oli rohkesti koos ja peremehi ei puudunud, siis jageldi jätmatult jõukate ja kehvikute suhetest, sõjast, normidest, nõukogudest, toitluskomiteedest, põgenemisest ja koobastest.

Nii sündis see ka Rätsepal, kuhu olid appi tulnud Loolt Ants, Alma, Hilda, Arumäelt Otto Ritaga, Lepikult Ludvig. Ei puudunud ka Vahastu Hindrek ega tema vastand vasakult — Mõhe Juhan. Poemees, kes toitluskomitee poolt oli saadetud pekstud vilja arvestama, seisis peksumasina taga ja märkis pliiatsiga vakkasid raamatusse.

Hindrek ei saanud seda kuigi kaua rahulikult vaadata, kukkus komiteed ja arvestust vanduma. Poemees lõõpis talle naljatades vastu ja lähemal olevad töölised toetasid teda. Rätsepa vana, kes piipu popsides sealsamas seisis, säärsaapais, jalad harkis, aitas Hindrekut, ja nõnda läks see mõni tund, kuni Otto, kes väljalt viljakoormaga tuli, hüüdis pahaselt:

„Miks me siin asjata sõnadega vehime. Kõik otsustatakse püsside ja suurtükkidega Petrogradi all."

Jäädi siiski lähedate asjade juurde, ja nii naljavaene kui see aeg ka oli, kuuldus sekka lõbusat naerugi.

Kui aga pärast keskhommikut Rätsepa vana juhtus põgenemist nimetama, hüüdis Mõhe Juhan:

„Mis siis veel, pistke hõlmad vöö vahele ja liduge Peipsi taha!"

„Küllap seda ootate, et kohad endale saada!" hõikas Vahastu Hindrek, kes natuke eemal põhku kuhja pildus.

„Keegi peab ometi maad harima, kui teie Venemaale pledite," ütles poemees.

„Siis on maa alles õige harija käes!" lausus Ants.

„Kui oleks kevadel teadnud, et kõik arvele võetakse, ei oleks teragi maha külinud!" kahetses Hindrek. „Küll siis oleks töörahval näljaga aru pähe tulnud!"

„Seal nad saadananahad on!" käratses Juhan. „Ega neil muud meeles ole kui vaese inimese näljutamine! Seda on nad alati teinud! Aga nüüd tuleks neilt viimane viljatera ära võtta, las kuradid uluvad talvel ühes huntidega!"

Ainult Ludvig vaikis, pildus vilja koormalt masinale, palja päi, tihedad salgud otsmikul silmini langenud, nägu hõõguv tervisest ja noorusest. Isegi sõjas saadud arm vasakul meelekohal ei riku tema mehist ilu. Alma vaatles teda salauhkusega, aga ühtlasi ka salamurega. Liiga kõvasti keeb selle poisi veri ja viskab ta veel mõnessegi meeletusse.

Enne lõunat kõndis ka Rein väheks ajaks rehepeksu vaatama, ja jutt käändus vallaasjadele.

„Küll lööme nõukogust viimase kui peremehe välja, nii et purujutt aina taga!" hooples Mõhe Juhan.

„Tuleme sealt hea meelega," vastas Ants. „Eks katsuge, kuidas rekvireerimise normid ja maksud kokku ajate, vaeseid ja sõjavigaseid toita jõuate."

„Kas peremeestel vilja või raha vähe! Peab ainult laetud püssiga nõudma, muidu nad teragi ei anna!" sõnas Mõhe Juhan.

„Mina ei saa aru, kuidas niisugust põrunut kusagil sulaseks peetakse!" nöökas Hindrek Juhanit.

„Mina ei saa aru, kuidas peremehed niisuguse põrunu

vallanõukogusse valivad nagu Hindrek!" hüüdis Hilda masina pealt, kus ta sületäisi trumlisse puistas.

„Häda korral on vähk ka kala!" lisas poemees.

Alma kuulas neid vaidlusi, pani nende käiku tähele, sest kõik, millest siin nii ägedasti kõneldi, näis lähedalt puudutavat kas teda ennast, vendi või isa. Aga vaidluste vahel heitis ta pilke kahisevatele kuldsetele vihkudele ja kõrreväljale, vaatas taevast, mis oli looritud kollaka linikuga. Päike oli kahvatu kui haige, temasse võis nüüd pilke heita, ei olnud enam nii tuline ja hele kui suvel.

Kui see on nõnda, et kõik need asjad otsustatakse suurtükkidega, mõtles ta, ja nii see vist on, miks siis asjata vaidleme! Kõnelgem ennem sellest, et suvi on jälle möödas ja sügis tulemas, aastaajad mööduvad, meie elu ja kõik läheb mööda! Aga nii ilus on elada, iseäranis siis, kui päike paistab ja surma ega kaduvust meeldegi ei tule! Kõnelgem ennem kõigest sellest!

Oli laupäev, töö lõppes ammu enne päevaveeru, mindi lõbusas meeleolus sööma, ja kui laual viinapudelit nähti, tõusis tuju veel enam.

„Siit mina mööda ei lähe," ütles poemees, kui teda kutsuti tagakambrisse, kus oli kaetud laud peremeestele, ruumi puudusel ainult neile, nagu Klaara ütles.

Tants oli juba otsustatud, saadeti sõna tagakülasse Pilli-Märdile: tulgu harmoonikaga, saab oma viinad ja suupiste!

„On ometi veel mõned mõistlikud inimesed hulgas," ütles Klaara rõõmsalt talitades. „On veel inimesi, kes ainult poliitikast ei ela! Eks ole nii, Alma?!"

Eeskambris suurenes kära söömise kestel, peremees viis sinna veel teise pudeli viina, söödi kaua, nii et Alma jättis Antsu peremehe ja Vahastu Hindrekuga tagakambrisse istuma ja ise läks eeskambrisse kära lähemalt kuulama. Kui ta parajasti Rita selja taga seisatas, et sellele midagi sosistada, kuuldus õues tasane vankrilõgin. Välja vaadates nägi ta, et rõngaskaelne must hobune vedruvankri ees aidatrepi ette sammus. Tolmumantlis, lössis kaabuga tugev mees ronis vankrilt maha ja hakkas siduma ohje posti külge.

Silmapilguks vaikis kära, kõik püüdsid läbi akna

õue vaadata, aga poemees oli kõige kiiremini asjast õiget aimu saanud ja hüüdis kõvasti:

„Pererahvas, minge õue, lihunik tuli lehma ostma!"

Mõned purskasid naerma, teised ei saanud pilkest aru.

Klaara tuli tagakambrist ja küsis paha aimamata:

„Mis see lihunik siis nõnda hilja tuleb?!"

Ka peremees oli tagakambri lävele ilmunud ja ühmas põlglikult:

„Ta arvab, et me põgenemise hirmul mõne lehma odava hinna eest ära anname! Ei ole häda!"

Poemees aga ruttas nõu andma:

„Saatke ta minema! Käigu kus kurat! Mis tal siin öösi otsimist!"

Rätsepa vana läkski ukse poole, et „lihunikku" tagasi tõrjuda, kui see sisse astus, tolmumantel seljas, lössilöödud hall kaap toredasti ühel kõrval, piits käes.

„Näe, see ju Elbiko Ernts!" hüüdis peremees. „Tere, tere!"

„No seda ma ütlesin kohe, et tuleb lehma ostma!" lisas poemees, ja sööjad turtsusid.

Klaara punastas ja tõmbus kärmesti tagakambrisse, külaline peremehega läks talle järele. Pikkamisi tõusis rehepeksjate lauas jälle kõnelus, mis muutus varsti käraks.

Söömine lõpetatud, mindi õue, aidati seal veel mõned asjad korraldada. Seks ajaks kuuldus juba teelt Pilli-Märdi harmoonika nobedasti vehklevaid helisid.

„Läheb lahti!" hüüdis poemees, kui Märt oli aia äärde pihlaka alla asetatud, ja plaksutas tantsule kutseks käsi.

Peaks küll tagakambrisse pererahva hulka minema, kus Antski on, mõtles Alma, aga aimas juba, kui raske on seal istuda ja peremeeste kõnelust kuulata. Ta tahaks täna tantsida nagu tüdrukupõlves, tahaks lennata, lasta end muretult lennutada.

Harmoonikahelid hakkasid nii nobedasti ja vallatult hüplema, et jalasooned noortel lõid iseenesest tõmblema.

Otto kummardas Almale, ja juba keerutasid nad esimestena suures sõõris mööda muru. Teised paaristusid

ja järgnesid neile, õu aina müdises. Ainult Ludvig istus eemal aidatrepil ja vahtis enese ette. Vahetevahel heitis ta vaenuliku pilgu mustale hobusele, kes karsist ristikut nosis ja kabjaga mulda kaapis.

„Su vend selle „lihuniku" pärast nii mossis," ütles Rita tantsu vahel, riputades end Alma käsivarrele. „Ärgu kartku, ei see mees siit kergesti „lehma" saa! „Lehm" ajab sõrad vastu ega lase lõõga nii kergesti kaela panna! Ma toon ise Ludvigi tantsima! Kui ta ei igatseks Klaara järele, võtaksin ta enesele ja teeksin ta õnnelikuks!"

Noort rahvast kogunes pikkamisi rohkesti Rätsepa õue, kära kõvenes; juba huigati äkilistel pöörangutel harmoonika üürgamise sekka; tüdrukud lükkasid palavuse pärast rätikud peast õlgadele, poisid lõid mütsid hoogsalt kuklasse või riputasid aia otsa.

Klaara ilmus vööruse uksele.

„Lase käia, Pilli-Märt!" hüüdis Otto, pühkis higi otsmikult, astus esimesena Klaara ette ja kummardas üht külge pidi. Teised vaatasid enne natuke aega nende hoogsat keerutamist, sest tugev Arumäe sulane tantsitas kerget Klaarat kui valget sulekest oma käte vahel. Varsti hüplesid teised paarid nende kannul ja huiked pöörangutel kostsid ikka ülemeelikumalt.

Alma tantsis poemehega, kes parajal mõõdul oli joonud, igatahes mitte liiga vähe.

„Eh, kui nõnda lennata, siis nagu mõistad, misjaoks ilmas elame!" ütles ta Almat aia äärde pingile saates.

„Kas ainult niisugusel korral?"

„Vahel muidu ka, aga harva, väga harva! Isegi klassivahed on siis hetkeks ununenud!"

„Kas nad tohiks . . ." algas Alma.

Sel silmapilgul astus Elbiko Ernts palja päi, sigar suus, vööruse uksest välja, mustad niisked salgud ähvardavalt otsaette tõmmatud. Almal jäi lausegi pooleli.

„Tuli Klaarat taga otsima," ütles poemees.

Pillimäng katkes ja paarid kõndisid eemale.

Ludvig istus Märdi kõrval, võttis selle harmoonika ja sõrmitses klahve.

Elbiko Ernts astus mööda õue pikkamisi edasi, pea-

tudes ja sigarisuitsu õhku puhudes. Tüdrukud taandusid tema eest arglikult kõrvale. Ta heitis pilke hämarusse, nägi Klaarat Otto ja Rita seltsis aidatrepil istumas ning astus nende poole.

Ludvig hakkas vaikselt üht tantsulugu tõmbama, mitte nii ametlikult-valjusti kui Pilli-Märt, aga see-eest kergemalt mängeldes ja pannes rohkem elu harmoonikasse.

Ernts tõstis käsivarred õlgade kõrgusse, hakkas mängutaktis põlvi vedrutades ja käsivarsi õõtsutades Klaarale lähenema. Juba eemalt tegi ta sügava kummarduse, kaapas saapatallaga muru ja lõi parema käsivarre neiu vastuvõtuks kõveraks.

Klaara naeratas, tõusis üles ja vajus Erntsi käte vahele. Koomiliselt igas taktis õlgu kergitades ja keha painutades hakkas „lihunik" Klaarat keerutama, esiti vaikselt, siis enam hoogu võttes. Kõik vaatasid muiates ja leppisidki seekord ainult vaatamisega.

Ei olnud aga veel sõõrgi tehtud, kui Ludvig järsku nagu lõigates mängu katkestas ja tantsijapaar keerutas vaikuses veel mõne sammu edasi.

Ernts laskis Klaara lahti, astus kärmesti Ludvigi poole, peatus pilguks ja küsis järsult:

„Mis see tähendab?"

Ludvig vaatas korraks kulme kergitades võõra otsa, ei lausunud aga sõnagi. Pani harmoonikagi käest kõrvale rulli peale, sest Pilli-Märt oli väheks eemale läinud.

„Ma ütlen: mängi edasi!" käsutas Ernts.

Ludvig viskas veel ühe pilgu võõrale, ei lausunud aga sõnagi.

„Kurrat, ma maksan, mängi!"

Ludvig tõusis püsti ja silmitses lähenevat Erntsi altkulmu.

„Mis teil tarvis?" küsis ta ähvardavalt. Ja enne kui teine veel vastatagi sai, kordas ta uuesti, ägedamalt:

„Mis teil tarvis?!"

„Ära hakka lõugu tarvitama, mängi!" käratas Ernts ja viskas oma sigariotsa vastu aeda, nii et sädemed lendasid.

„Minge eemale!" ütles Ludvig käskivalt.

„Ah nii! Vaata molkust!" vastas Ernts mõnitades, seadis end löömiseks ja löögi võtmiseks seisangusse. Tal ei tulnudki oodata, Ludvig andis talle kärmesti rusikaga vasakule lõuapärale. See hoop oli aga suurema hoota, antud nagu prooviks, lõi ainult vastase pea tugeva kaela otsas väheks viltu.

„Kurrat!" möirgas Ernts ja juba virutas vastasele kõigest jõust otse silmade vahele. Ludvig vaarus, taganes, langes vastu aeda ja jäi sellest kinni haarates jalule.

Otto oli tüli kestel eemalt kärmesti lähedale tulnud ja nagu teisedki hinge pidades löömise algust vaadelnud. Nüüd astus ta järsku Erntsi ette ja ütles lõua värisedes Ludvigile:

„Oot', sa'i mõista. Peab kohe täie hooga andma."

Vaevalt oli ta seda öelnud, kui Ernts enese vähe ludusse tõmbas ja ränga hoobi talle vasakule lõuapärale langetas.

„Tohoh!" hüüdis Otto paremale poole vaarudes. Sai aga kohe tasakaalu tagasi ja nüüd kuuldusid õhtu vaikuses ja hämaras nagu kabjalöögid ja ähkimine.

Ernts lõi väledamini ja tabaski sagedamini, Otto kaitses, ei lasknud enam rasket hoopi anda ja varitses head juhust.

Viimaks leidis ta selle ja rabas Erntsi otse nina ja ülemiste hammaste pihta.

Ernts langes seljakile, sibas jalgega ruttu tagaspidi, et tasakaalu võtta, kuid langes räntsatades selili ja oiatas.

Mitmed tüdrukuist karjatasid kohkunult ja lõid käed silme ette.

Ants ja Rätsepa vana olid kakluse kestel tulnud vööruse lävele ja jäänud sinna vahtima, ennatult, avasui. Alles nüüd, kui Ernts käpakile tõusis ja hakkas end püstakile ajama, vallandus peremehe keel:

„No kas te, peletised, jätate! Või kaklema siin!"

Ta astus Antsu saatel lähemale ja nägi alles nüüd, et maast üles kobija ja käega verise suu ning lõua pühkija on tema külaline Ernts.

„No mis see ometi peab olema! No kes siin tohib

nõndamoodi peksma hakata!" pahandas ta kõvasti ja otsis süüdlast.

„Raudu tuleks need panna!" kirus Ernts.

„Raudu igaüks, kes teistele kallale kipub!" lisas poemees.

„Ta tuleb kui opman siin kärkima," ütles Ludvig ja sülitas verd.

„Oh te pimedad! Anna niisugustele veel viina!" siunas peremees ja sülitas murule.

„Ei meile teinud viin midagi, aga sel „lihunikul" on pähe löönud," naljatas poemees.

„Ei maksa riidu norida, kui jalad nõrgad!" parastas keegi poistest.

„Mis ta kuradi lontrus siis ei mängi!" pahandas Ernts peremehe seltsis toa poole minnes.

Teised jäid õue löömingukahja pidama ja hoope hindama.

„Kõik viga oli selles," arutas Otto poiste keskel, „et Ludvig esimese hoobi andis liiga viisakalt, nagu paitades."

„Kuidas see ka oli, aga Erala au on päästetud. Ja Ludvig ei löönud selle „lihuniku" ees sugugi kohkuma. Ei mänginud — tee mis tahad!" rõõmustas poemees.

„Ei see „lihunik" siit vist „lehma" saa," arvas keegi poistest, misjuures mitmed pilgu Klaara poole heitsid. See seisis liikumatult ja vahtis kõigist mööda, pöördus siis kärmesti toa poole. Ludvig seisis süngelt aia ääres ja pühkis aeg-ajalt kärmesti rätikuga üle suu.

„Hei, Pilli-Märt, nüüd lase üks lugu!" hüüdsid poisid. „Teeme veel paar ringi, nii et kannad kuklasse käivad!"

Kõigisse tuli jälle elu, Ants haaras Rita, poemees Alma ja teised, kes kellegi sai. Nüüd alles müdises õu ja huiked ning hirnatused kuuldusid vist Suure metsani.

Alma läks Ludvigi seltsis õuest välja, silmi tõstmata, sõnalausumata.

„Lähen siit võib-olla juba hommepäev," urises vend haavunult.

„Sa oled ka tõesti arust ära!" tõreles Alma. „Ja kuhu sa siis lähed?"

„Tead isegi, kuhu!"
„Siis ikka Eesti polku?"
„Kuhu siis mujale! Vii isale ja Lindale terviseid! Klaarale ka..." Ütles, andis kätt ja astus kärmesti teed mööda tagaküla poole.
Ants tuli Almale teel järele ja lausus vaikse etteheitega:
„Sinu vennad on liiga sõjakad."
„Nad ei lase ennast igaühel käsutada, see on kõik," vastas Alma.

XV

Ei olnud enam kibedat tööd nagu suvel, liiguti aeglaselt, peatuti, vaadeldi koltumist ja hallumist, kuulati ülevalt udu tagant kostvat lahkuvate kurgede kaeblust, mõeldi ja kujutleti enam kui öeldi.
Selged päikesepaistelised päevad harvenesid, sagedamini sadas vihma või udu laotus üle metsade ja soode, mähkis pehmelt enesesse elamud ja õunaaiad.
Aga selgedki päevad olid kahvatud ja kurvad nagu surmale läheneja pale. Kollased kõrreväljad lõid halliks, neisse tõmmati ikka enam musti õigejoonelisi künnivööte.
Oldi mures läheneva talve pärast, aga sõnades ei mõistetud avaldadagi muret. Seal kaugel jätkus ikka veel sõjariistus heitlus ja merelt ähvardas vaenlane lausa lähedale tungida. Kaaluti küll üheskoos, küll mitmekesi, kas jääda või põgeneda, aga nüüd külma aja lähenemisel ja teede põhjatuks muutumise eel ei meelitanud kedagi rändamaminek tundmatuile maile.
Ei olnud enam kibedat tööd nagu suvel ja Alma peatus sagedamini talituses. Vaatas võõrastetoa aknast läbi sirelipõõsaste teele, kus liikusid harvad möödakäijad, või unistas rinnuli õue-aia najale laskudes.
Oli nii vaikne ja rahulik, et kõiki neid kärarikkaid sündmusi, mis viimastel aastatel elatud, ei saanud uskudagi. Aga kui see ka kõik on olnud, ja ilmsi olnud, kas võiks veel uskuda, et see jätkub!
Ainult vanaperenaisega kestis mingi sissisõda jätmatult edasi.

Nii sagedasti tuli kokku puutuda köögis, õues ning aidas ja juba perenaise pea kõrgelhoid ja ettesurutud rind ning kõht, uhked, rasked sammud ütlesid palju. Mis veel tumedaks võis jääda, seda aitasid pilgud seletada. Sõnu tarvitas ta nõnda vähe kui võimalik, rahulolematust avaldas järjest sellega, et kõik, mis Alma kohale pani, teisiti seadis, ümber tegi.

Kui vähe oli Almal vabadust ja iseseisvust teenijapõlves! Siiski kaugelt enam kui nüüd. Siis tundis ta ennast alati vabana, olgugi käsualusena. Ja kui tuli vaba tund, kui õhtul kõik talitus oli lõpetatud, siis võis ta minna, kuhu tahtis, võis tulla, kunas tahtis, võis olla, kus tahtis.

Aga nüüd, kui ta õhtul talituse järel vähe kauemaks kaob, vaatab varsti Ants rahutult, kuhu ta jäänud. Kui ta vähe hiljem tuleb, pärib Ants, lahkesti küll, kus ta nõnda kaua olnud. Ei saaks sellest Ants kuidagi aru, kui ta õhtul ütleks, et üksi järvekaldale või heinamaa kaskede alla tahab minna või külavaheteele kõndima, mõneks tunniks, senikauaks kui tahab! Muidugi, Ants ei hakkaks selle vastu lausa sõdima, aga ta ei peaks õhtust „hulkumist" oma naisele sündsaks. Ta ei saaks sellest aru või peaks seda kohaseks vaid tüdrukule!

Kui hea meelega läheks Alma pühapäeviti kas hommikupoole kirikusse või õhtupoole külla, kus näeks oma endisi kaasteenijaid, saaks nendega kõnelda, nende seas viibida, seda õhku hingata, mis tal nendega nõnda kaua ühine oli olnud. Oo, see õhk oli hoopis teine! Hoopis teine kui see, mis perenaiste ja peremeeste hulgas! Aga nimelt viimaste hulka tahaks Ants teda sagedasti viia, nende hulgas teda näha, nendega kõnelemas kui omasugustega!

Rasked ja rõhuvad on need perenaised temale; nende seltsis rõhub tema õlgadel nagu puudane koorem; nagu ahelatega oleksid tema liikmed kütkestatud ja hing veel enam. Ohkavad aina ja kaebavad, käed risti rinde all, kaebavad ja tänitavad, et ikka ajad rasked ja „orjad" ei kuula sõna, nõuavad muudkui hästi süüa ja kõrget palka! Ehk kui hakkavad võtma teiste tütarde ja poegade kallal, veel hullemini teenijate kallal, kisuvad

paljaks kõige salajamadki kohad ihul ja hinges, nuusivad kõik läbi, kobavad igast kohast, nii et enestelgi häbi üksteise otsa vaadates, ja naeravad sealjuures kõige suuremas rõõmus, mis olevat parastuse- ja kahjurõõm.

Seda teevad muidugi vahel ka teenijad, maata-inimesed, aga nende hulgas julgeb Alma vastu kõnelda, või kui läheb vastumeelseks nende jutt, siis võib silmapilk eemale minna, ei tarvitse kuulata. Aga mine vaidle nendega, kes temast kaalult raskemad, keda toetab kogu jõukama kihi kõlblus! Ehk ta julgekski nendega vaielda, neile mõneski asjas vastu raiuda, aga see ei oleks meele järele ei Antsule ega Reinule, veel vähem vanaperenaisele. See ei sobiks Loo minia hea nimega, mida tal nüüd tarvis kaitsta ja igal sammul au sees hoida.

Kui ta oli teenijatüdruk, julges ta alati laulu kõõrutada, küll Arumäel, küll mujal, isegi siin Lool mõrsjapõlves. Katsus seda veel noorikunagi, aga hääl ei kostnud enam vabalt, kurk oli nagu nööritud, ja juhtus keegi lähenema, siis kustus ta hääl hoopis. Pikkamisi jõudis ta äratundmisele, et tulevasele perenaisele laul töö ega talituse juures üldse ei sünni, olgu siis vahest pühapäeval, jutluse ajal, oma toas lauluraamatust või Siioni kandlest.

Harva, kui ta üksi toa juures talitas, aidas või laudas ja lähedal kedagi ei olnud, tihkas ta veel tasakesi ümiseda. Aga kord, kui ta jälle juhtus häälitsema sõnu: „Oh küll oli ilus laulda . . ." tulid talle järsku pisarad silmi, kurk tõmbus kinni ja ta nuttis pimedas aidas, just nagu leinaks midagi, mis mattunud jäädavalt.

Õhtuti läks ta mõnikord siiski enne magamaminekut mõneks minutikski aeda, kõndis tagumise pistandini, kus ainult tema teades paar teivast kõrvale nihkusid ja avasid mulgu. Siit astus ta läbi, seisatas välja veeres ja vahtis loodesse, kus selge ilmaga pika madalduva Erala seljandiku otsa taga kollendas veel eha. Siin seisatas ta viivuks, oli enesega üksi, kuigi ainult mõne minuti, oli üksi oma jumalaga, keda arvas ikkagi olemas olevat, kuigi kõneles temaga harva. Pöördus siis tagasi kui vang, kes vabatahtlikult on vanglasse tulnud ega mõtlegi sealt lahkuda, keda valvurita võib välja

lasta, kes kauaks ei malda jääda vabadusse, teades, et valvurid saavad siis rahutuks ja löövad oma hoiualuse truuduses kahtlema.

Ei võinud ta kaevata ka oma valvuri pärast, kelle hoolele oli andunud. See valitses õrnalt, haiget tegemata, haavamata, keelamata ja käskimata, valitses ainult oma isikliku mõjuga ja oma seisuse kivinenud vaadete ja kommete autoriteediga.

Tema valvur oli lahke, sagedasti õrngi. Aga peas oli tal hool talu tööde pärast, mitte ainult päeval, vaid ka õhtul ja vist isegi unenägudes. Niipea kui ta astus oma tuppa ja oli aega peatuseks ning ei kõnelnud tänaseist või homseist töist, võttis ta kätte ajalehe või põllutöö ajakirja. Ajalehte lugedes hindas ta iga sündmust selle järgi, kuidas see puutus talupidaja huvidesse: kas see tööd takistab või edendab, kas laseb rahulikult elada või ähvardab tuua segadust, kas sissetulekuid suurendab või vähendab.

Tsaarivalitsuse langemist ja üldse revolutsiooni algust oli ta rõõmuga tervitanud, edaspidised sündmused pealinnas, Venemaal kui ka koduvallas võttis ta aga peakõngutamisega vastu. Töörahva nõudmiste kohta oli ta võtnud üldiselt eitava seisukoha, leides, et need on lausa meeletud. Kui nende nõudmisi ka täita, siis peaks see sündima peremeeste võimaluste piirides. Ta eitas neid nõudmisi seda enam, et nende talus teenijal polnud häda ja ta arvas sedasama ka teistest taludest.

Alma, kes varem, mõrsjapõlves, just seda oli hinnanud Antsus, et ta nii suure hoolega oma talu küljes kinni oli, aina mõtles selle heast käekäigust, hakkas nüüd pikkamisi aru saama, et Loo talu on peremees, Ants selle truu ja hoolas sulane. Sai ka aru, et Antsu huvid ei käi palju kaugemale oma isakoha ja peremeesteseisuse tuludest, et nad piirduvad sellega. Et ta ei oota maailmas mingit suuremat uuendust, mingit uut, õiglasemat korda, sest Loo talule ei tõotanud mingisugused ühiskondlikud uuendused head, ennemini halba.

Ei ihanud Ants mingisugust vabadust ega olnud tal tarvidust õhtuti väljaspool õue-aeda hinge tõmmata, end

päevamuredest nagu mustunud tööriietest täielikult vallandada. Selleks oli tema mõistus liiga kaine. Mis teda poissmehepõlves oli ajetanud, kõik see oli nüüd rahuldust leidnud ja ühes sellega kustunud ka noorpõlve rahutuse luule. Ta oli noorelt ja kiiresti täismeheks saanud, oli eeskujulik peremees, kuigi kohata. Harrastas arukat kõnelust põllutööst, vallaasjust, poliitikast (ikka nõndapalju kui see puutus talupidamisse või valla huvidesse) ja igapäevasest elutarkusest nagu tema isagi.

Just seal, kus lõppesid Antsu huvide piirid, kus algas kaugusesinaga looritud tume, salapärane, luulelik maailm, kus lõppesid kitsad üksikud huvid, seal algas Alma maailm, suur, lai, teadmatusega veetlev ja kütkestav. Sellesse maailma tahtis ta iga päev vähekski ajaks laskuda, kui kõik igapäevase elu kohused olid hoolega täidetud. Sinna ei igatsenud aga Ants, ja Alma ei katsunudki teda sinna meelitada.

Oli seegi talle lohutuseks, kui üksi oma toas sai istuda, midagi näpu vahel tehes, ajaleht kõrval, ja ümberringi kõik vaikne, polnud kuulda isegi perenaise raskeid samme või tasast lugemist jutluseraamatust.

Aga ajaleht ei kütkestanud teda kauemaks. Ta jäi varsti jälle mõtisklema.

Teiste mõtete seas tulid niisugused, millelt ei võinud peatumata edasi minna. Tulid küsimused, mida oli vaja lahendada, otsustada, millele oli vaja vastused leida.

Ta nägi Kaarlit tööpluusis, säärsaapad jalas, sonilott peas, julge, natuke julmgi ilme näol, nägi teda tänaval ruttamas, autos kihutamas, kõnetoolil töölisi ülekohtuse ilmakorra kukutamisele ergutamas. On see õige? Ja kui ka õige — peab seda tegema nimelt Kaarel, tema vend? Mis nõu peaks ta küll andma Kaarlile? Kas vannutama jumala nimel: tule sealt ära, ei tea mis veel juhtuda võib ja kuidas läheb! Tule ära ja hakka siin korralikult tööle, või kui siia ei taha tulla, kui häbi on tulla nagu kadunud poeg, kui kardad naeru, siis hakka seal jälle mingit korralikku tööd tegema!

Kas oleks see nõuanne õige? Kas tõesti kõik see võitlus uue korra eest on ülearune, täiesti ülearune?! Eks ole ometi kõik peaaegu endist viisi, hoolimata kevadisest revolutsioonist! Seda ütleb Hilda, seda kinnitab

puusepp, sellest lõõbib poemees, ja oma silmagagi võib näha, et vaene on jäänud vaeseks, rikas läheb veel rikkamaks, tema isa aga tahetakse nimelt nüüd, pärast „ülekohtuse" tsaarivalitsuse kukutamist, oma hurtsikust välja ajada — ja kõik läheb endist viisi! Või peabki see nõnda minema — nüüd ja ikka ja igavesti? Või peab ootama, kuni jumal ise käed külge paneb ja asja parandab?!

Ta kardab Kaarli pärast: see mäng seal on hädaohtlik, võib viia vanglasse või männioksa. Aga kõlbab tal kartuse pärast Kaarlile kirjutada: tule ära, mis sina niisuguste asjadega tegemist teed, küll teised isegi... Tule siia, tee rahulikult tööd, ja kui viimaks uus, õiglane kord maksmas, siis saad ka sina sellest osa!

Kõlbab tal arguse pärast, ainult arguse pärast venda sealt ära kutsuda, tohibki ta seda teha, kui jumal ise on ta valinud endale tööriistaks!

Samuti Ludvig: kes teab, mis saatus temalegi on määratud! Kui ta tunneb eneses, et peab sinna ja sinna minema — las ta läheb! Kurja tee peal ta vist ei ole, peremehed peavad Eesti polgust palju. Imelik on see küll, vennad on lausa teineteise vastu, sest Eesti polk on, nagu lehest näha, Kaarli seltsimeeste verivaenlane. Mis mõte on jumalal nõnda oma plaane korda saata, et poolt ja vastu laseb võidelda?! Või pakub see talle huvi?

Almale oli see liiga raske lahendada ja ta tõrjus mõtted oma vendadest, lubades sellest kõigest kord isa või poemehega kõnelda. Igatahes on ta jumala juhtimises kahtlema löönud ja vahest jumala olemasoluski.

Ikka enam ja enam kaldus ta arvamisele, et mitte ainult väikesi, vaid ka suuri maailma asju tuleb inimestel endil ajada, mitte neid jumala hooleks jätta.

Isa on juba rauk, tema pärast on muret, et ta lausa ilma peale ei jääks või kuskil ei tea missuguses saunahurtsikus teiste jalus oma päevi ei lõpetaks. (Kas selle eest, et kaks poega kasvatas suurele Vene riigile kaitsjaks ja need oma elugi pidid sinna jätma!)

Ei ole vähem muret ka Linda pärast; tema elu on alles algamas, teda tuleks kasvatada ja juhatada, ta tuleks seada õigele teele. Aga kes ütleb, kus on see õige tee!

Jumal seda ei ütle ja pühakirigi mitte. Kas saata Linda linna kooli, et tast saaks haritud inimene? Aga sealsamas tuli Almal meelde Arumäe koolitatud tütar, kes vedeleb suviti kodus, kõnnib, päevavari peal, mööda külateed ja on naeruks kogu Eralale. Arumäel teenides nägi ta seda tütart, kõneles temaga, samuti ka insenerist poja prouaga — ei, niisugusena ei tahaks ta Lindat kunagi näha! On veel teisigi koolitatud tütreid siit vallast, need ei ela küll suviti maal, neid on ta näinud vaid mõne pidu puhul või surnuaiapühal. Aga ühest pilgust on küllalt, et näha, missugused eputised nad on. Kuuldused neist ei kõnele ka midagi head. Lindast võiks ju saada vahest hoopis teistsugune, aga kes kasvataks teda linnas, kelle juhatuse all ta seal elaks?!

Raha Linda koolitamiseks saaks ehk vendadelt, vähemalt Kaarel on ise sellest korra kõnelnud. Ja kaua seal siis ikka häbeneda: las hakkab Arumäe Mihkel kord oma lapsele kasvatusraha maksma, ja kui seda heaga ei tee, siis võib nõuda kohtu teel. Tänu jumalale, kiri on veel alles, kus Mihkel ise tunnistab enese Linda isaks.

Aga Alma katkestas sellegi mõtte, otsustust ja lahendust edasi lükates.

XVI

Päevad olid lühikesed, hämardus vara, ja kui ilm sajune või sompus oli, lõpetati välised talitused pimeda tulekul ning koguneti eluruumidesse, üksteise lähedusse.

Ümbruskonnas, iseäranis all, Suure metsa pool, sagenesid vargused ja kiriku pool, nõlvaku all, maanteest veerand versta eemal, pandi toime isegi röövimine. Neist lugudest kõneldi jubedusega, aga nautides pikalt ja üksikasjaliselt erevuse kõditust, istudes õhtuti ähmase hundisilma valgel lähestikku. Igaüks katsus kuriteost jutustades asja kujutada võimalikult kohutavana, lisades omalt poolt olematuidki üksikasju.

Kodanlikud ajalehed soovitasid rahvale järjest rahulikku meelt. Sealsamas tõid nad erutavaid sõnumeid kuritegudest ja kirjeldasid neid pikalt ja laialt, nagu

tahaksid nad lugeja hirmutunnet viimase võimaluseni suurendada ja temalt röövida viimasegi rahu.

Eralas vahiti videviku tulekul edelasse, seljandiku alla heinamaale, soo ja Suure metsa poole, mis jälle pidi kubisema hulkuritest. Metsataludest oli neid juba nähtud, aga kes julgeks neid minna otsima pimedasse laande või soopadrikusse!

Laeti tuleriistad, oldi öösiti valvel, paljudes taludes aga istuti pimedas. Õli jätkus ainult õhtuste ja hommikuste talituste ja tubase töö jaoks.

Mõnes talus kaevati salaja koopaid, varjates seda võõraste ja kui võimalik omagi teenijate eest, kaevati hoonete taha, peideti sinna vilja ja soolatud liha, mõnikord riideid ja väärtasjugi. Teised valisid peitekohaks sügava ulualuse lakas või küünis.

Siis tõid ajalehed teateid koju rühkivatest soldatite salkadest, kes röövivat tee äärest kõike, mis tarvis ülalpidamiseks või kõlblik saagiks. Varsti läkski üks väiksem salk sõjamehi oma vankriga lõunast tulles mööda maanteed raudtee tagant kirdesse, ei peatunud aga õnneks Erala kohal.

Käidi nüüd peale puusepp Jakobile kui vallavanemale ja ikka veel ka miilitsaülemale, et ta seaks sõjariistus valve suurele maanteele ja külateedelegi. Aga Jakob vastas nagu salarõõmu peremeeste hirmust tundes:

„Egas me ometi soldatitega sõda hakka pidama! Neil kuulipritsid ja mõnikord suurtükidki kaasas! Eks ostku peremehed meile ka mõni suurtükk, siis on teine asi! Ehitame kiriku juurde patarei ja lööme niisukese lahingu, et lapselapsedki ajaloost loevad!"

Varsti tuli maanteed mööda teine salk rohekashalle habetunud sõjamehi porisel teel koledasti kolisevate vankritega. See salk peatus õhtu eel vallamajast mõni verst lõuna pool, lagunes ööseks mitmesse tallu, sõi, magas, võttis söögimoona tagavaraks, käis järgmisel hommikul liikuma hakates veel mõnes teeäärses majas riideid nurumas ja vajus siis käratsedes ja vankrite kolisedes pikkamisi kirikust mööda kirdesse.

Eralas jäädi nüüd rahulikumaks, arvates, et võõrad soldatid suurelt maanteelt ei kääna kõrvalisele teele oma kõhnade hobusenässakatega. On juba maanteegi

küllalt põhjatu, mis siis veel see kitsas külavahe sügavaröopaline!

Aga ometi oli sellele teele üks salgake rohekashalle habetunud olendeid sattunud ja Arumäe vana, võib-olla veel mõned teisedki, jäi kindlasse veendumusse, et neid oli siia juhtinud keegi kuritahtlikult või halba nalja tehes. Kuidas muidu söandab väike hulgake suuremast rühmast vastu õhtut eralduda ja kitsale põhjatule teele käänata, mis võib viia ei tea kuhu sohu ja rappa! Või miks nad kümnest talust mööda tulid ja nimelt Arumäele pöördusid!

Ometi nii see oli: videviku tulekul sompus-udusel õhtul peatusid kõrged vankrid ja suur ratastega supikatel Arumäe kohal, soldatid käratsesid võõras keeles ja ajasid viimaks oma väsinud hobustega õue.

Alma oli parajasti talitamast tulnud, oma toas rohelise varjuga lambi süüdanud, kui rõdutrepile joosti ja ägedasti linki lõgistati.

„Nüüd on midagi juhtunud!" mõtles ta ehmudes, nagu oleks jälle temal vastutada selle eest. Juba tahtis ta rutata kööki mehi kutsuma. Sealsamas ta häbenes oma argust ja läks ust avama.

Rita seisis rõdul, suurrätik ümber pea, silmad hirmust suured, nägu moondunud.

„Tulid!" sai ta hingeldades öelda.

„Kes?"

„Soldatid! Tulgu ruttu mehed sinna! Peremees käskis! Panevad muidu majad põlema! Tapavad viimati inimesedki ära! Püssid on kõigil käes!"

Ants tuli parajasti tuppa, Alma ruttas talle seletama, mis sünnib Arumäel. Rein vist kuulis oma toast kahja ja ilmus ka lävele.

„Võtke püssid tingimata kaasa!" mangus Rita. „Peremees ütles, et paljaste kätega ei maksa tullagi!"

Ants seisis sõnalausumata, lükkas vana kaabu vähe vasemale ja hõõrus peoga lõuga. „Mis me seal püssidega teeme," ütles ta viimaks. „Enne tarvis ikka katsuda heaga."

Oskar tuli ka, kuulis loost ja tõi kohe peretoast oma miilitsapüssi.

„Jäta see!" sõnas Rein laitvalt.

„On sul kahju, kui neid kaabakaid kümne mehe võrra vähem?!" küsis Oskar. „Hiilime aia tagant lähedale ja tõmbame mõne pauguga kõik sirakile!"

Ants oli selle aja kestel lõuga hõõrudes nõu leidnud ja ütles nüüd Oskarile üsna rahulikult, nagu oleks jutt kündma minekust:

„Sa võta õige hobune, karga selga ja ratsuta miilitsaülema juurde. Las kogutakse meest kümme püssidega ja tulge siis Arumäele. Igaks juhuks, et need soldatid seal kurja ei teeks."

See ülesanne meeldis Oskarile, ta ruttas toast välja.

„Mis nad seal's tegema hakkasid?" küsis Rein Ritalt. kes oli istunud Alma kõrvale ja toibunud hirmust.

„Ah mis nad tegema hakkasid!" osatas Rita. „Tulid suure kolina ja käraga õue, me läksime kõik vaatama: Otto purssis juba teistega vene keelt! Peremees ütles: „Saada minema! Saada jalamaid minema! Siin ei ole neil midagi otsimist!" Otto aga vastas: „Ega nad nõndasama ometi lähe! Nõuavad süüa ja öömaja. Pime ka juba . . ." Võtsid siis hobused eest ja viisid talli. Juhtusid õues põrsast nägema, ja kohe seda suure käraga püüdma! Pidasid päris jahti, aga kätte ei saanud. Viimaks võttis üks püssi ja laskis põrsa maha. Küll perenaine pragas hirmsasti ja peremees kärkis, aga kes seda kuulas. Hakati põrsast puhastama ja tuld katla alla tegema . . . Mihkel, see on linnas . . . Peremees kihutas mu siia, et Ants peab tulema ja mehi kaasa võtma. Et võtku püssid ka! Mul veel praegugi ihu väriseb. Viimati hakkavad tapma, ega muud!"

„Sigu või?" küsis Ants riietudes.

„Mis nüüd sigu! Tapku need või kõik! Vaata kui viimati lasevad kõik inimesed maha!" halas Rita.

Vanaperenaine oli oma tuppa Rita hädaldust kuulnud, lükkas nüüd ukse lahti ja lausus omalt poolt parastavalt:

„Kohegi ei peaks sa, Ants, minema! Las miilitsaülem ajab nad minema! Ta ise niisuke sama! Ühed riisujad kõik! Ega muud, kui tulevad viimati siia kah veel!"

„Ei nad täna enam sealt tulema hakka," lohutas Rein.

„Vana valitsuse all oli ikka kord ja rahu, ei nüüd või enam öösi ka magada!" halas vanaperenaine tigedalt

„Ma lähen vaatan, kuidas on," ütles Ants ja sirutas käe nurka püssi järele. „Aga mis ma tast võtan asjata. Mul oli ikka õigus, kui ma kavatsesin miilitsast välja astuda."

Ta vaatas etteheitvalt Alma poole, vajutas kaabu sügavamale pähe ja läks.

„Ma lähen siiski ühes; saan näha, mis seal sünnib! Õhtused talitused ka pooleli..." rääkis Rita, tõmbas suurräti ümber pea ja tippis Antsule järele.

Alma tundis jälle enese „süüdi" olevat.

Muidugi mõtlevad Ants, vanaperenaine ja võib-olla mõni teinegi: niisugused on need Kaarli seltsimehed Tallinnas!

Ja just nagu kiuste pidi sel silmapilgul Hilda peretoa uksele tulema. Ta oli Rita kõva hädaldamist kuulnud ja ütles:

„Kusagilt peavad need näljased soldatid ometi süüa ja peavarju saama!"

„Seal ta on!" hüüdis vanaperenaine. „Eks andku siis töörahvas neile süüa!"

„Ega meie neid sõtta saatnud! Seda tegi rikaste klass! Seda tegi teie armas tsaarivalitsus! Nõudke selle käest kahjutasu!" vastas Hilda pilkava otsekohesusega.

„Jäta nüüd!" sosistas Alma temast mööda minnes.

„Mis siis veel! Aetakse kõik ikka töörahva kaela!" vastas Hilda. „Kae, tuleb hunt Suurest metsast, viib lamba ära, pannakse ka töörahva süüks!"

Arumäe pimedas õues huugas välikatel ja habetunud meeste näod punetasid heleda tule ümber. Mõnuleti soojendades, käratseti ja naerdi.

Ants läks sõnalausumata eemalt mööda ja suundus köögitrepi poole, Rita tema varju hoidudes. Aga üks soldatitest silmas neid ja hüüdis kõvasti: „Эй, кто там?"[1]

„Свои,"[2] vastas Ants sõbralikult.

„Ну так иди, коли свои."[3]

---

[1] „Hei, kes seal on?"
[2] „Omad."
[3] „Oled oma, siis mine."

Köögis tuli Antsule peremees vastu ja müristas kurjalt:

„Et nad siit silmapilk minema saadetaks! Ja viimase kui kopika kahju peab vallavalitsus mulle välja maksma! Miks ta vahtisid teele ei pane!"

„Seda kõike räägi vallavanemale ja miilitsaülemale," vastas Ants.

Peretoas istus Otto ja tema vastas seljaga vastu seina tugedes noor soldat, kõhn, läbipaistev-puhta vahakarva näoga, haiglaselt kurva ilmega, juuksed üle pea soetud, habe pruunist valvakaks pleekinud.

„See tahaks kuhugi pikali heita, üsna haige teine," ütles Otto. „Ei ole mitu päeva õieti söönud, teised tõrjuvad jõhkralt eemale. Ei jõua teiste käest ära kiskuda. Nad ju kõik kui näljased hundid!"

Rita piilus võõrast meest argliku uudishimuga, ja kui kuulis tema näljast, ruttas sahvrisse söögipoolist otsima.

Ants hakkas Ottoga nõu pidama, kuhu asetada kutsumatud külalised ööseks.

„Mina oma tubadesse neid lojuseid ei lase!" ähvardas peremees, kepiga vastu põrandat kolistades.

„Ega neid ometi lakka ega rehealla julge saata," arvas Ants. „Panevad öösi põlema!"

„Tuppa mina ei lase!" kordas peremees kangekaelselt, lõuga kõrgel hoides.

Ants soovitas järeleandmist kõiges.

Kuuldus rautatud saabaste klobinat ja võõrkeelset kära.

„Ütelge neile ometi, et mu pojad on ohvitserid ja et need kõik omavoli pärast sõjakohtu alla võivad minna!" kurjustas peremees.

„Parem ärme võtame ohvitseri nimegi suhu!" manitses Ants.

„Minge ajage välja!" käsutas peremees.

Jõuti tulijaile vastu, kui need juba kolasid mööda saali. Vanaperenaine põgenes sealt hirmul hädaldades tagumistesse ruumidesse.

Laual sohva ees põles roosa sirmi ja kõrge jalaga lamp, andes toale sõbraliku ilme.

„Вот здесь хорошо!"[1] ütles pikk, kõhna, nurgelise, punaka näoga, tõmmu habemega, julge ilmega soldat, nähtavasti rühmaülem.

Astuti edasi, istuti pehmetele vedrupõhjaga toolidele, laskuti mitme mehega sohvale ja õõtsutati end sellel, naerdes heameele pärast. Siis kästi suurem laud tuua, kausse ja taldrikuid, leiba, võid, kõike, mis on söögipoolist.

„Вина давайте!"[2] hüüdis rühmaülem.

„Непременно!"[3] kinnitasid teised.

Kõnniti jälle saali mööda, vahiti iluasjakesi lauakestel, keegi avas klaveri ja virutas kämblaga klahvidele. Plahvatav dissonants tekitas lõbusat naeru ja mõned teisedki proovisid seda riista.

Ants ja Otto seisid lävel, katsusid lepitavate sõnadega võõraste meeleolu vaigistada, peremees nende selja taga aina vandus ja kirus, aga mitte valjusti.

Siis tahtsid võõrad teisigi ruume näha ja läksid pikema jututa saalist söögituppa, olid vaimustatud suurest linaga kaetud lauast, avasid puhveti, kõlistasid seal rõõmukära saatel taldrikute ja vaasidega, leidsid õunapiruka, murdsid ja sõid selle silmapilkselt. Leiti viimaks punast viinagi, aga seda ei joodud, hoiti söögiajaks.

„Стол накройте поскорей!"[4] käsutas rühmaülem.

Perenaise ja peremehe magamistoas vajutati esiti kätega pehmeid voodeid, viskuti siis pikali, õõtsutati, naerdi ja kästi naljatades ööseks tüdrukuid muretseda, noori, ilusaid tüdrukuid.

„Девки! Девки! Чёрт побери!"[5]

Käidi kõik toad läbi, naudiskleti möödaminnes igaühe mugavusi ja mindi siis tagasi õue, kus vanem sulane Joosep soldatite abiga tuld katla alla tegi.

Rita oli haiglase soldatiga peretoast kadunud.

„Kuhu sa selle panid?" küsis Otto, kui tüdruk arglikult hiilides jälle tuppa ilmus.

„Viisin saunakambri, seal veel laupäevast saati soe.

---

[1] „Vaat siin on hüva!"
[2] „Andke viina!"
[3] „Tingimata!"
[4] „Katke kähku laud!"
[5] „Tüdrukuid! Tüdrukuid! Kurat võtku!"

Tegin lavale aseme ja andsin sealsamas natuke süüa," seletas tüdruk salarõõmuga.

„Näe! Teda sa ei kartnud!" naljatas Otto.

„Mis ma temast! Ta nii nõrk ja lahke!"

Trepil vaidles peremees jälle Antsuga ja nõudis soldatite väevõimuga minemasaatmist või nende laialiasetamist mööda küla. Ants lõi käega ega vastanudki.

Otto vandus ja kirus, et juba miilitsaülem ei ilmu.

Käratseti ja käidi kärsitult sisse ja välja.

Siis kostis katla juurest kõva kära, hüüti toa poole: põrsas olevat valmis, kaetagu laud.

„Стол накрыть, поскорей!" käsutas rühmaülem.

Otto ruttas ees, päästis söögilaualt puhta lina, peitis selle magamistuppa ja hakkas Rita abiga sahvrist kandma lihtsaid kausse ja jämedamaid savitaldrikuid. Põrsa jaoks leiti ilmatu suur liud ja lisati mõned pussnoad lõikamiseks.

Soldatid tungisid oma inimeste kannul sahvrisse, kookisid kõik kaanealused läbi ega ilmunud tühjade kätega söögituppa: võid, juustu, kurke, piima, sibulaid, heeringaid kanti võidurõõmus nagu sõjasaaki söögituppa.

Siis taheti uuesti puhvetikappi puistata, aga leiti see nüüd lukus olevat. Tõusis vihane kära, põrutati rusikatega vastu ust ja juba tõmmati tupest tääke, et lukk lahti kangutada.

Otto ruttas seda takistama, Ants manitses ka, kuidas mõistis, aga lõpuks palusid nad perenaiselt võtme ja avasid kapi ukse. Võeti välja, mis seal kõlblikku oli, suhkur ja marjamahl tuletasid meelde teed, ja seda kästi katlatäis keeta. Siis kandis üks soldateist põrsa suurel vaagnal, mida hoidis kätel ja toetas rinnale, teiste võiduhüüete saatel söögituppa lauale.

Karjuti jälle viina, tormati seda puhvetikapist otsima, leiti viimaks ainult pool pudelit valget, punane oli kadunud. Tõusis ähvardav kära, põrutati rusikaga lauale, kästi silmapilk punane tagasi tuua. Muidu... kostis rõve sõim. Otto läks perenaise juurde, seletas, manitses ja mangus, vastasel korral kõige pahemat ennustades. Perenaine kuulutas kõik röövliteks, otsis patjade alt punase viina pudeli ja andis Ottole.

Juba istusid soldatid laua ümber ja tõstsid suurelt

liualt rasvaseid põrsaliha-kamakaid sõrmede ja noa abil taldrikuile. Mõni võttis kahvli, imetles seda, lõi lihasse ja tõstis oma kamaka naerdes kõrgele, enne kui suule lähendas. Mõned määrisid paksult sinepit pekile, hammustasid, lõid kibeda lõusta ette ja turtsusid. Viina arvati hoida lõpuks, aga varsti kallas ülem enese ja teiste klaasid täis, hüüdis himukalt suud matsutades: „На здоровие, братцы!"[1] ning viskas oma klaasi kummuli suule. Teised tegid sedasama ja vaatasid siis õnnelikult naeratades ning suud maigutades üksteise otsa. Hapukurki hammustati viina kibeduse kaotuseks. Söödi siis jälle lõbusalt käratsedes sooja põrsaliha ja vaadati igatsedes viina poole. Sellest sai veel pool klaasi igale mehele. Võeti kohe punane lisaks, aga sellest ei saanud igaüks klaasigi. Oli ainult tekitatud janu ja see vajas rutulist kustutust. Ähvardati Ottot, paluti, lubati talle maksta, mis ta nõuab, ja mõne põuest tuli tõepoolest pakk paberraha nähtavale, mida sirviti määrdunud sõrmedega veetluseks.

Teises toas pidas Otto Antsu ja peremehega nõu, kas tuua poole versta tagant „vabrikust" pool toopi või mitte. Ants kaldus toomise poole, aga arvas selle eest soldatitelt padruneid küsida. Andku ära oma padrunid. „Ütleme, et meil miilitsale hädasti vaja, võtku selle eest või paar toopi. Ja puuduvad neil padrunid, siis ei ole nad enam kellelegi kardetavad." Peremees läks kaugemale ja arvas, et kui juba „osta", siis mitte ainult padruneid, vaid üldse kõik sõjariistad. Aga viinaandmist ei kiitnud ta heaks, hakkavad veel purjus peaga jändama, mine neid siis väevõimuga taltsutama või vaigistama. Sellest võivad tulla aina sekeldused, muud ei midagi!

Niisiis teataski Otto sööjaile, et viina enam ei saa, ei saa miski hinna eest, sest ei ole. Vastuseks purskus kõigi suust jämedat heasüdamlikku sõimu, vannuti ja ähvardati, aga jäädi leplikult istuma ja ootama teed. Varsti hakkas üks soldatitest laulu venitama, teised haarasid sellest kinni, laskuti seljakile toolile või toetuti küünarnukile ja lauldi kaeblikult, kurblikult, mahajäetult.

---

[1] „Terviseks, poisid!"

„Эх, лишь бы на родину!"[1] õhkas üks soldatitest pead kätele lastes ja teine lisas hardumuses: „На родимую сторонушку!"[2]

Pühiti käisega nägu, mis nõretas higist ja pisaraist, tehti odavat suitsu ja unistati kodust ning omastest. Siis kutsuti Otto lähemale, langeti talle kaela, suudeldi ja kallistati, saadi Antski teisest toast kätte ja tehti temaga samuti, kiideti, tänati ja ülistati.

„Хоть ты и чухна — но всётаки человек! Дай, я поцелую ... тебя! И душа есть у тебя!"[3]

Siis kandis Otto Rita abiga kõige lihtsamad tassid lauale. Oli leitud isegi vana mõlkis vasksamovar, soldatite meeleolu tõusis, kui see kahisev riist lauale toodi. Hakati kuuma teed rüüpima, lisati rohkesti suhkrut ja keedist, mõnuleti, higistati, kurdeti, õhati, tunti väsimust ja meenus magamine. Taheti küüni minna. Aga Ants kõneles kindlalt selle vastu, hirmutas külma, röövlite ja rottidega. Lubas heinad või õled siiasamasse sooja tuppa tuua, vaipasid anda, ööseks jooginõu lauale panna, ja kui soovitakse, tulegi põlema jätta.

Sellega lepiti, toodi õled sisse, leidus peaalusekottki, linasid aga perenaine ei andnud, andis ainult mõned vanad vaibad ja ühe lambanahast kasuka.

Soldatid olid juba mõnuledes asemele heitmas, kui Ants rõdu juures samme ja tasast komandot kuulis.

„See on Oskar miilitsatega," ütles ta peremehele ja ruttas tulijaile vastu.

Välja astudes nägi ta püssidega mehi, Oskar nende ees.

„Kas kallale tungida külma või kuuma sõjariistaga?" küsis ta Antsult.

„Tulge esialgu võimalikult vaikselt sisse, see on kõik," vastas Ants.

Miilitsamehed kobisid trepist üles, üle rõdu ja Antsu juhatusel soldatite magamisruumist võimalikult eemale peretuppa.

Algas äge vaidlus peremehe ja Antsu vahel. Esimene

[1] „Eh, kui ainult saaks kodumaale!"

[2] „Kus kallis kodukohake!"

[3] „Kuigi sa oled tšuhnaa, oled sa ometi inimene! Lase ma suudlen sind! Isegi hing on sul!"

nõudis „röövlite“ silmapilkset väljaajamist püssitikkude abil, teine pidas seda meeletuseks.

Oskar lõi Arumäe peremehe poole ja osa miilitsamehi ka, nimelt need, kes olid perepoegade hulgast. Teised aga, popsnikud ja töölised, lubasid võõraid kaitsta oma püssidega.

Arumäe vana tuletas meelde, et tema on siin peremees ja võõraid ära võib saata või ööseks jätta tema oma äranägemise järgi. Aga sel silmapilgul kuuldusid trepil sammud, rõdu-uksest astus puusepp Jakob sisse. Ta oli kuulnud asjast ja rutanud meestele järele. Tal oli punane side käise ümber, püss rihmaga üle õla.

Ants seletas talle seisukorda, seletas peremehe ja enese kui ka miilitsameeste seisukohta.

„Esialgu olen mina miilitsaülem,“ ütles puusepp vaikselt, aga järsult. „Kes on miilitsamees, peab käske täitma, saate aru?! Keegi ei tohi siin vahele segada!“

Viimased sõnad olid öeldud Arumäe vanale, kes nüüd ukse poole pöördus, ähvardades sellest kõigest poegadele kirjutada, ja läks välja.

„Me peame neil röövlitel siin auvahiks olema!“ urises Oskar püssi nurka pannes.

„Need on tsaari-sõjaväe soldatid,“ vastas puusepp ikka veel järsult. „Nad on mitu aastat pidanud külma ja nälga kannatama. Tahate nad vastu ööd välja ajada?!“

Keegi ei vastanud sõnagi.

„Härrasmehed võivad ööseks koju minna,“ lisas veel puusepp.

„Tänan,“ vastas Oskar, lõi mütsi pähe, võttis püssi ja kõndis rõdu-uksest välja.

Teised jäid paigale, kohmitsesid piinlikult ja otsisid, kuhu keegi saaks asuda.

Ants lubas hommikul vara tagasi tulla ja läks venna järel koju.

Puusepp teatas rühmaülemale, et üks miilitsamees jääb magajate ruumi valvele, kahe tunni pärast tema asemele teine. Sellega oldi väga rahul.

Loo peretoas istus Oskar parajasti lauda, kui Ants koju jõudis ja ka sööma läks. Kõik kogunesid uudiseid

kuulama, Alma istus Hildaga truubi ääres, Rein võõrastetoa ukse kõrval ja isegi vanaperenaine ilmus köögist, pani käed rinde alla risti ja hoidis pead Arumäe tõu viisil kuklas.

„Mis seal's õige oli?" päris Rein. „Oskar nõnda ähmi täis, et ei taha sõnagi seletada."

„Ma pean täitma niisukese molkuse käske! Vaata veel! Mul õige häda miilitsamees olla!" pahandas Oskar, lõi lusika plaksti vastu lauda ja hakkas heeringat lõikama.

„Kui ei taha, ei taha, asi sellega! Aga senikaua kui oled, täidad ülema käske," arvas Ants.

„Mis seal siis juhtus?" küsis nüüd ka Alma.

„Midagi ei juhtunud," vastas Ants rahulikult. „Väike sõnelus miilitsaülemaga. Ei tahetud tema käske täita."

„Iga puusepp või kingsepp võib mul ülemaks olla, vaata veel!" jätkas Oskar, võttis pool heeringat kahvli otsa ja hammustas vihaga suure tüki kõige naha ja luudega.

„Kõnelge parem sellest, mis need soldatid seal teevad!" ütles nüüd Rein pahandunult.

„Magavad," vastas Ants, „sõid kõhud täis ja heitsid rahulikult magama. Nälginud ja tülpinud vene soldatid. Mõned kanged miilitsamehed tahtsid neid püssidega välja ajada."

„Kae, pistavad öösel majale tule otsa või riisuvad paljaks, seal see siis on!" urises Oskar.

„Mis sa's ära tulid, eks jäänud valvama!" lausus Ants.

„Tingimata pistavad põlema," arvas nüüd ka vanaperenaine. „Või niisukesed metsalised hoolivad!"

„Nad ka inimesed, nagu meiegi," lausus Hilda.

„Nad su armsad seltsimehed!" tönkas Oskar.

„Nende najal nüüd kõik seisabki!" lisas vanaperenaine. „Kust aga loed või kuuled — ikka muudkui: töölised või soldatid, töölised ja soldatid!"

„Hilda peaks oma seltsimehi ööseks magatama minema!" irvitas Oskar.

„Sa katsu, et su Sennit iga öösi keegi magataks," salvas Hilda.

„Ma sulle kuradile . . ." ähvardas Oskar.

„Jätke!" kõmistas Rein.

„Mis ta's ajab jälle hambad külge!" hüüdis Hilda üles karates ja volksas vanaperenaisest mööda kööki.

Oskar viskas lusika vihaselt lauale, tõusis üles, kergitas pükse, läks truubi äärde ja süütas paberossi.

Ants seletas nüüd lähemalt, kuidas võõrad Arumäel tubades sõid, teed jõid, kojuigatsuses pisaraid valasid ja laulsid; ta rahustas kodurahvast ja lubas minna hommikul vara jälle Arumäele.

„Vaata, teevad siingi oma nõukogu nagu Tallinnas," hurjutas vanaperenaine.

„Töölisi meil on, nüüd tulid soldatid ka, mis siis muud kui löö nõukogu lahti!" lõõpis Oskar.

„Maha tappa tuleks kõik niisukesed põrgulised, enne rahu ei saa!" urises vanaperenaine oma tuppa minema hakates.

Almaga oma toas kahekesi jäädes ütles Ants laitva etteheitega:

„See Hilda on ikka liiga ninakas; ma mõtlen: teenija kohta..."

„Ütled sa seda mulle sellepärast, et Hilda on mu sõtsetütar?" küsis Alma otsekoheselt.

„Eks sa võiks teda, et ta su sõtsetütar, vahel natuke noomida."

„Olen seda teinudki, kui tarvis. Aga sa peaks oma vendagi noomima."

„Ah Oskarit või?" küsis Ants. „Ega ma teda kaitse!"

„Aga noomida ka ei julge!"

Ants ei vastanud.

Oli juba valge, kui Ants hommikul Arumäele läks. Ta nägi soldateid hulkumas õuel, Otto nende hulgas. Köögis valmistati hommikusööki, säristati pannil seapekki ja segati pajas kohvi.

Peretoas õlgedel istusid miilitsamehed, haigutasid ja suitsetasid.

Peremees tuli sinna, näol kõrk ja mõru ilme, mühatas midagi riisumisest ja nõudis, et nüüd võõrad viivitamata minema kihutataks.

Puusepp arvas, et tühja kõhuga nad ometi ei lähe.

„Miks just siin peavad sööma?" küsis peremees kur-

jalt. „Las lähevad mõnda teise tallu ja õgivad seal! Las võtavad igast talust põrsa või vasika!"

Jäeti see jutt ja mindi soldatite ülemat otsima, et hakata kauplema padrunite pärast. Ülem ei tahtnud esiti sellest kuuldagi: kuidas tohib ta kroonu kraami müüa, see pole aus! Otto, Ants ja puusepp pidid kõik oma vene keele oskuse kokku võtma, et soldateid müümisele meelitada. „Egas te koju jõudes padruneid kroonule tagasi lähe pakkuma!" ütlesid nad. „Ja kui lähete, teid naerdakse välja! Seda kroonut polegi, kes teid sõtta saatis! Isake tsaar on juba Siberis! . . . Meie aga maksame padrunite eest! Ja teie ei müü ei tea kellele linnaturul, mõnele halvale inimesele. Müüte miilitsale, kes kaitseb sügisööl ausaid inimesi varaste ja röövlite vastu."

Sellega jäädi nõusse, see leiti õige olevat; kaup tehti kokku, soldatid otsisid vankrist, ranitsatest ja vöölt niipalju padruneid kui leidsid ja Ants ladus neile rahapabereid parkinud pihkudele. Laenas veel Arumäe vana käestki. Puusepp kui miilitsaülem lubas suurema osa Antsule tasuda ja sai siis ka sellevõrra padruneid miilitsale.

Mõned soldatitest lõid kartma, aga puusepp julgustas neid:

„Selle maa piirides ei kõverda teil keegi juuksekarvagi. Võetakse vastu nagu siingi!"

„Omal maal pole meil nagunii midagi karta, seal on omad inimesed, mõistavad keelt, saavad aru," lohutasid soldatid iseendid.

Vähe aja pärast kostis õuest kära ja hele kisa. Puusepp haaras püssi, tema eeskujul mõned teisedki ja jooksid läbi köögi õue.

Rita oli sealauda kõrval kõrge värava peal kõhuli ja katsus end vinnata üle, aga habemik soldat püüdis teda tagasi tõmmata.

Otto seisis eemal aidatrepil ja karjus kõvasti:

„Пусти! Не надо! Пусти!"[1]

Aga soldat oli Ritaga nõnda ametis, et ei kuulnudki seda, ja teised aina julgustasid teda.

---

[1] „Lase lahti! Ära tee! Lase lahti!"

Puusepp karjus trepilt ähvardavalt:
„Отстаньте!"[1] Aga keegi ei pannud teda tähele.
Järsku tõstis ta püssi palge ja hele pauk lajatas kõrvulukustavalt hoonete vahel. Ta oli muidugi õhku lasknud.
Silmapilgu oli kõik vaikne, soldatid seisatasid kui rohekad hirmutised liikumatult, ehmunult, ja kui viimaks pead said pöörata ning nägid trepil püssidega mehi, kukkusid hirmsasti vanduma. Nad nõudsid püsse, ähvardasid kõikemoodi, ei julgenud aga läheneda.
Puusepp pidi nüüd kõik oma keeleoskuse kokku võtma, et ärritatud soldateid rahustada ja neile seletada, et karta ei olevat midagi, ärgu nad ainult kedagi tülitagu. Siis kutsus ta neid sööma ja kohvi jooma.
Istuti umbusklikult ühes puusepa ja Ottoga lauda. Söögi ajal paranes soldatite meeleolu. Nad hakkasid nüüd peale käima, et neile antaks tee peale moona, aga juba raha eest. Antagu põrsas või vasikas ja rohkesti leiba.
Puusepp läks kohe selles asjas peremehega läbirääkimisi pidama. Pikkade vaidluste järel nõustus peremees andma — raha eest muidugi! — ühe põrsa ja mõne leiva.
„Aga kus on meie haige seltsimees?" hakati söömaaja lõpul korraga pärima. „Muidugi tapetud ja vist kuhugi maha maetud! Ну теперь погодите!"[2] kostis ähvardus.
Ei aidanud sõnalised tõendused midagi. Otto pidi mõne soldati viima sauna, kus Rita parajasti laval lamajat sooja piimaga turgutas.
„Tule, seltsimees!" hüüti talle. „Oled küllalt puhanud! Домой! На родину!"[3]
Haige kõngutas pead ja vastas kurvalt:
„Jätke mind! Suren nagunii teel — koju ometi ei jõua."
Peeti natuke aru, ja et ka Rita südisti haige jätmise eest sõna võttis, suudlesid soldatid seltsimeest ja jätsid ta saunalavale.

---

[1] „Jätke rahule!"
[2] „No nüüd me teile näitame!"
[3] „Koju! Kodumaale!"

Kui Otto sellest kuulis, ütles ta Ritale manitsevalt:
„Peremehele peaksid ikka ütlema, et võõras tallu jääb."
„Peremees laseb ta kohe saunast välja visata. Tahad sa siis meelega inimese surma saata?!"
Ei, Otto ei tahtnud seda ja jättis sellepärast asja esialgu enda teada.
Püüti siis põrsas kinni, tapeti ära, visati tühja katlasse, pandi mõned leivadki sinna ja rakendati kondised hobused vankrite ette. Heinu ja põhku nõuti veel kõigele pealekauba ja saadigi, öeldi siis peremehele: „Ну, спасибо, барин! Дай бог здоровья!"[1] Taheti siis perenaistki suudelda, see ei läinud aga korda. Puuseppa, Antsu, Ottot ja teisigi suudeldi mitmel korral, valati seejuures mõni pisargi. Roniti siis käratsedes vankreisse ja kolinal veeresid need õuest välja, miilitsamehed jala järel, püssid seljas.
Kaua kostis Erala seljandikul lahkuvate soldatite kurblik laul.

XVII

Nädalapäevad oli kogu küla ärevil, miilitsamehed pidid öösiti porisel teel sampima, igas talus põles bensiinilambike öö läbi. Koeradki ei saanud rahu, kargasid pea siin, pea seal kurjasti haukuma ja teistes õuedes vastati neile. Aeg-ajalt kostis kuskil püssipauk, mis lasti mõnes talus arvatavasti lähenejate hirmutamiseks ja enese julgustamiseks.
Pikkamisi veenduti, et soldatid vaevalt suurelt maanteelt siia pöörduvad, veel vähem öösel. Teed olid vihmastest ilmadest otse põhjatud. Isegi suurel maanteel ei olnud enam põgenejate voore näha.
See-eest hirmutasid elanikke vargused, mis läksid sagedamaks, iseäranis all, metsataludes. Ei jõutud ometi igasse perre saata miilitsamehi valveks.
Loolgi ei juletud öösiti valveta magada. Oldi kordamööda üleval, käidi sagedasti väljas, vilistati koeri ja Oskar laskis püssist mõnikord paugu.

[1] „Noh, aitäh, härra! Andku jumal sulle tervist!"

Õhtust-ööd istus Ants Almaga oma toas, teine teisel pool lauda. Ants soris talu arveid, luges ajalehte. Alma õmbles midagi, luges ka ajalehte või raamatut (punast ajalehte ega brošüüre ei tihanud ta enam siia tuua). Need kohad ajalehtedest, kus kõneldi korratustest, mässudest, röövimistest, tapmistest, luges Ants kõvasti. Ka need kohad, kus töörahvast manitseti, noomiti või üsna kurjasti sõideldi. Veel luges Ants meeleldi kõvasti (kodanlikust ajalehest, mis oli siin ainuke) rekvireerimistest, toitluskomiteedest ja nende väärsammudest, rahapuudusest vallavalitsustes, iseäranis kõvasti aga korratustest ning rahutustest Tallinnas või Peterburis.

Alma aimas selgesti niihästi loetavate palade valikust kui ka mehe häälest, et talle tahetakse öelda:

„Kas sa ikka veel ei usu, et töörahvas ja nende juhid ühes sinu venna Kaarliga on lausa meeletud! Et kõik väärnähtused on nende süü!"

Alma ei hakanud vaidlema, aga uskus, et see ometi nii ei ole.

Siiski kord, kui Ants pealinna sündmusi hakkas hukka mõistma ja kõik tööliste ning soldatite kaela veeretas, ütles Alma ärritatult:

„Sa arvad, et kõik on maailmas kõige paremas korras? Et töölistel ja soldatitel mingit põhjust pole häält tõsta? Ja kui seda ei kuulda, siis seda kas või püssitiku abil nõuda? . . . Asja võib ka nõnda mõista: miks need kodanlased seal siis ikka vastu tõrguvad! Andku järele, ja rahu on majas! On ometi selgesti näha, et nende laul on juba lauldud!"

Ants vaatas imestades ja kulme tõstes tema otsa, kõngutas siis laitvalt pead ja ütles peaaegu murelikult:

„Sa oled ju püsti enamlane!"

„Kas ma enamlane olen või mitte, see on iseasi. Aga ma vaatan lahtiste silmadega, kuidas asjad on ja kuidas nad olema peaksid."

„Sa mõtle ometi ka, mis siis saaks, kui jäme ots tõesti töörahva kätte läheks?! Mis siis m e i s t saaks?!"

„Egas kõik maailmas või nõnda minna, et m e i l oleks hea," vastas Alma.

Ants ei lausunud selle peale sõnagi, vangutas ainult pead.

Hommiku eel valvas vana Rein või perenaine, kes poolkinni silmi kudus sukka või luges sosistades jutluseraamatust jumalasõna.

Ühel õhtul hilja, kui Alma ja Ants oma toas jälle ajalehtedest rekvisitsioonidest, ähvardavast näljast ja muist segase aja hädadest lugesid, astus Oskar peretoast sisse ja istus ahju äärde, nagu hakkaks juttu otsima. Ja algaski väga otsitult:

„Ainult lollid põgenevad," ütles ta iseteadvalt.

„Kuidas lollid?" küsis Ants. „Kui aga sakslased siia tulevad, kas nad su vist rahulikult koju jätavad? Tõmbavad silmapilk mundri selga ja annavad püssi kätte. Saadavad su veel Verduni alla või Balkanile sõdima!"

„Esiteks ei ole sakslased veel siin, kui nad saartel või rannas on, ja teiseks — võtavad nad minu, siis ka sinu!" vastas Oskar.

„Iseenesest mõista ka minu. Aga mis siis sellest järgneb?"

„Sellest järgneb, et ma samuti naise võin võtta kui sina," sõnas Oskar, kuigi tal keel neid sõnu öeldes raskelt suus liikus ja pilk häbelikult põrandale laskus.

Alma ja Ants vaatasid hämmastunult talle otsa, tummalt küsides: ajad sa hullu juttu või?

Oskar aga jätkas oma häbelikkust võites peaaegu jõhkralt:

„Nii et jõuluks teeksime pulmad. Varemini vist ei saa. Hakkab üks kena kodune elamine, ehee!"

„Kus sa siis elama mõtled hakata?" küsis Ants end ükskõikseks sundides.

„Kus? . . . Eks ikka samas isatalus, kus sinagi elad!"

Alma tundis enese üsna kuumaks minevat — Oskar oma Senniga hakkab ka siin elama! — vahtis aga üksisilmi ajalehte ja vaikis.

„Siin nagu ruumi vähe, muud viga pole vahest midagi," lausus Ants veel ükskõiksemalt.

„On sinul siin naisega ruumi, on ka minul," vastas Oskar juba üsna julmalt. Lisas siis seletuseks juurde:

„Peretuba siin kõrval tuleb tühjaks teha, ja asi vask!"

Ants ei vastanud enam sõnagi ja Oskaril ei olnud hädapärast enam nähtavasti midagi tarvis öelda. Aga

ta istus visalt ahju ääres, nagu ootaks mingit heakskiitmist.

Selle asemel küsis Ants:

„Oled isale-emale sellest kõnelnud?"

„Ei ole veel. Ema siiski teab. Aga või's nemad keelavad. Ega nad sindki keelanud!"

„Et sa siin majas elama mõtled hakata, siis neil on ikka oma sõna selles asjas ka ütelda."

„Ei takistanud nad sind, miks siis mind?!"

Mõte, et paari kuu pärast tuleb siin Senniga ühes elada, oli Almale otse hirmus. Ühel pool Senni ja teisel pool vanaperenaine — see on ju lausa põrgu!

Parajasti tuli Rein oma toast ja Ants ütles viivitamata, nagu ruttaks venna tempu talle kaebama:

„Isa, tead ka, et Oskar tahab jõuluks pulmad teha?"

Rein peatus keset tuba, heitis pilgu Oskari poole, pühkis siis peoga lõuga, vahtis maha, puhus kord õhku vuhisedes läbi nina ja küsis mõrult:

„Nii hädaline see asi?"

„Mis hädaline!" osatas Oskar. „Usun, et mul on sama palju õigust selleks, kui oli Antsul."

„Ega su õigused kitsendatud ole," sõnas Rein väga tumeda kõminaga, hakates kõndima, „aga vaata, kuidas on su mõistusega?"

„Kui mina hakkan naist võtma, siis olen mõistuses kitsendatud, aga Ants ei olnud?"

„Mõistuse poolest oled kitsendatud, et enesele lõa sarvi lased panna," ütles Rein valjult.

„Kas Antsule ei pandud lõõga sarvi?"

„Jäta mind mängust välja," ütles Ants vaikselt, aga otsustavalt.

„Mina ei nõua ju muud kui õigust," algas Oskar kiusliku alandlikkusega. „Võis Ants võtta, keda tahtis ja missugust (ta pani rõhu sellele sõnale) tahtis, võin ka mina! Võis Ants siia omaga elama asuda, võin ka mina."

„Hea küll. Kuulsin juba!" kõmistas Rein nii ähvardavalt, et Oskar püsti tõusis ja peretoa poole käändus.

Sel silmapilgul astus vanaperenaine oma toast lävele, nähtavasti kõike seda kuulanud, ja lausus etteheitvalt:

„Mis te selle poisi kallal võtate! Võis Ants ei tea

kelle võtta, siis võib ometi Oskar ausa peretütre majja tuua!"

„Juba teiselt poolt seesama laul!" pahandas Ants kurjalt.

Alma viskas pea üles, vaatas vanaperenaisele julgesti näkku ja ütles iga sõna lõigates:

„Mina ei ole „ei tea kes"! Olen tööinimene ja ausa tööinimese laps."

Rein lähenes naisele pikkamisi, aga kindlalt, ja see taganes oma tuppa, veel üle õla tagasi heites:

„Nagu veel ei tea, k e s ta on! Õde on sohitüdruk, ise lausa enamlane kõige perekonnaga!" Ja lõi siis ukse räntsatades kinni.

Ka Oskar tõmbus nüüd peretuppa, aga juba võitjana.

Ants, kes sõneluse kestel oli püsti tõusnud, laskus jälle istmele ja hingas nii, et sõõrmetes vuhises. Alma vahtis üksisilmi ajalehte, ilma et oleks midagi näinud. Rein kõndis raskelt mööda tuba edasi-tagasi ja läks viimaks naise järel oma tuppa. Aga sealt ei kostnud sel õhtul sõnagi. Antsu sõõrmed vuhisesid ka siis veel, kui ta lebas juba Alma kõrval seliti voodis ja lamp oli kustutatud.

„Nüüd alles hakkab siin see õige elu!" mõtles Alma. „Nüüd alles hakatakse mind siin tundma! Õdegi ei jäeta hauapõhja rahule!"

Pinev vaikus valitses nüüd Lool lühikesil päevil, pikil õhtuil ja öil. Mindi üksteisest mööda sõnalausumata, kui võimalik, eemalt, küsiti, kui midagi just hädasti tarvis oli, aga niisugusel ükskõiksel häälel, mis pikemat kõnelust ei luba.

Kartulid olid juba võetud, ühist tööd enam ei olnud, võidi kergesti hoiduda üksteisest eemale, ja nõnda oli kõigile parem. Ainult Alma ja Hilda talitasid lauda juures pikemalt üheskoos, enamasti ka vaikides. Hildagi oli kuulnud pahandust Oskari pulmadekavatsuse pärast ja ka sõnu, mis Almale seejuures osaks said. Ta näis sellest kõigest kahjurõõmu tundvat ega suutnud viimaks oma keelt talitseda.

„Hoidsid ikka peremeeste poole kui tulevane perenaine — saad nüüd juba tunda, mis nad sust peavad!" salvas ta kord piima kurnamisel, kui enne üle õue oli

vaadanud ja veendunud, et „õhk puhas", nagu ta ise ütles.

„Kuidas ma nende poole olen hoidnud?" küsis Alma pahaselt.

„Meie, töörahva hulka enam igatahes ei tulnud."

„Jäta oma irin!... Ei lähe kellegi hulka!"

Aga Alma ei ütelnud seda kurjasti, sellepärast julges sõtsetütar järgmisel päeval uuesti alata.

„Siis on selle Senni asjad vist ikka õige kaugel, kui Oskaril pulmadega nõnda kibe?"

„Võib-olla," vastas Alma ükskõikselt.

„Tore, kui ta toodaks siia, laps süles!... Muidu ikka naerdakse, et vaestel teenijatel niisukesi asju juhtub. Aga näe, siin tore peretütar ja vallavanema poeg!... On kogu kihelkonnal midagi hamba all, jätavad meiesuguse natukeseks rahu!"

Et Alma midagi ei vastanud, katkes kõnelus väheks ajaks, siis lisas Hilda:

„Ants arvas eile, et ma peaksin jõuluni siia jääma. Esiti tuleb linaharimine ja siis „niisama vahest tarvis", nagu ta ütles. Vist pulmade vastu valmistamine, mis muud! Aga pärast pulmi pean muidugi siit kaduma, sest noorpaar asub peretuppa, ja egas ma sauna või elama minna!... Katsu siis, kuidas peretütrest vennanaisega läbi saad! Küll see su veel siit välja sööb! Perenaine teistel liitlaseks! Peremees ei taha sõda, müristab küll vahetevahel, aga egas ta sisse löö!"

Alma katsus kõike seda lasta kõrvust mööda, aga süda läks tal külmaks ja tuli tahtmine põgeneda siit. Põgeneda isakodusse ja alata endist rasket, aga rõõmsat ja peaasi — vaba teenijaelu! Kõik, mis on vahepeal olnud, on ainult osalt ilus, osalt halb unenägu, mis järk-järgult läheb jubedamaks, millest ärgata on nüüd viimane aeg.

Ta tabas enese neilt mõtteilt ja hakkas kärmesti mannergutega kolistama, nagu tahaks sellega peletada piinavaid kujutlusi.

Ants talitas kodus, käis vahel linnas ja vallamajas, tuli hilja, kõneles süües mõne sõna sellest, mis oli kuulnud.

Kui päev juhtus kuiv olema, kündis Oskar paar söögivahet, kadus siis varakult, tuli alles hommiku eel, mõnikord keskhommikuks.

Reinul olid päevad igavad. Juba vara kuuldi teda oma toas edasi-tagasi kõndivat või ajalehti krabistavat. Luges vist veel vanugi, sangaga prillid ninal, kulmud kõrgel, ots kipras, lamp üsna ligidal.

Käis siis laternaga tallis, andis hobustele süüa, ja kui valgeks läks, nähti teda seisvat õuel, pihtkasukas seljas, kaap sügavale pähe vajutatud, vahtivat üksisilmi kuhugi, kõndivat ühe värava juurest aeglaselt teise juurde või lonkivat maja ees teel, käed vaheliti seljal, suu pisut avatud.

Tuli siis jälle tuppa, istus, soris lehti, pikutas tunni voodil ja läks uuesti välja.

Kui Ants jõudis vallamajast või linnast varem koju, astus Rein tema tuppa ja küsis uudiseid.

„Ikka hullemaks läheb iga päevaga," ütles ta pead kõngutades.

Ja Ants hakkas innukalt arutama:

„Enne võisid kõik ette arvata: nõnda ja nõnda palju on vilja, nõnda palju heina, nõnda palju kulub endal, nõnda palju võib müüa, — aga nüüd ei tea midagi. Ei ole enam mingit rehknutti sissetulekust ega väljaminekust. Sissetulekut ei ole üldse. Hea on, kui läheb korda salaja midagi linna viia, et saada natuke petrooleumi või nael suhkrut. Näe naftapuudusel peavad mitmed peremehed jätma viljagi peksmata."

Tuli õhtul lähedalt mõni naaber, kõneles esiti õues Reinuga, astus heameelega sissegi, et segaste aegade pärast kurta.

Ei olnud Antsu kodus, siis istuti peremehe toas ja Alma kuulis seal tundide kaupa vaikset kõminat, sekka ka taldrikute ja tasside kõlinat, sest vanaperenaine pidas auasjaks võõrale ka süüa anda. Talitas aga sel puhul Hilda, sest Alma abi vanaperenaine ei tarvitanud.

Oli aga Ants kodus, siis tuldi tema tuppa, istuti ja kõneldi kas või poole ööni. Siin oli Alma asi lauale tuua, mis õhtuks juhtus olema, või ta läks kööki, säristas seal natuke, tuli siis, laotas kärmesti lina pikergu-

sele lauale ja tõi peretoa kaudu üksi või Hilda abiga sööginõud, liha, leiba, mune, võid, teed ja isegi suhkrut.

Võeti siis, kui võõras oli usaldusväärne, nagu näiteks Rätsepa peremees, kõik lähedad ja kauged sündmused läbi, kirjeldati, jutustati, hinnati ja ennustati.

Hirmu tegi peremeestele uus rekvisitsioonikäsk, mis talud ähvardas põhjani lagedaks teha ja toiduaineid ainult uue aastani jätta.

„Tegid ehk targasti, kes Venemaale põgenesid," arvas Rätsepa vana, oma kustunud piibunosu imedes.

„Nagu seal parem on! Tehakse ehk veel lagedamaks!" ütles Ants. „Loe lehtedest, mis seal iga päev sünnib! Mõisad juba hävitatud, maad jagatud, aina mäss mässu järel! Siin ikka veel kuidagi."

„Oleks enne teadnud, et nõnda paljaks tehakse, näe, oleks ära müünud!" kahetses Rätsepa vana.

„Ootame, mis sünnib," lohutas Ants.

„Ega muud: tulevad sakslased, võtavad kõik ilma ära," ohkas Rätsepa vana.

„Tea, kas nad on nii metsikud," kahtles Ants.

„Ega nad muidu võtaks, aga nad ju näljased," arvas Rein. „Vaat kui puhta töö Kuuramaal teinud!"

„Nende väes olla hirmus kõva kord," rääkis Rätsepa vana. „Poeg kirjutas neil päevil veel: ei saa Vene väed nende vastu, jooksevad eest kui lambakari! Sellepärast kõik, et ülemate sõna ei kuula. Saare peal katsutud vastu panna — ei midagi, niipea kui sakslane tõmmanud mõne mürtsu, jooksnud Vene vägi laiali ja enamasti andnud ennast vangi. Ainult eesti ohvitserid pääsenud põgenema."

„Teiselt poolt jälle rahujutud kõvasti käimas," võttis Ants sõna. „Kui teeksid ära, oleks asi ühel pool, lõpeksid need sunnivõtmised ja vägede voorimised!"

Ants pani suuri lootusi Asutava Kogu peale ja arvas, et kui see kord kokku tuleb, siis kõik korratused ja mässud lõpevad, sest riigil on siis peremees.

Aga Rein ei hoolinud sellest palju ja mühatas tüdinult:

„Kas neid valimisi ja igasuguseid kogusid, koosolekuid ja kongresse veel vähe olnud, aga mitte midagi paremat! Aina kõneldakse ja vaieldakse!"

Alma kuulas, ei mõistnud aga kellegi kaitseks sõna võtta ega midagi ennustada.

Käänduti lähemate asjade juurde, Rätsepa vana süütas piibu, tõmbas mõne sõõmu, sülitas põrandale, vaatas vargsi Alma poole ja hõõrus sülje saapaga laiali.

„Venelane seal kasaka juures juba üsna terve, muudkui küsib tööd," ütles Ants.

„Rita käib teist õhtuti vaatamas — viib süüa ja pesu, näe, teinudki terveks!"

„Eks ta saa endale mehe," naljatas naaber.

„Ega mehel viga ole, kui habe aetud ja ihu puhtaks pestud," lisas Ants. „Talitab vallamaja juures virgasti ja lubas odava palga eest igasugu tööd teha."

Mõnikord oli siin Antsu äraolekul naisteõhtu: Hilda tuli talituste lõpul siia Alma valgema tule juurde pesu parandama ja juhtus Arumäe Ritagi tulema. Siis kõneldi tasa, sosistades, aga see-eest vabalt, kergendati julgesti südant.

„Mis nüüd sina, sinu asi on kindel, sinu tee kui nööriga surmani ette tõmmatud," ütles Rita Almale, heasüdamlikku kadedust varjamata.

Hilda aga naeratas pilklikult ja lausus ohates:

„Eks me siis kõneleme sellest, kui ta juba mõni aeg siin perenaine olnud! Praegune aeg toob vaestele ja rikastelegi ootamatuid üllatusi!"

„Tal ikka vähemalt mees käes," tähendas Rita.

„Selles me muidugi temaga kõrvu seista ei saa," sõnas Hilda peaaegu kibedusega. „Kõigil ei ole see asi niisama lihtne!"

R i t a: Aga nõndakaua tahaksin küll elada, kuni see Otto naise võtnud! Tahaksin ometi näha, kas ta saab selle Vahi Miina.

A l m a: Kelle pärast ta su ära põlgas! Ons see Miina sinust parem?!

R i t a: Ta on peretütar! Selle pärast oleks Otto ehk sinugi põlanud! Oi, küll need sulased oskavad keelt limpsata peretütarde järele! Aga muidu ei või peremehe varjugi sallida! Võtaksid aina talud üle!

A l m a: Otto olnud ka enne punane. Aga sestsaadik kui silma Miinale viskas — päris pursui!

R i t a: Tal ei ole veel Miinast küllalt, viskab igaks juhtumiseks ka Rätsepa Klaara poole silma!

A l m a: Kes sinna ei viska!

H i l d a: Ja kellele Klaara seda keelab!

R i t a: On aga sellel veri!

A l m a: Aga mõistab siiski piiri pidada!

R i t a: Väga võimalik, et tast veel sulle vennanaine saab!

A l m a: Misukese venna naine?

R i t a: Eks ikka kommunistist venna! Aga võib olla, et ka Ludvigi! Kui üks teda ei saa, siis teine!

A l m a: Jäta see! Räägi parem oma Vassiilist! Kunas pulmad teete?

H i l d a: Pulmad on rikaste lõbu! Vaesed astuvad abiellu kui linnud oksal, kärata ja trallita.

R i t a: Ootame, kuni jõukate käest majad üle võetakse, siis saab eluruumi.

H i l d a: Sa oled ka kui kiisel, ei kõva ega vedel, ei kodanlane ega proletaarlane! Teised peavad sulle maju üle võtma ja vist abieluvoodigi valmis tegema! . . . Võta ise üle, mis sulle tarvis! Anna Vassiilile püss kätte, kui tund tuleb! Ta ju ka mees.

Rita oli sellest natuke haavunud ja küsis töngates: „Ütle nüüd otsekoheselt, võtad sa ikka poemehe üle, nagu räägitakse?"

H i l d a: Miks ka mitte, kui ta mind armastab ja mina teda?! Kellel on õigust meid keelata!

R i t a: Kui seda asja nüüd nõnda mõista, siis muidugi . . . Aga seaduse järgi . . .

H i l d a: Küll tööliste valitsus kord ühe jämeda kriipsuga kõik kodanlaste seadused maha tõmbab!

R i t a: Oleme siin omavahel, ütelgu õige igaüks, mis ta siin ilmas tahaks olla ja mis kätte saada, kuidas elada. Ütle, Hilda, seda kohe puhtast südamest!

H i l d a: Mis ma seda häbenen öelda: ma tahan ilmas inimese viisil elada! Ja et õigus peab maksma! Et kõik võiksid inimese viisil elada! Olen valmis ka selle eest võitlema! Aga oma küüraka venna eest tahan ka kätte maksta! Ema pidi minema tööle ja väetikese jätma järelevaatuseta! Kas neid sel kombel vähe vigaseks saab!

„Aga sina, Alma, mis on sinu unistus?" küsis Rita lühikese vaikuse järel.

Alma: Ka mina tahan inimese viisil elada, ja et kellelgi ei tarvitseks ilmas nälga näha ega peavarjuta olla.

Hilda: Aga võidelda selle eest ei taha?

Alma: Kuidas?

Hilda: Löö kindlalt töörahva poole.

Alma: Töörahvas on praegu isegi küllalt tugev.

Hilda: Kõik ei ole veel töörahva käes! Oled sa valmis oma talu üle andma?

Alma: Mul ei ole teda, kust ma ta annan!

Hilda: Siis võta üle.

Alma: Õiglasem kord peab maailmas maksma hakkama, seda ütlen minagi ja hoian vaesema rahva poole.

Hilda: Oled ka päris kiisel! Ise ei taha sa võitluses sõrmegi liigutada!

Alma (naljatades): Kaarel võitleb minu eest.

Rita: Mina ei taha muud kui et Vassiili endale saaks, ja siis peaks mul kolm poega olema!

Hilda: Saavad küll head poluvärnikud!

Alma: Ma tahaks kolm poega ja kaks tütart.

Hilda: Ja kui teie pojad meheks kasvavad, tuleb kroonu, viib sõtta ja laseb maha tappa, nagu see sündis Alma vendade Madise ja Aaduga.

Rita: Su jutud on ikka nii hirmsad!

Hilda: Aeg on verine. Juba kolm-neli aastat veetakse mehi tapalavale, ikka „isamaa" eest! Ja sa tahad aina ilutseda!

Alma: Aga sina aina verd valada!

Nii veetsid naised siin õhtut.

See oli kord õhtul pimedas, pärast talitusi, kui Alma oma toas istudes kedagi võõrast raskeis naelutatud saapais kuulis peretuppa tulevat. Teretamata hakati Hildaga ägedalt poolsosistades kõnelema, ja kuulates taipas Alma surutudki häälest, et tulija oli poemees. „Ega ometi jälle mõni soldatite salk! Või mõni kuritegu?" sähvas mõte Alma peas. Kuuldi loetavat ajalehekroonikat, ja jälle kostis äge sosistus, nagu oleks kuskil mingi õnnetus juhtunud.

Juba pidi Alma tõusma istmelt, panema kõrvale käsitöö ja minema peretuppa, kui naelutatud saapais kärmed sammud lähenesid, uks lahti tõmmati ja poemees lävele astudes ümber vaatas, nagu kardaks kedagi. Tal oli soldatisinel seljas, rihm vööl, revolvritasku küljel, tärnita mütski pähe unustatud, näol ärevuseilme ja kortsunud ajaleht poollahtiselt peos.

„Olete üksi?" küsis ta sosistades.

„Mis siis?"

„Võib tulla?"

„Lähme parem peretuppa," vastas Alma. Ta ei soovinud, et vanaperenaine iga uudist kuuleks.

Nad läksid peretuppa laua äärde, mille taga istus Hilda, võidukas, pinevil ilme näol.

„Sa ikka ei tahtnud uskuda!" ütles ta Almale etteheitvalt.

„Mis siis on?" küsis see.

„Olete lehte lugenud?" küsis omakorda poemees ja laotas juba kortsunud paberi lauale.

„Jälle mõni hirmus mäss või tapmised?"

„Mis on mäss või tapmised!" vastas poemees tõsisemalt kui muidu. „Neid oleme kevadest saadik juba küllalt kuulnud! Aga nüüd tuleb sellele kõigele lõpp! Lugege!"

Ta näitas sõrmega ridu ja vaatas salarõõmuga, kuidas Alma jämedakirjalisi sõnu jälgis.

„Uus riigipööre. Valitsusevõim enamlaste käes. Ajutist Valitsust ei ole enam olemas. Mõned ministrid vangi võetud. Riigipank, post, telegraaf, vaksalid ja väeringkonna staap uue võimu käes."

„Kuidas seda tuleb mõista?" küsis Alma lugemist lõpetades.

„Seda tuleb nõnda mõista, et see, mida ei tahtnud uskuda ei kodanlased ega osa kõhklejat töörahvastki, on täide läinud," vastas Hilda.

Aga poemees seletas lahkesti:

„Töörahvas on kogu Vene riigi valitsuse täielikult enese kätte võtnud! Kodanlastega ei kõnelda enam! Sestsaadik valitseb töörahvas, valitseme meie, mitte

enam nemad! Loe ometi, mis kodanline lehtki selle kohta läbi hammaste peab ütlema!" Ta vedas väriseva sõrmega ja luges ridu:

„Oskavad nemad aga võimule pääsedes ennast targu kitsendada, siis võime näha saada veel õige huvitavaid katseid sotsiaalsete uuenduste alal."

„Katseid!" osatas Hilda põlglikult. „Egas meie muud mõista teha kui katseid!"

Alma ei saanud sellest kõigest veel õieti aru, aga poemehe ärevus oli hakanud temassegi. Süda lõi nii kõvasti, et teisedki seda kuulda võisid, ja sellepärast oli tal üsna piinlik. Midagi rõõmustavat oli temale selles, silmapilkselt oli see tema aju läbistanud: isa ja Kaarel on nüüd võitjate hulgas. Aga tema ise, mis toob temale see pööre? Ega ometi?... Ja rahutult küsis ta poemehelt:

„Mis see töörahva valitsus siis peale hakkab?"

„Eks sa loe!" näitas Hilda sõrmega lehele, mis ta oli tõmmanud enese ette, aga nüüd jälle Alma ette lükkas.

„Näete, siin!" juhatas poemees ja luges ning seletas ise: „Ruttu sõda lõpetada! Maa talurahva kätte! Ja kolmandaks: majanduslik elu kontrolli alla! See on: tööliste-klass võtab oma kätte vilja jaotamise — pange tähele: v i l j a j a o t a m i s e! — kui ka kõigi saaduste valmistamise ja jaotamise! Kõik võim läheb ka maakondades nõukogude ja komissaride kätte! Ja veel: surmanuhtlus kaotatakse ära! Vaene vend, kui sa veel seda kuuleksid!"

Ta ei pühkinud silmi, mis läksid vesiseks, ja langes väheks unistusse, kuna Hilda nüüd omakorda hakkas avaldama rõõmu, veel enam aga kahjurõõmu:

„Ometi kord lõpp pursuide venitamisele ja vastupanekule! Ikka lepiti teistega ja kõneldi nii armulikult! Eks elagu nad ka kord nii, nagu meie oleme elanud! Tundku ka nälga, nagu meie oleme tundnud! Tuleks sel talvel neile vilja, liha ja võid jaopärast anda — elagu, nagu meie oleme elanud, saab näha, kaua nad siis veel meile moraalijutlusi peavad!"

„Hakaku nad nüüd vallanõukogus veel lõugama!" ähvardas poemees, aga heasüdamlikult.

„Kõige tähtsam oleks ikka, kui rahu tehtaks," arvas Alma.

Aga poemees ei pannud seda tähele, vaid jätkas:

„Eh, ammugi oleks nad seal kodanlastega lehmakauplemise pidanud katkestama ja kõik oma kätte võtma! ... Kui sõjavägi oli töörahva valitsuse selja taga, mis seal siis ikka oli karta!"

„Aga sa ikka muudkui kahtlesid: kas saavad töölised kõik oma kätte!" ütles Hilda Almale etteheitvalt. „Näed sa nüüd!"

„Eh, täna on niisuke õhtu, et ei tea, mis teeks!" hüüdis poemees hurmunult. „Mõtle ikka: meie valitseme! Ammu see oli, kui meid aina peksti ja tapeti! Tahaks kogu maailmale seda kuulutama minna! ... Ühe napsi võtaks ka, aga siiski mitte enam!"

Ants tuli linnast hilja, väsinuna, aga heas meeleolus. Isegi see ei pahandanud teda, et Oskarit ega Hildat polnud leida ja ta ise pidi hobuse lahti rakendama.

Alma tõi toidu lauale, ja kui mees isukalt sööma hakkas, küsis, end rahulikuks sundides:

„On midagi uudist ka kuulda?"

„Miks ei ole!" vastas Ants rõõmsalt. „See hirmus sunnivõtmine jääb ära. Ei tehta talusid lagedaks! On ikka kangeid mehi meil, nagu see vana Jaan! Sõimatagu küll Koodi-Jaaniks ja ei tea kuidas! Aga seni kui tema elab — hädasse ta meid ei jäta! Ei jätnud enne järele, kui see rekvisitsioon muudeti!"

Ja isukalt hammustas ta kahvli otsa võetud külma rasvast lambaliha.

Alma soris värsket lehte, luges veel seda kohta, mida poemees oli näidanud sõrmega, ja ütles viimaks, nagu oleks praegu leidnud uudise:

„Peterburis jälle uus valitsus. Töörahva valitsus."

„Seal nad tembivad seda valitsust iga nädal uuesti — nagu sellest midagi kasu oleks! Käi kui kerjus ühest poest teise, kas ei saa kuskilt naela rattamääret, tükki riiet või nahka! Tänu jumalale, et on see tädimees ja veel häid tutvusi, nende abil ikka veel saab üht ja teist! Nõuavad aga tasuks muudkui liha ja võid! Aina liha ja võid!"

Ta määris võid leivakäärule ja ütles mõnuledes:

„Kalla teed! Oma kolm naela suhkrut tõin ikka koju! Võib jälle paar nädalat kohvi ja teed juua! ... On ajad, seda peab ütlema!"

Alma oli pettunud: tema mees ei pea valitsuspöördest mitte midagi!

Saabus päev, kõik läks harilikku käiku, nagu ennegi, asjata ootas Alma ajalehes suureks kuulutatud sündmusest selgeid, nähtavaid tagajärgi. Ainult Hilda oli mingis ülevas meeleolus, liikus peaaegu pidulikult, kõneles julgemini, kõvemini kui seni.

Samuti möödus teine ja kolmas päev.

Alma ootas midagi äkilist, suurt ja uut töörahvale, mõeldes isast, Lindast ja Kaarlist. Ootas eneselegi midagi — nimelt võitu vanaperenaise üle, kuigi ise häbenes sellest mõeldes ja ei mõistnud kujutleda, missugune see võit oleks. Muret tegi talle aga Ludvigi saatus. Mis saab Eesti polgust? Kas töörahvas jätab selle? Peksab laiali, ja kui Kaarel tahab, võib Ludvigi vangigi panna! Aga sealsamas tekkis tal mure Loo koha ja Antsu pärast: võetakse Loo talu, nagu kõik teisedki, ega küsitagi sellest, et siin on töörahvaga ühes lauas söödud, et siit maata-inimest pole tühjade kätega minna lastud, kui midagi ostma tuldud või suvepäevade peale võlgu mangutud! Kes sellest küsib, et tema, „noorperenaine" ise, alles hiljuti vaene teenijatüdruk olnud, et tal isa ja vennad teenijad, kaks venda pealegi mõttetus tsaarisõjas tapetud! Siiski, mõndapidi oleks see hea: Ants ei oleks enam peremees, tema, Alma, oleks jälle „teenija". Ja vanaperenaise kõrkus oleks murtud.

Mitmel päeval ei näidanud poemees ega puusepp nägu, — vist ei ole neil midagi head ütelda! Kõik suured lootused olid ehitatud liivale!

Hilda ajaleht, see räuskab küll vägevasti, aga eks ole ta seda juba kevadest saadik teinud! Ometi pole sündinud peale suurte segaduste veel midagi iseäralikku: peremees on ikka veel peremees ja maatamees sama mis enne! Küllap jääb see nüüdki nõnda!

Siis tõi viimaks Antsugi leht teateid enamlaste tegudest Tallinnas ja pealinnas. Oli selge, et nad seal ei maga, aga ühtlasi lohutas leht ja Ants ühes lehega, et

see jant neil kasvab üle pea, et sellele tuleb varsti lõpp!

Alma tundis pettumust ja tüdimust, isegi aru saamata, millest; ei tahtnud enam lehti kätte võtta ega Hildaga kõnelda.

XVIII

Neil rahutuil päevil algasid ettevalmistused Oskari ja Senni pulmadeks. Kaks kevadist seakesikut pandi laudanurka sulgu. Rein ise päris kord Almalt, kui oli tulnud karjatalitust vaatama, kui kaugel see Lehik on, kas toob varsti vasika. Avaldas küsides pisut kärsitustki. Vist pidas Rein üht vasikatki pulmalaua jaoks tarvilikuks ja Lehikki pidi nüüd ruttama, sest Oskar oma asjaga oli olnud liiga pealetungiv.

Alma kuulis nüüd peremehe toas sagedamini kõnelusi ja isegi sõnelusi. Kostis enamasti vanaperenaise hääl ja selles kuuldus etteheitev nõudlikkus, pahameel ja rahulolematus. Reinu hääl kõmises harvemini, lühidalt, otsustavalt. Oleks võinud isegi kuulda, millest seal kõneldi, aga Alma ei pidanud salaja kuulamist ei tarvilikuks ega sobivaks. Ent kuulamatagi kostis Oskari nimi sagedasti kõrvu ega olnud kahtlust, et seina taga peeti aru pulmadest ja noorpaari mahutamisest peretuppa.

Kui vanaperenaine läks Antsuga linna, astus Rein asja tehes võõrastetuppa, kus Alma parajasti lõunaste talituste järel oli süüdanud tule ja istunud laua äärde. Äi lausus paar sõna sompus ilmast, otsis siis midagi poja laualt, laskus toolile, vaatas hajameelselt üht ja teist ajalehte ning lausus viimaks:

„Oleks Oskarile aidanud kuulata mõnda kohtagi, et võiks hakata elama oma käe peal, — aga kust seda järsku leida! Rahadega ka — kust sa võtad niisukese summa, et väikesegi koha eest võiks lauale laduda poole."

Tõusis toolilt, käis mööda vaipa rõdu lävest oma toa läveni, käed seljal, peatus ja jätkas siis:

„Poiss tahab ka kõik toredasti: oma kaks voodit, tore sohva, suur peegel põrandast laeni, lauad, toolid —

kõik peavad olema tammepuust, peened. Võib küll olla, et tüdruk seda kõike nõuab."

„Muidugi Senni nõuab," kinnitas Alma. „Ütelnud teine poemehele: „Ega ma mõni karjatüdruk ole, et nõnda viletsa mööbliga lepin kui Antsu naine.""

See on siiski vist keelekandmine, tuli tal meelde ja ta kahetses oma sõnu. Las tuleb ja elab see Senni, kuidas süda soovib, ega see minu kulul sünni! Vahest küll minu südamerahu kulul, aga seda ei saa panna teisele arvesse. Oo, see saab olema alles elu! Ütles ju Senni veel kirikupoes mitme inimese kuuldes: „Eks näeme veel, kes seal Lool kord perenaiseks saab! Vist ikka see, kes selleks enam kõlbab, kes talukohal kasvanud!"

„Kui aga asjad nõndakaugel, siis ei aita, poiss peab ta ära võtma!" jätkas Rein ohates. „Aga kuidas siin siis läbi saame, seda küll ei tea! Teil tuleb siis meie toa kaudu kööki käia."

Ja varsti teisele mõttele hüpates:

„Poiss tahab iga hinna eest suuri pulmi. Juba emaga kokku kõneldud, et pool kihelkonda kokku ajada... Asjata kulu — ja oleks veel olema, et pruut korras!... Nii see elu on: tulevad sealt sulle viperused ja mured, kust meelgi ei mõtle! Võisin ma siis arvata, et poegadel niisukeste asjade pärast sekeldusi on!"

Vist mõistab ta nüüd ka Antsu naisevõtu hukka, mõtles Alma ja piilus salaja peremehe poole. Aga see kõndis nii avameelse murega edasi-tagasi, et tema sõnust vaevalt võis lugeda tagamõttelist pistet. Korraga peatus vana Rein Alma ees, vaatas talle otsa ja ütles tasemini:

„Mõnikord olen mõelnud, et Ants võiks siit minna. Las Senni poolt aidatakse tema osa välja maksta. Ants võib igal pool leiba saada. Ega muud: sulgi oleks mujal kergem!"

Rein pöördus kõrvale ja jätkas kõndides:

„Siin hakkavad sinu kallal veel närima. Minu naine ka ei saa sind ikka veel hea silmaga näha... Tea kui kauaks mind ennast on!..."

Palav juga läbistas Almat. Esimene kord kuulis ta mõtet, et peab siit lahkuma. Kevadest saadik oli ta kindel, et natuke hiljem või varem on tema siin pere-

naine ja jääb ka selleks surmani! Ja nüüd kõneleb vana Rein ise... Võib siiski olla, et mujal olekski palju parem...

„Teisest küljest jälle: ei julgeks kohta Oskarile jätta!" rääkis peremees aeglaselt kõndides. „Ta ise veel kuidas on — aga Senni, kes seda teab! Aitab koha läbi lüüa! Muidugi, mina olen siin veel peremees ja võin teha, mis tahan. Võin minema kihutada, kes lõugu või oma voli hakkab tarvitama. Aga ei meeldi mulle kodusõda ja kõik need protsessimised omaste vahel! Hakka siin väevõimuga talitama, siis ei aita, tuleb minna... või kohtuni. Oskar jäi ka selle Senni külge kui kärbes pigilapi peale! Ükskord lähevad muidugi ka tema silmad lahti. Aga kunas?"

„Jumala veskid, nagu teada, jahvatavad pikkamisi," lausus Alma.

„Jah, need jumala veskid," sõnas Rein. „Jumal laseb külvata, mis tahad, aga laseb siis ka sul enesel lõigata! Mina olen selle jumalaga oma eluajal küll vähe tegemist teinud. Juba kadunud isa pilkas mustakuuemehi. Ei neil ole muud kui: maksa! Ja see must lai kuub mahutab enese alla liiga palju mustust! Ei lähe nad ise jumalariiki ega lase ka teistel minna! Oma ramma ihuga matavad nad kitsa värava kinni. Olen katsunud oma mõistuse järele õiglaselt elada, ei ole kellelegi meelega ülekohut teinud. Eks vaadaku see jumal ülevalt ja tehku oma otsus. Ei ole mina teda mõistnud iseäranis karta ega armastada. Ei hakka ka silmakirjaks talle lahket nägu tegema." Ta käis mõne sammu vaikides ja küsis siis sõbralikult: „Tea mis see Kaarlist vend peaks Tallinnas tegema?"

„Ei ole mõnel ajal enam kirjutanud. Suvel oli enamlaste kõnemees. Eks ta vist nüüdki..." vastas Alma.

„Nõnda on nende lastega: ega sa ei tea, mis neist lõpuks saab, misukest teed igaüks läheb! Üks vend sul tulipunane — teine läheb Eesti polku, ja nagu nüüd lehest lugeda, rassib see polk punastega!... Eks Kaarel võta nüüd Tallinnas muudku asutusi üle! Nii need lehed kirjutavad."

Veel samal õhtul, enne kui Ants oli jõudnud emaga linnast koju, tuli puusepp poemehe saatel. Puusepal kui

uuel vallavanemal oli eelmiselt vallavanemalt midagi pärida.

Rein rõõmustas, et keegi tuli: saab uuemaid teateid. Pakkus lahkesti Antsu toas istet ja laskus ise sooja ahju äärde järile.

Poemees algas:

„Lehtedest on lugeda, et linnas ja maal varsti kõik asutused töörahva kätte lähevad."

„Lehed ehk liialdavad," lausus Alma, et poemehe teadet pehmendada.

„Miilitsa asemele seatakse linnas ja maal punakaart, mis koosneb ainult töörahva liikmetest," jätkas poemees.

„Tallinnas ongi juba töölised ja soldatid kõik oma kätte võtnud," lisas puusepp.

„Vaata, mis Kaarel veel ära teeb!" naljatas Rein Alma poole vaadates.

Varsti tuli Ants, viskas tuppa tulles kimbu värskeid lehti lauale. Poemees hakkas neid sorima. Oskar tuli peretoast ja küsis ahju äärde seisma jäädes kuivalt:

„Noh, mis linnas ka kuulda-näha?"

„Mis seal ikka," vastas Ants tüdinult. „Seltsimehed aina marsivad igal pool, punased sidemed käsivarrel, püssid seljas — muudkui hoia eest! Aga Peterburis ja seal ümberkaudu olla enamlaste väed puruks löödud ja Kerenski jälle peremees."

Oskar võttis ühe lehtedest ja luges sealt varsti:

„Teisest küljest on selge, et enamlaste katse võimu riigis täielikult oma kätte võtta on nurja läinud."

„See on teil vist vana leht. Siin uuemas lehes on lugeda, et enamlaste-vastased väed on täiesti võidetud," ütles poemees.

„Eesti polk on Tallinnas mõjuvalt sõnavabaduse kaitseks välja astunud," luges Ants oma lehest.

„Vaata, mis su vend Ludvig seal teeb!" naljatas poemees Alma poole vaadates. „Aga kuulake parem, mis siin kõige uuemas lehes seisab. Siin on juba midagi tähtsamat. Siin kõneldakse maast. Selle kohta olla uus valitsus juba dekreedi andnud: „Eramaa omandus kuulutatakse jäädavalt tühjaks. Maad ei või müüa, osta ega rendile

anda, pandiks panna, ei mingi abinõuga võõrandada.""

„Kes teda tahabki võõrandada!" viskas Ants vahele.

Poemees aga jätkas pidulikul toonil:

„„Kõik maa: kroonu, keisrikabineti ja -koja, kloostri, kiriku, possessiooni, majoraadi, eramõisate, kogukonna, talupoegade jm. maa võetakse ära (poemees kordas sõnu kõvemini rõhutades), võetakse ära ilma tasu andmata, muudetakse üldiseks rahva omanduseks ja läheb kõikide tarvitada, kes seal peal tööd teevad.""

Vaadati poemehe otsa, kes võidukalt silmad ajalehelt tõstis, nagu tahaks küsida: „Kas te ikka veel ei usu?"

Alma aimas, et midagi suurt on sündinud, aga ta ei mõistnud ei rõõmustada ega hirmu tunda. Reinu otsa vaadates nägi ta selle ilme olevat sünge ja murelliku.

„Nad võivad ju kirjutada, mis tahavad, need enamlased," sõnas Oskar põlglikult. „Aga küll neile varsti endile kirjutatakse niisukene dekreet taguotsa peale, et nad ka seda enam eraomanduseks ei taha tunnistada."

„Noh, seda on teil veel vara öelda!" urises puusepp.

„Tähendab: Hilda on siin nüüd samuti peremees kui minu isa?" küsis Oskar. „Sest maa, Loo talu maa, pole enam minu isa omandus. See on kõigi omandus, kes seal peal töötavad."

„Selle dekreedi põhjal — nimelt," kinnitas poemees naljatades.

„See oleks ju lausa hullumeelsus!" pahandas Ants. „Võtta lihtsalt minu maa ja öelda: see ei ole enam sinu päralt. Mis himu mul veel seda harida!"

„Meie ei ole selle mõttega harjunud, selles on kõik," lohutas poemees.

Ants nihutas oma tooli laua äärde ja võttis lehe poemehe käest.

Oskar avas ukse peretuppa ja hüüdis:

„Hilda!"

Tüdruk tuli lävele ja küsis umbusklikult:

„Mis on?"

„Teatame teile, et olete sellest ajast saadik samuti Loo peremees kui minu isa või Ants. Niisugune on

valitsuse käsk Peterburist. Võite ise lehest lugeda. Loo talu on samuti teie kui Reinu oma."

„Ma paneksin teid ööseks õue haukuma, kui peremees oleksin," hammustas Hilda, tõmbus tagasi ja viskas ukse kinni.

„Te ei lugenud, mis siin edasi on," ütles Ants ja jätkas nüüd ise: „„Iseäranis ettevaatust on tarvis maal, kus sakslaste sissetungimine on väga võimalik ja valla maakomiteed vaenlase tuleku puhul lihtsalt kui mõisate rüüstajad vaenlase sõjavälja-kohtu alla võivad langeda.""

„Mõistagi, et kodanline leht nüüd karistussalkadega hirmutama hakkab!" naeris puusepp sapiselt. „Töörahva lehed ajavad hoopis teist juttu."

„Kas Hildal peaks olema veel värskemaid lehti?" küsis poemees ja tõusiski üles peretuppa minekuks. Alma teadis, et see on ainult ettekäändeks, kuidas Hildaga kokku saada.

„Post streigib Tallinnas ja see teie „valitsus" on täiesti pigis!" parastas Oskar.

„Tartus võtnud enamlased mõned asutused üle, aga andnud jälle tagasi. Ei mõistnud midagi peale hakata," kõneles Ants.

„Neil pole kirjaoskajaid inimesi!" lisas Oskar.

„Ärge peljake, küllap saavad hakkama," vastas puusepp. „Teevad lõpu ülekohtusele korrale, kus üks inimene pidi teist orjama."

„Kes sundis orjama?" küsis Oskar. „Igal palgalisel oli vabadus tööd teha või logelda."

„Orjata või nälgida," parandas puusepp ja hakkas Reinuga vallaasjust rääkima.

Almal käisid lehest loetud ja kuuldud teated peas ümber kui võrendisse visatud laastud. Katsus küll mõtelda, arutleda, selgusele jõuda, aga mõtted käisid samuti ümber, kärmesti, rutates sinna ja tagasi, kust olid alanud oma teed. Kui oleks temalgi varandus, kui oleks temalgi omandus, „püha eraomandus", nagu Hilda irvitades ütleb, võib-olla oleksid siis temalgi verivaenlased, keda ta vihkaks. Või kui oleks temagi viletsuses, hädas, püstinäljane, siis ehk saaks temagi neid „neetud kodanlasi" põlata ja ihata vana ilmakorra kii-

ret hukkumist; siis ehk hõiskaks temagi süda enamlaste võidu puhul. Aga nüüd, nüüd saab ta aru, et ühelt poolt on ülekohut tehtud, et aastasajad on ülekohut tehtud, — see tuleb parandada, see tuleks juurteni parandada! Aga teisest küljest võetakse ette see parandamine niisuguse kiirusega, ülepeakaela, ja parandajad ise — kas nad seda üldse mõistavad! Kas Kaarel on see, kes nüüd sõja peab lõpetama, maa jagama ja varandused üle võtma! Võimalik, et vennad Tallinnas praegu võitlevad rinnutsi või käsitsi; kumba peaks ta selles võitluses toetama, kummale omalt poolt andma mõne hoobi, et ta rutemini langeks?

XIX

Linda tuli ja tõi Almale sedelikese. See oli Kaarli kutse tulla õhtul isa poole. „Ei taha Loole minna," kirjutas ta õele, „mitte et ma neid „vallavanemaid" kardaks, aga olen tüdinud nendega vaidlemast. Pole tarviski nendega enam vaidlustes suud kulutada. Kutsu ka Hilda."

„Kas öelda Kaarli tulekust Antsule?" küsis Alma eneselt. „Seda ma ütlen, et õhtul isa poole lähen, aga olen ma kohustatud ka seletama, mispärast? Peab naine põhjendama iga oma sammu mehele? On see naise kohus? Või peab ta seda armastuse pärast tegema?"

Ants nurises, et Alma niisugusel pimedal õhtul „kolama" läheb, aga keelata ei tihanud, andis talle oma säärsaapad ja miilitsarevolvri.

„Sa just nagu punakaartlane kohe," naljatas ta sõbralikult. „Linnas nüüd naised ka punakaardis, revolvrid puusal."

Kui Alma isa poole jõudis, oli väike tagakamber mehi täis ja õhk sinisest suitsust paks. Isa istus laua ääres, prillid ninal, ja vahtis ajalehte. Arumäe Otto istus laialt ja mõnusalt tema kõrval ning tõmbas suitsu. Poemees ja puusepp istusid teisel pool lauda, punased sidemed käsivarrel. Eemal seina ääres Rogosi Andres ja kantnik Tohver. Nurgas tukkus habemik punakaartlane, püss kõrval püsti, sõdurimüts peas. Kaarel seisis akna all, frentš seljas, juuksed lühikesed nagu soldatil, lõug puh-

taks aetud, ülahuulel pruunid nürid vurrud, nägu kahvatu ja kõhn, aga mehise, julge, sõjaka ilmega. Ta astus õele vastu ja teretas teda otse aupaklikult.

„Kas Hilda ei tulnud ühes?" küsis poemees.

„Unustasin teda kutsuda," vastas Alma.

„Kas hakkame siis peale või?" küsis Otto. „Kuulame, mis rõõmusõnumeid meile linnast tuuakse."

„See on, kuidas seda võtta, rõõmusõnumeid või mitte," vastas Kaarel ja istus truubi äärde järile. „Kes uut, õiglasemat ilmakorda ootavad, neile toob iga päev praegu rõõmsaid teateid. Igatseb aga keegi isiklikku head põlve, nii-ütelda teiste kulul, sellele ei ole meil midagi head kuulutada."

Vend oli omandanud iseteadvust ja kõneosavust, ta saatis oma sõnu mõõdukate käeliigutustega.

„Peaasi, kas see uus valitsus seisab ka kindlalt?" küsis poemees.

„Kes teda seal kukutab? Tagurlaste väed on täiesti löödud!" vastas Kaarel.

„Aga miks seal neid asutusi nii pikkamisi üle võtate?" küsis Otto. „Kas puudub jõud või?"

Kaarel pööras näo tema poole ja tume vari näis sellest üle lendavat.

„Mis tähendab: ei ole jõudu!" vastas Kaarel. „Meil on küllalt jõudu, et mõne tunniga kodanlased viimasest kui asutusest välja peksta."

„Välja peksta jõuate küll, aga puudub vaimlik jõud asutusi juhtima hakata," jätkas Otto.

„Ma ei taha hoobelda ega asju roosas valguses näidata," kõneles Kaarel sõjakalt, „aga on tarvis inimesi otsida, koguda, leida, hoolsasti valida. Kodanlise rämpsuga ei ole midagi teha, see hakkab streikima ja saboteerima. See tuleb aegamööda halastamatult välja pühkida igalt poolt. Aga ühe päevaga ei jõua kõike teha."

„Kas ei ole võimalik mingit kokkulepet leida?" küsis Alma, kes oli voodi servale istunud.

„Täiesti võimatu. Kodanlus ei taha meiega ühes töötada — tema tahab meid ainult valitseda! Siis käigu kus kurat!" hüüdis Kaarel, tõusis püsti ja hakkas tuba mööda kõndima.

„Mis kurat nendega siis nõnda palju!" kurjustas Rogosi Andres.

Vana Verihurm tõstis silmad ajalehelt ja lausus mõeldes:

„Tarvitab üks vägivalda, siis teeb teine nõndasama."

„Väevõimu abil seisab iga riik siin maa peal ja iga valitsus," vastas Kaarel kui kõnepidaja. „Väevõimuga paneb iga valitsev kiht oma õiguse maksma. Meie ei nõua muud kui õiglust ja et kõigil ühetasa võimalik oleks elada. Kes on selle vastu, see on ülekohtu poolt, seda on meil õigus sundida. Kui ta sõna ei kuula, hea küll, siis tarvitame sama riista, mida ta meie vastu on alati tarvitanud." Ta vaatas nurka, kus mõned püssid püsti seisid, täägid ülespidi.

Otto viskas paberossiotsa truubi äärde ja ütles tüdinult:

„Mis selle üle vaielda! Enamlased on selle mängu alustanud, nemad viigu ka lõpule. Parem räägime lähemaist asjust. Mis see uus võim maal tahab korda saata?"

Kaarel pöördus Otto poole ja jäi keset tuba seisma. Alma märkas, et ta ettevaatlikult katsub vastata.

„Teie edaspidine saatus on teie endi käes," ütles Kaarel.

„Peaks siiski teadma, mis näiteks mõisaga teha," ütles kantnik Tohver.

„Meie anname teile kaitset, tehke, kuidas arvate," seletas Kaarel. „Anname ka juhatust. Kõigepealt tuleb töörahva saadikute nõukogu luua — valimiste teel — ja kõik senine valla asjaajamine ja varandus üle võtta."

„Aga meil vallanõukogus ongi juba enamus täiesti maatameeste ja üldse kehvemate käes," tähendas Otto.

„See on poolkodanline värk, perepojad hulgas. See ei kõlba uute ülesannete täitmiseks," vastas Kaarel. „Enamlased peavad püüdma neil valimistel absoluutset enamust saada."

„Meie oleks juba valimiste järel kohe võinud vallaasjad täiesti oma kätte võtta, aga see oleks rumalus olnud — kassa oli tühi," rääkis Otto. „Ja nüüd on ta veel tühjem. Milleks töörahvas seda üle võtab?"

„Kui te kassat täita ei oska, siis muidugi ärge võtke oma kätte," vastas Kaarel pahaselt. „Sundida teid ei

saa, aga räägime parem uue nõukogu rutulisematest ülesannetest, nagu mõisa ülevõtmine."

„Mõis tuleks üle võtta, aga kuidas seda teha?" küsis kantnik Tohver. „Peaks ikka üks targem inime või ülemus tulema, kes kõik jagab ja korraldab. Et igaüks õiglaselt osa saaks."

„Eks Kaarel ise peaks seda tegema, ta siit-nurga inime," arvas Rogosi Andres. „Ja peale selle ta seal nüüd kuulnud, kuidas niisukesi asju aetakse. "

Imelik, mõtles Alma, kõik nad olid uuest võimust nii vaimustatud! Aga nüüd, kui neile seda võimu kätte pakutakse, kõhklevad nad ja tahavad, et keegi tehku neile kõik valmis.

„Mingist jagamisest ei või juttugi olla," ütles nüüd Kaarel.

„Aga kuidas siis muidu?" küsis Tohver pettunult, nagu oleks talt midagi tagasi tahetud võtta, mis juba antud.

„Mõis jääb, nagu ta on," jätkas Kaarel. „Muudkui moonamehed ja kantnikud võtavad ta oma kätte ja hakkavad ühiselt pidama."

„Aga kes siis tööd teeb?" küsis Rogosi Andres.

„Pagan võtku!" vastas talle Kaarel, kulmusid kortsutades. Ta nägi, et Otto muigavalt tema otsa vaatab. „Kuidas, kes tööd teeb?! Kas te tahate siis ise laisklema hakata?!"

„Laisklema või mitte," vastas Tohver kõheldes, „aga peab ometi selge olema, kes tööd teeb, kes mõisat peab."

Kaarel pistis käe püksitasku ja jäi talle kurjalt otsa vahtima. „Teie peate i s e mõisat, i s e teete tööd, ja mis saate, jagate omavahel ära," ütles ta peaaegu vihaselt.

Natuke aega oli vaikus, üks vaatas ühe, teine teise otsa. Siis lausus vana Verihurm:

„Meie inimene pole harjunud nõnda elama."

„Aga esimesed ristiinimesed elasid ometi nõnda," lausus poemees ja muigas ise.

„Tõsi küll, aga meie moonakad ja kandimehed ei ole esimeste ristiinimeste moodi," vastas vana Verihurm ohates. „Need ei tahtnud endale midagi, aitasid üksteist

ja jagasid üksteisega kõik. Aga siin tahab veel igaüks e n e s e l e varandust koguda."

„Kuidas te tahate siis mõisat jagada?" küsis Kaarel. „Kuidas te jagate mõisahooned, masinad, tööriistad? Tuleb paratamata kommuuna luua. Kõik külivad, kõik künnavad ja sügisel jagatakse saak ära — kõigil on süüa küllalt, kõik võivad mureta elada."

Alma katsus teiste nägudelt lugeda, mis nad venna jutust arvavad.

Otto suitsetas ja põristas jämedate sõrmedega vastu lauaäärt, ükskõikne ilme näol. Puusepp katsus tähelepanelikult ja tõsiselt kuulata. Poemees naeratas silmadega, nagu tahaks öelda: „Pagana huvitav number, aga mis sellest välja tuleb!" Tohver oli ärevuses ja vaatas rahutult ühe otsast teise otsa, nagu ootaks veel täna õhtul mõisajagamist. Linda surus end voodiserval Alma külje vastu, kuulas arusaamatuses ja vaatas sagedasti tädi ja vanaisa otsa. Punakaartlane oli küünarnukid põlvile toetanud, pea kätele lasknud ja norskas vaikselt. Vana Verihurm viibis mõtetes vist esimese ristikoguduse päevil.

Otto algas isalikult:

„Asi on sõnades lihtne, aga sest ühisest majapidamisest meil vist midagi ei tule. Kui me praegu Arumäel nõnda elama hakkaksime, ei teeks viimati keegi tööd. Ja miks mina teen, kui teised ei tee või seanahka veavad?! Iseasi, kui igaühel on oma majapidamine. Tuleb vist ikka maatükk igaühele kätte mõõta, las hakkab seal elama ja töötama."

„On teil aga kuradi hallparunite instinktid!" urises Kaarel.

„Siis on ka see hea külg, et igaüks teeb, nagu heaks arvab, üks suurema hoolega, teine laisemini. Ei ole üksteise sundimist või üksteisega nurisemist," lisas Tohver.

Kaarel laskus järile ja vahtis pahaselt põrandale.

„See kommuuna on ikka küll üle kõige," ütles poemees lepitust otsides, „aga enne tehke meid kõiki ristiinimesteks. Misjonitööd ei pea teie aga tarvilikuks. Väga kahju! Kirikut ja jumalasõna põlgate üle kõige."

„Noo-jaa, kui te kangekaelselt paganateks tahate

jääda, siis on iseasi," naljatas Kaarel. „Siis orjake edasi ja oodake, kuni jumal ise teid päästma tuleb. Varsti on teil uue nõukogu valimine, ja siis peate otsustama, kas võtate kõik eneste kätte või lasete jääda kõik vanaviisi."

„Uue nõukogu võib ju valida ja ta võib selle maaküsimusega alata," andis nüüd ka Otto järele. „Aga võib olla, et Asutav Kogu kõik asjad teisiti otsustab, mis siis?"

„Asutav Kogu!" hüüdis Kaarel kõrgilt. „On seal kodanlased enamuses või on seal neid kodanlaste sabarakke — sotse — palju, kihutame ta lihtsalt laiali. See on juba otsustatud!"

„See on ometi rahva valitud," katsus Otto vastu vaielda. „Selle tahtmist peaks ikka täitma!"

„Kas töörahvas peab kinkima võimu käest ja jälle vabatahtlikult orjaks hakkama?!" küsis Kaarel. „Nii rumalad enam ei olda!"

„Kõik on ju väga kena," ütles Otto üles tõustes, „aga enne peaks me ikka ootama, kuni ülemal pool kõik korras."

Ta hakkas tuba mööda kõndima ja jätkas sõbralikult:

„Meie siin tundsime kõik rõõmu tööliste võidust. Sellest võib palju loota. Aga enne peaks seal Peterburis kõik korras olema ja sealt peaks kindlad eeskirjad tulema. Praegu nagu valitsust õieti ei olegi veel! Kes tahab, kuuleb tema sõna; kes tahab, ei kuule. Ühes kohas täidetakse tema käske, teises kohas mitte."

„Ega muud kui jääme hiljaks, ei saa viimati midagi," kurtis Rogosi Andres.

„Kui aga ruttu peale hakkame, siis saame, vähemalt ehk pekstagi," viskas Otto sekka.

„Kui nahka hoiate, siis ei maksa, iseenesest mõista, sõrmegi liigutada," lausus Kaarel mürgiselt.

Oldi istumisest tüdinud, tõusti üles ja katsuti väikeses kambris liikuda. Hakati Kaarlilt pärima üksikasju enamlaste võimude tegevusest, nõuti lähemaid teateid nende juhtidest, hinnati ja arvustati neid.

Vana Verihurm kuulas tähelepanelikult poja seletusi, Linda tukkus Alma kõrval, punakaartlane norskas, suits

oli lahtisest õhuaknast hoolimata paks ja laualambi tuluke sinises vinas kollakas.

Kaarel heitis pilgu isa poole ja ütles siis nagu ennast veendes:

„Ei aita kristlikud manitsused ega sõnaga südame pihta koputamine! Seda on juba tüütuseni kaua proovitud. Maailmas on aga ülekohus aina kasvanud. Proovime kord mõjuvamaid sõjariistu. Proovime seda seal!"

Ta osutas käega püssi ja tääki nurgas.

Siis astus ta Alma juurde, ütles, et oli mööda minnes siia sõitnud, linnas olnud tarvis korraldada ülevõtmise asju ja muudki.

Võõrad lahkusid segases meeleolus.

Kaarel tuli Almat saatma ja seletas talle teel, kuidas mõistis, miks enamlased võimu täielikult eneste kätte võtnud ja miks nad seda enam käest ei kavatse anda.

Alma ohkas varjatult ja pööras jutu teisale:

„Klaarat näha ei soovinud?"

„Tema sädistamist võib teine kord kuulata ... Praegu pole selleks aeg ..."

See juhtus ühel päeval köögis, lõunakeetmise ja karjatalituse ajal. Alma kummardus, et maast pange võtta, aga tundis järsku pööritust, vaarus, oiatas ja toetus käega pliidinurgale. Hilda haaras tema ümbert kinni, vaatas talle ehmunult ja osavõtlikult otsa. Nii osavõtlikult kui vaatab naine, kes teises arvab nägevat enesegi edaspidist saatust. Alma oli sellest osavõtust nõnda liigutatud, et tal silmad läksid niiskeks ja ta end häbenedes katsus vabaks teha. Aga Hilda ei jätnud teda enese hooleks, vaid talutas võõrastetuppa voodile.

Varsti katsus Alma end jalule ajada, teades, et teda köögis on tarvis. Aga jalad olid nõrgad, võib-olla vähem pööritusest kui selle põhjuse teadmisest. Mis saab nüüd?! On perenaine teda seni põlanud, kas võib ta saada armsamaks, kui enam kõike ei suuda talitada, kui tulevad rasked ajad, kui väikest last peab talitama, kui peale Senni on ka tema nõnda ... Oo jumal! Kes on talle siin abiks raskeil päevil?!

Silmapilkselt läbis mõte tema aju: läheb, kui aeg täis, isa poole, Hurma hurtsikusse ega tule enne kui —

vanaperenaine surnud või Oskar Senniga Loolt lahkunud. Linda aitab seal last kasvatada, Priidu-tädi talitada; ei ole ühtki hinge, kes vaataks vaenulikult, kes kõnniks kõrgilt ja ümiseks halbu sõnu. Aga siin: perenaine põrnitseb ühest toast, Oskar ja Senni teisest, ei tea kui lahke oma meeski on!

Ei mõelnud sellest Antsule veel sõnagi öelda, lausus vaid Hildale — kui see osavõtlikult küsis: kas siis ikka tõesti või? — lausus mureliku naeratusega: „Sedakorda küll! Arvasin juba mõni nädal, et see nii on, aga nüüd ei ole enam kahtlust. Jookse, ole hea inimene, õhtul Arumäele, kutsu Rita siia."

Kui siis tuli Rita ja nad jäid kahekesi võõrastetuppa, langesid nad teineteisele kaela ja nutsid, osalt rõõmu-, osalt murepisaraid. Olgu siiski Alma julge, trööstis endine kaasteenija. Küll tema, Rita, juba tuleb, kui vaja, ja talitab nagu kord ja kohus! Kus aga tema nõu ei aita, seal kutsub mõne targa naise, ja ärgu julgegu keegi halva sõna või pilguga läheneda. Muidugi, Rital enesel pole vähe muret oma venelase pärast, kellel talvel pole õieti midagi tööd. Aga oma palgast aitab Rita teda kevadeni — ja siis võivad nad pulmadki teha! Peaasi, olgu nüüd Alma rahulik ja oodaku oma aega. Ega siis Ants ometi mõni ei-tea-kes ole, kes jääb külmaks ja osavõtmatuks, kes ei anna kaitset ega toetust, kui seda vaja!

Ja kui Rita läks, enne veel mitmel korral langenud endisele kaasteenijale kaela, tundis Alma enese julgemana ja rõõmsamana, nagu oleks rüübanud tubli sõõmu nõiajooki. Ümises isegi laulu:

> Mu isa oli reisimees,
> ma tahan olla ka!

Aga Antsule ei julgenud ta sellest veel täna kõnelda, sest too tuli linnast väga pahas meeleolus. Oli läinud hommikul, mõni vakk vilja istme all, mõni nael võid ja paarkümmend munagi, et selle kõige eest nõutada suhkrut, petrooleumi ja mõnd muud majapidamises hädalist asja. Oli läinud peaaegu südaöösel, nii et jõudnud koidu ajal juba linna serva. Aga seal asunud mõned

punakaartlased tema vankri juurde, puistanud selle läbi, nõudnud toitluskomitee luba, ja et seda pole olnud, võtnud kõik ära, „riisunud", nagu Ants seda nimetas. „Riisunud" kõik, mis kõlblik, ja läinud oma teed.

„Vaat see on see uus valitsus! Need on need „ülevõtjad"," pahandas Ants saapaid jalast kiskudes. „Nüüdsest peale tuleb nendega teistmoodi kõnelema hakata!"

„See määrus on juba ammu antud, et toiduaineid võib turule viia ainult valla toitluskomitee loaga. Sa ju teadsid," ütles Alma vaikse etteheitega.

„Mine võta niisugune luba! Kes sulle annab! Ja on see mingi kord, et ma iga oma viljatera, iga muna ja võinaela müümiseks pean dokumendid muretsema — riisujatele ettenäitamiseks!"

Tuli ka Rein, aitas kahja pidada ja oli täna töörahva vastu üsna mõru:

„Kas meie oleme nõudnud maatameestelt toitluskomitee luba, kui nad siia toiduaineid manguma tulevad! Alati on saanud, küll raha eest, küll võlgu. Aga mine kõnele nendega nüüd! Tööliste ja soldatite valitsus — värisegu kõik!"

„Eks näeme, las möllavad — küll tuleb ükskord neil ka pill kõige selle ilu peale!" ähvardas Ants. „Aga nüüdsest peale olgu selge vahe meie ja nende vahel!"

Alma tundis külmust, nagu oleks mees ka enese ja tema vahele „selge vahe" tõmmanud. Ta ei julgenud oma seisukorrast niitsatadagi.

Hea meelega oli ta nüüd üksi ja vaatles maailma ning kõiki sündmusi uue pilguga, kellegi teisega üheskoos. Tahtis sellele teisele juba aegsasti kõike näidata, kõike talle jutustada, ainult üks asi oli sellejuures eneselgi segane: kas sellele teisele laita seda maailma ning inimesi, kas talle näidata seda maailma kui hädaorgu, kus on ootamas ainult valu, häda, viletsus, ülekohus ja vastastikune vaen, või pöörata tema silmad kõigest sellest kõrvale, osutada taevast, päikest, lillesid, haljaid puid, lainetavaid viljavälju, käharaid kaski heinamaal ja kaugel sinavat Suurt metsa? Näidata talle häid ja sõbralikke inimesi — vanaisa, Ritat, Lindat ja võib-olla vendigi? On muidugi ka teistsuguseid inimesi, kes pole

igakord nõnda head ega sõbralikult, aga seda ei maksa südamesse võtta, ei maksa tähelegi panna! Ainult rõõmus tuleb süda hoida ja meel julge! Et see inimene usuks elusse ega kahtleks silmapilkugi! Ei tohi ta kunagi teadagi, et inimesed on halvad. Et perenaine kõrk, Oskar natuke ulakas, Senni salalik, tige ja enese poole kiskuja, — ei tohi neid kunagi karta ega põlata!

Aga ometi on nad halvad, mõtles Alma, ja mis pean oma lapsele ütlema, kui see kord meelt hakkab märkama ja halbust oma hingega tundma? Seletab, nagu isa kord oma väikeses aiakeses peenarde vahel õunapuid pookides öelnud: on teised mitmesugused nagu inimesedki. Hoidugu eemale inimestest, kellel hoopis teistsugused kombed, kaitsku end nende vastu, kes oma teadmatuses kurja tahavad teha, aga ärgu oma hinge viha ega põlgusega mürgitagu, nagu ütleb isa!

Ta häbenes nüüd oma nägu näitamast, sest arvas sellest paistvat oma uusi pühalik-rõõmsaid elamusi. Ei astunud enam nõnda kergelt kui seni, ei naernud enam Hildaga kõneldes muretult, ei naeratanud vanale Reinule ega Antsule nii sõbralikult, oli järsku kõigile kaugem nagu inimene, kes on saanud suure ülesande, mis teda teistest kõrgemale tõstab. Astus pikkamisi, mõõdetud sammul, tõsiselt, ja kõrvus hakkasid tal kostma hoopis teised viisid.

Mured tuleviku pärast on nüüd enesestki mõista suuremad, aga ta ei tohi ometi ise muretseda, kui oma lapse tahab kasvatada muretuks nagu lillekese väljal! Ei pea tema laps teadmagi, mis on mure, silmapilgukski ei tohi see tundmus teda vallutada!

Kui tal aga meelde tulid mässud, verevalamised ja kasvavad segadused, vaen jõukate ja kehvikute, peremeeste ja töörahva vahel, tekkis uuesti kahtlus südamesse. Tsaarivalitsuse langemise järel pidi kõik lausa paremaks minema, ja oli seda märgatagi esiti. Aga nüüd läheb kõik päev-päevalt ikka hullemaks. Kui on jumal taevas, miks ta laseb ometi nõnda minna! Miks ta ei tee lõppu verevalamisele ja kõigile segadustele?!

Ja suur kahtlus tekkis temas jumala juhtimisse ja tema olemasolemissegi.

Antsule kõneles ta oma seisukorrast, kui mees ühel

õhtul vaikselt lehte luges ja välised sekeldused oli väheks unustanud.

Ants tõstis ehmunult silmad lehelt, vahtis ennatult Alma otsa, taipas siis öeldut, ja arglik, süüdlane naeratuse-ilme tuli ta näole. Ei mõistnud esiotsa sõnagi lausuda, vaatas toas ümber ja lausus viimaks, et midagi öelda:

„Teine voodi vaja muretseda. Muidu kitsas ja üldse..."

Antsu kaudu läks see sõnum äia ja ämmagi kõrvu. Viimane kohtles nüüd miniat talitustel viisakamalt, kuigi ei vaadanud talle otsa ega nimetanud teda nimepidi.

Rein tuli võõrastetuppa tasemini kui muidu, naeratas osavõtlikult ja alustas juttu hoopis millestki muust, aga kõnetoonist võis selgesti kuulda, et ta teab minia seisukorda.

Majas oli tunda nägematu olevuse lähedust.

XX

Oli jälle kärarikas vallanõukogu koosolek.

Kirjutaja, kes oktoobripöörde algusest saadik oli pidanud kindlat „punast" joont, ütles, kui vallavanem oli talle sõna andnud ja ta kõvasti köhatanud:

„Uuelt valitsuselt on tulnud mõned eeskirjad, mida nüüd kõik meist teadma peavad."

„Kes see uus valitsus on?" küsis Vahastu Hindrek, võttes näole uudishimuliku ilme.

Kirjutaja ei vaadanudki tema poole, vaid jätkas:

„Esimene käib nõnda:

„Panen ette kõigile ä r a k a o t a t u d (ta rõhutas seda sõna) Ajutise Valitsuse komissaridele terves kubermangus oma volitused maha panna ja asjad k o h a l i k k u d e l e t ä i d e s a a t v a t e l e k o m i t e e d e l e (ta rõhutas neid sõnu ja toonitas kulme tähtsalt kõrgele tõstes ähvardavalt) edasi anda. Kingissepp. Meister.""

Peremehed vaatasid üksteise otsa, küsides, mis sellest pidada. Vahastu Hindrek aga sõnas irvitades:

„On meil tarvis nende kingsepp-meistrite kirjutusi kuulda!"

Teisedki peremehed naeratasid. Kirjutaja jätkas valjult:

„See eeskiri on „Kubermangu Teatajas" ilmunud. (Ta näitas eemalt Hindrekule seda ametlikku lehte.) Teine eeskiri on meile tähtsam, sest seda tuleb kohapeal täitma hakata."

Kirjutaja luges ja seletas: kõige lähemal ajal tuleb valida valla töörahva saadikute nõukogud mõlemast soost isikutest, kes teiste palgatööd ei tarvita.

Kirjutaja kordas viimaseid sõnu.

Ta tõstis silmad „Kubermangu Teatajalt" ja vaatas peremeeste poole, oma pilguga küsides: „Kas nüüd kuulsite?" Aga kaheldes, kas loetut õieti mõisteti, lisas seletuseks: „Nii et peremehed neist valimistest osa ei võta, sest nemad peavad palgatöölisi."

Peremehed vaatasid jälle üksteise otsa.

Arumäe vana võttis kõrgilt sõna:

„Meil ei ole praegu õiget valitsust, maksab meile neid eeskirju lugeda! Ootame, kuni Kerenski valitsus jälle omad käsud saadab."

„Kus see teie Kerenski valitsus asub?" küsis poemees.

„Kerenski pani ammu putked mängima!" irvitas Hundisauna Mihkel.

„Õige küll!" sõnas kantnik Tohver. „Kus see teie Kerenski valitsus asub? Eks küsige temalt nõu!"

„Need kõrilõikajad pannud õige valitsuse liikmed vangi!" pahandas Hindrek.

„Revolutsiooniline valitsus pani kevadel ka tsaari vangi, miks te s i i s uut valitsust tunnistasite, nüüd aga mitte?" küsis puusepp.

„Sellepärast, et nüüd igasugused kelmid ja röövlid valitseda tahavad," vastas Hindrek ägedalt.

„Mitte niisuguseid sõnu tarvitada!" lausus vallavanem hoiatavalt.

„Lugege, kuidas nad pankadest raha riisumas käivad," täiendas Arumäe vana Hindrekut.

„Iga valitsus võtab riigipangast raha ja võib seda tarvitada," vastati temale.

Kirjutaja võttis jälle sõna:

„Meil on tarvis siin vallaasju edasi ajades valitsuse käske ja eeskirju täita."

„Egas ometi nende harimata inimeste, soldatite ja tööliste käske või täita!" hurjutas Arumäe vana.

„Need, kes Tallinnas võimu oma kätte võtsid, ei ole sugugi harimata inimesed," tähendas poemees.

„Eks Hurma Kaarel ole nüüd seal üks „haritud" võimumees," urises Hindrek.

Ants hammustas oma naisevenna nime kuuldes huult.

„Ka v a n a d valitsusevõimud on nüüd veel üleskutseid ja eeskirju andnud, nagu ajalehist näha," ütles Vahi Joosep. „Miks neid ei täideta?"

„Meie ei või põrandaaluste organisatsioonide teadaandeid või üleskutseid, mis eralehtedes ilmuvad, ometi ametlikkudeks pidada!" vastas vallavanem.

Kirjutaja jätkas uute nõukogude valimiskorra seletamist. Kui ta sellega lõpule jõudis, ütles Rogosi Andres:

„Mõis tuleks üle võtta. Vili mädaneb väljadel, kartulid üles võtmata — aga meie olgu näljas!"

„Jännake aga jännake!" ähvardas Hindrek. „Küll saab teiegi lõõg täis!"

„Ja mis siis?" küsis nüüd Otto, kes seni ükskõikselt, vahel haigutades kõike oli kuulanud.

„Siis tuleb, peremeeste arvates, jälle püss ja vits, nagu viiendal aastal!" vastas poemees. „Muudkui et nüüd teeb seda vahest Eesti polk."

„Küll aga ajad muutuvad!" ohkas üks maatameestest. „Ammu see oli, kui vene kasakaid ja saksa mõisnikke kartsime! Näe, viimati hakkavad veel oma vennad meid maha tapma ja pooma."

„Mis sa's arvad?!" küsis Tohver pilkavalt. „Kas nad ei mõista seda või? Teevad seda veel paremini! Eesti saks on alati kõige hullem saks! Anna talle aga kantsik kätte!"

Saadi jälle uue valitsuse eeskirja arutamisele asuda.

„Kui Asutav Kogu saab parempoolne, siis kihutab ta praeguse „valitsuse" ja meie nõukogu laiali!" ütles Vahi Joosep järsku.

„Meil ei tule seda oodata. Meil tuleb asju ajada," vastas puusepp.

Otsustati kõigi maatameeste häältega töörahva saadikute nõukogu valida ja seati viieliikmeline valimiskomisjongi kokku.

Mõhe Juhan meenutas uuesti mõisa ülevõtmist või jagamist.

„Oleme kuulnud, et seal juba jagataksegi tasapisi!" irvitas Hindrek. „Mitte küll maad, aga liikuvat varandust."

„Kuidas jagatakse? Kes jagab?" küsiti vasemalt.

„Noh, et öösi võetakse väljalt kartuleid, kantakse rõukudest vilja ja, ühe sõnaga, mis aga ripneb, see kaob!" rääkis Hindrek irvitavalt.

„Ära sa, kurat, tule kahtlustusega!" hüüdis Rogosi Andres.

„Räägi selgesti, kui oled mees!" käratas Mõhe Juhan. „Muidu võib sul veel halvasti minna!"

„Sest on küll, kui aru saate!" naeris Hindrek.

„Kui teate mõnd vargust, siis ma protokolleerin," ütles kirjutaja Hindrekule.

„Varganäod olete kõik!" lausus Hindrek, mitte küll kõvasti, aga nii, et võis selgesti kuulda.

Vasak tiib sööstis ärritatult istmeilt. Puusepp tõusis laua taga püsti ja käratas:

„Kinni võtta ja pokri viia! . . . Protokoll teha!"

Seda ponud tal tarvis korrata, seda oli nagu oodatudki. Mitmekesi mindi Hindreku juurde ja ta viidi kirjutaja juhtimisel välja, pokri pistmiseks.

Peremehed olid püsti tõusnud, pidasid natuke omavahel aru ja lahkusid.

Koosolek jätkus nendeta. Kõigepealt koostati protokoll Hindreku sõnade kohta.

Alati, kui poeg jõudis vallamajast koju, oli vana Rein temal vastas ja päris uudiseid. Ei olnud surnud temas vana tegelane, kellel üldised asjad alati enam südames kui oma talu ja kodu. Oli saanud isegi sellest nüüd aru ja Almale kord öelnud: „Oleksin oma jõu kõik kulutanud Loole, võib-olla käiks see üle kihelkonna. Aga mis seal kahetseda! Igaühel oma tee ja oma töö!"

Tahtis nüüdki teada, kuidas need vallaasjad temata lähevad.

Ants tuli täna tusasemalt kui muidu, viskas märja palitu ja kübara varna ja laskus võõrastetoas pikerguse laua äärde toolile.

„Mis uuest valitsusest ka kuulda?" küsis Rein, oma uudishimu maha surudes.

„Uuest „valitsusest"!" osatas Ants kibeda pilkega. „Uue „valitsusega" on asi nii, et meil, peremeestel, on hädaohtlik vallamajja minna. Tulime sealt täna veel õnnekohe, hea, et pokri ei pistetud."

Ta jutustas Hindreku loost.

Kui selle üle küllalt oli räägitud, jätkas ta:

„Varsti töörahvas valib oma nõukogu ja meie — kas me neid siis paluma ja manguma peame: andke ikka meile ometi mõnigi kohake! Las valivad ja valitsevad!"

Ta seletas nüüd pikemalt uue valitsuse eeskirju töörahva saadikute nõukogu valimistest.

Vana Rein kuulas süngelt, hõõrus peoga põske, vangutas pead ja tõmbus varsti oma tuppa.

„Sinu venda Kaarlit visatakse mulle ka mitmendat korda nõukogus juba ninale," ütles Ants Almaga kahekesi jäädes etteheitvalt.

„Mis see neile korda läheb?" küsis Alma sunnitud ükskõiksusega.

„Kuidas? Mis see neile korda läheb? Eks tema ole ju nüüd ka Tallinnas suur ülevõtja ja uue „valitsuse" tugi!" rääkis Ants pahandades.

Alma süda lõi külmaks.

„Iga kodanik peab olema valitsuse tugi," vastas ta mehe otsa vaatamata. „Kaarel on valitsuse tugi."

„Aga missuguse valitsuse tugi?!" hüüdis Ants juba ärritatult.

„Mitu valitsust siis riigis võib olla? Eks ikka üks!" vaidles Alma tõrksalt.

„Aga mina ütlen, et praegu valitsust ei olegi!" kurjustas Ants. „See ei ole ometi valitsus, kes praegu Peterburis jändab! Ja Kaarel jändab Tallinnas!"

„Kui sa mind võtsid, siis oleksid pidanud tingimuseks seadma, et mul tuleb oma vendade eest vastutada," ütles nüüd Alma ka ärritatult. Aga kohe sundis ta enese rahulikuks, teades, et iga ärritus on nüüd kahjulik.

Ants ei vastanud, ohkas ainult rängasti, nagu kahetsedes suurt eksisammu.

Valla töörahva saadikute valimised langesid pimedale ajale, kui juba varsti pärast keskpäeva hakkas hämarduma, kui aina sadas või udutas ja talutänavad ning külavaheteed olid läbipääsmatud.

Peremehed suhtusid valimistesse kahjurõõmsalt: neil pole valimisõigust — seda parem, pole tarvis ennast vaevata. Las sampsib töörahvas: sulased, tüdrukud, saunikud, popsnikud, kantnikud ja moonakad, las kulutavad oma jalatseid ja suud!

„Las lähevad lõhkise küna juurde!" parastas Loo Ants. „Las lähevad suurt saama ja jämedat jagama, küllap varsti on peenike peos! Ja siis joostakse jälle selle neetud „hallparuni" juurde, et ta laenaks naela jahu nälja kustutuseks! Aga meiegi oleme midagi õppinud — paneme aidaukse ja südame lukku!"

Kõige hoolsamalt tegi valimisteks kihutust puusepp Jakob; pilkases pimedaski liikus ta mööda poriseid teid ja tänavaid, säärsaapad põlvini porised, riidedki sagedasti läbimärjad. Hommikul tegi ta oma väikese hurtsiku tagatoas kruupingi juures puutööd: valmistas tellimise peale lihtsat mööblit — laudu, toole, pinke, riiuleid, voodeid, ka anumaid, kirvevarsi, noapäid jms. Söönud siis vana kõbukese ema valmistatud lihtsat keskhommikut, mis oli ühtlasi ka lõuna, tõmbas ta poolpeetud palitu selga, vajutas vana soni oma hõredatele kulukarva juustele, silus korraks pleekinud lühikesi teravaotsalisi kihve ülahuulel, võttis tugeva kühmliku kadakakepi kätte ja läks kihutust tegema, oma, see tähendab enamlaste nimekirja heaks. Tema tüse keskmist kasvu kogu, tuuldunud kindlajooneline kõhn nägu hallide, tähelepanelikult, kartmatult vaatavate silmadega ja kinnise ilmega äratas peremeesteski lugupidamist, kuigi mitte sõbralikku suhtumist. Kui ta ei kohanud tööinimesi õues, talitustel, siis küsis ta peremehelt või perenaiselt luba rääkida nendega toas.

Tema lihtsasõnaline, kuivavõitu kihutus äratas usaldust. Nagu riigivalitsus pealinnas on töörahva käes, nii peab ka igas vallas töörahvas kogu asjaajamise enese

kätte võtma, see sai tema sõnade järgi igaühele enesestmõistetavaks. Sotsiaaldemokraadid ei raatsi või ei julge kogu võimu töörahva kätte võtta, ei tõmba selget joont töörahva ja kodanluse vahele. Mõisa ülevõtmist näiteks nad kardavad, soovitavad edasi lükata . . . Iga neile antud hääl on maha visatud.

Nii seletas ta ilusaid, suuri sõnu tegemata.

Kehvikute hurtsikutes peatudes oli tal mahti pikemalt ja üksikasjalisemalt oma programmist rääkida, milles olid ka üsna igapäevased ülesanded, nagu toiduainete kontroll, kütte ja petrooleumi muretsemine jne.

Kuhu ta ise ei jõudnud minna, sinna saatis mõne oma usaldusväärse seltsimehe, nagu olid kantnik Tohver või Hundisauna Mihkel, alati kindlad töörahva huvide eest seisjad. Saatis mõnda kohta isegi poemehe, kes hoidus enamlaste poole ja rääkis nende kasuks, kuigi polnud iseloomult kindel.

Sotsiaaldemokraatidel oli oma nimekiri, Ottoga eesotsas, Otto koostatud. Aga see suurt kasvu näiliselt üsna mehine mees oli liiaks loid, et võistelda kihutustöös puusepaga. Otto küsis peremehelt hobuse (see lubati tasu eest) ja logistas siis mööda poriseid teid õhtuti mõnda tallu, kus lootis leida teenijate poolt lahket vastuvõttu. Sõitis ka kehvikute hurtsikute ette, läks sisse, ajas mõnusat juttu ja soovitas hääletada oma nimekirja poolt. Peamiselt saatis ta aga oma lähemaid tuttavaid sulasmehi (kellega oli tutvunud simmanitel) kihutustööle. Väga agarad nad polnud, ei ka küllalt teadlikud poliitikast.

Sotsiaalrevolutsionääre oli vallas koguni vähe. Ottol oli kerge neid meelitada oma nimekirja poole, andes neile seal ühe koha.

Mindi siis valimistele esimeste külmade ajal — pühapäeval, kui teed olid küll kuivad, aga konarlikud. Hakati käima vallamajas juba hommikust saadik — nii oli seda iseäranis puusepp südamele pannud. Kogu päev liikus teedel jalarahvast, noori, üsna kabedalt kaetud, vanemaid kehvemais riideis, nii mõnelgi juba kühm seljas, samm tönts. Õhtul kella üheksaks oli üle kuuekümne protsendi valijaist nimekirja kasti lasknud. Sellega võidi rahul olla.

Häälte lugemine algas veel samal õhtul ja Hilda, kes kogu päev oli valimiskasti juures istunud, tõi koju tulles Loole juba teate, et enamlaste nimestik (milles oli temagi nimi) saanud absoluutse enamuse. Ta rääkis sellest õhinal kui hiilgavast võidust.

Kui ta oli peretuppa läinud, peremees, Ants ja Alma kolmekesi võõrastetuppa jäänud — Oskar ei olnud kodus —, vaikiti tükk aega, siis lausus Ants muiates:

„Nüüd on siis äärmuseni mindud. Nüüd võib oodata, et algab tagasivalgumine."

„Tagasi? Kuhu?" küsis Rein, kes aeglaselt tuba mööda edasi-tagasi kõndis.

„Tagasi kodanluse rüppe, kust ülemeelikult välja tormatud," vastas Ants kahjurõõmsalt. „Küllap tullakse tagasi ja palutakse: andke meile tööd, andke leiba, andke peavarju." Ja siis otse ähvardavalt: „Aga siis tuleb nende kõigiga hoopis teist keelt kõnelda, hoopis teist keelt!"

Nii karmilt, nii ähvardavalt, nii kalgilt polnud Alma veel kuulnud oma meest rääkivat. Küllap hakkab Ants siis temagagi, töörahva poolehoidjaga, hoopis teist keelt kõnelema. Ja vanaperenaine, see kõrk ja tige eit, kuidas siis veel see oma endise karjusega kõneleb!

Asjata katsus ta mehe kõrval unetult lebades kujutleda, kuidas see tagasivalgumine enamluse juurest peaks algama.

XXI

Kuna vallamajas uus nõukogu, töörahva saadikute nõukogu, esimeheks valitud puusepp Jakobi juhatusel agaralt tegevusse astus, kolmeliikmelise täitevkomitee ja viieliikmelise maakomitee valis, kes kohe mõisa ülevõtmisele asus, toodi Lool suure rutuga kangasteljed peretuppa ja vanaperenaisel tuli nüüd paratamatult Almaga nõu pidada. Ise oskas ta küll kududa, aga peent voodivaipa mitmeteistkümne niiega ei julgenud ta ette võtta. Oskari vaibad pidid aga olema peened värvide, vöötide ja kirjade poolest, seda oli vanaperenaine Hildale öelnud, Alma aga teadis seda nõuet ütlematagi.

Tuli linnagi sõita ühes vanaperenaise ja Antsuga, tuli

sel puhul isegi vanaperenaise õe poole minna. Sellest õest, tema mehest ja nende elamise toredusest oli Alma palju kuulnud. Lool nad ei käinud, Reinuga polnud neil juba ammu head läbisaamist. Teda oli linnas nimetatud prostoi matsiks, kes ei märka oma majja muretseda suurt peeglit ega sohvatki. Aga ise aupärast vallavanem!

Seda Rein ei unustanud.

Perenaise õel ja õemehel oli aguli ning kesklinna piiril kolm puumaja, kaks kahekordset, pikad ja igavad kui kasarmud, kolmandal katusekambrid kolmanda korra asemel ja mingi kohmakas tornikenegi keskel. Sellesse majja viiski vanaperenaine oma minia, ja nagu too varsti märkas, nimelt selleks, et teda õe elu toredusega hämmastada.

Ants sinna ei läinud, ajas hobuse kuhugi sissesõiduhoovi. Vanaperenaine läks Alma seltsis jala õe poole.

Eeskojas võttis neid punase, tursunud näoga tüdruk vastu ja sellelt küsis vanaperenaine peenemat kõneviisi kuulda lastes: „Kas prouad magavad veel? Kas härrad juba välja läksivad?" Teenija vastas niisama peenelt: „Prouad tõusivad üles ja joovad kohvi, aga härrad pidivad täna vara välja minema."

Uudishimu oli sundinud prouagi kohvilauast tõusma ja ta piilus praokil ukse vahelt eeskotta. Siis tõmbas ta ukse lahti ja asetas end oma roosas hommikukleidis laialt piitade vahele. „Noh, see ju sina, Emma!" hüüdis ta ja jätkas suus saiapuru matsutamist. Siis ujus ta edasi, pani käed õe piha ümber ja suudles teda latsudes põsile. Ta oli Loo vanaperenaise laadi, aga madalam, paksem ja jalad ning käed töntsimad.

„Võtsin minia kaasa," ütles Loo vanaperenaine nagu end vabandades ja vallandas end õe abil rätikuist ja kasukast.

„Ah, see ongi see ... Nojah, mis siis, inimene saab ka linna näha! Võtku aga riided ära!" rääkis proua.

Varnas rippus plüüš- ja karakullpalituid, vanaperenaine küsis üleolevalt, vist et neile Alma tähelepanu juhtida: „On sul's kõik siin?"

„Oh ei, eks paremad asjad ole ikka kapis, kes siin võib pidada!"

„Iseenesest mõista, et paremad kapis," rõhutas vanaperenaine, et minia kuuleks.

Mindi saali ja vanaperenaine komistas paksule vaibale.

„Jalad jäävad ka tömbiks," ütles ta vabanduseks.

„Mul samuti," vastas õde, „aina valutavad öösiti. Ikka see kiht, nagu tohter ütleb. Käsib lihasöömise maha jätta, aga mis ma siis veel söön! Oma nael liha päeva kohta kulub ikka mulle ära, siis juba tunned, et süda on kindel!"

Vanaperenaine laskus tumepunasele pehmele sohvale, Alma — sama värvi toolile, kartes ise, et selle peenest mustaks värvitud nikerdusest midagi lahti murrab. Akende vahel oli suur peegel, maast laeni, vägeva pealiskrooniga. Oli klavergi ja paar riiulit tuhande pisiasjaga. Seinal rippus kõrvu kaks kuldraamis suurendatud päevapilti, teine vanaperenaise õde, teine vist tema mees.

Alma jäeti kõnelusest täiesti kõrvale, õed istusid sohval, käed rinde all risti, paksud sõrmed vaheliti, ja puistasid südant teineteisele, kõige enam kurtes punaste pärast.

Siis tuli linnaproual korraga meelde, et tarvis minna kohvi jooma, enne kui see hoopis jahtub. Ta ajas enese jalule ja ütles Alma poole vaatamata:

„Eks tulgu siis tema kah."

Vanaperenaine oli siiski lahkem ja lausus Alma poole pöördudes:

„Tule siis pealegi sina kah, joome tassi kohvi, mis õde pakub!"

Alma läks neile järele söögituppa, kus suurel laual peale kohvikannu ja tasside oli veel mune, võid, hulk lõikeid sinki, mingit külma praadi, kilu ja sprotte.

„Mina armastan ikka hommikul midagi soolast kohvi alla võtta, siis on süda terveks päevaks kindel," seletas proua, pakkus õele praadi ja ütles lahkemaks minnes Almale: „Eks võtku siis tema kah."

Lauda tuli nüüd ka noor preili, keda proua Alliks hüüdis. Sel olid juuksed eest lühikeseks lõigatud ja rippusid kulmudeni. Põsed õhetasid noorusest ja tervisest. Ka muidu oli ta lopsakas ja tugev, Arumäe tõugu.

Aga kõrkust ei olnud temas märgata, andis Almalegi kätt ja silmitses teda sõbralikult. Kuulas kohvi juues ema ja tädi juttu ning hüüdis vahel sekka: „Oh issand!"

„Lõpetas kevadel kooli," seletas proua oma õele. „Nüüd kaebab, et igav. Tahaks kuhugi teenistusse minna, aga kas tal häda minna! Jumalale tänu, meil kodu leiba on. Ja tahad sa lasta teda ei tea kelle hulka! Kodu ikka oma silma all!"

„Oma silma all neh!" kiitis Loo vanaperenaine õe juttu.

Almal oli siin istuda raske: õhku vähe ja midagi rõhus, nii et hing kippus kinni jääma ja mingi toit ei maitsnud. Jõi siiski tassi kohvi ja lausus siis end kokku võttes:

„Teil siin pikemalt tarvis juttu ajada, õiendan senikaua linnas mõne asja ära ja tulen siis tagasi."

„Võib ka nii," arvas vanaperenaine, „aga lõngad ostame ikka üheskoos."

Lepiti siis kokku, kus kohtutakse, ja Alma soovis prouale ja tütrele kätt andmata head päeva.

Tuli uulitsale, hingas mõne korra sügavalt ja kõndis kohe sissesõiduhoovi, kus seisis hobune.

Otsis siin karsist heinte seest väikese kompsu, mille Hilda sinna juba eile õhtul oli peitnud, ja läks nüüd kauge aguli suunas. Punakaartlasi tuli vastu üksikult ja salgas, asjalik ja iseteadev ilme näol. Alma vaatles neid huviga ja katsus aimata, mis nad küll korda saata võiksid. Kas mõistavad nemad, need kohmakais tööliseriideis mehed, tuuldunud ja habetunud nägudega, — kas mõistavad nemad uue, parema ja õiglasema korra luua? Või pekstakse ja tapetakse neid jälle samuti kui viiendal? Kas ka Kaarel käib nagu need, püss õlal, tööliseriided seljas, ja kuulutab pilgugagi kodanlastele kadu? Või peab ta niisugustele aina kõnesid ja juhatab, kuidas kõike üle võtta? Missugused nende juhid ka peaksid olema? Ants ütles hiljuti põlglikult: „Pole neil ühtki meest, kes meie Jaanile rinnunigi ulatuks!" Aga ometi ei julge see Jaan enam lehes kirjutadagi, mis ta arvab, nagu Hilda veel eile ütles: „Hirm teisel nahas või koguni ära putkanud!"

Alma oli ise kitsas Hurma kambrikeses vendade ja

õe seltsis talvel ruumi ja õhu puudust kannatanud, oli vaesust tunda saanud, aga ei hakanud ometi viletsust armastama. Ta ei armastanud ega jumaldanud puudust ja viletsust, pidas neid samasuguseks paheks kui haigustki. Pidas neid paheks, mille eest pole tarvis tänada jumalat, millest tarvis pääseda kui jumalanuhtlusest, kõike jõudu kokku võttes, ja mida tarvis maailmast hävitada. Ime, et neid on nõnda kaua sallinud targadki inimesed, iseäranis aga kirikumehed! Viletsuse kaotamiseks ei taha nad sõrmegi liigutada, aina trööstivad, et see on jumala rist ja sellepärast seda tuleb kanda kannatlikult! Kas siis tõesti need töömehe-riides ja vist ka niisama vähe haritud kui töömehed, — kas siis tõesti need on esimestena aru saanud, et viletsus tarvis kaotada maailmast ja kuidas seda teha?!

Alma vaatas majakeste küljes ja õueväravail numbreid. Pistandist ja laudadest aiad olid siin samblast ning niiskest hallitusest rohekashallid ja viltu vajunud, majad madalad ja längakil, mõne katuse serva küündis katsuma käega. Kõnniteel komberdas kössivajunud vanakesi, väraval seisis mõni küürus eit ja vahtis ammuli sui möödaminejat.

Alma läks viimaks kääksuva jalgvärava kaudu porisele õuele. Madalast kuurist silmitsesid teda mitu naist, mõned poisikesed jooksid palja jalu katkiste riiete hilbendades ja pika karvaga vilets koerarakk lähenes tigedalt klähvides.

Tuli laskuda mõni aste madalamale ja käänduda pimedasse käiku. Kobades otsis Alma ukse ja astus koputamata sisse. Sõtse küürutas pesunõu kohal ja küüris kärmesti valge saasta pritsides; küürakas poiss istus jaluli toolil ja nokitses midagi, nelja-aastane tütar oli käpakil põrandal ja seadis laastusid riita. Õhk oli väikeses madalas ruumis niiske, umbne ja lehkjas.

Sõtse ajas enese sirgu, kõhetu ja näost sinakas, juuksed hõredad, paar ilusat pikka hammast paljastusid naeratuse juures; käsi, mille ta põlle külge kuivatas ja Almale sirutas, oli nagu koolnu luustik.

„Oleks rohkem toonud, aga kartsin punakaarti," ütles Alma kompsukesi lauale pannes. Ulatas siis Hilda saadetud raha sõtsele ja laskus laua äärde aukliku põh-

jaga toolile, meelitas tütarlapse enese sülle ja haris kõige esiti selle ninaalust.

Akna peal lillepottide vahel oli kulunud nurkadega piibel ja selle peal lauluraamat — sõtse oli jumalakartlik. Sealsamas voodipäitsi najal seisis täägiga püss. Alma otse võpatas seda silmates. „Kes siin sõjameheks hakanud?" küsis ta naeratada katsudes.

„Eks poiss ikka," vastas sõtse. „Olen küll teist jumalasõnaga ja kõikemoodi manitsenud, aga ta muudkui jookseb püssi ja volbriga ümber. Ise alles poisike, ei ole veel leeriski käinud, küürakas ja lonkab, aga tahab punakaartlaseks saada ja sõdida!"

„Ega see tsaariaegne sõjavägi ole," vastas kõhn ja peente näojoontega, kinnise kibestunud ilmega poiss, „kus aina paraadisid peeti. Sinna ma ei sobi. Aga võitluses võin kaasa lüüa, kui see tarvilik. Käsikähmlus on mulle raske. Aga tulirelvaga võin korralikku tööd teha."

See oli öeldud rahulikult, kindla sõnaga, nagu oleks jutt õpitud käsitööst.

„Nii noor ja juba nii sõjakas," ütles Alma sõbralikult noomides.

„Jah, mis parata!" vastas poiss pilkavalt, revolvritoru silitades. „Praegune aeg ei lase nekrutiealiseks saada, et siis äkki sõjakaks muutuda."

„Esiotsa ajame nüüd kuidagi läbi," seletas sõtse. „Poiss tõi karjasepalga, vanem tütar, see üheteistkümne-aastane, niisamuti. Ainult riiet ei jõua teistele kuidagi muretseda, kõik kulub selleks, et hinge sees hoida. Minu tervis ei kanna enam pesupäevi teha — lödistan veel hädavaevalt kodu, mis tuuakse, nõndapalju kui jõuan. Tütar käib koolis, tahab õppida, aina kiidetakse teist."

„Nagu mina ei tahtnud õppida!" lõikas poiss vahele.

„Paljugi mis vaene inimene tahab!" ohkas sõtse.

„Nüüd see töörahva valitsus seab ehk asjad paremini," lohutas Alma. Ta vaatas aknal kiduraid, poolkoltunud lehtedega „viladendreid" ning „vukse" ja meelde tulid tal poemehe sõnad ühiskondlikust ülekohtust: „Seda mõistab iga vana nainegi, et potilillele vaja värsket mulda, igapäevast niisutamist värske

veega, parajat soojust ja päikesepaistet, aga inimeselapsele ei pea koolitatud kirikhärradki korralikku toitu, puhast eluruumi ja küllaldast puhkust tarvilikuks. Üle Euroopa ja kaugemalgi kostab härraste sõnakuulelikkude koerte ulumine: kui rängem rist, siis lähem taevas! Järelikult: rõõmustagem ja olgem üpris väga rõõmsad, et on vaesust, viletsust, nälga ja taude! Nende vitstega peksab jumal lambaid oma taevasesse karjaaeda. Ja teeb selle juures veel näo, et ta neid, kurat võtku, et ta neid lambaid armastab."

Jah, poemehel on õigus kiruda.

Alma tõusis istmelt ja tegi minekut. Ta peaks olema niisama punane kui Hilda, Kaarel või see vigane poiss, kes innuga oma armsat relva puhastab.

„Sa nüüd seal perenaine, jumal andis õnne!" ütles sõtse.

„Mis perenaine ma olen! Enne käib veel tuhat tuult mu talla alt läbi, kui selleks saan!" vastas Alma.

„Eks ta ole talukohal ikkagi peavari, ihukate ja toit kindel. Sina võid aina jumalat tänada," ohkas sõtse.

„Keda aga jumal armastab, sellele annab ta kõike liiga napilt, nagu sulle," ütles Alma, et sõtset natuke kiusata. „Tervisegi võtab ära!"

„Sisse on kukkunud ema oma jumalakartusega põhjalikult," ütles vigane poiss. „Nüüd peame ise endid aitama — selle abil." Ta tõstis revolvri.

Alma tuli uulitsale, peas jälle segi kõik mõisted heast ja kurjast, jumala armust ja hirmust. Aga nüüd ei tohiks tal need mõisted enam segi olla. Oma lapsele tahab ta juba nüüd selgesti öelda, kus on õigus, kus ülekohus ja kuidas seda ülekohut maailmast hävitada.

Käidi siis poes lõngu ostmas ja vanaperenaine ruttas komberdades veel Arumäe advokaadist poja poole.

Teel kodu poole, juba üsna videvikus, jutustas ta vennapojast, keda nüüd Eesti polku olevat kutsutud, aga ta polevat nõus olnud, sest mis palka seal ikka loota. Hakkavat nüüd pidama päris advokaadiametit, mis toovat midagi sisse.

Teine, insenerist vennapoeg, olevat Peterburis kõrge teedeülem, hea koha peal.

„Ta on siis ka enamlaste teenistuses," ütles Alma.
„Kuidas: enamlaste teenistuses?" küsis vanaperenaine kõrgilt. „Ei lähe minu vennapoeg nende röövlite teenistusse!"
„Peterburis on enamlaste valitsus ja teed enamlaste käes," ütles Alma.
„Paljugi, et nende käes, aga minu vennapoeg niisugusi e i teeni!" kinnitas vanaperenaine.
Antski ei saanud siin emale vastu rääkimata jätta: „Ju ta nüüd ikka enamlaste käest palka võtab!"
Sõideti pimedas mõni tund sõnalausumata. Almal ei läinud meelest sõtse lehkava õhuga korter, tema viletsus ja küürakas poeg, kes tahab relvaga ülekohtu vastu võitlema hakata.

Valmistused pulmade vastu võtsid hoogu, sest jõuludeni ei olnud enam kui mõni nädal. Alma kudus hommikust õhtuni, aga söömaajal ja õhtul hilja oma toas kuulis ta aina kõnelusi, mis pulmadesse puutusid. Mõnikord läks tal meel sellepärast üsna nukraks, võib-olla ka kadedaks: minulgi on midagi oodata, aga see näib nüüd täiesti ununevat! On vaid juttu Oskarist ja Sennist, ainult nemad on veel midagi!
Kade olla tal siiski ei tarvitsenud: ei näinud lähenevaist pulmadest rõõmu tundvat ei Ants, Rein, vanaperenaine ega isegi Oskar. Pulmi oodati kui paratamatut sündmust, oodati salamurega, rahutuse ja varjatud häbitundega, Rein isegi varjamatu pahameelega. Hilda teadis Almale kõnelda, et Senni ajad ei olevat tõesti enam kaugel, et küünlapäevaks olgu muudkui hällivibu valmis. Ega see teistelegi võinud olla teadmata.
Peeti õhtuti võõrastetoas meeste vahel aru, kunas tappa see või teine sulusiga, kunas linnas tellitud mööbel koju tuua, kuidas vilja hoida normivõtmiste eest, sest pulmad nõuavad rohkesti leiba ja saia, sigugi tuleb nuumata viljaga, otri tarvis õlle jaoks . . .
„Ei ole tõesti naljaasi niisugusel ajal vähegi korralikult mõndakümmet inimest toita ja joota!" ohkas Ants.
Sellega puudutati tähtsat küsimust, millest juba varemgi mitmel korral oli kõnet: keda kutsuda, keda

kutsumata jätta, kui suur võiks pulmaliste üldine arv olla, kui suur laar õlut ajada?

Teistel aegadel ja mõrsja harilikku olukorra juures oleks pulmad peetud muidugi täies ulatuses, nagu see vallavanema pojale kohane. Igatahes mitte nii tagasihoidlikud nagu Antsu pulmad kevadel. Ants kosis oma teenija, Oskar aga peretütre, „seisuse kohaselt", nagu vanaperenaist kuuldi ütlevat. Aga ei tihanud Oskargi nõuda, et kõik valla jõukamad ja tähtsamad kutsutaks. Tõrjus ise tagasi paljude kutsumise, kes kuulu järgi olid tema või Senni kohta pilgates midagi öelnud.

Vahastu Hindreku, peremeeste vahva eesvõitleja, oleks Oskar tingimata kutsunud, aga teati, et tribunal oli ta kolmeks kuuks türmi mõistnud ja et ta praegu „istub".

Pikalt peatuti Arumäe omade juures. Perenaise seisukoht oli juba mitmel korral saanud kuuldavaks: vend peab tulema naise ja kõigi lastega, isegi insenerist pojale Peterburi tuleb saata kutse. Ainult Mihkel, kes oli oma isaga protsessinud, see häbematu inimene, võib jääda kutsumata.

Aga Rein ja Ants avaldasid oma seisukoha järgmiselt: mis puutub neisse naabriperemehe tüli oma pojaga! Ühed sugulased kõik! Kui juba kutsuda, siis kõik! Tundku nad üksteist või mitte!

Alma sai aru, et Rein ja Ants tunneksid väikest kahjurõõmu, kui Arumäe vana pulmas oma Mihklist pojaga vastastikku põrnitseksid. Kõigile teeks see nalja ja annaks mõneks ajaks jahvatuseks ainet.

Isegi oma vennale ja selle naisele „Samaariamaale" (Samaarasse) laskis vanaperenaine Oskaril saata kirja ja kutse. Muidugi, sealt ei saa niisugusel segasel ajal keegi tulla, aga kirjutama peab ja ütlema, et Senni on peretütar kiriku lähedalt, viisakas ja jõukas neiu, haritud ka küllalt.

Hingekarjane, kes oma lammastest sugugi polnud armastatud, sest et ta neid kõvasti ja sagedasti niita armastas, oli oma karja sinnapaika jätnud ja kõige perega linna pagenud. Nüüd tekkis küsimus, keda laulatama kutsuda. Kohale oli jäänud vana köster, kes oli seni ristinud, matnud ja paari pannud ainult puru-

vaeseid. See ei mahtunud Oskari hingesse, ei mahtunud põrmugi, et nüüd see vanadusest tobe kõbuke teda, vallavanema poega, jõuka peretütrega laulataks. Sellest haarataks kohe kinni ja seletataks asja nii, et näe, korralik õpetaja ei tahtnud „niisuguses" seisukorras mõrsjat üldse laulatada, sellepärast tuli leppida tobeda köstriga.

Seda kartust ei avaldanud Oskar muidugi mitme inimese, veel vähem Alma kuuldes. Seda oli ta rääkinud ainult emale, kuid sealt tuli see Reinu ja Antsu kaudu miniagi kõrvu.

Oskari pealekäimisel otsustati viimaks linnast tuua kirikuõpetaja kohale, maksku mis maksab. Küllap seal mõni ikka leidub, kes hea tasu eest on valmis sõitu tegema. Seda enam, et neil kirikutes praegu on vähe tegemist, et nad punaste poolt on nii põlatud ja taga aetud, et neid keegi palju ei tarvitagi. Näe, ajalehtedes on sõnumeid, et mitmed hingekarjased olevat juba vangistatud.

Viina hankimise lähedalt „vabrikust" võttis Oskar enese hooleks, lubas aga enne tuua proovi, et sel kohalikul eluveel viimaks „hanža" maiku poleks. Puhas ja läbipaistev peab ta olema nagu kroonu „atsissin" ja maitsma ka samuti. Rohkesti peab teda olema, nii et igaüks enese täis võib juua.

Õlut oskas siin ainult vana Rein ajada, aga tema ei pidanud seisusekohaseks niisugust tööd veel vanas põlves enese peale võtta. Leitagu mõni teine, mõni kõrvaline, kehvik või saunik! Muidugi, „viinavabriku" peremees ja vennad mõistavad seda tööd, aga neid ei tahetud: pistavad nina liiga sügavale Loo asjadesse ja laiutavad siis purjus peaga üle valla! Õlletegijaid on ju ümberkaudu maata-inimeste hulgas küllalt, kuid enamasti kõik vusserdajad. Oskar tahtis aga niisugust peent kesvavett, et Arumäe saksadki nina ei tarvitseks kärsutada. Peab olema kui eht pilsener.

Kõige paremat pidi pruulima laulik Manase Vidrik, aga ega tedagi hea ole nii lähedale lasta. Teeb õlle, jääb siis juba pulma ka, sest kuidas sa ajad ta minema! Teeb veel ei tea missuguse lorilaulu! Seda enam, et Sennist pole raske nalja heita.

Jäädi siiski peatuma Vidriku juurde ja arvati teda hea sööda ja jooduga ning viisaka vaevatasuga hoida sõbralikuna.

Oskaril oli varsti koos kirjalik nimestik kutsutavaist, kelle arv ulatus kaugelt üle poolesaja, hoolimata paljudest kõrvalejäetuist. Ta luges selle nimestiku kord võõrastetoas Antsule ja Reinule ette — ema oli seda näinud juba enne, temaga arutas Oskar kõik asjad enne —, aga oma isa nime ei kuulnud Alma kutsutavate hulgas, rääkimata Lindast. Muidugi, isa pole mõni pulmakära, söömingute ja joomingute armastaja, kuid viisakuse pärast võidaks teda siiski kutsuda, arvas Alma. Ja kutsutakski, kui ta oleks mõni peremees. Vist ei jäänud see Antsulegi tähele panemata, et oli unustatud tema naise isa, sest paari päeva pärast ütles ta lohutades Almale:

„Lasin võtta sinu isa ja õetütre ka, enesestki mõista, kutsutute kirja."

„Egas sina kutsuja ole, et seda teha lasid!" vastas Alma laitvalt. „Või on mu isal Lindaga häda pulma tulla?"

„Miks ei ole mina kutsuja!" vastas Ants peaaegu kurjalt. „Pulmad tehakse Loo koha poolt, ja esialgu otsustame mina ja isa siin kõik asjad! Isa ei lubaks aga kõneldagi, et sinu isa kutsumata jääb."

„Aga su ema?"

„Ah mu ema või?!... Eks tema kutsu Arumäe ja linnasaksu, „Samaariamaa" rahvast veel pealekauba... Tüdinud olen sellest kahepaiksest virelusest! Olen nagu peremees ja ei ole ka! Kaua see küll peaks kestma!"

Sekka arutlustele eelolevast perekonnasündmusest kostsid teated lähemast ja kaugemast poliitilisest ja ühiskondlikust heitlusest.

Loeti ajalehtedest ülevõtmistest, protestidest, meeleavaldustest, üleskutsetest, läbiotsimistest, vangistustest, loeti ja peeti arutlusi ning kurtmisi ülearuseks.

Välised sündmused oleksid Almal ehk ühes pulmade valmistusega enam meeles seisnud, kui mitte need valud sees poleks aeg-ajalt muret tekitanud. Ta kan-

natas neid küll südilt, aga südames tärkas hirm, mida ei suutnud peletada. Õde suri lapsevoodis, kas ei või tema enesega samuti juhtuda! Ta põlgab surmahirmu, ei mõista seda õieti tunda, varem või hiljem tuleb sellest ikkagi läbi minna, ja kui see ka kole on, maksab sellepärast siis kuus-seitse kuud enne lõdiseda! Aga laps! Mis saab lapsest, kui tema sureb! Ei ole tal tädigi, nagu ta ise on Lindale! Laps jääks siis vanaperenaise hooleks, kes teda kui Hurma popsi võsu võib-olla jalaga tõukab! Või kasvatab üles ega ütlegi, kes oli ema, kes oli vanaisa, kes sugulased!

Lapse saatuse pärast värises ta, kui valud läbistasid keha, ega tihanud oma hirmu peletada. See oleks olnud kui ükskõiksus, kui hoolimatus oma lapse vastu.

Ei lausunud sõnagi oma kartustest Antsule, ainult Hildale, kui see teda nägi karja talitades kord tuikuvat ja kahvatuvat, vastas naeratades sõbralikule pärimisele:

„Küll saad kord ise kõike tunda! Ei pääse enamlanegi sellest mööda."

Hilda kurtis oma seisukorda:

„Meie peame oma asja ka kuidagi ühele poole viima," ütles ta.

„Missuguse asja?" küsis Alma.

„Poemehega ikka."

„Ah nii! ... Aga misuke see „ühele poole" siis oleks?"

„Eit talle lahutust ei anna ... Peame või ära minema siit maalt. Missugused metsikud seadused veel maksmas: teine võib sind kui koera ahelas hoida!"

Selle kõvasüdamelise Hildagi silmad läksid niiskeks, kas viha või kurbuse pärast. Aga Alma ei mõistnud teda millegagi lohutada.

„Hakkaksime ühes poemehega elama, siis karistataks meid kui kurjategijaid," kurtis sõtsetütar. „Mis eest? Mille pärast?! Et me teineteist armastame! Aga nemad võivad ühes elada ja peavad ühes elama, sest poenaine tahab nõnda! Maksab mehele palka, et ta oma kohuseid täidaks. Maksab ka siis palka, kui see oma kohust ei täida! Aga lahti ei lase! See on „püha" abielu!" pahandas Hilda abitus vihas.

Ants rääkis tõsise murega pulmadest, arvutades õhtuti oma toas, kui palju nendeks vilja kulub. Ei ole endal nõnda palju rukist, nisu ega otri, et leiba, saia ja õlut poolesajale inimesele mõneks päevaks jätkuks. Tuleks osta — aga kellelt, kust? Tema on alati maatameestele andnud, küll raha eest, küll võlgu, aga kui ta nüüd öelnud toitluskomitee liikmetele, et mõisast leitud ja rekvireeritud viljast mõned vakad enesele tahaks, raha eest muidugi, mitte ilma ega võlgu, siis naerdud talle vastuseks. Rogosi Andres lausunud veel irvitades: „Ega te mõni soldati lesk pole! Meie jagame ainult neile ja teistele vallavaestele!" Ja teine komiteeliige, ka maatamees, lisanud omalt poolt: „Niisugust seadust ei ole, et endised vallavanemad võiks nõuda pensioni rahas või moonas!"

Ants kõneles sellest ja vaatas muiates Alma otsa, nagu tahaks öelda: „Kas sa ikka veel töörahva ja maata-inimeste poole hoiad? Kas sa ikka veel ei taipa, kellel praeguses segaduses õigus?"

„Südame teevad külmaks," rääkis ta juba lausa ähvardavalt. „Tulgu veel edaspidi suvepäevade peale vilja, jahu, tangu või liha võlgu nuruma — küllap ma neilegi siis paraja sõna leian, et tühjalt minema saata! Kuidas sina mulle, nõnda mina sulle!"

„Kui nende valitsus jääb, ega siis neil pole tarviski enam peremeeste käest mangumas käia," ütles Alma silmi tõstmata.

„Kas sa siis tõesti usud, et niisugune kord ja nende valitsus v õ i b jääda?" küsis Ants imestades.

„Võib siiski olla, et senised ajad enam tagasi ei tule," lausus Alma. Ants laskus käsipõsakile oma kirjutuslaua ääres, vahtis enese ette ja ütles siis päris tõsiselt:

„Sa peaksid ükskord ometi kindla seisukoha võtma, kas oled peremeeste või nende teiste poolt. Praegusel ajal ei saa teisiti. Nagu kaks vaenulikku väge seisavad vastastikku, vahe peal keegi olla ei tohi."

„Pean ma siis selle teise poole vastu lausa vaenulik olema?" küsis Alma ja heitis valju pilgu oma mehele.

„Sõbralik olla ometi ka ei või!"

„Ütleme, ma oleksin peremeeste poolt, neile sõbralik," rääkis Alma rahulikult ja kindlalt. „Pean ma siis

oma isa ja Linda vastu ka vaenulik olema? Sellepärast, et neil pole oma talu? Või Arumäe Rita vastu, kes mu ainuke sõber maailmas?!"

„Mis sa üksikuid loed! Omaksed ja sõbrad jäta mängust välja!"

„Kas sina jätad?!" küsis Alma, laskis pea vajuda ja varjas pisaraid.

„Ära nüüd sellepärast nutma hakka," lohutas teda Ants. „Keegi ei taha sind sundida, ma aga niisama ütlesin... Sest sa näed isegi: elu läheb meil, peremeestel, peaaegu võimatuks."

„Aga kes küsis sellest, kui ta ka maata-inimestel seni võimatu oli!" vastas Alma läbi pisarate.

Vaibad olid kootud ja viimane nädal jõulude eel läks nii pinevas tegevuses, et polnud aega ajalehti lugeda ega korrutada suusõnalisi teateid lähematest sündmustest.

Ainult nii palju jäi Almale Antsu kõnelustest meelde, et poemees kui läbi ja läbi kirjaoskaja inimene kutsutud mõisarahva poolt komitee esimeheks, kes ülevõetud varandust pidi valitsema ja majapidamist jätkama. Poemees asuvat mõisa häärberisse. Teisedki moonakad kolinud häärberisse ja valitseja ruumi, misjuures naised mitu korda tülli läinud. Jagatavat kraami ja loomi, tassitavat mööblitükke laiali. Poemees korraldavat kommuunat, aga keegi ei viitsivat enam kätt ega jalga liigutada.

Nii kuulis Alma räägitavat.

Kaugemal, linnades, aina kodanlaste vangistamised, rahutused ja segadused ilmotsata!

Ants näis neist isegi nagu rõõmu tundvat. Korra ütleski ta juba: „Las käia! Mida halvem, seda parem."

XXII

Manase Vidrik tuli mitu päeva enne pühi kohale ja pani õlle hüüdma. Käis, pilk maas, puhmaskulmud silmadel, astus imelühikesi samme, rutates köögist aita, aidast sauna ja sealt kuivatushoonesse, mis oli auru täis; kuulas, mis temale öeldi, ei vastanud harilikult

midagi, jätkas vaikselt laulu ümisedes oma tõsise ülesande täitmist.

Hilda oli talt siiski juba mitmed salmid välja meelitanud ja luges neid nüüd peretoas või köögis, kui mõni kuulaja leidus:

Vahastu Hindrek, tuliäge,
ta sõimas kurjalt punast väge.
Sealsamas tema kinni püüti
ja kantnik Tohver läks tal küüti.

Siis puusepp Jakob vehkis takti
ja kirjutaja tegi akti:
et vaene pole varganägu,
kui pole teinud paha tegu.

Kuulajad muigasid, isegi Rein; ainult vanaperenaine urises omaette:

„Et jumalasõna-laulu suhu võtaks, seda ei ole! Kallid pühad lähedal!"

Kellelgi ei olnud aega sääraste asjade juures pikemalt peatuda; meestel ja naistel, iseäranis naistel, oli tuhat talitust, ja aeg näis lendavat mitmekordse kiirusega. Tõusti hommikul vara, ja varsti kostis köögist kolin, kõlin, solin, särin, mulin ja podin. Tubades aga pühiti, nühiti, kasiti, tuulutati, küüriti ja ehiti. Alma teadis enese vastutust: kui pole midagi korras kas tubades või söögilaual, siis paneb vanaperenaine ja ka pulmarahvas seda tema arvesse, öeldakse kohe: egas teenijatüdrukust kunagi õiget asja saa!

Meestel oli väljas nii palju õiendusi, et neid palju ei nähtudki. Tuli mitu puhku linnas käia. Oskar sõitis korra Puldrele ja tõi sealt muu hulgas kõrge peegli ja kummuti. Nõutati „vabrikust" viina ja käidi mõnd pulmalist veel uuesti kutsumas.

Õhtuti peeti aru, aga kõnelused olid katkendlikud, meeled rahutud. Rein kõndis tuba mööda, käed seljal, kärmemini kui muidu, vahetevahel lõuga hõõrudes. Kõneles vähe, vaikselt, aga kindlalt ja käskivalt, nagu väepealik suure lahingu eel. Almaga kord kahekesi võõrastetuppa jäädes ütles ta raskelt ja lühidalt ohates:

„Tulevad meelde enese pulmad... Kuidas neid sai oodatud!... On saanud rõõmu tunda... Aga kõik see kaob... Kõik kaob!" kordas ta ohates ja kõndis pikkamisi teise tuppa. Aga Alma mõistis, et nende väheste sõnade taga peituvad ühe inimese noorpõlve-mälestused.

Oskari toas seati linnast ja Puldrelt toodud mööbel paigale, ja vana pikk söögilaud, mis seinast seina ulatus, pidi siit jäävalt taganema, Oskari enese ja Hilda voodi samuti. Alma kavatses küll siia osa pulmalauda katta, aga Oskar küsis kõrgilt: „Minu toas, kus voodid, tahate rahva sööma panna?!"

„Minu ja Antsu toas on ka voodid," vastas Alma, sest hiljuti oli Ants sinna ka teise voodi toonud. „Perenaiseperemehe toas samuti."

„Olgu, aga oma tuppa meie kedagi sööma ei lase!" vastas Oskar.

Kaks uut poleeritud kasepuust voodit seati peretoa välimisse nurka, linnast toodud madratsid, tuliuued linad, padjad ja Alma kootud vaibad peale, roosa riidega sirm seati ette. Kõrge peegel seati sellele kohale, kus enne Hilda voodi oli, kummut väikese peegliga sinnasamasse kõrvale.

Raske oli painutatud seljatoega rohelise riidega kaetud sohvale ja kolmele sama laadi toolile aset leida. Aga Senni oli neid iseäranis kindlalt nõudnud. Vana Rein vaatles sohvat, vajutas käega vetruvat põhja ja vuhistas põlglikult ninaga, pigistas huuled kokku ja läks kärmesti eemale.

Ants aga ütles natuke hiljem Almale:

„Näed, kui toredasti vend oma naisega elama hakkab! Meie toas pole pooltki seda!"

„Senni ka peretütar," vastas Alma ja lisas vähe aja pärast: „Tal mõndagi kaasa tuua. Minul ei olnud midagi..."

Ants astus lähemale, silitas tema pead ja ütles lohutades:

„Ära nüüd minu sõnu nõnda mõista. Tahtsin ütelda, et see toredus on mulle vastumeelt. Kui mina oma naisega siin nõnda kehvalt võin elada, siis ei kõlbaks ka nooremal vennal laiutama hakata!"

Hildal leidus kõige enam teravaid pilkesõnu Oskari ja Senni toreduse kohta. Ta laskis neid sadada isegi köögis vanaperenaise kuuldes. Tema oli peretoast nüüd kõige voodiga lõplikult välja löödud, pidi sellepärast juba hoopis Loolt ära minema, aga jäi Antsu manitsusel veel pulmadeks. Magamiskohaks sai talle õlleajamiseks soojaks köetud kuivatusruum, kuhu osa pulmalisigi kavatseti magama saata. Pärast pulmi ja jõule lubas aga Hilda kohe minna ja nimelt mõisa — seda ütles ta küll ainult Almale. Seal pidi poemees kui uus „valitseja" talle nõutama eluruumi ja tööd.

„Siis hakkate seal päriselt abielu elama?" küsis Alma.

„Kui sa võisid sellega, kes sulle armas oli, ühte tuppa asuda, siis võin mina poemehega elada vähemalt ühe katuse all," vastas Hilda, ja ta häälest kuuldus teravuse asemel varjatud nutt. „Abieluks seda teie kodanline kupatis muidugi ei nimeta! Abielu, „püha" abielu on see, mis poe-eit oma mehega elab."

Rein lausus nii möödaminnes Almale:

„Sõitsin kiriku poolt pulmalisi kutsumast tulles ka Hurmale, ütlesin, et su isa ja Linda tuleksid juba jõululaupäeva õhtal siia, kui võimalik. Oleks mul ka, kellega juttu ajada. Meie, vanad, elame ju aina mälestustest. Kahekesi neid kergem elustada!"

„Kuidas aga teised selle peale vaatavad?" kahtles Alma.

„Olen siin ikka veel peremees. Ka pulmade ajal!" Rein ütles seda varjatud ärrituse ja tüdimusega.

Pimeda tulekul võtsid eluruumid piduliku ilme. Kõigis tubades põlesid lambid — õli oli linnast perenaise õemehelt hangitud. Valged linad laudadel, põrandad puhtad, õhus ebamäärased sõõrmeid kõditavad küpsetiste lõhnad. Nende hulka hoovas tulevase noorpaari toast isegi odekolonni hõngu.

Oskar käis kärsitult toast tuppa, peenelt riides, suitsev pabeross hambus, astus vahetevahel kööki ja õue, kuulatas, tuli jälle tagasi, seisatas oma toas — nüüd ütleski ta juba mõnda päeva: „minu tuba" — suure peegli ees, kohendas kraed ja sidet ning silus muidugi juba siledaid kesklaugust kahele poole soetud mustjaid juukseid. Ants katsus istuda ja lehte lugeda, aga sil-

mad ei püsinud paigal, juba vaatas ta ümber ja tõusis varsti, et korraldada midagi. Alma käis talitades köögi ja tubade vahet, täristas kapi juures taldrikute ja tassidega. Vana Rein peatus pea siin, pea seal, käed seljal, mõtted laokil. Vanaperenaine sammus oma raskeil jalul mõõdetud sammul tähtsalt läbi tubade, kõrvale vaatamata, aga käed unustas ta täna rinde all ristamata ja laskis nad kangelt rippuda.

Vahetevahel oli majas täiesti vaikne, kõik kuulatasid varjatud pinevuses, kuni väsisid ja keegi jälle mõne sõna lausus. Korra vaikusehetkel kostis köögist Hilda hele hääl, mis läbi lahtise peretoaukse võõrastetuppagi kuuldus:

Viimse võitluse maale
lahing otsustav toob,
Internatsionale
meil uueks ilma loob.

Ants kukkus lõbusalt naerma, Rein peatus ja naeratas, Almagi ei saanud tõsiseks jääda, vanaperenaine aga torises oma toas üsna kurjalt:

„Ei see roju mõtle täna, kallil õhtalgi, jumalasõna peale!"

Rein läks välja ja tuli vähe aja pärast tagasi, suur kaanega puukann käes. Ta rüüpas võõrastetoa lävel ise, pühkis mõnuledes suud ja pakkus siis naisele. See rüüpas tugeva sõõmu, kärsutas huuli ja lausus heameelt varjamata:

„Mõru nagu oleks teine!"

„See on meeste jook!" kiitis Rein.

Andis siis Almale ja Antsule, hüüdis Oskari ka maitsema ja viis viimaks kööki, kus pakkus Hildalegi.

Käis siis jälle väljas kuulatamas, tuli vähe aja pärast tagasi ja lausus üsna pettunult:

„Ei tule täna aga mitte kedagi!"

Alma kandis köögist toite omainimestele võõrastetuppa pikale lauale, mis oli valge linaga kaetud. Täna õhtul pidid kõik sööma üheskoos, oli öelnud Rein. Kutsuti õlletegija laulikki kuivatusruumist ja Hilda köögist. Ei saadud aga veel lauda istuda, kui rõdutrepi ees hobuse astumist ja naiste hääli kuuldi.

„Ometi mõned!" ütles Ants rõõmsalt, tõmbas pihtkasuka selga, vajutas mütsi pähe ja läks tulijaile vastu.

See oli perenaise õde linnast oma mehe ja tütrega, kes kõik kolmekesi varsti lumiste jalgadega üle rõdu tuppa vajusid. Mindi neile mitmekesi vastu ja kooriti ühisel jõul karusnahkseist üleriideist. Nähtavale tuli Alli-preili, kellel mustad lõigatud salgud ulatusid kulmudeni, siis väheldane, kõhn, palja läikiva peaga, punaste ümmarguste põskedega keskealine mehike ja tugev, matsakas, raskeil jalul tatsutav proua.

Tuli vanaperenaine oma toast, kuuldusid matsuvad suudlused, pandi käedki teineteisele laiade pihtade ümber ja toad täitusid kõvast kõnelusest. Alli-preili vaatles imetledes noorpaari peent mööblit ja hüüdis mitmel puhul: „Oh issand!"

„Katsusime, et sealt punasest põrgust tulema saime!" ütles punaste põskedega mehike, heal meelel käsi hõõrudes, kui hakati lauda istuma.

„Ons hull küll?" küsis Oskar.

„Oota iga päev ja öö, et tulevad röövima!"

„Kes?" küsis Alma.

„Noh, punakaart ikka!"

„Meil ka punakaart, aga selle hooleks on inimeste varanduste kaitsmine," tähendas Alma.

„Kaitsmine, kaitsmine!" osatas vanaperenaine. „Aga mis mõisas tehakse!"

Alma ei jätkanud vaidlust, tal oli lauakatmisega tegemist.

Kui juba istuti, kuuldus jälle õues kära ja hobuse puristamist.

Ants Oskariga ruttasid välja.

Seekord tulid võõrad köögi kaudu, kus hulk aega raske jalgade trampimine ja kõva kõne kuuldus. Siis tuldi läbi peretoa, ja ukseraamistikku täitis mehe suur kogu, näo järgi aasta kolmekümne viiene, täie jõu juures, kraega kasukas seljas, peas lambanahkne müts, mille kõrvad veel ripnesid. Piits käes, jalad harkis, seisis ta seal sõnalausumata, lastes end imetleda; lõi viimaks enesele vastu rindu ja hüüdis vägeva häälega Reinule, kes talle kõige lähemal oli: „Vaata mu otsa, kas ma ei ole Härjamäe Jaan!"

„Seda ma näen!" vastas Rein naeratades.

„Noh, seda sa näed! Siis ütleme: tere!" möirgas võõras, tõmbas kinda käest ja raputas vägevasti peremehe kätt. Kui siis Ants ja Oskar talt piitsa, kindad, kasuka ja mütsi olid võtnud, astus ta samuti möiratledes teretama teisi. Alma kätt hoidis ta pikemalt oma vägevas peos, silmitses teda teravalt ja ütles siis: „Vaata mu otsa! Tunned sa mind?... Oled sa mind näinud?... Oled näinud!... Seda on aga vähe! Aga nüüd saad mind tundma!... Sind olen ka näinud. Ega mu silmad ometi taguotsas ole, et pole näinud! Sa oled vana Verihurma tütar! Aga nüüd oled sa Reinu minia! Mis seda ütelda! Jumal on sulle seamoodi õnne andnud!" Linnapreilile pani ta käegi piha ümber, kes hirmunult tema möirgamist kuuldes ja vägevat kätt tundes hüüdis: „Oh issand!"

„Ei noh, vaata mulle ometi otsa!" rahustas teda Härjamäe Jaan.

Nüüd sai selle vägeva mehe naine ka nähtavaks. Ta oli pikk, kiitsakas ja sorakas nagu linapeo, mida ülearu on ropsitud. Ta katsus oma meest vaigistada nõrga, aga kõrge häälega, mis jäi siiski asjatuks.

Istuti lauda, kutsumata jäid aga Manase Vidrik ja Hilda, neile juhatas vanaperenaine köögis väikese laua, kus nad võisid oma jõuluõhtu söömaaega pidada.

Väike punaste põskedega ja läikiva pealaega perenaise õemees linnast kallas omatoodud kollaseid viinasid klaasidesse ja aina naeratas kavalalt, nagu tahaks öelda: „Küll ma teid kõiki üle löön!"

Maitsti siis seaprae ja kapsaste alla tema kollast jooki ja Härjamäe Jaan hüüdis rõõmsalt möirates:

„See just nagu silitab mu sisikonda!"

„A mis sa's arvad?!" lausus linnaisand sellest kiitusest rahuldatult. Almat noomis ta sõbralikult, et see vaid niisutas huuli, Reinu ja Antsu niisama, et nad jõid oma klaasid ainult pooleli, oma tütrega aga tõreles ta, et see Härjamäe Jaani pealekäimisel ühe sõõmuga tõi põhja nähtavale.

„Ei noh, vaata mu otsa: kas tuleb poeg või ei?!" hüüdis Jaan.

„Oh issand!" hüüdis preili punastades.

„Lase nüüd ikka oma tütar ka maitseb!" tõreles siis Jaan linnahärraga. „Noor veri tahab mängida!"

Kõnelus kõvenes, tihenes ja voolas nagu kärestikujõgi. Üle kõige aga kostis Härjamäe Jaani möirgamine nagu kõu, mis summutab enese taha isegi laadakära. Sekka kuuldus tema naise kaeblik kõrge tiiskant ja linnapreili hüüe: „Oh issand!", Oskari lühikesed, teravad pisted või vanaperenaise torisev sõna.

Linnahärra kallas naistele varsti teisest pudelist punakaspruuni venivat vedelikku ja proua hüüdis rõõmsalt:

„Seda ma armastan üle kõige! Seisab mul ikka kapis, ja kui mees jälle halbu sõnumeid toob, võtan ühe napsi! Teeb närvid pehmeks ja rahustab!"

Härjamäe Jaan nõudis enesele ka sellest pudelist, ja kui ta klaasi oli tühjendanud, hüüdis suud maigutades ja muheldes: „See viib ju keele p....e! Eks ole, preili?"

„Oh issand!" karjatas Alli ja lõi silmad maha.

Prae järel kandis Hilda vorste lauale. Härjamäe Jaan tõusis üles, pilutas tüdruku poole silmi, kortsutas otsaesist ja ütles viimaks sõbralikult:

„Vaata mulle otsa, kas ma ei ole Härjamäe Jaan!" Ta ulatas ühe käega tüdrukule klaasi, teise pani talle ümber piha.

„Sa oled vana härg ise!" vastas Hilda pahaselt ja tõrjus klaasi tagasi.

„Uhke, kurat!" lausus Jaan toolile tagasi laskudes.

„Nüüd on see alamrahvas hirmsasti uhkeks läinud!" ohkas linnaproua.

„See tuleb kõik sellest, et ei ole hirmu!" sõnas vanaperenaine.

„Peaks ometi ikka vastu võtma, kui pakutakse," õhkas Jaani naine oma tiiskandiga.

„Aga kui Hilda ei taha?" küsis Alma.

„Ei taha!" osatas punaste põskedega, palja pealaega härra, kes oli ka muutunud sõnakaks. „Paljugi, mis me ei taha, aga peame ometi lahke näo tegema ja vastu võtma! Muidu ei saa ilmas elada ega edasi. Mina ei ole suur jooja, peale veini, konjaki ja likööri ei taha mu suu midagi sisse võtta. Aga mis kõik ära tuleb juua,

kui ühe sevti tahad teha! Inimeste vastu peab ikka lahke olema, sest tuleb kasu!"

„Hilda ei tahtnud siin aga mingit sevti teha ega kasu saada," sõnas Alma üsna vaikselt.

Aga nüüd vastas vanaperenaine üsna kurjasti:

„No ei kõlba teenijal sedamoodi ka ühele paremale inimesele häbi teha!"

„Ma olin ka varemini teenija, ja kui üks „parem inimene" tuli midagi pakkuma, mida ma ei tahtnud, siis pöörasin selja. Kui ta tüütavalt peale käis, siis andsin talle ühe tulise vastu kõrvu," rääkis Alma, sundides end rahulikuks, peaaegu lõbusaks. Tekkis väheks piinlik vaikus. Seda kasutades lisas ta veel juurde: „Hilda on veel tossike, ei julge seda teha!"

Ants tõnkas küünarnukiga keelavalt Almale külge ja katsus ise juttu kõrvale käänata.

Alma vaikis, aga tundis, et ta siin praegu neile kõigile teenijatest ja „parematest inimestest" tahaks pidada ühe mehise kõne. Vist ühe niisuguse, nagu vend Kaarel peab seal Tallinnas alatasa. Aga ta talitses ennast, kummardus oma taldriku kohale ja sõi vorsti, mille maikugi õieti ei tundnud. Ta vaatles meelsasti seda teist inimest eneses, seda julget ja mehist inimest, kes oli temas ärganud vanaperenaise urisemise tõukel.

Kärarikas söömaaeg kestis poole ööni. Almal oli hea meel, et tema isa ja Linda õhtul ei tulnud. Ei oleks neil mugav olnud selles seltskonnas istuda. Ei tea, kas tulevad hommegi, olgugi et Rein ise neid kutsumas käis. Parem olekski!

Enne magamaminekut ütles aga Ants Almale:

„Eks homme tule siia rohkesti rahvast, kõik enamasti hobustega, jala vahest mõni harva . . . Kuidas see sinu isagi jala tuleb — tee kõrval on sügav lumi, sinna peab ta hobusemeeste, Oskari ja Senni sugulaste eest kõrvale taganema. Ma ütlesin Vidrikule, et ta hommikul hobuse saani ette rakendaks ja tooks sinu isa ja Linda siia. Sinu sugulased ei pea Senni ja Oskari omade ees hangedes uperdama."

Alma katsus vastu rääkida ja seletada, et jalakäimine pole „uperdamine", et jalakäija pole halvem hobusega sõitjast, aga Ants vastas tõrksalt:

„Tahad sa, et Senni oma sugulastega peaks sinu sugulasi ei tea kelleks, vaesteks rottideks?!"

„Kelleks see Puldre kamp minu sugulasi peab, on mulle ükskõik," ütles Alma pahandatult.

„Sulle vahest küll, mulle aga mitte!" sõnas Ants ja pööras selja.

XXIII

Teisel hommikul algas elu pulmatalus vara ja isegi linnasaksad pidid tõusma enne kui see neile armas, sest kuljuste kõlin kostis maja ees juba valge hakul. Salkudega linnapreili, pooleldi riietumata, katsus end köögis pesta, aga nähes mehi mööda käivat, hüüdis aina: „Oh issand!" Härjamäe Jaan seisis, jalad harkis, särgiväel, pea siin, pea seal toas, käised kääritud, ja ootas nähtavasti, kellele võiks hüüda: „Vaata mu otsa!"

Esimesed tulijad olid mõrsja sugulased: peremehed lambanahkseis riidega pealistatud kasukais, pudelid taskus, perenaised mähitud suurrätikuisse, saiad ja lihapäntsakad valgetes kottides, et siis ka õigus oleks lauda istudes süüa piiramatult ja häbenematult.

Alma aitas võõraid kompsudest ja riietest vabastada, juhatas neile istet, aru saamata, kellele ja kuidas keegi on sugulane, kust keegi pärit. Tuli rutata ja ühtlasi olla tähelepanelik, et mõnel poleks lahkuse puuduse pärast põhjust nuriseda. Tuli ühtlasi olla köögis abiks, et tulijad nälja pärast ei läheks pahuraks. Üsna õnneks oli talle nüüd Härjamäe Jaan, kes vestiväel, jalad harkis, keset tuba seistes pea ühe, pea teise võõra poole pöördudes oma möirgava häälega käskis enesele otsa vaadata, siis midagi küsis või seletas, sellega kõigi aega viitis ja tähelepanu köitis.

Alli seisis suure peegli kõrval, imetles Jaani vägevat häält ja hüüdis vahetevahel: „Oh issand!"

Õues aga hirnusid hobused, kõlisesid kuljused ja kostis vahetevahel: „Tprrruu!"

Manase Vidrik rakendas hobuseid lahti ja viis Oskari abil talli ning rehe alla varju.

„Ei saa ta vist aega minu isa järele sõita," mõtles

Alma, aknast õue vaadates. „On parem, kui ta ei tulegi siia, Senni sugulastega võistlema."

Võõrastetuppa seati söögilaud T-kujuliselt, et rohkem võõraid korraga istuma mahuks, pulmaliste hulk aga oli nii suur, et tuli süüa kahes-kolmes järjekorras. Algas rutuline hindamine, kes istub lauda esimeses järjekorras, kes teises ja kolmandas. Vanaperenaine, Oskar ja Ants pidid otsustama, Alma kuulas nende arvamisi, et teaks juhatada kohti. Temale oli ju ükskõik, kunas ja kellega Härjamäe Jaan või mõni teine lauda istub. Aga just hindamiskomisjoni tegevuse ajal astus uksest sisse vana Verihurm Lindaga ja Almal tuksatas süda: nüüd tuleb ka tema isa ja Linda hindamisele. Kuidas nad olid tulnud, seda Alma ei teadnud. Muidugi pole neil häda sööma hakata. Läbi lahtise ukse nägi Alma, kuidas Hilda vanalt Verihurmalt ja Lindalt riided võttis ja Rein tulijaid lahkesti teretas. Ei teretanud ainult, vaid jäi ka vana Verihurmaga vestlema.

„Alma isa tuleb ka esiti lauda kutsuda," tähendas Ants, mispeale vanaperenaine ega Oskar ei lausunud sõnagi. Ettepanek ei olnud seega heaks kiidetud, aga juba läks Ants peretuppa ja hakkas sealt esimesse laudkonda valituid laua poole juhtima; oma isa ja vana Verihurma nihutas ta kõige ette.

See oli küll hommikune „kohvilaud", kuid Alma teadis väga hästi, et sellele rahvale kohvist saiaga üksi küll ei ole, ja sellepärast kanti lauale külmad süldid ja soojad lihad, kartulid ja kapsad, vorstid ja kalad. Valge viin ja selle kõrval mitmevärvilise vedelikuga, küll peenikesi ruljaid, küll laiu ja isegi lapikuid pudeleid — ei tea kust need kõik sel kroonukarskel ajal olid võetud! Iga jõukam tulija tahtis näidata, et temal niisugune asi nagu viinahankimine ei käi üle jõu.

Paljastunud pea ja punaste põskedega linnahärra vaatles neid pudeleid põlgliku üleolekuga, loksutas mõnd ja naeratas asjatundlikult.

Reinu ja Verihurma vastu asetus Ants ise, jättes enda kõrval tühja istme Alma jaoks. Tulid siis kõik teisedki, kellele Oskar või vanaperenaine oli tasakesi sosistanud kutse kõrva. Kolistasid toolidega, istusid, vaatasid oma naabreid ja lasksid silmad üle roogade ja jookide käia.

Mõned muhelesid juba eelmaitsest, teised, iseäranis mõned paksud perenaised, katsusid jahedat üleolekut näidata: polegi suurem asi see laud! Mõned maigutasid mõnuledes suud.

Aga Härjamäe Jaani hääl, mis nüüd viinade ja sültide läheduses kõvenes, ei lasknud kedagi vaatlusse süveneda, ja niipea kui klaasid olid täidetud viinaga — esimene kord valgega —, hüüdis ta kõigi teiste kõnet mattes:

„Vaadake mu otsa! See tähendab: Oskari otsa!" Ta osutas peigmeest, kes vastas istus, peenelt riietatud, valge manisk, krae ja lips kaelas, juuksed õlitatud, nägu kui neitsil puhas, ainult huultel kitsad mustjad vurruribad. Näol oli tal aga segane ilme nagu inimesel, kes midagi ootab, aga mitte kõige paremat. „Vaadake tema otsa! Eks ta ole peen poiss!" lisas Härjamäe Jaan.

Kõikide silmad pöördusid Oskari poole, kes punastas ja katsus naeratada.

„Ja tark poiss!" jätkas Jaan. „Sest ta on vallavanema poeg! Aga tema pruut, minu lelletütar, on veel targem ja kavalam — ehee! Senni o n kaval tüdruk. Terviseks! Proosit!"

Vahiti piinlikult taldrikuile ja vana Rein lausus, seinakellale vaadates:

„Tea kus see mõrsjarahvas jääbki nõnda kauaks!"

„Vaata, viimaks ei tulegi! Ohohooo!" naeris Jaan. „See oleks pauk! Aga pole viga, küll tulevad! Õige peigmees paneb ikka enne pulmi juba mõrsjale rauad suhu — kuhu ta siis veel pääseb! ... Sennil tarvis täna natuke enne lokke kärsutada, see võtab ka aega!"

„Jäta nüüd ometi ükskord!" manitses teda naine oma tiiskandihäälega ja tõmbas käisest.

Linnahärra täitis nüüd klaase oma viinadega ja hukutas joomisele, naeratas ise kavalalt, nagu tahaks öelda: „Küll ma teid kõiki üle löön!"

Jaan andus innuga süldisöömisele ja vaikis väheks; aeti juttu mitmes kohas korraga, kõneldi teeoludest, punastest, loomatoidu puudusest ja salajamini sosistades sohitüdrukuist. Peamiselt anduti aga söömisele. Juba esimesel einel võeti seda tõsise asjalikkusega nagu reherabamist või kännukangutust. Kanti suured

kamakad vürtsidest lõhnavat ja kõvaks hüübinud sülti kausist kahvli abil taldrikule, aga enamasti ei kärsitud taldrikule pannagi, vaid juhiti otse suhu ja aeti see kõrvuni laiali, et kõik korraga sisse mahuks. Kukkus seejuures osa lauale ja rüppegi, aga võeti sealt juba peole ja pisteti ka suhu. Raske oli esiti nii täit suud liigutada, piiluti kõrvale, kas teised seda tähele ei pane, ja lõpuks võidi pisut leibagi kõrvale hammustada. Mehed lõikasid pekiliha tükke, määrisid tugevasti sinepit peale ja aina hammustasid suure isu ja mõnuga.

Sooje vorste võeti kahvli otsa, rõngas korraga, vanemad inimesed sõrmede vahele, pisteti siis poole vaksa võrra korraga suhu ja hammustati. Kasteti enne liuapõhja rasvasse või valati lusikaga rasva otsast sisse.

Oli neidki, kes sõid viisakalt oma taldrikult, lõikasid väikesi suutäisi ja kärsutasid huuli, kui märkasid naabrite ablast käsitsi töötamist.

Preili Alli, kelle salgud täna ilusa lakana silmile olid soetud, püüdis süüa isegi liiga peenelt, pannes suhu nii väikesi ivasid, kui ei oleks ta üldse maine olevus, ja hüüdis, rasvast pekitükki või vorstirõngast mõne vanema talumehe või paksu perenaise käes nähes, hämmastunult: „Oh issand!"

Alma, kes viimaks ka mahti sai lauda istuda, pani hoolega tähele, kus liha-, süldi- või vorstiliud tühi, ja Hilda aina jooksis köögi vahet, et kanda lauale uusi tagavarasid.

Katsuti juba esimesel söögikorral see osa tasa süüa, mis oli kaasa toodud.

Rein soovitas õlle maitsmist, aga seda joodi rasvaste söökide vahele pakkumisetagi, kummutati kannu või klaasi, kuni hing kippus kinni jääma, ja lõpetati raskesti ähkides ning käega suunurkadest ja lõualt pruuni vedelikku ning vahtu pühkides.

Kohv kanti lauale suurtes kõhukates savikannudes, ainult keset lauda oli paar vähemat portselanist nõu. Lihtsamaile võõrastele anti suured, pooletoobised kruusid, ja kui kolm-neli täit oli joodud, siis — imelik küll! — ei tahetudki enam.

„Ei noh, kupatame nüüd!" hüüdis Härjamäe Jaan. „Suured näljaajad on ees; kevadeks pole enam naela

liha aidas ega teragi vilja salves!" Vahetevahel tõstis ta klaasi veniva vedelikuga ja pilgutas Alli poole silma.

Aga „kupatati" ilma selle meeldetuletusetagi ja Rein aina mõnules vaadates, et pulmalistel tema lauas on nõnda hea isu ja tema talu varad selle kustutuseks ette löövad. Vanaperenaine istus sirgelt, hallid juuksed toredalt üle pea soetud, lott lõua alla surutud, pitskrae lihava kaelarummu ümber, otsad võlvis rinnul. „On teil konnakestel veel midagi öelda selle kõige kohta!" võis tema näoilmest lugeda.

Parajasti, kui esimene laudkond üles tõusis, tuli ühel ajal mõnede vähemtähtsate võõrastega Arumäe vana oma naisega. Tuli rõdutrepi kaudu sisse pikkamisi, pea kõrgel, „linnunahkse" kraega kasukas seljas, samast nahast müts peas. Naine astus tema järel, suurrätik kasuka peal, püüdes toetada oma mehe auväärsust ja uhkust.

Ja tõesti, pulmaliste kära vaikiski, võõraste- ja peretoaski aina vahiti ja sosistati salakadeduses ja võib-olla aukartuseski.

Oskar, Ants, Rein ja vanaperenaine läksid tähtsaile tulijaile vastu. Alma vaatas eemalt kõheldes, kas läheneda oma endisele peremehele või panna teda eimikski.

Ta võitis eneses varsti vaenu ja liikus oma talitustes nagu seni.

Need uued pulmavõõrad ei hakanudki kõiki teretama; kes tuli nende juurde ja pakkus kätt, sellele ei keelatud, aga kedagi ei mindud otsima.

Härjamäe Jaan tuli õuest, silmitses Arumäe peremeest eemalt, astus siis lähemale, aga ei söandanud ütelda: vaata mu otsa!, vaid möirgas üsna mõõdukalt:

„Ei noh, Arumäe käib alati üle prahi!"

Ei aidanud midagi, vana Rein ja vanaperenaine pidid uuesti lauda istuma, Oskar niisamuti. Ei võinud ometi nii tähtsaid külalisi lasta sööma ühes teise järgu võõrastega! ... Alma hoidus eemale.

Mõrsjat oodati juba rahutult, sest keskpäev oli lähedal, varsti pidi saabuma linnast kirikhärragi.

Aga enne tuli suure käraga keegi köögi kaudu peretuppa, põrkas seal kohe Härjamäe Jaanile vastu.

„Kurat, vaata mu otsa!" möirgas see heal meelel. „See ju Vahastu Hindrek!"

„Kust see välja pääsenud!" imetles vana Reingi.

Varsti seisis Hindrek võõrastetoa lävel, kõhn ja kuivetanud kui oavars, aga sõjakas ja vahva nagu ikka.

„See ma olen, ärge langege verest ära! Mina ise!"

„Lasksid su lahti?" küsis Rein.

„Ei julge kinni pidada, kui neid alati julgesti sõimad!" hooples Hindrek. „Eile tuldi minu juurde ja öeldi naeratades: „Võid minna! Aga hoia, et teine kord siia ei satu!""

„Võib olla, et minu poeg tema eest sõna lausus. Tema ju advokaat," ütles Arumäe vana.

„Tema muidugi, kes muu!" ruttas naine järele kiitma.

„Seekord oli küll vist keegi muu, natuke „suurem" mees," lausus Ants.

„Kes see võis olla?" päris Rein.

Ants tahtis täna nähtavasti hoobelda ja ütles muheldes:

„Meie mees see küll seekord ei olnud. See oli mu naise vend Kaarel Tallinnast, suur enamlane ja tööliste juht!"

Alma köhatas piinlikkuses ja tegi kapi juures tegemist.

„No kuidas siis see?" imestas Hindrek peaaegu pahaselt.

Ants lausus nüüd tasemini:

„Alma võttis kätte ja kirjutas vennale, et nii ja nii on; mõjugu, et Hindrek lahti lastaks, sest ta kannatab ainult oma suure suu pärast."

Almal oli väga piinlik. Jah, ühel nõrkusesilmapilgul oli ta oma mehe pealekäimisele järele andnud ja Kaarlile Hindreku pärast kirjutanud. Kaarel oligi — vist ka mingil nõrkuse silmapilgul, kui talle võim pähe oli hakanud! — õe palvele vastu tulnud ja Hindreku vabastamiseks samme astunud.

„Teil ju siin punased ja enamlased omas majas ja perekonnas," sõnas Arumäe vana pilkavalt.

Mõned katsusid naeratada, teised aga vaatasid niisuguse asja pärast piinlikkust tundes üksteise otsa.

„Punane ja enamlane meil majas jah," kinnitas nüüd ka Loo vanaperenaine peaaegu ohates.

Ants lõi silmad maha, tundes, et teda silmitsetakse kaastundlikult või parastades. Ta oleks soovinud praegu mujal olla ja kahetses oma tunnistust.

Kui ta ümber söandas vaadata, ei olnud Almat enam toas.

„Oskari naine saab hoopis teist värvi!" kiitis keegi kuuldavalt ja vanaperenaine noogutas nõustuvalt peaga.

Sellest sai kõneainet sosistamiseks kogu pulma ajaks.

Kuulnud, kes tema vabastamiseks oli samme astunud, jäi Hindrek üsna vaikseks ega tihanud kogu pulmade kestel proletariaati kiruda.

Väljast kuuldus kuljuste kõlin ja meeste kära, Oskar sööstis punastades istmelt ja ruttas õue.

Varsti tuli sealt sõnum: mõrsja on saabunud ühes venna ja teiste võõrastega. Rein vaatas naise otsa nagu nõu küsides: kas ka tõusta või paigale jääda? Naine tõusis rahulikult ja viisipäraselt; juba pidi Reingi tema eeskujul tegema, aga vaatas enne Arumäe vanade poole.

Need mõistsid sündmusest kõrgemal seista, ei saatnud pilkugi peretoa poole, kus ärevuses sõeluti ja sosistati. Nagu igavust tundes pööras Arumäe vana oma halli nüri habemega näo Vahi peremehe poole ja jätkas kõige rahulikumalt kõnelust oma elumaja ehitamisest kaheksateistkümne aasta eest. Ei kõlvanud nüüd ka Reinul, kauaaegsel vallavanemal, tõusta ja vabandada: „Pean välja tõttama, minia tuli!" Sellepeale ütleks ehk Arumäe vana külmalt: „Kas sul seal ühtki nooremat inimest vastu minemas pole?! Las tuleb sisse!"

Oskar tõi oma mõrsja, et juba kord õue oli sõidetud, köögi kaudu teiste tulijate ees peretuppa, kus Alma ja perenaine ta raskest kasukast vabastasid. Nüüd alles algas ametlik tervitus: mõrsja lõi oma tugevad kohvipruunis siidis käsivarred peigmehe kaela ümber, ja et ta lühem oli, siis laskis oma musta säbruks kõrvetatud pea selga vajuda, et peigmees teda ülevalt alla suule võiks suudelda, mis siis ka kolm korda sündis. Senni

sulges isegi silmad, nagu kõik seda võisid näha, kui Oskar teda huultele suudles. Siis nagu unistusest ärgates kohendas ta kahe käega oma üleni säbruks kõrvetatud juukseid, vaatas ümber ja langes tulevasele ämmale kaela ning suudles teda juba ise, nii et kogu majas kõik võisid kuulda. Vaatas siis jälle ümber, silmas Almat ja suudles tedagi laksudes põsele.

Seejärel lähendas ta oma suu Alma kõrvale ja sosistas tasa, aga mürgiselt: „Sa oled sellepärast uhke, et perenaiseks saad!" Astus siis kärmesti edasi teisi teretama, katsudes sunnitud lahkuse ja tugeva käeraputusega kõiki võita. Ta oli oma kahvatud huuled ja põsed tugevasti punaseks võõbanud, silme ümber tõmmanud musti varje ja nina värvinud üsna valgeks. Tal oli tore punast-rohelist-valget värvi pitsrätik kohvipruunil siidkleidil, mis oli meelega tehtud lai ja rindade kohalt kõrgele kummitud, et alumise kehapoole tugevus ei paistaks silma.

Ilmus nüüd ka Härjamäe Jaan, seadis enese mõrsja ette, jalad harkis, ja avas juba suu, kui Senni ütles: „Vaata mu otsa, kas ma ei ole Puldre Senni!" mispeale kajas üldine naer.

Senni vend Robi, näost punane ja juuksed õlitatud, oli nüüd ka riietest vabanenud ja algas suure käraga kättpidi teretamist.

Paarkümmend võõrast, kes olid tulnud koos mõrsjaga, vajusid tubadesse. Ruum jäi kitsaks, kära kasvas, istmetest hakati puudust tundma.

Senni oma vennaga tuli kohe lauda. Hommikueine kippus üle keskpäeva venima. Kirkihärra võis iga silmapilk saabuda, oli veelgi võõraid oodata . . .

Hilda aga irvitas köögis, kui Alma sinna juhtus:

„Muidu ikka peetakse vaest rahvast näljaseks, aga nüüd võid näha, kuidas õgib ka pererahvas, kui pääseb võõra laua juurde! Ei jõua ette kanda!"

Oskar oli tahtnud kõigile, isegi oma mõrsjale, üllatust valmistada, ja see läks tal kordagi: parajasti kui ta lauas Senni kõrval istus ja vorsti peale õlut rüüpas, prahvatas kõrval, peremehe toas, mille uks oli paokil, pasunakoor marssi mängima. Vanad ja noored vaatasid muheldes üksteise otsa.

Kui marss lõppes, tõmmati uks laiali lahti ja lävel seisis endine poemees, nüüdne „mõisavalitseja". Ta naeratas endiselt lõbusasti, ainult salgud polnud korratuses nagu varematel aegadel, vurrud olid hoolsalt lühikeseks lõigatud, kaelaside korralikult seotud.

„Tere, pulmarahvas!" hüüdis ta kõigile.

„Tere, mõisahärra," vastas talle Härjamäe Jaan.

„Või siis sina olidki, kes seal oma meestega kära tegi?" küsis Hindrek.

„See „kära", mis me tegime, oli pulmaperemehe tellitud," vastas „valitseja", „aga sina käratsed alati tellimata."

Nüüd saabus ka Rätsepa Klaara oma isa seltsis. Nad kutsuti kohe lauda ja Klaara lõbus sädistus kostis nüüd vaikimata.

Oldi juba esimese einega läbi, keskpäev juba ammu möödas, aga vaimulik ikka veel ei ilmunud. Saadi juba rahutuks ja arvati, et ehk punased on mustakuuemehe kinni nabinud.

Aga kui juba hämardus, kostis Arumäe poolt kuljuste kõlin ja varsti peatus seljatoega regi trepi ees.

Mitme mehe vahel talutati kauaoodatud hingekarjane tuppa ja kasukatest koorus välja kuivavõitu, valju näo ja valkjate vurrudega keskealine mehike. Ta katsus silmadega hinnata, kes siin tähtsamad on, et läheneda neile. Millegipärast pidas ta esiti „valitsejat" peigmeheks, katsus juba tema naljatustele naeratadagi, aga taipas siis, et see on eksitus, ja andis näole jälle jaheda ilme. Alles siis, kui ta oli mõrsja, õige peigmehe ja selle venna leidnud, naeratas ta uuesti, kuigi vindunult, nagu öeldes: „Mis ma's teiega ikka pean tegema?"

Ei juletud selle mehega pikalt aega viita ja noorpaari toa keskele seati laud valge linaga, kahe küünla ja hingekarjase jumalasõna-raamatutega. „Valitseja" seadis oma mehed pasunatega lauast eemale üksteise taha ja puhastas oma *cornet à pistons*'i.

Pulmalised kogunesid ümber ja sundisid näod tõsiseks, naised panid käed kõhule, köhatasid ja lõid silmad ülespoole. Hingekarjane, maani kuues, kohendas oma valgeid lõpuseid, astus siis laua ette, sirvis vähe lauluraamatut ja laskis väga valju pilgu ümberolijaist

üle käia, nagu tahaks ähvardavalt öelda: „Ärge arvake, et ma siin nalja teen!"

Oskar ja Senni seisid laua taga, mõlemal silmad kui süüdlastel maha löödud, Senni siiski muheles. Peigmees pikk ja sirge, mõrsja talle õlani ja matsakas.

Siis ütles hingekarjane sõna, „valitseja" tõstis pasuna otsa ja suudest ning vasktorudest kostis laul:

Kui kallis on, oh Jeesuke,
see seisus, mis sa heldesti...

Alma kuulas valju hingekarjase sõnu otse kohkunult. See mees siin ei mõistnud tõesti mitte nalja. „Mis jumal on ühte pannud, seda ärgu lahutagu inimene mitte" — see oli nõnda öeldud, et häälest võis selgesti kuulda: katsuge te, kuradinahad, keegi neid jumalikke neete viilima hakata! Ja kui ta ütles: nemad mõlemad peavad üks liha olema, siis tuli seda mõista: nad p e a v a d üks liha olema, kas või kurat võtku! Aga see ei kohutanud mõrsjat — too muheles rõõmsalt.

Isegi palve juures tundus sel mehel olevat kivi taskus või rusikas seks juhuks, kui tema sõnu ei peaks küllalt tõsiselt võetama.

Alma meelest ei olnud see mingi rõõmus talitus, pigemini kahe inimese teineteise külge neetimine. Talle meenus tema enese laulatus ja poemehe lauakõne sel puhul.

Ei juletud, kui hingekarjane oma halastamatu talituse oli lõpetanud (sellena tundus tänane laulatus Almale) ja „valitseja" oma meestega ühe koraali rõkkavalt läbi puhunud, esiotsa kõvasti kõnelda ega jalga kindlalt maha panna. Alles võõrastetuppa lauale kantavate toitude lõhn toibutas ja virgutas jälle kõiki ja pineva rahutusega hakati jälgima, kes pääsevad nüüd esimestena lauda.

Ei olnud see ka tühine asi istuda endise vallavanema pulmalauas ühes kirikhärra, Arumäe peremehe, linnasakste, noorpaari ja selle tähtsate sugulastega.

„Valitseja" kui pasunakoori juht, kes oli teinud oma asja laitmatult, pääses ka esimeste nimekirja, ja Alma rahulduseks oli Rein tema isalegi leidnud jälle istekoha.

Härjamäe Jaan oli õnneks ei tea kuhu kadunud, linnaproua otsis oma tütart, aga oli õnnelik, et oma mehega esimesse lauda pääses.

Tõusis selles esimeses lauas ka esimese numbri kära. „Valitseja“ vaatas ümber ja sõnas pettunult:

„Suur kari, karjane ja kõik, aga „härg“ puudub!“

Hingekarjane kõneles Reinu ja Arumäe vanaga tõsiselt, kuivalt, neile valjult otsa vaadates, teise laua otsas olijate lõõpimist tähele panemata.

„Meie peame kartmatult oma kohust täitma jumala ja inimeste ees,“ ütles ta kellelegi otsa vaatamata. Lastes oma sõnul mõjuda, lisas ta valjemini: „Kui see ka meie elu peaks maksma!“

„Valitseja“ oli seda kuulnud ja ütles omalt poolt:

„Just nõnda ütlesin mina ka, kui vallanõukogu ei julgenud mõisat üle võtta! Meie peame oma kohust täitma, kui see ka elu peaks maksma!“

Hingekarjane heitis talle hävitava pilgu ja sõnas siis pühaliku enesesalgamisega:

„Nemad ei tea mitte, mis nemad teevad!“

Hilda oli sööki tuues „valitseja“ lähedale seisatama jäänud. See näis oma armsamast hoogu saavat ja küsis julgelt:

„Kes? Kas need, kes mu venna viiendal aastal surnuks peksid? Või need, kes siinse puusepa venna Vene laeval maha lasksid? Kurat võtku! Või koguni meie?! Kelle mõisa me võtsime üle? Kelle maa me võtsime tagasi? Röövli mõisa ja röövitud maa! Maa, mis meilt seitsmesaja aasta eest röövlid võtsid!“

„Seda võtsid kristlikud rüütlid, kes siia paganatele kallist ristiusku tõid,“ vastas hingekarjane valju tõsidusega, silmi jõllitades.

Kõik olid seda kahevõitlust kuulatama jäänud, Alma vaatas põnevusega „valitseja“ otsa, kartes, et ta alla jääb.

„Valitseja“ jõi ühe sõõmuga klaasi tühjaks ja ütles siis põlglikult:

„Seda jama oleme juba küllalt kuulnud! ... Röövel tungib majasse, paneb sulle revolvri rinna vastu ja ütleb: „Usu jumalat ja Jeesust Kristust, põlvita püha neitsi ees, ehk muidu ... Sinu varandus on minu oma,

sina ise oled minu ori! ..." Nii sündis armuõpetuse kuulutamine meie esivanematele."

„See oli jumala tahtmine, et ta paganaid nõnda kodu otsis ..."

„Kui mina teile praegu üht uut usku peale sunnin ja tõrkumise korral pudeliga vastu pead virutan, on see siis ka jumala tahtmine, et ta teid nõnda „kodu" otsib!"

„Valitseja" otsa vahiti nüüd mitmelt poolt nii kurjasti, et ta julgustuseks jälle ühe sõõmuga klaasi tühjendas.

Hilda surus talle tasakesi õlale.

„Mu aeg on tõesti otsas," lausus hingekarjane pererahva poole, tühjendas klaasi ja tõusis püsti. „Veel on mul linnas mõned hädalised vaimulikud talitused täna õhtul."

Seejärel soovis ta kõigile jumala õnnistust ja läks noorpaari ning Loo pererahva saatel teise tuppa riietuma.

Alma hingas kergemini ja võttis täna esimest korda viinaklaasi. Sealsamas tuli talle meelde, kes südame all on, ja ta niisutas ainult huuli. Oleks pidanud minema ka hingekarjast saatma, aga raske oli tõusta ega tahtnud ka silmakirjalik olla: selles nägeluses oli ta kindlalt „valitseja" poolt: röövlitelt röövitud varandus tagasi võtta — ons see ülekohus!

Lauas tõusis jälle kõva kära, mitmelt poolt jätkati vaidlust sama aine üle. „Valitseja" pidi ikka veel mõisate ülevõtmist kaitsema. Tema seletust juhtus veel hingekarjane kuulma, keda riietatult lauast mööda rõdule saadeti. Ta peatus pilguks ja lausus noomivalt:

„Unustate ära, armas vend, et mõisnikud meie maad seitsesada aastat on harinud ja viljakandvaks teinud!"

„Nemad prassisid, meie isad harisid maad!" hüüdis „valitseja". „Mustakuuemehed aga hirmutasid rahvast põrguga ja manitsesid sõnakuulelikule orjamisele!"

Hingekarjane tõmbas oma karakullkrae ümber pea, vajutas mütsi sügavamale üle kõrvade ja kõndis nagu vaga kannataja välja.

Lauda tagasi tulnud, tegi Senni Oskarile valjusti etteheiteid „valitseja" pärast. Ka vanaperenaine kõneles

Arumäe vanaga väga tõsiselt ja mõistis midagi valjusti hukka.

„Valitseja" aga tõusis lauast, läks teise tuppa ja varsti prahvatasid seal pasunad ja mürtsus trumm niisuguse jõuga, et sööjad ei kuulnud enam üksteise sõnu.

Teise laua ajaks ilmus ka Härjamäe Jaan, aga ta oli segane, jõuta ja hoota. Hüüdis korra eemalt „valitsejale": „Vaata mu otsa, kuradinahk!"

Aga see vastas hoolimatult: „Mis ma asjata vaatan, vägi on sust välja läinud!"

Linnaproua leidis viimaks ka Alli, aga see kaebas peavalu ega tulnud üldse lauda.

Need polnud rõõmsad pulmad, kuid aeg möödus siiski kiiresti, peaasjalikult söömise-joomise, vaidluste ja — naiste seltskonnas — keelepeksuga.

Nooremat rahvast oli vähevõitu. Pärast lõunasööki katsuti küll tantsuga algust teha — selleks peamiselt Oskar pasunakoori oli kutsunudki —, aga noorik pidi sellest oma raseduse pärast eemale hoidma, ja kui tema mees Rätsepa Klaaraga mõne ringi oli keerutanud, kuulis ta noorikult nii teravaid etteheiteid kergemeelsuse pärast, et Oskar vanade peremeeste hulka siirdus. Härjamäe Jaan tantsitas siis kõiki, iseäranis linnapreilit, keda nii kõvasti pigistas ja nii hoogsalt keerutas, et see mitmel korral hüüdis: „Oh issand!" Klaara käis peatuseta käest kätte — ta oli siin meeste meelest nähtavasti kõige nägusam ja otsitavam.

Tantsis Almagi, ükskõikselt, igavalt, tundes, et see siin on võõras maailm. Tantsis korra Antsugagi, aga siis tuli talle meelde pühapäev neiupõlves, kus seesama Ants teda joobumuseni oli keerutanud ja pärast kööki järele tulles suudelnud, esimest korda, saatust määravalt. See oli armastuse-kevadel . . .

Almal tulid sellele mõeldes pisarad silma, ta vabastas enese, ruttas läbi köögi õue, pimedasse kuivatushoonesse ja nuttis seal, leina tundes mingi jäädavalt kadunu pärast. Istus pimedas õlgedel ja nuttis, kuni oli pisaraid. Tegi siis enesele etteheiteid, et kergemeelselt kahetseb neiupõlve, kuna tal nüüd on ometi keegi, keda salajas armastab juba enam kui meest, kellele oma hinge tahaks avada, veel enne, kui on teda näinud.

See mõte tegi tema korraga kaineks, rõõmsaks ja tugevaks. Oma lapsele tahab ta olla rõõmsa, julge ja tugeva inimese eeskuju. Et laps temast võiks õppida ja saada vääramatu usu inimestesse ja elusse.

Ta läks laulu ümisedes tagasi pulmamajja.

Reinu tuppa olid tõmbunud vanemad ning kaaluvamad peremehed ja mõned kehakad naised. Istuti kahe laua juures, teisel löödi kaarte, mõtlikult ja arukalt, sõnu kulutamata; teise laua ümber, kus muude hulgas istusid Rein ja Arumäe vana, lepiti õllerüüpamisega ja viisipärase vestlusega vallaasjust ning poliitikast. Rein oli siia ka vana Verihurma kutsunud, tahtes vist oma lahkusega osaltki heaks teha oma naise ja Senni vaenulikku suhtumist Almasse ja kaudselt tema isassegi. Aga ei olnud siin kuigi mõnus istuda vaesel popsil ülbe Arumäe ja teistegi hallparunite hulgas. Räägiti siin aina viimase aja sündmustest lähemal ja kaugemal, ennustati tulevikku, ja ikka nõnda, et pead tõstnud töörahvas surutakse varsti jälle vastu maad, tehakse sõnakuulelikuks ja alandlikuks. Vana Arumäe tõi järjest kuuldavale väga kaaluva tõendi: „Minu advokaadist poeg ütleb ..." või: „Minu insenerist poeg arvab ..." Niisuguse tõendi puhul pöördus Vahastu Hindrek korraks vana Verihurma poole ja küsis „sõbralikult": „Mis sinu Kaarlist poeg neist asjust arvab?" Verihurm, kes ükskõikse rahuga oli vestlust kuulanud, pigistas sügava püstvao kulmude vahele, mõtles natuke ja vastas siis vaenuta: „Tema arvab, et ülekohtu vastu peab võitlema." Tunti, et sellele peab vastama, et seda ei või niisama jätta; vaadati üksteise otsa. Vahastu Hindrek tuligi appi ja küsis nüüd: „A mis pühakiri selle kohta ütleb?" Vaadati jälle Verihurma otsa. Seekord ei vajanud ta vastuse leidmiseks kortsugi tõmbamist kulmude vahele, vaid lausus väga rahulikult: „Kirjas on öeldud: „Mina ei ole tulnud rahu tooma, vaid mõõka"."

Vana Arumäe nägu väljendas lausa pahameelt: maksab selle popsiga nii pikalt tegelda! Tema õnneks võttis Rätsepa vana sõna: „Minu ohvitserist poeg räägib nõnda ..."

Verihurm jäeti rahule.

Võõrastetoas, koristatud laudade ääres oli mitu

rühma noorematest peremeestest ja -naistest, kõneldi kõvasti või sosistati hoopis tasa. Siin oli kergem rahvas nii loomult kui varanduslikult.

Oskari ja Senni tuppa oli kogunenud noorem rahvas ja need, kes ei püsinud kergesti paigal. Siin tantsiti esiti pasunakoori saatel, siis lepiti kandlega, sest moosekandid osutusid häiks tantsijaiks ja lõbusaiks poisteks. „Valitseja" võttis täieõiguslikuna lõbustustest osa.

Senni ei leidnud enesele kuskil õiget kohta, Oskar samuti mitte; käisid aina ühest toast teise, ühe rühma juurest teise juurde.

Õhtust sööma hakati hilja ja väsinult. Osa võõraid oli juba kuhugi magama pugenud.

Ei tea kes oli toonud pulmaliste hulka Manase Vidriku värsked värsid ja neid sosistati nüüd üksteisele kõrva:

Toas söödi vorsti, praadi,
tühjendati õllevaati.
Kuivatusehoone varjus
„Oh sa issand!" preili karjus.

Alma tuletas seda kuuldes lõunasööki meelde: tõepoolest, Härjamäe Jaan ja Alli-preili puudusid lauast! Ega ometi? . . . Aga ta ei tahtnud sellele edasi mõelda, otsis Lindale aset oma voodi kõrvale toolile ja tahtis talle midagi kõige selle tänase kära, segaduste, vaidluste ja joomise mõtte või mõttetuse kohta öelda, kuid talle eneselegi oli see kõik nii segane, veel enam tume aga selle kärarikka sündmuse tulemus — Oskari ja Senni teineteise külge neetimine. On see õige abielu?

Järgmine päev läks märksa loiumalt, ei virgutanud enam vahva pasunakoorgi uniseid ja kassiahastuses pulmalisi. Ei olnud enam söögilauas seda isu mis eile, ei räusanud enam Härjamäe Jaan ega vaielnud „valitseja". Pärast hommikusööki, mis venis üle keskpäeva, sõitsid mitmed kaugemad pulmavõõrad minema. Õhtuks oli juba tubades üsna hõre. Peremehed mängisid kaarte süvenenult, kuuldi ainult sõrmekontidega laua vastu löömist, perenaised tukkusid tülpinult.

Oskari toas mängisid ülejäänud nooremad, misjuu-

res ikka sagedamini suudluspante lunastati. Oli mõnede vahel igatsevaid pilke ja tõotavaid naeratusigi.

Üldiselt oli aga majas Alma meelest enam leina- kui pulmameeleolu. Senni närvitses ja ähvardas noore rahva oma toast välja kihutada, Oskar käis kui kuutõbine toast tuppa, silmad maas, pabeross alatasa suus.

Vana Verihurm läks Lindaga õhtu eel minema ja kõngutas millegipärast kurvalt pead.

Pasunakoor mängis. Linnapreili ja veel mõned teisedki nooremad laulsid kaasa:

> Aeg kaob kiirelt, ligemale liigub
> meil vaiksel sammul lahkumise tund.

Seejärel lagunesid pulmad täielikult, lõppesid ilma lõputa. Tuli aidata pea üht, pea teist riidesse panekul, saani kohmitsemisel, valati pisaraidki jumalaga jättes.

Üks viimaseist minejaist oli Härjamäe Jaan. Kui Alma pärast tema minekut kuivatushoones pimedas nurgas õlgedel lebas, et kärast ja askeldustest natuke puhata, tuli mustade salkudega linnapreili sinna, ei märganud Almat, laskus õlgedele ja hakkas vaikselt nuutsuma.

„Oh issand! . . . Vaata mu otsa!" mõtles Alma, aga süda oli kurb.

Samal õhtul tuli ka Hilda lahkumine. Ta kohmis oma asjad kokku ja tuli võõrastetuppa Antsult palka küsima. Ta ei häbenenud Senni, Oskari ega vanaperenaise juuresolekut, vaatas julgelt ümber, hoidis enese sirgena nagu inimene, kes vägiteole läheb ja selle ilu naudib. Esimest korda tundis Alma, et tema sõtsetütar, kui tal niisugune julge ilme näol, isegi ilus võib olla. Ta oli otsekui noor hunt.

„Teil niisugune tuline valu minekuga, vist mehehäda?" salvas Senni.

„Teil enesel oli tuline mehehäda, nii et pulmaööd ei jõudnud oodata!" vastas Hilda.

Oskar kargas üles ja põrutas rusikaga vastu lauda. Linnasaksad istusid ka veel seal ja kuulsid tüdruku „häbematuid" sõnu.

Senni hakkas kõvasti töinama.

„Käi minema!" karjus Oskar Hildale.
„Tasa, tasa!" vaigistas Ants.
„Kuidas ta tohib mu naist teotada?!"
„Ma ei teota! Lasku ämmamooril oma naine läbi katsuda, kui ta ise pime on," vastas Hilda rahulikult.
Rein ilmus teisest toast lävele ja küsis kurjalt:
„Mis seal on?"
„Ootan oma palka," ütles Hilda. „Toodagu kööki."
Ütles seda käskivalt ja kõndis välja.
Senni katsus minestada, mis ainult pooleldi õnnestus, sest ta ei kärsinud närtsinult paigal püsida, vaid saatis jälle sajatusi tüdrukule järele.
Ka vanaperenaine hurjutas Hildat, kes nüüd minevat lausa häbielu elama. Õde linnast oma mehega toetas perenaist, aga tütar, nutust punaste silmadega, kuulas seda kõike põneva uudishimuga.
Kui Alma kööki läks Antsult saadud raha sõtsetütrele viima, oli selle kindel meel juba murdunud ja ta nuttis kibedasti.
„Ma lähen," kõneles ta poolsosistades läbi nutu, „aga ütle vähemalt sinagi, kas ma teen õigesti või mitte? Ma armastan teda kui meest, kui venda, kui last, kui isa, enam kui oma hinge — ja ikka ütlevad nad, et see on häbematu, et see . . ." Ta ei saanud nutu pärast enam edasi kõnelda. „Aga see, kelle juures ta jooma õppinud, kes teda häbitöö jaoks enesele tahab pidada, see teda vabaks ei lase!" Ta kogus end ja ütles kindlalt: „Ma lähen siiski ja olen valmis vastutust kandma oma teo eest taevas ja maa peal!"
Alma ei söandanud sõtsetütart julgustada, aga tõmbas ta enese vastu ja silitas tema juukseid.
Võõrastetoas aga hurjutasid naised veel mõni aeg teenijate ja üldse vaesema rahva kõlvatust ja kergemeelsust.

XXIV

Kooselu esimesest päevast peale hoidus Alma oma kälist poole sõnaga või pilgugagi pahandamast. Ta ei kahelnud, et tulevad pahandused, aga pooldas kirjasõna: häda sellele, kelle läbi nad tulevad. Ja tema ei

tahtnud see olla. Katsus südames Senni vastu olla lahkem, kui seda tihkas näoga näidata, aga suutis suure vaevaga põlgust maha suruda, kui nägi uut majalist vanaperenaise ümber aina ülilahkesti ebelevat ja kõiki tema arvamisi heaks kiitvat. Aina rippus vanaperenaise küljes ja vadistas kallistus- ning meelitussõnu. Püüdis vanale Reinulegi läheneda, võttis kahe käega tema käsivarrest kinni, surus pea talle õla vastu või vahtis nii armsalt silma, nagu ootaks suudlust. Rein vastas jaheda ükskõiksusega, eemaldus kõrvale vaadates.

Almale oli Senni sealsamas kalk, jäme või kohtles teda vahel lahkesti, aga üleolevalt kui rumalat last, kui oma ümmardajat.

Oskaril rippus ta kaelas, suudles teda iseäranis teiste juuresolekul ja luges talle siis lõpmatuid meelitussõnu: „Oh sa mu rotike! Sa mu meepotike! Mu lambatalleke! Mu põrsapojake!"

Alma neelas seda kuuldes tühja neelu, et süda ei läheks sandiks.

Elu oli majas, esiotsa vähemalt, segi löödud. Söödi mitmes lauas, ja kus oli see õige laud, sellest ei saadud aru. Vanaperenaine Reinuga sõid oma toas. Senni ruttas nüüd ise sinna alati katma lauda ja viima paremaid suutäisi. Oskarile kattis ta aga oma toas ja sõi temaga kahekesi. Mis jäi siis Almal muud järele kui tuua Antsule söök oma tuppa. Kõneldi kord endise perelaua tagasitoomisest Oskari tuppa, aga Senni ei tahtnud sellest kuuldagi: kuidas! sohva, ümar laud, pehmed toolid, kaks voodit sirmi taga, peegel maast laeni ja sealsamas korraga pikk, vana, liivaga valgeks küüritud laud! Ja k õ i k tulevad nende tuppa sööma! Ei, ei! Igal asjal on siiski piir!

Söödi mõned korrad peremehe toas, hakatigi seal sagedamini lauda katma kõigile. Aga Alma tundis enese seal võõrana, ei maitsnud talle toit ega saanud ta sõna suust. Senni aina sädistas lahkesti külauudiseid ja püüdis vanaperenaisele ja Reinule palukesi suhu pista.

Alma ütles viimaks Antsule avalikult, et ta seal ühes kälise ja Oskariga ei taha süüa, parem juba sööb köögis. Ants hõõrus pahaselt peoga lõuga ja ütles siiski

viimaks, et nad alati oma toas, see on võõrastetoas hakkavad sööma, teistest lahus.

Rein oli jäänud sõnakehvaks, tuli vahel Antsu tuppa, kui Alma juhtus seal üksi olema, käed seljal, lausus mõne ükskõikse sõna ja tõmbus varsti jälle tagasi. Laudas oli ta Almal talituste juures heal meelel abiks ja keelas teda midagi rasket tõstmast.

Ants oli kõike seda juba ennegi keelanud ja veel üldiselt juurde lisanud:

„Sul ei tarvitse midagi rasket teha, keegi ei sunni sind ega tohigi sundida!"

Kerge oli seda öelda, aga Almal ei olnud niisama kerge hädalise töö juures seista, käsi külge panemata. Ja kui nüüd veel Hilda oli läinud, Senni veel vähem midagi rasket tohtis teha, — nüüd tuli paratamatult oma jõudu enam pingutada, kui see enesegi meelest oli lubatav.

Ei tihanud ta midagi kaevata Antsulegi, veel vähem kellelegi teisele siin. Nii palju oleks praeguse elu pärast olnud kaevata, nii palju oli kogunenud südamele, aga niipea kui ta tundis tarvidust sellest kõnelda mehele, tekkis küsimus: „On mees selleks, et talle aina oma hädadest ja muredest kaevata, talle nutulaulu laulda?! Kas ei ole küllalt sellest, et tema kõrval töötan?..." Kuid sealsamas tundis ta südames suurt tarvidust pihtida, kõigest kõnelda, mille all ta praegu kannatas. Ometi peaks see talle omasugusem olema, mõni töörahva hulgast, mõni sellesarnane kui „valitseja", puusepp või Rita.

Oma mehele, tulevasele peremehele, peremehelikult mõtlejale, iseteadvale Antsule ei julge ta südant avada. Ants on juba isegi vist mitmel puhul tema „punasuse" ja „madalast soost" päritolu pärast piinlikkust tundnud. Kui Alma varsti pärast pulmi korra Antsule kibedusega tähendas:

„Su vennanaine tahab siin valitsuse enese kätte kiskuda!" — vastas mees etteheitvalt:

„Miks sa lased! Valitse sina! Ega sul vähem õigust ole!"

Selle peale vastas Alma vaikselt:

„Tahad sa siis kodusõda?! Mina mitte!"

Ants kehitas õlgu, ja nõnda see lõppeski.
Õhtuti enne magamajäämist oma seisukorrale mõeldes leidis Alma enese olevat mahajäetud ja üksinda, aga pidi ometi tunnistama, et ta tublimat meest kogu kihelkonnast poleks leidnud, et Ants on talle üldiselt lahke, viisakas ja see ikka vist õige abielu ongi.
Ants oli lahke ja mõnikord õrngi, aga sõnadega ei mõistnud või ei tihanud ta seda avaldada. Kord õhtul, magamamineku eel, ütles ta nooriku otsa vaatamata:
„Sa nagu ei tunne siin ennast hästi? Oled nagu õnnetu? Tea, ei ole sa minuga rahul või?..."
„Oh, kui me teises kohas võiksime elada, mõnest inimesest eemal!... Seal võiksime tõesti olla õnnelikud... Siin on raske," ütles Alma.
„Saan isegi aru, aga mis sa teed?!" lausus Ants nõutult.
Senni keris end harilikult pooleks päevaks oma tuppa sohvale ja ütles sealt, kui Alma mööda läks — kööki minnes tuli siit mööda käia, — toodagu temale seda ja seda. Ta tundvat ennast halvasti. Mis siis muud üle jäi, Alma pidi teda kui last talitama ja Senni näis salaja heameelt tundvat, et tal on võimalik vennanaist ümmardajaks alandada.
Viimaks ühel õhtul ütles Alma otsustavalt Antsule:
„Sa pead viivitamata tüdruku võtma. Sennil on viimased ajad käes ja minagi ei tahaks enam end nii hullusti katkestada! Pealegi katsub ta mind igal võimalusel oma teenijaks teha!"
„Mis sa siis seda enne ei ütelnud!" mühatas Ants. „Iseenesest mõista peame jalamaid tüdruku võtma. Kui aga leiame! Aita ise kuulata!"
Almale tuli meelde endine kaasteenija Arumäe Rita, aga ta ei julgenud teda nimetada. Kas kõlbab teda naabrilt ära meelitada!? Eks ole ometi jumala käsuski keelatud himustada ligimese ümmardajat! Aga ühel õhtul, kui Rita sinna tuli ja oma venelasest küllalt oli rääkinud, kes nüüd ka mõisas elavat, puistas Alma talle oma südame ja ütles viimaks:
„Tule meile! Arumäe leiab enesele mõne teise, hätta ei jää! Kahekesi suudame selle maailma hädadele paremini vastu panna!"

Rita oli sellest otse vaimustatud, kallistas oma endist kaasteenijat ja nad valasid teineteise rinnal mõne rõõmupisara.

Alma tundis enese olevat julgema ja sõjakama. Tulgu siis nüüd jumal teda mingi muuga „kodu otsima", kui see on tema kangekaelne armunõu!

Mehed vedasid luhast heinad koju, vedasid metsast küttepuid, aga mingeid veohankeid ei juletud võtta „punase" aja kartusel. Ei kõneldudki enam palju uuest korrast, oli juba löödud käega, öeldud kõik arvustavad sõnad, ja ajalehest uusi teateid lugedes naeratati vaid põlglikult. Hakati harjuma punase ajaga.

Harva veel tuldi õhtuti mitmekesi kokku võõrastetuppa päevasündmusi arutama.

Senni ei tõstnud siia oma jalga, istus või külitas oma toas sohval ja Oskar pidi olema õhtuti tingimata tema läheduses. Vahel läks ta õhtul vanaperenaise poole ja sealt kuuldi siis tundide kaupa tema meelitav-lõbusat naeru või ka tigedat irvitamist.

Vana Rein oli põdur, käis kangeil jalul, hingas lühidalt, järsult, avasui, liikus mõtlikult ja pikkamisi, kaebas vahetevahel südame pärast, aga arsti juurde ei tahtnud minna. „Olen elanud nendeta, katsun ka surra. Päev ees või taga — ons see veel tähtis!" lausus ta süngelt.

Oskari pulmadest saadik oli ta kinnisem, valjem, hoidus isepäinis, ja kui tuligi võõrastetuppa, kus Alma juhtus üksi olema, siis laskus laua äärde toolile, soris Antsu ajakirju, vaatas lehti, tõusis üles, kõndis mõne korra toas edasi-tagasi, käed seljal, ja läks tagasi oma poole.

Ta nagu häbenes mingi äparduse pärast ega olnud tal enam seda iseteadvust mis enne. Ei armastanud ta enam kõnelda naabrite äpardustest ega lausuda sel puhul midagi õpetlikku; ei tahtnud üldse osa võtta kõnelustest teiste nõrkuste ja puuduste üle. Möödas olid need ajad, mil ta end pidas ümbruskonna arukamaks peremeheks, kus ta oma mõõdukat ja laitmatut elu teistele eeskujuks võis seada. Näe, hoolimata oma arukusest ei mõista perekonnaasjugi

õigesti korraldada, pojad ja poegade naised elavad vaenus...

Luges Ants mõnel õhtul ajalehest punaste tegevusest ja nende võimude uutest määrustest, siis lausus vana Rein vaikselt:

„Ega muud: varsti nälg käes ja loomad lõpevad. Ei ole enam meestel kevadel jõudu adra käepidet pihku võtta ega külimittu kaela siduda!"

„Egas see ometi kauaks nõnda jää!" lohutas teda Ants, aga ega temagi teadnud lähemalt seletada, kust võiks oodata pääsu.

Alma aga ootas pääsu, nii lubamatu kui see mõte näiski olevat siin Antsu ja lahke äia läheduses, punastelt enestelt. Raske on neil esiotsa teostada uut korda. Kodanlased takistavad igal sammul. Aga küllap need uued mehed loovad pikkamisi niisuguse ilusa korra, et nüüdsed vastasedki on sellega rahul ja aina kiidavad. Imelik, miks see Ants ikka oletab, et see valitsus ei jää! Kust ta seda uut ootab? Kas ajalehtede kirjutustest või? Ajalehti oli Almal nüüd väga vähe aega lugeda.

Kaarlilt tuli üle mõne aja kiri. Ümbrikul oli küll nime ees „kodanik", aga nime järel ei olnud sulgudes: sünd. Verihurm. Käekiri väljendas rahutust ja seda leidis Alma ka sisust:

„Armas õde!

Kirjutan Sulle rahutul ööl. Kellel neid ei ole! Kas ei või neid iseäranis neil olla, kes sootuks uut korda loovad! Niisugust korda, kus ei oleks enam neid, kes kurnavad, ja neid, keda võimalik kurnata, niisugust korda, kus ei oleks enam võimalik kellelgi teiste kulul elada. Paraku ei võitle meie vastu ainult need, kes seni kerget ja head põlve maitsnud, meie vastu võitleb ka kiratsev väikekodanlus oma teadmatuses. Sotside ja esseeride „juhid" mõistavad neid omal kombel „valgustada", neile tulevikumett moka peale määrida. Nende „juhtimisel" jääks võim igavesti kapitalistide kätte. Kui me aga niisuguseid „juhtisid" nende täie molli juurest kõrvale tõrjume, tõstavad nad hirmsat kisa. „Vägivald! Vägivald!"

Kõige sandim on asi selle poolest, et pole veel lõpetatud see neetud suur sõda, mida rahvusvaheline kapitalism oma huvides alustanud. Oleme lootnud ja loodame, et ka teiste riikide töörahvas sunnib oma valitsusi sõda lõpetama ja meiega rahu tegema. Aga see venib kaugemale, kui see meile armas. Ära siiski arva, et mina või mu seltsimehed võitlusest tüdinenud oleme! Oo, me võtame alles hoogu! Seni oleme olnud pehmed, edaspidi kõneleme natuke valjemat keelt! Hoopis valjemat! Oleks ammugi pidanud näiteks need Eesti polgud viimase meheni laiali peksma, sest seal see mustsada pesitseb.

Seal nad nüüd on! Kutsuvad Saksa vägesid appi! Töötavad meie vanade vaenlastega käsikäes ja nõutavad Saksamaalt abi! Sellest ei maksa Sul nüüd kellelegi kõnelda, aga asi on nõnda, et raudkiivrite tulekut meie igaveste verivaenlaste eestvedamisel on tõsiselt karta! Nad tahavad tulla siia „korda" looma! Oo, me tunneme kõik seda „korda"! Seda tundsid juba meie esivanemad! Kui nad siia pääsevad, ei kingi nad küll ühelegi töölisele või maatamehele muud kui kuuli või silmuse.

Ega me siiski käsi üles tõstes ja armu paludes neile endid märgilauaks sea, oh ei! On teiegi vallas vist punakaart, on igas vallas ja külas, on ka siin. Las tuleb see meie valgekaartlastest juhitud röövvägi! Iga mätta, põõsa ja puu tagant vilksatab tuli ja tõuseb suits, kõlab „tervituspauk".

Oleme nende võimu siin murdnud, kes seitsmesaja aasta eest meid orjastasid. Teist korda ei lase me endid orjastada! Vabadus, õiglus ja vendlus peab siin maal maksma!

On öö, olen üksi oma toakeses. Ainukeseks seltsimeheks on musta läikiva rauaga relv laua nurgal. Relv on töörahva truu seltsiline ja kindel kaitsja. Tema aitab töörahval nõuda oma õigusi, tema kaitseb kättevõidetud õigusi.

Ma tean, mind ja mu seltsimehi põlatakse ja isegi vihatakse kõigi jõukate poolt. Aga kõigi rõhutute ja kurnatute sõprus kuulub meile. Selles on meie jõud ja meie võidu pant.

Kui mul on muret, siis meie ühise asja pärast, mitte enese pärast. Usun, et saatus on meie eneste teha ja tulevik meie eneste käes. Sellepärast heidan varsti voodisse, et homme jälle julgesti uue maailma ehitamiseks käed külge panna. Ära Sinagi kahtle meie lõplikus võidus.

Vennaliku ja seltsimeheliku tervitusega

Kaarel.

Järelmärkus. Hoolitse Linda eest ja tervita isa.

Seesama."

Alma ei näidanud seda kirja Antsule ega kõnelnud sisust lähemalt isale. Ants tunneks vist rõõmu punaste kartusest sakslaste ees. „Kui need kiivrimehed ühes parunitega viimaks tõesti tulevad!" mõtles Alma murega.

Senni aeg hakkas täis saama ja Oskar käis suure rutuga kiriku lähedal avitajat vanainimest toomas.

Õhtul kuuldusid peretoast üksikud harvad ohked, siis sagenesid need ja muutusid öö kestel hädaldavateks kaebusteks. Alma kuulas neid salajase ärevuse ja huviga, sest mõne kuu pärast võib-olla on temal kannatada kõik seesama, võib-olla veel raskemalt, võib-olla maksab see tal elu nagu kadunud õel. Seda mõeldes valdas teda hirm: tema laps jääb üksinda siia, võib-olla vaenuliku Senni ja vanaperenaise hoolde! Ei, nende kätte ei taha ta oma last jätta, seda kinnitab ta Antsule sünnitusvalude algul ja võtab talt tõotuse! Aga missuguse tõotuse? Egas mees ometi ise saa last kasvatada! Ja kui ta teise naise võtab, kas siis on loota, et see oleks võõra lapse vastu lahkem ämmast või vennanaisest!

Senni oiged kõvenesid järgmisel päeval, aga oiete vahel käis ta veel tuba mööda kõndimas ja perenaisegi pool.

Kui Alma köögis vanainimeselt küsis, kui kaugel siis asjad nurganaisel õige on, vastas see pilkavalt naeratades: „Oodaku ikka, päris valud pole veel alanudki. Ta nüüd oigab aina hirmu pärast!"

Kui siis vastu ööd algasid päris valud, oli kogu maja täidetud kisast. Käidi tasa, ei vaadatud üksteisele silma ega lausutud sõna. Oskar tuli vahetevahel Antsu tuppa ja küsis nõutult: „Ei tea, kas õige linna arsti järele sõita?" ja ruttas vastust ootamata vanaperenaise tuppa, kus oma küsimust kordas. Vanaperenaine käis sagedasti haiget miniat vaatamas, pidas vanainimesega nõu, aga see ei pidanud arsti toomist veel sugugi tarvilikuks.

Oldi üks öö uneta ja ärevuses, sest Senni hääl oli tugev ja sellest kostis tõesti surmahirm.

Kui aga Alma hommikul lauda juurest talitustelt tagasi tuli, olid oiged vaiksemad, vanainimene ja vanaperenaine jooksid nobedasti köögi ja peretoa vahet ning oma tuppa jõudes kuulis Alma, et Sennil on sündinud tütar.

Neil päevil tuli Rita Arumäelt Loole ja Alma süda muutus lausa julgemaks ning rõõmsamaks. Ta tundis selle mustlastüdruku kergemeelsust ja teadis, et ta on tuulepea, aga niisama hästi tundis tema head südant ja muutmatut sõprust. Nüüd oli lauda juures hoopis kodusem talitada. Oli, kellega vahetada südamlik sõna, kellele salamuresid kurta. Ja kui Ants ühel õhtul ei olnud kodus, võisid nad sosistada võõrastetoas üle poole öö.

Rita teadis palju ülevõetud mõisa elust, sest tema venelane elas nüüd ka seal. Oli ise seal käinud ja Hildat ning „valitsejatki" näinud.

„Vaata, mis teeb tõsine armastus!" hüüdis Rita. „Ei tunne enam äragi seda endist logardit ja lakkekrantsi! Ei ripne tal enam salgud lohakil otsaees ega sihi teine vurr üles, teine alla! Ei lõõbi teine enam nagu enne ega viida aega aina lobisemisega! See on kõik Hilda tegu! Tõesti, kui ainult usuksime, mis kõik meestest teha võime! Aga Hilda on ka julge ja mehine tüdruk, mitte niisugune kui mina! Ta ei lausu sõnagi, ei heida üht noomivat pilku oma mehe poole — mis on talle see „valitseja" muud! — aga see püüab igapidi tema meele järele olla! Vaata, see on armastus!" Siis aga lisas Rita pead kõngutades ja murelikult: „Aga see on

lubamatu, niisugune armastus! Kogu kihelkond kõneleb sellest kui hirmsast abielurikkumisest! Poenaine ähvardada meest kohtusse kaevata! Oo, niisuguse armastuse eest oleksin valmis või taevase kohtuniku ette minema! Ja kui sealgi tõsisest armastusest aimu pole, siis mõistetagu mind põrgu! Va jõhker eit meelitas enesele kergemeelse poisi ja õpetas ta purjutama, et siis kindlamini teda enese juures nuumal hoida! Niisugust abielu sallitakse! Uh, see maailm on tõesti pahupidi! Peaks ometi enamlased ta jälle õigetpidi käänama!" hüüdis Rita ja jätkas: „„Valitseja" on nüüd, kui Hilda sinna läks, valju korra mõisarahva hulgas maksma pannud ja sunnib kõiki tööle, logelda ei tohi keegi. Juba paljud nuriseda, et enne olnud talviti palju hooletum ja saanud rohkem magada, aga Hilda ütelnud nurisejatele: „Enne olite orjad, nüüd olete ise peremehed, nüüd ei kõlba enam moonamehe kombel venitada! Nüüd peab teil ka peremehehool olema!" Aga selle eest saanud ta sõimata! Seal nad on! Minu venelane olla aga kõigist kõige hoolsam ja saada juba keelegagi hakkama. Tuleval kevadel, mis sa arvad, teeme pulmad! Oo!"

Rita peitis oma pea Alma rinnale. Kui ta siis jälle toibus, kõneles Alma talle omast elust, kõneles südame värisedes ja eneselt küsides: kas ma tohin? Kõneles oma abielust, oma mehest, kellega ta on väga, väga rahul. Antsuga võiks ta siin väga õnnelik olla, kui poleks vanaperenaise ja Senni vaenu. Kõneles siis ka oma vendadest ega salanud, et ta enam Kaarli poole hoiab, Kaarli ja kõige vaesema rahva, punaste poole, kuigi mõned nende teod hukka mõistab. Esiotsa on kõik puudulik ja segane, kodanlased segavad igal sammul, aga pikapeale paraneb kõik ja siis saavad peremehedki aru, et neil uue korra juures on parem ja muretum elada. Siis ei ole enam seisuste vaheseinu, ei ole enam vaest põlatud orja ega popsnikku.

„Kui see aga nõnda kõik läheb!" ohkas Rita. „Arumäe peremees ütleb, et varsti tulevad karistussalgad nagu viiendal aastal! Pojad olla talle kirjutanud."

„Ära räägi rumalust, kust nad tulevad?!" tõreles Alma. „Kaarel teaks sellest ka ometi!" Talle tuli venna

kirjast meelde, et sakslased võivat tulla, aga ei lausunud sellest Ritale sõnagi.

Rita tulekuga pääses Alma kälise ümmardamisest. See väike mustlastüdruk polnud kaugeltki nõnda kannatlik kui Alma. Ei tahtnud sallida nooriku teravaid sõnu mõnda päevagi. Tuli ja kaebas sellest kõige esiti Almale, aga kui see midagi parata ei võinud, ootas Antsu kojutulekut, astus selle ette ja nõudis Sennilt viisakamat kohtlemist või: — „Ma lähen kohe minema! Jumalale tänu, ei ole enam niisugune aeg, kus teenijaga võib haukuda kui koeraga!" Ütles seda meelega nõnda kõvasti, et Rein ja vanaperenaine selgesti kõrvaltuppa kuulda võisid. Parajasti juhtus tulema ka Oskar peretuppa ja nüüd kordas Rita oma kaebust, nii et lahtise ukse läbi noorpaar ka ise seda võis kuulda.

„Lase see kurivaim minema kihutada!" hüüdis Senni.

Oskar tuligi võõrastetuppa, ärevusest otse punane, ja sõnas läbi kokkupigistatud huulte:

„Mingu minema, kui ei viitsi talitada ja sõna ei taha kuulda! Meil pole niisuguseid punaseid kanu vaja!"

Ants ei lasknud end tasakaalust välja viia. Ta kuulas Rita kaebust põhjalikult ja ütles siis Oskarile:

„Võiksid oma naisele öelda, et meil teenijatega tuleb viisakalt kõnelda. Nagu isa ja mina seda teeme!"

„Mitte ainult teenijatega ei tuleks viisakalt kõnelda, vaid ka teiste majalistega," lisas nüüd Alma nii tõsiselt ja kaaluvalt, et Ants üllatatult tema otsa vaatas.

„Vaat nüüd hakatakse meid ühisel jõul välja sööma!" viskas Oskar tigedalt.

„Ütle neile, et ma tänapäev võin minna, kui siin risuks olen!" hüüdis Senni peretoast.

Nüüd ilmus vana Rein oma toast, peatus lävel, sügav püstvagu kulmude vahel, huuled kokku surutud. Vaatas ühe otsast teise otsa ja küsis siis vaikselt, aga ähvardavalt:

„Mis siin on?"

Rita kukkus seletama, kuidas „noorproua" temaga aina haukuvat, ja kinnitas veel kord, et seda kannatada ei tahtvat.

„See kõik on vale! Tüdruk on ennast täis, nagu praegusel ajal iga teenija!" pahandas Oskar.

„See ei ole vale! Teie proua pole inimene, vaid tulehark!" ütles Rita Alma lähedusse tõmbudes.

„Kihutage minema, jalamaid!" kriiskas Senni teisest toast.

„Mina olen siin majas peremees, ärgu seda keegi unustagu!" kõmistas nüüd Rein. „Kes siin viisakalt ei taha igaühega kõnelda, sellel viib tee ukse eest siia- või sinnapoole."

Ütles, pöördus tagasi ja sulges ukse.

Seekord ei lausunud enam keegi sõna, Oskar kehitas õlgu ja läks oma tuppa, Rita ruttas kööki.

Majas valitses näiv rahu.

XXV

Alma oli üksi sel õhtul võõrastetoas, kui keegi kikivarvul üle rõdu tuli ja tasakesi uksele koputas. Tulija oli „valitseja". Ta andis sõnalausumata kätt, võttis karvase mütsi peast, laskus toolile ja piilus peremehe toa ukse poole. Nägu oli tal kahvatu, ilme tõsine ja rahutu, ei jälgegi endisest naljatajast, alati heas tujus räuskajast ja targutlejast.

„Teie olete siin ainuke, kellele seda kõnelda julgen," ütles ta ahastuses poolsalaja. „Kõik on otsas!"

„Mis on otsas?" küsis Alma kohkunult, sest ta aimas oma naiseliku instinktiga midagi hirmus paha.

„On valida: kas lasta end surnuks peksta, nagu peksti vend, või põgeneda," lausus poemees, nagu olekski teda juba pekstud.

„Mis on siis ometi?" päris Alma.

„Sakslased tulevad!" õhkas „valitseja" ja pea vajus tal madalale. „Tulevad ja teevad sama puhta töö kui viiendal aastal. Puusepp tuli täna linnast, seal olla juba punased põgenemas. Mõned tahta vastu panna, aga see olla mõttetus — mehi vähe ja sõjariistu samuti. Ei maksa end tappa lasta!"

„Mis siis Kaarlist saab!" ahastas Alma.

„Mis muud, tõmmatakse oksa või pannakse müüri äärde," jätkas „valitseja", nagu tahtes olla võimalikult pessimistlik.

„Taevane jumal, see ei või olla!" hüüdis Alma meelt heites. „Mis saab isast!"

„Tulin siia, mitte enese pärast," jätkas „valitseja". „Olen oma eluga mõndagi „ära teeninud". Aga Hildat on tarvis päästa. Linna ta minna ei või — vend on punakaartlane, seal võetakse ta kinni. Kas sa ei lubaks tal paar päevagi sinu isa pool peidus olla. Ta ju sinu sõtsetütar."

„Võetakse ja lastakse ühes isa ja Lindaga viimaks veel maha! Aga mingu ta sinna, kui sa arvad!"

„Koht tee äärest kõrval, kes sinna läheb. Öösiti võib Hilda kuskil küünis magada."

Alma katsus end koguda, aga mõtted ei alistunud tahtele. Kõik oli segane peale hirmsa hädaohu aimuse. Terve maailm näis kokku langevat, see uus maailm, millest ta nii palju oli oodanud, mis näis olevat varsti valmis. See uus maailm langeb kokku ja Kaarel mattub selle alla.

„Valitseja" seletas nüüd veel midagi sakslaste tulekust, aga Alma ei kuulnud seda enam: ta nägi ainult suurt kokkulangemist ja venda müüri ääres, püssiotsad rinna poole sihitud.

„Võib-olla näeme teineteist viimast korda," ütles „valitseja" üles tõustes. „Peaks Hilda pääsema, hoolitse tema eest! Tema on mulle armsam olnud — ah, see kõlab nii rumalasti! Tema läbi hakkasin jumala maailma õigesti nägema ja peaaegu armastama... Ela hästi!"

Ta pöördus kärmesti minekule.

Ants tuli vähe aja pärast väljast ja küsis erutatult: „Kes siin käis?"

„„Valitseja"," vastas Alma, aga hääl kostis tal nii jõuetult ja murtult, et pidi kohe juurde lisama: „Süda on mul halvaks läinud, pean väheks voodi heitma."

„Eks sa heida! Aga mis ta's nii ruttu minema läks?"

„Tal oli vähe aega, ütles, et edasi ruttab."

„Uudist midagi ei kõnelnud?"

„Ei midagi iseäralist," vastas Alma ükskõikselt. Aga sealsamas tundis ta enese nõrkevat ja ägas pisarate purskudes: „Sakslased tulevad!"

„Heida voodi, sa ei tohi end erutada," ütles Ants õrna etteheitega ja aitas ta voodisse pikali.

Alma jäi järgmisel päevalgi voodisse. Ta kuulis eesriide tagant puusepa tulekut ja jälgis tema kõnelusest Antsu ja Reinuga viimast kui sõna.

Ta tulnud pakkuma vallakassa võtit, tulnud paluma, et valla asjad temalt tagasi võetaks, sest ta ise pidavat põgenema. Ei tahtvat, et teda maha lastaks nagu vend Musta mere laeval viienda aasta mässu ajal.

Rääkis sellest vaikselt, kuid peaaegu hambaid kiristades. Avaldas lootust, et ehk veel lüüakse sakslased tagasi, ja siis, siis nemad, punased, alles näitavad, mis nad suudavad korda saata!

Aga see mõtteavaldus ei andnud Almale vähematki trööst.

Ants ja Rein kuulasid puusepa seletusi huviga, pärisid, mis töörahva saadikute nõukogu on teinud ja palju raha kassas, aga ülevõtmisest ei tahtnud kuuldagi. Muidu tuleb veel viimaks neil vastutada, kui midagi pole korras. Ei, ei, kes on teinud, see andku ka vastust!

Seda ütles Rein küll ilma kahjurõõmuta, kuid külmalt ja ükskõikselt. Kui siis puusepp vähe aega oli vaikides istunud, lisas Ants veel noomides ja parastades:

„Ütlesime kohe sügisel, et ei maksa pilli lõhki ajada!"

„Täitsime valitsuse eeskirju ja seadusi, muud ei midagi," vastas puusepp külmalt.

„Oli selgesti näha, et see valitsus ei jää!" lausus Rein.

„Valitsus püsib praegugi ja jääbki püsima," vastas puusepp veendunult.

„See töörahva valitsus läks liiale," jätkas Ants. „Hakkas varandusi üle võtma — no on seda enne kuuldud!"

„Tsaarivalitsus laskis inimesi tappa, ja see ei olnud liialeminek! Inimene on ometi enam kui varandus!" vastas puusepp kibedusega, tõusis üles ja lausus väljudes: „Ütelge parem selgesti: kui valitsus teie kasusid kaitseb, siis on ta teie meelest see õige valitsus!"

Tuli sel päeval peremehigi, aga need hõiskasid sakslaste tulekust. Kavatseti linna sõita, et oma silmaga „päästjaid" näha ja oma kõrvaga kuulda, mis seal sün-

nib. Vali rahvas olevat need sakslased ja punane värv neile vastumeelt kui „jihvt".

Vastu õhtut ajas Alma end jalule, et isa poole minna. Ants seisis kõvasti vastu, et olevat rahutu aeg, kõiksugu inimesi liikumas, viimaks tulevad veel sakslased vastu, peavad punaseks, tea mis teevad.

„Eks ma ju olegi punane," katsus Alma naljatada.

„Need ajad on nüüd vist lõplikult mööda, kus olime kõik punased," vastas Ants samuti naljatades.

Alma aga mõtles Kaarlile, isale, Lindale ja sõtsetütrele, oli nende pärast mures, ütles, et ei kartvat midagi, kuid andis mehe manitsustele järele ja jäi koju, kuigi ei lootnud sel ööl und silma saada, sel ööl, kui kõik hallparunid ja ka Ants võivad rahulikult magada.

Varsti jutustati Lool, mis mõisas on sündinud ja mis Ants sellest kuulnud.

Härra ise tulnud ühes valitseja ja neljateistkümne kiivrimehega mõisa. Õuele kogunenud hulk töörahvast koos naiste ja lastega, et armu paluda. Härra lasknud neid kaks tundi tuule ja külma käes oodata. Viimaks tulnud küll välja, üsna rahva lähedale, soe kasukas seljas, aga ajanud saksa ohvitseriga veel hulga aega juttu, enne kui paljastatud peaga meeste ja nutjate naiste-laste poole vaadanud. Käes olnud valitsejal leheke ja sealt lugenud ta „süüdlaste" nimed: antagu need viivitamata välja!

Nõutudki siis välja Mõhe Juhan ja Rogosi Andres, siis veel kolm-neli vähemat „süüdlast", teised olnud läinud. Tehtud veel samal õhtul lühike kohus ja varsti viidud Juhan ühes Andresega mõisa taha metsa. Juhan langenud küll nagu Andreski esimese kogupaugu peale pikali, aga hakanud väherdama ja oigama. Seotud teine siis puu najale ja tõmmatud rihmaga kinni. Ähvardanud „kohtunikke" ja laskjaid, kuni antud uus kogupauk. Siis alles vajunud tal ülemine pool keha ettepoole.

Kõneles sellest Ants võõrastetoas. Rein ja Alma kuulasid huulte värisedes.

„Teised said muidugi peksa," lõpetas Ants jutustust

ja lisas: „Osa moonakaid, kes punakaardis teeninud, on pekstud ja mõisast hoopis minema kihutatud."

Rein oli sünge, hingas lühidalt ja raskelt ega lausunud sõnagi.

„Saab ehk nüüd ometi rahulikult magada!" sõnas veel Ants vähe aja pärast ja heitis pilgu nagu heakskiitu otsides naise ja isa poole. Aga mõlemad varjasid oma elamusi ja mõtteid.

XXVI

„Kui sinu laps ka kord niisugune on, siis näed temaga kurja vaeva!" ütles Ants ühel ööl, kui Senni tütar kõrvaltoas nagu rattal karjus.

„Ega ma oma last toitmisega nõnda tapa kui tema," vastas Alma. „Iga kümne minuti tagant pakub rinda — kes „tark" seda talle õpetanud!"

„Eks sa ütle talle, anna ometi nõu ja juhatust!"

„Mina ei ole peretütar. Popsniku tütar on Senni arvates rumal ega tea midagi."

„Aga ta hoiab oma last siiski ja armastab — kuule, käib aina mööda tuba ja õõtsutab süles."

„Sel kombel tehakse laps enesele ja teistele ristiks."

„See võib tõesti nõnda olla," andis nüüd Antski järele.

Senni ise ei teinud vähem kära kui tema väike laps. Pea oma toas, pea köögis, pea peremehe toas kaebles ja hädaldas ta, et lapse kõht olevat hirmsasti korrast ära. Põhjusi otsis ta igalt poolt, iseäranis sellest, et ta alatasa pidavat vihastama, küll ühe, küll teise tühja asja pärast. Iseäranis sagedasti oli Rita süüdi, kes kord köögis kastruliga oli kolistanud, siis noorikule liiga palavat piima viinud, siis jälle lapse pesemiseks vett õigeks ajaks soojaks pole saanud. Lapse pesemise ajal oli Oskari toas põrgukisa. Tänitas peamiselt Senni ise, aga temaga ühes ka laps. Sõimata saanud Rita hakkas vastu, vanaperenaine pahandas pea ühe, pea teisega, ja Oskargi, kui lähedal juhtus olema, ei saanud vaikida. Alma oli esiotsa ka mõned korrad abiks käinud,

aga Senni tunnistas tema nii mõistmatuks ja rumalaks lapse vannitamises, et ta eemale jäi.

Juba lapse sündimisest saadik oli kuulda peretoas kõnet ristsetest. Senni tahtis need toredad teha nagu pulmad, aga millegipärast ei olnud see Oskarile meele järele, võib-olla sellepärast, et nad kippusid pulmadele liiga lähedale. Kuu või poolteist pärast pulmi laps — see kõlbab moonakale, popsile või saunamehele, mitte aga vallavanema pojale!

Ühel ajal kõnelustega ristsetest kuuldusid peretoast vaidlused uue kodaniku nime üle. Miskipärast oli Oskarile iseäranis meele järele Amalie, Sennil aga oli juba hulk ilusamaid ja huvitavamaid nimesid varuks, nagu: Oliivia-Mathilde, Georgiine-Brigitta, Cäciilie-Leontiine ja veel palju teisigi.

Saksa vägede tulekuga tuli tal uus nimepaar meelde ja ta jäi kindlalt nende juurde, kõiki teisi kõrvale heites. Friederike-Vilhelmine pidi meelde tuletama Saksa valitsejaid, kelle armust punased olid minema kihutatud.

Siis vaieldi veel pikalt selle üle, keda ristima kutsuda, kas köster kiriku juurest või kirikhärra linnast. Siingi kaldus Oskar köstri poole, kuna Senni nõudis päris korralikku kirikhärrat.

Kui aga kiivrimeeste järel tuli ka oma kihelkonna vaimulik jälle kohale, oli tema kutsumine enesestki mõistetav ja vaidlus selles asjas vaikis.

Oskari tahe võitis seekord külaliste arvu küsimuses, hoolimata Senni mitmekordsest pisaraterikkast mässust ja läbi maja kostvaist kaeblustest. Ristsetele kutsuti ainult lähemad sugulased.

„Peab seda sündmust suure peoga pühitsema, kui paar kuud pärast pulmi juba vääks kaelas!" kuuldi Oskar kihvtiselt lausuvat. See mõjus Sennile kui kapatäis leili tulikuumale kerisele.

„Sina, kuradi täkk, ajad ümber, võrgutad ausaid tütarlapsi, ja nüüd irvitad, et vääks nii ruttu kaelas!" karjus ta läbi nutu.

„Mis aus tütarlaps sa nüüd olid!" nöökas Oskar. „Ja kes keda enam võrgutas, seda mälctad vist veel isegi!"

Nüüd läks Senni otse marru, ähvardas lapse sülle võtta ja koju minna. Olevat selge, kuhu ja missugusesse põrgu ta sattunud.

Vana Rein tuli niisuguse mässu puhul, püstkorts kulmude vahel, võõrastetuppa, kõndis mõne korra edasitagasi, rutemini ja rahutumalt kui muidu, ja läks jälle tagasi oma poole. Ütles seal midagi vanaperenaisele mitte kõvasti, aga lõikavalt, mispeale viimane varsti läbi köögi Oskari tuppa kõndis ja seal mõne sõnaga noorpaari ägedust jahutas.

Ristsed läksid vaikselt, tunnistajateks olid Puldre Robi oma mõrsja Põvvati Elliga, suure lopsaka magunasarnase peretütrega, kellel nõnda palju oli kõnelda, kui kord otsa peale sai, et rutates ühegi lausega lõpule ei jõudnud ja viimaks ainult sidumata sõnu reastas.

Istus lauda umbes tosin külalisi, üsna vaikselt, rõõmsa kärata.

Almale jäi meelde kirikhärra sõna lauas:

„Jumal pühiks oma vastased minema nagu kange tuul aganad."

Kui Ants söandas küsida, kas uued võimumehed vahest omakorda rahvale „võitmistega" liiga ei hakka tegema, vastas kirikhärra väga iseteadvalt:

„Saksa rahvas on üks kõige haritum rahvas maailmas. Nendel on ka kõige targemad valitsejad, ja jumal ise on meid jälle nende kõrge kaitse alla saatnud. Mis nad teevad, on hästi tehtud." Võttis siis oma klaasi, milles oli „reinvein", ja jõi sõnalausumata tühjaks.

„Seda ütlevad minu advokaadist poeg ja minia ka alati," kinnitas Arumäe vana, oma halli nüri habemega lõuga väärikalt kõrgel hoides.

„Aga peki peale on nad saadanad maiad!" ütles Puldre Robi, kes oli juba mitu klaasi tühjendanud.

Kirikhärra kolletanud lihavale näole ilmus pilklik naeratus, kuid ta ütles lepitavalt:

„Laske ka nemad söövad või saadavad mõne naela omastele. Jumal on meile alati rikkalikult oma annid andnud."

„Sakslased olevat Tartus mitukümmend inimest jää

alla ajanud," ütles nüüd Alma, kellel ammugi nagu okas südames torkis.

Kirikhärra tõstis oma raske pea äkilise nõksuga taldriku kohalt üles ja küsis hingeldades, peaaegu vihaselt:

„Kes seda ütleb?! Kes niisugust hullu juttu ajab, pealegi sakslaste kohta?!"

„Seda olla mitmed inimesed oma silmaga näinud," kinnitas Alma.

„See on kõige häbematum vale!" hüüdis kirikhärra, söömist ja joomist hoopis unustades.

Vaadati etteheitvalt Alma poole, ainult vana Rein tõttas teda oma kaaluva sõnaga toetama:

„Meie nurga inimesed, kes linnas käinud, teavad sellest kindlasti kõnelda, et punased jõe jää alla aetud."

„Ega need sakslased pikalt kohut ei pea, seda on igalt poolt kuulda," ütles nüüd ka Robi. „Niipea kui keegi teise peale sõrmega näitab: „See on kahtlane", tõmmatakse varsti oksa, ja asi tehtud."

Kirikhärra meeleolu oli üsna rikutud ega aidanud seegi, et Arumäe peremees sakslasi ruttas kiitma: tema pojad olevat öelnud . . . Ta tõusis varsti ja tegi minekut.

Linnast olid tõepoolest kaunis ustavate inimeste kaudu teated tulnud, kuidas seal uued võitjad võidetutele uputamist kõige inimlikumaks karistuseks pidanud. Maalt ümberkaudsusest levisid jutud, kuidas mõisates ja alevites „kahtlasi" inimesi pekstud, kohtuta oksa tõmmatud või maha lastud.

Kui aga kõik külalised olid läinud, ütles Ants kibedust alla surudes Almale:

„Paljugi, et need sakslased inimesi uputavad, aga sul poleks maksnud seda söögilauas kirikhärra juuresolekul ette tuua! Just nagu oleks meil sest kahju!"

„Võib olla, et mul ongi neist kahju, keda sel kombel kohtuta jää alla aetud või metsa okste otsa riputatud," vastas Alma jonnakalt.

„Jäta ometi ükskord niisugused jutud! Sest ei tule muud kui tüli ja pahandust!" ütles Ants noomivalt.

Tuli Ludvig, sõduririideis, juuksed lühikeseks lõigatud, näol mehisem ja valjem ilme kui ennemalt, nii et Alma teda kõige esiti ainult meelekohal oleva armi

järgi ära tundis. Tuli teda varsti usutlema Ants ja vana Reingi, kuid palju nad temalt ei kuulnud. Ludvig andis selged, aga lühikesed vastused, just nagu kõneleks ülemusega. Isegi Almale ei avanud ta oma südant kuigi palju. Näis tusane olevat, et sakslased Eesti sõjaväge ei salli ja selle vist laiali saadavad.

„Egas kahte väge ühel maal või olla," katsus Ants teda lohutada. „Neil oma vägi, sest on küllalt. Muidu tulevad veel kokkupõrked."

„Kaarlist ei ole ka midagi kuulnud?" küsis Alma, lootes, et Ludvig vennast vahest pahameelegagi midagi ütleb. Ja ütleski:

„Eks ta putkanud ühes teistega sinna piiri taha! Enne aga petsid veel töörahvast ja saatsid saksa kuulipildujate ette! Rikas on ta ka muidugi — minnes võetud hirmus palju raha, kulda ja hõbedat kaasa. Kodanikkudelt röövitud varandus muidugi!"

Alma sundis end rahulikuks seda ränka kahtlustust kuuldes, aga pidas vasturääkimist asjatuks. Ta teadis: see on kõik Klaara pärast, see Ludvigi vaen Kaarli vastu; „punane värv" on siin täiesti kõrvaline asi!

„Mis sa seal kodus nüüd tegema hakkad?" küsis Alma.

„Eks ma kevadeni vaata, mis saab, ja õpetan Lindat."

„Mis sa talle õpetad?"

„Et tast punane ei saaks," vastas vend pilkavalt.

„Kas tead, jäta tütarlaps rahule!" noomis Alma. „Esiteks on ta veel liiga noor ja . . . kes veel teab, mis see õige on! Võib-olla puhub punane tuul kord üle maailma! Venemaa ei ole võidetud . . ."

„Ei sinust ka see punane vööp veel kao!" naljatas Ludvig mürgiselt.

„Vööp! Mul pole kunagi mingit vööpa olnud!" hüüdis Alma. „Olen alati see, mis ma olen. Ja seda ütlen sulle kindlasti: Kaarel on mu vend ja jääb selleks! Ei saa ka aru, miks sa nii väga peremeeste ja rikaste poole hoiad!"

Ludvig jäi tusaseks ja läks varsti minema.

Mõnel teisel ajal oleks ehk Alma kauem sellele mõelnud, aga nüüd olid tal teised, suuremad mõtted ja mured.

XXVII

Oli jälle kõige pimedamast ajast läbi jõutud, päike paistis iga päev võidukamalt ja helkis lumekristallide müriaadides nii heledasti, et silmadel oli valus vaadata. Ikka varemini lõi vallamaja pool voore taga taevas punaseks, ja kui Lool mindi lauda juurde loomi söötma, oli idataevas kui hõõguvas tules ja kahvatu helk sellest ulatus juba üles pea kohale.

Ants ja Oskar rakendasid hobused regede ette, lume krudisedes jalge all. Iga sõna kostis kaugele, ja nagu tahtes kuulda, kuidas hääl heledasti kõlab, hüüti õuest teele sõites kõvasti „nõõ!" või lasti läbi huulte hele vile.

Sõideti luhta heinte järele või Suurde metsa põletuspuid tooma.

Rein rakendas hobuse, kui päikeseketas juba vereva jume oli kaotanud, valgevaskseks moondunud, vähemaks tõmbunud ja väljade lumisest pinnast eemaldunud.

Tema sõitis vallamajja asju ajama. Ta oli nüüd määratud vallavanemaks, tänu uuele pöördele. Kui ta köögis või õues Almat nägi, nikutas ta heal meelel naeratades pead nagu inimene, kes läheb meelepärasele tööle, tõmbas tallenahast krae ümber kõrvade, vajutas karakullmütsi sügavale pähe ja astus õue.

Õhtupoole koju jõudnud ja oma toas lõunatanud, astus ta meeleldi võõrastetuppa ja hakkas edasi-tagasi käima, säärsaapais ja pühapäevariideis, kraegi kaelas, kahekordne, madal, vanamoeline kõva krae, ja musta värvi, natuke vananenud rippuv kaelaside.

Käis vähe aega, istus siis mõnusalt ja laialt Antsu laua juurde toolile ja hakkas kõnelema vallaasjust. Neist ei olnud tal piinlik kõnelda, need olid kaugemad, nende taha ununesid mõnedki kodused asjad.

Halvad olid need vallaasjad küll, kõikepidi halvad, aga muretult rääkis neist oma ametis vilunud vallavanem. Kassa tühi, vilja pole vaestele jagamiseks kuskilt võtta, kirjutaja (põgenenud kirjutaja abiline) on veel saamatu, uus võim nõuab kõiksugu teateid, ja oleks veel, et nõuaks ainult teateid! Ähvardab aina

kangete võtmistega. Ja siis tahetakse vallavanemaid mingisugustele valimistele kokku ajada. Ega muud kui pärast jälle vastuta! „Aga olgu nüüd vallaasjad, kuidas on, peaasi, kui kodus kevadeni läbi saaks, et ei tarvitseks müüa ega tappa loomi!" lõpetas ta.

Sellest kodusest läbisaamisest oli Antsuga siinsamas võõrastetoas mitmel puhul tõsiseid nõupidamisi, sest toidupuudus ähvardas karja ja inimesi. Ettevaatamatult oli sügisel mõnigi vakk vilja müüdud, nüüd ei olnud seda kuskilt võimalik tagasi osta. Natuke vilja oli küll ka peidetud küüni põhu alla, lakka heinte alla ja isegi suure sasirõugu alla, rehe taha. Aga pulmad ja ristsed olid löönud harilikku toidumoona-eelarvesse augud ja rahagi oli kulunud enam, kui oli ette nähtud.

Oli müüa mõni vasikas, aga linnateele ei juletud nendega minna, saksa soldatid olid agaramad ära võtma kui punased.

Neid kiivrimehi sai Alma korra oma silmaga näha ja oma kõrvaga kuulda. Tulid ühel hommikupoolel kahekesi, kõvasti koduselt kõneldes, nagu oleksid nad jõudnud kaugelt omaste juurde.

Nad toodi läbi köögi peretuppa, ja korraga sai nüüd Senni hääl kuuldavaks, sest ta oli käinud paar aastat linnas koolis ja tönkas mõne sõna saksa keelt. Varsti olid need külalised võõrastetoas, viskasid siin sinelid seljast ja tundis end täiesti kodus olevat. Teine neist oli noor või näis noorena, huultel musta ädalat, lõug ja nägu hoolega paljaks aetud, põsed värsked ja roosad nagu vastsündinul, silmad rõõmsa lapsiku pilguga, otsmik kõrgelt paljas. Ta nimetas end Williks, pani varsti kõneldes käe Sennile ümber piha, lobises talle naerdes midagi ja aina pigistas teist, küll pihast, küll kaelast, küll käsivarrest. Senni naeris heameelest, tegi näo, et kõigest aru saab, ja vastas igale ütlusele: „*Jawohl, jawohl.*"[1] Teine soldat oli vanem, kolletanud ja tuuldunud, hõredate, pehtinud õlgede karva vurrudega, mille otsad, nagu tema valitsejalgi, olid ülespidi kõverasse käänatud. Teda hüüti Kaspariks, tal oli kaeluse küljes mõni märk enam kui Willil ja selle-

[1] Jah muidugi (saksa k.).

pärast püüdis ta end ka esitada kui ülemus. Kõneles küll ka rohkesti, enam siiski meestega, kes teda sõnagi ei mõistnud, ja vaatas nõuotsivalt vahetevahel Senni poole. Sel oli aga Williga tegemist ja Kaspar jätkas oma kõnelusi, käänates vurrude otsi ülespoole kõverasse ja leides rahuldust oma jutust, millele näoilmega kaalu ja tähtsust püüdis anda. Varsti võtsid võõrad oma sigarid välja ja Antski pani prooviks, nagu ise ütles, ühe suhu. „Kui Oskar kodus oleks, see alles tunneks, kui halb sort see on," ütles ta, aga arvas ise ka, kuigi asjatundmatu, et sort on väga odav ja vänge.

Rein ütles kohe Almale, et neid mehi tuleb sööta. Pandigi siis köögis pannid särisema, otsiti sahvrist, mis paremat leiti, ja võõrastetoas oli varsti nagu pidulaud kaetud. Hakati siis ka isukalt sööma, üks munaga praetud pekilõik kadus teise järel, leib oli seejuures üsna ülearune.

Willi istus Senni kõrval, pigistas teda aeg-ajalt ja rääkis talle ilmad ja maad kokku, Senni aina naeris ja ütles ikka vahetevahel: *„Jawohl."* Püüdis ka midagi küsida, aga sakslane ei saanud aru ja kukkus pikkadesse seletustesse. Ka Kaspar oli süües väga jutukas, aga tema püüdis tõsiseist asjust kõnelda, kippus sagedasti hooplema, vehkles kätega ja lõi enesele vastu rinda, nagu tahaks küsida: „Ah teie ei usu? Arvate, et ma tühja räägin?! Küll näete!" Vaatas siis abiotsivalt Senni poole, aga see nägi ainult Willit, lõi siis käega, võttis taskuraamatu, selle vahelt mõned pildid ja pakkus neid kõigile näha. „Naine ja lapsed," ruttas Senni asjatundlikult seletama. „Küsitakse: kas pole ilusad?" Senni ise kiitis, et on *schön*[1], ja teisedki kordasid seda sõna. Kaspar oli sellest täiesti rahuldatud ja pistis pildid jälle põue. Nüüd võttis ka Willi oma taskuraamatu ja selle vahelt mitu noorte neidude pilti. Üks pidi vist olema pruut, teine ka, kolmas ja neljas aga õed. Jällegi tuli kiita, et nad kõik on *schön*'id.

Juba köögis oli Kaspar tarvitanud sõna „rekvisitsioon", ja sellest selgus, mispärast võõrad olid siia tulnud. Rein ergutas Sennit, et see järele päriks, mis õige

---

[1] Ilus (saksa k.).

rekvireerida tahetakse. Kulus hulk aega, enne kui minial korda läks seda küsida ja vastusest aru saada. Tuldud vaatama, palju on heinu ja teravilja, rekvireerima kõike, kui on ülearust. Nüüd võttis Kaspar tüki munaga praetud pekki kahvli otsa — seda pekki oli ta juba naela osa ära söönud, ja nüüd joodi kohvi mesileivaga —, näitas seda kõigile ja kordas ikka *„Speck"* ja *„Speck"*[1]. Näidati, kui suured tükid seda ainet peab antama.

„Ega seal aita midagi," ütles Rein mõrult naeratades, „tuleb neid näljaseid pekiga nuumama hakata. Olid head need punased, aga need mitte palju paremad."

„Las nõuavad need kallid võõrad tublisti!" mõtles Alma kahjurõõmsalt. „Siis ehk kaob pererahva rõõm sakslaste pärast ja ülearune vaen punaste vastu!" Ta ei häbenenud täna oma kahjurõõmu.

Hästi söönud ja pekki kaasavõtuks saanud, olid sakslased üsna leplikud: leidsid järele vaatamata, et rekvisitsiooniks ei ole Lool kuigi palju sööta loomadele ega toiduaineid inimestele. Lubasid lahkesti jälle sisse astuda, eks siis näe. Senni ülilahke naeratus julgustas neid taastulekuks.

Peremees kaebas ikka sagedamini ja kõvemini valude üle jalgades ja sisikonnas, süda oli alati haige ja sundis teda käies hingeldama. Ta lamas viimasel ajal, kui oli vaba, päevalgi oma toas voodis, jalad kõrgel otsalaual, hingates lühidalt ja raskelt läbi lahtise suu. Oli aga voodis igav, siis tuli ta aeg-ajalt võõrastetuppa, istus, seadis jalad teisele toolile ja katsus muretult rääkida:

„Pole viga, see juba ammugi nõnda! Venitame veel edasi mõni aeg."

Ants andis nõu arsti juurde minna, aga isa ei pannud seda mikski:

„Olen elanud nende abita, küllap suren ka."

„Nad vaataksid, millest see on," manitses Alma omalt poolt.

„Kas see pole ükskõik — millest?" küsis Rein hea-

[1] Pekk (saksa k.).

südamliku kangekaelsusega. Viimaks andis ta minia ja poja pealekäimisele siiski järele. Jõuti kokkuleppele arstigi suhtes, kelle poole tõbine pidi minema.

See oli omal kombel kuulsus, sest paljud haiged sealtnurgast olid käinud tema pool ja ta oli kõigil valu rohtude abil kui peoga võtnud.

Antsu ja minia seltsis asus vana Rein viimaks teele. Karsi alla pandi hea õnne peale pool vasikat ja vitsikuga viis naela võid. Viimase saatis perenaine oma õele ja õemehele.

Mindi vara, varsti peale keskööd kodunt välja, et kergemini valvest mööda pääseks. Aga valge tulekul, üsna linna lähedal, seisid kolm saksa sõjaväelast tee ääres, peatasid hobuse ja küsisid midagi võõras keeles. Ei mõistetud neile vastata midagi. Kohe sundisid nad reel istujaid maha ronima, tõmmates neid jõhkralt käistest, puistasid läbi karsi alt õled, leidsid liha ja või, naersid rõvedalt, võtsid saagiks kõik, mis söögipoolist leidsid, ja näitasid käega, et võib edasi sõita, kõik olevat korras.

Alma kuulis selgesti, kuidas Rein viha pärast otse hingeldas, aga sõnagi ei lausunud. Kui nad mõnikümmend sammu olid sõitnud, kirus ta vaikselt:

„Röövlid!"

„Seda ütlesin ma ammugi!" tähendas Alma kahjurõõmu varjamata.

Ants tundis enese milleski nagu süüdi olevat ega lausunud sõnagi.

Perenaise õde oli seekord Alma vastu märksa lahkem, nähes teda mehe ja Reinu seltsis. Andis talle teretades juba kätt ja küsis üht-teist majapidamise asjus. Rein jäi aga sel päeval süngeks ja ütles sakslaste kohta aina ränki sõnu. See ei olnud prouale sugugi meele järele, ta hakkas kohe jutustama, kuidas nüüd jälle kord ja rahu valitsevat, iga päev kell 12 raekoja ees toredat vahtparaadi peetavat ja üldse olevat alanud jälle üks ilus aeg. Mehe äriasjad minevat imehästi ja üldse olevat võimalik sakslastega teha ilusaid „otsi".

Alli-preili, lakk otsmikul, nagu Oskari-Senni pulmaski, istus sõnalausumata kohvilauas, näis olevat

väga rahutu ja kandvat midagi hingel. Pärast kohvijoomist kutsus ta Alma kõrvaltuppa vaatama üht albumit, ja kui selles mõned lehed sirvitud, sõnas punastades:

„Need pulmad olid väga kenad seal! . . . Olete veel näinud neid pulmalisi? . . . Kes see Härjamäe Jaan õieti on?" Punastas ise seda küsides üle kogu näo; kaelgi jumestus.

„Eks te vaadanud talle otsa, siis oleksite ise näinud, kes ta on," vastas Alma. Aga nähes, et plikal oli nutt varuks, lisas rahustavalt ja noomivalt:

„Niisugustega tuleb teiesugusel olla üsna ettevaatlik! Ei maksa palju otsagi vaadata. Head mälestust sellest ei jää!"

Et Antsul oli mõnesuguste kaupade altkäe hankimisega rohkesti tegemist, läks Alma ise Reinuga arsti juurde. Ootetoas oli rahvast rohkesti, enamasti lihtsad inimesed, maanaised lohmakalt riides, taskurätik peos, mehed säärsaapais, mis lõhnasid odavast määrdest, omakootud riided kortsunud, õle- ja heinakõrsi küljes. Tuli oodata, ja ajaviiteks võis kuulata otse imelugusid arsti tarkusest ja võimetest. Muidugi, kui haigus kellelegi on jumalast saadetud, siis ei võivat isegi see arst midagi. Ja kui sõbralik ta olevat igaühe vastu! Andvat kätt, pakkuvat kohe istet ja puhuvat juttu nagu omasugusega!

Mindi kahekesi vastuvõtutuppa, sest Rein tarvitas minia toetust. Arst, pruuni ümara habemega, milles leidus juba halle karvu, paljastunud otsmikuga, siniste prillidega, andis lahkesti kätt ja ütles Reinule sõbralikult nagu vanale tuttavale:

„No tere, tere! Mis viga? Istume ja a'ame juttu!"

„Jalad natuke tursunud ja valutavad aeg-ajalt," ütles Rein vaikselt, kui oli toolile laskunud.

„Selles vanuses tuleb ette, armas peremees!" ütles arst naeratades ja päris siis nime ning vanust, märkis raamatusse ja laskis tõmmata saapad jalast.

„Tühi asi," ütles ta, kui oli natuke kombanud jalgu ja vajutanud neid sõrmega. „Kui teil nii noor ja kena naine, saate varsti terveks!"

„See pole mu naine," ütles Rein kuivalt.

„No siis tütar! Võite ta mehele panna ja nende jalgadega tantsida veel pulmas ei tea kuidas!"

„Sees ka valud vahetevahel," kaebas Rein.

„Sees ka? . . . Tuleb ette . . . Katsume kohe." Ta asetas Reinu selili kušetile, laskis riided vallandada ja vajutas siis kätega siia-sinna. „Ei ole valus? . . . Ei? Siin ka mitte? Ma ütlen, teie tervisel pole veel midagi suuremat viga!"

„Süda on ka haige," ütles nüüd Rein.

„Aa, süda ka! Kuulame kohe! . . . Hm, hm! . . . Jaa, lööb nii ja naa, aga see ei tarvitse muret teha! Vanas eas teeb ta oma tempe. Võite jälle tõusta. Kirjutan salvid, millega jalgu võida, ja mõned rohud sisse võtta, kui just valu tundub — võite veel ilusti veerandsada aastat elada. Ja tulge siis jälle paari nädala pärast ennast näitama!"

Ta kirjutas mitu sedelit, juhatas apteegi ja võttis raha — mitte just vähe. Sõbralikult mõlemale kätt andes saatis ta patsiendi tulema.

„Veerandsada aastat!" ütles Rein põlglikult naeratades, kui nad jälle olid uulitsal. „Rumal nali!" Ja natukese vaikimise järel: „Kas neid rohte maksab osta?"

„Eks ju või osta," arvas Alma.

„Pealt määrida võiks, see ehk aitab natuke," nõustus Rein. „Aga sisse võtta — ei hakka mina kõiksugu sodi sisse jooma! Osta võib — muidu arvatakse, et ma ennast arstida ei raatsi kitsiduse pärast!"

Kui nad tüki maad olid edasi läinud, lausus Rein enam nagu iseenesele:

„Haritud inimene au pärast, aga nõnda ahne raha peale! Ega ta muidu nõnda lahket nägu tee! Matside püüdja!"

„Kes ei ole ahne praeguse ilmakorra juures raha peale!" vastas Alma. „Kes ei tee lahket nägu, kui selle eest midagi loodab saada!"

„Kas see teine ilmakord, mida vaesem rahvas ja sotsialistid ootavad, peaks olema põrmugi parem!" kahtles Rein pead kõngutades.

Kui nad jälle läksid vanaperenaise õe poole, oli selle mees ka kodus. Ta oli sakslastest otse vaimustatud:

„Mis nende käest kõik osta ei saa! Muidugi altkäe, aga selle-eest odavasti! Nemadki tahavad oma ärid teha, ja sellest võime midagi teenida!"

„Tüssavad oma kroonut!" lausus Alma.

„Las tüssavad!" sosistas perenaise õemees ja hõõrus heameele pärast käsi. „See on juba nende asi! ... See on täiesti nende asi! ... Miks meie ei peaks ostma, kui müüakse! Ja egas ma osta enesele! Ma müün jälle edasi ärimeestele, ja sealt läheb see rahva kätte! Olge mureta, minu kaudu võite pikapeale kõike saada, olgu suhkur, värvid, vankrimääre või vein!"

Enne lahkumist tõmbas Alli Alma kõrvale, küsis ühteist tühja-tähja ja siis nagu muuseas:

„Kui Härjamäe Jaani näete, viige palju terviseid! Ta oli nii — naljakas ja lõbus!"

Preili punastas kaelastki ja pöördus kärmesti kõrvale.

„Imelikke asju sünnib ilmas!" mõtles Alma iseeneses ja talle tulid Manase Vidriku värsid meelde:

„Vaat' mu otsa!" hüüdis Jaan,
tõmbas täis end nagu kaan.
Rehelas üks koht oli tume,
preili Allil kadus jume.

Kui ühel õhtul Rita tuli, luges ta salajas uuemaid Manase Vidriku värsse Alma vendadest ja Rätsepa Klaarast:

Oi-oi ohti, ai-ai ahti,
Klaara peale peetaks' jahti.
Kaarel pages piiri taha,
Ludvigit oli varsti näha.

Asjata nad jooksid tormi,
kummalgi pole loota normi.
Vaene poiss, ära Klaarat vahi,
vallas küllalt peremehi.

Aga teistestki sündmustest oli laulik midagi värssidesse valanud, kuigi need ei olnud enam värsked:

Otto pledis Peipsi taha,
Miina kahvatu kui vaha.
Põllu peal ja metsa vahel
saksa soldatite ahel.

Kirikhärra kantslist kärkis,
mõisnik ülevõtjaid märkis.
Metsast kuuldi kogupauku,
mahalastud aeti auku.

XXVIII

Kaarlilt tuli kiri, mis ei tea kus oli kirjutatud. Kiri oli toodud käsipostiga Hurma hurtsikusse, sisaldas kibedust ja mürki, hoiatusi ja ennustusi.

„Seekord oleme löödud, aga ega see nii ei jää!" kirjutas vend muu seas. „Oodaku see kodanlus ja hakaku jälle rahulikult rasva koguma, võõra püssitiku najale toetudes! Aga mis siis, kui saksa tööline püssi oma soldati käest ära kisub! Küll kistakse peagi igal maal kodanlaste käsikute käest viimased sõjariistad! Vene riik on suur! Mis tähendab ühe väikese nurgakese ajutine kaotus! Töörahval tuleb nüüd seal kannatada. Selle eest võivad aga peremehed nüüd hõisata... Kui aga isa ja Linda ei nälgi? Ma arvan, Sa kui suure koha perenaine ei lase neid ometi käppa imeda! Siiski, pagan teab, ehk oled Sinagi juba pursuide kambas ega hooli vaese viletsusest! Ludvig mängib muidugi vist nüüd eesti sõjaväelast ja teeb sakste auks paraade! Vaat kuidas poiss võib raisku minna!... Hoolitse Linda kasvatuse eest! Tast ei pea nõder, hale olevus saama, kes esimesele „õnnestajale" pisaraid valades kaela langeb! Kunagi ei ole vara kasvatada inimest mehiseks ja julgeks! Mitte norutajaks ohkajaks ja igatsejaks! Niisuguste inimeste aeg on möödas. Las kasvatada rikkad oma lapsi nõnda. Seda kergemini saame neist jagu!

Jah, seekord peame, ajutiselt muidugi, taganema — vaenlase jõud on võrratult suuremad.

Eks hallparunid ja nende võsud tunne nüüd Eralaski

lausa rõõmu endiste orjastajate, nüüdsete „vabastajate" tulekust?! See rõõm on aga üürike! Mäng pole veel lõpetatud, kaugeltki mitte!

Enesest ütlen ainult nii palju, et võtan osa võitlusest väerindel.

Tervita isa ja Lindat. Ka puuseppa ja teisigi meie seltsimehi, kes „vabastajate" käest eluga pääsevad. Ärgu nad kahelgu meie lõplikus võidus. Usun ikka, et Sa meile kergesti selga ei pööra, kuigi oled Loo talu noorperemehe naine, hallparuni abikaasa.

Kas need read sulle kätte jõuavad, on küsitav."

Alma luges kirja ja tundis rõõmu: vend elab! Elab ja terve!

Ta jagas oma rõõmu isa ja Lindaga. Ta ei häbenenud Ludvigi kuuldes Kaarli kirja lugemast, jättis ainult mõned kohad välja.

Isa ei varjanud oma rõõmu avaldamast näoilmega, sõnadega aga ütles ohet varjates:

„Tema elutee läheb selges sihis. Olgu nii!"

Ludvigiga sai Alma kõnelda vaid tulevasest teenistuskohast. Mitu peremeest oli käinud teda kauplemas, Eralast Sirgu ja Lepiku oma ja kiriku poolt mõned teised. Alma oli kindlasti Sirgule ja Lepikule mineku vastu (need kohad olid Rätsepale ja sellega ühes Klaarale liiga lähedased), leidis mitmeti põhjust neid laita. Ludvig näis aga õe tagamõtteid aimavat, ei lausunud sõnagi vastu, ohkas lühidalt ja langes süngesse meeleollu.

Paar nädalat liikus Rein kodus ja käis mõne korra vallamajaski, aga siis jäi oma tuppa voodisse ja laskis Antsu kutsuda. Tema kaudu sai siis Almagi teada, et peremehe jalad on paistetanud, öösiti valutavad ja pikemast kõndimisest ei või olla kõnetki.

„Eks lasku siis ometi selle salviga võida, mis tohter kirjutas," soovitas Alma.

„Juba ema võidis ja voolis jalgu, aga ei suuremat abi midagi," vastas Ants.

Sissevõetavaid rohte Rein ometi ei tarvitanud. Ei võtnud ka neid õlisid ja juurte leotisi, mis Senni oma toast tõi ja väga mõjuvaks kiitis.

Üldse kuuldi Senni häält nüüd üpris sagedasti peremehe toast. Pea tõi ta sinna sooja piima tassiga, pea kooki, mis ta oli küpsetanud, pea praetud sealiha munaga, pea kuivatatud õunu.

Alma kuulis selgesti, kuidas ta seal meelitades rääkis:

„Peab ometi olema, kes haige eest hoolitseb (vanaperenaine ja Rita olid selleks küll isegi), kes talle toob ka midagi ja pakub. Egas ometi inimest hooletusse või jätta! Minu süda ei luba seda!"

Alma oleks peremehele võinud viia kõike sedasama, sest kõik tuli peremehe enese varandusest. Aga ta ei olnud vanaperenaise eluruumis sallitud, teadis seda ja võis vaid Antsu kaudu kuulda, kuidas haigel läheb.

Majas jäi vaiksemaks, kõneldi ja astuti tasemini. Isegi oma tütre kisa mõistis Senni nüüd kuidagi vaigistada ja nägelused Oskariga peeti surutud häälel, nii et vaevalt võõrastetuppa kostsid, mitte aga siit või köögi kaudu haige kõrvu.

Voolida laskis peremees oma jalgu nüüd poegadelgi, ütles sellest natuke kergendust tundvat ja jättis salvi hoopis kõrvale. Aga sisikonnas suurenesid valud, ja süda, see lõi, nii et teisedki lähedal olles kuulda võisid.

Omalt poolt soovitas vanaperenaine püssirohtu. Talle tuli meelde hulk juhte, kus see mõru pulber vaigistanud valud ja parandanud sisemised vead. Kõneles sellest nõndakaua, kuni vana Rein võttiski sisse pool sarvetäit seda plahvatusainet. Kergendust ei tundnud aga vähematki, küll aga kõhuvalu.

Siis hakkas Alma Antsu kaudu nõu andma, et peremehega sõidetaks uuesti linna mõne teise arsti juurde. Või kui ei kardeta kulusid, lastagu arst koju tuua, aga siis juba mitte enam see „kuulsus", vaid mõni teine, sisemiste haiguste tundja. Teadis isegi üht nime nimetada, mis talle ajalehtede kaudu oli tuttav.

Ants kõneles sellest varsti isale, aga see pani esiotsa vastu, arvates, et üks arst pole parem kui teine, aina saagi peal kõik väljas. Järgmisel päeval katsus ta natuke kõndida, tuli, pintsak särgi peal ja toakingad jalas, võõrastetuppa ja istus voodiäärele. Alma soovi-

tusel heitis varsti pikali ja pani jalad jalutsilauale. Nii pääses ta natukeseks Senni ja naise hoolitsuse alt, mis oli talle nähtavasti koormavaks saanud. Ta kõneles üsna vaikselt, kas jõuetuse pärast või selleks, et ei kuuldaks teistes tubades. Kõneles jälle oma noorpõlvest, pilkas iseennast tühja tuule tagaajamise ja kergemeelsuse pärast ning tuletas meelde mehepõlve rasket tööd ja muret.

„Ega see suremine mind hirmuta," ütles ta ohates, „aga asjad siin jäävad nii imelikult kahevahele. Peaks enne koha Antsu nimele kirjutama... Aga mis sa selle Oskariga teed — ta ka nüüd perekonnainimene... Ei saa teda ajada ilma peale... Aga kohta kahele jätta ei saa... Anna siia Oskarile eluaegne korter — ei ole muud kui tüli eluks ajaks!... Senni on liig hakkaja ja riiakas... Lase neil kuhugi veeremaale maja ehitada — ei raatsi kohta tükeldada, ja ei tea, kuidas läbisaamine edaspidi... Kõige parem oleks anda summa raha — nii ja nii palju, maksku Ants välja, ja kõik selge! Katsugu siis Oskar mujal õnne... Aga raha ei ole!"

Kõike seda kõneles Rein nagu nõu otsides, ja Alma tuligi nõuandega: kõige esiti arst lasta tuua; küll pärast võib muist asjust kõnelda, kui tervis jälle parem.

Rein katsus küll seda nõuannet tagasi tõrjuda, aga kui minia ikka peale käis, andis ta viimaks järele. Eks mingu siis Ants linna ja toogu see, keda Alma soovitab. Toogu tingimusega, et ta põhjalikult läbi katsub ja ütleb, mis õige viga ja mis tuleb teha.

Senni ja vanaperenaine nurisesid Reinuga, kui ta oma tuppa tagasi läks: liikumine ei olevat hea, olevat kardetav, jäägu ta sellepärast aina oma voodisse.

„Puhas kadedus!" mõtles Alma. „Nüüd on nad hirmul, et Rein hakkab sagedamini siin käima!"

Hoolsamini kui enne pakuti nüüd peremehele igasugu rohtusid, vanaperenaine tahtis Somba vana kutsuda, kes posimise ja jumalasõnaga pidavat aitama. Senni soovitas üht vanaeite kiriku lähedusest, kellel olevat mingid kivikesed vajutamiseks ja noatera — nahale joonistamiseks.

Tüdinult kõmises viimaks peremehe hääl:

„Jätke mind, haiget inimest, rahule!"

Sagedamini tuli ta nüüd Antsu tuppa, heitis voodile, Almalt vaevalt märgatava naeratusega luba küsides. Oli Ants ka toas, siis päris hobustest, karjast, vilja ja heinte tagavaradest, tegi kavatsusi kevadise külvi kohta, jagas põlde vilja alla, arutas seemne hulka ja muretses, kust seda osta.

„Mis sa asjata ennast vaevad!" manitses Ants.

„Ega mul pea haige ole," vastas isa, vaikis mõne aja ja jätkas siis arutlusi vallaasjust. „Nõukogu — see, mis juba aastate eest valitud — tahab ametist ära astuda, — kassa tühi ja viljatera jagamiseks pole. Aga ma ütlen ikka: selleks on natuke mõistust vaja, et raskest seisukorrast põgeneda. Täie kukruga mõistab ogargi elada. Asjad muidugi päevapealt ei parane, aastad kuluvad selleks. Peab ometi kannatlik ja pika meelega olema. Küll kõik pikapeale paraneb!"

Ohates ja jõudu kogudes lõpetas ta lause: „See on suur tarkus, võib-olla kõige suurem tarkus, see pikk meel." Siis puhkas ta ja jätkas veel sama mõtet: „Kes külvab seemne maha ja jääb põllu äärde orase ülestulekut ootama? See oleks ju sõgedus! Mine muule tööle, küll oras kasvab ise ja valmib viljaks omal ajal!"

Aga varsti hoopis teistele mõtetele sattudes:

„Kui see nõnda edasi läheb, söövad need sakslased meie maa hoopis paljaks. Aina võtmised, ei jää seemetki!"

Saksa soldatid Willi ja Kaspar käisid mitmel puhul Lool, sõid munaga praetud pekki mitme mehe eest, said seda kaasavõtmisekski, ja selle tõttu olidki rekvisitsioonid siin üsna kerged. Aga polnudki palju midagi siit rekvireerida.

Arst toodi jaamast hobusega koju, nii oli ta ise tahtnud tulla. Rein pidas kohasemaks end Antsu toas vaadata lasta — seal oli valgem —, kuigi naine ja Senni olid selle vastu. Alma pani puhtad linad voodile, otsis käterätikud, seadis pesukausi veega valmis ja tegi oma teadmise järgi kõik ettevalmistused. Ta oli Arumäel kahel korral näinud, kuidas arsti tarvis vastu võtta.

Kui siis viimaks arst tuli ja Antsu saatel rõduuksest

sisse astus, ilmus vanaperenaine omast ja Senni omast toast, et arstile nõu anda ja seletada haigust. Rein laskis korraks pilgu ühe otsast teise otsa ja kõmistas piinlikkust tundes:

„Jätke!"

Arst oli keskealine, mustad vurrud ja habemekaared lõua ümber, juuksed otsaesiselt üles soetud, näol tõsine, lahke ilme. Ta kõneles vähe. Vaatas kõige esiti rohusedeleid, mis Alma oli klaaside kõrvale lauale seadnud, ei lausunud nende kohta sõnagi ja hakkas voodi ääres istudes vaikselt haiget küsitlema. Laskis paljastada jalad, kobas ja surus neid, vajutas ka kõhule, kuulatas südant, koputas siia-sinna rinnale ja ütles siis rahulikult:

„Süda on haige — vesitõbi!"

Rein vaatas talle uskmatult silma.

Arst katsus lähemalt seletada, kuidas haige süda toob vesitõve.

Ta hakkas andma eeskirju eluviisi ja toitude kohta, rõhutades eriti nende valiku tähtsust, aga vaatas seejuures uurivalt Alma otsa, nagu küsides: kas täidate ka kõik need eeskirjad? Kirjutas küll ka mingi rohu, aga rõhutas, et peaasjaks jääb eluviis ja arstimine mõõduka higistamisega ning kompressidega.

Kui arst oli läinud — Oskar sõidutas ta jaama —, kobis Rein oma tuppa, ja seal seletas ta nüüd ise kui ka Ants, mis oli kästud teha. Vanaperenaine ja Senni lõid käed kokku — kas paistetanud ihule võib niisket peale panna?! Kus sellega! Lähedalegi ei tohi midagi märga panna! See on ju otse eluvõtmiseks soovitatud! Kust üldse niisugune arst välja võetud! Kes teda soovitas?! — Niisamuti olid nad joomise piiramise vastu: haige peab alatasa keelt kastma! Muidu hakkab süda kõrbema ja sisikond põlema — seda teab ometi iga laps! Alati peab magus tee või midagi muud rüüpamiseks käepärast olema — see kosutab, kinnitab ja värskendab!

Senni kaitses nii sõjakalt seda vaadet, toetus selle juures isegi oma „haridusele", nii et Antski vastu ei suutnud sõdida, Almast rääkimata, kes peremehe tuppa, kus võitlust peeti, üldse ei läinudki. Rein ise aga lamas

seliti voodis, silmad pilukil, väsinud, ükskõikne ilme näol, avali suu läbi hingates. Kui kära tema ümber juba täiesti oli vaikinud ja Senni läinud, ütles ta vist meelega nii kõvasti, et võõrastetuppa selgesti kuulda võis:

„Pange saun kütte! ... Ihu puhtaks! Ja siis kõik arsti eeskirja järgi! Viimase kui suutäieni ja veetilgani!"

See oli öeldud nõnda, et vanaperenaine ega Senni ei julgenud vastu rääkida.

Nädala pärast ajas Rein end jalule, liikus esiotsa mõned päevad tubades, kahe nädala pärast sõitis juba vallamajjagi. Oli koju tulles väsinud, aga jälle elust ja olemasolust rahuldatud. Sõi oma toas — ikka arsti eeskirja järgi —, aga tuli siis Antsu ja Almaga vestlema.

„Surmaga tuleb mitu korda rinnad kokku panna, enne kui ta mul õlad vastu maad surub," ütles ta lühidalt hinge tõmmates. „Enne seame veel vallaasjad korda." Ja tasemini ning tõsisemalt lisas ta sellele: „Ehk saame kodusedki asjad joonde." Sealsamas kargas ta juba teisele ainele: „Need saksa soldatid aga ostavad pekki, kust vähegi saavad, nagu kuulda, või vahetavad kribu-krabu vastu. Rahvas jääb väga kõhnaks sedaviisi."

„Kes seni vähe söönud, need jäävad hoopis nälga," lisas Alma.

Kui Ants välja läks, küsis Rein usaldavalt:

„Kaarlist ei tea midagi?"

„Saatis sõna — põgenenud nagu teisedki punased," vastas Alma üsna tasa.

„On see aga kange poiss!" imetles Rein. Ja jätkas siis, iga kahe-kolme sõna järel hinge haarates: „Tahaks näha, mis sealt Venemaalt viimaks tuleb! Teevad seal sotsialistlikku riiki. Võib-olla on tõesti tulemas uued ajad, nagu selle vaesema rahva juhid kuulutavad. Ega muud — see praeguse aja rahaahnus sööb inimestel hinge seest. Siis veel see homse päeva mure ja mure laste pärast. Peaks kuidagi kindlam olema see kõik ... Enamlased lubavad seda teha ..."

Alma süda tegi etteheiteid: oma mehele ei ole sa Kaarli kirjast sõnagi lausunud! Aga sealsamas õigustas

ta oma teguviisi: mees pole ka sõnagagi küsinud! Ei oleks ta ka Kaarli vastu nõnda heatahtlik kui Rein.

„Otto olla Vahi Miinale Peterburist või kusagilt kirjutanud, alles mõne päeva eest," jutustas Rein. „Eks kirjutaja, krants, võtnud kirja lahti, enne kui kasaka kätte andis — see ju harilik vallakirjutaja ajaviide! Paluda Miinat, see Otto ikka, et see ootaks, küll ükskord tulevat tema siia või jälle Miina mingu sinna. Kirjutaja ka koer: andnud Miina kirja isa kätte ja ütelnud veel seletuseks, et Venemaalt saadetud — teadagi kellelt! Eks olnudki Vahil kõva kõnelus. Isa öelnud, et ennem sallib viimast kerjust kui kommunisti. Miina öelnud, et Otto polegi kommunist, vaid väga mõõdukas." Rein peatus ja lisas siis nagu endamisi: „Kui on tõsine poolehoid, siis ei murra seda miski jõud."

Varsti läks ta oma tuppa, riietus ja sõitis vallamajja. Õhtul tuli ta uuesti, seekord juba Antsuga kõnelema.

„Vallavanemad käsutatud kokku, ei tea õieti, misjaoks," rääkis ta murelikult. „Nii palju on teada, et peavad oma hulgast saadikud valima ja need läheksid siis mõisnikkudega ühes Riiga nõu pidama."

„Mis nõu nad seal peavad?" küsis Ants umbusklikult.

„Kuulda, et selle üle, kuidas meie maaga jääb ja kelle alla meie minna tahaksime."

„Palju meil valida on, kelle alla minna," lausus Ants. „Punase Venemaa alla me ometi ei lähe. Jääb järele Saksamaa. Aga see ka . . . on, kuidas ta on . . ."

„Eks saadikuid või ju valida, aga mis nad seal tegema peavad, seda vaadaku nad ise," arvas Rein.

Alma kuulas seda sõnalausumata, aga suure huviga. Kui Rein oli läinud, küsis ta Antsult natuke pilkavalt:

„Sa nagu ei usalda enam neid „päästjaid" hästi?"

„Kuidas: ei usalda?"

„Arvad, et nad meiega kõige paremat ei mõtle."

„Kõige paremat?! . . . Nad ei ole kunagi meiega hästi mõtelnud! Aga seekord tulid nad ometi õigel ajal, muidu oleks meil ots käes olnud!" Et Alma selle vastu midagi ei öelnud, siis lisas Ants veel täiendavalt:

„Olgu nad muidu mis nad on, aga nad hoiavad ometi varandusega inimese poole, kaitsevad teda."

„Sellelt on neil rohkem saada," salvas Alma.

„Muidugi rohkem saada."

„Aga kui sellel ka viimaks otsa lõpeb?"

„Nii hulluks see asi ometi ei lähe! Kui nad kauemaks siia tahavad jääda, siis on ometi selge, et nad varandusega inimesi paljaks ei või teha!"

Seda ütles Ants siiski murelikult ja ebakindlalt.

Järgmisel päeval tundis Rein enese halvasti, laskis jalgu voolida, sauna kütta, kuid pidi siiski selleks ajaks, kui maakonna vallavanemad olid kokku kutsutud, voodisse heitma.

XXIX

Kevad aga lähenes. Ja kuigi Alma elu ei muutunud kuidagi paremaks, kuigi perenaine ja Senni ei olnud talle lahkemad, ometi tundis ta südames üha suuremat rõõmu, sedamööda kuidas päike soojemalt tuppa hakkas paistma, hommikul varemini sirelipõõsaste vahelt ja õhtul hiljemini läbi õunapuude oksastiku.

Ta tundis rõõmu päikesest, aga mitte nõndapalju enese kui selle teise pärast, kes siia ilma oli veel tulemata. See peab leidma juba nüüd, et maailm, kuhu ta tuleb, pole mitte pime hädaorg. Ja kui ta ongi hädaorg, siis tuleb teda parandada, tuleb ta ümber ehitada, teha ilusaks, soojaks ja valgeks. Kui ka ei saa päikest sundida paistma talvelgi kaua ja soojalt, siis peab igaühel olema soe ja valge, puhas ja kodune tuba, kus heade inimeste seltsis talvel külmagagi on niisama hubane kui keset suve, päikesepaistel, haljal rohul.

Õunapuude hallrohekate krobeliste tüvede ümber oli lumi juba laialt sulanud, iga põõsaraag vihkas lund ja keskpäeval tilkus vett katuselt hõreda pladinaga, mis oli nii armas kõrvale.

Oli rõõm üle õue minnes taeva poole vaadata, mis nüüd sinas heledalt, nii et silmi tuli pilutada.

Rita ei läbenud enam õuel käia, aina jooksis ja hüples, kõõrutades ülemeelikult mõnd viisi. Kui Alma teda kord sellepärast manitses, ütles ta vastuse asemel:

„Tead ka: Vassiili mõistab juba eesti keelt! Ainult venitab veel natuke: Ei oole vjiga! Kjull ljeeheb! Ja missugused ilusad laulud tal on! Nii kurvad, et kuiva silmaga ei saa kuulata!"

„Ei oole vjiga!" trööstis teda Alma.

Laudas lehmadele heinu sõime pannes jätkas Rita oma lobisemist:

„Mis nüüd minul! Saan venelast ikka nädalas kordki näha. Ta on kasaka juures korteris ja leiab ikka siin-seal tööd. Ja mis ta kõik mõistab! Igasugu puutööd, mis aga ette tuleb! Kõmmeldab lusikaid ja kulpe, teeb kelke, regesid, rattaid, parandab, mis vähegi vaja, olgu saapad või hobuseriistad! Pihavoolmeid mõistab ka muljuda, olgu meestel või naistel!"

„Siis ta küll nälga ei jää!" sõnas Alma lõbusalt naerdes. Ta laskus rinnukile lammaste sulu najale ning vaatles musti ja valgeid tallekesi. Need määgisid, hoidusid emade kõrvale ja tõstsid ühes nendega ninad Alma poole. Emad nuusutasid oma söötja sõrmi ja ta silitas nende karvaseid päid. „Teie vaev on juba mööda," ütles ta, „aina mögisete heameele pärast oma väikesi vaadates. Minul on see kõik alles ees, ja kas ma oma talle nähagi saan, teab ainult jumal!"

Oli hämar, värske sõnniku lõhn õhus, lehmad krõmpsutasid heinu ja mõni vasikas möögatas vahetevahel enam seletamatu igatsuse kui nälja pärast.

Rein paranes jälle, pidades Alma meeldetuletusel kõige valjemat dieeti, ajas end jalule, kõndis pikkamisi esiti tubades, kõneles sõna siin, sõna seal, vaikselt, nagu eemal olles, riietus siis soojalt, läks välja, vahtis silmi pilutades avasui taeva poole, lonkis lauda ette, sealt ümber toanurga teele, peatus seal, vahtis igasse ilmakaarde, tuli jälle tagasi ja laskus selili oma voodile.

Igatsusega ootas ta ajalehte ja saatis Oskari või Antsu ülepäeviti vallamajja, kui kasakas seda ei toonud ühes mõne kirjaga.

Siis tuli ta ühel päeval Antsu tuppa ja ütles üsna rõõmsalt:

„Ei ole viga! Sedapuhku võib jälle liikuda! Sina, Ants, sõida õige linna ja astu toimetusse. Küsi järele, mis sest vallavanemate Riias käigust tuli!"

„Lehes on, et nad seal õieti midagi pole ära teinud," vastas Ants.

„Lehes pole õieti midagi, aga teada tahaks, kas meie maa nüüd ikka tõesti Saksa alla jääb."

„Nende politsevõim jääb siia sõja lõpuni, nii oli lehes," seletas Alma.

„Aga kui nüüd rahvas palub, et Saksa valitsus jääkski?... Kirjutaja rääkinud korra nõnda... Tema ju sõbrustab sakslastega," sõnas Rein.

Ants kehitas õlgu.

„Sedagi tahaks kuulda, mis nad seal lehe juures sellest arvavad," jätkas Rein. „See oleks ikka natuke hull, kui me neid saksu otse palume. See näitaks, et me ilma nendeta ja mõisnikuta sugugi elada ei saa ega mõista. Siis läheksid nad hirmus kõrgiks."

„Mis sa seal toimetuseski kuuled, Jaan on ära — ega seal õiget meest olegi," kahtles Ants.

„Keegi ikka on. Nad ju ühenduses Tallinna meestega, need teavad ometi midagi," arvas Rein.

Läks siis lähemail päevil linna Ants vanaperenaisega; kaasa juleti võtta ainult paar naela võid.

Tuldi koju alles järgmise päeva õhtupoolel, sajuse ja tuulise ilmaga, riided ja kraevahed lobjakat täis.

Kui Ants lauda istus, tuli Rein uudiseid pärima ja seadis end mõnusalt istuma.

„Tingimata olnud neil sakstel oma tagamõtted, egas muidu," algas Ants süües. „Me pidime Riias paluma, et Saksa keiser meid oma kõrge valitsuse alla võtaks! Siis võiksid nad terve ilma ees öelda: rahvas palus! Aga näe, vallavanemad olnud siiski Riias nõnda targad, enne vist õpetatud neid ka, öelnud: ei meie või midagi teha, meid pole rahvas selleks valinud! Meie ei või rahva nimel kõnelda!... Küll saksad mangunud ja viimaks raksunudki — ei midagi! Ainult mõni sabarakk teinud neile lahkema näo..."

Alma ei seganud end Reinu ja Antsu kõnelusse, aga jälgis seda huviga, katsudes sellest järeldada, missugused ajad on tulemas.

Kui aga meeste jutt rauges, küsis ta ennem jätkuks kui uudishimu pärast:

„Kuidas siis ka sugulased linnas elavad?"

Ants heitis pilgu Alma poole, vaatas siis kõrvale ja mühatas ükskõikselt:

„Niisama. Ei midagi tähtsat... Tädimees teeb sakslastega äri."

Äi tõusis istmelt ja kõndis pikkamisi oma tuppa.

Kui õhtul voodisse heideti ja tuli kustutati, lebati vähe aega vaikides, siis haigutas Ants tehtult ja ütles viimaks ükskõikselt:

„Tuul lõõtsub räästa all ja kohab õunapuudes. Tea, tuleb vist suur sula."

„Kevad on lähedal, võib tulla kergesti," vastas Alma.

„Küll on imelikke asju ilmas," ütles nüüd Ants, nagu julgust saades naise häälest. „Otse uskumatuid!"

„Misukesi sa mõtled?" küsis Alma ja aimas mehe häälest, et nüüd midagi tuleb, võib-olla midagi õige halba.

„Sa nägid seda minu täditütart Allit siin pulmas ja pärast linnas, vanemate pool." Ants madaldas hääle peaaegu sosinani. „Läinud kevadel lõpetas kooli, üheksateistaastane. Mäletad ka väga hästi Härjamäe Jaani: „Vaata mu otsa!" Panid ehk tähele, et nad pulma ajal nii natuke nagu sõbrutsesid."

„Seda küll. Sellest on Manase Vidrik värssegi teinud."

„Ja nüüd," Ants nagu kogus end peatudes, „sellest ei pea sa kellelegi hingama! — Ja nüüd on Alli rase. Süüdi olla, nagu ta ise kinnitada, Härjamäe Jaan... No mis sa ütled!"

„Tõesti, see on enam, kui arvata mõistsin!"

„Tea, kas see sõda on inimesed niisukeseks teinud või!"

„Alli isal olid head ja magusad viinad, hakkasid tütrele pähe."

„Alli on siiski nii noor! Alles koolist tulnud!" hurjutas Ants.

„Hästi ette valmistatud elu jaoks!" nöökas Alma. „Ja miks ei pidanud temagi seda viina maitsma, kui isa oma kohuseks peab kõiki purju panna!"

Ants vaikis vähe aega ja jätkas siis:
„Nüüd pahandavad nad veel meiega. Et miks me ei ole pulmas nende tütre järele vaadanud!"
„Ta ei olnud ometi imeja laps, et süles oleksime pidanud hoidma!"
Alma oleks pahameelega ei tea mis veel öelnud, sest tal tulid kõik näägutused meelde, mis ta oli kuulnud oma õe „langemise" pärast. Aga ta leppis ainult märkusega:
„See on omast kohast aina õpetlik."
„Õpetlik?!" osatas Ants imestades. „Kellele?"
„Niisukestele kõrkidele nagu sinu ema ja paljud teised perenaised ja linnaprouad."
„Kuidas just neile õpetlik?"
„Need hurjutavad ja põhjavad alati vaeseid teenijatüdrukuid, et need elada sohielu. Nüüd nähku oma silmaga, et nende koolitatud tütredki seda ei põlga."
„Oled sa ka oma jutuga!" tõreles Ants.
„Kas mu kadunud õde veel vähe oma „eksimise" pärast hauapõhjagi irvitust kuulis! Kas mind ennastki õe „eksimise" pärast vähe on püütud alandada!"
Natuke aega vaikiti pimedas, siis ütles Ants:
„Ja et see pidi juhtuma nimelt Härjamäe Jaaniga! Aga just niisukeste härgade kätte nad langevad! Või sinu õe eksitaja parem oli: ka mõni vana härg!"
„Palun väga! Vähe puudus: mina oleksin ise talle naiseks läinud!" hüüdis Alma enese üle väheks valitsust kaotades.
„Mis sa'nd kõneled?!" jahmatas Ants ja pidi istukile tõusma, aga laskus tagasi, toetus küünarnukile ja ütles siis rahustudes: „Sa kõneled seda jonni pärast. Egas ometi — puusepp?! See sind ikka igatses, nagu kuulsin ja isegi nägin!"
„Miks just vaene puusepp! Oo, minu õe võrgutaja oli „parem"! Ta oli peremeeste hulgast!"
„No noh?! Niisukesi härgi peremeeste hulgas leidub, aga . . ."
„Ta aupärast sinu sugulanegi!"
„Tõesti, sa ajad täna päris hullu juttu! Kes see's oli?"
Nüüd oli Ants istukile tõusnud ja ootas põnevusega.

Alma aga lebas liikumatult ja tundis salarõõmugi, et tema sõnad nõnda olid mõjunud. Sealsamas aga kahetses ta oma ägedust ja lobisemistungi.

„Siis Mihkel! Arumäe Mihkel!" hüüdis Ants viimaks sosistades. „Sa ehk eksid rängasti?"

„Mul on Mihkli oma käega kirjutatud kiri, kus ta seda tunnistab."

„Uskumatuid asju sünnib maailmas!" ohkas Ants jälle pikali laskudes ja kordas natukese aja pärast uuesti: „Siis Arumäe Mihkel! Ja keegi ei tea seda tänapäevani?! ... Lindal on siis õigus tema käest kasvatusraha nõuda. Sinu isa või sina peaksite nõudma!"

„Sel linnapreilil, sinu täditütrel, on samuti õigus Härjamäe Jaanilt oma lapsele kasvatusraha nõuda. Tuleta seda neile meelde!"

„Sa nüüd teed jälle nalja," ütles Ants õrnalt pahandades ja pöördus peaaegu murelikult Alli seisukorra juurde:

„Preili pole ka ennem vanemaile asjast kõnelnud või need pole ennem tähele pannud, kui juba natuke hilja. Käidud siis küll ämmamooride, nurga- ja päris-arstide juures, aga need kõngutanud kahjatsedes pead: „Pole midagi teha!" Ja nii nüüd vaenekene peabki oma saatust ootama."

„Tal polnudki seal muud teha, elu oli tühi ja mõttetu, tööd ei tarvitsenud teha, las kasvatab ühegi lapse üles. Vanematel jõukust küllalt."

„Sa võtad niisukest asja natuke kergelt."

„Kas Alli ei võtnud asja kergelt: saab esimene kord võõra poolpurjus mehega kokku ja laseb minna! Kas tema isa ei võta asja ka natuke kergelt, kui ta oma liköröridega kõiki purju katsub joota?! Eks joonud see härg just meelsamini tema liköõre ja tema pakkumisel? Eks joonud ka tütar sedasama magusat jooki! Külv kandis seekord vilja!"

„Nüüd ei aita muud, peavad tütre selleks ajaks kuhugi välismaale saatma."

„Küll rikastel on teesid, kuidas oma häbi varjata!"

Ants pööras varsti selja ja hakkas uinudes sügavalt, aeglaselt hingama.

Alma aga kuulas veel kaua kevadise tormi ulumist räästas ja kohinat õunapuis ning mõtles kõigist neist asjust.

Ta ootas sel aastal kevadet rahutumalt kui muidu. Oma toas oli tal kitsas; ilmade soojenemisega võib ta küll olla kus tahes, et aga mitte kõrvaltoast kuulda lapse alatist jonnakat virinat ja ulumist, Senni käratsemist ja nägelemisi Oskariga. Nende toast tuli läbi käia, ja seegi ei olnud kerge: Senni saatis teda alati vaenulike pilkudega.

Jüripäeva paiku oli Antsul Oskari ja Senniga peretoas — see nimetus säilis visalt, kuigi „pere" seal enam ei elanud — pikem kõnelus, millest Alma kõrvu kikki ajamata kuulis vaid Senni hüüdeid: „Sina ei tohi sellega leppida, kui sa peremehe poeg oled! Kõik peab selge olema, mis sa saad ja saama pead! Ilma ei ole sul siin mõtet tööd teha, parem läheme kuhugi moonakaks! Mina ei ole mõni popsi tütar, et ükskõik kuidas pean läbi ajama! Öeldagu meile otsekohe, kuidas jääb! Kas saame siit midagi või ei saa! Või aetakse meid paljalt ilma mööda hulkuma!"

Ants tuli sellelt nõupidamiselt väliselt rahulikuna, ümises isegi mingisugust laulu, mida väga harva tegi, sest tal polnud üldse lauluannet, nagu isalgi mitte. Küsis siis, laual pabereid ja lehti sorides, mis lõunaks keedetakse, vaatas end kummuti juures peeglis, hõõrus lõuga ja arvas, et habet tuleks ajada, lõug olevat juba üsna tõmmu.

Sellest kõigest aga järeldas Alma, et see nõupidamine oli teinud Antsu rahutuks ja et see pidi olema omal kombel väga tähtis.

Kui vana Rein õhtupoole vallamajast oli koju tulnud ja söönud, läks Ants tema tuppa, kus vaikselt millestki kõneldi ja siis köögi kaudu peretuppa mindi. Seal algas nüüd uus nõupidamine. Mehed kõnelesid vaikselt, ainult Oskar kõvendas mõnes kohas häält, hüüdes: „Sellega mina leppida e i või!" Millele Senni varjatud ägedusega lisas: „Ega meie muud ei taha kui seda, mis meil õigus saada!"

Kuuldi vana Reinu käivat mööda tuba edasi-tagasi,

lõpu poole lausuti ikka harvemini mõni sõna ja Almal jäi mulje, et ei jõutud mingile tulemusele.

Ants tuli jälle end rahulikuks sundides ja hoopis muist asjust kõneainet leides.

„Seemneviljaga on tõesti tänavu täbar," algas ta. „Mõnel peremehel pole midagi maha külvata. Meil veel on need rekvireerimised kuidagi kergemini läinud, ei ole kõike ära nabitud. Ainult loomatoiduga on kibe käes, aja või kari keltsa peale. Kui ilmad lähevad varemini soojaks, siis pole veel nii hull . . . Võtame siis pealegi needsamad karjused. Kantniku Liisi on nüüd ka natuke kõbedam . . ."

Ants hingas juba rahulikumalt, teise toa kõnelus hakkas tal nähtavasti ununema.

Kui aga mõne päeva pärast karjapoiss Artur tuli ja teda kuhugi õieti magama polnud panna, ütles Ants voodisse heites üsna tüdinult:

„See Oskari ja Senni asi teeb rohkem muret, kui esiti arvasime. Kergemeelselt sai nõus oldud, et nad siia elama võivad asuda. Nüüd pane muu pere kas või saunakambri! Või mine lõppeks ise sinna!"

„Oleks ka tõesti rahulikum!" lausus Alma pilkavalt.

Kui sinna polnud tarvis kellelgi minna, siis võlgneti selle eest tänu Ritale. Tema jättis oma aseme köögis ja viis oma raami aita, hoolimata külmadest öödest. Kutsus siis ka Liisi sinna magama ja tegi tema jaoks kastidele kena aseme. Arturi aga saatis ta tallilakka, peaalusekoti, vaiba ja Antsu vana kasukaga varustatult. Nii ei tuntud eluruumide kitsust magamisasemete suhtes nii teravalt.

Igal söögiajal aga võis näha, kuidas perekond oli lõhutud ja võib-olla osalt niisuguse ruumi puudusel, kus oleks võidud üheskoos lauda istuda. Nüüd ei tahtnud aga keegi teise lauda minna, see oleks olnud kui teise armu mangumine.

Peremees vanaperenaisega sõid ikka oma toas. Või kus mujal oleksidki nad pidanud sööma?! Vanaperenaine oleks küll kergesti järele andnud Senni lahkusele ja endisesse „peretuppa" läinud sööma, aga peremees ei oleks sellest tahtnud kuuldagi. Tema ei saanud leppida Oskari ja Senni kommetega, ei saanud unustada

seda hoopi, mis nad olid andnud tema heale nimele, ülepeakaela peret soetades ja paari tormates.

Antsu lauas sööks vana Rein meeleldi, seda oli Alma tähele pannud. Tuligi mõnikord õhtul, kui teed joodi, istus lauda ja palus naeratades minialt tassi teed ja suhkrut, „kui juhtub olema". Oli mõni võõras, kes Antsu toas peatus ja kellele süüa anti, siis istus vana Rein jällegi heal meelel temaga sealsamas lauda. Siin näis talle õhk kergem olevat kui oma naise seltsis, kes kõrgist Arumäe tõust. Muidu aga sõi Rein siiski oma toas.

Rita oli söönud talvel üksi köögis pliidi või laua äärel, mõnikord kapiriiuliltki. Nüüd olid tal karjalapsed kaaslasteks; tuli leida köögis mõni lauanurk, kuhu neilegi panna kausike lusikaga, taldrik või tass. Köögilaud nihutati viimaks seinast kaugemale ja tehti tühjaks, nii et kolm inimest juurde võis istuda.

Nii söödi siis neljas ruumis neljal laual, enamasti ühes pajas keedetud ja ühel pannil praetud toite. Tahtis vanaperenaine natuke maiustada või tahtis seda Senni — tema säristas küll kõige sagedamini söömaaegade vahel panniga ja keetis kohvi —, siis oli see alati võimalik, keegi ei läinud sellest osa saama.

„Ega see nüüd kaua nõnda või kesta," ütles vana Rein kord Almale. „Elame just nagu maailma narrid. Ega tahakski muud enne surma, kui et kõik saaks korda."

Pikkamisi sai nüüd Almagi Antsult teada, mis seal Oskari toas nõupidamisel oli kõneldud. Oskar ja Senni nõudnud enesele poolt kohta, leppinud viimaks natuke vähemaga, kuid see-eest peab isa või Ants — neile ükskõik, kes siin peremees! — aitama neile hooned ehitada, üle tee tagaküla poole. Sel suvel elumaja, pärastpoole ka laudad, aidad ja mis veel vaja.

Vana Rein polevat selle vastu sõnagi lausunud, nii pöörane olnud talle see kohapoolitamise mõte. Pidagu kahekesi ja jagagu kõik, mis põld kannab ja kari annab, täpselt pooleks, aga maa poolitamist, teiste hoonete ehitamist — seda nõudmist ta ei kuulegi! Kes seda nõuab, võib minna ja kohtusse kaevata. Kui raha oleks, loeks ta Oskarile kohe tema osa peole — mingu oma teed!

Aga see'p see on: raha praegu ei ole! . . . Kõik jäänud siis nõupidamisel terava sõneluse järel lahtiseks. Rein lubanud mõelda ja „vaadata". Hiljemini pidanud ta Antsuga nõu, kas mitte linnast perenaise vennalt laenu teha — teisi võlgasid nagunii ei ole — ja Oskar täielikult rahuldada.

Selle kavatsusega sõitiski Ants isa seltsis veel enne künnitööde algust linna. Alma küll hoiatas võla eest, see tegevat tema rahutuks, ei laskvat ehk magadagi, kui maksmine pealegi jääb varem või hiljem Antsu hooleks; aga viimane naeratas üleolevalt:

„See on niisama kui lootsikus järve peal sõudmine. Kes esimest korda kaasa tuleb, on surmahirmus. Tuleb harjuda. Näe, Sirgu peremees aina elabki võlgadest ja võlgades. Ühest pangast laenab, teise maksab, iga nädal käemeeste otsimine, — aga kas tal sellepärast nägu kõhnemaks jääb! Kas näeb keegi teda kunagi mures — aina naeratab, iseäranis neidudele ja noorikutele!"

Aga linnast koju tulnud, ei näidanud vana Rein mõnel päeval Almale nägu ega teinud Ants laenu asjast juttugi. Oli kinnine või kõneles hoopis kõrvalistest asjadest — nagu alati, kui oli südamel mõni üsna paha asi, millest tarvis vaikida.

„Kui halb see asi seekord siiski olla võib?" mõtles Alma. „Nad ei saanud laenu — see on kõik. Tuleb endistviisi Oskari ja Senni kõrval elada — mis seal siis parata!" Ta võttis südame rindu, ja kui oli jäänud mehega õhtul kahekesi, küsis avameelselt, asjale tähtsust andmata:

„Tädimees, tähendab, ei saa anda laenu?"

Ants ehmus, heitis pilgu nooriku näkku, lõi siis silmad maha, sundis enese rahulikuks, vaatas mõlema ukse poole ja sõnas üsna tasa:

„Asi oli seal nõnda, et laenust ei saa kõneldagi."

„Alli pärast või?"

„Ah mis Alli! Alli ootab oma aegasid, ja asi sellega."

„Kas teda väljamaale ei saadeta?"

Ants surus lühikese ohke tagasi ja ütles siis tasa:

„Sakslased on tädimehe pokri pistnud. Süüdistavad, et ta kroonu kraami altkäe ostnud ja edasi müünud."

„Pokri pistnud?!" kordas Alma ja püüdis öeldu mõttesse tungida.

„Nimelt nõnda!"

„On ta siis tõesti kroonu kraami müünud?"

„Selgub, et sakslased on peen rahvas. Teame ometi kõik, et tsaariaja ametnikud ja sõjaväelased kroonu kraamiga hangeldasid. Aga oli ta sulle midagi müünud, siis oli ka asi korras. Pidid ise varjama, et vahest mõne ülemuse kätte ei satu. Mis teeb aga sakslane? Tema müüb kroonu kraami, võtab selle eest kena raha, aga et ta suur „isamaalane" ja „aus" inimene on ja et isamaa kahju ei saaks, läheb ja annab ise ülemusele teada: seal ja seal, selle ja selle käes on kroonu kraami, laske läbi otsida! Eks ole peen: ise müüb, ise annab üles! Ise varastab, ise annab varastatud kraami asukoha ja uue omaniku üles! Kas kellegi teise rahva liige toimetaks nõnda „ausasti"? Keegi teine seda küll ei teeks. Nii et tädimehel tuleb nüüd istuda ja mõtelda."

Ants naeratas kuivalt ja Almal ei olnud omalt poolt sõnagi juurde lisada. Aga oma südames küsis ta Antsult ja kõigilt peremeestelt kahjurõõmsalt: „Kas ikka veel hoiate sakslaste poole?"

XXX

Alma käis õues päikesepaistel enam, kui see talituste pärast hädasti tarvilik. Tal oli hea meel, et oma last sai viia päikesepaistele, arvas, et ta tunneb sellest juba rõõmu. Vilu ja tuulisegi ilmaga, Antsu säärsaapad villaste sukkade peal, paks palitu seljas ja suurrätik õlgade ümber, läks ta maja ette, teele, läks tänavat mööda alla järve poole, ja mõtted uitasid tal veel kaugemale. Mõtles pagenuile, mõtles Kaarlile, poemehele ja Hildale ning nende sõprusele. Kas nad elavad veel või aeti elusalt jää alla, nagu see sakslastel olevat „inimlikuks" karistusviisiks?! Kui aga elavad, missugustes hädaohtudes nad olla võivad, kus peavad nälgima, kus külmetama?! Ta aitaks neid, sest nad armastasid tõesti teineteist, kuigi see neil „lubamatu" oli. Kas ta Antsu ei armasta nõndasama kui Hilda poe-

meest? Võib-olla, aga siin ei ole takistusi, raskusi, keeldu, lubamatust ega hädaohtu, siin läheb kõik vaikselt ja „õnnelikult". Ta sarnaneb rikkaga, kes ei tunne õnne oma rikkusest, aga mõnuleb selles.

Ta hingas pikkade sõõmudega värsket õhku, mida tuul kandis Suure metsa poolt, ja tundis rõõmu, et lumi oli läinud.

Või läks aeda, kõndis teede pehmel liival, peatus taga küla pool ääres ja vahtis läbi pistandaia sinna alla änniku poole, mille latvade läbi järve pinda sinetamas nähti.

Ants kohtles teda talupojaliku õrnusega, tõreldes peaaegu kurjalt, kui ta Rital toobrit aitas tõsta või laudas üle sulu lammaste poole kummardus, ja see tõrelus tundus Almale kui suurim õrnuseavaldus.

Loomi lasti juba kaevule jooma, kuigi nende tagasiajamine lauta ei olnud kerge. Vasikad kaotasid vabaduses ja valguses igasuguse hingelise tasakaalu, pildusid end mõttetult eest ja tagant üles, jooksid siia- ja sinnapoole ega näinud või ei tahtnud näha üldse laudaukse avaust. Artur ja Liisi tõstsid neid ajades suuremat kära kui vaja, jooksid porisel õuel, kuivemaid kohti mööda hüpeldes, pikad haod käes, nüpeldasid tõrksaid loomi, nüpeldasid neid enam siiski sõbralikult kui vaenulikult.

Meestessegi oli jälle talve unise venimise järel tulnud elu. Nad olid kui sõjamehed, kes kaua on logelnud ja keda nüüd jälle suur sõjakäik ja võitlused ootavad. Ants käis õues oma säärsaabastes, pori kartmata, mehisemate sammudega, käsutas kõvasti ja otsustavalt karjuseid, Ritat ja isegi Oskarit. Oli tal tegemist küll reheall, küll kuuris, küll aidas ja laudas.

Rein käis pikkamisi, halli riidega pihtkasukas seljas, must tallenahkne müts üle kõrvade vajutatud, astus mööda purdeid, peatus siin ja seal, labakinnastes käed seljal, hingas kevadist õhku, kuigi läbi suu, vaatas, mis talus sündis, ja näis veel olemisest vaikset rõõmu tundvat.

Senni tuli ka vahel õuepoolsele trepile, andis sealt juhatusi karjustele, leidis, et nad on rumalad, õpetas Ritat ja arvas, et terve õu tuleks liivaga kumeraks ja

kõrgeks teha, siis jookseb vesi lume sulades kohe ära. Et ta talvel väga soojas toas oli end hautanud, siis hakkas tal õues varsti külm, hoolimata paksemaist riideist, ja ta jooksis lõdisedes oma tuppa tagasi.

Varsti kuivasid märjad väljad, Oskar rakendas musta ja raudja tiibadra ette ja lohistas piitsa plaksutades ja kõvasti nõõtades väljale. Oli veel kõrt künda ja siis tuli külvi jaoks kordama hakata.

Ants ise läks ühehobuse-adraga põldu külvi jaoks kordama ja Reingi tuli vahetevahel väljadele kõndima. Ta ootas külviaega, sest ta ise tahtis külimitu rihmaga rinna alla riputada ja siis pikal, mõõdetud sammul mööda hitset astuda, igal sammul peoga teri pilvena mullale puistates.

Õhtuti oli nüüd Ants rõõmsamas meeleolus, kõneles eelolevast suvest, selle töödest, kurtis naljatades, et naised neil tänavu enamasti kõik nõrgajõuliste komandosse kuuluvat, aga lubas, kui vaja, päevilisi otsida.

„Neid, jumalale tänu, võib nüüd odava palgaga saada!" ütles ta. „Ei ole enam nagu eelmisel suvel, kus nõudsid hingehinda või ei tulnud üldse tööle — elasid aina normidest."

„Nüüd nõuavad sakslased oma normisid," lausus Rein.

„Natuke sõgedad on teised küll, aga tuleb hästi rasvaollusega määrida, siis ehk lasevad elada," lohutas teda Ants.

Ajad lähenesid ja Alma tundis nende ees aeg-ajalt lausa hirmu. Heinaajal võib see tulla, just heinaajal, mil ta meelsamini teistega ühes luhta sõidaks, seal vikatit luisates või puhketundidel kaugusse vahiks, üle halja rohumere pinna, millel pole äärt. Õhtul aga unistaks, pilk verevas ehas.

„Pean tänavu kõige kibedamal ajal vist kodu olema," ütles ta kord Antsule.

Ants muheles varjatud heameeles ja ütles siis läbi akna välja vaadates — oli päikesepaisteline lõunaaeg: „Uuel ilmakodanikul ka rõõmsam siia tulla, kui siin valge ja soe." Siis aga lisas ta murelikult: „Tea, keda selleks ajaks sinu juurde kutsuda? Eks ema siin oskab

ka midagi, aga temaga sa hästi ei lepi ja tema ise ka ei tea kuidas su vastu on..."

„Ei ma teda tülitada taha," ütles Alma kindlalt.

„Siis ehk kuulad ise kedagi teist."

„Ma arvan Kuremäe perenaist, siit üle soo... Ta on väga lahke ja hea inimene, mõistab niisukesel korral abi anda."

„Ega minu ema teda hästi ei salli, aga olgu pealegi, kui arvad. Võiks ka linnast arsti tuua või ämmaemanda."

„Ei ole vaja," ütles Alma.

„Aga su õel, näe, läks õnnetult," meenutas Ants.

„Temast ei maksa rääkidagi. Juba see häbi ilma ees ja võib-olla veel enam kurbus, et Mihkel tema nõnda jättis, võis ta tappa," rääkis Alma ja ohkas.

Kõik muud asjad hakkasid tema silmis vähem tähelepanu leidma, kõigilt välisilma sündmustelt käändusid mõtted selle poole, kes oli siia ilma tulemas.

Hildalt tuli viimaks Almale kiri, aga ema kaudu, linnast. Milgi kombel oli kiri traataiast läbi toimetatud. Suurem osa kirjast oli poemehe kirjutatud, ainult mõnikümmend rida lõpul Hilda enese käega.

Poemees algas oma targutustega, nagu see tal viisiks oli:

„Miks peaksime elult nõudma seisukordi ja suhteid, mis kerged lahendada, nagu väike üks-kord-üks, nagu $2 \times 2 = 4$? Miks ei või meile elu anda ülesandeid kõrgemast matemaatikast ja miks ei peaks meie neid lahendada katsuma, olgugi et mõni neist üle jõu käib, et tüdineme poole peal ja lööme käega, otsides lihtsamaid, nagu: $1 + 1 = 2$ või $0 + 0 = 0$?

Olles köidetud oma naisega, kes mind lahti ei lase, kes mind kui logardit ja päevavarast ülal pidanud, söötnud, jootnud, katnud ja ulaelu elada lasknud, läksin pikkamisi, aga peatumatult põhja. Siis sain kellegi käest kinni haarata. Kui see ka mind palju kõrgemale ei suutnud tõsta, siis vähemalt hoidis sügavamale vajumast. Aga seal tuleb kõlbline seltskond oma vaadetega ja seaduseparagrahvidega ning ütleb piksehäälega: „Jumal on sind ühte pannud selle paksu naisega, jumal

on sind temale meheks seadnud." Kuigi see kohustus sulle liiga raske, pühi higi otsaeest, viska südamekinnituseks mõni kärakas, aga täida oma kohust kui mees! Keegi ei nõua sinult, et sa iga öösi tema voodit aitaksid soendada, aga kui ta seda vahetevahel nõuab, siis ei tohi sa tõrkuda jumala ees enesele võetud kohuse täitmisest! Kui sa oma seadusliku naise kõrval põhja lähed, siis on see kõlbline põhjaminek ja jumal võtab selle arvesse. Kui sa aga „sohinaise" kõrval kõlbliselt elama hakkad, siis mõistab selle hukka iga maapealne seadus ja jumal kihutab su otsemat teed põrgusse!

Milleks teile siiski kõigest sellest kirjutada! Teil ei ole tarvis lahendada kõrgema arvuteaduse ülesandeid. Teie elu läheb praegu väikese üks-kord-ühe raamides. On ju vahest sekeldusi kälisega ja mehe emaga, aga seal pole midagi arvutada, aina pinguta kannatlikkust, ja asi on korras!

Oleme Hildaga tööd teinud ja vahel ka nälginud. Hildat toidavad kommunistlikud ideed kaugelt paremini kui mind. Tunnen nende juures siiski tühja kõhtu ja igatsen sellepärast mõnigi kord kodanlise rohumaa järele, mis minule isiklikult õige rammus oli. Kuigi mitte oma naise lihapottide juurde, sest nende juures ootab mind egiptuse orjus.

See neetud igatsus, mis meile, maainimestele, „kodu" järele nii omane! Näe, Hilda — linnas kasvanud — võib siin võõrsil kas või eluotsani elada! Seletab küll mulle, et siin seesama taevas pea kohal, seesama soe päike, ja öösi näitab mulle taevatähti, öeldes, et neid siin peaks mulle jätkuma! Olen tema kõrval, nagu öeldakse, õnnelik. Aga igatsus kodu järele piinab siiski.

Hilda viib mind nüüd kevadel linnast välja — ah, see on siin nii pikk teekond, linn on suur! — ja viimaks võime kusagil rohumaad leida ja lebada. Läbi haljaste kõrte latvade vahtides hakkab mul kõrvus kostma:

Meil aiaäärne tänavas,
kui armas oli see,
kus kasteheinas põlvini
me lapsed jooksime . . .

Kes selles kasteheinas tõeliselt põlvini jooksnud, enese või võõra aia ääres, see ei saa lapsepõlve unustada, ja sel on olnud tõeliselt lapsepõli. Kes seal ehani mänginud küll rohu, lillega, see ei leia iial enam kuskiltpoolt nii armast kohta. Hilda katsub küll seletada, aiaäär olnud võõras, kastehein niisamuti, aga need sõnad kõnelevad ainult mu mõistusele, kastehein ja need teised asjad aga südamele.

See Hilda ise kõneleb ka kõige oma olemisega minu südamele, ainult tema kommunistlik jutlus — see pöördub mu mõistuse poole või, nagu seda temale eneselegi olen öelnud, läheb mu ümberlõikamata kõrvadest mööda.

Maailm on suur ja lai, temas on palju imesid, aga kõige suuremaks pean ma armastust Hilda vastu ja tema headust mulle, ega suuda selles meie vaadete lahkuminekud midagi tumestada. See on kui päike, mille valgus ikka jääb, kui ka pilve varjud aeg-ajalt üle maa lendavad. Aga seni pole neid varjusidki ja meie armastusse ei ole mul usku vähem kui päikesesse. Ei kahtle kunagi, et see ka homme paistab, tuleval suvel ja kogu meie elupäevad.

Miks ma sulle sellest kõiges kirjutan?! Arvan, et kõige paremini minust aru saad. Oled ju ka kahe ilma vahel. Juur on sul vanas, sümpaatiad uues, nagu naljaks istutas sind saatus vanasse. Uued tuuled puhuvad ja sa kuuled neid iga päev oma kõrvus. Kes teab, ehk ei ole sinugi elu nii lihtne kui väike üks-kord-üks. Ehk tuleb sulgi veel keerdülesandeid lahendada. Ära siis kohku ega kohe meelt heida."

Nii kirjutas poemees.

Hilda kirjutas kuivalt ja asjalikult, ütles, et ta ülemised read läbi lugenud ja õlgu kehitades „heaks kiitnud". Tema ei igatsevat kodumaale ega ruttavat sinna. Seal, pealinnas, olevat ka tema küürakas vend, kes haavatult enese üle suure järve oli vedanud. Samuti olevat seal Otto, puusepp ja mõned teised oma valla mehed. „Mis puutub Ottosse, siis temast suuremat tuge meie asjale loota ei ole," kirjutas Hilda. „Küll aga puusepast; kuid temagi süda on liiga õrn vana lammutamisel. Ta nagu ei julge ikka vana kodanlise maailma hoonelogu

põhjalikult ümber tõugata. Palju inimesi võida varemete alla jääda! Nimelt palju ilmsüütuid, iseäranis lapsi. Aga neid ilmsüütuid ta ei loe, kes vana korra müüridesse maetud, nende ehitamisel. Korraga on nad seal teie juures kisama hakanud sellest, et Venemaal nüüd kümned tuhanded lapsed ilmsüütult nälgida. Pagan võtku, kes selles süüdi on, et alustati sõda ja külvati nälga, ja veel ... Nagu ei ole ma ise ja mu õed-vennad nälginud! Nendega ühel ajal võib-olla nälgisid sajad tuhanded vaesed rõsketes hämarates urgastes! Aga keegi ei tõstnud kisa.

Mina usun, et see vana maailm ka seal varsti kokku langeb ja selle juures paratamata mõned „õiged" ja „ilmsüütud" ka natuke kannatavad. Kes on see „õige" ja „ilmsüütu"? Keda selleks nimetatakse? Harilikult niisugust, kes aina oma mõnude eest hoolitseb, oma naha päästmisest mõtleb ja igast „liikumisest" hoolega kõrvale hoiab — „erapooletuks" jääb. Neile kuluks üsna ära väike üllatus. Ja see ehk tulebki."

Kirja läbi lugenud, langes Alma mõtisklusse: kui saaks vaadata tulevikku, kui näeks, mis on aasta, mis kahe või kolme, kümne, kahekümne pärast! Siis on temal tütar suur, nagu ta praegu ise, või poeg — sirge ja tugev ... Või on tema, Alma, ammu surnud, Ants teise naise võtnud ja laps võõra ema hirmu all kasvanud, aina kurvad mälestused südames! Kunas saab ta Sennist lahti ja kuidas see sünnib? Mis saab Kaarlist, mis Ludvigist? Mis saab Lindast?

Muidugi, need on kõik väikesed asjad, nende pärast Hilda naeraks aina. Tema mõtleb vana maailma ümbertõukamisest ja uue ehitamisest. Kuidas see küll siin sünnib? Halvemal juhul jääb Ants Loo kohast ilma, nad peaksid elama nagu kõik teisedki töörahva hulgast. Aga kui on kõik ühesugused töölised, kui on seda Senni, Oskar, Rätsepa Klaara, Arumäe Mihkel; kui on peretütred ja perepojad nagu praegused teenijadki, mis võib siis Antsulgi selle vastu olla, veel vähem temal enesel!

XXXI

Pühapäeva õhtul vaadati küll õuest, küll tee pealt Taga-Somba poole, kus päike kolletades halli kuivanud pilvevirna taga alla veeres. Võeti kõik ilmatarkus appi, pandi tähele, kuidas lendavad pääsukesed, mis teeb kukk, ja katsuti ennustada ilma homseks ning terve nädala kohta. Arvamised läksid lahku.

Otsustati siiski homme hommikul luhta sõita. Kui öö jooksul taevasse vähem soodsaid tunnuseid ei ilmu.

Alma istus õhtul, suurrätik õlul, sirelipõõsaste vahel laua ääres, kui Ants ka sinna tuli.

„Sind toas ei olnud," ütles ta noorikust vähe eemal istet võttes, ütles vaikselt ja heitis vargsi pilgu tema poole. „Senni tahab ka vägisi luhta tulla," jätkas ta siis nagu mingiks sissejuhatuseks. „Tahab tulla kõige lapsega. Nagu ta nõnda seal midagi teha saaks! Vea veel lapse toit, kõik potid ja pudelid kaasa, mähkmed ja magamisriided ka! Tema Oskarit üksi sinna ei usalda. Oskar keelab ka lapse kaasavõtmist ja Senni enese tulekut. Ehk kui Senni üksi tuleks, võiks sina või ema mõni päev last talitada . . ."

Järsku, nagu kõige selle kõne jooksul julgust kogunud, pöördus ta Alma poole ja küsis väriseval suul:

„Kuidas sa tunned, kas sul veel see kõik kaugel peaks olema?"

„Väga kaugel vist mitte. Aga mis sellest! Luhta minejat minust ei ole, sellest on kibedasti kahju. Häbi koju jääda."

Alma laskus käsipõsakile ja hoidis pisaraid tagasi.

„Mis sa nüüd sellest! Kui aga minu äraolekul midagi ei juhtuks!"

„Mis nüüd sinagi! Mul Kuremäe perenaisega kõneldud. Ta tuleb kohe, kui järele saadan."

„Keda sa järele saadad ja kunas võib juhtuda — kas või öösi . . ." muretses Ants.

„Eks karjalapsed ole, keda saata . . . Võib-olla olete aga ammu enne luhast kodu," lohutas Alma ja sundis enese rõõmsakski.

„Kui teaks, kunas see kõik on, tooks ikka linnast ämmaemanda või arsti."

„Ei maksa," arvas Alma naeratades, head meelt tundes, et Ants on tema pärast tõsiselt mures.

Ants vaatas läbi põõsaste läände ja ütles siis:

„Nii et homme sõidame luhta, kui ei saja. Nüüd aga peaksid tuppa tulema, siin hakkab natuke vilu."

Ilm ei olnud järgmisel hommikul küll täiesti selge, kuid sellest hoolimata otsustati sõita ja rakendati hobused kahe vankri ette. Kui Ants tuppa tuli, juba täiesti minekuvalmis, istus Alma voodi äärel, pea rinnale vajunud. Kohe tõusis ta üles ja astus end sirgu ajades mehele vastu.

Ants võttis tema käe, nagu seda ammu polnud teinud, sest õrnusi häbenes ta alati avaldada. Alma haaras tema käe oma mõlemaga kinni, laskis siis pea mehe rinnale, ei suutnud pisaraid hoida, aga sosistas end kokku võttes:

„Ei ole midagi. Ära sa minu pärast muretse. Küll laupäeva õhtul näeme..."

Ants silitas tema juukseid, suudles siis otsaette, ja nagu häbi tundes kõigest sellest, pöördus ruttu minekule.

Esmaspäeval ja teisipäeval pilvitas, kesknädalal lõuna paiku aga hakkas taevas selguma ja õhtuks olid kõik pilved taeva äärte taha vajunud või jäljetult haihtunud. Alma vaatas rõõmuga lauda juurest lüpsilt tulles loodesse, kus aina punetas: saavad luhas ühe nädalaga valmis, laupäeva õhtuks on Ants kodus. Imestas isegi, et oma mehe järele nüüd enam igatses kui kunagi enne.

Juba oli ta voodisse heitnud ja luhast unistama hakanud, kus nüüd Kuremäe omad jälle ilusasti laulavad, kui korraga sees tõmbeid tundis. Ta ehmus sellest esiti nii, et hing kinni kippus jääma, aga toibus kohe ja hakkas end tähele panema. Kõik jäi sees jälle vaikseks. Siis kordusid tõmbed uuesti, ei olnud enam mingit kahtlust: tund on tulnud!

Ta värises kõigest kehast, aga mitte hirmu pärast. Suure sündmuse lähedus täitis teda uhkusega. Ta tundis enese sõjamehena otsustava võitluse ees, suurima ees, mis tal elus on oodata. Nii tühi on aga majas ja siin toas! Kas ta tõesti üksi peab võitlema ja võib-olla kõigi lähedaste nägemata surema! Kas ei peaks ta Antsule

järele saatma? Kes muu kui mees, lapse isa, peaks siin juures olema! Ta ei ole mõni mahajäetud tüdruk, kelle arg mehike on emaks teinud ja siis ise eemale pagenud, oma tegu ja selle tagajärgi pelgurina salates. Või on see tema ja õe saatus — surra, lapse isa eemal olles?

Tõmbed kordusid jälle — raske tund lähenes kiiresti. Kui oleks ometi isa siin või üks vendadest! Kui oleks Ritagi siin, see kaastundlik hingeke! Kas siis tõesti üksi peab ta selle võitluse võitlema, üksi suurtes valudes võib-olla surema!

Ta pani käed risti, katsus palvetada, kuid ei suutnud ennast koondada, kuulatas ja ootas, mis temas sünnib. Tõusis siis üles ja läks läbi peretoa kööki, isegi õieti teadmata milleks.

Peremees tuli parajasti õuest, palja päi, särgiväel. Alma vaatas talle otsa, arvas tema näolt lugevat lahkust ja ütles häbelikult:

„Tarvis oleks äratada Artur. Las läheb Kuremäe perenaise järele. Minuga on nõndakaugel..."

Peremees jäi ennatult tema otsa vahtima, nagu oleks ootamatult sellest kuulnud, mida ammu oli oodanud. Siis taipas ta kõik, kogus end, katsus julgustavalt naeratada ja ütles sõbralikult:

„Mine nüüd ilusti voodi. Küll ma juba kõik..."

Alma läks voodi, sest tõmbed kordusid tugevamalt ja valusamalt, põlved värisesid, kas hirmust või nõrkusest. Tõusis aga varsti, süütas lambi ja otsis kapist valgeid linu, rätte, mähkmeid, kaltse. Ladus lauale valget pesu, mis värskelt lõhnas, pani mõned asjad enese kõrvale toolile, vahetas voodilinad ja särgi enese seljas, oigas korra tasakesi valu pärast ja heitis siis pikali.

Peremeest kuuldi kärmesti uksest käivat, ta kolistas oma toas, süütas lambi ja kuuldi siis perenaist äratavat.

„Mis ta nüüd seda!" mõtles Alma vaikselt pahandades.

Varsti kostis õuest vankriloginat ja Artur kuuldi kihutavat vilistades ja piitsa plaksutades väravast teele. Alma tundis sellest heameelt, ja kui jälle tuli valude iil, võttis ta selle vastu mehiselt ja rõõmuga.

Kui see möödus, tõusis ta üles ja vaatas läbi akna õunaaeda — eha Taga-Somba pool oli tuhmunud või

põhja pöördunud. Kas ei ole sul viimne kord siit aeda vaadata ja taevapuna näha?

Ta vaatas kella kummutil — see oli juba üle kesköö.

Vanaperenaine tuli oma toast, suurrätik ümber piha, lahkem kui muidu, ja küsis lauale ja toolile laotatud pesu silmitsedes:

„Tea, kas see nüüd õige pea hakkab või?"

„Võiksite päriselt magama heita. Arvan, et hommikuni tuleb oodata," vastas Alma ennast majarahu rikkumises süüdlasena tundes.

„Mis nüüd sellest magamisest," vastas vanaperenaine. „See Kuremäe oma mõistab niisukesi asju paremini. Ta ehk jõuab veel parajaks ajaks siia ... Praegu ei mõista siin midagi ... Tegin tule pliidi alla, et vesi soe oleks ... Kui midagi on, siis hõigake, ma seal voodi peal pikali." Ta läks tatsutades oma tuppa tagasi, pea ei olnud tal täna nii kõrgel, kõht ega rind nõnda ette surutud kui harilikult.

Alma oli rõõmus: isegi perenaine on tema vastu täna lahke! Inimesed ei ole läbi ja läbi halvad. Halbus ja headus on neis kui must muld ja liiv põllupinnases segi.

Tõmbed kordusid tugevamini ja valusamalt, raske oli vaikseid oigeid tagasi hoida.

Ta katsus mõelda valu unustuseks hoopis muist asjust, tuletas meelde Kaarlit seal kaugel ... Aga juba leidis ta silmade ees poemehe Hildaga ja kordas sõnu: „Meil aiaäärne tänavas, kui armas oli see." Kadunud õde tuli siinsamas meelde, pisarad veeresid silmanurgist valgele peapadjale.

Peremees tuli korra tuppa, ei tihanud voodi poole õieti vaadatagi, tegi, nagu otsiks midagi, lausus trööstides: „Esimene kord ikka natuke raskem," ja läks jälle välja.

Alma arutas eneses valuhoogude vahel: „Artur kihutab kiiresti. Ühe tunniga on päral, teine tund läheb perenaisel kohmitsemisega, kolmas tund tulevad. Ei ole viga, pean senikaua vastu. Kas Ants peaks luhas aimama, mis siin sünnib?"

Ta tõusis, võttis kummutist piibli, lõi lahti ja otsis oma isa armsama raamatu, kust järgmised salmid leidis:

„Et küsi ka lojuste käest, küll need sind õpetavad, ja

lindude käest, mis taeva all, küll need annavad sulle teada.
Ehk põõsaste käest, mis maa peal, küll need sind ka õpetavad, ja kalad meres võtavad seda sulle jutustada."
Ta leidis sellest trööst ja kinnitust, kuigi selle mõttest aru ei saanud.
Hea küll, ei ole Antsu, ei ole kedagi omastest! Aga las nad tulevad ja näevad teda voodil istuvat, laps süles!
Kõik lendles kujutluses nobedasti ja katkendlikult. Nägi end õega isakodus vana rippuvate okstega kase all haljal rohul istuvat ja laulvat:

Oma viimsed õhkamised
taeva poole saadan ma . . .

Siis nägi end Arumäe õue murul, Rita seltsis, pühapäeva keskhommikul, kui pääsukesed nooltena kõrva äärest mööda lendasid, karjudes: tilüp, tilüp!
Sealsamas sammus ta kirikusse leerilaste reas, kõik valgeis rõivais, lauldes:

Kui mul aga Jeesus,
kui ta oma ma.

Ta pani käed kokku ja katsus palvetada, aga korraga kostsid kõrvus ei tea kelle öeldud sõnad:
„Mõttetum kõigest muust on sünnitada lapsi. Et need kordaksid elamise mõttetust. Kõigel elul maailmas on kord mõttetu ots. Iga ema kannab sünnitades sõelaga vett. Või kui just rahvast tarvis on, siis sünnitagu lapsi rumalad moonakad. Haritud inimesele on see andeksandmatu lollus."
Kes küll nõnda võis targutada? Ega ometi poemees? Ei, see ta ei olnud?! Ei, tõesti mitte tema. Ta ei ole nii elu- ega ilmapõlgaja. Ah jaa, see oli kord Arumäel, kui hulk linnavõõraid omadega lauas istusid, kui küllalt oli söödud ja joodud, siis ütles üks peen ilus proua seda, ja kõik kiitsid tema sõnu.
Need koolitatud inimesed võivad enestele lubada niisukesi sõnu tõsistest asjadest!

Jälle kordusid valuhood, jälle tuli vanaperenaine, vaatas kella, ütles mõne sõna, oli nõutu, katsus laual pesu ja kõndis peretoa kaudu kööki.

Viimaks kuuldus vankrilogin, Artur tprrtas võidukalt ja varsti tuldi peretoa kaudu nobedate sammudega võõrastetuppa.

Alma tundis oma käe kahe kuivetanud, kuid sooja peo vahel ja korraga oli ta rahulikum ning julgem.

Koit võitis juba tulevalge, Kuremäe perenaine kustutas lambi ja istus voodi kõrvale. Selle seitsmekümneaastase käbeda eidekese näol polnud muud kui lahkus ja headus. Aga ühtlasi kõneles ta rahulikult ja kindlalt, nii et Almal korraga kerge oli uskuda: nüüd läheb kõik hästi!

Ta oli nüüd muretu, ja kui valuhoog tuli, sulges silmad ning oigas tasakesi.

Kui päikeselaigud juba seinal virvendasid, algas suur valu, ja Kuremäe perenaine ei istunud enam vaikselt paigal, kummardus voodis vaevleja kohale, kobas ja voolis teda tasakesi.

„See käib üle jõu," mõtles Alma, kõvasti ja pikalt oiates, katsus veel millestki kinni haarata, millelegi mõelda, palvetada, jumalat meeles pidada. Aga valu oli lõhkuv, rebestav ja käristav, kiskus iga mõttekese ja kujutluse juba algul kui riidetüki väikesteks nartsudeks ja pildus need tuulde.

„Kui nüüd surm tuleb, ei saa mõelda enam Antsule, isale, Lindale, vendadele!" ahastas ta eneses.

Heites pilgu Kuremäe perenaise näole, ei leidnud ta sealt hirmu ega ärevuse jälgegi, ja see oli talle võõrastav. Kuis ta lahkesti ja rahulikult võib surmavalus vaevlejat talitada?!

„Tõesti, need valud on nii suured, need võtavad elu!" ägas ta viimaks oma hoolitsejale.

„Oo, tütreke! Olen ise kaheksa last ilmale kandnud, tean! See on esimesel korral ikka nõnda ... Varsti on mööda ..."

„Mis kell on? ... Kui ma ellu ei jää ... Oo! Oo! ... Kui ometi Ants kodu oleks! Õde, õde! Ega ometi sina ei tule!"

Siis tulid aina pikad ja kaeblikud oiged kuuldavale.

Oli juba keskhommiku aeg, kui need pikkamisi vaibusid ja toas lapse abituid karjatusi kuuldus.

Kuremäe eideke talitas nobedasti ja vanaperenainegi ei kõndinud nõnda mõõdetult ja pikkamisi kui muidu.

Kui noorik silmad avas, ütles talle sõbralik talitaja:

„Poeg, terve ja tubli!"

„Kui nüüd surm tuleb!" mõtles Alma, aga leidis enese olevat nii nõrga, et hirmu ei suutnud tunda. Ta avas silmad, nägi oma last ja sulges nad jälle kindlas otsuses: „Ei, ma ei sure!"

Ants tuli järgmisel päeval lõunaks. Oli juba õues sündmusest kuulnud, astus tasa köhatades peretoa kaudu sisse, ja kui Almat voodil nägi pead pööravat, naeratas süüdlasena, heameelt varjamata. Pikkamisi, kikivarvul kõndis ta üle toa, võttis naise käe vaibalt ja surus kummardudes selle selja oma otsaesise vastu.

Jäi siis last vaatlema, kes Alma kõrval magas, hirmutas selle otsaesiselt kärbse ja ütles ümber vaadates:

„Palju neid siin ei ole, ainult mõned, aga needki peletan viimseni välja!"

„Saite luhas heina kokku?" küsis Alma.

„Jäid lõpetama. Aga mis nüüd sellest! . . . Olid need valud ka väga suured?"

Alma katsus naeratada, kui ta vastas:

„Kuremäe perenaine ütleb, et esimene kord — sellepärast nii raske! Kõik läks siiski hästi. Sinu ema oli ka sel puhul lahke . . ."

„Mul oli seekord luhas niisugune rahutus, et enneaegu koju sõitsin. Siin kuulsin aga, et kõik juba õnnelikult nõndakaugel. Nimeks paneme talle Jaan."

„Sa vist ootasid poega?" küsis Alma õnnelikult.

Ants lõi silmad muheldes maha.

„Kuidas seda nüüd öelda . . . Poeg on nagu ikka enam meele järele. Ega ma sellepärast tütart poleks põlanud. Oled sa „Jaani" vastu?"

„Oo ei! Kui mul peaks kord tütar olema, siis lase minul nimi valida," ütles Alma.

„Iseenesest mõista! . . . N e e d asjad on siis esialgu ühe poole peal. Ole aga rahulikult pikali. Isa lubas homme ise luhta sõita heinalistele süüa viima. Mul siin kodu üht-teist teha. Las Kuremäe eit jääb veel mõneks

päevaks. Hälli asjas olingi hooletu, see tuleb veel täna käsile võtta... Poiss magab nii rahulikult... Hea, et kõik nii õnnelikult läks... Kohta mul veel pole, aga koha pärija on. Tuleb ehk parem tahtmine töödki teha. See ei olnudki ilus, et noorem vend must ette jõudnud — temal laps, minul ei ole! Aga mul on nüüd selle-eest poeg!"

„Me ei rutanud nende asjadega nõnda ülepeakaela kui nemad!" lausus Alma.

„Õige küll! Me ei rutanud nõnda! Kui nüüd terve-maks saad ja Hildale või mõnele vennale kirjutad, siis teata neile ka sellest! Kuuluta ka Venemaa rahvale meie sündmusest."

Ants oli rõõmust nõnda elevil, et Alma otse naeratama pidi. Aga tema enese rõõm polnud palju vähem. Kainenedes ütles ta tõsisemalt:

„Kõik see sündmus on mu teinud nagu julgemaks ja — ei mõista seda hästi öelda. Mõtle ometi: käsutan su ema! Muidugi viisakalt, aga siiski tihkan seda teha. Mul on see teadmine: ega ma enese pärast midagi nõua. On keegi teine, minu kohus on tema eest hoolitseda, ja igaüks peab mind selles aitama. See siin mu kõrval, see väike Jaan, nagu sa tahad, on suurem ja tähtsam kui mina ise. Tema pärast käsutan nüüd sindki, ära pahanda!"

Ta võttis Antsu käe ja silitas seda. Kui ta selle jälle vallandas, kummardus mees tema üle ja suudles põsele.

Nii ei olnud enam oldud kaua aega. Alma pühkis salajas üle silmade ja ütles siis tasa:

„Ma arvasin juba, ära sa pahanda, üksvahe, kui esimene „õnn" ja palavus mööda oli — see võis mullu sügisel olla, et algab igapäevane elu, igav ja rõõmutu. Aga pikkamisi sain aru ja usun nüüd, et igal ajal on oma õnn ja omad rõõmud. See, mis on esimestel nädalatel, see muidugi ei jää. Nagu ei kõlbagi, et see jääks! On liiga metsik ja palav. Mis pärast tuleb, on tõsisem ja puhtam."

„Minagi arvan nõnda," sõnas Ants häbelikult maha vahtides.

„Nüüd ma kõnelesin siiski liiga palju. Peas hakkab halb," ütles Alma ja hõõrus käega otsaesist. „See teeb

mu vahetevahel kurvaks, et nõnda nõrk olen ja üles ei suuda tõusta. Kuremäe perenaine tuleb veel täna hobusega koju saata. Aga kes siis last talitab! Mina tõesti veel ei saa."

„Sa ei tohigi," tõreles Ants.

„Sinu ema igal ajal appi kutsuda — see ei lähe. Ei aita midagi. Saada Artur või Liisi Linda järele. Las isa jätab oma kaasüürilise, selle Priidu-tädi, lehma ja lammaste hoidjaks. Võib karjas olleski kaarte panna!"

„Saadan silmapilk. Ei ole ka kedagi kohasemat sulle abiks. Kärbsed hävitan siit varsti viimseni! Aga sina ära mõtlegi veel tõusta," vastas Ants ja läks Arturit otsima.

Nüüd julges ka Rein tulla, muheles, suu avatud, laskus väheseks toolile, oli sõnatum kui muidu, aga näo rõõmus ilme lohutas ja julgustas noort ema.

Tuli Linda, jooksis, kui kedagi võõrast toas ei näinud, kareldes Alma voodi juurde ja silmitses väikest Jaani. Siis aina nähti tema pruune salke ja punast juustelinti toas lehvivat ja kuuldi paljaste jalgade müdinat. Ta aitas last kinni ja lahti mähkida, aitas teda pesta, kuivatada, seadis teda Almale rinna vastu, pühkis tuba, oli köögis abiks, sai veel aega joosta õueski ja Liisi ning Arturiga lõunavaheajal tutvuda.

Artur ja Liisi hoolitsesid selle eest, et nüüd võõrastetoa kummutil ja laudadel oleksid järjest värsked lilled, ja saatsid Lindaga noorikule kasetohust torbikutäie maasikaid. Ise nad võõrastetuppa jalgagi tõsta ei söandanud.

Reede õhtul tuli vana Verihurm, kõndis pikaldasemalt ja pidulikumalt kui muidu, hall raudkivikarva habe nüriks pöetud. Aga naeratus oli tal õrn, kui ta tütart ja last nägi. Ta silus käega oma hõredaid terashalle juusteriismeid vasakult paremale, ja kui Alma teda vaatles, leidis ta tema esimene kord olevat nii suursuguse ja ilusa, et vaikset uhkust tundis. Kui tema poeg ka veel vanast peast niisugune oleks!

Kui siis vana Rein luhast koju jõudis, istuti vana Verihurmaga lauda ja joodi piparmünditeed — see oli peremehe armas jook — ja tasa kõneldes tuletati meelde noorpõlvepäevi.

Sennigi tegi lahke näo, kui luhast koju jõudis, ei jätnud aga parastamata:

„Küll nüüd saate alles tunda, mis ilmaelu on! Pole enam öö- ega päevarahu! Kui enne neid valusid teaksime, oleksime palju targemad! Laps on ju kena vaadata, aga katsu kurjavaimu sünnitada ja kasvatada! Hinge tahab seest välja võtta!"

Oskar tuli, vaatas ka „Antsu kätetööd", nagu ta jõhkralt ütles, ja lausus siis nurisedes:

„No nüüd on majas alles kisa!"

„Ära sa siin nüüd suitseta," manitses Ants.

„No on aga sul saksa-laps," vastas vend pilgates. „Minu oma suitsuga harjunud, nagu midagi!"

Viimaks oli ka Rita talitustest vabanenud ja pistis pea ukse vahelt võõrastetuppa. Nähes ainult Antsu laua ääres — teda ta ei kartnud —, sööstis Alma juurde voodi äärde, suudles enne last ja siis katsus Almat kaelustada.

„Nüüd oled sa minu silmis — ma ei mõista öelda! — oled kui kuninga proua!" hakkas ta sädistama. „Mehed peaksid sinu ees nüüd maani kummardama! Ah, see on vist see teine õnn ja suurem õnn! Esimene on enne, mõrsjapõlves ja mesinädalail — ma ei tea, aga arvan nõnda. Teine on nüüd sul käes! Mul pole veel esimestki õieti näha. Vassiili oli ka luhas Tõnu rahvaga . . . Lapsel on Antsu silmad, aga sinu nägu. Rohkem ei ole mul praegu aega kõnelda. Lase ma veel suudlen teda põsele! Saab kena poiss temast!"

Alma toibus pikkamisi, aga oli juba jalul, kui poolteise nädala pärast, pühapäeval, esimesi katsikulisi tuli. Kahvatu oli ta, kõhnem kui enne, aga näol pidulik õnne ja vaikse rahu ilme. Ei naernud nagu vahel enne, naeratas vaid ja vaatas nagu kuskilt kaugemalt teiste maist meeleolu ja askelduste huvi. Võttis Jaani mähitult kätele, näitas varjatud uhkusega igale tulijale ja istus, kui aeg tuli ning väike kisa tõstis, temaga voodi servale ning pistis tema pea oma vallandatud pluusi varju.

Rätsepa Klaara tuli, rosinatega saiapäts kaasas, suudles esiti last ja siis Almat ennast, imetles väikest, leidis

tal silmad olevat nagu Antsul, otsaesise ja suu nagu Almal, nina õige ja pika nagu isal, juuksed jällegi nagu isal. Ta võttis lapse sülle, surus rinna vastu, suudles teda otsaette ja kinnitas mitmel korral:

„See ei ole mingi kord: sinul on niisugune tore poiss, minul ei kedagi! Aasta või kahe pärast peab mulgi olema!"

„Miks ka mitte, kui tahad aga vaeva näha," lausus Alma.

„Vaeva näha!" osatas Klaara rõõmsalt. „Siis mu'st ehk saab alles inimene! Muidu ma lennutan nõndasama siia ja sinna. Kaua see ikka peab kestma! Ja kui ma muidu meest ei saa, siis sina aitad mulle sobitada," naljatas ta Alma piha ümbert kinni võttes.

„Kui ma aga teaksin, keda sa tahad! Sul neid ju nõnda palju!"

„Kui ma seda isegi teaksin!" naeris Klaara.

Veel samal õhtupoolel tuli Sirgu perenaine, hädine ja kaeblik, Kubja perenaine, tugev kui mõhk, soovitas Almale aina süüa, aina tugevasti süüa, iseäranis liha ja mune. Tuli veel teisigi ees- ja tagakülast. Lõpuks tuli veel „sohitüdruk" Somba Olga, Alma leeriõde, seegi mitte tühjade kätega.

Oli siis Loo võõrastetoas suminat ja kära iseäranis kohvijoomisel ja selle järel. Reinu ja Antsu hääled uppusid hooti naiste omade hulka. Olidki kõne all enam naiste asjad ja ei oleks vist ükski valla „sohitüdruk" puutumata jäänud; aga et nüüd üks neist siin oli ja Alma kõrval istus, olgugi süüdlaselt ja häbelikult, siis läksid perenaised neist mõne viipega mööda ja hurjutasid enam abielus naisi ja joojaid mehi. Nende juurest mindi lehmade ja nende piimaanni juurde. Kõneldi ka kangastest ja lastehaigustest. Et aga Olga ja isegi Klaara kõigest osa ei võtnud ja Olga perenaiste meelest nagu teise maailma kuulus, siis ei saadudki täit hoogu.

Pidi siis ka veel sulane-mees Ludvig tulema samal õhtul! Teda ei osanud perenaised kuidagi õieti kohelda ja meestele oli tema ka liiga noor. Mindi päeva veeru järel aegsasti minema, Ludvig Olga ja Klaara seltsis.

Alma hingas kergendatult, ja kui oli heitnud voodisse ning Ants tema kõrval teise voodisse tulnud, ütles ta murelikult:

„Üks raske asi on siiski ees."

„Mis see on?" küsis Ants.

„Ristsed."

„Ah need! Nendega on veel aega. Seni kosud. Ja egas me tervet valda selleks kokku aja! Väikesed joodud siiski tuleb teha. Seda nõuab Loo talu au."

XXXII

Pikkamisi hakkasid välismaailma sündmused jälle Alma silmis tähendust omandama, kuigi mitte enam sel mõõdul nagu enne. Väike Jaan oli ööl ja päeval talle maailma keskpunktiks, ja ta ei teinud sellepärast enesele vähematki etteheidet. See oli nüüd tema suurim ülesanne — kasvatada Jaanist mehine mees. Seda ülesannet täitis ta nii hästi kui mõistis ja suutis. Kas või selle ülesande pärast peab ta ka tähele panema, mis sünnib ümberringi, lähemal ja kaugemal.

Ta kuulas nüüd jälle, kui Ants heinalt või rukkilõikuselt oli tulnud, söögi juures, mõnikord pärast sööki, ajalehte luges, või kui Rein tuli vallamajast ja rääkis uudiseid.

Üks asi jäi Almale meelde, niihästi ajalehest kui ka peremehe seletustest, kes vallamajas sellest oli kuulnud kõneldavat:

Saksa väed saanud kaugel Lääne sõjaväljal rängasti lüüa ja taganevat järjest.

Alma ei mõistnud õieti, kuidas see oli temale tähtis, aga lausa rõõmu tundis ta sellest. Pani tähele heameelega, et Antski neid teateid huviga luges, kuna vana Rein avalikult sakslasi parastas:

„On teised kõrgiks läinud ja teevad oma võtmistega liiga. Kuluks teistele natuke õpetust ära! Näe, kirikhärra pojad pannud ka saksa soldatite mundrid selga ja revideerinud maanteel talumeeste vankreid: kellel pole linnaveo luba, sellelt võtnud võipütid või singid ära ja kandnud kirikumõisa!"

„Kes neid selle ameti peale pannud — talumeeste vankreid revideerima?" küsis Alma.

„Küsi, kes pannud!" vastas vana Rein kibedusega. „Saks võib praegu kõik teha — koergi ei haugu!"

„Just nagu vanasti," lisas Alma.

„Veel enam," pahandas Rein. „Egas enne maad tühjaks tehtud! Sõid, mis jõudsid, välja ei saatnud! Aga nüüd: rong rongi järel *Vaterland*'i[1] poole!"

Alma süda lõi rõõmu pärast kõvemini — ometi ükskord hakatakse siingi neid punaste verivaenlasi õieti hindama!

Rasked, aga ühtlasi armsad tööd läksid tänavu Almast mööda. Kuulis neist ainult, muretses ka mõnikord, et ilm on kaua sajune, ja rõõmustas, kui mõne tööga oli lõpule jõutud, aga kaugemale osavõtt ei ulatunud.

Sagedamini hakkas Ants ristsetest kõnelema ja loetles mitmel korral kutsutavaid. Arumäe omi ei või muidugi kutsumata jätta, Rätsepa omad peab kutsuma ja võib kutsuda hea meelega. Kui tuleks Kuremäelt perenaine ja viis last, saaks ilusat laulu kuulda!

Nad ei laula pulmas, ristsel või muul niisugusel kohal, kus on igasugu rahvast ja juuakse, seda teadis Alma. Ainult oma kodus, kodu lähedal metsas, luhal või jõel ja oma tuttavate väga kaines väikeses seltskonnas. Seal laulavad nad neljal häälel ja nii mõnedki, kes kuulnud, on pisaraid valanud ja millegi järele südamest igatsust tundnud, ei tea isegi õieti, mille järele.

Katsikul käinud perenaised tuleb paratamata ühes meestega kutsuda. Nii et tuleb siis ka Sirgu Ott, ja kui üliõpilasest poeg on ka maal, ega siis temagi ära või jääda! Vahastu Hindrek, Vahi Joosep, Senni vend Robi — ja Alma nimetas tõsist nägu tehes Antsule ka Härjamäe Jaani nime.

Selle vastu ei lausunud Ants sõnagi. Küll aga arvas, et Alli vanemad tuleb vist kutsumata jätta, sest tütre

---

[1] Isamaa (saksa k.).

ajad lähenevat. Sakslased on isa küll vangist juba vabastanud, aga rahatrahv määratud ränk.

Kui küllalt kutsutavaid loetletud, nende hulgas Ants ka vana Verihurma, Lindat ja Ludvigit nimetanud, ütles Alma nukralt naeratades:

„Ma kutsuksin ka Somba Olga. Ta mu leeriõde, ei ole mind unustanud, tuli katsikulegi."

Ants pilutas silmi ja hõõrus peoga lõuga. Oli selge, et talle see asi ei meeldinud.

„Sa nagu ei taha?" küsis Alma.

„Mis seal tahta või vastu olla," ütles Ants kõrvale vaadates, „aga veider see natuke oleks. Juba kirikuõpetaja kärsutaks nina. Tal kõik sohinaised ja lapsed paremini meeles kui Vana Seaduse prohvetid."

„Jäta see „sohi" nimetus, ma ei tahaks, et sa Lindat nõnda nimetaks ja et ka meie laps sinu suust selle sõna õpiks!"

„Egas ma Lindat ..."

„Tema on ometi sohilaps, teie nimetuse järele!" ägestus Alma.

„Sul pole hea end ärritada, sellepärast jätame selle jutu ..."

„Jätame selle jutu seekord katki. Aga ta on väärt, et teinekord veel kõnelda," ütles Alma. „Nii et Somba Olga jääb ikka siis kutsumata?"

„Kui see sind ei eruta, kõneleme sellest veel mõne sõna. Võta või niisuke võrdlus: sa teed ilusa kimbu roosidest. Kas kõlbaks sinna sekka üks valge kanaperse?"

„Olga on siis sinu arvates kanaperse, perenaised ja -tütred aga roosid!" pilkas Alma.

„Kas ta nüüd see või teine, aga ühest liigist ta nendega ometi ei ole. See maailm on juba praegusel ajal niisuke! Sinna pole midagi parata!"

„Tõesti, üks kange punane tuul peaks sellest teie maailmast üle puhuma ja teda natuke värskendama!" ütles Alma, aga kohkus isegi oma sõnadest. Ta oli juba mõelnud, et tal Antsuga ei tule enam mingeid lahkarvamisi ... pärast lapse sündi ...

Väike Jaan ärkas parajasti ja jäigi otsustamata, kas Olgat kutsuda või mitte.

Olga oli juba leeris käinud „sohitüdrukuna" ja seal kõigi põlguse all olnud, peale Alma, kes ei unustanud, et tema õdegi oli „sohitüdruk". Keegi peale Alma ei nõustunud Olgaga paaris õnnistamise päeval rahvahulga vahelt läbi, pastoraadist kirikusse kõndima. Olga oleks valmis olnud selle eest Almale ei tea mis ohvrit tooma.

Vaderitest oli kõneldud ja pikemate vaidlusteta lepitud kokku. Rätsepa Klaara oli end ammu pakkunud — miks siis ka mitte Klaara! Tahab ise varsti emaks saada, las harjub teise last kätele võtma! Meesvaderiks olevat Senni oma venda pakkunud, aga Ants põiganud sellest kuidagi kõrvale. Siis vaadati läbi kõik nooremad peremehed, ees- ja tagakülas, aga kõik olid liiga võõrad või millegipärast muidu vastuvõtmatud. Viimaks oli Ants pilku Alma poole heites öelnud:

„Arumäe Mihkel — miks mitte tema! Ega ta ära tohi öelda! Ta meie naaber, sugulane ka!" Ja kavalalt muiates lisas veel juurde: „Eks näeme, mis näo siis teeb, kui oma tütart Lindat siin näeb! Pane Linda seks puhuks hästi viisakalt riidesse!"

Alma samm oli nüüd kõndides teistsugune — uhkem, pikaldasem, valitsejalikum. Ta tundis seda ise ja märkas, et see on teistelegi tunduv. Peeglis võis ta näha, et näoilmegi pole enam endine. On rahulikum, iseteadlikum, julgem ja — ta häbeneb isegi seda — „kuninglikum", nagu Rita kord ütles. Tõesti, ta peab enese tagasihoidlikumaks sundima, muidu hakatakse teda viimaks veel põlgama.

Palju ei suutnud ja lõpuks ei tahtnudki ta end muuta. Võttis ristsetele tulijaid vastu kui vääriline Loo „noorperenaine" ja tulevase peremehe ema, peamiselt aga kui Alma Verihurm. Tulevane peremees lebas kätkis, pea valgel padjal, ei mõistnud veel millelgi oma pilku peatada, säuksus, kriiskas vahetevahel lõbusalt, vahel nuttes, sagis jalgadega vaiba all ja vehkis roosade käekestega. Linda istus tema kõrval, punane lindike pruunides salkudes, vahase põhjaga ning kollaste ja punaste lilledega kleit seljas, uued pruunid kingad jalas.

Esimeste hulgas tuli ristsetele Arumäe Mihkel, näol sõbralik, lahke ilme. Kui ta Almat ja Antsu oli teretanud, astus ta kätki juurde ning võttis oma tulevase ristilapse käekese. Kui seda oli silitanud ja kallistanud, märkas Lindat, kuid oleks sellest kõrvale pöördunud, kui mitte Alma poleks talle vaikselt, aga selgelt üsna lähedal öelnud:

„See on Linda, minu õetütar."

Mihkel võpatas, maigutas suud ja ütles siis piinlikkust võites:

„Näe jah, Linda! Kui suur tüdruk juba! Tere ka, Linda! Mina olen siitsamast lähedalt, Arumäe noorperemees. Küll tutvume varsti lähemalt."

Linda andis käe ja nikutas põlve. Siis astus Mihkel edasi, et vana Reinu ja perenaist teretada.

Alma vaatles kõrvalt oma endist peigmeest. Toredaks oli ta läinud: pruun habe hoolega pikerikuks pöetud, nägu puhtaks aetud, vurrud keeratud ilusasti vääti ja pööratud otse. Nägu ainult vähe päikesest põlenud, otsmik kõrge, tihedad pruunid juuksed — nimelt sama värvi kui Lindal — laugust kõrges kaares kahele poole soetud. Peen tumesinine ülikond ja valge krae musta sidemega, valged mansetid — kahtlemata toredam kui Ants! Või tahabki ta Almale näidata: põlgasid mind, aga nüüd ehk kahetsed! Minul on ikka koht niihästi kui käes, aga Antsul veel mitte midagi! Pealegi olen ma edumeelne, uuenduste pooldaja, mitte mõni tavaline „hallparun".

Küllalt on ühest pilgust Antsu poole, et veenduda: ta pole nii peen, nii erk ega hakkaja. Aga mehisem, rahulikum, mõtlikum ja tugevam. Ei, ei, ei! Ärgu tuldagu tema meeli siin segama! Ta on õigesti ja hästi valinud. Aega veel on, küll näete ka, mis Ants on ja mis ta võib!

Mihkel sai võõrastetoas meeste vestluse juhtijaks. Ta oli isaga protsessides mõni aeg linnas elanud, „targemate" inimestega kokku puutunud ja pidi ometi kõiki neid asju paremini teadma: kunas lõpeb sõda, mis mõtlevad sakslased teha, kas ikka lüüakse neid Lääne sõjaväljal, kas rekvireeritakse tänavu kõik vili, kuidas rahadega jääb, missugust neist koguda,

kas tsaari, duumat, oberosti või koguni kerenski prügi.

Mihkel istus, teine jalg teise põlvele visatud, pabeross näpuvahel, ja seletas iseteadvalt neid asju.

Vanemad naised tõmbusid osalt vanaperenaise tuppa, osa läks nooremategа Senni last vaatama ja imetles, et ta juba peaaegu istub.

Tuli vana Verihurm ja võeti peremeeste hulka, raskem aga oli Ludvigil kohast seltsi leida. Viitis aega lapse kätki juures, kõneles Lindaga ja heitis vargsi mõne pilgu Klaara poole.

Varsti tuli Oskar kirikhärraga, mehed tõusid püsti ja Ants ise võttis tal ristimisnõud käest, tolmumantli seljast. Raskemaks ja uhkemaks oli ta saksa võimu ajal läinud, silmad vaatasid inimestest üle ja pilkusid aeglaselt.

Ta teretas Almat, laskis pea seejuures üsna madalale, aga otsa ei vaadanud. Lapsele katsus ta naeratada. Tundis kõiki peremehi, istus nende lähedale ja hakkas natuke väsinult teest kõnelema. Maanteel ei olevat viga, aga külavaheteed, need jätvat mõndagi soovida. Avaldas lootust, et sakslased teed väga ilusasse korda seavad, nõnda nagu need olevat Saksamaal.

„Mis neil viga siin seada!“ ütles Vahastu Hindrek pahaselt. „Muudkui annavad käsu ja — meie tehku!“

Kirikhärra tõstis pea ja vaatas kõrget paljast otsmikku kortsu tõmmates Hindreku poole ning küsis varjamata pahameelega:

„Aga kuidas siis teie arvate? Kes siis peab teed tegema?“

Peremehed ja nende selja taha koondunud naised vaatasid ka Hindreku otsa ja ta olekski vist kimpu jäänud, kui mitte parajasti Oskar peretoast poleks tulnud ja vahele heitnud:

„Sakslased saavad seal lääne pool rängasti peksa, nagu lehest loeme. Ei tea, kuidas sellega lugu õieti on? Kas lüüakse teised lõplikult lömmi või?“

Kirikhärra viskas karistava pilgu tema poole ja vastas õpetlikult:

„Sakslased on üks väga tugev rahvas. Nende võimu ei murra keegi maailmas, sest jumal ise võitleb nende

poolt. Sõdimise juures on aga ikka nõnda, et kord taganeb üks, kord teine."

Mehed köhatasid viisakalt ja olid valmis sellest asjast kõrvale minema, aga Hindrek lisas siiski veel:

„Kui neil sakslastel aga seda toidumoona jätkub!"

„Selle poolest võivad nad, nagu nende ülemad ise mulle on rääkinud — ja neid võib ometi uskuda! — kümme aastat sõdida," sõnas vaimulik.

Alma oli seda kõnelust huviga jälgides Klaara abil seadnud lauale küünlad ja ristimisnõud; kirikhärra tõusis püsti ja läks peretuppa end riietama.

Lauldi siis vahvasti algul:

Armas Jeesus, rõõmuga
toome, nii kui käsid sa...

mispeale kirikhärra peaaegu kurva tõsidusega pühakirjast sündmusekohased sõnad luges ja Klaara kätel säuksuvale ja rabelevale lapsele vett sõrmilt pähe tilgutas. Laps kohkus esiti, aga lõi siis rõõmsalt muhelema. Oma kõnes manitses hingekarjane väga kõvasti vadereid, et need sest lapsest kasvataksid ristiinimese ja õige ning truu kristliku kiriku liikme. „Sest me oleme näinud, mis saab inimesest, kes ei usu jumalat, ei karda oma vanemaid ega ülemaid," ütles ta.

„Kui aga temast kord töörahva poolehoidja saab?" mõtles Alma. „Ega teda siis enam truuks kirikuliikmeks saa pidada?"

Nüüd lauldi lõpuks:

See vesi patust puhastab,
teeb kuradist meid lahti.
Ta iluga meid ehitab
ja annab meile mahti...

Kirikhärral oli täna vähe aega, jõi püstijalu klaasi veini, kiitis seda ja ütles, et Reini ääres valmistatavat kõige paremaid veine, mis me joome, jättis tähtsamad lähedalolijad kättpidi jumalaga, teised peanikutusega, riietus ja läks.

Oldi jälle vabam, meeste jutt läks kõvaks ja naiste vestlus elavaks. Antsu ettepanekul siirduti veranda kaudu aeda.

Päike oli täna pikkade valgete siidnarmastega looritud, võis juba märgata sügisest kurbust tema kollakas jumes. Vahiti heal meelel õunu, mis mõnel puuoksal otse kobarais rippusid ja päikese poolt küljest olid punetama löönud. Isegi noortel puudel, mis olid alles keppide külge köidetud, rippusid mõned mugulad.

Siin oli Ants kõneluse juhtija, teadis ju tema aiandusest sõnas ja teos enam kui Mihkel ja teised. Ja kui aia juurest loomulikult põllu juurde mindi — sest astuti läbi püstaia mulgu —, võis jälle Ants seletada linakasvatamisest, mis peremehi huvitas.

„Aga sa oled ikka kõige parem ropsija," ütles Rein vanale Verihurmale õlale patsutades.

„Olin, aga enam ei tee seda tööd — raskeks läheb," vastas Verihurm.

„Võtsid ilusa päevapalga; aga lina oli puhas kui naise juus!" kiitis nüüd ka Rätsepa peremees.

„Mis tööd ma halvasti olen teinud?" küsis nüüd Verihurm naeratades.

Alma tundis sellest kõnelusest rõõmu.

Kutsuti varsti sööma ja isu näis kõigil nõnda suur olevat, et jutt vaikis ja Reinu ning Antsu kannul kohe tuppa mindi.

Lauad olid kaetud kahes toas. Mehed ühes Alma ja Klaaraga istusid võõrastetuppa, naised koondusid vanaperenaise tuppa. Esimesi teenis Alma Linda abil, kes, kui tarvis, ka kätki juures valvas, teises — Rita ja Senni.

„Kummas lauas oleks istunud „sohi" Somba Olga?" küsis Alma eneselt. Seal naiste hulgas oleks tal vaesekesel üsna raske olnud palukest alla neelata. Ei oleks seal tema juuresolekul ka vabalt võidud lõugu lõksutada. Aga nüüd seal pesti, nagu lahtise ukse kaudu võis kuulda, kogu valla tüdrukute musta pesu. Siin, meeste hulgas, oleks iga pilk Olgale tema „eksimist" meelde tuletanud või, mis veel pahem, Sirgu peremees või mõni teinegi oleks tema poole himuraid pilke saatnud, pidades teda kergesti saadavaks eputiseks. Tõesti, Antsul oli õigus, kui ta arvas, et siia kimpu see lill ei sünni. Pühakirjas on küll öeldud: Kui sa õhtusööma-aja teed, siis ära kutsu mitte kokku rikkaid, vaid mine

välja teeharudele ja kogu kokku kõik vaesed ja viletsad... Kahju, et kirikhärra on läinud, muidu oleks võinud temal täpselt seda kohta seletada lasta.

Mehed sõid pikkamisi põrsapraadi värskete kartulite ja värskelt hapendatud kapsastega, värsket kurki kõrvale hammustades ja sagedasti klaasidest esiti valget viina ja pärastpoole valget veini rüübates.

„Ega sel pole viga," ütles Mihkel asjatundlikult. „Aga et see kõige parem, nagu kirikhärra ütles, seal ärgu meid ka eilseteks pidagu! Oleme ka üht-teist maailmas maitsnud ja proovinud — prantsuse veinid on ikka üle kõige!"

Kui Alma korraks tema selja taga juhtus peatuma, võttis ta klaasi ja küsis poole häälega:

„Ega pahane ei ole, ma mõtlen, vanade asjade pärast? Lööme kokku!"

Alma kehitas õlgu, katsus lahkelt naeratada, tõi oma klaasi ja lõi kokku.

„Jaani terviseks!"

Salajas piilus Mihkel mitmel korral Linda poole ja vist tema pärast oli pisut hajameelnegi.

Rein istus laua otsas, sõi vähe, rüüpas väga väikeste sõõmudega, laskis enese väsinult seljatoe najale ja kuulas, suu vähe avatud, peremeeste kõnelust, harva mõne sõna sekka langetades. Vana Verihurma oli ta enese kõrvale kutsunud ja oli selle naabriga vist väga rahul, sest Alma isa ei kõnelnud palju ega väsitavalt.

Vahastu Hindrek kurjustas nüüd kõvasti sakslaste ahnuse pärast, nii et Vahi Joosep, muidu sõnakehv, viimaks vahele hüüdis:

„Kõneled samuti kui aasta eest enamlastest!"

„Olid ühed head, on teised veel paremad," pahandas Hindrek.

„Seda peate aga tasemini ütlema," naljatas Rätsepa vana.

„Vaata mul veel asja! Istusin enamlaste ajal, ega sakslaste ajalgi vangihooned halvemad ole!" hooples Hindrek.

„Vaata, mis me oma elu lõpul veel näha pole saanud!" ütles Rein tasakesi vanale Verihurmale.

„Saame ehk veel enamgi näha," ennustas naaber tõsiselt.
Rein vaatas kulme tõstes tema otsa ja küsis üsna murelikult: „Veel enamgi?!" Siis ohkas, ütles veini rüübates ning naabrilegi klaasi poole viibates:
„Mind ei ole vist enam kauaks. Ei või enam õieti midagi süüa, joomisest kõnelemata. Ajan veel vähehaaval neid vallaasju, muidu lähekski elu hoopis igavaks! Kodus minust nagunii midagi kasu ei ole, aina segaksin Antsu korraldusi. Jalad mõnikord kui põmmid all! Aga arst ütleb, see tulevat südamest. Jah, lõpuks on mul ükskõik, kas see tuleb südamest või neerudest! ... Eks katsu ka veini ... Venitame päevi surma poole, ei muud midagi."
„Meie aeg ei ole siiski veel täis," vastas Verihurm. „Me pole veel küpsed sinna minekuks."
„Küpsed?" osatas Rein. „Miks me küpsed pole, kui langeme nagu õun, mis kõdunema hakkab."
„Kui me enam hingega millestki siin maa peal kinni ei pea, siis, siis alles oleme minekuks küpsed."
Rein oli seda huviga kuulatanud, mõtles natuke, läbi lahtise suu hingates, ja lausus siis:
„Mina isiklikult ei nõua siit-ilmast enam midagi, ei ole millegi küljes kinni. Aga laste pärast on ikkagi muret: kuidas need oma eluga järjele saavad!"
„On vist õige seegi mure jätta. Neilgi on igaühel oma tee ees. Oleme õpetanud neile, mis mõistsime, nüüd olgu kõik nende oma teha."
Laua keskkohas, Antsu ja Alma vastas istus Mihkel, veinist elustatud, ja kõneles kõvasti, targutlevalt:
„Meie talupoeg on kui ... on kui koi palgi sees. Puurib enesele augu, pikkamisi ja visalt, seal tema siis elab ja sureb, sinna paneb oma munad ka ..."
„Kas koi muneb seal?" küsis Klaara. Aga Mihkel ei kuulnud teda, vaid jätkas:
„Tema, see meie talupoeg, ei näe kaugemale, teda ei huvita muu kui kartul ja kaer, tema maailm on tema maalapi piirikupitsate vahel. Tema ebajumalaks on lehm, lammas ja seapõrsas, tema uhkuseasjaks hobune vedruvankriga. Muust tema siis ka kõnelda ei oska ega

taha. Jääb tema kartulivagu sõja ajal sõtkumata, siis võib pool maailma hukka minna, tema hõõrub heameele pärast käsi. Iga uuendus on talle vastumeelne. On kõigil õlgkatused ja julgeb keegi omal sindli peale lüüa — vaata, missugune naer siis tõuseb! Kes esimese masina muretseb — see on jällegi maailma narr! Kes oma lõua habemest täiesti puhtaks ajab, see on kergats! Kes ööd ja päevad hoole ja mure pärast ei oiga, see on logard! Kes pühapäeval natuke kergemini jalga tõstab ja muretumalt taeva poole vaatab, see on jumalavallatu eputis ega kõlba enam mõistlikkude lauda istuma. Niisugused oleme meie — see kõrgeks kiidetud ja enese peale kõrkuhke talupojaseisus. Satud sellest natukeseks eemale, saad kõrvalt seda eemalt vaadata, siis alles mõistad teda õieti näha."

„Tohoo sõge, ise olete ometi aupärast ka jälle peremees — ja ajate niisugust juttu!" pahandas Vahastu Hindrek.

„See oli tubli!" kiitis Klaara. „See kulus neile ära!" Ta pilgutas sõbralikult Mihklile silmi.

„Et ma ise ka peremees olen, seda julgemini võin säärast juttu ajada," vastas Mihkel.

„See on ju püstihull jutt!" pahandas Puldre Robi. „Teie teete selle talupojaseisuse üsna maha! Aga ma küsin: kes seda maailma toidab?"

Alma oli Mihkli seletust huviga kuulanud. Selles oli mõndagi, mida ta ise oli tähele pannud. Aga selge oli tal, et Mihkel siin oma edumeelsusega tahab hoobelda, sest see tema edumeelsus on peaasjalikult sõnades.

Ants oli naaberperemehe vaateid pilkava ilmega jälginud ja küsis viimaks vaikselt, nagu peaks asja tähtsusetuks:

„Mis me's peaksime tegema sinu arvamise järele?! Iga uue masina, mis linna ilmub, kohe talusse vedama?! Aina uut moodi katused majadele peale lööma?! Oma talu asjad unarusse jätma ja suuri maailma asju ajama?!"

„Õige jah!" kiitsid mitmed ja pistsid nüüd, et asi neile meelepärase käände oli võtnud, tüki liha suhu ja kahlu kapsaid järele.

Siis jäädi Mihklilt vastust ootama. See laskis enese üldisest meeleolust vastu seina suruda ja vastas urisedes:

„Ma tahtsin ainult seda ütelda, et meie talupoeg on kitsarinnaline, kitsa silmapiiriga ja vanameelne! Seda on teil raske tagasi ajada!"

„Selles seisabki tema tugevus," ütles nüüd Ants iseteadlikult. „Ta ei torma iga uue tuulepuhangu järele! Ei katsu ilma soojaks kütta!"

„Täiesti õige!" kiitsid mitmed, ja vana Rein, kes vaidlust oli jälginud, lisas omalt poolt:

„Kui hakkame iga uuendust taga ajama, oleme varsti oma taluga jännis!"

„Miks te's korstna oma majale tegite?" küsis Mihkel.

„See oli proovitud ja hea leitud," vastas Rein.

„Keegi peab ometi esimesena proovima! Kes need siis on?" küsis Mihkel.

„Ükstakõik kes," viskas Ants omalt poolt, „aga meie talupojad, ei pea üheski asjas tormama."

Nii jäigi see vaidlus pooleli ja Almal jäi esialgu tumedaks, kummal poolel oli õigus ja mil mõõdul. Tal ei olnud aega neil küsimustel praegu pikemalt peatuda, oli tarvis jälgida, et praad, kapsad, kartulid, kaste või kurgid vaagnail ei lõpe, et täis veinipudelid ei puuduks ja õlut oleks kappades. (Õlu oli seekord vana Reinu juhatusel Antsu ja Oskari aetud, sest laar polnud suur.) Peale selle pidas ta Ludvigit silmas, kelle oli asetanud Klaara kõrvale istuma.

Riides oli Ludvig täna niisama peenelt kui Arumäe Mihkel, lõug puhas kui tütarlapsel, pealmisel huulel lühikeseks lõigatud tõmmud vurrud, nägu päikesest põletatud, punakas, pronksise siidpeene jumega, salgud uhkelt üle pea visatud, nagu tahetaks hoobelda Verihurmade otsmiku järsu ja ilusa kumerusega.

Klaara kõneles temaga tagasihoidlikult, nagu jõukal peretütrel sulasega sünnis kõnelda, vaatas talle harva otsa, aga hääle kõlast aimas Alma, et tema vennale lahke, õige lahke ollakse, kaugeltki mitte ükskõine. Sealsamas aga pillub see Klaara õige ohtralt pilke üle laua Mihklile!

„Mina usun saatust või jumalat, ei tea isegi, kuidas see õigem on öelda," kõneles Klaara üsna tasa, hoides pilku unistades lael ja mängides kahvliga taldrikul. „Mõistusega ei ole palju teha. Mul on olnud mõned juhused... Oleks võinud mehele minna... Mõistusega otsustades: kõik on korras, midagi paremat pole oodata... Aga lasksin nii-öelda saatusel otsustada ja — ei läinud, või asi jäi nii-öelda enesest katki. Võib-olla jään sel kombel vanatüdrukuks — mis teha, kui saatus nõnda tahab."

Ludvig oli söömise lõpetanud, jälgis oma kena naabrinnat salarõõmuga ja ütles siis:

„Meie perekonnas näib see ka nõnda olevat! Saatus ise näitab igaühele tema tee."

„Muidu ei oleks te „vabatahtlikult" Eesti polku läinud," naljatas Klaara. „Rahutu veri. Ime, et te enamlaseks ei hakanud."

„Selleks olin ma liiga inimlik!" lausus Ludvig haavunult.

Klaaral näis aga himu olevat teda kiusata, sellepärast ütles ta naljatades:

„Ärge ütelge! Just inimlikkus tegigi paljud enamlaseks! Nad tahavad vaeseid vaesusest päästa — kas see pole inimlik?!"

„Aga kuidas nad päästa tahavad?"

„Kui jõukad heaga oma varandusest küüneväärtki ära ei taha anda — mis siis nendega teha!?"

Ludvig kehitas õlgu.

Rüübati sagedasti ja kõneldi korraga nii mitmes kohas ja nii kõvasti, et raske oli veel kellegi sõnu tähele panna.

Alma koristas Linda ja Rita abil praetaldrikud ja tõi õunasupi lauale. Seda söödi suure kära saatel, rüübati veini kõrvale, ja Mihklil oli tarvis hulga aega klaasi vastu kõlistada, enne kui ta viimaks püsti tõustes sai sõna.

Ta pidas kõne nõnda valjusti, et läbi lahtise ukse teise tuppagi selgesti kuulda võidi, kus naiste sumin ka pikkamisi vaikis.

Ta kõneles inimese saatusest, mis imelik olevat, aga lõpuks saavat ometi igaüks, mis ta teeninud.

„Mu kadunud vennad sõjaväljal," viskas Alma tasakesi vahele. Mihkel kuulis seda ja vastas, sinnapoole pilku heites: „See on teine asi!"

„Kuidas teine asi?" küsis Alma.

„Inimene saab lõpuks, mis ta teeninud," jätkas Mihkel. „Elavaks näiteks võib teile olla Loo noorperenaine, kelle vastas mul au täna istuda ja kelle esimest last, Loo tulevast peremeest, mul au on oma ristilapseks nimetada. See ärgu olgu Loo noorperenaisele haavav, kui meelde tuletan, et see ammu ei olnud ja ta meil, Arumäel, teenis. Aga tema oli seda väärt, et saada valla esimese koha perenaiseks, ja paremat ei oleks Ants kusagilt saanud!"

„Ega teiegi poleks paremat kusagilt saanud!" heitis Hindrek pool-naljatades, pool-tögades vahele, mis üldise lõbusa naeruga heaks kiideti.

„Lasksite käest ära!" tähendas Sirgu peremees.

„Venitasite asjata liiga kaua!" lisas Rätsepa vana, kes oli ka üsna pehme.

„Egas niisukesel tüdrukul pole kaua tarvis oodata."

„Nopitakse ära kui mari!"

Mihkel ei saanud vahelehüüete ja naeru sees enam edasi kõnelda, laskis tulevast peremeest Jaani ja tema ema ning isa elada ja tõstis klaasi. Teised tõusid ja tegid tema eeskujul.

Lõunasöök kestis lähedale õhtuni ja Alma hingas kergendatult, kui lühikese aias viibimise järel minema hakati.

„Olen väga väsinud," ütles ta õhtul Antsule, kui laps kätkis oli uinunud. „Nüüd saab ehk mõneks ajaks rahu!"

„On ju niisugused paratamatud asjad," lausus Ants nagu vabandades.

„Teisest küljest jälle," tähendas Alma, pea juba padjal ja silmadki poolkinni, „on mul nagu uskki kadunud, et elu veel rahu annab."

„Miks sa nõnda räägid!" manitses Ants.

XXXIII

Lool näis nüüd minevat siiski rahulikult ja vaikselt. Peretoast kostis küll sagedasti Senni kriiskamine, tema lapse ulg ja Oskari kõvad sõnad, kuid Alma oli kõige sellega juba harjunud, see jäi talle sagedasti kuulmatuks. Nii ei pane me tähele seinakella lööke, ei kuule isegi, kuidas ta käona kukub või pühalikult koraale mängib, kui oleme sellega harjunud või kui oma töö või mõtetega on küllalt tegemist. Senni ja Oskari sagedane nägelus või lapse karjumine, kui teda karistati, polnud muidugi nõnda armas kui käo kukkumine või koraal, aga kõrvad olid juba kõigega harjunud, ja see oli suur asi!

Mõnikord ei pidanud Alma seda õigeks, et laps talle nii armas oli, et see tal iga silmapilk meeles püsis, et see oli saanud talle tähtsamaks kui enese elu, oli saanud tema ebajumalaks. Ta teadis küll, et mees on talle armas, et isa ja Linda, Ludvig ja Kaarel on talle armsad, teadis seda, aga meeles olid nad tal nii vähe, seal ei olnud neil kuskil õiget paika, kõike täitis igal ajal laps. Kas oleks ta seda võinud arvata tol ajal, kui käis simmaneil, tantsis poistega ja mõnestki unistas! Kas oleks ta seda mõistnud ennustada, kui Antsu armastas ja peale tema enam maailmas kedagi ei tunnistanud? See teine õnn on siiski suurem esimesest, Rital on õigus. See on vaikne õnn, kus midagi enesele ei taheta, kus kõike ainult anda tahetakse, kus ollakse valmis iga silmapilk öösel ärkama, kas või terve öö valvama; kus ollakse valmis nälgima ja ka surema, kui seda nõuab lapse elu ja hea käekäik.

Vist ei olnud sellel noorel ilusal proual seal Arumäel, kes nimetas laste sünnitamist sõelaga veekandmiseks ja kes seda tahtis jätta rumalate moonakate eesõiguseks, — vist ei olnud sel proual aimu armastusest väeti lapse vastu. Sellepärast võis ta nõnda kõnelda. Võib olla, kui ta saab lapse — aga kuidas ta saab, kui seda juba enne põlgab! — siis ehk on ta samuti õnnelik enesesalgamisest ja -ohverdusest.

Alma oli rõõmus, et tema laps vähe öist majarahu

rikkus: ärkas harva, säuksus vähe, sai kuiva pesu ja magas rahulikult hommikuni. Aga siis oli ta kaunis varajane ja nõudis kindlalt valju kisaga einet. Senni ei pidanud seda õigeks asjaks: kogu öö peab lapsuke nälgima, kuhu jääb siis emaarmastus! Ei pidanud ka lubatuks leige veega uhtmist pesemise järel: õige ema peseb last peaaegu palava veega. Või nagu kõlbaks seegi kuhugi: laps nutab päeval — talle ei anta rinda; peetakse kinni mingisugustest söögiaegadest, nagu teaks niisugune midagi söögiajast!

Veel paljudes muiski asjus tuli Senni nõu andma ja mõistis Alma kasvatusviisi hoopis hukka, seletas seda lausa teadmatusega.

Vanaperenaine käis aeg-ajalt last vaatamas ja see näis olevat talle armas. Aga Almale ei saanud ta vaadata kergesti otsa ega temaga lahket sõna kõnelda. Seda ei lubanud talle nähtavasti päritolu Arumäe tõust, selle uhke tõu veri. Kergem oli tal kõnelda Senniga, kes oli ikkagi talulaps, või Ritagagi, keda ei tarvitsenud pidada omasuguseks.

Alma võis juba kergemaid koduseid töid teha, kippus tõu kokkupanekul kõige lapsega väljalegi ja Antsul oli tegu, et teda tagasi tõrjuda. Senni käis väljal tööl, aga nõudis siis Linda enesele kaasa, last hoidma. Vaene Linda sai alati pahandada ja sõimatagi, kui väike Friederike-Vilhelmine tema hoole all nutma hakkas. Linda ei tahtnud Senni last heameelega üldse hoida. Aga Senni seletas suure suuga: „Mis õigusega seal võõrastetoas kahekesi lapse juures vahitakse. Antagu ometi Linda mulle, ma võin siis tööd teha." Tõepoolest tahtis ta aga oma lapsest eemale pääseda, et töö juures võiks segamatult lõhverdada.

Kahekesi väikest Jaani küll kunagi ei hoitudki. Söötis Alma last, pesi või mängitas teda, siis oli Linda köögis Rital või vanaperenaisel abiks: koristas tube, seadis voodeid korda ja oli laudagi juures juba suurtele suureks toeks. Oli ta aga lapse juures, siis ei vedelnud Alma pilkugi. Kes võis seda suvel enesele talukohal lubada!

Õhtuti tuli nüüd Almal juba varemini lamp süüdata. Ja kui ta oli lapse söötnud, kes enamasti uinus juba

rinnal, veel suuga lutsudes, ning kätki pannud, heitis ta jälle pilgu ajalehte.

Esimene asi oli tal lehte lahti käänates teated Lääne sõjaväljalt. Seal nimetati iga päev uusi linnu ja külasid, mida ta ei mõistnud lugedagi, ainult silmadega vaatas. Aga see polnud ka tähtis, kuidas neid lugeda. Tähtis oli see, et sakslane nad maha peab jätma, ükskõik kuidas neid ka nimetatakse. Sakslased on sunnitud neid maha jätma „vaenlase pealetungi tagajärjel" mingite uute riistade abil. Aga see oli Almale täiesti ükskõik, missuguste riistade abil vaenlane peale tungib, temal oli heameel, et sakslased lüüa saavad. Ta lootis sellest sõja lõppu. Sõja lõpuga lootis ta paljude asjade selgumist ja lahendamist. Sakslased ei või siis enam siin nõnda peremeest mängida — seda on vana Rein mitmel puhul ennustanud. Võib-olla saavad parunid selle eest karistatudki, mis nad siin kõik on teinud. Peremehed ei või siis enam kõrgid olla, kehvemgi rahvas võib jälle kergemini hingata.

Kaarel võib siis koju tulla, Hilda ühes poemehega ka. (Aga kuidas nad siin oma abielu-asjad lahendavad, see tegi Almalegi muret.) Tuleb vist ka puusepp ja Ottogi, aga see ei puutu palju temasse. Kõige tähtsam on vahest see, et siis Oskarile kuskil mujal asupaik katsutakse leida: kas otsitakse mõni talu, muretsetakse linna maja või aidatakse kauplus võtta (seda ihaldas iseäranis Senni, sest rikka kaupmehe proua elu pidi olema kõige kenam ja peenem maailmas).

Rõõmuga kuulis Alma äia suust, kui see vallamajast tuli, et Saksa komandantuuri mehed enam nii kõrgilt ei kõnelevat, ei ähvardavat ega määravat karistusi nii kerge käega. Ka kirikhärra ei kärkivat enam nii kõvasti, tema jutlused olevat juba vähem hooplevad. Otsekohe ei puutunud see jälle Almasse, aga rõõm — võib-olla oli see enam kahjurõõm — ei olnud sellepärast sugugi vähem. Ta lootis salajas, et see sein, mis rikaste ja vaeste vahel on, üldse langeb, vähemalt tugevasti pragunema hakkab. „Üks puhang punast tuult kuluks maailma värskenduseks ära," ütles ta kord neist asjust kõneldes jälle Antsule.

„Mis sa nüüd nõnda!" tõreles Ants sõbralikult.

Päeval talitustest vaba olles võttis Alma väikese Jaani kätele, soojalt riietatud, valge mütsipits ümber roosa otsaesise, ja viis ta rõdu kaudu aeda. Oli veel päikesepaistelisi päevi, lehestiku varjud liikusid rohul edasi-tagasi, aeg-ajalt kukkus tumedalt kopsatades õun ja puuladvad hõljusid tuules.

Alma istus pingile, kuhu tuul ei pääsenud, või nõnda, et enesega Jaani varjas, ja kui see magas, langes unistusse, vaikselt laulu ümisedes: „Taat läks metsa kuhja looma, äiuli, äiula! Memm läks metsa marju tooma, äiuli, äiula."

Või ta vaatles õunapuid, mille laiadel harudel toed all, tundis rõõmu õunte rohkusest ja sellest, et kord kõik see aed, vanade haruliste ja noorte, kepi najale seotud sirgete puudega, on tema oma. Ta võtab siis Jaani käekõrvale, toob ta siia, näitab iga puud ja õpetab teda oma aeda armastama. Viib ta siis teele, näitab põlde kahel pool nõlvakul ja ütleb: „Need on sinu. Kui suureks saad, hari neid hoole ja armastusega."

Sealsamas lõi ta kahtlema ja tundis häbi enese ees: kas kõlbab tal mõelda niisuguseid mõtteid, kuna see varandus polegi veel tema oma? Kas kõlbab tal ihaldada seda varandust üldse enesele ja oma lapsele? Kõlbab tal rõõmu tunda sest aiast kui o m a aiast? Või neist põldudest kui o m a põldudest. Kas ei ole õige, et igaüks, kes siin aias viibib, õunapuist, millel valmis vili raskelt ja punades ripub, samuti rõõmu tunneks ja seda jumalikku jõudu imetleks, mis kõik selle elule on kutsunud?

Olen ma tõesti nende sarnane, küsis ta eneselt, kes aina sellest rõõmu tunnevad, et neil o n midagi? Kelle rõõm ja õnn kasvab, kui neil ikka enam o n? Aga kui see kaob, mis neil on (nagu see praegusel muutlikul ajal nii kergesti võib juhtuda!), mis saab neist siis? Kadunud on siis ka nende õnn! Või peavad kõik need — ja neid on maailmas suur enamus —, kellel vähe on või peaaegu mitte midagi ei ole, alati õnnetud olema? Nagu tema vennad, isa, Linda ja kogu kehvikute leegion siin ja mujal? Või mis saab siis Jaanist, kui ta kasvab üles o m a talust rõõmu tundes, selles õnnelik olles, aga see tal läheb järsku käest ükskõik

kuidas? (Kõik võib ju siin ilmas sündida!) Eks ole ta siis lõplikult õnnetu inimene!

Ei, ei! Ta tahab Jaani niisuguseks kasvatada, kes ei mõtlegi, et tal on varandust, et tal oma aed, omad põllud, aasad ja riba järvekallast, kes rõõmus ja õnnelik on igas kohas, olgu see oma või võõras!

Kui ta kord jälle aias istus, tuli maja poolt joostes Linda ja vaatas Alma juurde jõudes arglikult ümber.

„Miks sa nii ruttu isa poolt tagasi tulid? Kuidas isa tervis on?" küsis Alma rahutult. Linda oli hommikul Hurmale läinud ja alles õhtuks lubanud tagasi tulla.

„Ära sa ehmata ja ole üsna vait!" sosistas Linda tädile üsna lähedale astudes.

Alma hoidis värisevi käsi Jaani kõvemini, et see ei kukuks. Ikka toob see Linda kohutavaid teateid isa juurest.

„On midagi juhtunud? On isa haige? ... On ta ...?"

„Isaga ei ole midagi. Aga ..." Linda pani oma suu peaaegu Alma kõrva vastu ja sosistas siis:

„Onu Kaarel on siin!"

Alma võpatas, vaatas ehmunult ümber ja küsis siis:

„Kus ta on?"

„Ega ma ei näinudki teda. Aga isa ütles. Tulnud tema juurde väljale, männiku äärde. Maganud eile öösi rõugu all. Täna õhtul, kui päike veereb, ootab sind seal järve ääres, natuke maad eemal teie truubist. Sa võid öelda, et isa poole lähed."

„On tal midagi tarvis, raha või süüa?"

„Ei tea. Isa ei öelnud seda. Aga käskis seda väga salajas hoida!"

„Mis ta siia ometi pidi tulema!" nurises Alma enam iseenesele. Ta ei julgenud mõeldagi, mis siis vennaga võidakse teha, kui ta tabatakse.

„Ei lähe!" otsustas Alma esimesel pilgul. „Ei kõlba Antsu teadmata minna! Ei kõlba! Või öelda Antsule?"

Ta saatis Linda ära ja jäi oma otsust kaaluma. Oleks see kohtumine mõne võõra mehega, ei tea missuguse tagamõttega — aga Kaarel on oma vend! Mis on siis autut, kui ta kõneleb mehe teadmata oma vennaga mõne sõna! Kui seda aga öelda Antsule — oh ei! —

tema silmad näevad maailma hoopis teisiti. Ei saa teda ümber luua. Las ta olla, nagu ta on. Et aga Kaarel „punane", mis sellest! Kes ehitas esiti seisuste vahele vaheseina? Kas vaesed? Kes teeb töörahvale ülekohut?

Nõnda iseeneses arutades vaatas Alma sagedasti päeva poole, kas see juba alla ei veere. Aga seda ta Antsule ka ei ütle, et isa poole läheb. See oleks vale. See oleks arg petmine. Läheb välja ja ütleb, kui pärast küsitakse, et käis järve ääres.

Nii ta läkski päeva veeru ajal läbi aia, üle rukkikõrre ja heinamaa noorte mändide alt läbi truubi lähedusse. Peatus seal vähe, et end näidata, ja tõmbus siis tagasi mändide alla. Järv oli läikiv-hall nagu tuhmunud teras. Päike oli halli pilveseina taha vajunud, hämardus kiiresti. Iga noort mändi eemal järve kaldal võis juba pidada meheks. Alma silmitses neid kõiki ükshaaval ja ehmus: üsna tema lähedal liikus üks mänd, liikus lähemale ja võttis mehe kuju.

Alma värises kõigest kehast ja pidi juba välja poole põgenema — kui viimaks on keegi võõras ja ei tea mis kavatseb! — aga tundis enese nõrgana, vajutas parema käe südamele, vasakuga toetus männi tüve vastu ja ootas.

„Tere õhtust!" ütles läheneja ja Alma tundis häälest Kaarli ära. Ta tuli lähemale ja ulatas oma tugeva käe. Peas oli soni, seljas mingi must või pruunikas magatud ja istutud poolpeetud palitu, jalas säärikud, nägu tuuldunud ja kõhnunud, ilme mehine, julge, hoolimatu, peaaegu julm.

„Kuidas sa siia said?" küsis Alma, et midagi kõnelda, sest vaikida oli tal ei tea miks nii õudne.

„Eks tulin ... Läbi traataia. Valvatakse natuke hooletult. Istume väheks mättale! ..."

Nad astusid mõne sammu noorte mändide vahele, kust võis näha tänavale ning järve poole, ja istusid kõrvuti mätastele.

„Oli sul midagi ... asja?" küsis Alma.

„Enesel vähemalt mitte. Saadeti vaatama, kuidas töörahvas elab, misuke meeleolu ... Hakkas seal enesel ka väike igatsus kodu järele ... Rumalus muidugi! Lähen jälle tagasi. Olin nädalapäevad linnas ... Praegu

on kõik veel vaikne, nagu kevadtalvel enne vete lagunemist."

„Olid jälle sõdimas?"

„Olin. Sain pisut põrutada. Saatus tahab mind nähtavasti veel alles hoida. Lamasin kuu aega haigemajas. Nüüd teen selja taga kihutust!"

„Vaata veel, et saatus hoiab su viimaks mõne hirmsama surma jaoks," lausus Alma murelikult. „Kui sakslased su siin kätte saavad, poovad su paelata."

„Nad on üsna hooletuks jäänud. Neil omad mured. Saavad Läänes järjest rängemalt peksa."

„Ootad sa sellest midagi? Mingit muutust või?"

„Lood arenevad kenasti... Sa loed ometi lehti? Midagi on tulemas."

Alma ei tihanud pärida, mis on tulemas — võib-olla on see sõjasaladus. Ta tundis end venna kõrval lapsena. Palju suuremaks oli Kaarel tema silmis viimasel aastal kasvanud. Et vaikimine ei läheks piinlikuks, küsis ta naljatades:

„Naist ei ole veel võtnud?"

„Pole mahti olnud," vastas vend. Ja siis muheldes: „Siitnurgast oleks veel saada?"

„Rätsepa Klaara on veel vallaline," vastas õde, aga lisas siis õelikult manitsedes: „Ega sa ometi sinna kavatse minna?"

Vend raputas eitavalt pead. Siis meenus talle järsku: „Unustasin hoopis! Sul ju poeg! Soovin õnne! ... Tubli! Sul läheb üldse hästi? ... Ega ma kade ole, aga ära unusta oma õnne juures, kust sa pärit oled."

„Vanaperenaine tuletab mulle seda sagedasti meelde." Pikemalt ei tahtnud Alma sellest rääkida ja küsis kohe: „Kuidas Hilda ja poemees elavad?"

„Väikekodanlikult õnnelikud! Hildast on siiski meile palju kasu. See on kange tüdruk. Poemehel on üleliiga „tarkust" ja „õrn" süda — ei kõlba muuks kui päevatööliseks. Kantnik Tohver on ka tubli seltsimees."

„Ja Arumäe Otto?"

„See mängib sotsiaaldemokraati, on „mõistlik" ja mõõdukas! Ootab muidugi koju pääsu ..." Nüüd jutustas Kaarel pikemalt oma sõjaseiklusist ja avaldas usku, et punased igal rindel kindlasti võidavad. Siis järsku:

„Küllap tuleme siiagi. Peksame sakslased välja. See aeg ei ole kaugel."

Alma vaatas talle otsa: jah, Kaarli ilme ütles seda veel kindlamini kui hääl ja sõnad.

Alma rääkis nüüd sellest, kuidas peremehedki on hakanud sakslasi põlgama.

Siis olid kõik asjad kõneldud. Kaarel vaatas üle järve, milles peegeldus tuhm taevas pikkade kuivade pilvekaartega.

„Läheb juba vara pimedaks," ütles ta nagu jutujätkuks. „Tuleb jälle see pime sügis ja siis talv. Minusugusele on siiski pimedus paremaks varjajaks."

„Kuhu ööseks jääd?" küsis Alma.

„Ei tea. Eks peaks mõnda küüni minema. Aga vist on kõige õigem ööd läbi linna poole liikuda. Jään sinna veel päevaks-paariks, ja siis teisele poole traataeda tagasi."

Ta tõusis üles, vaatas küla poole ja lausus nüüd õrnalt:

„Nii et tervita isa ja Lindat. Külasta neid sagedamini."

Suruti lühidalt kätt. Kaarel pöördus Arumäe männiku poole, kust oli tulnud. Alma vaatas talle järele, kuni ta mustendavate noorte mändidega ühte sulas. Siis vangutas ta murelikult pead ja hakkas kodu poole astuma.

Kaob vist kord kuhugi, nagu nüüd sinna pimedasse männikusse, ei tea kuhu, ei jää jälgegi järele, mõtles Alma. See on nähtavasti mu vendade saatus.

„Tõesti, sa ei peaks nõnda kaua jahedal õhtul väljas kõndima!" tõreles Ants, kui Alma tuppa tuli, suurrätik ümber õlgade ja pea.

„Ei oleks muidu magada saanud," vastas noorik ja kummardus kätki kohale nutvat last vaigistama.

„Ära nuta! Sinust saab kord tubli mees, kelle ees kõik maailm on lahti! Kes ronib vahetevahel kõrgele puu otsa või torni ja vaatab sealt üle poole maailma. Kes lendab üles õhtutuulega nagu lind üle metsade ja väljade!"

„Ära räägi nõnda — ega tast ometi mõni maailmahulgus või luuletaja pea saama," manitses Ants. „Temast kasvatame Loole mõistliku peremehe."

Alma aga mõtles iseeneses:
„Kas ei ole need sõjaajad küllalt selgesti näidanud, kui kindluseta on kõik need inimeste kavatsused! Hea on, kui Ants isegi Loo peremeheks saab, Jaanist kui peremehest on veel vara rääkida."

XXXIV

Peremees oli üsna vilets, lebas sagedasti voodis ja ainukesed käigud olid tal vallamajja. Ants rääkis arsti kutsumisest, aga isa ei lausunud vastuseks sõnagi, hingas lühidalt läbi lahtise suu ja näis kannatavat valu.
„Minna, siis minna," ütles ta teinekord võõrastetuppa tulles. „Mõnikord õige tahaksin minna — kõik asjad nõnda rasked lahendada! Saaks muredest lahti. Eks järelejääjad katsugu, kuidas hakkama saavad."
Et Alma selle vastu sõnagi ei lausunud, lisas ta ise:
„Mõni asi oleks siiski tarvis enne minekut õiendada. Sai mullu jäetud see koha Antsu nimele kirjutamine — tänavu enam ei või jätta. Vaja lähemal ajal üheskoos vallamajja minna ja asjad ühele poole seada. Võib rahulikumalt puhkama heita."
„Kui sellega kõik nõus on," julges Alma kahelda.
Vana Rein vaatas üsna kurjalt tema otsa, nagu oleks öelda tahtnud:
„Kas ma ei ole siin peremees või!"
Natukese aja pärast ütles ta rahustunult:
„Inimesed peaksid ometi ise ka mõistma, mis tarvis teha. Ma tahaksin näha, kellel selle vastu veel ütlemist!"
Ütlemist oli selle vastu kellelgi küllalt, seda kuulis Alma õhtul ilma kuulamata kõrvaltoast:
„Mina sinna ei lähe!" hüüdis vanaperenaine jonnaka uhkusega.
„Siis teeme ilma sinuta!" vastas peremees kõvemini kui harilikult.
„Mina ei lase ka Oskaril minna," torises naine.
„Hea küll! Ma teen siis testamendi ja luban koha kellele tahan, jätan kelle tahan täiesti ilma," vastas peremees jaheda kindlusega.

„Vaat nüüd on teada, kellele seda kohta tahetakse anda!“ hüüdis vanaperenaine kõvasti ja lausa vananaiselikult hädaldades. „A m m u võis seda näha! A m m u oli see selge! Eks ikka s e l l e l e! Eks ikka s e l l e l e, kes hästi sinu ümber eputada mõistis! Teadagi s e l l e l e! Vaat nii see on: aita sant sauna, pärast tahab lavalegi! Viimaks anna viht ka kätte! Seda ma arvasin kohe: ega see kerjustüdruk muud majasse too kui aina tüli ja riidu, aina tüli ja riidu!“

Alma sööstis istmelt ja oli paari sammuga peremehe toa ukse juures. Aga lahti ta seda ei teinud, ehk küll käe juba lingi poole sirutas. Mis sinna minna! Alandatakse veel sellega, et visatakse välja! Öeldakse: mis sa siit otsid? Kuhu sa tungid?

Aga seekord ei jätnud ta asja Antsule kaebamata. Las kuuleb mees, et tema naisel polegi siin nii kuldne põli! Las kaitseb üks kordki oma naist! Las näitab ennast kui mees!

Läbi nutu kõneles ta veel samal õhtul Antsule kõik, mis täna perenaise suust oli kuulnud, ja lisas juurde veel suvise sündmuse pikse ajal.

Ants kuulas laua ääres istudes, pleekinud puhmaskulmud kõrgele tõstetud, suugi ennatusest avatud, ja vahtis pooluskumatult Almale otsa. Lükkas siis rohelise varjuga lambi kõrvale, nagu tahaks voodi serval istuvat naist paremini näha, ja küsis viimaks otse abitult:

„Ons see kõik õige?“

Alma ei kinnitanud oma seletust ei sõnade, pilgu ega näoilmega. Ei usu teda mees, siis ärgu uskugu! Peab ta viimaks veel vandega oma sõnu kinnitama, muidu arvatakse, et niisama luiskab, see endine teenijatüdruk, see „kerjustüdruk“.

Ants tõusis erutatult üles ja hakkas tuba mööda käima kärmemini kui muidu, peoga mõned korrad rahutult üle lõua pühkides, nagu kiheleks seal midagi.

„Miks sa siis sest suvisest tülist enne mulle ei kõnelnud?“ ütles ta viimaks vaikse etteheitega.

„Sellest oleks veel suurem tüli tulnud.“

„Ükskord tulevad tülid ka ära tülitseda, seal pole midagi parata!“

„Ma ei taha mitte, et sa emaga tülitseksid," rääkis Alma ennast rahulikuks sundides. „Pealegi minu pärast. Ei taha üldse, et minu pärast kuskil tülitsetakse. Ei oleks tänasest juhtumisest ka kõnelnud, aga, sa näed, olen pärast lapsevoodit nõrgem kui enne. Ei suuda nõnda palju enam kannatada. Ei ole ka mõtet kannatada. Ükskord peaks sina ka selle „kerjustüdruku" pärast oma emaga tõsiselt kõnelema. Muidu võin arvata, et sa salaja minust nõndasamuti mõtled."

Ta hakkas vaikselt nutma ja pühkis varjamatult pisaraid. Ants astus ta kõrvale, silitas mõne korra käega üle juuste ja lausus siis lohutavalt:

„Ära räägi rumalusi!" Otsis nähtavasti veelgi lohutuseks sõnu, aga ei leidnud ja hakkas jälle tuba mööda kõndima, aeg-ajalt peoga lõuga hõõrudes.

„Jäta siiski seekord veel," ütles viimaks Alma. „Ära mine emale sellest kõnelema. Las nad võitlevad seal omavahel selle koha asja lõpuni."

„Ega muud, isa hakkab viimasel ajal nõrgaks jääma," ütles Ants naise lähedale astudes. „Meie asjad võivad seeläbi siin väga halvaks ja segaseks minna."

„Minu elu võib siin Reinu surma järel lausa põrguks muutuda," kurtis Alma. „Nüüd Reinu kuuldes veel perenaine ei julge hambaid külge ajada . . ."

„Kus siis mina olen?!" küsis Ants peaaegu pahaselt. „On mul hea sinu tülitsemist emaga kuulata!"

Ants jättis emale etteheited tegemata, vaikis asja surnuks, aga jäi kogu selle loo järel üldse vaiksemaks ja sõnakehvemaks.

Seekord ei jätnud vana Rein oma kavatsust naise ägeda vastuseismise pärast katki, võib-olla sai sellest hoogugi, ja määras päeva, kus kõik perekonnaliikmed vallamajasse pidid minema, kes „soovisid" päranduse jagamise juures olla.

Nüüd kuuldus peretoast Senni ägedat kõnelust, kes aina ähvardades hüüdis:

„Siis visaku meid juba siit parem hoopis välja! Visaku välja! Küllap siis näeme!" Või jälle ässitas ta Oskarit: „Seda ei tohi sa sündida lasta, kui mees oled! Kui samuti vana Reinu poeg oled nagu Ants."

Peremehe toas oli täiesti vaikne.

Kaks päeva enne vallamajja minekut jäi Alma järsku haigeks. Vist külmetuse tagajärjel. Ta ise tahtis kõige vähem end selleks tunnistada, katsus olla jalul, talitada, säilitada näol rõõmsa ja muretu ilme. Aga lapsele loobus rinda andmast ja ütles Antsule, et keha väriseb külmast, pea valutab ja põlved on nõrgad.

Ants sundis ta poolvägisi lõuna paiku voodisse heitma, käskis kummeliteed keeta ja käis kärsitult ühest ruumist teise. Last söödeti keedetud piimaga kummist suulisega klaassarvest, missugune uuendus väikesele põrmugi ei meeldinud. Valju kisaga avaldas ta rahulolematust, aga pidas siiski lõpuks järeleandmist mõistlikumaks. Kui ta siis kelba eine järel uinus, sulges Almagi silmad ja katsus tukkuda. Kõrvus kohises, süda peksis kuuldavalt ja suletud silmade ees mänglesid tulised rõngad.

Ants läks kikivarvul välja.

Varsti kuulis Alma kedagi võõrast peretuppa tulevat. Kõnelesid esiti võõras ja peremees, siis seltsis neile ka Ants, ja häälest kostis põnevus ja rahutus.

Alma kuulis ainult poolikuid lauseid ja üksikuid sõnu, aga pikkamisi koostus tal neist mingi kujutlus ja korraga andis talle mõni selgesti kuuldud sõna sündmuse võtme:

„Sakslased põgenevad!"

Ta oleks enese rõõmu pärast istukile ajanud, püstigi tõusnud ja meeste juurde läinud, aga ei tihanud: kuidas kõlbas tal salaja meeste juttu kuulata? Ja nõrk oli ta, et tõusta.

„Sakslased põgenevad! Mõisnikud nendega ühes!" Seda võis nüüd selgesti kuulda.

Aga miks nad põgenevad? Kes neid hirmutab?

Ta jäi vaikselt lamama ja kuulatas. Kõneldi aina sakslaste minekust. Kuidas nad komandantuurist läinud, võtnud kaasa, mis vähegi saanud, mõisast hobused nõutanud, veel siit-sealt pekki nurunud ja siis linna poole kihutanud.

Korraga kostis selle sekka mõni sõna, mis sündmust seletas ja põhjendas: Saksamaal revolutsioon! Keiser pekstud minema! Just nagu mullu Venemaal!

Alma nägu tõmbus rõõmust naerule: tähendab, vend

Kaarel ei hoobelnud rumalast peast. Ja mõttes jätkas ta rõõmsalt: naerdagu veel töörahvast! Saksamaalgi tegi ta revolutsiooni! Terves ilmas teeb ta revolutsiooni, ja siis! ... Ta ei mõistnud siit edasi mõelda, aga tundis aina rõõmu.

Ta oli väsinud meeste jutu kuulamisest, laskis pea vajuda padjasse ja andus aju palavikulistele kujutlustele. Teraskiivreis ja hallides mundrites saksa soldatid, rasked pambud seljas, rühivad joostes mööda porist teed linna poole! Parun on riietunud soojalt, kasukakrae tõmmatud ümber kõrvade, ja kõnnib rahutult mõisa trepil, kirudes kutsari aeglust hobuste rakendusel. Teenijad kannavad toast kohvreid ja kaste vankritesse, varsti ilmuvad ka preilid ja proua, kõik soojalt riietatud, kõigil hirm näol ja mõni kompsuke käe otsas. Moonatoa poolt aga vahivad irvitades mehed ja naised, kuigi veel mõisale läheneda ei julge.

Siis näeb ta pilte Saksa revolutsioonist, kuidas rahvahulgad uulitsaid mööda lauldes marsivad, punaste lippude lehvides, kuidas lõhutakse vangikoja-uksi ja kantakse kätel vabastatud revolutsionääre, töörahva juhte.

Oo, kui heal meelel võiks ta praegu surra, kui poleks seda väikest Jaani! Aga eladagi võib ta nüüd rõõmsalt.

Ants tuli hiljem kikivarvul tuppa, ja kui Alma talt küsis, mis seal siis jälle on, vastas ta rahustavalt:

„Oh, ei midagi suuremat! Kirjutaja oli siin vallaasjade pärast ja kõneles, et saksa soldatid minema läinud — neil kodu ka revolutsioon või midagi sarnast. Ära sa nüüd sellest mõtle, katsu parem magama jääda!"

„Kui see tõesti on nõnda, siis tuleb mul vist hea uni!" ütles Alma rõõmu varjamata.

„See on õige," vastas Ants. „Homme pidime päranduse jagamise pärast vallamajja minema — see tuleb nüüd segase aja pärast jälle edasi lükata," lisas ta vaikse tusaga.

„Vaata, kuidas väike oma asemel rahulikult magab," ütles Alma, „pea selga visatud, suu kergelt avatud, käekene vaiba alt kaugele välja sirutatud ..."

Ei ole siiski midagi ilusamat maailmas kui rahulikult ja muretult magav laps. See on peaaegu ilusam kui kõik revolutsioonid ja rongkäigud, mõtles Alma eneses, las-

kis pea jälle padjale ja tundis suurt heameelt. Ta on praegu õnnelik, nii mitmekordselt õnnelik! Hommikul on ta juba jalul ja kuuleb lähemalt kõigist neist suurist asjust.

Ta vajus poolunne — nägi teraskiivreis mehi, pambud seljas, mööda põhjatuid teid sompsivat, väsivat, maha langevat ja siis külili poris lamades pekitükki näsivat.

Nägi terve metsa punaseid lippe, kuulis püsside raksatusi ja laulu:

Viimse võitluse maale...

Ta marssis ühes rahvahulgaga, aga tundis enese nõrkevat ja palus seltsimehi, et need teda toetaksid.

Need haarasid tema kätele ja õõtsutasid kandes kui last.

Ärgates nägi ta lambi laual põlevat ja Antsu voodi serval istuvat.

„Hingad otse lõõtsutades ja paled õhetavad kui tulised kerisekivid," ütles mees murelikult.

„Ma ise ei tunne suuremat midagi. Ainult pea on raske ja kõrvad otse huugavad!"

„Nüüd peab tingimata arsti tooma," ütles Ants. „Seda enam, et ta siis isa ka võib vaadata. Nagunii isa muidu teda tuua ei lase."

„Kuidas te lähete teda tooma — teed saksa soldateid täis, linnas meeleavaldused ja rongikäigud."

„Kust sa selle võtad? Sa ju sonid lausa!" ütles Ants ja pani käe tema tulisele otsmikule.

„Hirmus segane aeg," jätkas Alma kinnisilmi. „Kaarel tuli koju. Seekord ainult järve äärde... Ei julgenud lähemale... Mõhe Juhan ja Rogosi Andres — need ei tule enam, magavad."

Ants ruttas kohkunult kööki otsima külma kompressi.

Järgmisel päeval arstiti Almat koduste vahenditega, ilmus Senni mitmesuguste nõuannetega ja vana Rein kuulas haigusest tõsise murega.

Ants andis ise kummeliteed, aga et külmetust oletas, siis pani rohkesti suhkrut ja viina hulka.

Alma rüüpas mõne korra, pea selgus tal natuke ja naeratades mehe otsa vaadates ütles ta süüdlaselt:

„Mis rumalusi ma kõik kõnelda võin! Nüüd mul tuleb meelde: üleeile lauda juurde minnes olin liiga palav... Sellest see kõik... Peaasi, et sakslased läinud ja et lapse järele hoolega valvatakse!"

„Homme hommikul kella nelja ajal sõidab Rita arsti järele. Mina ei taha ise minna ega sind üksi jätta," ütles Ants.

„Sa oled hull!" hüüdis Alma, kes teed rüübates oli täiesti mõistusele tulnud. „Sel segasel ajal saadad sa noore tüdruku üksi hobusega teele!"

„Kui juba võtta tahetakse, ei jäeta ka meestele hobust. Ennem kenale tüdrukule."

„Homme hommikul olen ma nagunii jalul. Milleks see arst!"

„Isale on teda hädasti tarvis."

„See on teine asi!" nõustus Alma.

Arst tuli järgmisel päeval pärast lõunat, seesama, kes käis viimati vaatamas peremeest. Rita oli uhke, et oli ülesande hästi täitnud, ja ütles igas toas, köögis aga mitmel korral: „Ei tahtnud maale sõitagi, et halb tee, aga ma ütlesin: ega need mõned tea kes ole — vallavanem ja selle minia! Sugulased linnas koolitatud mehed — nimetasin Arumäe poegi —, siis andis järele, võttis koti ja sõitsime. Tee peal küsis kõike maaelust ja ma kõnelesin talle ka Vassiilist. Ta ütles, et venelaste hulgas olevat häid inimesi."

Kõige esiti mindi peremehe tuppa ja seal tervitas arst vana Reinu kui tuttavat, küsides sõbralikult: „Kuidas läheb?"

„Sandisti!" vastas Rein voodi äärel istudes ja püüdes muretut ilmet võtta.

Kuulati, kombiti, koputati, vajutati, muljuti, loksutati ja mõõdeti. Siis öeldi otsus:

„Peate mõneks nädalaks vallaasjad jätma ja linna haigemajasse tulema. Tarvis vett välja võtta, muidu... muidu... ei aita."

Peremees kuulas selle otsuse rahulikult ära, katsus muiatagi, aga see ei läinud korda. Võib-olla luges ta nagu Antski, kes voodi päitsis seisis, arsti lause katkemisest sõna „muidu..." järel ähvarduse: „muidu on kardetav", või koguni „muidu võib tulla surm".

Ainult vanaperenaine, kes ka lähedal oli ja kõike seda kuulis, lausus iseteadvalt ja uskmatult:

„Kust see vesi's sinna sai! Eks me igaüks joo vett — kas see sisse jääb!"

Võõrastetuppa läinud, mängitas arst kõige esiti last ja laskis siis kätki haige voodist eemale tõsta, katsus Alma tuiksoont, mõõtis soojust, küsis siis haiguse algust, kuulas ja kopsis.

„Influentsa — kaunis tugeval kujul," ütles ta siis nii rahulikult, et ei Ants ega haige ise sellest ei mõistnud lugeda ohtu. „Võib mõni nädal kesta. Lööb natuke kopsugi, nagu juba köhast kuulda, aga kõik läheb arvatavasti hästi. Noor inimene..."

Istus siis laua äärde rohtu kirjutama ja andis ravitsuseks valjud eeskirjad, eriti Reinu kohta.

Kui Alma seda kuulis, et laps tuleb eemal hoida, tõusis ta küünarnuki najal istukile ja hüüdis köhahooga võideldes:

„See on... kole! Mitu nädalat!"

„Te tahate ometi, et ta terve oleks!" vastas arst.

Alma laskus alistudes asemele.

„Ons isaga lugu päris tõsine?" küsis Ants vaikselt.

Arst kehitas õlgu, vaatas talle avameelselt otsa ja lausus:

„Inimene on vana... Haigus on raskema kuju omandanud... Kui vesi välja võtta, siis võib mõni aeg elada..."

„Et need haigused ka nii rahutul ajal kõik tulevad!" nurises Ants.

Et aga arst sellele ei vastanud ja rahulikult oma asju nahkkotti asetas, siis küsis ta veel:

„Mis tohtrihärra ka sakslaste minekust ja kõigest sellest arvab?"

Silmi tõstmata vastas arst, pliiatsit taskuraamatu vahele pistes:

„Katsume kord ka oma käe peal elada, ilma võõrasteta!"

„Nii et Saksa väed lähevad ikka päriselt ära?" küsis Alma põneva huviga ja hakkas köhima.

Arst vaatas natuke imestunult talle otsa, nagu tahaks

omakord küsida: „Mis see teid nõnda huvitab?" aga vastas siis sõbralikult:

„Neil omal kodu nüüd suured asjad ees. Sõdimisest ja võõrsil olekust tüdinenud."

„Aga tühjade kätega ei taha minna," nurises Ants.

„Võtavad kaasa, mis saavad."

„Eks võidaks ometi keelata ja takistada," pahandas Ants.

„Kuidas neid paljaste kätega takistada!" vastas arst kasukat selga ajades.

Ants vaatas üle ukse peretuppa ja hüüdis Sennile:

„Teie lapsel pidi ikka kõht korrast ära olema..."

„Ei lase meie igaühel teda käperdada!" vastati sealt kiusakalt.

Oskar läks arsti jaama viima.

Alma täitis Antsu ja Rita abil kõik antud eeskirjad. Köha oli tugev, kuid sellest hoolimata ajas haige end aeg-ajalt istukile ja vaatas kätkis sibelevat Jaani, kes nüüd lehmapiimaga hästi rahul ei olnud ja kõhukorratuse all kannatas.

Kui Ants sai õhtul värskeid lehti ja hakkas neid laua ääres lugema, siis päris Alma uudiseid, katsudes köhahooge tagasi hoida.

„Teevadki Eesti riigi ja valitsuse!" ütles Ants ühel õhtul rõõmsalt muheldes.

Alma ei teadnud, kas sellest rõõmu tunda või mitte.

Peremees andis viimaks järele. Riietus soojalt ja tuli omal jalal Alma tuppa jumalaga jätma.

„Karistus on meie maja peal," ütles ta naljatades. „Kas veel elavalt näeme — ei tea..." Andis miniale kätt, katsus kurbust varjata, ohkas ja kõmpis kangeil jalul uksest välja.

Ka Alma ohkas. Kui Rein ei tulegi enam tagasi?!

Linda oli nüüd jälle kodus ja käis koolis. Rita oli tema asemel lapse ja Alma talitajaks, aian lendas läbi peretoa sisse, leidis lahkeid sõnu küll väikesele Jaanile, küll haigele noorperenaisele ja suutis selle vahel isegi oma venelasest mõne sõna öelda. Et sakslased olid läinud, arvas ta, et ehk muutuvad ajad lahedamaks, ja ta kõõrutas oma lobisemise sekka:

Kevadel, kui õilmitseb ilm!

Ta võttis lapse kätele ja kiigutas teda, ehk küll Alma oli selle ära keelanud, ja ütles tõsiselt:

„Oleksid sa surnud, siis oleksin ma Jaani pärast kas või eluks ajaks siia teenima jäänud, et aga tema eest hoolitseda ja teda õigesti kasvatada. Kas ma vähe olen sinult kuulnud, mis temast teha tahad! Mina teeksin sinu asemel kõik — kas või salaja, kas või vägise!"

Ta astus Alma voodi juurde, istus selle äärele, vaatas uste poole, näppis oma pearäti nurkade kallal ja ütles siis poolsalaja:

„Sinu haiguse algul kõneldi imelikke asju — nagu kord juhtusin kuulma. Lapsega oldi üsna rahul, öeldi: las kasvab, peremeest on ikka vaja ja eks ta ole oma luust ja lihast. Aga et „see" on Antsu oma võrku meelitanud ja nõnda siia saanud, see olla nagu jumala karistus. Arvati, et jumal niisukest alatut võrgutamist karistamata ei jäta ja et sellepärast see haiguski. Arsti toomise pärast oli perenaine hoopis pahane."

„See kõik on nüüd sinu poolt keelekandmine," ütles Alma noomivalt.

„Seda see on," vastas Rita. „Aga kui see hullemgi oleks, sulle ei varjaks ometi sõnagi, mis halba kuulen. Sa tead nüüd ometi, mis sind kellegi poolt ootab."

„Nii siis: Jaanist kasvatatakse Loole peremees, mina aga olen ülearune!" mõtles Alma kibedusega.

XXXV

Ants tuli alles järgmisel õhtul hilja koju, tuli läbi ema toa, kus vist vana Reinu seisukorrast aru andis, ja võõrastetuppa jõudes päris osavõtlikult Alma tervise üle. Peatus siis väikese Jaani juures ja katsus temagagi kõnelda, aga näis Almale hajameelsena ja rõhutult murelikuna.

Väsinult istus ta lauda, mille Rita kergelt joostes kattis, mööda minnes väikesele Jaanile mõne sõna visates või käega tema silme ees mänglevaid vigureid tehes. Ants istus, hõõrus peoga lõuga, hakkas viimaks sööma,

ja kui natuke toitu oli maitsnud, nähtavasti isuta, siis ütles üsna murelikult:

„Oleks võinud arvata, et nüüd algab parem aeg: sakslased lahkuvad, oma mehed hakkavad valitsema. Siis see taluasi ka: isa oleks mingi testamendi teinud või kontrahi mulle andnud. Aga näe nüüd: kõik läheb aina hullemaks!"

Senikaua kui ta praetud liha hammustas ja piima rüüpas, ütles Alma lohutavalt:

„Sellega on ometi aega. Oleme seni kuidagi elanud, võib mõni aeg ka edasi lohistada ja veelgi kannatada."

„Kannatada võib muidugi, aga ütleme, et isa korraga sureb." Viimased sõnad lausus Ants üsna tasa.

„Kuidas ta'ga on?" küsis Alma ja ajas enese voodis küünarnuki najale.

„Vesi pumbati küll välja, aga ta on üsna nõrk. Ütles, kui hakkasin tulema: minust enam suuremat loota ei maksa."

„See on . . . väga kurb!"

„Siis see sinu haigus ka veel!"

„See pahandab mind ennastki nii väga! Ei tea millega selle karistuse ära olen teeninud!"

„Nüüd on aga veel hullemad asjad tulemas," rääkis Ants murelikult.

„Mis siis veel?" päris Alma istukile tõustes, et mehe näost uudiseid lugeda.

Ants hammustas liha, leiba ja, kui piima oli peale rüübanud, ütles viimaks üsna närvlikult:

„Punased Narva tagant hakanud meie piiridesse tungima! Su igatsetud punane tuul hakkab kõvasti puhuma!"

Alma laskus tagasi asemele ega mõistnud vähematki vastata. Ei tihanudki midagi vastata: nagu tema igatsusel ongi see punane tuul puhuma hakanud! Võib-olla tõesti, et Kaarel tungib Narva juures peale! . . .

Ants tõmbas taskust lehe ja lausus süngelt:

„Kuuled, mis meie valitsus siin oma üleskutses ütleb: „Kui enamlastel korda peaks minema üle Naroova jõe Eestimaa piiridesse tungida, siis tähendaks see Eesti Vabariigile ja tema elanikkudele kõige tõsisemat hädaohtu (Ants rõhutas järgnevaid sõnu iseäranis kõvasti),

hävitust, korralagedust ja üleüldist veresauna."" Ta lisas omalt poolt sellele üsna kurja etteheitega:

„Iseenesest mõista! Tulevad, tapavad kõik jõukamad inimesed maha!"

Alma lükkas käega üle otsaesise, mõtted liikusid rahutu kiiruga, korratult ja segaduses.

„Kas see asi siis nõnda hull on!" katsus ta lohutuseks öelda. „Enne sakslaste tulekut nad olid siin ja valitsesidki — aga kedagi ei tapnud! Nüüd korraga — üldine veresaun!"

„Eks neile panda vastu," sõnas Ants, aga rääkis sealsamas selle vastu: „Kes paneb vastu? Saksa väed olid seni piiril, aga need lähevad koju — pole nende asi! Meil aga sõjaväge ei ole! Eesti polk aeti kevadel laiali!"

Ta hammustas pahaselt praetud liha, võttis kartulit kõrvale ja rüüpas piima peale. Siis aga jätkas oma uudiseid:

„Sellepärast ongi valitsuse üleskutses öeldud: „Eesti rahvaväe kokkukogumine peab nüüd tulise kiirusega sündima. Kõik võitlusvõimelised mehed Eestis ilmugu silmapilk oma maakonnalinnadesse rahvaväkke.""

Kui ta söömisest jälle mahti sai, ütles ta nagu pilgates:

„Kõik „võitlusvõimelised" mehed ... Eks mina ole ka „võitlusvõimeline"! Oskar niisama! Ega me vigased ole!"

Alma vaatas murelikult talle otsa, nagu tahaks küsida: „Ega sa siis ometi ei lähe?!"

Nagu aimates seda küsimust jätkas Ants:

„Nii et peaks õiguse pärast minema! Aga sa näed ise, kuidas ma olen seotud käsist ja jalust: sina haige, isa peaaegu suremas — kuhu ma lähen! Las lähevad, kellel käed vabad. Neil on kerge kirjutada: „Iga julge mees Eestis, kellel vaba Eesti riigi saatus, oma kodu, oma perekonna ja omaste elu ja julgeolek kallis, astugu ajaviitmata Eesti rahvaväe ridadesse." — Nimelt sellepärast peangi koju jääma, et mul kodu, perekond ja omaste elu kallis. Ei või ometi haiget naist väikese lapsega ja haiget isa kerge südamega niisama jätta ja sinna marssima või püssiharjutustele minna! Ei või ka

kohta jätta, et seal hooletult kapsasuppi süüa ja ülemuse ees kontsi kokku lüüa! Võib olla, et Oskar vahest..."

Ta viiski lehe peretuppa ja osutas vennale valitsuse üleskutset, lisades pilkavalt:

„Ehk on vahest lusti."

Aga Senni tõi lehe veel samal õhtul tagasi, viskas lauale ja kähvas pahaselt:

„Mis see Oskarisse puutub! Kes tegid vabariigi, need kaitsku teda kah. Kas Oskaril või minul teda vaja!"

„Aga kui punased tulevad ja veresauna teevad?" küsis Ants õrritades.

„Äh! Egas nad meile tee! Nad teevad peremeestele! Mingu n e e d Narvat kaitsma! Oskar pole peremees."

Teade Alma ja peremehe haigusest oli külas nobedasti levinud, oli kaugemalegi ulatunud. Ei tulnud enam naabreid Loole, ei asja ega niisama juttu ajama. Ja kui tuligi mõni, kellel hädaline asi, see kõneles Antsuga õues või peretoas ja päris lõpuks viisakalt vana Reinu ning minia tervise järele, ohates kaastundlikult.

Kui aga ilmus valitsuse üleskutse lehtedes ja selles ennustati üldist veresauna, kostis peretoast sagedamini võõraste ärevaid ja rahutuid hääli.

Vahastu Hindrek tormas aga otse võõrastetuppa, hõlmad laiali, soni kuklas, istus hajameelse teretuse järel toolile ja kirus pahandades:

„See on ju kurat teab mis! Lasevad sakslased ära minna ja punased sisse tulla!"

Rita, kes parajasti väikese Jaani juures talitas, ütles käskivalt:

„Et te aga last oma käraga ei hirmuta!"

„Kes need sakslased minema laskis!" vastas Ants. „Nad ise lähevad! Või kes neid kinni saab pidada!"

„Sel kombel võivad punased tõesti sisse tulla," kurtis Hindrek.

„Eks mine vabatahtlikuks! Näe, valitsus kutsub. Sõida Narva juurde ja võta püss kätte," naljatas Ants.

„A mispärast mina?" küsis Hindrek. „Kas meil mehi vähe või! Mingu need, kel midagi teha pole. Mul koht ja perekond."

„Need peaksid nimelt minema, kel koht ja perekond kaitsta," jätkas Ants endiselt.

Aga Hindrek kurjustas:

„Miks sa ei lähe, sa ometi noorem ja aupärast väeteenistuse läbi teinud — mõistad püssi lahti lasta!"

„Näed ise, mul naine haige, isa linnas elu ja surma vahel, väike laps ja — kohta mul veel polegi, et seda peaksin kaitsma. Aga tuleb aeg, võtan püssi kätte ja lähengi," rääkis Ants teeseldud tõsidusega.

Hallid, vihmased päevad ja pikad pimedad õhtud läksid igavalt. Elati midagi oodates. Alma paranes pikkamisi, visalt, palavik alanes, aga kangekaelselt. Köha ei pildunud teda enam nii metsikult, hingaminegi oli pikaldasem ja rahulikum, aga nõrkus suur — nii suur, et istuminegi oli raske. Mõtted lendlesid tema haiges peas, õieti millelgi püsimata. Kõige sagedamini peatusid nad Kaarli juures. Muidugi arvavad Ants ja vanaperenaine, võib-olla teisedki peremehed, kes tema punast venda mäletavad, et ka see on nüüd oma seltsimeestega Narva taga ja sealt Eestisse tungib. Võimalik, et Hilda, poemees ja puuseppki on nüüd seal. Ludvig aga läheb neile vastu, püss käes, ja annab tuld — oma venna peale.

Nädala pärast läks Ants linna isa vaatama, ja kui arstid lubavad, koju tooma. Ei toonud siiski isa, küll aga rohkesti uudiseid. Ta viivitas nendega, kuni õhtust oli söönud ja vähemaist asjust kõnelnud. Isa olevat parem, aga arstid soovitanud teda mõneks nädalaks haigemajja jätta. Üks neist öelnud nelja silma all, et põhjalikust paranemisest enam juttugi ei või olla.

Täditütrel Allil sündinud poeg ja ta olla selle üle rõõmus, kuigi tundvat hirmsat häbi inimeste ees, kes teda nüüd „sohkiläinuks" nimetavat.

Ajalehte taskust võttes ja lampi laual üsna lähedale tõmmates rääkis siis Ants tõsiselt:

„Asjad on sandid. Punased on Narva ära võtnud, üle jõe tulnud ja meie omad taganema löönud. Nüüd on meie valitsus sundusliku meestevõtmise välja kuulutanud. Vaat mis need punased veel ei tee!"

Alma vahtis pikali olles talle ainiti otsa, nagu ootaks veel halvemat, ei lausunud aga sõnagi. See kostis nagu

süüdistus tema vastu. Just nagu oleks tema need punased lasknud sisse tungida.

„Minul ei tule küll veel esimese ropsuga minna," jätkas Ants, „aga Oskar võtku püss õlale."

„Kas ta teab juba?" küsis Alma.

„Ei ole vist veel täna kutset toodud. Aga linnas oli juba käsk seintele löödud ja lehes on ka. Võin talle lehe näha viia."

„Tea, kas viid," laitis Alma, „arvavad viimaks, et me tema minekust rõõmu tunneme."

„Mis rõõmu! Varsti tuleb mul enesel ka minek!"

Ants võttis lehe ja läks peretuppa.

„Kas jälle tuleb sõda?" küsis Rita, kes last talitades oli poole kõrvaga asjast kuulnud.

„Sedamoodi on," vastas Alma. „Oskari-vanused ja nooremad peavad lipu alla minema."

„Issand jumal, siis viimaks veel Vassiili ka!" hüüdis tüdruk. „Tema ju Oskarist aasta noorem. Aga ta pole eestlane, teda ehk ei võeta."

Teisest toast kostis korraga Senni kisa:

„Oskar ei lähe kuhugi! Mina ei lase! Ta ei tohi minna! Mingit õigust ei ole teda soldatiks võtta! Ta on olnud juba sõjas. Mitu korda üks inimene peab surma minema!"

Kuuldi Oskari naljatavat lohutust, aga Senni ei võtnud seda kuulda ja jätkas valjusti, nutuse häälega:

„Valitsusel ei ole midagi õigust inimesi surma saata! Mina ütlen, et sa minna ei tohi, ja sellega on asi tehtud! Sul on naine ja laps — mingu need, kel kedagi ega midagi ei ole!"

„Ma ei saa aru, mis nad kisavad!" ütles Alma, kui Ants peretoast tagasi tuli. „Minu vend Ludvig läks vabatahtlikult, ja tal pole oma kohta ega varandust kaitsta."

„Ta läks Kaarlit tagasi lööma," katsus Ants õrnalt naljatada.

Mobilisatsioonikäsk toodi Oskarile juba järgmisel päeval. Ta tuli seda Antsule näitama, oli ärevas, aga mitte kurvas meeleolus.

„Eks või ju minna natuke meelt lahutama," ütles ta muretult. „Või siis sest midagi tõsist tuleb! Ega see tsaariaeg ole, kus ülemus su'ga võis teha, mis tahtis!"

Senni kisas, käratses ja sõimas valitsust, kes nii häbematu on ja enne jõulu mehed kodunt ära viib.

Oskar aga lohutas teda:

„Egas mind Siberisse või Pohlamaale viida! Võin aegsasti jõuluks koju tulla."

Oskari minek sündis mõne päeva pärast Senni nutu ja kisa saatel. Mineja ise näis olevat aga üsna muretu, tundvat peaaegu rõõmsat elevustki, ainult jumalagajätt lapse ja naisega võttis tal silmad märjaks.

Senni aga viskas end lapse kätki kõrvale voodisse ja ütles, et tema nüüd enne mehe kojutulekut ennast ei liigutagi. Ei mõtlegi liigutada! Kui mees on isamaa eest väljas, siis peab keegi naise eest hoolitsema! Ja siis need punased! Need tuleks esiti igast majast välja rookida!

Vanaperenaise toas jätkati kahja ja sealgi langetati „punaste röövlite" kohta kõige rängemaid sõnu. Nüüd olevat alles selge, mis see töörahvas ja nende „sõbrad" kavatsevat! Ja „sõpru" olevat neil igas majas!

Rital oli nüüd talitust ja jooksmist: kaks naist voodis, kaks last kätkis, kogu perele söök teha, toad koristada ja loomad sööta.

Alma katsus end voodis istukile ajada, istuski natuke aega vaibasse mähitult, aga tundis pea ümber käivat ja laskus jälle kurvalt pikali.

Kohe peale Oskari minekut tõi kasak käsu vankrite ja hobuste rekvisitsiooni kohta.

Ants läks selle käsu puhul juba üsna tõsiseks, peaaegu süngeks. Seda enam, et ajalehed tõid teateid punaste edasitungist.

„Las tulevad siia!" ütles Ants parastades. „Siis saab igaüks nende õnnistust näha!"

Nüüd tuli Loole peremehi; mööda minnes või ka nimme tulnud, astusid nad sisse, ja Alma kuulis neid kõrvaltoas Antsuga tõsiselt kõnelevat, ikka neist „punaseist", kes aina edasi tungivat, „üleüldisest veresaunast", mobilisatsioonist ja rekvisitsioonist. Nuriseti valjusti, ehk küll selgesti kuulda ei olnud, keda süüdlaseks peeti.

Kord niisuguselt jutuajamiselt tusaselt oma tuppa tulles ütles Ants etteheitvalt:

„Nende punaste vastu oldi siin omal ajal liiga pehme. Vaata nüüd, mis teevad! Kui kord siia jõuavad — ja see võib õige pea sündida — vaata, kas siis veel elu või varandust jätavad!"

Alma sai aru, et see etteheide jälle temale tehti. Ta ei vastanud.

Ta oli juba mõnigi õhtu jumalat palunud, et see kõik need keerulised asjad ükskord ometi juba targasti lahendaks. Aga omalt poolt ei mõistnud ta mingit lahendusviisi soovitada. Ei raatsinud paluda, et punased lüüa saaksid, sest nende hulgas on Kaarel, ja võib-olla poemees Hildaga, puusepp ja kantnik Tohver. Neil on ehk kõige paremad mõtted, kuidas õiglast korda luua ja vaesema rahva seisukorda parandada. Mispärast arvatakse, et ainult need Tallinna kodanlikud härrad kõige parema valitsuse loovad!

Senni oma toas ja vanaperenaine kõrvaltoas kiruvad punaseid ja üldse töörahvast nüüd järjest meelega kõvemini. Peab siis tema, Alma, nüüd palvetama, et jumal nende rõõmuks ja peremeeste kasuks punaseid lüüa aitaks!

Ja siis taluasi, see pärimise küsimus, mis Antsu nii rahutuks teeb! Kõik ainult peremeeste, hallparunite mure! Mispärast peaks tema, Alma, seda kaasa muretsema! Las tülitseb pererahvas selle pärast ja vaevleb öösiti uneta! Temasugune linnuke oksa peal võib niisuguste asjade pärast rahulikult magada!

Ants käis jälle linnas isa vaatamas ega toonud teda veelgi koju. Arstid andnud nõu jätta veel mõneks nädalaks ja isa olnud ise haigemaja eluga väga rahul, ainult igavus, see painavat teda rängasti. Koju tulles lootvat ta aga mõni aeg vähemalt koduseid ja ehk vallagi asju ajada võivat, selleks antavat talle lootusi.

Muidu aga tõi Ants seekord linnast rahutuma meeleolu kui kunagi varem. Kahetses, et isa koju ei toonud. Lugenud värskemat lehte ja kuulnud halbu uudiseid alles pärast haigemajas käimist. Punased lähenevat kiiresti, mõne päeva pärast võivad nad olla päral. Seda enam, et linn ja valged väesalgad kihisevat punaseist.

Ants kõndis õhtul kaua mööda tuba edasi-tagasi.

„Mis teha?" küsis ta viimaks etteheitvalt. „Tulevad nad siia — võtavad mind punaväkke. Hakka veel oma meeste vastu sõdima! Mine eest ära — jäta talu ilma meeshingeta, jäta sind väikese lapsega haigelt voodisse, isa linna haigemajasse — jäta loomad, vili ja kraam neile saagiks!"

Tõesti, siin ei mõistnud Alma vähimatki nõu anda. Isegi jumalat ei palunud ta. Ei uskunud enam tema vahelesegamist, julges juba kahelda tema olemasolemiseski.

Antsu mured lahendusid omal kombel järsku lähemail päevil: talle toodi vallamajast käsk linna, sõjaväkke ilmuda. Esiti värisesid ta käed kutset hoides, aga siis kogus ta end ja ütles mõru naeratusega:

„Nüüd on ometi kõik selge! Punane tuul viib minugi siit!"

Alma ajas enese nüüd otsustavalt istukile ja katsus näidata, et tal enam suuremat vigagi ei ole. Aga Ants lausus talle peaaegu valjusega:

„Sinu ülestulekust on vähe kasu. Iseasi, kui oleksid siin perenaine. Tüdruku kohused täidab Rita hädapärast isegi. Päevilisi leidub ka, kui tarvis."

Iseasi, kui oleksin perenaine, mõtles Alma ja laskus voodile tagasi. Väikese Jaani pärast peab ta end siiski varsti jalule ajama. Ja ta ütles Antsule:

„Ole mureta, küll ma lapse eest hoolitsen! Homme olen vist juba jalul!"

Ants soris oma laua laegastes ja korraldas seal pabereid.

„Siin on natuke raha, mis ei ole õigusepärast kellegi või on minu isa oma — kellele ma selle pean jätma? Sellest on tarvis siia-sinna anda, üht ja teist osta — kelle kätte pean ma selle andma?! Muidugi sinu kätte — aga mis ütleb siis mu ema?!"

„Eks anna juba tema kätte," arvas Alma, vähemagi jonnakuse ja vaenuta.

Ants jäi mõtlema ja lausus viimaks poolsalaja:

„Muidu ju annakski ja see oleks õigegi, sest ta on ikkagi veel perenaine. Aga see Senni seal — see mõis-

tab teda nõnda hullutada, et võtab või viimase kopika talt ära, raiskab ise või saadab Oskarile."
Alma ei tahtnud anda mingit nõu ega osanudki.
„Olgu, ma teen nõnda," otsustas Ants, „ühe, ja nimelt suurema osa annan sinule, kui tarvis, võta sellest. Teise osa saab ema, ja sellest peab ta kõik talupidamise hädalised kulud katma. Sinu jagu jääb siia laualaekasse — võtme võtad enese kätte."
Alma ajas enese istukile, kui Ants õhtust sõi. Kõneldi vähe, mõlemal oli rohkesti tegemist mõtete ja kujutlustega.
„Kõige pahem on ju see, kui punased siia tulevad," kurtis Ants. „Teevad talu lagedaks, ja ma ei saa ehk teadagi, mis siin sünnib! Ja niipea kui nad siia tulevad, on kõik töörahvas nende pool ja siis hakatakse peremeestega arveid õiendama."
„Meiega neil suuri arveid ei peaks olema," arvas Alma.
„See küll ehk aitab, et sa nende killast," ütles Ants naljatades, aga lisas sealsamas otsekohese kurjusega: „Oksa peaks nad kõik tõmmatama, kes kätte saadakse! Kas me ei oleks võinud nüüd rahulikult elama hakata! Ja tehku nad seal Venemaal, mis süda käsib! Aga jätku meid rahu!"
Alma ei lausunud enam sõnagi.

Ants lahkus järgmisel hommikul ja Manase Vidrik läks teda viima. Kraega kasukas seljas, tuli ta Almat jumalaga jätma. Alma ei saanud käsi oma mehe kaela ümbert vabastada, aga Ants võttis need oma tugevate käte vahele, suudles naist lühidalt otsmikule ja pöördus järsult eemale, et oma pisaraid varjata. Astus siis kätki juurde, suudles last ja väljus tagasi vaatamata.
Alma langes silmili voodile.
Senni aga parastas kõrvaltoas kõvasti:
„Las saab igaüks seda tunda! Kulub üsna ära! Ja kelle süü?! Kõik punaste pärast!"
Manase Vidrik tõi linnast segaseid teateid. Ise ta võõrastetuppa tulla ei tihanud — kõneles Rita suu läbi. Linnas on punaseid ja valgeid, keda rohkem, sellest ei saa keegi aru, aga kodanlastel on hirm üsna suur ja

jõukamad sõidavad minema. Peremees lubanud nelja-viie päeva pärast koju tulla.

Oskarist ei teadnud ta midagi.

Senni nõudis kindlalt, et Vidrik tuleks ööseks tema tuppa magama, muidu ei julgevat ta silma kinni panna. Suure vaevaga andis Vidrik viimaks järele. Pakuti talle Antsu püssigi seltsiliseks, kuid laulik ei võtnud seda, öeldes, et ei mõistvat lasta.

Rita heitis Alma lähedale Antsu voodisse ja seadis püssi enesele käepärast. Vanaperenaine jättis oma tuppa lambikese terveks ööks põlema. Aeg-ajalt pidi Vidrik käima öösel õues talli ja lauda juures. Aga Rita võttis selle ülesande enese hooleks, sest ta julges püssi käsitseda.

Teisel ööl laskiski vahva Rita õues ühe paugu, sest ta oli kuulnud lauda pool kõbinat ja nagu inimesehääli. Aga kõik jäänud vaikseks ja lähemal vaatlusel olnud uksed kinni ja lukud puutumata. Vist olid lambad laudas häälitsenud või vasikad mögisenud.

Päevad ja ööd näisid nüüd olevat mitmekordselt pikemad. Oodati midagi, isegi teadmata, mida. Senni ja perenaine hoidusid ühte ja neil oli alatasa midagi teineteisega kõnelda. Rita aga tuli, niipea kui sai välisest talitusest aega, Almale seltsiks ja abiks last hoidma. Ka Vassiili oli sõtta läinud. Nüüd oli neil mõlemal, keda taga nutta.

XXXVI

Neljanda päeva õhtul pärast Antsu minekut kuuldi karjatalituse ajal väljas hobuse puristust ja meeste hääli.

„Punased!" karjus Senni oma toas meeletult. „Punased on siin!" Ta jooksis karjuva lapsega läbi köögi vanaperenaise tuppa ja kordas seal oma hädahüüdu nutuselt. „Kus ometi see Vidrik ja Rita on! Nüüd ei ole neid kuskil! Oh jumal, jumal! Nüüd nad tapavad meid!"

Vanaperenaine hakkas kuuldavalt palvesõnu sosistama.

Käratseti väljas veel vähe aega, siis kuuldi trepil samme ja kööki tuli mehi, saabastega kolistades, omas

ja võõras keeles kõvasti kõneldes. Rita oli nende hulgas, vaidles ja pahandas, jooksis viimaks Alma tuppa ja ütles erutatult, aga iseteadvalt, nagu oleneks siin palju temast:

„Punased nõuavad süüa ja öömaja!"

„Ütle perenaisele," vastas Alma.

Rita läks kõrvaltuppa ja kordas oma ütlust peaaegu käskivalt.

„Ei mina tea midagi," vastas vanaperenaine esiti kogeldes, aga kogus end varsti ja urahtas kurjasti:

„Eks nad või mujale minna!"

„Ega nad ei palugi, nad jäävad siia nagunii!" vastas Rita. „Aga parem, kui neile ruumi kätte näitame ja süüa anname. Muidu hakkavad veel ise kolama."

„Oh jumal, jumal! Nad tapavad meid kõiki öösi ära," hädaldas Senni nutuselt. „Saada nad ometi minema! Anna leiba, liha ja võid! Anna või terve minu sink, aga saada nad minema!"

„Mina ei luba midagi," ütles vanaperenaine end julgeks sundides.

„Hea küll," vastas Rita. „Ma lasen nad siis peretuppa ja annan süüa seal."

Alma kuulis peretoas punaste kõnelust ja imestas isegi, et neid ei kartnud.

„Nendega saab hakkama — päris mõistlikud inimesed," ütles Rita võõrastetoast korraks läbi lipsates. „Toome Vidrikuga neile õled sisse — las pikutavad! Hommikul lähevad edasi. Nii nad ütlesid. Kihutavad valgetele järele. Asjata läks Vassiili valgete kampa. Oleks võinud nüüd siin ka nendega seltsida! Nad ei olegi nii hullud!"

Varsti kuuldi üht punaseist vanaperenaise tuppa astuvat:

„Kus mehed on?"

„Peremees on haige," vastas Senni.

„Haige! . . ." osatas punane pilkavalt. „Seal toas või?"

„Linnas, haigemajas — suremas," ütles nüüd vanaperenaine.

„Surevad meie lähenemisel palja hirmu pärast!"

„Kes siis on õieti peremees: teie mees või?" päris punane.

„Minu mees!" vastas vanaperenaine vaenuliku kõrkusega.
„Suurepärane! ... Aga kus on siis selle nooriku mees?"
„Ka linnas," vastas Senni.
„Muidugi ka haige," pilkas punane. „Aga püss seljas, kui seda veel põgenemisel maha pole visanud. Kes seal elab?"
Võõrastetoa uks tõmmati lahti ja sõdurisinelis noormees, revolvritasku vööl, vaatas esiti Alma poole, siis kätkisse:
„Veel üks noorik!"
Ta tõmbas ukse enese taga kinni, astus lähemale ja küsis häälele mehisust andes:
„Kus teie mees?"
„Läks linna."
„Iseenesest mõista! Muidugi ka „haige"."
Punane võttis taskust paberossikarbi, küsis: „Tohib?" ja süütas vastust ootamata. Siis istus ta toolile, viskas säärsaapas jala üle põlve ja hakkas kõnelema, sõnadele iseteadvust andes:
„Nende laul on lauldud, ma mõtlen — valgetel. Harva saame mõnda näha — ainult selja tagant. Oleks ka asjata neil vastu panna. Töörahvas on igal pool meie poolt, mis need peremehed üksi!"
Tema heledad juuksed olid lühikeseks lõigatud, üleskeeratud vurrud jäetud, nägu puhas, aga päevitunud ja tuuldunud. Ta võis olla käsitööline maalt või alevikust.
„Meist arvatakse ei tea mis, aga see pole õige," jätkas ta suitsu puhudes kodusemalt. „Kus meile vähegi vastu tullakse, ei kõverda me juuksekarvagi, ei võta üht nõelagi! Teie olete arusaaja inimene — võib-olla on teie mees peidus. Seletage, kui välja tuleb, kuidas asjad on. Vaadaku ise, kuidas me edasi läheme, ja valge vägi sulab kui lumi sooja puhangu käes. Tulgu meie mesti! Vastuhakkajad tõmbame oksa!"
Ta tõusis üles ja tegi väikesele Jaanile sõrmega plaksu.
„Poiss? ... Saab kord meile tubli seltsimees! ... Kui seal kõrval natukene kolinat teeme — ärge pahandage!

Sõjameeste viis — pole midagi parata! Sulane on teil tobu."

Kätt kõrva äärde tõstes ja kontsi kokku lüües pöördus ta ja läks peretuppa, kus meelega kõvasti oma mehi käsutama hakkas.

Nad läksid juba järgmisel hommikul, nõudes vanaperenaiselt kaeru ja heinu hobuste jaoks, enestele leiba ja liha. Jätsid selle eest tasu nõudmiseks sedeli.

„Kui see tõesti nõnda on, nagu see punane kõneles, mis saab siis Antsust?" küsis Alma voodis lamades ja käega last mängitades, kes tema sõrme juba pihku oskas pigistada. „Kaugele ta ikka põgeneb, ja kui viimaks tabatakse?..."

Rita tuli parajasti sisse ja ütles poolsalaja:

„Mis neil punastel õieti viga! Ma kahetsen, et Vassiili valgete hulka lasksin minna! Mis eest ta seal sõdib!... Kaarlist ei kuulnud sa midagi?"

„Ei küsinud."

„See nende ülem ütles, et jõuluks lehvib punane lipp igal pool ja töörahvas võib omal kombel rõõmsalt pühi pühitseda."

Alma ei mõistnud sellele sõnagi vastata, ei teadnud, mida karta, mille üle rõõmustada. Võttis väikese Jaani enese kõrvale ja hakkas teda mängitama. Juba sirutas laps käed ema käe järele, naeratas ja ajas enese istukile. Aga Alma mõtted ei saanud segamatult viibida lapse juures. Jõulud on varsti õues, aga missugused nad on tänavu!

Rita kaudu kuulis Alma, mis sünnib ümbruskonnas. Nooremad peremehed olevat põgenenud, kes metsa, kes linna, kes jala, kes hobusega, kartes „veresauna". Mõned neist, kes olid mobiliseeritud, tulnud juba koju tagasi. Üks Pärtli poegadestki tulnud koju, sest valged läinud üle või põgenenud. Punaseid sõjamehi läinud veel maanteed kaudu linna poole, tee äärest küladest võetud moona ja hobuseidki. Mõned vanemad peremehed viidud juba esimeste salkade poolt vangidena kaasa, muude hulgas ka ihne Roosaare punahabe.

Lapsed ei käivat enam koolis, keegi ei sõitvat metsa ega linna, veskile ega sepile — küla olevat kui surnud.

Mõni päev enne jõulu otsustas vanaperenaine, nagu Alma jälle Ritalt kuulis, Vidriku saata linna vana Reinu järele.

Samal päeval tuli vanaperenaine võõrastetuppa, kõndis pead kuklas hoides, kõhtu ette surudes ning Alma ja lapse poole vaatamata otse Antsu laua ette. Ta tõmbas laeka lahti, soris selles ja katsus siis teist avada, aga see oli lukus.

„Kus selle võti?" küsis perenaine Alma poole vaatamata kalgilt ja pisut kurjustavaltki.

„See on Antsu laud," vastas Alma, tõustes voodis istuli, ja võttis vaiba ümber õlgade. Seekord pani ta oma südame kõvaks; kui ei kõnelda temaga inimese viisi, miks peaks temagi vastama lahkesti!

„Aga mina olen siin majas perenaine!"

Alma ei vastanud sõnagi.

„Siin laekas peab raha olema ja mul on õigus seda kätte saada!" ütles nüüd perenaine lausa kurjalt.

„Mis seal on, selle jättis Ants minule ja minu hoolde."

„Siis lasen ma selle laeka lahti lõhkuda!"

„Mis seal on, selle andis mees minule," kordas Alma kõvemini. „See on minu oma. Ma ei luba seda laegast avada. Kes seda teeb, on harilik lukulõhkuja, kurjategija!"

Nüüd viskas vanaperenaine rääkijale hävitava pilgu ja hüüdis näost siniseks minnes ning rusikaid väristades:

„Või nii! Või mina olen siis kurjategija! Kui ma oma raha nõuan! Tüdruku-kalts võeti armust majasse, vedas mu poja võrku, ja nüüd lööb veel talu raha ka üle."

Väike Jaan hakkas kätkis kõvasti karjuma ja Alma hüüdis valjusti Ritat.

Tüdruk tuli lennates sisse ja tahtis last kätkist võtta, aga Alma ütles talle selgesti ja kindlalt:

„Ajage enne see inimene toast välja." Ütles ja laskus ise väsinult asemele ning sulges silmadki.

Rita heitis sõjaka pilgu vanaperenaise poole, see sülgas turtsatades põrandale ja kõndis oma tuppa, ust prõntsatades kinni virutades.

„Mis siin oli?" küsis Rita, kui oli lapse vaigistanud.

„Ei jõudnud ennast ega oma last enam kaitsta," vastas Alma väsinult.

Tüdruk raputas väga murelikult pead.

„Vaat nõnda läheb, kui oled popsitütrest jõuka perepoja naiseks saanud!" mõtles Alma.

Perenaise toast aga kuuldi tigedat sosistamist Senniga, ja kui see oma tuppa läks, laulis ta seal võikalt ja kõvasti:

Kas see pole, see pole seatemp!

Peremees toodi järgmise päeva õhtul linnast koju, aga pandi kohe oma tuppa voodi. Alma võis kuulamata kuulda, et peremehele tema peale kaevati, mingist rahavõtmisest ja petmisest kõneldi.

Paari päeva pärast kobis Rein raskeil ja kangeil jalul, kasukas seljas, võõrastetuppa, teretas miniat vaikse ja sõbraliku peanikutusega ja istus toolile, jalgu teisele toolile tõstes.

„Ei anna teil ka see haigus järele?" küsis ta moondunud, nõrga häälega, iga paari sõna järel hinge tõmmates.

„Olen juba katsunud jalule ajada, aga imelik nõrkus kogu kehas," vastas Alma. „Otse häbi nõnda kaua voodis vedelda!"

„Minuga jannati seal ka mitut moodi, aga suuremat abi sest ei ole. Tuleb seda viimast arsti oodata," kõneles vana Rein ja Alma nägi ta väsinud näol elust tüdinu ilmet. Ta ahmis läbi avatud suu õhku lühikeste sõõmudena ja jätkas: „Ants käis korra haigemajas, pidi veel tulema, aga siis jõudsid punased sinna — ei tea, kuhu ta sai. Eks ta läinud teiste valgetega muidugi ühes. Punaste võim on linnas täielikult maksmas. Juba võtnud jõukamaid inimesi vangi . . ." Ja lohutamatult lisas ta, mööda minnes Almat tähelepaneliku pilguga mõõtes: „Ei mõista arvatagi, mis sellest tuleb. Minusugusel juba ükskõik . . ."

Jälle ahmis ta lühidate sõõmudena õhku, silmade väsinud pilk uitas toas siia-sinna, siis küsis ta nagu möödaminnes:

„Kas Ants raha jättis soopärast?"

„Jättis. Ütles enne minekut, et ühe osa raha annab ema kätte majapidamise kuludeks. Teise osa aga pani sinna laekasse igaks juhuks minu jaoks ja minu hoole alla. Võtme andis ka minu kätte."

Alma otsis padja alt ja ulatas võtme äiale. See aga tegi käega tõrjuva liigutuse ja ütles sõbralikult:

„Las olla! Kui ta jättis sulle, siis olgu nii! Mis mina veel rahaga teen! Kauaks mind... Sul võib tarvis minna. See on ju halb, et ema mõnikord nõnda kõrgilt ja ägedasti... Minust ei ole tõesti enam asja! Kõik on Antsu teha. Las jääb võti sinu hoolde ja raha ka... Endine kirjutaja tulnud juba tagasi. Mõisamehed jälle nõukogus... Aga mis nõukogu neil nüüd veel tarvis — ajavad asju, kuidas tahavad. Jalad mul ikka veel rasked, süda kui veekott, neerud viletsad ja kõhust või ei tea kust pumbati vett kui saviaugust. Et just niisugusel ajal ka see lõpp tulemas!"

„Egas ometi s e d a veel maksa karta," katsus Alma teda lohutada.

„Mis seal karta või! Meie vanuses ei kõlba ega mõisteta enam karta surma. Aga selgesti võib tunda, kuidas ta lähenemas. Peaks see Ants nüüd ometi..."

Ta jättis lause pooleli, tõusis varsti üles ja läks jalga jala ette tõstes oma tuppa.

Vanaperenaine ühes Rita ja Senniga tegid jõuluks saia ja verivorsti, Vidrik tõi alt heinamaalt metsast ühe kuusegi, mis peremehe tuppa püsti seati. Alma võis juba toas liikuda, aga mitte kuigi pikalt, mispärast tal kerge oli jõulupuult puududa, kui sellel eelmistest jõuludest järele jäänud mõni küünal süüdati ja peamiselt Senni algatusel „Ma tulen taevast" lauldi.

Alma valas sel ajal oma voodil istudes ja väikest Jaani põlvel hoides mõned pisarad, heitis siis aga pikali ja tuletas ohates meelde kehvi, kuid rõõmsaid jõule oma isakodus. Ta ristitas käed ja palvetas Antsu eest, aga ei uskunud, et seda keegi kuuleb.

Esimesel pühal keskpäeva paiku kuuldi korraga Senni hädaldust, ta hüüdis õuest Ritat ja Vidrikut appi ja jooksis siis kisades peremehe tuppa.

Alma arvas jälle punased õues olevat ja ajas enese

istukile. Kuuldigi juba mehe häält köögist ja see näis nii tuttav olevat. Ega ometi mõni oma meestest?

Peretoa uks lükati hooga lahti, ja sõjakalt üle läve astunud, jäi Kaarel sirgelt seisma, nagu tahaks lasta end imetleda. „Vaata mu otsa!" tuli Almal meelde ja ta tundis aukartusega segatud hirmu venna ees. Pikk, maani ulatuv rohekas sinel oli Kaarlil seljas, nahkvöö ümber, selle küljes rippus revolvritask. Soldatimüts punase tähega oli kõrgele lükatud. Midagi iseäralikku ei olnud selles mundris, ei mingit üllatavat ehet, aga Kaarli võimas seisang ja julge ilme näol avaldasid mõju, nii et Alma tundis enese väikese, nõrga ja milleski nagu süüdlase olevat.

Kaarel tõstis sõrmed teretuseks mütsi äärde ja ütles pilkava, aga sõbraliku naeratusega:

„Tulime häid pühi soovima!"

Ta astus edasi, võttis mütsi peast ja andis Almale kätt.

„Kuulsin juba köögis, et sa pikemalt haige olnud, peremees niisamuti. Kas tohib istuda?"

„Ole hea," ütles Alma abitult toolile osutades. Ta teadis, et peremehe tuppa on iga viimane kui sõna selgesti kuulda. Ja oli sellepärast kui sütel.

„Ants on muidugi valgesse väkke mobiliseeritud, Oskar niisama? Või läksid koguni vabatahtlikult?"

„Ei läinud," vastas Alma.

„Tahaksin ka uskuda, et nad nii rumalad ei olnud. Sa oled ometi kuulnud, kuidas need valged meie eest põgenevad?"

„Olen," vastas Alma segaduses ja hakkas kätkis last kohendama.

„Sul ju suur poiss juba! Tulin isa poole eile õhtul, tõin Lindale jõulukingi! Roosaare punahabe on vangi viidud — väga mõistlik! Tuleks siin veel mõnelegi hallparunile hirmu teha. Nad arvasid sakste tulekul muidugi, et meie laul lauldud — aga vaata, kuidas asjad käändusid! Ega me seal traataia taga ei põõnutanud."

„Kustkaudu sa tulid?" küsis Alma, et juttu vähegi teisale viia.

„Sõitsin eile õhtupoole hobustega linnast. Olen ühe salga ülem. Pean veel täna tagasi sõitma. Homme võib-

olla tuleb edasi marssida. Need on siiski juba sõjasaladused!" ütles ta naeratades. „Niisugune sõda pole küll õieti muud kui talvine matk. Nädala või kahe pärast puhub punane tuul viimase valge merre. Siis võib natuke puhata... See on paha, et Ants läinud. Oleksime talle ühel nõul seletanud, kuidas asjad on ja et tal sõdida ei maksa. Ütlemegi, et need valged kärmesti põgenevad, aga sellegi juures võib juhtuda, et meie mehed neile ligi pääsevad ja tuld annavad. Kõik võib juhtuda. Kui ta aga vangi peaks langema, egas me vange seina äärde sea!... Aga see, et sa Vahastu Hindreku eest kostsid ja et mina su eestkostmist tähele panin, see oli väga rumal asi. Rumal sinu ja veel enam minu poolt. Niisugust asja ei tohi enam ette tulla!"

Alma aga küsis eneselt piineldes: „Kui kaua ta küll siin peaks kõnelema?... Kas talle viimati veel süüa ka tuleb anda?... Kui viimati järsku peremees või perenaine kõrvaltoast tuleb ja punase venna välja kihutab?... Ütleme, et nad seda ei julge teha, aga mis nad küll praegu seal võivad mõtelda!" Äkki tulid tal meelde Hilda ja poemees. Ta päris nende järele.

„Hilda astus kohe punaväkke, kui sõjakäik siiapoole algas, ja mis poemehelgi teha jäi! Hakkas vist sanitariks või moonamuretsejaks, õiget sõjameest tast ometi ei saa. Pealegi ei olnud tal kindlat usku meie asjasse. Tahtis kõike leplikult ajada. Küll tal usk meie asjasse kasvab, kui võitu näeb!"

„Ottost ei kuulnud midagi, Arumäe Ottost?"

Kaarel lõi põlglikult käega:

„Vähemlane, sotsiaaldemokraat, kodanlaste sabarakk! Juba kuulsime, et nad meie vägede järel kui täid kodu poole ronivad! Las tulla, küllap mobiliseerime nad, paneme püssi alla — kuulipilduja seame selja taha!"

„Aga puusepa Jakob, meie vallavanem?" küsis Alma.

„Tema tuli meiega ühes, ei kartnud püssi võtta kodanlaste vastu. Aga tingis ka: mingit ülearust ega asjatut verevalamist ei pea olema! Imelik, kuidas tal see vaenlaste veri nii kallis on!"

Iga ütlus oli Almale kui nõelapiste — need seal kõrvaltoas kuulevad kõik! Mis ütleb nüüd vanaperenaine,

mis ütleb Senni? Ja vana Reingi ei saa enam endiselt lahke olla! Kui see Kaarel ometi minema hakkaks! Paljugi oleks talt pärida, aga siin, teiste kuuldes — ei, siin mitte! Aga et vennal minek veel meelde ei tulnud, küsis ta ometi:

„Mis siis teha mõtlete, kui valged väed võidetud, nagu te loodate?"

„Ah mis siis teeme? Seame töörahva valitsuse sisse! Niisuguse valitsuse, kus ei ole enam kapitaliste ega hallparuneid. Selle üle on aega veel mõelda." Aknast välja vaadates õunaaeda ja selle lehtedeta puude läbi Rätsepa poole, ütles ta üsna tasa:

„Mis seal ka tehakse?"

„Kus seal?"

„Rätsepal ikka."

„Ah seal! ... Eks vend sõdib teie vastu. Muidu kõik endist viisi ... Mõtled sinna ka minna?"

Kaarel tõmbas kulmud nina kohal kokku, pilutas silmi ja lausus naljatades:

„Kui õige läheks ja ütleks Klaarale: Mis me veel venitame! Hallparunite uhkusel on lõpp! ... Igatahes tervita!"

Ta tõusis üles, peletas koduse oleku, sundis enese kaineks ning sõjamehelikuks, astus kätki juurde, katsus lapsele naeratada, andis talle kätt, aga lausus siis tõsiselt:

„Kui kõik asjad korras ja sõda lõpetatud, siis katsume Lindale viisaka hariduse anda ... Saa nüüd terveks! Ja kui Antsule kuidagi saad kirjutada, siis seleta ära, et vastupanek mõttetu. Tulgu meie poole, siis saab kodu lähemale."

Ta pigistas tugevasti õe kätt ja lausus natuke murelikult:

„Kunas jälle näeme, ei tea. Vahest siis, kui meil sõjakäik lõpul. Hea meelega veedaksin pühad maal ... Lapsest saadik on jõulud omal kombel armsaks saanud. Kas ka Ludvig mobiliseeriti?"

„Läks vabatahtlikult."

„Seda võis sest molkusest arvata! Ela hästi!"

Ja sõjakalt oma raskete saabastega astudes sammus Kaarel peretoa kaudu välja, käsi revolvritasku küljes.

Alma tõmbas kergendatult hinge. Tema nõrk ihu oli üleni higine.

Rita tuli vähe aja pärast ja küsis sosistades, mis Kaarel uudist kõneles. Ta ise pärinud, kus Vassiili võib olla, aga sellest pole Kaarel midagi teadnud.

Oma suud üsna Alma kõrva lähedale surudes ütles ta tasa:

„Perenaine käis köögis, kohe kui Kaarel oli läinud, küsis: kas ta midagi kaasa ka võttis? Kui ma vastasin, et mitte midagi, siis sõnas ta kihvtiselt: „Noh, eks õde annud talle muidugi raha ja muud." Pärast lisas veel juurde: „Siia asutatakse nüüd muidugi punaste peakorter, siin neil oma inimesed!""

Halbaennustavalt väristas Rita pead ja läks. Senni aga laulis varsti omas toas kõvemini kui muidu, nagu ta ikka tegi, kui millegi pärast iseäranis suurt kahjurõõmu tundis:

Oi, oi, oi hullu!
Iga päev saab nalja!

Pühade kestel käisid mõned Erala peremehed ja perenaised Lool, aga Alma tuppa ei astunud neist keegi. Kõnelesid Reinu ja vanaperenaisega kõrvaltoas, salakartus ja umbusk hääles, hurjutasid kedagi, kahtlesid mõneski asjas ja läksid ohates minema.

Ainult Rätsepa Klaara tuli ristilast vaatama ja Almale häid pühi soovima. Kõneles enne paljudest muudest asjadest ja küsis viimaks nagu muu seas üsna tasa:

„Su vend Kaarel käinud siin? Mis tema ka kõneles ja mis ta nüüd on õieti?"

„Ta on punaväes ühe salga ülem," vastas Alma.

„Suur mees, ühe sõnaga!"

„Mis seal nüüd suur mees või..."

„Kas arvad, et punased võidavad?"

„Seda ta arvas."

„Praegu on küll nende võit igal pool," sõnas Klaara murelikult. „Oma vennast ei ole ma enam midagi kuulnud; tea, kas elabki enam. Ega punased nalja ei tee ohvitseriga, kui kätte saavad... Nüüd kõneldakse, et suured rekvisitsioonid tulemas. Punased võtta vilja,

heinu, hobuseid, regesid ja riideid. Sa oleksid pidanud vennaga kõnelema, et nad siin liiga ei teeks."

„Ta jättis sulle terviseid," ütles Alma.

Klaara jumestus, lõi silmad heameele pärast maha ja ütles siis häbelikult:

„Kui jälle tuleb, astugu meie poole sisse. Panen talle südamele, et ta mu vennale liiga ei teeks. Ta ju nüüd suur mees, võib kõik!"

Rita tuli hiljemini ja teadis kõnelda, et kogu vald olevat kõmu täis: Verihurma Kaarel käinud kodus ja Lool õe pool. Peetud muidugi salaplaane mõnegi peremehe vastu. Roosaare punahabe olevatki Verihurmade pealekaebamisel vangi viidud.

Almal hakkas üsna jube neid jutte kuuldes, aga ta ei katsunud neid poole sõnagagi tagasi tõrjuda. Kelle ees ja mis oleks see aidanudki!

Ei tulnud enam keegi Alma tuppa. Peremees kuuldi teises toas kõndivat, tähendab, ta on jalul, aga ei tule enam nagu varem minia poole! Hoiavad eemale kui katkuhaigest.

Kuuldused levisid kui tuule kandel, tulles linna või jaama poolt, Suure metsa tagant või idast, suure järve tagant. Mõned mehed tulnud punaste rindest mööda metsateid läbi, üsna kergesti, ja rääkinud, et punast väge õieti ei olevatki, ainult mõned riisujate salgad. Aga kui neilt küsiti, mis siis valge vägi teeb ja miks ta riisuda laseb, ei mõistetud anda õiget vastust.

Alma sai veel rahutumaks, kui Rita talle sunnivõtmisest kõneles. Tulnud suurematesse taludesse käsk ajaviitmata moona anda ja küüthobuseid poolesaja versta taha sõiduks. Üht punast väesalka tulnud poolesaja versta taha küütida.

Sellele lisaks tõi Rita veel teate: vallamajas istuvat puusepp ja poemees. Ottotki olevat korra seal nähtud. Aga ta kadunud peagi, elutsevat Suure metsa lähedal Kasenurme saunas, kus Vahi Miina teda vaatamas käinud.

Alma tegi katseid toas kõndimisega. Jalad kandsid juba õige hästi, ainult pea käis veel ringi, ei võinud pikemalt liikuda.

XXXVII

Ta kosus kiiresti ja otsustas vana-aasta õhtul isa poole sõita, kas väikese Jaaniga või üksi. Talle ei tohita ometi hobust keelata, ja mis on selles halba, kui ta omakseid vaatama läheb!

Väikest Jaani ei võta ta siiski ühes. On külm ja kõneldakse punaste hulkumisest teedel. Küllap Rita juba lapse eest hoolitseb samuti kui ta ise. Rinnast on ta nagunii haiguse kestel täielikult võõrdunud ja lepib juba hästi Mustiku piimaga, keda Rita toidab kõige parema ristikuga ja joodab jahurokaga.

Rita küsis peremehelt hobuse; seda muidugi ei keelatud. Enne minekut tuli vana Rein oma kangeil jalul ometi võõrastetuppa — üle kaua aja — pihtkasukas särgi peal ja tuhvlid jalas, laskus toolile, tõmbas mõne lühikese sõõmu õhku läbi lahtise suu ja küsis murelikult:

„Kas ei karda ka — õhtul, hilja? Punased öeldakse teedel sõeluvat... Ei Antsult ega Oskarilt mingisugu teateid... Väga kaugel need valged ei olevatki — vahest poolsada versta... Puusepp ja poemees ühes endise kirjutajaga jälle meie ülemuseks hakanud... Ajavat vallaasju. Kas see nüüd kõik nõnda jääb..." Peremees kõngutas uskmatult pead.

„Kas Ants lubaks väikest Jaani Rita hooleks jätta ja õhtul hilja minna?" küsis Alma eneselt, kui soojalt riietatult kätki üle kummardus ja last kallistas. Aga välja tahtis ta siit kaua aja järel ja isa ning Linda poole tõmbas igatsus, nii et vähemadki kõhklused kadusid.

Ta ronis Rita abil reele, võttis ohjad ja piitsa, tõmbas hobusele ühe juti, vilistas ja otse lendas õuest välja. Teele käänates lõi regi küllakile, Alma karjatas, aga tundis sellest õnnelikult möödunud ohust isegi rõõmu, ja kihutas nelja Arumäe poole; temas ärkas endine ülemeelik Verihurm. Kui ta oleks mees, siis oleks ta vist samuti kui Kaarel praegu seal, kus sõditakse, kus hädaohud, kus öösiti varitsetakse, põgenetakse, taga aetakse. Temagi ehitaks uut maailma! Oleks kindlasti seal, kus Kaarel, punaste pool, sest nende

päralt on tulevik, nemad lõhuvad vana ja ehitavad uut! See peaks ometi kõigil selge olema!...

Ometi on talle „valge" Ants üle kõige armas. Kus ta küll peaks praegu olema? Kui teaks tema asupaika seal kaugel Suure metsa taga, kihutaks öö otsa, ajaks punaste rindest läbi, suudleks teda, kurdaks raske olukorra pärast, mis valitseb kodus.

Ta pööras väljateelt alla ja sõitis üle soo. Täna on vana aasta viimane õhtu — kui mõistaks aimata, mis uus toob! Kui tuleks siit lumes mustavate põõsaste vahelt üks kääbus halli habemega ja jutustaks tuleva aasta sündmustest!

Aga sealsamas kohkus ta sellest mõttest: mis siis, kui tuleks kääbus ja ütleks, et Ants saab sõjas surma! Kui ta kuulutaks vana Reinu peatset lahkumist siit-ilmast või koguni väikese Jaani — ei, ei! Ärgu mõistku keegi ette öelda homseid sündmusi! Nii on nad tuhat korda kergemad kanda, kui tulevad nagu püssikuul nägematust kaugusest, läbistavad meid ja siis sureme või kannatame valu, aga ilma eelhirmuta, mis on kõigest kõige koledam. Iga hädaohu ja õnnetuse etteteadmine teeb kannatamise kahekordseks, kümnekordseks, sajakordseks!

Linda hüppas talle vastu ja esimene küsimus oli tal: „Kas onu Kaarlit nägid? Ta on nüüd punane ohvitser, viisnurk mütsi küljes, ja jättis meile natuke raha!"

„Kui palju?" küsis Alma rahutult, nagu oleks varastatud rahast jutt.

„Palju seekord küll mitte, aga ta lubas jälle tulla, kui valged merre aetud."

„Ära sellest parem siiski kellelegi räägi!"

„Muidugi, võõrastele ei räägi."

Alma vaatas toas ümber — kõik oli nagu ennegi, aga ei olnud seda rahu mis endistel aastatel, nii paljudel vana-aasta õhtutel. Siis sai siin peatuda ja tagasi vaadata või ka lasta niisama kujutlustel hulkuda mälestuste radadel. Kõik, mis oli seljataha jäänud, näis olevat ilus, kõik, mis seal halba oli, oli ununenud. Laual põles küll endiselt vana sinise varjuga lamp, isa voodi ühes seinas ja Linda voodi truubi ääres olid nagu ennegi piinlikult korras. Isa istus endiselt laua ääres,

vanad kokkuköidetud ajalehe-lisad ees, terasraamiga prillid ninal. Aga ta ei lugenud, vaid ootas Almalt varjatud rahutusega kõneluse algust.

„Said haigusest võitu?" küsis ta viimaks.

„Sedakorda küll," vastas Alma, aga aimas, et isa millestki muust, hoopis tähtsamast tahaks küsida.

„Antsult ega Ludvigilt ei ole mingisuguseid teateid?"

„Ei," vastas Alma, võttis enese kokku ja küsis sõnu suust välja sundides: „Kumma asi seal ometi õige peaks olema, punastel või valgetel?"

Isa jäi mõtlema, halli nüri habemega piiratud näol kurblik ilme, siis lausus ta:

„Ei taha kellegi peale viha kanda. Selles eas ei kõlba. Aga olen oma elus palju kannatanud... inimeste läbi... nagu see Roosaare..."

„Aga kui nüüd valged tagasi tulevad ja Roosaare punahabe saab vangist vabaks?..." rääkis Alma. „Siis ta küll enam sind siia ei jäta? Arvab, et sina lasksid ta kinni viia. Niisugused kuulujutudki käivad ringi."

„Kaarel arvas, et valged siia enam kunagi tagasi ei tule," ütles Linda, tõi teenõud lauale ja värsket saia kõrvale.

„Kuidas seal Lool ka on?" küsis isa murelikult.

„Maksa kõneldagi!" vastas Alma ohates.

Hajameelselt küsis ta veel Lindalt ja isalt ühte ning teist, sest korraga oli talle mõte tulnud veel täna õhtul vallamajja sõita ja sealt uuemaid teateid pärida. Istuvad seal ometi mehed, kes punase väega kuidagi kokkupuutumises. Küllap nad siis ka teavad, kui kaugel võideldakse, kas üldse võideldakse, või valged aina põgenevad ja sõjal on varsti lõpp.

Ta imestas isegi oma julgust, kui pärast nappi einet Hurma hurtsiku eest vallamaja poole pöördus ja nagu kartes oma otsuse muutumist hobust jooksma kihutas, nii et lumekambad kapjade alt vastu silmi lendasid.

Vallamaja kantseleis võeti teda vastu rõõmuga ja niisuguse soojusega, et tal hakkas piinlik. Poemees ei tahtnud tema kätt lahti lasta, puusepp naeratas laiemalt kui kunagi muidu, kirjutaja kohendas oma punast kaelasidet ja pakkus kõige mõnusama tooli. Kõik olid riides kui sõdurid, lõug puhtaks aetud, juuksedki silu-

tud, vist vana aasta lõpu puhul. Istuti kantseleis. Laual paberivirnade vahel oli viinapudel, kõrval leivakannikas ja taldrik singilõikudega. Kõrvaltoas kahises teemasin.

„Ometi üks valgetest meie juurde eksinud!" ütles poemees.

„Ma ei ole sugugi eksinud," vastas Alma. „Tulin meelega. Tulin, et kuulda, kuidas need asjad õieti on!"

„Seda suurem au ja rõõm," lausus kirjutaja. „Peremehed hoiduvad meist kui pidalitõbistest eemale — hea küll, meie ei lähe ka nende juurde. Saadame ainult kasakaga käske, kui tarvis."

„Aga neid ei julge nad täitmata jätta, ehk küll meid kiruvad!" ütles poemees.

Ilmus lauale peaaegu puhas teeklaas, nuga ja kahvel. Toodi suupistet ja pakuti viinagi.

„Ma ei tulnud teile külla," ütles Alma pakkumist tagasi tõrjudes.

„Oleks ka liiga suur au," salvas puusepp.

„Tulin, nagu juba ütlesin, teilt teateid saama, kuidas selle sõjaga õige on. Kui kaugel on punased ja mis teevad valged? Kus võiks Ants praegu olla?"

„Mis punased teevad, see on sõjasaladus," sõnas puusepp külmalt.

„Mis te veiderdate! Egas ma mõni salakuulaja ole!" pahandas Alma.

„Aga mis valged teevad, seda võime igaühele kuulutada," lisas kirjutaja. „Aina liduvad mere poole."

„Meie jäime siia vallaasju korraldama," algas nüüd poemees tõsiselt.

„Muidugi on meil punastega side," võttis jälle puusepp sõna. „Nii palju võime teile salgamata öelda, et valgete laul on sedakorda lauldud . . ."

„See on kurb," ütles Alma, sest talle tuli Ants meelde.

„Niipalju kui kuuleme, ei taha valged punastega end kokku anda," pilkas kirjutaja, viskas klaasi viina ja hammustas sinki.

„Peremehed pole kunagi tahtnud sulastega lähestikku olla," nöökas puusepp.

Poemees aga võttis temalt sõna ja seletas manitsevalt:

„Peremehed peaksid aegsasti aru pähe võtma ja olukorraga kuidagi leppima. Egas me neid ära taha süüa!"

Aga Alma ei kuulnud seda. Ta nägi Antsu põgenemas, sügavas pimedas metsas hulkumas ja nälja pärast nõrkemas. Sealsamas tuli talle meelde Kaarel. Kui saaks talle sõnumi saata, käsiks teda Antsu otsima minna. Aga nüüd ei taha Kaarel enam peremeeste eest kosta . . .

Alma tõusis üles ja tegi minekut.

Poemees riietus ja tuli teda saatma. Õues, ohje lahti sidudes, ütles ta Almale ohates:

„Õigust öelda, mul on kõiges selles raske seisukohta võtta. Teen kaasa, aga poole südamega. Hilda, see töötab linnas komiteedes ja komisjonides. Tema on ihu ja hingega asja juures. Kõigest hoolimata saame hästi läbi. Tema on täiesti uues maailmas. Mina kõhklen. Aga vist on üks sild vana ja uue maailma vahel, ja see on — armastus. Kas seegi niisugusel korral sallitav ja lubatav on? . . . Sõitke nüüd maanteed mööda kirikuni, sealt käändub tee otse üle soo — teate isegi . . . Jään veel päevaks-paariks siia, siis lähen linna. Vanale Reinule terviseid, tema on ehk ainuke, kes meid lausa ei vihka!"

Alma oli nii omis mõtteis, et ümbrus ununes ja hobune sammu võis käia. Kiriku lähedal, kus pärnastik hoonete ümber mustas, kuulis ta võõrkeelset kära ja hobuste puristamist. Ta võttis ohjad tugevasti kätte, et õigel ajal kõrvale käänata. Varsti paistis teel must mügerik ja kära lähenes. Alma tõmbas hobuse tugevasti kõrvale, regi vajus küllakile, parem oli päriselt seisma jääda.

Esimene vastutulev hobune läks mööda ja reel paistis viis-kuust meest külitavat, kes esitasid võõras keeles mitmesuguseid küsimusi. Teine hobune peatati, reelt ronisid mõned mehed maha ja hakkasid Almat eesti keeles kurjalt usutlema. Kust ja kuhu? Kelle hobune? Miks nii hilja? Mis kraam reel on? Kas sõjariistu on? Kas ka salakirju kaasas pole?

Nende inimeste toon ei olnud sugugi sõbralik. Alma tundis kaela kangeks minevat, tal ei olnud vähematki

tahtmist valetada, veel vähem avameelne olla. Ta ei vastanud küsimustele. See äratas veel enam kahtlust.

Temalt võeti ohjad, reele ronis kolm-neli meest ja vallamajast kihutati nüüd traavides mööda.

Almal oli tahtmine vallamaja kohal appi hüüda, aga ta ei teinud seda. Oli piinlik ennast nii abituna näidata.

Oli pilves öö, eemal mustavais hoonetes vilkus mõni harv tuli.

„Vana aasta viimane õhtu!" tuli Almale järsku meelde. „Vaat kui huvitavalt see aasta lõpeb! Ja uuski aasta ei alga vist igavalt!" pilkas ta ennast.

Oli juba kaugelt üle kesköö, kui linna jõuti. Reel külitajad punased ajasid end istukile, mõned avaldasid kartust, et ei tea, viimaks on linn valgete käes, ja võtsid püssidki kätte. Aga teised naersid niisugust lapsikust — valged on juba saja versta taga, ei tea kus, lasevad aina jalga. Hüüti siis vastutulevaid sõdureid seltsimeesteks ja küsiti teed oma väeosa seisukohale. Eksiti ja küsitleti mitmel korral, enne kui sõideti kuhugi suurde hoovi, kus oli askeldamas teisigi sõdureid käsilaternate valgusel. Hobused köideti sara all postide külge, teiste hobuste vahele.

„Ma nõuan oma hobust kätte!" ütles Alma.

Talle ei vastatudki, ta reisikaaslased kobisid õue mööda laiali, läksid majja.

„Kas kuulete, ma nõuan oma hobust!" kordas Alma ja läks ise seda lahti siduma.

„Kuule, vanamoor, jäta meid rahu ja käi siit minema!" käratas üks sõjamees ja läheneś nõnda ähvardavalt, et Alma taganes ja vaikis.

„Hea küll, ma lähen teie ülemuse juurde, vaatame, kas teil on lubatud teel inimesi riisuda!" ähvardas nüüd Alma, toetus aga posti najale ega liikunud paigastki.

Ta oli väsinud ja keha värises tal üleni. Praegu on tal puhkust vaja, praegu on tal juba ükskõik, mis hobusega saab. Ta laskus ree nurgale ja mõtles. Täna öösel ometi midagi ei saa. Aga oodaku nad! Homme paneb ta kas või kogu punaväe oma hobuse pärast liikuma!

Ta otsustas esiti ööseks Hilda ema poole minna, aga kartis, et vaevalt seal ruumi leidub õigeks puhkuseks, ja pöördus linnajakku, kus vanaperenaise õde elas.

Uulitsad olid poolpimedad, harva vilkus siin-seal mõnes laternas kollakas tuluke, mis aga jalale valgust ei andnud. Alma oleks hea meelega maha istunud ja puhanud. Aga inimesi liikus, teda ei oleks rahule jäetud. Ta nägi üht voorimeest vastu tulevat. Õige! Tal on ju mõni rubla raha taskus, pidi Lindale kingiks jätma, aga loobus sellest, kui Kaarli kingist kuulis. Miks maha istuda, parem juba troskale!

Ta juhatas Loo perenaise õe maja numbri ja tundis suurt ükskõiksust edaspidise vastu. Küllalt, kui nüüd puhatagi saab!

Pool tundi tuli tal kolistada ukse taga ja väsimuse pärast istuda trepiastmetel, enne kui sisse usaldati lasta. Aga oli ta kord sees, siis võeti ta uudishimuliku lahkusega vastu ja oodati talt mingisuguseid ülihäid või ka ülihalbu teateid.

Härra oli rahutute aegade elamustest otsa jäänud, ainult nina õitses veel punasemalt. Proua näol polnud enam endist rahu ega üleolekut, ainult paksemaks oli ta punsunud ja madalamaks vajunud. Alma, soojadest riietest vabastatud, istus pehmele sohvale. Ta tundis sellest haruldast mõnu ja jutustas oma reisiloo, midagi salgamata. Oldi sellegi sündmusega üsna rahul, see tekitas ärevust ja andis jällegi õigust punaste põhjamiseks. Sellega oldi siingi päri, et hobust tuleb nõuda maksku mis maksab, seda ei tule „neile röövlitele" kinkida; aga arvati siiski: mis hundi kurgus, see hundi kõhus.

Eemalt kostis väikese lapse kisa ja Almale tulid meelde sõnad: „Vaata mu otsa!"

Proua läks köhatades minema ja varsti tuldi talle aset tegema siiasamasse saali, sohvale.

Kui ta järgmisel hommikul ärkas, oli juba valge ja kõrvaltoast tuli kohvilõhn.

Alma tundis enese olevat puhanu ja julge, valmis võitlust algama hobuse ja kas või mõne suuremagi asja eest. Kas ta ikka veel südames punaste poole hoiab? Ei, praegu soovib ta neile ränka lüüasaamist! Et nad

mõtlema jääksid, taipaksid, mis tähendab öösel tee peal abitut naist riisuda!

„Vaat kuidas üks hobune võib inimese vaate järsku muuta! Ei tarvitsegi oma hobune olla!" naeris ta eneses, aga jäi punaste vaenus praegu kindlaks.

Kuuldus jälle lapse kisa ja saali tuli Alli, valgetes mähkmetes väikene kätel.

„Mina sama kaugel kui teie," ütles ta Almale lähenedes, häbelikult nagu varastatud varandusega, mille üle ei tihata rõõmu tunda, aga mille omamisele kellegi poolt tunnustust otsitakse.

Alma tõusis sohval istuli ja palus lapse enese kätte.

„Teie olete tõesti sama kaugel kui mina," ütles ta, saates Allile julgustava pilgu. „See on ilus, et te lapsest rõõmu tunnete!"

„Ah, kui palju ma häbi selle pärast olen kannatanud!" ohkas Alli.

„See oli ehk ära teenitud. Aga nüüd tunnete ka rõõmu! Mis ta nimi on?"

„Ta on alles ristimata... Niisugused segased ajad, ja piinlik ka... Aga ikka tarvis..." vastas noor ema häbelikult.

„Ma tahaksin talle ristiemaks tulla."

„Tulge! Ega ma kedagi kergesti ei saagi. Kes „sohile" tahab vaderiks tulla... Kas tema isa ka mõnikord olete näinud?"

„Ei! Te ei saa sellele inimesele vist küll iialgi andeks anda?..."

Alli vaatas imestades Alma otsa ja ütles pead raputades:

„Sellest ei maksa rääkida ja mul ei kõlba teda näha tahta... See oli muidugi rumal kergemeelsus — ennast nõnda unustada!... Kõik need isa liköörid!... Ma ei teadnud, et nad nõnda meele peast võtavad... Laps on mulle siiski üle kõige armas!"

„Nii et te ei kahetsegi?"

„Mul on nüüd ilmas, milleks ma elan."

Ilmus proua ise ja kutsus kohvi jooma.

Alma mõtted käändusid jälle riisutud hobuse juurde. Raske päev algab, mõtles ta, ohkas korra murelikult oma lapse pärast ja otsustas eneses kindlalt:

„Ilma hobuseta siit koju ei lähe!"

Ta ei mähkinud ennast nõnda paksult riidesse kui eile ega katnud nägu ninani. Täna võitleb ta katmata näoga nagu julged rüütlid, kellest ta lapsena oli raamatuist lugenud.

Tahtis minna kõige esiti hoovi, kuhu öösel oli sõidetud, aga pidi ennast sealsamas eesliks sõimama — ta ei mäletanud, kus see hoov on. Tuli käia läbi hulk uulitsaid, vaadata igasse hoovi, silmitseda hobuseid, regesid, inimesi. Mõnes olid soldatidki, aga muidu jälle kõik täiesti võõras. Küsis mõnelt soldatilt, kas neist keegi öösel siia tulnud, kas üldse öösel siia hobuste ja regedega tuldud — aga siis vaadati teda kahtlaselt, küsiti, keda tal õieti tarvis ja mis tal asja sõjameeste järele pärida?

Viimaks leidis ta hoovi, tundis selle veel enne ära, kui oma hobust sara all nägi, aga seda nähes läks ta meel üpris rõõmsaks. Esiti kohendas hobusele heinu künasse ja siis alles pöördus hoovis askeldavate soldatite poole.

„Mis ta tahab?! Oma hobust?! O m a hobust, siit?! Siin on ainult punaväe hobused ja värk!" imestati tema pärimise üle.

Alma seletas lähemalt öist lugu ja ütles, et see tema oma hobune ei ole, sellepärast peabki selle tagasi saama.

„Kui teil peremehe hobune, mis siis nutate! Minge ja ütelge — punaväelased võtsid ära," trööstisid teda sõjamehed.

„Mind võidakse vargaks pidada, ma ei tohi hobuseta koju minna," vastas Alma.

„Vargaks, teid?! Kes teile seda julgeb öelda, kui te õige tööline, meie seltsimees olete? Tulge teatage meile, teatage tribunali, küll me sellele hallparunile paraja oksa ja sitke silmuse leiame!" vastati talle.

Alma palus end ülemuse juurde juhatada, aga seda ei võetud kuigi tõsiselt. Maksab niisukese asja pärast ülemust tülitada! Mis ülemus seal teha võib! . . . Püha puhul pole ülemust kohalgi . . .

Suure vaevaga juhatati teda viimaks kuhugi; üks soldatitest tuli teda saatmagi ja katsus sõbralikku juttu

sobitada. Ainult mitte hobusest. Oh, see tühi asi! Maksabki maale tagasi minna, kui seal pahandust karta! Jäägu siia, astugu punaväkke, sõda kodanlastega pole sugugi hirmus asi, aina sõida neile järele.

Nad jõudsid mingisse kantseleisse, kus soldatid istusid, kõndisid ja suitsetasid. Laua taga soriti pabereid ja arutati midagi. Siit mindi läbi järgmisse tuppa, kus kolme laua taga pabereid uuriti. Ühe juures seisis soldat püsti ja kõneles istuva ülemaga.

„Seesama!" osutas saatja Almale. „Katsuge õnne!"

Ülem, koltunud vurrudega noor kõhn soldat, hõredate käharate juustega, sai viimaks vabaks, ja Alma astus laua juurde.

„Mis teil oli?" küsis ülem viisakalt.

Alma seletas oma asja ja nõudis hobust tagasi, sest ilma ei tohtivat ta koju minna — mis ütlevad peremees ja perenaine!

„Siis ärge mingegi koju," arvas ka ülem. „Võite mujal teenistust leida. Või on teil palka sealt palju saada? Seda võime kohtuga nõuda, tribunali läbi — see ei tee hallparunitega nalja!"

Alma vaatas abiotsivalt ümber: mida öelda, mida ütlemata jätta?

„Mul on laps seal," ütles ta viimaks.

„Siis minge ja tooge ära."

„Kuidas ma jala lähen?"

„No igale seltsimehele me ka ei või anda hobust perekonnaasjade ajamiseks!" vastas ülem.

Mingit „õigust" siit küll ei saa, mõtles Alma kibedusega ja pöördus kannalt väljatulekule.

Saatja soldat tuli talle järele ja kahetses, et asi nõnda lõppes.

„Juhatage mind suurema ülemuse juurde, kui seda teil üldse on!" nõudis Alma.

„Olla nüüd ikka on, aga leida on raske ja lähedale pääseda veel raskem," kahtles saatja. „Ma lähen küsin . . ."

Ta jooksis sisse tagasi ja tuli varsti, rõõmus ilme näol.

„Natuke kaugel siit, staabis."

„Sõidame!" hüüdis Alma, aga süda värises endal,

sest staap oli tema arvates suur koht, kus liiguvad vaid kõrged ülemad ja ohvitserid.

Staap aga oli maja, kus juba koridoris levis paberossi suitsu ja kus punased soldatid aina sõelusid.

Kõigil oli rutt.

Juhatati jälle mitmest toast läbi, kus veel paksemat suitsu tuli hingata. Ühes tagumises ruumis seisis noorevõitu energilise ilme ja värske näoga sõjamees telefoni juures ja kõneles vene keeles.

„Mis teil tarvis?" küsis keegi lähedal seisjaist soldatitest.

„See noor seltsimees soovib ülemaga kõnelda," osutas saatja Almat.

„Mis asjas?"

Alma vaatas nõuküsivalt saatja otsa, aga nägi sellegi nõutu olevat.

Ülem pani telefonitoru parajasti käest ja tahtis ümber vaatamata laua taha istuda, kui Alma talle otsustavalt mõne sammu lähemale astus ja kõvasti kõnetas:

„Teie olete siin ülem? . . . Punaväelased võtsid minult öösel hobuse ega anna tagasi. Ütelge, et nad seda silmapilk teeksid!"

Ülem jäi püsti seistes imestunult võõra naise otsa vahtima, suugi avatud, siis toibus ja küsis muiates.

„Kes te olete? Kust?"

Alma nimetas nime ja elukoha, pidades ise seda täiesti asjatuks, lisas sellepärast kohe juurde, et tal polnud oma hobune, et temalt võidakse seda nõuda, ja mis peaasi: „see on lausa riisumine!"

Ülem naeratas pilkavalt ja ütles siis noomides:

„Siin on töörahva valitsuse eest võitlus käimas, ja teie tulite kaebama, et hobune ära võetud! . . . Sõja ajal võetakse vaenlastelt paljugi. Metsa raiutakse, laastud lendavad . . . Kes võttis, seda teate?"

„Nime ei tea, aga tean, kus nad asuvad."

„Siis pöörduge sinnasamasse vahetu ülema poole." Ülem istus toolile ja süvenes paberitesse — tal näis rutt olevat.

„Üks kamp kõik," urises Alma ja tuli oma saatja seltsis kärmesti välja.

Nad istusid jälle troskale ja sõitsid hoovi juurde, kus

hobune oli. Alma tundis sellestki rõõmu, et tema must sara all veel alles oli, kohendas talle heinu, silus pead ja ütles oma saatjale:

„Mul on veel üks tee. Tulen ehk varsti tagasi."

Ta sõitis jälle voorimehega, seekord otse Hilda poole. Siin elati rõõmsamini kui enne, lapsed olid nähtavasti paremini söönud, soojemalt riides ja iseteadlikumad. Ema aga luges lauluraamatut ja kurtis poja pärast, kes läinud valgeid taga ajama. Hilda jäävat kolmekuningani siia, praegu olevat aga kuskil kantseleis tööl. Ta ei puhkavat ööl ega päeval.

Alma jäi ootama, kõneles ajaviiteks lastega, aga mõtles enam omast lapsest ja oleks kärsituse pärast või karjunud. Laps ei ole ainuke asi — Lool mõeldakse nüüd muidugi, et ta on hobusega punaste või Kaarli juurde põgenenud, kära sellest on nüüd üle valla levinud... Oo, oo!

Alles pimedas tuli Hilda, riietatud punaväelase pikka sinelisse, peas papaaha. Tahtis hakata rõõmu avaldama sõtsetütre nägemise puhul, tahtis oma tegevusest kõnelda, aga Alma katkestas tema sõnad ja seletas lühidalt, mispärast ta siia tuli. Aidaku nüüd Hilda, näidaku, et ta punaväes midagi võib!

Hilda jäi hobuse pärast kaunis jahedaks ja küsis nöögates:

„Kas sa's sedagi töörahva võitluse toetuseks ei taha ohverdada? Nagu nad seal Lool sellepärast vaeseks jäävad!"

„Sa oled imelik!" pahandas Alma. „Kui see hobune minu oma oleks! Aga ta on t e i s e varandus..."

„Kui sa e n e s e l e võtaksid, siis oleks see inetu... Aga sa jätad töörahva valitsusele — see on hoopis teine asi! Ja miks sa seda Loo varandust nii truisti aitad kasvatada ja hoida?! Sellepärast, et kord kõik enesele loodad saada?! Sa võib-olla eksid rängasti — meie valitsus võib kõik talumaad riigi omanduseks tunnistada — mis teha siis selle hobuse ja muu varandusega!"

„Jäta see jutlus ja aita mul hobune kätte saada!" ütles Alma tüdinult. „Kas teil sellest küll ei ole, et mul vend Kaarel punaste hulgas sõdib! Tead ehk, kus ta on?"

„Niipalju kui tean, on ta valgete kannul. Temast ei või halba ütelda!"

„Sinu armsam aga ajab soojas vallamajas viinaklaasi juures kirjutaja ja puusepaga mõnusat juttu!" nöökas Alma.

„Nägid teda?" küsis Hilda elustudes.

„Lubas varsti linna tulla, ole mureta! Aga aita mind seekord!"

„Tal niisugune igatsus kodukoha järele, et andsime talle väikese puhkuse," kõneles Hilda poemehest. Ja soojaks läinud oma armsamast kuuldes, lisas ta peaaegu suuremeelselt:

„Hea küll, ma aitan sind, kuigi sulle kõik see meie asi on vastumeelne."

„Ei ole olnud vastumeelne. Aga riisumine suurel teel ei või ometi poolehoidu äratada!"

„Hea küll, hea küll!" urises Hilda kannatamatult. „Võid oma hobuse saada, aga ära pane pahaks, kui teilt talud „riisutakse"."

„Siis sündigu see kõigil, aga mitte juhuslikult mõnel üksikul!"

„Lähme!" ütles Hilda, kui oli enese jälle punaväelaseks riietanud.

Mindi kohe kuhugi kantseleisse, Hilda kaebus leidis varsti tähelepanu, iseäranis küll sellepärast, et ta parajal kohal lisas:

„Selle naise vend Kaarel Verihurm on väerinnal löögirühma ülem, peaksite ometi teadma!"

Tuli siiski käia mitmes kohas, ühel ülemusel ei olnud hobuse tagasiandmiseks võimu, teisesse see asi ei puutunud, kolmas nõudis tõendusi soldatite kohta, kes olid hobuse võtnud. Neid mindi otsima ja poolpimedas linnas kõnniti hoovi poole, kus hobune pidi seisma. Hoov leiti nüüd suurema vaevata, tee sinna oli Almal juba õige tuttav. Aga pime oli seal ja tühi, ei tuld ega ühtki soldatit. Pool käsikaudu kobades käidi saraalune läbi — seal ei olnud enam ühtki rege ega hobust.

Alma toetus ühe posti najale, nii nõrgaks läksid korraga ta jalad.

„Nähtavasti ära läinud," lausus Hilda jahedalt.

„Oota siin, ma katsun teada saada, ehk on nad mõnda teise kohta kolinud."

Hulk aega tuli Almal külma käes posti najal seista, peaaegu kindlas aimuses, et hobune on lõplikult läinud. Siis tuli Hilda ja kinnitas seda aimust: soldatid saadetud õhtuvidevikul hobuste ja regedega väerinnale.

„Nii et ma võin jala koju minna ja öelda, et „punased riisusid" mul teel hobuse."

„Pole midagi teha, ütle, kuidas tahad!" lausus Hilda. „Sõja ajal võib mõndagi juhtuda. Ega see Loo koht sellepärast ka vaeseks jää!"

„Seda ka ei tea, kuskohal Kaarel on, ma kirjutaksin temale või läheksin ise järele. Tema ehk vaataks asjale teisiti ja karistaks neid riisujaid."

Hilda kutsus sõtsetütart ööseks enese poole, aga see lausus jahedalt „nägemiseni" ja käändus teisale.

Ta pidi kohe minema jaama, aga seal tuli talle meelde, et rong ei lähe enne hommikut. Olgu siis, ta peatub öö perenaise õe pool, kuigi oma lapse pärast kas või jala läbi öö kodu poole ruttaks. Aga nõrgad on need jalad ja keha nii rammetu, et kaugele ei jõuaks. Just lapse pärast peab ta end hoidma, hobune on läinud nagunii!

Ta võeti omaste pool lahkesti vastu ja tunti rõõmugi, et ennustus oli täide läinud. „Mis hundi kurgus, see hundi kõhus," kordas vanaperenaise õemees ja kukkus ühes abikaasaga punaseid põhjama.

Alma ei tundnud enam rõõmu isegi Allist ja tema lapsest, oli väsinud ja tülpinud, valmis maailma ja jumalagi üle nurisema.

Ta ärkas vara ja riietas end parajasti jaamaminekuks, kui välisuksele kõvasti koputati ja härra ise kohkunult avama ruttas.

„Muidugi jälle riisujad!" ohkas proua tube mööda siia-sinna rutates ja sahtlite eest võitmeid tasku pistes.

Varsti tuldi sisse, härra ise ees, tema järel — Rita!

„Sind saadeti mulle järele!" hüüdis Alma, segast heameelt tundes.

„Saadeti arsti järele — peremees on suremas," vastas Rita hingeldades. „Sinu pärast peeti kahja — perenaine

arvas, et sa hobusega tükkis punaste juurde sõitsid. Tema pealekäimisel lasti laegas lahti lõhkuda, et vaadata, kas sa raha kõik kaasa oled võtnud! Pane ruttu riided selga, kutsume arsti ja kihutame joonelt koju!"

„Kuidas mu laps on?" päris Alma.

„Ei olnud eile viga, hoidsin hoolega. Kes nüüd hoiab, ei tea. Kui tulin, jäi veel ilusti magama. Kus su hobune?"

Alma lõi käega.

XXXVIII

Kui nad koju jõudsid, arst kaasas, nähti vanaperenaist ja Sennit iseteadva tõsidusega tubades liikuvat. Almat koheldi kui võõrast ja asjasse mittepuutuvat isikut. Oma lapse leidis ta nälginuna, siniseks karjununa. Oli esiti selle rahustamisega tegemist, siis sai alles peremehe haigusele mõelda. Kõrvaltoas kuuldi arsti vaikseid korraldusi ja Senni häält, mis oli kõrge, rahutu, salarõõmu peitev ja iseteadlik.

Kui arst oli läinud, võttis Alma viimaks südame rindu ja astus tasakesi peremehe tuppa.

„Haige tarvitab täielikku rahu," ütles Senni valjult.

„Mina tema rahu ei riku," vastas Alma ja astus kikivarvul voodi ette. Vanaperenaine ja Senni lahkusid demonstratiivselt toast.

Peremehe nägu oli tursunud, suu avatud, silmad ilmetud, hingamine sage.

„Mis juhtus?" küsis ta Alma otsa vaatamata.

Alma jutustas lühidalt, kuidas ta hobusest ilma jäi.

„Antsust ei kuulnud midagi?" küsis Rein.

„Ei vähematki."

Nüüd jutustas peremees, just nagu kaebas, nii raske kui see tal ka oli, oma haiguse järsust halvenemisest. Eks ta söönud vana-aasta õhtul naiste pealekäimisel üle kaua aja terve inimese kombel: liha hapukapsastega, tubli rõnga vorsti, hapukurki, mingit pirukat, joonud siis mitu klaasi moosiga teed peale, klaasi veinigi... Kui ta siis voodisse heitnud, läinud hingamine varsti raskeks, jäänud peaaegu kinni. Süda ähvardanud seisma jääda... Sellest kuuldes vangutanud arst pead

ja öelnud: „Niisugune kõhutäis on tervelegi hädaohtlik!" Andnud nüüd valjud, väga valjud eeskirjad söömise asjus... Kirjutanud rohtu...

Vanaperenaine ja Senni olid jälle tuppa tulnud. Nad keelasid Reinul rääkimise.

Peremees hakkas kärmemini hingama, katsus end liigutada.

„Tooge... laps... siia," ütles ta.

Senni võttis juba minekuks hoogu, kui haige nõrgalt lisas... „Väike Jaan... Aga ei — kutsuge tunnistajad... Rätsepalt ja Arumäelt... Saatke kohe!..."

Senni läks vastu tahtmist kööki ja ütles seal midagi Ritale. Peremees aga sõnas jõuetult naisele:

„Anna mu rahad... minu kätte..."

Naine läks kapi juurde, kobas seal, tõi ja ulatas rahapaki haigele. See võttis, silmitses ja andis väriseval käel, lugemata, suurema osa Almale, öeldes:

„Võta endale... kuni Ants tuleb... või ka ei tulegi... Pea endale..."

Ülejäänud osa ulatas naisele.

Alma tahtis tõrkuda, aga peremees vaatas talle tõsiselt otsa. Siis lisas ta:

„Väike Jaan... tema on siin... ükskord..."

Enam ta ei suutnud kõnelda, liikusid vaid huuled, aga sõnatult. Silmad sulgusid, lõpp ei võinud enam kaugel olla.

Taas avas ta silmad, heitis pilgu minia poole, lahke pilgu, nagu sagedasti varemini.

„Tahtsin ütelda," algas ta viimaks, aga oiatas järsku ja äkiline tõmme läbistas keha. Rahunedes avas ta jälle silmad ja pingutas end kõneluseks:

„Ei maksa... karta... Nad ei tohi... midagi."

Nüüd läbistas haiget tugev tõmme ja ta oiatas jõuetult.

„Ta sureb!" ägas naine.

„Ega seal enam midagi!" lausus Senni jahedalt. Veel liigatasid surija käed ja huuled, siis rahunes nägu. Alma pühkis oma taskurätiga kadunu suunurki. Pühkis siis kõrvale pöördudes oma silmi, ja kui käe peremehe oma külge oli pannud, mis juba üsna jahe oli, läks vaikselt nuuksudes oma tuppa.

Varsti tulid Arumäe ja Rätsepa peremees, keda tunnistajaiks oli kutsutud, aga oli juba hilja.

Rita hiilis tasakesi peretoa kaudu võõrastetuppa ja küsis Almalt sosistades:

„Läinud?"

„Nüüd ei ole siin enam kedagi, kes õigust teeks," nuuksus Alma.

„Nad söötsid ja jootsid ta surnuks," sosistas Rita. Aga siis julgustavalt: „Nüüd peab ise enese eest seisma! Ära muretse, nälga sa vähemalt nõndakaua siin ei näe, kui mina köögis talitan!"

„Kas siis nälg mind hirmutab?" lausus Alma läbi nutu.

Majas hakkas nüüd kõvasti kostma Senni hääl, millel oli natuke lõhkise plekkpuhkpilli kõla. Nüüd kõneles ta nõnda, et korraga kõigisse tubadesse võis kuulda, ja põhjendas oma korraldusi sõnadega: „Perenaine käskis," või ka: „Perenaine tahab nõnda."

Tema juhatas nüüd kõike: matuste ettevalmistusi, söögitegemist, lauakatmist ja tubade koristamist.

Alma ei julgenud minna koolnut valvama, kartes, et ta sealt ära aetakse. Istus oma toas, hoidis last, käis vahetevahel köögis, aitas teha, mis seal just tarvis oli, aga nägi Senni ja vanaperenaise näost, et teda loetakse siin täiesti olematuks või ülearuseks. Tema juuresolekul vaikiti või kõneldi temast mööda, temast üle.

Peeti aru, keda matusele kutsuda, kes kutsumata jätta, ja Senni katsus mõnitada meelega neid, kellest Alma lugu pidas, näiteks Kuremäe omi.

Oli muidugi asju, millest tema seljataga peeti aru. Neist sai Alma Rita kaudu teateid. Nii oli köögis pikalt ja laialt pasunakoorist kõneldud. Seda peetud tarvilikuks, aga mitmeti vastumeelseks. „Ei pääse vist poemehest mööda, kes nüüd jälle siin nurgas töllerdab, ja mitmed teisedki on seal lausa punased," öelnud Senni. Otsustatud siiski viimaks pasunakoor kutsuda, aga võimalikult valitud, ilma poemeheta. Veel kauemini peetud köögis aru kirikhärra kutsumise pärast. Perenaine olnud kindlal arvamisel, et linnast ometi saab kirikhärrat raha eest, aga Senni seisnud vastu: „Kes ta toob ja jälle tagasi viib, tulevad veel viimaks punased vastu!"

„Nüüd kardavad nad ise punaseid, aga seda ei usu, et mina nende küüsi võisin sattuda!" mõtles Alma.

Linna oli aga tarvis enne matuseid sõita juba kirstu pärast. Oli palju muudki matusteks tarvis linnast tuua. Vanaperenaine sõita ei julgenud, Senni üksi muidugi ka mitte. Vidriku ega Ritaga ta ühes sõita ei tahtnud, veel vähem Almaga. Ei jäänud siis muud nõu kui saadeti Vidrik Senni venna Robi järele ja lasti see kutsuda õe linnaküütijaks.

Linnast tagasi tulnud, laiutas Senni kogu majas kõvasti ja hooplevalt: midagi ei olevat õigel inimesel teel karta. Punased tulnud neilegi vastu ja sõitnud mööda, mõnedega olnud nägelusigi, aga egas neile kohe hobust tarvitse kinkida!

Robi oli linnas mehemoodi võtnud ja tuli nüüd Almalegi pakkuma: olevat magus ja veniv.

Alma ei võtnud pakutud viina, aga oli oma südames rõõmus, kui Robi talle silma pilgutades ütles: „Ärge kartke midagi, egas teile siin liiga tohita teha! Senni on ju niisuke!"

Robi on, kuidas ta on, mõtles Alma, pealegi on ta ühest kambast Senni ja vanaperenaisega. Aga kui temagi sõnad julgustavad, miks neid põlata!

Omalt poolt ei kutsunud Alma kedagi, ainult Lindale saatis sõna, et see matusepäevaks tuleks väikest Jaani hoidma.

Kirstupaneku õhtu tõi ootamatult rohkesti rahvast kokku ja Almale trööstigi. Tuli Rätsepa Klaara, kallistas väikest Jaani, oma ristilast, ja langes siis Almalegi kaela, teda heast südamest perenaiseks ja armsaks üleaedseks nimetades.

„Minu arvates võiks see punaste valitsus jääda," ütles ta sosistades. „Miks see Kaarel ometi meile ei tulnud! Oleksin oma kõrvaga uudiseid kuulnud! Oleksin kuulnud, mis nad siin teha kavatsevad!"

„Kui jälle tuleb, saadan teile," ütles Alma. „Nimelt!"

Tuli Arumäe Mihkel, vabastas ennast võõrastetoas pikkamisi „linnunahka" kasukast, et Alma seda imetleda võiks, ja võttis siis sealsamas istet; mängitas väikest Jaani ja päris hobuselugu. Sellest olevat kogu kihelkond kära täis ja kurjad keeled ilustavat seda iga-

pidi. Mõned koguni nõnda, et Alma hobuse ära müünud ja rahaga linnas paar ööd lõbusalt elanud. Teised jälle seletavat, et Alma oma endiste armsamatega hobuse Kaarlile kingituseks saatnud. Käinud enne vallamajas venna asukohta pärimas. Üldse see vana-aastaõhtune käik vallamajja punaste juurde andvat vaenlastele kõige mitmekesisemateks seletusteks põhja. Aga ärgu Alma seda kõike tähele pangu, tehku süda kõvaks! Ja häält madaldades ütles ta elutargalt:

„Kõige sandim on sugulastega elada, kui nendega head läbisaamist ei ole! Küllap tuleb ehk teilgi kohtuskäimisi! Karta ei maksa aga kedagi! Teil on siin ümbruskonnas oma sõbrad ja poolehoidjad! Eks seda Sennit tea ju igaüks! See nüüd õhutab vanaperenaist! Kütavad teile just nagu miiliahju!"

Tuli ka Arumäe vanaperemees, hoides oma lõuga halli nüri habemega küll kõrgel, kuid andis kirstu lähedal Almalegi kätt.

Reinu nägu oli tursunud, aga tõsise, valju ja viisipärase ilmega. Ta näis magavat ja ilmega ümberolijaile ütlevat, et ärgu need asjata kära tehku ega askeldusega tema und segagu. Ta on peremehe ja vallavanema ametist väsinud, vajab rahulikku puhkust.

Veel valitses ta siin ega juletud tema läheduses kõvasti kõnelda, kergelt lobiseda ega saabastega klobistada.

Tuli köster, luitunud habe kui vana kulunud luuakonts, pea paljas, läikiv, silmad piluli, jalad töntsid. Luges abitult ja kaeblikult oma lugemised, aga kui ta laulusõnad oli ütelnud, haarati neist niisuguse hooga kinni, nagu oleks igaüks tahtnud kõvasti lauldes avaldada koolnule viimast lugupidamist. Mitmel jäi hääl lauldes kurku kinni ja katkes. Pühiti silmi varjamata, pühkisid mehed ja naised. Kui köster oma talituse oli lõpetanud, ei tahetud veel kadunu ümbert lahkuda ja kõik olid väga rahul, et Lepiku vana lauluraamatuga kirstu äärde astus, oma pikka halli habet silitas ja ütles sõnad:

> Jeruusalem, sa püha taeva linn,
> ma ootan valuga . . .

Lauldi nii kõvasti ja niisuguse innuga, nagu oleks kõigil taevane Jeruusalem oma kuldsete väravatega silme ees, nagu oleks kõigil kirglik igatsus sinna sisse pääseda. Lauldi kolm salmi ja pöörati siis silmi pühkides kirstule selg, valguti ohates tube mööda laiali ja tehti varsti minekut. Senni mängis jälle juhtivat osa, tänas võõraid tuleku eest, andis kõvasti seletusi kadunu surmatunnist ja palus, keda väärt arvas, matusele tulla.

Maeti kolmekuningapäeval. Kutsumata saatjaid tuli kokku palju enam kui kutsutuid. Õu ja selle ümbrus olid keskpäevaks täis hobuseid, küll lihtsate regedega, küll peente saanidega, heledavöödilised vaibad katteks.

Toad olid lähemaid ja jõukamaid tulvil täis, seisti jalul, oldi minekuõhinal, ei mallatud istuda. Veel valitses siin vallavanem Rein: kõneldi surutud häälel, hoiduti kergest naljast, oldi tõsine, kurblik, iseeneses, ei vaadatud asjata üksteisele otsa.

Käsutas Senni, vanaperenaise tahtele toetudes, kas õigusega või omavoliliselt, kes seda läks küsima. Ta ruttas hoogsate sammudega ühest toast teise, huuled kinni pigistatud, kortsukegi kulme vahel, et öelda: näete ometi, et kogu see Loo talu minu õlgadel lasub ja et need matused on minu juhatada! See ei ole sugugi nii kerge, nagu mõni vahest arvab! Vahetevahel võttis ta siiski mõne kõva noodi kustki vaimulikust laulust, kas „Las mind minna, las mind minna!" või ka jällegi: „Kõigis paigus, kus ma seisan, kõnnin, istun ehk ka magan". Sest tal oli kõva ja kõrge hääl, lõhkise plekkpilli kõlaga, mis kostis tubadest karjalaudani, ja veel keldri tagagi võis seda kuulda.

Meestest võttis korraldamisest osa Arumäe Mihkel. Oli ta ju vanaperenaise vennapoeg ja peale selle tahtis vist Alma ees näidata end avitajana ja osavõtjana. Tahtis nagu öelda Almale: Said Antsus võib-olla tubli mehe, kes seda salgab! Aga mina pole ka ei tea kes, seda pea meeles! Silitas mööda minnes Linda pead ja ütles lahkesti: „Pole viga, meie saame veel headeks sõpradeks!" Peatus vahetevahel, käänas oma tumepruunide vurrude otsi ja vaatas ümber, üsna rahul enesega.

Tema valis peremehed, kes pidid kirstu välja kandma, ja siis lauldi Lepiku vana eestvõttel:

Ma olen võimust saanud
siin häda, vaeva sees.

Valged käterätikud seoti õlgadele, pandi kirstu nurkade alla ja pikkamisi kanti vallavanem oma elumajast välja reele, millel oli kaks musta hobust ees, teine Loo oma, teine Arumäelt laenatud, mispuhul Senni kõvasti hädaldas: „Mis sa teed, kui oma hobune punastele parseldati!" Sellele oleks küll Almal olnud midagi vastata, aga täna ei olnud kohane päev millegi õienduseks, veel vähem sõneluseks. Vähe puudus, et ta oleks pidanud koju jääma, sest vanaperenaine ühes Senniga kobisid suurde Loo saani, millel oli raudjas ees, ega tuletanud teda meeldegi. Aga siis märgati, et kadunu minial pole sõidukeis kohta; rutati seda üksteise võidu pakkuma. Kõige esiti pakkus seda Arumäe Mihkel, kes kutsus teda enese kõrvale toredasse saani. Alma ei pidanud seda siiski sündsaks, saatis sinna Klaara ja istus ise Rätsepa vana kõrvale.

Nõlvakult mindi sõites alla, ja ikka veel tuli hobuseid õuedest ja tänavatest leinarongi taha otsa, nii et alles soo peal neid kokku võis lugeda. „Kolmkümmend üheksa!" hüüdis keegi viimastest ja see arv anti lugupidamisega edasi esimestelegi.

„Kui nüüd punased tuleksid, saaksid terve rügemendi jaoks hobuseid," naljatas keegi.

Kui jõuti raudteest üle Kirikusoole, hakkasid kostma kellalöögid. Alma kuulatas: need ei olnudki kellalöögid, need olid kurvad metallised ohked. Viiakse tema viimane seljatugi ja kaitsja.

Kiriku juures võttis pasunakoor (Senni suureks pahameeleks poemehe enese juhatusel) leinarongi vastu ja mängis ees käies leinamarssi, mida siin polnud mängitud veel kellelegi.

Mihkel tõi köstri ja matmistalitus tehti lühidalt, nagu seda mitmed peremehed rahutu aja pärast olid soovitanud. Muidugi, kõik pidi olema nagu kord ja kohus, laululehedki ei puudunud, ehk neil küll ei olnud kadunu

nime; aga pisaraid valati lühikesegi talituse kestel rohkesti ja neid sadas veel haua kinniajamiselgi liiva sekka küllalt.

„Selle mehe pärast pole meestelgi häbi pisarat valada," lausus poemees ja pühkis oma silmi. Pidi omalt poolt kadunule saateks mõne sõnagi ütlema, aga nägi, et hobusemehed rahutuks saavad, ja jättis. Niipea kui Vidriku tehtud valge puurist oli püstitatud kalmu peatsisse, rutati hobuste juurde, sest hakkas hämarduma.

Vanaperenaine oli küll selle vastu, et pillimehed matuselistega Loole tulevad, aga seda ei saanud ta ometi keelata, et poemees kui „kapellmeister" istus Robiga saani. Olid nad ju kahekesi talituse algul ühe jämeda pärna tüve taga ühest ja samast pudelist hea lonksu rüübanud. Olid vist rüübanud mõned teisedki, sest kojusõidul kuuldi valjusid hüüdeid, aeti Kirikusool üksteisest mööda ja Härjamäe Jaan, kes ainult surnuaiale oli ilmunud ja raudtee lähedal teistest eemale oma teed käändus, ei jõudnud end pidada ja hüüdis Rätsepa Klaarale: „Vaata mu otsa, kas ma ei ole . . .?" Siis aga lõi lumega kaetud mätas tema saani nii hädaohtlikult viltu, et tal jäigi ütlemata, kes ta on.

Leinamajasse tulid ainult lähemad naabrid ja lähemad omaksed. Peremees ei valitsenud enam siin, juleti kõvemini kõnelda ja vabamalt liikuda. Kui siis veel lauad kaeti, seekord peretoas, sest nõnda tahtis Senni, ja viinapudelidki taldrikute ja liudade vahel olid näha, siis kõneldi veelgi kõvemini ja juleti juba naljagi heita. Enamasti peatuti aga tõsiste asjade juures. Üks ja teine oli midagi valgetest või punastest kuulnud, seal Suure metsa taga poolesaja või kuue-seitsmekümne versta kaugusel pidid nad rassima. Võideldavat ikka päris vihaselt, suurtükkide ja püsside abil kohe.

Hakkas natuke jube, ja seda võeti ettekäändeks, et kõvemini viina rüübata.

Poemees oli vaiksem ja viisakam kui kunagi enne niisuguse laua ääres. Istus Robi ja Arumäe Mihkli vahel, kuulas enam, kui kõneles.

„Eks te pea ometi kõik need asjad teadma?" päris temalt Robi. Aga poemees põrkas kõrvale:

„Kust meiegi teame! Meie ajame valla- ja mõisaasju, seame korda, mis vahepeal sakste sabarakud segi ajanud." Ta viis jutu teisale ja hakkas surmast ning suremisest arutlema:

„Lõpp peaks vastama elule. Peaks olema kui finaal muusikatükis, ilusa ja vägeva fermaadiga. Surmatund peaks olema valitult kohane, kõik peaks sündima pidulikult, tõsiselt, siit-ilmast lahkuja peaks saama jumalaga jätta viisipäraselt, nagu kaugele reisija. Selle asemel — mis meie näeme! — vintslemine, äbarikud ohklemised, katkendlikud sõnad, mõnikord lausa mõttetud, millest siis ei tea mis katsutakse seletada! Võtame näiteks Reinugi surma. Aeg äärmiselt ebakohane! Pidi nüüd vallavanem praegusel segasel ajal lahkuma! Nagu kuulsin, pole tema viimased sõnad enam selged ega kaaluvad olnud. Ei olnud saanud korralikku testamentigi teha. Kuna teda alati maksis kuulata. Jumala programm on meile alati arusaamatu. Siin oli juba mitu aastat kaks peremeest — nüüd, kus noor sõtta läks, nüüd just pidi ka vana lahkuma! Saa veel aru, milleks see hea!"

Alma käis aeg-ajalt last talitamas. Kui ta jälle lauda tuli, ütles Mihkel:

„Algab naiste valitsus!" Need sõnad oleksid vist küllalt tähelepanu äratanud, aga köögist kuuldus äge sõnelus, mõned löögimütsud ja tütarlapse kisa. Siis lendas Linda peretuppa, juuksed sassis, otsides silmadega Almat. Temale tormas järele Senni, vihane ilme näol, tahtes tütarlast haarata. Senni järel ruttas Rita, kohkunud ja segane.

„Mis seal juhtus?" päris Alma õetütart enese vastu surudes.

„Ma ei saanud Sennit nii ruttu aidata, kui ta tahtis," algas Linda läbi nutu. „Ta lõi mind kaks korda vastu pead. Kargasin pliidinurka, ei pääsenud mujale, haarasin kulbi ja andsin talle vastu. Siis sain jooksma!"

„See oli sust mehine, et vastu andsid!" kiitis Mihkel.

„Niisuke kuradi sänikael! Kel teda siin vaja on!" karjus Senni rusikat näidates.

„Kuidas see oli?" küsis Alma Ritalt.

„Just nii, nagu Linda ütles!"

„Sohilaps niisuke! Ma ei laseks teda majjagi! Käigu p.....!" karjus Senni läbi hammaste ja taganes kööki.

Kõik vahtisid vaikides oma taldrikutele või Linda otsa. Alma heitis pilgu Mihkli poole. See istus kohmetult ja vahtis ka enese ette.

„Inimesed õpetatakse meil maast-madalast omal nahal ülekohut tundma," lausus poemees meelega kõvasti, „ja see on hea! Sel kombel saab neist viimaks asi!"

„Jää siia, ma lähen ise kööki abiks," ütles Alma Lindale.

„Tule minu juurde, Linda!" kutsus Mihkel. „Ei ole viga! Sust saab tubli tüdruk." Ta silitas oma tütre pead ja õlga. Siis aga ütles ta, nii et kõik võisid kuulda: „Nii läheb ikka, kui peremeest enam majas pole!"

Vanaperenaine oli seda kõike pead kõrgel hoides jälginud, kõrk ja kuri ilme näol. Nüüd osatas ta kurjalt oma vennapoega:

„Peremeest pole majas! ... Sa ka veel!"

Katsuti küll juttu kõrvale käänata, kuid ükski aine ei suutnud enam vallata matuselisi. Söödi vaikides, joodi mõnutundeta, kõneldi huvita, ja kui üles tõusti, siis leiti, et vaja ruttu hakata koju minema.

Mihkel kõneles Almaga ja võttis Linda oma saani, et ta vanaisa juurde koju viia.

XXXIX

Ühel hommikul pärast esimesi talitusi, kui Alma veel jalgagi toast polnud välja tõstnud, tuli Rita tasakesi sisse, ärevuses ja hirmul, vaatas uste poole ja küsis sosistades:

„Nägid sa neid?"

„Keda?"

„Sõitsid siit mööda."

„Kes?"

„Punased ikka! Neid on öösi siit mitu voori mööda kihutanud. Käinud mõnes kohas sees, küsinud, kas valgeid pole nähtud. Tead: nad põgenevad!"

„Kes „nad"?"

„Punased ikka! Viimati tuleb nüüd Ants ja minu venelane ka koju," lõpetas tüdruk üsna rõõmsalt.

Alma tundis sellest esiti ainult ärevust — oli see rõõm või hirm, ei saanud ta isegi aru. Pikkamööda selgus temas midagi rõõmsat. Ants tuleb koju! Sellega ehk muutub siin kõik! Ants seab korra majas jälle jalule, taltsutab Sennit ja perenaistki!

Aga sealsamas meenus talle Kaarel. Kas tema ka põgeneb? Kuidas teisiti! Ta on punaste hulgas... Kui ta üldse veel elus on?... Ja mis saab siis kõigest sellest — punaste valitsusest?!... Rõõm oli tal haihtunud...

Nähti veel päevalgi jala ja regedel püssimehi küla vahelt läbi sõitvat ja Vidriku kaudu tuli teade, et nad Arumäel einetamas käinud. Olnud üsna viisakad, küsinud leiba ja mis aga juhtub, pole midagi kaasavõtmiseks nõudnud.

Hämariku ajal kuuldi väljas kõnelust, küsiti kõvasti: „Kas siin on Loo?" Varsti tulid kaks meest kööki, sealt edasi ja pärisid peretoas Sennilt tema nime. Sealt tulid nad edasi võõrastetuppa. Need olid kaks soldatiriides meest, habetunud ja väsinud, rahutud ja ruttamas. Teine neist päris Alma nime, ja kui oli selle kuulnud, küsis veel neitsipõlve-nime. Siis astus ta sõjamehelikult au andes kärmesti lähemale, võttis käänise vahelt paberilehekese ja pistis Almale pihku. Nüüd küsiti veel leiba, aga juba avaliku, valju häälega, et teisteski tubades kuulda võidi; Alma juhatas nad kööki ja käskis seal perenaiselt leiba paluda. Sööma nad köögis ei hakanud, läksid kohe minema. Tagasi tuppa tulles hoidis Alma kirjakest kramplikult peos. Tulle peaks ta selle viskama. Ei tea, mis sõjasaladusi temale avaldatakse või temalt nõutakse! Tema ei igatse aga praegu muud kui Antsu kojutulekut. Miks ta ometi neiltki meestelt ei küsinud, kui kaugel on valged! Kas nad varsti siia jõuavad? Aga võib-olla on see öeldud kirjas, võib-olla ongi see Antsult? Aga miks siis punased selle tõid! Ta pidi juba kirjakese avama, aga ruttas kööki, et end kahtlustusest puhastada. Veel kunagi polnud ta nii arg, veel kunagi polnud ta ei vanapere-

naist ega Sennit nõnda kartnud. Ta kõneles kõvasti Ritale ja teisedki kuulsid seda:

„Pärisid Antsu, minu mehe kohta teateid! Nähtavasti tunnevad siit-nurga inimesi! Iseenesest mõista, et Ants on valges väes, mis seal veel pärida! Oleksid tema kodunt leidnud, ei tea veel, mis oleksid teinud!"

Siis läks ta tuppa, võttis sahtlist teisi pabereid, kortsutas neistki mitut ja julges viimaks oma kirja nende peale poetada ja lugema hakata, kui oli enne veel kuulatanud, et keegi ei lähene ustele.

Ta luges mõnerealise, pliiatsiga kritseldatud kirja ühe pilguga läbi. Luges uuesti ja tõmbas hinge, just nagu vana Rein surma eel.

„Olen Sepa-Hansu saunas, raskesti haavatud. Meie omad taganevad. Ega see nii jää. Olen nõrk. Vist verekaotuse pärast. Oleks vaja rohtu ja sidemeid. Piiritust, joodi! Kui julged ja võid, tule aita mind. Ehk saada keegi teine, ustav inimene. Olen väga nõrk. Sellepärast ei lasknudki end edasi viia.

Kaarel."

Kirjal olid verega määrdunud sõrmede jäljed.

Alma hoidis paberilehte lambiklaasi otsal, kuni leht süttis, viis siis ahju ette põrandale ja laskis seal tuhaks põleda. Siis kõndis ta mööda tuba ja katsus, kui tugevad on jalad, kas ikka veel haiguse järel põlvist nõtkuvad?!

Hädapärast võiks ma ise minna Sepa-Hansule, kui mõni kord tee ääres istuda. Süda ei ole aga vist veel küllalt kõva verise haava nägemiseks. Kui nüüd Ants tuleb?! ... Vend on suremas, võib-olla ongi surnud ... Kes võib keelata surijat venda külastamast? ... Või saata keegi teine „ustav inimene", tuli tal venna kirjast meelde. Kes oleks see teine? ... Isa on kõige ustavam, kuid temast ei ole sinna minejat ega haavatu avitajat. Kui saata Klaara? välgatas tal korraga mõte. Päris külm ei ole see peretütar kommunistist Kaarli vastu mitte. Ei ole karta, et ta haavatu redust valgetele teatab ... Kedagi teist ei ole ... Aega ei või viita ...

Alma riietus kärmesti, otsis kummutist mõne lina ja käteräti, nartse, marlit, leidis isegi puhastatud puuvilla.

Kallas siis pudelist piiritust väiksesse klaasi ja köitis kõik kompsu.

Ritale ütles ta, et läheb isa poole, käskis lapse järele valvata ja läks lumist teed mööda rutates Rätsepale.

Seal sundis ta enese muretult kõnelema ja uudiseid pärima. Niipea kui aga Klaaraga kahekesi jäi, ütles ta sosistades:

„Kaarel on raskesti haavatud ja Sepa-Hansu saunas. Palub mind või kedagi ustavat inimest vaatama tulla ... Olen veel haiguse järel natuke nõrk ... Mõtlesin, et kui sina ..."

Klaara katsus erutust varjata, punastas, pigistas oma valge käega teise käe sõrmi ja ütles viimaks kuival keelel:

„Mis nüüd mina! ... Hädaohtlik ka ... Ta ju punane! ... Valged on varsti siin ... Või haavatud, ja raskesti?!"

„Tal ei ole, kes õieti haava seoks ... arsti ei saa tuua ... Hädaohtlik on muidugi minna. Aga sa oled julge ..."

„Ei minust vist küll minejat saa," rääkis Klaara kõheldes.

„Ma ainult ütlesin. Et kui sa võtaks vaevaks ..."

„Ma ei tea ... Kui avalikuks tuleb, mis siis?!" ütles Klaara ohates ja lubas mõtelda.

„Kaarli haavad ei luba mõtelda," sõnas Alma ja lahkus.

Ta läks edasi, tagaküla poole, kahetsedes, et oli lootnud kergemeelsest peretütrest ohvritoojat. Tuleb ikkagi enesel minna, kuigi ei võiks kauaks ära jääda ja jalad on juba üsna nõrgad.

Äkki meenus talle Somba Olga, see „sohiks" sõimatud tüdruk, kellega ta kõrvuti leeripäeval just nagu läbi kadalipu kirikusse oli kõndinud. Et Olga on ustav inimene, selles polnud tal vähematki kahtlust.

Ta teadis, et see tüse, lapsenäoga ja lapseliku naeratusega tüdruk teeb kõiki meeste töid põllul ja metsas, aga häbeneb võõraid inimesi, poeb nende eest nagu laps kõrvale. Julgust teoks näib tal olevat.

Alma läks edasi, meel juba märksa rahulikum, kuigi jalad üsna nõrgad.

Olgaga oli palju kergem ja lihtsam rääkida — ta ei otsinud vähematki ettekäänet keeldumiseks, hakkas kohe minekuks riietuma. Alma andis talle kompsu ja juhatusi haava puhastamiseks ning sidumiseks, niipalju kui tal enesel sellest aimu oli, ja lubas homme või ülehomme jälle siia tulla. Koju läks ta juba kergema südamega, kui siia oli tulnud.

Öösel kuuldi jaama poolt püssitule raginat ja mõnd suurtükipauku.

Hommikul ei olnud kedagi näha, päeva jooksul aga tuli külasse mõni valge ratsa, küsis punaste järele ja kihutas edasi. Kaugel kuuldus kahurilaskusid.

Alma oli mures Antsu pärast, aga mitte vähem Kaarli pärast. Saab Ants seal surma, kus nüüd võideldakse, siis peab ta siit minema; peab minema kui kerjus. Võidavad valged, siis saab Roosaare punahabe vangist valla ega jäta küll enam oma popsikohta vanale Verihurmale. Ka Kaarli redu võib siis hõlpsasti avalikuks tulla ... Või ta sureb haavadesse ... Ja peale selle: kõik see variseb kokku, mis punased on rajanud!

Vallamaja juures maanteel oli poemees ja kirjutaja juba paaril viimasel päeval möödasõitjaid punaseid peatanud ja taganemise kohta seletusi pärinud, aga ainult nõnda palju selgust saanud, et taganejail oli hirm ja rutt, et suured „valged" väed, eestlased, soomlased, inglased ja taanlased, kahurite ja kuulipildujatega lähenevad.

Nende sõnumite järel oldi sõnakehv, varjati oma elamusi ja kavatsusi. Viimaks istuti aga poemehe ettepanekul kantseleilaua ümber, teeklaasid ees, ja katsuti nõu pidada.

„Kui punased tõesti põgenema löödud ja neid taga aetakse, siis ei ole ometi meil enam võimalustki nendega ühes põgeneda," arvas poemees.

„Mis me siin valgete hulgas tegema hakkame?" küsis kirjutaja pilkavalt.

„Eks sa aja vallaasju nagu seni," nöökas poemees.

„Arvad, et nad mu veel siia ja elussegi jätavad?" küsis kirjutaja kibedusega.

„Eh, oli unistus! See on mööda. Aeg on ärgata!"

kõneles poemees, laskis pea langeda ja ümises: „Kui Hildagi siin oleks!"

Puusepp istus süngeis mõtteis.

Oldi nõutu.

„Kui palju raha on kassas?" küsis kirjutaja.

„Mis see asjasse puutub?" vastas puusepp omakorda küsimusega.

„Mis me selle raha valgetele jätame! Eks nad võtku peremeeste käest, kui vaja," arvas kirjutaja.

„Siiski, valla raha," manitses poemees, „see peab vallale jääma."

„Kopikatki ei tohi puududa!" lisas puusepp.

Raha ja tähtsamad paberid asetati laekasse, poemehe ettepanekul ka kõik ülevõetud mõisagi arved. Puusepp keeras laeka lukku ja pistis võtme tasku.

Kõheldi. Põgenemist peeti hiljaks. Heideti magama, kuigi keegi ei lootnud kogu ööl uinuda.

Kirjutaja oli hommikul kadunud.

„Natuke hilja tuli talle tark mõte," lausus poemees. „Satub valgetega kokku, saadetakse surmaotsus enne kohtumõistmist täide."

„See võib meiega siingi juhtuda," sõnas puusepp külmalt.

„Oh kurat!" kirus poemees, hakates kantseleis edasi-tagasi käima. „Et ma Hildast eemale jäin! Temaga ühes oleks olnud surragi ilus."

Varsti saabusid esimesed „valged" sõjamehed. Nad ei mõistnud puuseppa ega poemeest vaenlasteks pidada, pärisid teateid punaste kohta: palju mehi siit läbi läinud, kuhupoole?

Poemees ja puusepp andsid teateid otsekoheselt, salgamiseks polnud neil põhjust. Neil valgetel polnud mahti peatuda, nad olid kui jahimehed õhinas, kalleid ulukeid jälitamas.

Kui nad olid läinud, hakkas poemees jälle edasi-tagasi kõndima, arutledes ohates:

„Jah, kui see punane tuul oleks ka minu haaranud nagu Hilda — poleks olnud enam mingeid kahtlusi, võitled võiduni või kaagini . . . Aga nõnda kui mina . . . Ja üldse . . . Vist algasime vara — toome asjata ohvreid!"

Puusepp, kes laua ääres istus, pea käte vahel, lõi enese järsku sirgu ja käratas:

„Asjata ohvreid?! ... Keegi peab ometi algama! ... Minu venna ohver viiendal aastal ei olnud asjata ega varane! ... Kellegi ohver ei ole asjatu, kes võitleb — töörahva eest! ... Õiget aega ootavad kõik need, kes ohvrit ei taha tuua!"

Poemees ei vastanud, kuuldi ainult raskelt ohkavat.

Linnast tulid teated punastest enne nende taganemist, ja Vahastu Hindrek kirjeldas asja nii, et naised kuuldes otse lõdisema hakkasid.

„Nüüd tuleb puhas töö teha, nii siin kui ka mujal!" järeldas Hindrek oma hirmujuttudest.

Alma oli mures Kaarli elu pärast, veel enam aga sellepärast, et kõik tema lootused uue, parema, õiglasema maailmakorra saabumisele kokku varisesid.

Õhtul tuli Rita võõrastetuppa ja kutsus sosistades Almat lauda juurde. Sinna tulnud keegi ... Nähes, et noorperenaist sõna „keegi" kohutab, lisas ümmardaja kohe:

„Somba Olga tuli."

Alma väljus rutusti Rita järel. Nad läksid lauta. Ähmase laternatule valgel seisis seal, suurrätik ümber pea, häbelik Somba Olga, naeratades lapselikult.

„Käisid?" küsis Alma, kui Rita oli laternaga eemaldunud.

„Käisin," vastas Olga arglikult ümber vaadates. Ja siis ta rääkis sosistades: „Haav on minu arvates raske. Just nagu sahaga on küntud lai vagu põlve lähedalt puusa poole. Teodor aitas piiritusega pesta ja ka siduda. Ühe sinu lina pidime ribadeks rebima — ära pahanda! ... Puhast ihupesu on talle hädasti tarvis."

„Kas on lootust?" küsis Alma, aga sai isegi selle küsimuse mõttetusest aru. Nüüd meenus talle külalist tuppa kutsuda. Aga Olga keeldus kindlalt.

„Mis nüüd edasi saab?" küsis Alma, enam küll iseendalt.

„Ehk lähed nüüd ise?"

„Ootan Antsu, iga tund ..." vastas Alma. „Jah, muidugi lähen, kui jõud kannab. Mine siiski veel

kord ... Kas see Sepa-Hansu Teodor on aga küllalt kindel? ... Ja ema?"

„Mina ei kahtle neis. Kui aga sinna vahest otsima minnakse ... Toidupoolist on neil vähe, nagu ma aru sain. Praegu pole seda kusagilt saada ..."

„Oota siin, ma toon, mis mul tuua on," ütles nüüd Alma ja jättis külalise pimedusse.

Tulnud minuti kümne pärast kompsuga tagasi, palus ta Olgat veel kord minna ja lausus siis ohates:

„Ei saa sulle tasuda seda kunagi!"

„Mis me sellest!" ühmas Olga tõrjuvalt. „Kui aga kõik hästi läheks. Võlgnen sulle väga palju tänu ... Ütle Ritale, et ta minu siinkäimisest vaikiks ... Ah jaa, pidin veel sulle ütlema: isa rääkis, et kantnik Tohver maha lastud. Sattunud teel valgete kätte ... püss käes ... tuntud ära ..."

„Hirmus! ..." ägas Alma

Talle meenus Vahastu Hindreku ähvardus: tehakse puhas töö ...

Ants tuli järgmise päeva lõunaks linnast küüthobusega, varjatud rõõmuilme punaseks tuuldunud tervel näol, pani püssi kolksatades nurka, viskas sõdurimütsi lauale ja surus tugevasti Alma kätt. Siis hakkas ta väikest Jaani kallistama ja ütles, et temast ikka öösel mõelnud, lumisel teel marssides, külma käes vahipostil seistes või talutoas õlgedel lamades.

Laskudes laua äärde toolile sõnas ta ohates:

„Isa surnud! ... Kuulsin juba linnas. Kuidas see kõik juhtus? ... Miks ennemini arsti ei toodud?"

„Minul oli parajasti see hobusejant," vastas Alma süüdlaselt.

„Ka sellest kuulsin juba linnas."

Alma jutustas selle veel põhjalikult ja midagi salgamata.

„Mis sa sinna vallamajja siis sõitsid?" küsis Ants vaikse etteheitega. „Õhtu hilja, niisukesel ajal!"

„Muidugi oli see kergemeelne uudishimu," vastas Alma. „Tahtsin kuulda, kuidas selle sõdimisega lugu õieti on."

„Aga neil punastel läheb see kõik kalliks maksma!"

parastas Ants natukese vaikimise järel. „Meie mehed on tulivihased! Ei kingi elu kellelegi! . . ."

„Kantnik Tohver olla siin kusagil maha lastud," ütles Alma.

„Maha lastud? . . . Oli kõva punane! . . . Kolme päeva pärast pean tagasi minema," rääkis Ants.

Alles hiljem, kui oli juba söönud ja voodisse pikali tahtis heita, märkas Ants lahtimurtud laegast ja küsis peaaegu kurjalt:

„Mis see tähendab?"

Alma jutustas, et see tema äraolekul avatud, perenaine ja Senni teinud seda. Ta tundis seda meelde tuletades hinges niisugust kibedust, et ei suutnud seda enam tagasi hoida ja otsustavalt hüüdis:

„Need inimesed ei lase mind siin elada! Ära jäta mind enam siia, kui ära lähed!"

Ants vaatas tõsiselt, tõsisemalt kui kunagi enne tema otsa ja ütles viimaks laitvalt:

„Ära räägi nõnda! Kuhu ma su siis peaksin viima?"

„Ükskõik kuhu. Võin isa juurde minna."

Ants tõusis üles, hõõrus peoga põske ja ütles mõtlikult:

„Saa nüüd ometi aru, et minagi siin palju teha ei või! . . . Egas ma oma ema peksma või minna! Laeka lahtimurdmise pärast temaga muidugi kõnelen . . . Aga et sa siit ära läheksid, see oleks ju lausa kandaal!"

Alma kõneles, kuidas vana Rein surres osa raha tagasi andis.

„Siin see on," ütles ta raha padja alt võttes ja Antsule andes.

Siis rääkis ta veel Senni ja Linda loost matuse ajal.

Ants kuulas sellegi loo ära ja lausus siis tuba mööda kõndides:

„Seal pole ka midagi teha! Senni on juba niisukese loomuga . . . Võin ma tema siit lapsega minema kihutada, kui Oskar sõdimas!"

Kui juba algasin, siis olgu öeldud kõik, mõtles Alma ja jutustas nüüd, kuidas teda perenaine ja Senni köögis alatasa närivad ja peremehe surmast saadik ta enam süüagi õieti ei saa, ehk olgu siis ainult Rita armust.

Ants ohkas, võttis pea käte vahele, mõtles ja sõnas viimaks nõutult:

„Kõik viga seisab ju selles, et sa algusest peale minu emaga ei sobinud."

„Ei võinudki sobida, sest ma olin popsi tütar ja tema kõrgist Arumäe tõust. Viga on selles, et sa popsi tütre naiseks võtsid!" ütles Alma viimase tõe hinge tagant välja, aga pisarateta.

„Ära nüüd nõnda!" manitses Ants. „Jäta see! ... Ma räägin emaga ja Senniga ..."

„Seda hullemaks asi läheb, kui jälle üksi jään! Siis peetakse mind veel pealekaebajaks. Ma ei jõudnud enam ... Lase ma lähen isa juurde, senikaua kui sa sõjas oled! ..."

„Ära räägi nõnda. Sellest tõuseks kära üle kihelkonna! Kus selle naeru ots! Ja meie talu on alati kõige vähem keelepeksuks asja andnud!"

„Sa kardad aina seda kära! Aga minu kannatusest sa ei hooli!" Alma ei jõudnud enam pisaraid hoida.

„Jäta nüüd nutt!" lohutas Ants sõbralikult, istus voodi äärel ja silitas naise juukseid.

Veel samal õhtul oli tal kõrvaltoas emaga kõnelus, kes lõpul vist meelega kõvasti hüüdis:

„Hea küll! Kui lugu nõnda, võin venna juurde armuleivale minna või ka valla vaestemajasse! Aga et mina hakkan „selle" ees ennast kummardama — seda ei sünni siin maa peal, kas kuuled!"

„Ära unusta, et ma siin nüüd peremees olen!" kõmistas Ants isa eeskujul.

„Seda sa võid olla, aga ega „see" ometi Loo perenaine ole!"

Ants ei vastanud, läks peretuppa ja kõneles ka Senniga, mispeale see kõvasti köhis ja tigedalt naeris. Siis lausus vennanaine pilkavalt ja üsna lõbusalt:

„Olen peretütar ega mõtlegi mõne popsitütre ümmardajaks hakata!"

Kui Ants seejärel oma tuppa tuli, ütles talle Alma vaikselt parastades:

„Kuulsid nüüd! ... Ja kõik läheb nagu seni!"

Ants ei vastanud sõnagi.

Kolmandal päeval, lahkumise eel, oli Antsul jällegi

emaga terav sõnelus, seekord raha asjus. Ants päris aru kõigist matusekuludest. Ema keeldus aru andmast; tema hooleks olevat kogu majapidamine — kellele peab ta aru andma?!

Sellest rahast, mis Rein Almale jättis, võttis Ants ainult väikese osa endale, muu osa andis Almale.

„Sul ei tarvitse siin kedagi karta," ütles ta lahkumise eel, mis sündis väga segases meeleolus. „Lase Rital söök lauale tuua, ära tõsta jalgagi toast välja."

„Sa arvad siis, et pean siin toas aina peidus olema?" rääkis Alma juba üsna sõjakalt. „Muidu võib juhtuda, et nad mulle käsitsi kallale tungivad?... Võimatu see ei ole. Sa peaks siiski aru saama, et sinu naisel on häbistav ennast peita — ja kelle eest? Iga tund peab ta uste tagant kuulma, kuidas „popsitütart" ja „karjatüdrukut" näägutatakse. See on samati häbistav kui käsitsi kallale tungimine."

Ants istus laua ääres, pea käte vahel, ei vastanud poole sõnagagi.

Alma pidas asjatuks selle inimese ees oma seisukorra pärast kaevelda.

Kui ta järgmisel päeval hakkas parajasti Sombale minema, et Olgalt Kaarli kohta midagi kuulda, nägi ta kedagi tagaküla poolt aeglaselt, kepile toetudes mööda tuisanud teed vastu tulevat.

Oli pilves ja tuuline ilm õhtu eel. Ägedad iilid sundisid Almat aeg-ajalt peatuma ja tuulele selga pöörama. Aeglaselt vastutulijale lähenedes vaatles Alma teda. Vist mõni haige, käib kepile toetudes, kuigi selg sirge. Kõnnaku järgi, niipalju kui kõnnakust tuhkjal ja hangelisel teel juttu võis olla, kõnnaku järgi oleks see nagu — Alma pingutas järsku teravamini oma silmi ja ehmus: nii astub ju tema isa!

Ta jäi nüüd seisma ja veendus varsti: see on tõesti isa!

Isa jah, seljas vana hundikarva halli riidega kasukas, ülestõmmatud tallenahkse kraega, peas lambanahkne läkiläki, ainult raudkivisambla karva lõug ja ninaots paistavad sellest.

„Käisid tagaküla pool?... On midagi juhtunud?" küsib Alma isale vastu rutates. „Või käid muidu?..."

„Mis ma muidu käin!" vastas isa nukralt. Ja siis vähese vaikimise järel, pilku tütrest mööda lumisele nõlvakule heites: „Roosaare peremees lastud vangist lahti... Valged lasknud ta lahti. Tuli eile ja ütles mulle koha üles. Tema olla punaste ja vaesema rahva läbi küllalt kannatanud. Nüüd olla peremeeste valitsus. Ähvardas meid kohe välja ajada, ja kui ei lähe, siis püssimehed tuua. Sellepärast, et Kaarel või mina ise lasknud ta vangi panna... Käisin tagakülas mitmes talus... Käisin kuulamas, kas ei leiduks kusagil ulualust... Asjata..."

Alma ei mõistnud isale trööstiks sõnagi lausuda, ei julgenud talle otsagi vaadata.

„Ja mina veel kavatsesin lapsega tema juurde redusse minna!" mõtles ta kibedusega. „Varsti võib-olla oleme kõik neljakesi lumise tee peal: mina oma väikese Jaaniga ja isa Lindaga!"

„Kaarlist ei ole midagi kuulnud?" küsis isa ja laskis oma teravate silmade pilgu riivates üle tütre näo. „Pääses vist teiste punastega Venemaa poole?..."

„Vist pääses," ütles Alma, et isa lohutada.

Korraga tuli tal midagi meelde: Arumäe Mihkli lahkus!

„Mine Arumäele!" ütles ta isale. „Räägi Mihklile, kuidas asi on, et sind tahetakse ühes Lindaga talve ajal lumisele teele ajada..."

Isa ei vastanud midagi, mõtles, vahtis lumisele nõlvakule ja lausus viimaks:

„Ega mul muud üle ei jää... Ruumid igal pool kitsad... Ei sallita vaeseid kõrvalisi. Pole kumbki meist ka tööjõuline."

Ta nõustus Arumäele minekuga ja kumbki läks oma teed.

Kaarlil ja tema seltsimeestel on siiski õigus, mõtles Alma edasi minnes. Ta on võidelnud ja võib-olla sureb õiglasema korra eest, kus ei tohita vaest inimest talve ajal lumisele teele heita!

Jõudnud Sombale, kohtas ta Olgat õues karja talitamas. Mindi lauta ja peatuti küüni ukse ees hämaruses.

„Käisid? ... Kuidas ta nüüd oli?" päris Alma maldamatult.

Olga kirjeldas haige seisukorda, kuidas mõistis, ütles, et Kaarel kartvat ainult põletikku. Kui aga seda ei tule, siis minevat kõik hästi. Ainult aega kuluvat tema arvates mõni hea nädal. Seotud uuesti. Haav olevat ikka üsna hirmus ...

Alma päris veel üht-teist ja lausus siis otse paludes: „Ehk lähed veel korra ... Siin natuke toidupoolist ..."

Olga nõustus veel minema, aga ütles, et tal see kerge ei olevat: talitustega kuluvat aeg õhtul kella kümneni, kaheksa-aastane poeg ei tahtvat teda siis enam kuhugi lasta, vanemad nõudvat ka, kuhu ta nii hilja läheb ...

„Kaarel tahaks sind ka väga näha," rääkis Olga üsna tasa. „Pärib uudiseid sõjast ... Kui lähed, räägi Teodori ja emaga, et nende poolt midagi karta ei oleks. Eks pea neile vist peavarju eest midagi viima või esialgu lubamagi."

„Enesestki mõista," vastas Alma.

Ta lubas järgmisel korral kindlasti ise minna.

Koduteel mõtles ta Teodorist ja tema emast. Ta teab neist vähe, aga mitte vähematki halba. Pärast kevadist röövimisjuhtu Taga-Sombal käidud ka Sepa-Hansu saunas röövitud kraami otsimas. Ega seda solvamist seal pole unustatud. Hallparunite vastu ollakse seal kindlasti vaenulik.

Alma teab, et lonkur Teodor, keda Teo-Tordiks sõimatakse, elutseb poole vakamaa peal, Sepa-Hansu „sauna" kohakesel, soosaarel oma vana lesest emaga. Ema korjab suvel marju, sügisel seeni, poeg töötab metsas, alati üksi, suurigi puid langetab üksi. Taludes käivad nad ainult hädavajaduse korral ja räägivad ka ainult hädavajalikku; oma hurtsikusse nad kedagi meelsasti ei lase.

Koolis tehtud kehvalt riietatud ja väga kehva leivakotiga „Teo-Tordile", vaikivale ja vaikimise pärast juhmiks peetavale, palju ülekohut perepoegade poolt. Kaarel, kes Teodorist on mõni aasta noorem, aga temaga ühes kaks talve koolis käinud, on sellest kodus Alma kuuldes mitmel puhul rääkinud. Korra kahtlustatud lonkurit kellegi perepoja leivakoti tühjendamises

ja ähvardatud teda omakohtu korras nüpeldada. Ta pistnud põgenema. Perepojad järele, Kaarel ühes nendega, et näha, kas tagaaetav pääseb. Pole raske olnud lonkurile järele jõuda. Juba eemalt hüütud teda „näljatäiks", „saunakoiks" jne. See läinud Kaarlile südamesse. Eks olnud temagi oma leivakoti poolest „näljatäi". Viimasel silmapilgul murdnud ta lumest väljapaistva aiateiba, sööstnud perepoegade ette, lonkuri kõrvale, käskinud tal seisma jääda ja oma keppi tarvitada. See tulnud tagaajajatele ootamata ja nad löödud kerge vaevaga tagasi, sõimates neid „rasvanägudeks" ja „praagamagudeks". Sellest juhtumist saadik olnudki Kaarel koolis Teodorile iga häda korral avitajaks.

Ega Teodor seda pole hoopis unustanud. Äraandmist tema poolt karta ei ole. Varjamise eest tuleb teda siiski tänada, ja mitte ainult sõnadega.

XL

Kasak tõi Almale Antsult kirja. Selles oli esiti lühike asjalik käikude, ööbimiste ja vähemate kokkupõrgete kirjeldus. Olevat üldiselt edasi mindud, kuigi mitte alatasa. Vaenlaste vastupanu ei olevat suur, aga valget väge ei lastavat edasi tormata. „Ei saa aru kõrgema ülemuse kavatsustest." Siis järgnesid nõuanded:

„Katsu kuidagi emaga ja vennanaisegagi läbi saada. See ei ole kerge, tean väga hästi. See oleks aga meie talule suureks häbiks, kui seal kodusõda algaks ja kohtuskäimine. Iseäranis sinu pärast ei peaks see küll tulema!"

Alma lõi rusikaga vastu lauda:

„Ikka minu pärast! Nemad ei ole siin keegi süüdi, ainult mina! Kui midagi siin sünnib, siis ikka minu pärast."

„Meie koht ei ole olnud ei kõige jõukam ega kõige toredam vallas," kirjutas Ants. „Aga lugu on meist vanaisa ja isa ajal alati peetud. Seda näitab isa mitmekordne valik vallavanemaks. Meie ei tohi kergemeelselt pillata, mis vanemad kogunud. Hea nimi on suur varandus."

„Ja nüüd olen mina see pillaja!" hüüdis Alma iseeneses. „Oota, ma vastan: „Saada need manitsused emale ja vennanaisele! Et nemad ei pillaks Loo talu head nime!""

„Kui aga sind mingipoolest pigistatakse," kirjutas Ants, „kui sul midagi puudub, kui sulle midagi halvasti öeldakse, siis kirjuta mulle kohe. Ega ma siis ka nalja ei tee!"

„Oh, see pealekaebamine on viimane leib!" mõtles Alma. Aga mõni sõna tõtt tuleb tal mehele siiski öelda.

Ta võttis varsti vastamise ette. Kui ta Jaani tervisest oli rääkinud, jätkas ta: „Sinu ema ja Senni närivad endiselt „popsitütre" kallal ja ma olen kindel, et sina nende taltsutamiseks midagi ei tee."

Siis jutustas ta Roosaare punahabeme jõhkrusest, kuid avaldas lootust, et Arumäe Mihkel vanale Verihurmale ja Lindale peavarju annab.

Ta ei saanud Kaarli pärast rahu ja otsustas nüüd viimaks ise teda vaatama minna. Ritale rääkis ta oma venna loost, hämmastas teda väga, kuid leidis oma truu sõbratari poolt kindlat toetust. Rita abil tehtigi üsna tubli komps kaasavõtmiseks (suurrätiku all!) ja Rita pidi, kui tarvis, ütlema, et noorik läks isa külastama.

Tuli minna mööda külavaheteed lähedale Taga-Sombani ja sealt mööda, Suure metsa poole. Sepa-Hansu talu jäi kõrvale, sellest tuli eemalt mööda minna. Saunakohake oli suure laane servas, tihedas noores kuusikus.

Alma tõttas, kuid pidi väsimuse pärast sagedasti peatuma, jalgu puhkama ja hinge tõmbama. Külateel tuli mõni inimene vastu ja pärast metsavahel ka. Öeldi isegi „tere õhtust!" ja oleks peaaegu kõnetatudki, aga Alma võttis tervituse vastu võõra häälega, jahedalt, ja ruttas edasi, pea üleni suurrätikusse mähitud, ainult silmade ja nina jaoks väike avaus.

Sepa-Hansu sauna ust ei avatud enne, kui oli küsitud: „Kes on?" Väikeses eesruumis põles hundisilmake nii vaevaliselt, et seesolijaid õieti näha ei võidud. Küürus eit taganes umbusklikult ja sõnalausumata ukse

juurest eemale, kõrvalseinas lavatsil ajas enese keegi istukile ja küsis mehe häälega urisedes: „Olete ikka Verihurma Alma või?“ Lisas aga varsti rahustavalt eidele:

„Juhata külaline edasi!“

Alma astus läbematult ees teise ruumi. Peened punased söed hõõgusid ahjupõrandal ja heitsid helki vastasseinale. Muidu oli täiesti pime, ei näha ega kuulda midagi. Kange nõe lõhn, segatud mingi rohu hõnguga, lõi ninna. Eit tuli hundisilmaga järele, aga selle valgus ei suutnud suitsusest õhust õieti läbi tungida.

„Ta seal seina ääres asemel,“ ütles eit nagu süüdlaselt. „Magama jäänud või?!“

Nüüd märkas Alma seina ääres õlgedel mingit mügerikku ja astus kärmesti juurde. Ega ta ometi surnud ole?!

Ta kummardus ja nägi nägu seina poolt enese poole pöörduvat.

„Kas sa mind ära ei tunne, Kaarel?“ küsis Alma.

„Ah sina oled?! Väga hea, et tulid,“ vastas vend üsna nõrga häälega.

„Oled sa väga ... otsas?“ küsis Alma, otsides sõnu, kuidas haiget võimalikult õrnalt kõnetada.

Kaarel kõvendas pisut häält ja vastas end muretuks sundides:

„Ei ole viga! Küllap paranen! ... Palavikuoht on vist möödunud.“

„Ehk tuleks uuesti siduda?“

„Mis tast nii sagedasti ... Aga rahu ei anna, kiheleb ja kipitab ... Kui su süda kannab! Olga oli väga vahva ...“

Vend viskas kaltsud pealt ja aitas Almat kintsu lahtiharutamisel.

„Punaväes õpetati haavade ravimist,“ rääkis ta seejuures. „Tean väga hästi, mis teha. Aga puuduvad rohud ja ise ei saa õieti näha. Poolpime ka alati ... Kui linna lähed, too joodi ja mis ta nüüd oli — boorvaseliini! Muidu, nagu näed, on need räbalad kui pigiga verise liha küljes kinni. Niisuta nüüd kas või piiritusega, siis kärista lahti.“

Nartsud ja puuvill olid verega läbi imbunud ja haava

külge kuivanud. Neid tuli mitmel korral niisutada, enne kui neid lahti võis rebida.

„Pane nüüd lamp lähemale," juhatas Kaarel, „ja pese kord kõik see raieliha põhjalikult läbi!" Ise pööras ta näo seina poole.

Kuna Alma piiritusse kastetud puuvillaga veriseid vagusid ja pragusid õrnalt pühkis, kõneles Kaarel, enam vist valu unustuseks:

„On rumal siin nagu koer kärvata. Kui see aga sünnib, aetagu mind siinsamas hauda. Ilus surnuaed, eks ole! Võin siin üksi rahulikult lebada ja kuuskede kahinat kuulata! Palju parem on siiski siin surra kui võimetult, poolsurnult lihunikkude kätte sattuda. See kära ei ole soovitav, ei sulle ega isale. Mis palju tähtsam: on punased jälle lähemale tulnud? ... Ei ole? ... Siis läheb siin vaesemal rahval — sulastel, popsidel, moonakatel ja saunikutel — üsna kehvasti. Minul muidugi ka. Oi, valus! ... Ära sellest hooli! Pühi kõik hoolega puhtaks! ... Igav on siin! Lugemismaterjali Teodoril on, punaseid brošüüre ja vananenud ajalehti. Aga lugeda õieti ei näe. Too värskeid lehti ... Seo nüüd, nagu mõistad! ... Raha sul ei ole? ... Seal see on: vallavanema minia! ... Peaksin oma pererahvale natuke maksma, söögi ja varjamise eest ... Hoian kõigest väest, et mul meeleolu ei lange — siis oleksin otsas ... Tänan! ... Vahel mõtlen, et tegin halvasti, kui taganemise või põgenemise puhul enese siia lasksin maha panna. Aga olin väga nõrk, mitu ööd magamata, suur verekaotus ... Seekord ei olnud muud pääsu ... Mees on sul mobiliseeritud? ... Muidugi. Kirjutab? ... Ime, et punased nii kaugele taganesid! ... Maatarahvas on ometi nende poolt!"

Alma pidi ütlema, et poemees ja puusepp on vangistatud, et kantnik Tohver ja vist ka kirjutaja maha lastud, aga jättis. Võib ainult haavatu meeleolu halvendada. Ei lausunud ka isast sõnagi.

Kui ta tulema hakkas, küsis vend:

„Tuled jälle varsti? ... Või saadad jälle Olga? Ta tõi mulle poolpeetud ülikonna. Minu oma oli verine ja katkenud. Tasu talle kuidagi. Katsun ükskord kõik sulle tasuda. Kui sul endal tülikas kodunt välja pää-

seda ja ka Olgal pole võimalik tulla, ehk saadad... Keda sa võiksid saata?... Kas mitte Rätsepa Klaarat? (See oli öeldud pooleldi naljatades.) Ega ta mind üles andma jookse?... Võiksid ta'ga rääkida."

Segases meeleolus tuli Alma kodu poole. See teistkordne Klaara klanimine ei meeldinud talle. Aga vennal on seal pimedas urkas tõesti igav.

Oskarilt tuli kiri — ta olevat haavatud, nagu Senni nüüd oma toas ja igal pool nutu ja kisaga kuulutas. Alles hiljemini lisas ta juurde, et mitte just raskesti. Aga kuidas tema mees neid punaseid puistanud ja kui kellegi kätte saanud, siis kohe — kõri maha! Nüüd olevat aumärgid niihästi kui käes ja võib-olla tuleb varsti jäädavalt sõjast koju!

Alma ei mõistnud sellest esialgu head ega halba oodata.

Ta kavatses Hurmale minna vaatama, kas isa juba Lindaga hurtsikust on välja heidetud ja kas neile Arumäel peavarju leidub.

Aga seal kuulis ta ühel õhtul ämma toas tuttavat mehehäält ja varsti avas ukse Arumäe Mihkel, küsis luba ja astus sisse „oma ristipoega vaatama".

Mängitas väikest Jaani, silitas tema juukseid ja ütles siis naeratades Almale:

„Võtsin sinu isa ja Linda Arumäele. Pean ise varsti sõjaväkke minema. Vana Verihurm just nagu loodud hobuseid ja karja talitama. Linda võib koolis käia."

„Ma ei mõista sind küllalt tänada," sõnas Alma liigutatult.

„Nii et nüüd tule vahel meie poole omakseid vaatama — on lähemal kui seni," rääkis Mihkel. „Mina lähen nuusutan vähe püssirohu lõhna! Venitasin küll kõikemoodi, aga nüüd ei aita midagi, tuleb minna!"

Kõik ei lähe järjest halvemaks, mõtles Alma, kui tema endine peremees ja peigmees oli läinud. Kui jumal tahaks tõsiselt mind kodu otsida, siis ei laseks ta ühes asjas hästi, teises halvasti minna. Või on juba mõõt täis ja hakkab siitpeale minema järjest paremini?!

Ludvigilt tuli kiri. Saanud vasakust käest haavata, aga lasknud siduda ja jäänud tuleliinile. Seal hinnata-

vat seda kõrgelt. Mitmekordse vahvuse ülesnäitamise eest olevat aumärgid kindlad! Olevat ohvitseride juures väga heas lugupidamises. Loodab eluga sõjast koju tulles maad saada. Külade ja alevite puhastamine „punastest röövlitest" minevat väga edukalt.

„Hea, et teiselgi vennal nõnda läheb!" mõtles Alma. Aga häbenes sealsamas: eks ole ju Kaarel üks neist „punastest röövlitest"... Kui Ludvig teaks, et üks neist „röövlitest" on siin lähedal peidus õe hoole all?!

Lähemail päevil võttis nüüd Alma Rätsepale mineku ette. Aga enne kui ta mineku aja kindlaks määras, astus Klaara uksest sisse, närviliselt sõnarohke ja seejuures väga lahke. Algas muidugi ristilapse kallistamisega — sellepärast tulnudki siia! — aga niipea kui Almaga nelja silma alla jäi, sõnas süüdlaselt:

„Süda ei annud mulle rahu, et ma seekord ei tahtnud su venda vaatama minna. Jumaluke, ta on ju haavatu! Ja mis elamine tal seal on! Sügisel seenel käies nägin seda Sepa-Hansu hurtsikut — ma ei oleks seal üht päevagi! Ja kes seal haavatu eest hoolitseb! Käisid sa seal?"

Alma jutustas lühidalt oma käigust ja Kaarli seisukorrast.

„See oleks ju otse patutegu, kui ma ei läheks vana head tuttavat vaatama," rääkis nüüd Klaara õrna osavõtuga. „Olen ju sinu lapse ristiema, me ju selle tõttu peaaegu sugulased. Peame üksteist häda korral aitama. Ega Sepa-Hansu rahvas mind ära ei anna... Veel täna õhtul lähen sinna! On minust, kergemeelsest tüdrukust, ometi niigi palju kasu, et ma tunnikese tema aega viidan, tema meelt lahutan, niipalju kui ma seda suudan."

Alma tahtis minna mingit kompsu tegema, aga Klaara keeldus kindlalt midagi võtmast:

„Sinu poolt seekord mitte kübetki! Jäägu mul ometi õigus haavatule pisut külakosti viia!" Ja siis veel: „Saan aru, sul on siit tülikas välja minna. Luba, et lähen korra ja vahest teisegi korra. Küllap toon sulle teateid, kuidas seal lugu on."

Kui Klaara oli läinud, raputas Alma pead ja kehitas õlgu. Ta ei teadnud, kuidas hinnata selle kergemeelse „peaaegu sugulase" lahkust.

Antsult tuli üsna lühike kiri, lühidus sellega põhjendatud, et tarvitab laua asemel põlve. Ta tunnistas Alma etteheited „osalt" õigeks, sellega ühtlasi ennast ka mõneski asjas süüdlaseks. Lähem ja üksikasjalisem rääkimine selles asjas võiks tema arvates toimuda suusõnal. „Ainult niipalju ütlen siinsamas," kirjutas mees „tuleliinilt", „et mitte sinu päritolu („popsitütar") ei ole Lool halva läbisaamise põhjus, vaid sinu selge joone puudus „punase" ja „valge" värvi vahel, samuti ka liiga kaugele pahemale poole kaldumine. Juba see punase lipu heiskamine pulmade ajal! Siis see läbikäimine meie verivaenlastega, nagu näiteks su vend Kaarel. Eks ta käinud ju sinu pool enamlaste „valitsuse" ajal? Ei, ei! Vahekorrad peaksid selged olema! Nüüd ja edaspidi! Ei sobiks ometi Kaarlit, Ludvigit ja mind ühte lauda sööma kutsuda! . . . Siiski kõigest sellest suusõnal. Kojutulekust ei tea praegu veel midagi."

Alma luges seda ja pidi enesele tunnistama, et ta ei ole mõistnud või ei ole julgenud — veel mitte! — selget joont vasaku ja parema poole vahele tõmmata.

Kui aga selge joon puudus, kuidas teab siis Ants ütelda, et ma olen liiga kaugele vasakule poole kaldunud? küsis Alma kirja uuesti lugedes. Ainult üht asja võin ma enesele ette heita: olen olnud liiga leplik, liiga kannatlik, liiga järeleandlik. Olen sallinud ämma ja Senni haukumist, olgugi et see kostab mu kõrvu enamasti seina tagant. Ja mis veel pahem, mis veel suurem minu süü: olen leppinud sellega, et minu mees mind, oma naist, ei kaitse, laseb teda sõimata, näägutada, ei tea kelleks nimetada. Ja kui ta nüüd kirjutab, et „lähem ja üksikasjalisem rääkimine selles asjas" võiks toimuda suusõnal, siis on kindlasti juba ette teada, kuidas see lõpeb: Loo talu „au" ja „hea nimi" on Antsul alati ettekäändeks, et ta ei või ega tohi oma naise kaitseks mehesõna ütelda. Aegamööda on ikka enam selgunud: Antsul on hea süda, aga ta ei ole küllalt m e e s, et oma naist julgeks ämma ja kälise toore pealekäimise vastu kaitsta. Selles asjas on ta tossikene.

Klaara tuli alles poolteise nädala pärast ja sosistas muheldes Almale, et Kaarlil minevat hästi.

„Juba istub, ja me lobisesime paar tundi," rääkis Rät-

sepa peretütar, ja mitte just ükskõikselt. „Kaarel jutustas oma sõjaseiklustest, mina niisama külauudiseid. Ma käisin seal juba kaks korda... Viisin talle ühtteist... Ta ei tahtnud midagi vastu võtta. Leppisime siis viimaks pika vaidluse peale nõnda kokku, et sina ükskord tasud, kui tema ise tasuda ei saa... Eks sa ole ju nõus tasuma?" naljatas Klaara.

„Kui mul see kunagi võimalik — võlgu ma ei jää," vastas Alma.

Klaara aga jätkas:

„Ega muud, kui see kõik tuleb avalikuks! Vahel mul otse süda väriseb sees!... Ma lubasin veel mõne päeva pärast korra minna. Siis lähed jälle sina. Käime teineteise alla."

Alma tänas, kuidas mõistis, ja mitte ainult huultega. Lausa kergemeelsuseks pidas ta selle peretütre suhtumist Kaarlisse. Kui aga kas või kergemeelsuse tõttu aidatakse kedagi, kas tuleb seda abi madalalt hinnata või koguni hüljata?! Almale oli see aga suureks kergenduseks, et tal ei tarvitsenud tükil ajal õhtuti mõneks tunniks lapse juurest ära „isa poole" minna.

Murele Kaarli pärast lisandus nüüd veel kasvav mure raha pärast: mis Ants talle jättis, selle peab ta venna varjajatele viima. Ta soovis nüüd (kuigi pidas seda soovi kõlbmatuks), et mees ei tuleks nii pea.

Kui ta nüüd jälle ühel õhtul Sepa-Hansu sauna läks, kompsus toiduaineid, mõni lauarätt, mõni küünal, paar taldrikut ja muid vajalikke esemeid, leidis ta venna üsna heas meeleolus. Vahakarva nägu oli kõhn, lõuga kattis tumepruun habe, mõned tumepruunid salgud langesid otsmikule, silmad olid väsinud, ilme oleks nagu siiski öelnud: „Pole viga, paneme vastu!"

Mitte just valuta ega vereta võeti uuesti sidumine küünlatule valgel ette, ja Kaarel heitis selle juures lõbusalt nalja, aitas sidumisel istukil olles õde ja rääkis muretult:

„Meil, Verihurmadel, on hea veri, puhas veri — haavad paranevad kiiresti. Või on meil elujõudu rohkesti? Olgu seda niipalju kui on, ära peab selle kasutama vaenlaste vastu võitlemiseks. Niipea kui ma jälle jalul, sõjariist kätte, olgu see rindel või rinde taga. Kui ei

kõlba võitlema, siis treipingi taha, töörahva riigis." Ja siis tasemini: „Paranemisega pean ruttama: peremehed käivad siin vastu kevadet sagedamini metsas oma hao- ja puuriitu välja vedamas, mis Teodor neile talve kestel üles töötanud. Astuvad sisse arvet õiendama; Teodor ei räägi nendega pikalt, mühatab ainult mõne sõna. Aga tal ei kõlba keelata, et nad ei istuks jalgu puhkama, piipu süütama. Minu kongi uks on seestpoolt riivis, aga mõnda võib huvitada see hurtsiku tagaruum. Teodor valvab mind, ei julge enam töölgi käia . . . Ma vist juba rääkisin sulle raha pärast . . . On sul neile pisutki anda?"

„Sugupärast on, kuigi see pole minu oma," vastas Alma süüdlaselt. „Minul ei olegi raha; mis on, see on Antsu oma."

„Orjad teda prii korteri ja söögi eest . . ." nöökas vend sõbralikult. Ja siis osavõtlikult: „Kuidas see elu sul seal õieti on?"

Üsna tagasihoidlikult jutustas Alma ämma kõrkusest, Oskari jõhkrusest ja Senni õelusest.

Kaarel kuulas, selg vastu seina toetatud, ja lausus kaastundlikult pead vangutades:

„Kuldne see vallavanema minia põli sul seal ei ole! Siiski hea kool, kibe kool — õpid põhjalikult tundma hallparunite hingeelu! Et sa selgemini näeksid: klassivahed, seisuste vaheseinad on olemas, ka maal, igas taluperes." Nüüd aga tõsiselt, manitsedes: „Ära siiski hallparunite alandlikuks orjaks hakka! Pea ikka meeles, kes sa oled — ja kust pärit oled . . . See kohustab!"

Alma asus varsti minekule, öeldes, et nüüd tuleb jälle Klaara.

Eesruumis, lauakese juures, bensiinilambikese valgel paikas eit midagi, pearätik madalale silmile tõmmatud. Teodor lebas madalal lavatsil, silmad seina poole pööratud. Alma istus eide juurde ja luges rahapabereid tema kuivanud soonilisele peole, lausudes seejuures:

„Eks ma too veel. Teie hoolt ja vaeva püüan osaltki tasuda."

„Või me igaühte varjaks!" ühmas eit silmi tõstmata, raha kuhugi riiete alla peites.

„Igaühte ei varjaks" — need sõnad julgustasid Almat. Äraandmist pole saunarahva poolt karta!

Kaarli aitamist pidas ta aga Loo vanaperenaise, Senni ja Oskari kiuste õigustatuks. Ei ole Antski oma naise eest kindlat mehesõna öelnud. Ei või ta sellepärast ka täit avalikkust oma naiselt nõuda!

XLI

Päike paistis võõrastetuppa juba vara üle sirelipõõsaste raagus latvade, ja kui Alma aknast välja vaatas, nägi ta tee ääres mõnd kivi juba lumest välja paistvat. Südames tärkas vaikne rõõm ja lohutav mõtiskelu.

Talve järel tuleb jälle kevad — jumala ehk looduse seadused maksavad igavesti! Maksavad ka meie igaühe kohta, maksavad taevas ja maa peal, nagu isa ütleb. Miks ma mõnikord kardan ja kahtlen! Kõik läheb nende seaduste järgi.

Elus näib olevat aina üks möll, ei mõtet heal ega kurjal, ei sihti ega eesmärki. Aga see tuleb meie nägemise puudulikkusest, nagu isa on alati öelnud.

Kui aga algasid jälle sekeldused perenaise ja Senniga, kui tulid üksteise järel ja üheskoos meelde kõik mured, siis tundis ta tahet uinuda aastaks või kaheks. Et siis ärgata ja vaadata, kuidas on. Vaadata, kuidas on lahenenud sõda, kas on võitnud punased või valged, kes on elus, kes juba hauas, mis on saanud Kaarlist, mis Ludvigist, kuidas on Loo koht jagatud, kuidas Antsu ja Oskari suhted, kus neist keegi elab.

Ainult väikese Jaani pärast ei raatsiks ta uinuda. Tema pärast on tal kahju pikka öödki magada, kõnelemata päevast. Ta tahab jälgida oma poja arenemist, vaadata, kuidas ta enese ikka toekamalt põlvili ajab ja juba end vaevab mõne sõna ütlemisega. Poeg, see oli kui telg, mille ümber Alma elu tiirles; see oli kui ankur, mis hoidis tema hinge paigal; see oli kui koorem laeval, mis ei lase teda kergelt tuule käes kõikuda; see oli kui kompass, mis näitas elu suunda; see oli kui valgusallikas, mis aitab hoiduda eksimast.

Elu ei olnud kerge kõige selle tagajärjel, mis abielu

enesega kaasa oli toonud. Aga see raske elu oli kui kõrgem aste elust. Neitsipõlves oli ta olnud kui madalamas kooliklassis. Nüüd on ta kõrgemas, kus tuleb end hoopis kõvemini pingutada, hoopis valjemini valitseda.

Tuli Oskar haigemajast koju pikemale puhkusele. Ta ei astu küll võõrastetuppa, aga kõneleb Sennile või mõnele naaberperemehele kõrvaltoas nii kõvasti ja nii sagedasti enese ja vahel ka mõne teise vägitegudest, et need Almale otse pähe jäävad. Seda enam, et Rita neid ka peast teab ja Almalegi jutustamas käib.

Senni on aga uhke, et tema mees on haavatud, nõuab enesele nüüd enam tunnustust ja osavõttu. Need haavad jutustavad võitluse hädaohtlikkusest, sisendavad Almale kartuse Antsu elu pärast. Juba kirjutab ta oma mehele muuseas: „Hoia ennast!“, kuigi teab, et sõjas on sündmatu sõjameest aina hoiatada. Peavad nad siis kõik oma elu ja tervist hoidma! Mis siis sõdimisest saaks?! Kes see siis on, kes peaks sõdima! Nii meeletu see Ants ka ei ole, et hädaohte otsib ja kergemeelselt kangelaseks katsub saada!

Segased on tänavu kevade lähenemisel Alma rõõmud ja mured, ootused ja kartused. Kaarel paraneb rõõmustavalt, aga enne tema minekut tuleb Antsult saadud viimane raha viia haavatu varjajatele. Ants loodab varsti koju tulla — väga rõõmustav! Mis öelda temale aga raha asjas, kuidas anda talle aru?!

Kui õige pöörduda Arumäe Mihkli poole ja paluda temalt laenu? Mihkel on tema isa ja õetütre vastu olnud lahke, miks ta temalegi keelaks mõnd sada!

Ta läkski korra õhtupoole Arumäele, muidugi isa ja Lindat vaatama. Oli kuulnud, et Mihkel on ikka veel kodus ja venitab sõjaväkke minekuga. Jälle olevat arstid tal mingisuguse haiguse leidnud.

Ei olnud Arumäel mõnel ajal enam käinud. Ei tihanud sinna isa ja Lindatki vaatama minna: võidakse arvata, et Mihkli pärast hakkab käima. „Soldatileskedest“ kõneldakse kõige halvemat, ja eks ole tema, Alma, nüüd ka niisugune „lesk“! Mihkli lahkus oli talle ka pisut vastumeelne, viimaks võib veel temagi ei tea mis mõelda ja veel suurema lahkusega läheneda!

Aga nüüd ta läks, hoolimata kõigest, ja leidis isa Lindaga mõnusasti peretuppa asetatult. Mõlemad olid oma eluga siin üsna rahul. Isa hooleks oli hobuste ja karja talitamine tüdruku abiga. Linda käis viimaseid päevi koolis ja teda ei koormatud koduste talitustega.

„Kas enam kunagi tagasi Hurmale ei saa?" küsis õetütar Almalt ja varjas oma igatsust sünnikoha järele.

„Ehk saame ka," vastas Alma ja silitas julgustades Linda pead.

„Mihkel andis kangesti nõu, et tuleb vana Roosaarega protsessima hakata ja vähemalt majadegi eest tasu nõuda," ütles isa. „Mis sa arvad?"

„Ega kinkida maksa," ütles Alma hajameelselt ja mõtles Kaarli päästmisest. Ta leidis Mihkli, leidis ta oma toast arveid sorimast ja alustas sissejuhatuseks juttu sõjast.

Mihkel silitas oma mõnusat pikerikku pruuni habet, mis täna iseäranis hoolikalt oli pöetud. Ka riietatud oli ta kui võõrsile minekuks. Ta oli väga lahke, aga imelikum kui muidu.

„Sain haiguse ettekäändel veel väheks ajapikendust," ütles ta vaikselt, et teise tuppa ei kostaks, „taluasjad ei lase nii järsku minna!"

Ants pidi päevapealt minema, mõtles Alma. Ja mis saaks sõjast, kui kõik aina pikendust nõutaksid! Oled ikka üks kahe otsaga vorst!

„Nüüd ei aita, tuleb homme-ülehomme kõik siiapaika jätta," kurtis Mihkel. „Aga oma isa hooleks ei anna enam lambatalle ega viljatera! Las sinu isa vaatab kõige järele. Teda ma usaldan! Ehk saan hiljem vahest „haavata" või jään „haigeks" — minusugusele peremehele on see hädapärast vajalik! Siis tulen aitan külvata! Nüüd alles näen, et naist oleks hädasti vaja! Ants tegi targasti, et enne naise võttis, kui tuli sõtta minna. Nüüd tal on, kelle hooleks kõik jätta."

Alma pidi siin midagi vahele ütlema, kuid siis tuli tal laen meelde. Mihkel aga jätkas:

„Muidu oleks veel üsna kerge, aga rahasid on vähe. Seda puru ju oli ja seda sai kergesti. Aga vanematele tuli maksta, vendade osad tasuda — näe, sõrmed põhjas! Ei saa suitsurahakski suuremat kaasa võtta!"

Asjata käik, mõtles Alma, tõusis üles ja ütles naljatades:

„Mis muud kui peate peretütre kosima!"

„Ega muud jah," naljatas ka Mihkel. „Aga see pole kerge asi — näe, sina olid vaene — ei tulnud mulle, mis siis veel jõukad peretütred!"

„Mina olen ka mina!" vastas nüüd Alma iseteadvalt.

„Sul oli neid tahtjaid perepoegade hulgast valida."

„Mul oli ehk töölistegi hulgast valida!"

„Aga valisid ometi perepoja — ja mispärast ka mitte!" pilkas Mihkel sõbralikult. „Ikka kindlam põhi!"

„Nagu sellega oleks mingi õnn kindlustatud!" ütles Alma peaaegu õhates ja pööras jutu teisale: „Olen selle eest teile tänulik, et isale peavarju andsite ja Lindale ka."

Mihkel lõi silmad maha, köhatas ja lausus siis häbelikult:

„Mis nüüd see! Siin ju ruumi on ja ... eks siis pärastpoole näe."

„Kui naise võtate, siis jääb teil ehk kitsaks," naljatas Alma.

„Minu naine, niipalju kui aimata võin, ei tee ennast väga laiaks," naljatas ka Mihkel.

Alma tõusis püsti; tal oli selge, et Mihklilt laenu ei saa. „Mis nüüd?" küsis ta eneselt kodu poole minnes. Jääb lootus ainult jumala peale? Aga jumal ei tule laenu andma! Vaatab võib-olla taevast, mõnusal troonil istudes, kõik pühakud tema ümber, vaiksel pärastlõunasel tunnil huviga vaese naise ahastavat rabelust! Vaatab ja muigab tema abituse üle. Asi on nõnda, nagu poemees kord vallamajas näitemänguõhtul ütles, kui rahvas kurbmängu ettekandel lõbusalt naeris: „Vaatajaile komet, mängijaile traagika."

Klaara tuli ja andis aru haavatu külastamisest. Paranemine minevat jõudsasti. Nõudvat uudiseid väerinnalt ja värskeid ajalehti. Haavatu pole vähematki vastu võtnud. Jäänud siis kõik see pisku eidele ...

Kõike seda rääkis see „klaar õun" rutates. Midagi muud näis tal südamel olevat. Ja varsti ta pahvataski selle välja:

„Tead, kes mul eile niihästi kui kosjas käis?"

„Miks ei tea," vastas Alma, sest talle meenus Arumäe Mihkli hästi põetud habe.

„Noh?" küsis Klaara uskmatult.

„Arumäe Mihkel muidugi?"

„Miks sa arvad, et just tema?"

„Tal on jõukat naist vaja!" pidi Alma nöökama. „Miks mitte ka Mihkel," ütles ta siis sõbralikult. „Ta on kena ja tubli mees," ja lisas mõttes juurde: „Kuigi kahe otsaga vorst, kelle mina omal ajal tagasi lükkasin."

Klaara aga laskus voodi äärele, pani küünarnukid põlvile ja laskis pea käte vahele.

„Seda me ikka siin ilmas ei saa, keda tahame," ütles ta ohates.

„Minu venda Kaarlit?" mõtles Alma.

Klaara sööstis voodi servalt, lõi rusikaga vastu lauda ja hüüdis jonnakalt:

„Kes teab veel, mis ma teen!"

„Tee muidu mis teed," sõnas Alma andestavalt naeratades, „aga käi veel paar korda mu venda vaatamas. Tead, kui piinlik on mul pererahva pärast õhtuti väljas käimine! Ma jätan küll Rita suu läbi teate maha, et läksin isa poole, aga selles võidakse kahtlema hakata . . ."

„Küllap ma lähen," vastas Klaara. „Minu kohuski on sind ja su venda aidata, kuigi minu abi on nii tühine. Aitan paranejal haavatul mõne tunni kergemini viita — see on kõik!"

„Hea seegi!" vastas Alma, isegi õieti teadmata, on see hea või mitte.

Ega muud, mõtles ta, kui Klaara oli läinud, nad kiinduvad liiaks teineteisesse, ja sellest võib ei tea mis tulla! Tema, nende kokkujuhtija, on siis kõiges süüdi! . . . Aga mis teha! Somba Olgal, nagu ta räägib, pole aega õhtul väljas käia, peab kella kümne, üheteistkümneni talitama, ja kui ta siis tahab kuhugi minna, kipub kaheksa-aastane poeg ühes tulema või pärib ja pärib, kuhu ema läheb.

Jätta aga vend nädalaks või paariks hoopis külastamata — seda Alma ei söandanud.

Ludvig tuli puhkusele, terve ja peaaegu uljalt rõõmus, mingi aumärk vahvuse eest sõduripluusil.

Alma ei mõistnud Kaarli vaenlase tulekust rõõmustada, ka tema tervisest ja vahvusest mitte. Ainult sellest tundis heameelt, et vend isa ja õetütre juures Arumäel peatub ja need nüüd selle üle rõõmu võivad tunda.

„Kuidas oma aega siin mõtled viita? Hakkad kusagil tööle?" küsis Alma.

„Lase mind ometi mõni nädal logelda," vastas Ludvig. „Olin Mihkliga linnas koos. Andis mulle lahkesti loa Arumäel elada ja puhata, ükskõik kui kaua."

„Tema hakkab vist varsti naist võtma," lausus Alma.

„Ei tea siis ka keda?" küsis vend ükskõikselt.

„Rätsepa Klaarat," vastas Alma hoolimatult.

Ludvigi pea tegi nõksu. Ta kordas ennatult:

„Rätsepa Klaarat!"

Enam ei lausunud ta sellest sõnagi. Hakkas ükskõiksust teeseldes sõjast rääkima ja läks varsti minema.

On see aga südamete-sööja, mõtles Alma Klaarast ja tundis sellest rahuldust, et ta nüüd ehk mehele läheb ja enam Ludvigit ja Kaarlit ei hukuta.

Kui nüüd Alma jälle, rahutus südames, üle paari nädala läks Sepa-Hansu sauna, leidis ta venna järil istumas ja küünla ähmasel valgusel lugemas.

„Ei näe õieti, silmad rikub ära!" pahandas Kaarel. „Aga mille muuga siin igavust peletada! Mida tervemaks saan, seda igavam on. (Siis üsna tasa.) Teodor ei räägi, ema ammugi mitte! Nii et nendest seltsi ei ole. Karga kas või siit kongist välja, et mõne hallparuniga nägelda, kes on kütuse järele tulnud. Aga just siis pean olema siin vaiki kui hiir, uks riivis!"

„Kuidas su tervisega on?" päris Alma, end kompsust ja suurrätikust vabastades ja teisele järile istudes.

„Teen öösiti käimise proove — lonkan veel tublisti," vastas vend muretult.

„Kauaks sa siiski enam ei jää?"

„Ei v õ i jääda. Siin ei juleta mind enam kaua pidada; iga päev kolab eesruumis verivaenlasi. Kui mind siin tabatakse . . . kus see vaenlaste rõõm! Vahel

olen mõelnud, et kolida kuhugi küüni ja elutseda siin suveni."

„Ära aja hullu juttu! Kes sind seal toidab?"

„Arvad, et Klaara mu nälga jätab?" kiusas vend pooleldi naljatades. Nähes aga, et õde jääb tusaseks, jätkas lepitavalt: „Ole mureta, Klaara pärast ei viida ma siin päevagi, kui mu jalad vähegi kannavad. Klaara on mul mõne tunni aidanud viita, see on kõik. Oma mõtteid mul temale avaldada ei sobi. Tema sädistamine on ju tühine. Ikka need lookesed kurameerimistest, simmanitest, kojusaatmistest, Erala noorte seiklustest, teenijate ja peremeeste-perenaiste elust-olust, intriigidest, tülidest . . . Jah, aga siiski olen ma sellest kõigest üht-teist välja lugenud, ja nimelt: enamik taludest on lausa lagunemas. Kas ka Loo talu seesama saatus ootab?"

„Muidu vahest mitte," vastas Alma, „aga Antsu ja Oskari vahel võib minna kohtuskäimiseks, talu pooleks lõhkumiseks. Oskari pool laguneks siis varsti . . ."

„Siiski, see kõik on praegu mul kõrvaline küsimus. Tule siis veel kord, umbes nädala pärast, hüvasti jätma. Senikaua pean veel kõndimist harjutama, et koib paremini painduks. Ja too raha — natuke mulle ja muist eidele. Küllap tasun sulle ükskord. Kui ei . . ."

Nad jätsid hüvasti.

„See on siis nii!" lausus Alma iseenesele, mööda pehmet lobjakat kodu poole tõtates. „Peaasi, et nüüd vend minema saaks! Siis võiks sellegipoolest kergemini hingata. Andku jumal ise pagejale õnne!"

Jumalat meenutades Alma isegi muigas. Kas jumal aitab punast?! Ta näib praegu olevat kõvasti valgete poolt. Parem mitte mõteldagi temale, mitte arvestada teda.

Antsult tuli kiri. Ta pidavat saabuma kuue päeva pärast, saadetagu hobune linna vastu.

Kui Alma oli oma meest enne oodanud, siis nüüd ta kartis tema ilmumist. Ikka ei suutnud ta veel otsustada, kuidas talle seletada raha kulutamist. Katsus end sundida avameelselt kõike üles tunnistama. Niipea kui aga kujutles selle tagajärgi, siis loobus ta pihtimise

mõttest. Kas suudaks Ants jätta üles andmata Kaarli peitjaid, Sepa-Hansu saunarahvast, kelle kaudu tuleksid avalikuks ka kõik kolm kaasteadjat. Ja kui ta ka kedagi üles ei anna, etteheiteid võiks ta oma naisele punaste toetamise pärast teha eluaeg. Üks närija oleks siis rohkem! Ei, ta ei pihi!

Selle otsuse juurde ta jäi. Selle otsusega võttis ta raha kaasa ja läks päev enne Antsu tulekut Sepa-Hansule.

Ta rääkis vennale mehe tulekust, ei salanud ka rahamuresid. Ühtlasi kergendas ta ka sellega südant, et jutustas veel kord, kuidas vanaperenaine ja Senni ning Oskar temasse suhtuvad.

„Päevad ja ööd näritakse minu kallal, et ma olen popsi tütar," ütles ta lõpuks.

„Ja et sa oled hallparuni miniaks tõusnud?!... Seda nad ei andesta!... Aga Ants? Kas ta ei võitle oma armsa naise eest?" küsis vend õrnalt nöögates.

„Ants on mulle hea, aga ... jätame siiski selle jutu!" katkestas teda Alma ja tõusis istmelt.

Ka vend tõusis. Tema lõug ja põsedki olid tõmmu habemega kaetud, tõmmud vurrud otse kahele poole sihtivad, salkus juuksed hooletult üle pea lükatud. Raske on teda järsku ära tunda. Ei sarnane ta maa ega linna töömehega. Vahakarva näol range ilme, aga rahulik, nagu inimesel, kes on kõigeks valmis.

Soetab endale pagemiseks võõrast välimust, mõtles Alma, vaadeldes meelsasti oma mehist venda.

„Raha tõid?" küsis Kaarel, tundes piinlikkust, et õde teda teravalt silmitseb.

„Tõin kõik, mis mul oli," vastas Alma palitu taskust rahapakki võttes, ja lisas siis mõrult naeratades: „Saan Antsu käest sauna! Hakkab pärima: kuhu rahad jäänud?... Küllap ma mõistan talle vastata!... Siin osa sulle teerahaks, teise osa annan varjajatele... Peaasi et sa eluga traataia taha pääseksid!... Ja ära enam päevagi aega viida!"

„Klaara lubas mind veel korra vaatama tulla... homme või ülehomme," sõnas vend pisut häbelikult.

„Asjata!... Pole sa enam abitult pikali, et ajaviitjat ja trööstijat tarvis!" noomis õde sõbralikult. „Kui ta

aga homme või ülehomme siin käinud, siis ära enam tundigi viida!"

Vend vangutas pead ja ohkas lühidalt. Nagu pilvevari lendas üle tema näo. Ta tõmbas oma lühikese habeme korraks läbi peo ja sõnas siis tõrjuvalt:

„Mitte mõne Klaara pärast ei jää ma veel paariks päevaks siia. Oma vasaku koiva pärast peaksin veel mõneks nädalaks jääma. Aga siin on ohtlik viibida. Ohtlik mulle ja mu varjajatele. Tuleb elu kaalule panna. Valge väerind on kuuskümmend, kaheksakümmend kilomeetrit eemal. Tuleb sinna jõuda ja sealt läbi hiilida."

„On see võimalik?" hüüdis õde heitunult. „Kas pole tõesti sul kusagil peidus olla?"

„Kus? ... Küüni laitsid ära ... Ei, jätame selle! Peab õnne katsuma," vastas vend juba üsna muretult. „Ei kõlba siin aega viita, kui teised seal võitlevad. Ära lase oma meeleolu langeda, ära kahtle meie võidus. Saan aru, siin maal, kus töörahvast nii hõredalt, laiali, ühes talus üks, teises teine, kus sul tuleb hallparunite hulgas enamasti üksi liikuda, siin võib kahtlusi tekkida ... Aga ära unusta: meie selja taga seisavad töörahva miljonid ... Linnatöölised käivad ees, tulge julgesti järele! ... Tervita isa ja Lindat, kui ma juba läinud ..."

„Head teed!" lausus õde südilt, saanud julgust venna sõnadest, veel enam aga meeleolust, mis kostis tema häälest.

Nad andsid teineteisele südamlikult kätt.

Eesruumis luges Alma eide ette lauakesele paberrahad ja lausus süüdlaselt:

„Praegu rohkem anda ei ole. Eks edaspidi tasun kõik. Ainult tänu jään igavesti teile mõlemale võlgu ... Kaarel läheb neil päevil ... Tulen pärast seda, viin mõned tema asjad siit ära."

„Pesen linad ja käterätid enne puhtaks," sõnas eit pead tõstmata, mis oli silmile langenud rätikuga kaetud.

Alma oleks Teodorilegi mõne sõna öelnud, kuid too lebas lavatsil, silmad seina poole pööratud, võib-olla magas.

XLII

Rita käis sõjameest linnast koju toomas.

Kui Ants oli varem alati olnud aeglane, pisut loidki, mõõdukalt tasase jutuga, salgud natuke hooletult paremale lükatud, siis nüüd, sõdurisinelis, sõdurimütsiga (mida ta toaski „unustas“ peast võtmata), säärsaapad jalas, sammus ta kärmemini, astus kindlamalt, rautatud kontsadega meelega kõvasti kompsides, kõneles kõvemini, elavamalt, lõbusamalt, saatis sõnu üsna laiade käteliigutustega, esines üldse kui võitja, kohtles kõiki kui lapsi, siiski kui armsaid lapsi, kelle nägemisest suurt rõõmu tuntakse ja see rõõm tagasihoidmatult väljendub.

Alma võttis end kokku, et näidata täiesti muretut meeleolu ja avaldada vähemalt ilmega pisutki rõõmu mehe tulekust.

Lasknud end vaadelda, imetleda ja enesest rõõmugi tunda, tervitanud sõjamehe kombel, astus Ants lähemale, süleles Almat, suudles otsmikule ja pöördus siis Jaani poole.

„Võta ometi sinel seljast ja müts peast!“ manitses teda Alma, et midagi ütelda.

„Kellel veel niisukest tühja asja meeles!“ vastas Ants naerdes. „Saa ometi aru: tulen sealt, kus kuulid vilistavad, elusalt ja tervelt! Kas see midagi ei tähenda! ... Oota, lähen tervitan ka ema!“

Alma hakkas last hubasemalt kätkisse seadma, huuled kõvasti kinni pigistatud. Ta kinnitas eneses otsust: mitte pihtida!

Varsti tuli mees tagasi ja hakkas ennast nüüd pealisriidest vabastama, isegi säärsaapaid jalast kiskuma, pärides seejuures, kuidas kodus oldud ja elatud.

Et ennast koguda, rahuneda ja pikemast vastamisest päästa, ütles Alma, et ruttab kööki lõunat valmistama. Seal viitis ta aega, niipalju kui sobis, ja leidis tagasi tulles Antsu peretoas Oskari ja Senniga lõbusalt vestlemas. Sealt tuli ta Alma järel ühes Oskariga võõrastetuppa, laskus mõnusalt toolile, sirutas tuhvlites jalad välja ja hakkas oma sõjaseiklusi jutustama. Oskar seisis seljaga vastu sooja truupi, kuulas ja kippus

venda sagedasti katkestama. Oli ju temal kui haavatul enam õigust enese ja oma sõjaseltsiliste kangelastegudest rääkida. Et oleks ometi ükski kuulaja, keelas Ants Almat:

„Mis sa askeldad! Las Rita talitab! Ja ega mul tühi kõht tule meeldegi! Peaasi, et pääsesin sealt tule alt eluga!"

Ta sundis Alma ja Oskarigi lauda istuma ja kõigest sellest, mis ta rääkis, jäi Almale meelde ainult kaks asja: valged lähevad võidukalt edasi, punaseid niidetakse kuulipilduja-tulega just nagu luhaheina terava vikatiga. Ja teiseks, ähvardavad sõnad:

„Nüüd tuleb ka selja taga, oma vallas ja külas selge vahe ja puhas töö teha!"

„Lihtsalt oksa tõmmata!" lisas sellele Oskar.

„Ei, ei! Ära ütle, et oksa!" vaidles Ants vastu. „Silmus või kuul teeb veel mõnestki punasest omal kombel kangelase. Aga lase talle tõmmata sada või paarsada jutti taguotsale kogu rahva nähes — vaat see häbistab ja alandab eluajaks. See hirmutab, see ei lase kangelaseks saada."

Nüüd ei suutnud Alma ennast enam pidada:

„See ju nõnda kui vanasti mõisas..." ütles ta, aga huuled värisesid, hääl oli mannetu ja katkes.

„Just nii kui vanasti mõisas!" möönis Ants.

„Suuremad süüdlased siiski ikka oksa või müüri äärde," vaidles Oskar. „Muidu hakkavad jälle kihutama ja ässitama."

Almale meenusid Manase Vidriku uusimad värsid, mida Rita neil päevil sööki lauale tuues mitmel korral peast luges:

Moonak ütles: oh sa pärgel,
jumal on meist liiga kõrgel!
Oma vend meid laseb maha
või ehk saadab müüri taha.

Tahetaks sust saada lahti,
pole tarvis pikka jahti.
Öeldaks: oled punast karva,
eluga siis pääsed harva.

Ta tõusis ja kummardus kätki üle, kohendas Jaani aset. Lauda ta enam ei istunud, otsis tegemist toas, käis köögis. Ta oli nüüd valmis jumalatki paluma kui saab selleks mahti, et ta Kaarli, verejanuliste hallparunite vastu võitleja, päästaks.

Pärast sööma soovitas ta oma mehele heita voodisse, aga too kippus nüüd läbematult pärima koduseid uudiseid. Pikutades juba voodil ja haigutades küsis ta nagu muuseas:

„Tulid rahadega kuidagi läbi?"

„Tulin läbi . . ." vastas Alma ja lisas kohe: „Eks me homme selgita neid asju!"

Sellega Ants nõustus ja uinus varsti.

Järgmisel päeval oli ta juba kojutuleku rõõmust kainenenud, hakkas vara õues, lauda ja aida juures talitama. Almagi otsis enesele tegevust, eriti siis, kui Ants oli läheduses.

Viimaks see siiski saabus, see kauakardetud pärimine. Sorides sahtleid küsis Ants korraga:

„On sul veel palju seda raha järel, mis ma sulle jätsin?"

„Ei ole sugugi," vastas Alma, hääl eneselegi võõras, selg mehe poole.

„Mitte sugugi? . . . Kuhu see siis kulus?" küsis Ants üllatatult ja pöördus naise poole.

„Kulus . . . nagu vahel kulub," vastas Alma natuke tõrksalt.

„Ostsid midagi?"

„Ei."

„Andsid kellelegi? . . . Laenasid?"

„Võib olla, et laenasingi."

„See on siiski! . . ." algas nüüd Ants juba pahaselt ja lükkas sahtlid kõvasti kinni. „Nii palju raha korraga välja anda! . . . Meil ei ole nüüd markagi! . . . Ma ei saa siiski aru . . ."

Alma ei vastanud enam sõnagi.

„Andsid vahest isale ja Lindale? . . ." alustas mees uuesti pärimist.

„Võib-olla," vastas Alma põiklevalt.

„Nii palju! . . . Meie talu ei või lubada niisukesi abirahasid!" ütles Ants juba kurjalt. „Ei või!"

Enam sellest ei räägitud ja muustki mitte.

Õhtu eel tuli Klaara. Ta oli elevil, püüdis Antsu tulekust rõõmu tunda, naeris ja lobises kergelt.

Almal oli nüüd kergem hingata: ta oli, ajutisekski, mehe uutest pärimistest vabanenud. Pealegi lootis ta midagi Kaarlist kuulda. Niipea kui Ants toast väljus, astus Alma külalise ette ja küsis sosistades:

„Käisid . . . Sepa-Hansul?"

„Pidin homme minema."

„Ta on siis vist juba läinud."

„Pidime veel üks kord teineteist nägema."

Alma pöördus pettunult kõrvale, ohkas ja laskus istmele. Ta lõi kartma, et vahest siiski Kaarel venitab lahkumisega. Klaara pärast, tahab teda veel näha . . . Kes teab inimese südant! Vigastatud jalg õigustab tal viivitamist lahkumisega . . .

Ei tea mispärast, aga Sepa-Hansu saunas elutsemist pidas Alma nüüd Kaarlile ohtlikumaks kui õnnekatsumist põgenemisega.

Äkki meenus talle midagi, ta sööstis istmelt ja küsis sosistades:

„On sul raha?"

„Mis siis?" küsis nägus külaline üllatatult.

„Kui on, laena mulle. Niipalju kui vähegi on! Tasun sulle! . . ."

„Raha pole enda käes mitte rublatki. Mis on, see on isa käes. Aga temalgi on vähe . . ." rääkis Klaara juba üsna jahedalt.

„Hea küll. Ma niisama küsisin," ütles Alma oma tuska varjates. „Mine nüüd sinna parem täna kui homme! Ja ütle, et Kaarel jalamaid läheks! Ta oleks juba läinudki, aga tahtis veel sind näha."

Tuli Ants ja hakkas pärima Klaara vennast, ohvitserist.

Alma võis anduda oma elamustele. Klaaraga ta enam rääkida ei saanud, ja tal polnudki talle enam midagi muud öelda, kui et Kaarel minekuga enam tundigi ei viivitaks.

XLIII

See sündis järgmisel hommikul päikese tõusu ajal. Ants oli juba õue läinud ja sealt kuuldus meeste kõva kõnelust. Alma oli Jaani söötnud ja seadis teda kätkisse.

Äkki tõmmati peretoa uks lahti, Rita sööstis sisse, nägu moondunud, silmad ehmatusest suured.

„Tee nüüd süda kõvaks!" hüüdis ta poolsosistades. „Istu! ... Ma räägin ... Kaarel ... Kaarel on kätte saadud! ... Ei, ei! ... Kaarli peidupaik on leitud! Sepa-Hansu saunas! ... Mehed rääkisid õues ... Istu!"

Alma oleks ümmardaja nõudmisetagi istunud, jalad ei kandnud teda enam ... „Nii et siis ikkagi ..." ütles ta enesele.

Juba kuuldusid meeste sammud. Rita kadus peretuppa.

Ants astus otsekui rünnates sisse. Lõug värises tal, suu oli avatud ja ta pleekinud puhmaskulmud tõmblesid. Ta katsus midagi öelda, aga ei saanud sõnu suust.

Alma pööras silmad kätki poole.

„Sinu vend! ..." käratas Ants viimaks ja jätkas siis vihast süüdistust: „Ta oli peidus ... Sepa-Hansu saunas ... Sa muidugi teadsid?! ... Ja andsid rahagi sinna?! ... Kuhu mujale?! ... Räägi, sa kuradi ... ma ei taha ütelda! Mina võitlen punaste vastu, panen elu kaalule, naine kodus sõbrustab punastega! ... Ei, ei! Sellel olgu nüüd lõpp!"

Vanaperenaine kuulas seda mõnuledes oma toa lävel, Oskar ja Senni seisid peretoa lävel.

„Lähevad ükskord ometi poja silmad lahti!" torises ema kahjurõõmsalt.

„Mis võis sellest popsitütrest muud oodata!" halas Senni väga kaastundlikult.

„S-s-suurepärane!" lisas Oskar irvitades.

Alma istus kivistunult, sõnagi lausumata, silmad kätkile pööratud.

Et Ants ka nähtavasti midagi praegu ütelda ei mõistnud, siis lõppes see lühike etendus ja pealtvaatajad tõmbusid tagasi.

Ants käis ärritatult edasi-tagasi ja algas siis parastades ja kirudes:

„Ometi kord leiti see punane röövlipesa! ... Viimaks ometi! ... Kaarel võis seal juba punaste põgenemisest saadik peidus olla! Väga hea varjupaik! Sugulaste läheduses! Nagu vanajumala selja taga! ... Juhuslikult tuli see nüüd viimaks ometi avalikuks! ... (Nüüd istmele laskudes, rahulikumalt, jutustades ja sellest mõnu tundes.) Eks Kubja Enn ja Sirgu tudeng sõitnud sinna oma puude järele. Ladunud koormad metsas peale ja pöördunud lombaku juurde arveid klaarima. Need korras, hakanud liiku tegema, võtnud viina välja, pakkunud Teo-Tordilegi. Aga kus see! Ta marukarsklane! Tudeng hakanud teist natuke nöökima, nii ja naa, aga too pole musta ega valget lausunud. Niipea kui aga tudeng küsinud, kas ka siia, tema juurde — sel või teisel teel — ülevõetud võõrast vara rohkesti kogunenud, karanud see lombak vihaselt üles ja karjunud: „Välja!" Tudeng ütelnud selle peale: „Näe, trehvasin kohe naelapea pihta!" Tort aga karjunud järjest „välja!" ja „välja!". Tudeng, nagu teada, lipnik ja sõjamees, pole löönud kartma, lausunud naerdes: „Eks me lähe, kui oleme oma napsid teinud! Aga sa näita meile enne oma ülevõetud varandusi. Need sul vist seal tagakambris? ... Vaatame järele!" Tõusnud üles, et sinna ust avada, aga leidnud, et see lukus või riivis. Lombak haaranud aga seinalt oma kaheraudse vintpüssi ja ähvardanud sellega. Tekkinud rabelus, tudeng tahtnud tal püssi käest ära kiskuda ja oleks seda teinudki, aga korraga tõmmatud tagakambri uks lahti, habemik mees karanud sealt välja, revolver laskevalmis, ja käratanud: „Käed üles!" Alanud võitlus elu ja surma peale. Aga kus sa ikka paljaste kätega kahe tuleriista vastu saad! Ta võib su silmapilk vagusaks teha, ja kellele sa pärast kaebad! Eks Kaarel — ta tuntud kohe ära, kuigi olnud habemes! — Kaarel saanud mahti, läinud tagumisse ruumi ja tulnud sealt varsti, täiesti riides, pamp seljas. Lombak hoidnud senikaua mehi püssiotsa ees, kukk vinnas. „Ma võtan ühe hobuse mõneks tunniks," ütelnud Kaarel. Ja eks ta kihutanudki Sirgu noore hobusega minema; koorma lükanud õues ümber. Enn lastud siis enne tulema, aga siiski tund pärast Kaarli põgenemist. Mine teda siis veel taga ajama! Tudengit hoitud

veel mõni aeg püssiraua otsa ees. Lastud siis ka tulema... Enn seletada asja nõnda, et nad mõlemad seotud kätest-jalust kinni... Mine n'd tea, kuidas see just oli, ja see pole ka tähtis. Peaasi, et see röövlipesa on nüüd avastatud... Tudeng rutanud vabaks saades kohe tagaküla taludesse, et saaks hobust Kaarli tagaajamiseks. Keegi pole aga tahtnud oma hobust selleks anda. Alles vastu hommikut jõutud vallamajasse ja hakatud miilitsat koguma. Kihutatud siis mitme mehega tulistjalu Sepa-Hansu sauna piirama..."

Ants peatus, laskis oma jutul mõjuda, piilus vargsi naise poole ja lisas varsti raskelt ohates:

„Niikaugel oleme siis nüüd!"

Alma oli kuulanud näiva ükskõiksusega, silmad magavale lapsele pööratud. Ta oli suutnud varjata rõõmu, kui kuulis Kaarli pääsemisest. Praegu võib vend juba poolesaja versta kaugusel olla!

Oodanud natuke aega nähtavasti Almalt mõnd sõna, küsis Ants üsna kurjalt:

„Nii et mis me's nüüd peame tegema?..."

„Ütlesid: sellele tuleb lõpp teha," vastas Alma rahulikult.

See rahu, olgugi näiv, ärritas Antsu ja ta kordas kõvasti:

„Sellele peabki lõpu tegema!"

„Ma ei mõista seda teisiti — mul tuleb siit minna!" sõnas nüüd Alma juba täiesti toibunult. „Lähen veel täna vaatama, kus saaks peavarju."

„Kuhu sa mõtled minna?" küsis Ants tigedalt, kuid uudistades.

„Kas või Arumäele. Seal on rohkesti ruumi, igatahes talveti. Isa ja Linda on ka seal!"

„Kuhugi sa ei lähe!" käratas nüüd Ants nii kurjalt kui mõistis. „Sa lähed minu häbi ilma ette kandma! Nagu seda sinu pärast muidu veel vähe oleks!"

Uks peretuppa ja teine vanaperenaise tuppa olid jälle avanenud; publik oli uuesti Antsu kõva häält kuuldes lävele ilmunud.

„Mis see lõputegemine siis muidu tähendab?" küsis Alma ja mitte sugugi leplikult.

„See tähendab: minu majas ei tohi... minu naine ei

tohi . . ." algas Ants, aga ei leidnud kergesti, mida „ei tohi", tundis piinlikkust, heitis kurja pilgu publikule sel ning teisel lävel ja käratas:

„Uksed kinni!"

„Tal on närvid läbi!" lausus Senni kaastundlikult.

„Frondil vist põrutada saanud," lisas Oskar irvitades, taandus oma tuppa ja sulges ukse.

Ants sööstis istmelt ja oli nende poole tormamas.

Vanaperenaine aga lausus tagasi oma tuppa tõmbudes:

„Nüüd alles mu poeg näeb, mis üks popsitütar õieti on!"

Alma tõusis istmelt, pöördus Antsu poole ja sõnas talle otsa vaadates kui vali kohtumõistja:

„Kas oled sa kunagi kui mees kaitsnud oma naist hallparunite penide haukumise vastu?! Sulle on tähtis olnud Loo talu „hea nimi", mitte aga sinu naise rahu! Sa oled küll juba Loo talu peremees, aga mitte m e e s!"

Nüüd oli nähtavasti Antsu kõige valusamini puudutatud. Ta sööstis ühe sammu naise poole, nägu moondunud, pöördus siis aga järsku laua äärde, põrutas sellele rusikaga kõigest jõust, käratades ühtlasi:

„Vait! . . . Ma keelan sul . . ."

„Tõtt rääkimast!" täiendas Alma eemale pöördudes.

„Nüüd olgu siis lõpp!" hüüdis Ants ja tormas ema tuppa.

Lähedale tunni kestel kuuldi seal nõu peetavat, millest ka Oskar ja Senni osa võtsid.

Alma rahunes pikkamööda ja jäi kätki juurde istuma. Ta oli valmis kõige halvemaks — et tahetakse Jaan tema käest ära kiskuda. Seda ta siiski sündida ei lase.

Rita tõi hommikueinet lauale ja käis Antsu kutsumas. Too ei ilmunud. Almal polnud vähematki isu, söök koristati laualt, nagu oli toodud.

Lõuna paiku tuli Rita ja rääkis sosistades:

„Sepa-Hansu Teodor ja ema viidi siit mööda . . . Ree peal . . . Käed olnud Teodoril raudus. Nende hurtsik pitseeritud kinni. Loomad, mis neil olid, viidud Taga-Sombale."

Ants tuli nüüd ka varsti ja teatas parastavalt sedasama, lisades juurde:

„Neid võllaroogasid ei peaks enam eluaeg päevavalgele lastama! Hurtsik, see röövlipesa, tuleks maani maha põletada ..."

Et Alma sedagi näiliselt ükskõikselt kuulas, lisas uudisetooja varsti hirmutades:

„Lombak ja vanamoor annavad muidugi üles, kes olid tähtsa kommunisti ja hobusevarga varjamises kaasteadjad ... Tuleb sulgi kümneks-viieteistkümneks aastaks sidima minna."

Et aga Alma sedagi nähtavasti ükskõikselt kuulas, siis astus Ants talle lähemale ja küsis natuke salatsevalt irvitades:

„Sa ikka viisid Kaarlile raha?"

Alma ei vastanud poole sõnagagi.

Ants hakkas tuba mööda kõndima ja jätkas hirmutavalt:

„Muidugi seisab ka sinul nüüd varsti ülekuulamine ees! Viiakse sind samuti kui need! Ja lahti enam ei lasta!"

Et Alma ikka veel kangekaelselt vaikis, lisas Ants kõvemini:

„Sellepärast ma ütlen: tuleb aegsasti mõelda, kuidas lapsega jääb, kui sind siit viiakse."

„Võtan muidugi kaasa," lausus Alma, kuigi polnud seda veel otsustanud.

„Sinna?! Kuhugi pimedasse külma kongi?! Mis toit seal on?! Kus sa teda seal pesed?! ... Seal sureks ta varsti!" hirmutas Ants.

„Siia ma teda igatahes ei jäta!" ütles Alma nii kindlalt, et Ants peatus ja ennatult, peaaegu halisedes kordas:

„Siia ei jäta ... Aga kuhu ta siis viia mõtled?"

„Ükskõik kuhu!" vastas Alma. „Ilmas on häid inimesi küllalt, kes tema eest hoolitsema hakkaks."

„Sa räägid kui ... kui meeletu!" pahandas Ants ja läks jälle ema tuppa.

Tuli Rätsepa Klaara, peeti peretoas juba kinni ja Senni kuuldi talt küsivat:

„Noh, kas neid huvitavaid uudiseid oled juba kuulnud?"

„Tüütuseni!" vastas Klaara mühatades ja astus võõrastetuppa.

Alma heitis talle pilgu, lootes temast leida trööst või kinnitust. Aga see võluv ja lõbus peretütar oli nüüd nagu vette kastetud kana. Vähemalt kümne aasta võrra oli ta vananenud, kössis ja ahastava ilmega. Ei tulnud tal meelde teretada ega oma ristilast kallistada nagu harilikult.

„Kõik on otsas!" sosistas ta ohates ja laskus Alma kõrvale voodi äärele.

Alma vaatas talle kui hirmutatud lapsele ja küsis pahaselt:

„Mis sul õige häda on?"

Ja Klaara vastas halades:

„Kas ei ole kõige õigem, kui läheks ja annaks ise end üles? ... Kui tõsiselt kahetseda, tuleb ehk kergem karistus? ... Aga kus see häbi! Mina, aus peretütar, käin poissi külastamas! ... Kõiges on süüdi minu hea süda! ... Vahel olen mõelnud: lähen viskan end järve!"

„Ei uskunud, et sa nii arg oled!" nurises Alma. „Ühtki sammu siiski ära tee, ütlen ma sulle."

„Aga eit ja Teo-Tort annavad meid ometigi üles!" halas see muidu nii vahva peretütar.

„Seda veel ei tea," vastas Alma. „Ja kui annavad üles, siis võtan ma kõik enda peale."

„Kui see aitab ja kui sa oled nii kuldne!" sõnas Klaara heldinult Alma otsa vaadates.

„Tähtsam on see," ütles nüüd Alma, „kui minuga midagi peaks juhtuma ja laps jääb siia, ilma minuta, et sa siis tema eest hoolitseks!"

„Oh jumal, miks ma seda ei tee! ..." kinnitas Klaara. „Ole mureta! Ta on mulle siis kui mu oma laps!"

Alma ei võtnud neid sõnu puhta kullana, kuid natuke lohutust need temale andsid.

Veel samal õhtul, kui lauda juures juba laternatule valgusel talitati, kutsus Rita „noorperenaise" sinna. Somba Olga ootas teda laudas, nukker naeratus lapselikul näol.

Alma ruttas teda rahustama, lubas võtta kõik enese kanda. Olga aga vastas:

„Kui võimalik, ma võtaks kõik enda kanda. Ütlen, et

mina käisin seal ... Minu poeg juba kaheksa-aastane, sinu oma alles hällis, sina pead koju jääma, lapse juurde. Mina võin istuma minna."

Nad lahkusid, mõlemad kinnitatud teineteise ohvrimeelsusest.

Oht ei ole nii hirmus kui selle ootamine — selles veendus nüüd Alma. Et nüüd varsti senises elus mingi pööre toimub ja mitte paremuse poole, selles ta ei kahelnud. Kui ei oleks tema laps üks osaline selles halvas pöördes, siis ei kardaks ta midagi. Kerge oli tal öelda ja ta usubki, et maailmas on küllalt häid inimesi, aga on tal võimalik ja on tal õigustki Jaani siit, tema isa, vanaema ja Senni käest ära kiskuda ja näiteks Linda ja vanaisa hoolde anda (see tähendaks küll Arumäe Mihkli hoolde)? Või Rätsepa Klaara või Somba Olga hoolde? ...

Tunnid möödusid Alma meelest aeglasemalt kui kunagi varem, päevadest ja uneta öödest kõnelemata.

Ta läks ühel õhtul videvikus Arumäele, et isaga neist asjust rääkida, kuigi teadis, et see on raske. Muidugi teab juba isa Kaarli redu avastamisest, aga vist ka mitte enam. Almal oli otsus kindel: pihtida isale oma „süü".

Ta kohtas isa õues talitustel ja läks temaga ühes lauta. Siin, poolpimedas, oli tema arvates mõlemal kergem rääkida.

„Kaarli lugu tead?" küsis ta kohe.

„Juba mitmest suust kuulnud," vastas isa. „Aina kirutakse ... Ehk pääseb ..."

„Asjal on aga see halb külg," algas nüüd Alma, kui enne oli ümber vaadanud, „aga ära sa endale sellest muret tee ..."

Nüüd jutustas ta väga lühidalt isale oma käikudest Kaarli redusse ja ülekuulamise ning vangistamise hädaohust.

Isa vangutas pead ja jäi kõrvale vahtima.

„Mis see minu mure!" lausus ta siis lühidalt ohates. „Olen juba harjunud hiiobisõnumeid saama ... Pikaks minu elupäevi ... Aga sina ... Sul on laps ... Kas suudad vastu pidada, kui tuleb aastateks minna?!"

„Küllap suudan!" vastas Alma julgustavalt. „Näe, kuidas sina: ligi kaheksakümmend, nii palju hiiobisõnumeid saanud, aga ikka veel sirge! ... Mis sellest, kui kustutatakse mu aastatest kümme, viisteist maha, järele jääb veel küllalt!"

„Ah jaa!" meenus nüüd isale midagi. „Täna räägiti siin, et Sirgu hobune leitud, kellega Kaarel minema läks. Kuus-, seitsekümmend versta Peipsi või Narva pool... Ei ole kellelgi põhjust Kaarlit hobusevargaks sõimata ... Mis ka minu lastega ei juhtu, mis neil ka ei tule kannatada, häbi nad mulle ei tee. See on ometi ka midagi. Selle eest võiks või jumalat tänada, kui teda veel uskuda saaks."

„Kas sa siis ei usu teda enam?" küsis Alma hämmastunult.

„Seda jumalat? ... Keda inimesed oma jõleda näo järele loonud?! ... Kelle nimel maailmas kõige hirmsamaid asju tehakse?! ... Kes kõige hirmsamat ülekohut laseb sündida?! ..."

Tuli Linda, nägi tädi, surus end tema vastu ja küsis sosistades:

„Kus Kaarel nüüd peaks olema? Oled ehk kuulnud?"

Alma rahustas teda, kuidas mõistis, jättis mõlemaga hüvasti ja tuli koju.

Ants rääkis ka veel samal õhtul Sirgu hobuse leidmisest ja lisas põlglikult:

„Niigi palju ometi, et inimesed ei või näkku irvitada: „Su naisevend on hobusevargaks hakanud!""

Rita tõi halbu kuuldusi, mis ta oli saanud Vidriku kaudu ümbruskonnast: sõjakohus olevat juba siitnurgast mitu meest eluks ajaks või mõnekümneks aastaks sunnitööle mõistnud. Juba oli Vidrik selle kohta värsidki teinud:

Sõjakohus, sel on kiire,
teeb sust vaiksema kui hiire.
Vaene mees, ära tõsta kisa,
palu vaikselt taevaisa.

Senni kõõrutas vahetevahel oma toas kõvasti ja lõbusalt. Eriti näisid talle nüüd meeldivat sõnad:

Lilla istus vangitornis,
aeg oli igav ootes...

Oskar naeris sagedasti ja ülilõbusalt.

Aga siis ühel päeval pärast lõunat, kui vanaperenaise toas jälle kuuldavasti nõupidamine oli alanud, kõvenesid nooremate hääled ja muutusid sõjakamaks. Senni hüüdis käredalt:

„Et nüüd „sellega" nagunii mingi lõpparve tegemine tuleb, siis peab kõik päevselge olema: kes ja mis! Egas Oskar siin ometi sulaseks pea jääma! Ta pealegi sõjas haavatud!"

„Tahab ta's hakata siin peremeest mängima?" kuuldi Antsu küsivat.

Nüüd kähvas Oskar:

„Kurat võtku, ma pean ometi teadma, mis ma siit isa koha pealt saan!"

See oli nüüd Arumäe hääl, mis kostis vanaperenaise suust, kõrgilt, otse ähvardavalt:

„Mina olen siin nüüd peremees ja perenaine!... Ants on ennast naise läbi nõnda plahmeerinud, et tema peremeheks ei kõlba. Oskar on aga kergekarask. Ja egas Senni suure koha perenaiseks sünni! Armu pärast koristas Oskar ta ära, oleks parem võinud lasta sohki minna!"

Selle peale kuuldus nüüd korraga solvunud Senni kriiskav hääl, Oskari kirumine ja mõni pahandav sõna Antsugi suust. Keegi neist ei olnud vanaperenaise hindega rahul.

Kui noored vaikisid, kostis jälle vanaperenaise hääl, kes langetas otsuse:

„Jaanist tuleb kasvatada Loole korralik peremees, kes oma seisusest mõistab lugu pidada ja ennast mõne karjatüdruku-ilbakuga ei seo."

Uuesti tekkis nüüd äge tüli. Siis kuuldus Senni hääl juba peretoast:

„Aga et sina peaks siin tööd tegema ja vaatama, kuidas Loole peremeest kasvatatakse — noh, ei, Puldre Senni ei lepi sellega, e-e-ei lepi, kuuled! Ja et mind oleks võinud lasta sohki minna — ära oleks ma siis Oskari kohitsenud!"

Nüüd oli Almal vanaperenaise kavatsus teada. Ta hakkas otsima sellele vastuväiteid ja võitlusvõtteid.

XLIV

Kümnendal päeval pärast Sepa-Hansu saunarahva vangiviimist jooksis Rita hirmunult võõrastetuppa ja hüüdis surutud häälel:

„Tulid!"

„Kes?" küsis Alma, pisut ehmunult kulme kokku surudes, laps süles.

„Noh, need ikka! Miilitsamehed, ohvitser, vallavanem!"

Juba kuulduski vanaperenaise toas hulga sammude kompsimist, Ants avas ukse, astus ees sisse, tema järel keskealine ohvitser, pruuni nüri habemega piiratud näol sõbralikuks sunnitud naeratus, otsmik kõrgelt paljastunud. Ta tervitas kätt tõstes sõjameheliku viisakusega Almat ja pidas Antsuga aru, kus ülekuulamist toimetada. Jäädi peatuma vanaperenaise toale.

Üks miilitsamees kutsuti sisse ja talle osutati koht peretoa ukse juures. Sinna laskuski ta toolile ja toetas püssi seina najale.

Ülekuulamine algas vanaperenaise toas, nagu Ants kahjurõõmsalt muiates Almale teatas. Ise ta tõmbus Oskari tuppa.

Kordamööda kuulati üle vanaperenaine, Oskar, Senni ja Rita. See kestis lähedale tunni.

Siis kutsuti Almagi vanaperenaise tuppa. Laua ääres istus ohvitser, paberilehed ees, akt kõrval. Püssiga miilitsamees istus köögiukse juures.

Ohvitser, sõjakohtu-uurija, osutas viisakalt Almale laua otsas istme, silmitses teda huviga, soris siis akti, süütas paberossi, tõmbas mõne sõõmu suitsu ja algas koduselt vormilike küsimustega: nimi, neitsipõlvenimi, vanus, perekonnaseis, vanemad, vennad, nende vanus jne. Vastused märkis ta hoolsasti suurele lehele.

Siis küsis ülekuulaja järsku, kuid sõbralikult Alma otsa vaadates:

„Kuna te viimati Sepa-Hansu saunas oma Kaarlist venda vaatamas käisite?"
Alma laskis end pisut hämmastada, aga kogus end kohe ja kehitas õlgu, nagu poleks ta küsimusest aru saanud.
„Võtke arvesse," lausus nüüd ohvitser osavõtlikult manitsedes, „avameelne ülestunnistamine võib teie karistust märksa kergendada."
„Karistust? ... Mis eest?" küsis Alma.
„Kommunistist venna Kaarli redu varjamise eest. Sellest oleksite pidanud ametivõimudele teatama. Kaarel Verihurm on riigivaenlane."
„Kas see on selgeks tehtud, et ta seal oli?" küsis Alma pilkavalt muiates.
„Muidu ei teaks ma sellest rääkida," vastas ohvitser ka muiates.
Alma vaikis ja muutus kinniseks.
Ülekuulaja näolt kadus lahkus.
„Kas te toetasite teda toiduainetega, riietega, rahaga?" küsis ta jahedalt.
Alma polnud harjunud lausa ebatõtt rääkima. Ta ei teadnud, et vaenulikud pooled teineteise vastu seda alatasa tarvitavad. Ta ei tihanud küsimustele eitavalt vastata, jäi vait, kuigi aimas, et tema vaikimist peetakse tõe varjamiseks.
Ohvitser vangutas rahulolematult pead ja hakkas nüüd küsitlema Almat tema poliitiliste vaadete suhtes, tema osavõtust ühingutest, koosolekutest jne. Nüüd polnud vastamine Almal enam raske. Ta ei püüdnud näidata end „paremana", kui ta oli.
„Kumb vend teile lähedasem või armsam on, kas see, kes rahvaväes võitleb, või kommunistlik vend Kaarel, kes oma rahva vastu võitleb?" küsis ülekuulaja.
„Nad on mõlemad mu vennad," vastas Alma, olles rahul oma põikava vastusega.
„Kunas saabus teie vend Kaarel Sepa-Hansu sauna?" küsiti nüüd.
See järsku esitatud küsimus hämmastas Almat.
Ta ei kahelnud enam, et tema käikudest teatakse, et Sepa-Hansu sauna eit ja Teodor on neist rääkinud, aga jäi vastuse võlgu.

„Teie vaikimine on tähelepanuväärne, see ei tule teile kasuks!" lausus ohvitser pead raputades.

Ja siis jälle altvedav küsimus:

„Kas te kellelegi rääkisite oma käikudest venna poole? Näiteks isale, Ludvigist vennale või oma mehele?"

Vähe puudus, et Alma oleks vastanud: „Ei." Ta manitses end olla vastustega väga ettevaatlik.

Ohvitser raputas jälle pead ja kortsutas pahaselt kulme. Siis küsis ta, kui oli pisut mõelnud, silmi tõstmata:

„Kelle poole te rohkem hoiate: meie rahvaväe või vaenuliku punaväe poole?... Kellele te võitu soovite?"

„See on liiga... kiusav küsimus," vastas Alma. „Lubage sellele mitte vastata."

Ohvitser kehitas õlgu ja käskis miilitsamehed asitõendid tuua. Need olid väikeses kompsus ukse kõrval toolil.

Ohvitser sidus kompsu lahti ja võttis sealt välja määrdunud linase lauaräti, nurgal punasega väljaõmmeldud tähed A. W.

„Kas need tähed ei meenuta teie neitsipõlvenime — Alma Verihurm?" küsis ohvitser muheldes.

Alma kehitas õlgu.

Ohvitser ei varjanud ärritust.

„Kus on teie pesu, laudlinad ja lauarätid?" küsis ta ja lisas käskides: „Juhatage meid sinna, kus teie pesu on, kummuti või kapi juurde!"

Alma viis ülekuulaja oma tuppa ja saatis lapse Ritaga vanaema juurde.

Et asitõendite hulgas puudusid linad ja käterätid (väikeses kompsus ei paistnud neid olevat), sellest järeldas nüüd Alma, et need on tema käikude varjamiseks hävitatud. Tähendab Sepa-Hansu sauna rahvas pole teda ära andnud. Ainult selle lauaräti on nad ettevaatamatult oma musta pesu hulka unustanud. Klaaral ja Olgal pole midagi karta.

Saanud Almalt võtmed, avas ülekuulaja ise kummuti ja hakkas selle sahtlitest puhast pesu välja tõstma. Alma laskus toolile, kuigi mitte nõrkuse pärast. Ta oli

juba rahunenud, teades, et karistusest ei pääse, mõtles ainult Jaanile ja katsus otsusele jõuda, kas jätta ta siia (vanaema hoolde!) või viia enesega ühes vangikongi.

Ohvitser soris kärmesti sahtlites ja leidis varsti puhtad, triigitud lauarätid. Neid oli viis, igaühe nurgal punase lõngaga väljaõmmeldud tähed A. W.

Ohvitser kõrvutas neid kompsust võetud pesemata lauaräti tähtedega. Sarnasus oli täielik. Ka riie oli üks ja seesama.

„See määrdunud rätik on leitud Sepa-Hansu saunas musta pesu hulgast," ütles ohvitser. „Te viisite selle sinna? . . . Vennale, mitte saunarahvale?"

Alma ei hakanud vastu vaidlema, et need kuus rätikut ei kuulu ühte, ei lausunud sõnagi. Ta oli nende nurkadele juba teenijatüdruku põlves ise vabadel tundidel tähed õmmelnud.

Siis tõi ülekuulaja kompsust tüki äärtest kõrbenud peent puuvillast riiet, mis oli leitud Sepa-Hansu sauna ahjust tuha alt. Sellel riidel leiti olevat täielik sarnasus Alma voodilinade riidega.

„Niisugusest riidest voodilinasid võite leida igas peres," ütles Alma.

„Õige!" möönis ohvitser. „Aga tähelepanuvääriv on see," jätkas ta, „et seal linasid põletati. Muidugi jälgede kaotamiseks. Tähendab: linad olid väljastpoolt, kellegi hea inimese, kõige tõenäolisemalt õe toodud, selle toodud, kes lauarätigi tõi. Selge? . . ."

Nüüd võttis ohvitser kompsust kümmekond taldrikukildu, suuremaid ja vähemaid.

Sööginõude kapist toodi taldrikud lauale ja hakati nende suurust, ilustusi ja vabrikumärke kildude omadega võrdlema. Taldrikuid oli kapis mitut liiki ja vaevu läks viimaks korda leida üks liik, mille tunnused kildude tunnustega täesti sarnanesid. Ülekuulaja arvates viskasid Kaarel Verihurma varjajad taldriku vastu puutüve puruks, et kaasteadjate jälgi kaotada.

„Niisuguseid taldrikuid võib ka igas peres leida," tähendas Alma.

„Võimalik," möönis jälle ohvitser, aga otsis siis kapist veel ühe sellise taldriku ja küsis irooniliselt:

„Laseme arvudel rääkida!... Palju teil niisuguseid taldrikuid üldse on?"

„Ma ei tea," vastas Alma. „Neid on ehk katki läinud..."

Ohvitser kutsus Alma enesega ühes kööki ja laskis seal kõik taldrikud lauale tuua. Kildudega sarnaseid leidus veel kolm.

„Ühtekokku terveid viis," võidutses ohvitser. „Kildudega kokku pool tosinat! Või on teil kusagil veel sääraseid taldrikuid?"

„Ei ole," vastas Alma, et hoida ära kolamine vanaperenaise ja Senni kappides.

Kompsust võeti välja veel kahvel, üks nuga, teelusikas ja supilusikas — kõik hõbedast, aga nimetähtedeta.

Alma ei tunnistanud neid omaks.

„Kes peale teie käis veel teie venda külastamas?" küsis ohvitser.

„Kes seal võisid käia — pean mina seda teadma!" vastas Alma tüdinult.

Mindi nüüd jälle vanaperenaise tuppa, saadeti Rita lapsega Alma tuppa ja ülekuulaja esitas veel rea küsimusi. Ta ei saanud aga mingeid vastuseid.

„Hea küll!" ütles ohvitser ärritatult, täiendas protokolli, luges läbi, parandas üht-teist ja andis siis Almale läbilugemiseks ning allakirjutamiseks.

Hajameelselt luges Alma oma vastuseid ja kirjutas sõnalausumata alla. Ta ei kahelnud enam, et tema süü on lauaräti ja taldrikukildude abil küllalt kindlalt tõestatud.

Kahjurõõmsalt kuulutas ohvitser ta vahistatuks ja käskis tal eeluurimisvanglasse minekuks riietuda.

„Kas võin lapse kaasa võtta?" küsis Alma, hääl täiesti ükskõikne.

„Ah jaa, teil on laps!" lausus ohvitser. „Kui vana ta on?... Vanuse pärast võiksite kaasa võtta. Aga puhtast südamest võin teile soovitada (see oli öeldud üleoleva lahkusega): ärge võtke maimukest kaasa. Vangla pole võõrastemaja. Seal tuleb teil mitmekesi ühes ruumis elutseda ja üldse... jätke ta siia. Teil on ju siin omainimesed!"

Kõik see, mis Alma vanglatest oli kuulnud, sundis teda ülekuulajaga nõustuma.

Ta läks oma tuppa riietuma.

Ants tuli sisse, salgud otsmikul, pikaks veninud näol mannetu ilme, lõug ripakil. Ta käis mõne korra sõnalausumata edasi-tagasi.

„Laps jääb koju," ütles Alma pesu ja riideid kaasavõtmiseks kompsu köites. „Käsi tema eest hoolt kanda. Kas või sellepärast, et ta pole ainult minu, vaid ka sinu laps."

„Küllap me hoolitseme," ühmas mees ja lisas varsti: „Käskisin Rital toiduainete paki teha, sulle kaasavõtmiseks... Raha mul praegu anda ei ole..."

„Ei ole vaja," ühmas Alma.

„Eeluurimisvanglasse kokkusaamisele ei lasta," lausus veel Ants, enam kahjurõõmsalt kui kaastundlikult. „Eeluurimine võib aga kaua kesta..."

Kui Alma vateeritud talvepalitu oli selga ajanud ja siidrätiku pähe sidunud, kummardus ta kätki kohale, kuuldi kord nuuksatavat, aga ajas enese kohe sirgu ja ütles kindla häälega, riidekompsu võttes:

„Olen valmis."

Miilitsamees ukse lähedal tõusis üles, mindi välja läbi peretoa.

Oskarist ja Sennist möödudes nikutas Alma neile peaga, neile pilku heitmata.

„Head teed! Head elu! Kallist rahu!" säuksus Senni väga lõbusalt.

Oskar ei lausunud sõnagi.

Ämm juhtus parajasti köögis olema.

„Palun hoolitseda Jaani eest!" lausus Alma võimalikult rahuliku häälega.

Vastuseks ühmatas vanaperenaine midagi vaenulikult.

Õues andis Alma oma mehele sõnalausumata kätt.

Rita seisis juba toiduainete pakiga ree juures. Tema ei suutnud end talitseda, langes oma endisele kaasteenijale kaela ja hakkas kõvasti nuutsuma.

„Mine lapse juurde!" käskis teda Ants.

Alma asetati kahe miilitsamehe vahele istuma. Vallavanem ohvitseri kõrvale saani.

Hämardus juba, kui õuest välja sõideti.

Ants seisis värava lähedal ja vahtis sõidukitele järele, kuni need Arumäe pool teekäänakul silmist kadusid.

Lapsest lahkumise valu sundis Almat kõike muud unustama, ainult seda mitte, et ta on nüüd vabanenud ülbe ning kõrgi ämma, tigeda ning rõveda kälise ja ulaka mehevenna lähedusest.

Arumäe kohal meenusid talle isa ja Linda. Arglikult vaatas ta tänava poole: kas nad vahest seal tema minekut ei valva? Aga õnneks ei olnud kedagi tänaval näha. Ta võis anduda oma elamustele, meenutada viimase aja sündmusi ja kujutleda veel süngemat tulevikku.

Nad asusid viiekesi väikeses kivipõrandaga kongis. Krohvitud seinad olid pragunenud ja pudenenud. Kong oli päevalgi hämar — kahe väikese ruuduga aken oli kõrgel, trellitud, laudadega väljastpoolt piiratud, laigukest taevast võis näha ainult pingile tõustes, päike siia millalgi ei paistnud. Magamisraamid mahtusid vaevu seinte äärde, keskel oli laud kahe pingiga.

See oli üks eeluurimisvangla ruum.

Nad olid siin mitmeti riides, mitmes vanuses, igaüks oma erilise iseloomuga ja eriliste kommete ning harjumustega.

Alma võeti vastu uudishimu ja rohkete pärimistega. Ta vastas vähe — ei olnud tal meeleolu rääkimiseks ega armastanud ta paljastada ennast võõraste ees. Et ta oli riietatud paremini teistest (oma neitsipõlve-riietesse!) ja vaba ning julge esinemisega, siis äratas ta esiti pisut kadedust ja umbusaldustki. Kui aga kuuldi, et tal koju jäi rinnalaps ja tal on arvatavasti oodata oma kümme aastat vangistust, kui märgati tema siirast osavõtlikku suhtumist igaühesse siin, tema heldust toiduainete jagamisel, siis hakati teda kohtlema lugupidamisega ja osavõtlikult.

Kõik olid siin pärit maalt. Ajaviiteks korrutati lugusid hallparunite ahnusest, ihnusest, jõhkrast käitumisest teenijatega. Jutustati lugusid viimasest aastast, punaste lühikesest valitsemisajast, sõja algusest, põgenemisest, „kahtlaste" püüdmisest, tagaajamisest, mät-

tasse löömisest või vanglasse tassimisest. Igasuguse kirjanduse toomine siia oli keelatud, aga piibel oli siin — vangla ülemuse poolt.

Teha ei olnud siin peale kongi koristamise midagi. Almal polnud aimugi, et aeg võib tervel inimesel nii igav olla. Ta istus käsipõsakil laua ääres ja mõtles enamasti ikka oma lapsest, püüdis kujutleda, kuidas teda nüüd Lool toidetakse, pestakse, magama pannakse ja ehk mängitataksegi. Kes teeb seda, kas vanaperenaine ise või Rita? Vaevalt lastakse Sennit „tulevase Loo peremehe" lähedale. On ka parem; mis ta muud teeks kui kipuks oma vastase last kräunutama, katsuks talle haiget teha, et temast lahti saada, et Antsu surma puhul (pea see ei juhtu sõjas!) oleks Oskar ainuke Loo talu pärija!

Ta peletas enesest niisugused halvad mõtted, võttis mustade kaantega kulunud nurkadega piibli, luges siit-sealt, aga lohutust ega kinnitust ei leidnud. See raamat õpetas kannatamist, andes lootust taevase tasu peale, aga seda ei uskunud Alma enam ammugi mitte.

Teistel oli siin kõik selge: ühel pool kodanlased (kes nad ka ei ole: hallparunid, ärimehed, kapitalistid, pastorid, mõisnikud jms.), teisel pool proletaarlased. Mingit kokkulepet nende vahel olla ei saa, kõnelemata sõbralikust läbikäimisest. Alma ei mõistnud nii selget vahet tõmmata. Tema laps on ka peremehe, hallparuni laps, ja kui ta katsukski seda last täiesti enesele nõuda, vaevalt see talle antakse, temale kui „punasele". Ja kui Ants peaks temast lahutust nõudma, siis mõistetaks laps Antsule ... Alma ei tahtnud sellele mõelda, sest siis oleks ta Jaanist lõplikult eemaldatud. Tuleks aga kunagi veel Antsuga ühes elada, siis oleks see lähedane side hallparuniga ... Sidemeks oleks nende mõlema laps ... Tõmba siin selge vahe kodanlase ja proletaarlase vahele!

Sagedasti mõtles ta Kaarlile, kes võib-olla hulgub praegu metsades ja soodes, nälgib, magab mätaste vahel ... Või on juba oma otsa leidnud nagu küttidest tagaaetud metsloom. Ikka kindlamini veendus ta, et Kaarlit aidates on ta õigesti toiminud, et see oli ainuke viis, kuidas oli võimalik kaasa aidata võitluses ülekoh-

tuse maailmakorra vastu, ühes sellega seisuste vaheseinte lõplikuks mahakiskumiseks, „ämmadest" ja „sennidest" vabanemiseks!

Või ta otsis siiski veel eksisammu oma elus, seda tegu, mille karistuseks talle see kõik saadetud. Kas selle eest, et ta perepojale läks? Aga ta ei läinud, et saada jõukaks ja perenaisena kord uhkustada. Ei, ta armastas Antsu. Kas on siis tõesti juba seegi jumala ees jõle tegu, kui popsitütar armastab perepoega? Tõesti, Kaarlist vennal on õigus, kui ta neid mädanenud vaheseinu katsub purustada! Siis ei ole jumalalgi enam tarvis kedagi karistada nendest üleronimise pärast.

Väsinud mõtisklusest, istus ta ükskõikselt laua ääres oma saatuse lahendust oodates, istus pikad päevad, ja et kevad oli, siis tuletas meelde ajaviiteks ükshaaval päevi karjase- ja teenijatüdruku-põlvest. Kõik need päevad olid nüüd armsad ja ilusad. Kõik tema lapse- ja neitsipõlv oli nüüd tagasi vaadates kui pühapäev. Aga ülekohus, mida ta kannatas, jäi ülekohtuks. Hea küll, temal enesel on see seljataga, aga teised, nagu Lindagi, peavad kõike seda uuesti omakorda kannatama.

Mitu korda kutsuti ta ülekuulamisele, kiusati ja pinniti. Ta vastas ikka lühidamalt, vastas tõrksalt, et kõik on juba öeldud, et tal midagi enam ei olevat lisada, jäetagu ta ometi rahule!

Viimaks toodi talle süüdistusakt. See ei ütelnud talle midagi uut. Teda süüdistati kommunistist venna redu varjamises, tema külastamises, teda toiduainete, pesu ja arvatavasti veel muugagi varustamises.

Siis viidi ta kokkusaamisele temale kohtu poolt määratud „kaitsjaga". Ta oli juba kongis sääraseist „kaitsjaist" kuulnud, ja nähes niisugust, kattis ta oma hinge hoopis kinni. See oli vaimne äbarik, kes teda „kaitsma" oli määratud, kes oli üldse määratav, ükskõik kuhu.

Alma tundis tema vastu loomusunnilist võikust ja usaldamatust. Ei saanud siis ka „kaitsja" soovi täita: jutustada puhtsüdamlikult, mis ajas korda saatma niisugust „seadusevastast" tegu ja kuidas see kõik sündis.

„Mis mõte sel „puhtsüdamlikul" jutustusel oleks?" küsis ta tüdinult.

„Kuidas: mis mõte!" osatas „kaitsja" imestunult. „Te võite karistuse kergendust saada! Kui pealegi oma tegu viimases sõnas kahetsete."

Alma naeratas põlglikult ja vastas siis oma „kaitsjast" mööda vaadates:

„Kui ma õigesti talitasin, siis ei ole mul midagi kahetseda. Olen eksinud — siis on karistus tarvis ära kanda ega ole mõtet kahetseda."

„Kaitsja" katsus sellele irooniliselt vastata:

„Võimalik, et õigesti talitasite, see tähendab: oma südametunnistuse järele, aga seadusevastaselt. Seadus ja südametunnistus — need on kaks hoopis iseasja."

„On need aga seadused!"

„Meil on paraku ainult kirjutatud seadused, südametunnistuse „seadusi" võib mitmeti seletada."

„Nimelt neid ei saa mitmeti seletada!" hüüdis Alma.

„Mul on raske teid kaitsta. Aga ma püüan seda siiski teha."

„Ütelge parem: ma ei julge teid kaitsta! Aga seda ma teilt ei ootagi. Siiski ütelge, kui suur karistus mind ootab."

Kaitsja ähmase näo üle käis kahjurõõmuhelk, nagu oleks ta tahtnud öelda: „Ahaa! Hirm nahas! Küll veel saate tunda!" Siis lausus ta muheldes:

„Kohus on riigivaenlaste ja nende toetajate vastu vali, väga vali! Teile võidakse mõista eluaegne sunnitöö. Kõigi õiguste kaotamisega."

„Tänan!" ütles Alma.

„Kaitsja" soovitas veel mõne tunnistaja ülesandmist, kes võiksid teda iseloomustada kui kohusetruud kodanikku, kui kõigiti ausat inimest...

Mind võiks sellena iseloomustada enam kui sada inimest töörahva hulgast, võib-olla mõned õiglased peremehed, perenaisedki, mõtles Alma, aga loobus kedagi üles andmast.

„Kõige kindlamini räägivad teie kahjuks asitõendid," ütles kaitsja. „Ja teie ei eita, et näiteks lauarätt on teie oma?"

Alma ei lausunud enam sõnagi.

XLV

Sõjakohtu istung toimus väheldases tühjas saalis. Rasked eesriided lasksid ainult ahtad vöödid kevadsuvist päikest sisse. Suurema osa saalist täitsid tühjad toolide read. Istung oli kinnine. Ees, laua taga, istus kolm ohvitserimundris kohtunikku, laua otsas sekretär, sealsamas ka prokurör, kõik mundris, õlakutega. Üsna süüpingi juures istus erariides kaitsja.

Kahe valvuri vahel, kellel haljad mõõgad olid püsti vastu õlgu, toodi kaebealune Alma Loomets, sündinud Verihurm, süüpinki. Kõigi meeste pilgud pöördusid temale ja teda vaadeldi varjatud huviga, vaadeldi hindavalt kui noort naist.

See kaebealune ei tundnud siin nähtavasti hirmu ega värisenud oma saatuse pärast, mida siin pidi otsustatama. Kohevat helepruuni soengut kattis ja kahvatut nägu piiras kergelt seotud valge siidrätt; ilme oli kinnine, ligipääsmatu, aga rahulik, peaaegu pidulik, rüht sirge, hoiak kui inimesel, kes on valmis pealetungi vastu võtma, ei kahtle oma jõus.

Almal seisid meeles vend Kaarli sõnad viimasel kohtumisel Sepa-Hansu sauna tagaruumis, küünlavalgel: „Meie ei ole üksinda. Meie selja taga seisavad töörahva miljonid." Ja veel: „Ära unusta, et oled Verihurm."

Asjata ei mõisteta kohut minu üle nii pidulikult, ma olen selle, nagu näha, ära teeninud, mõtles ta, kui oli pilgu kohtunikele ja saali heitnud.

Loetakse ette süüdistusakt, millega ta eeluurimisvanglas oli tutvunud ja mis oli koostatud ülekuulamisprotokolli andmete põhjal. Alma Loometsa süüdistatakse selles, et ta oma kommunistist venna Kaarel Verihurma redu kauemat aega teadnud, kuid salajas aidanud hoida ja venda kõigiti toetanud.

Kaebealuselt küsitakse, kas ta enese süüdlaseks tunnistab. Ta tõuseb ja vastab rahuliku ükskõiksusega:

„Ei."

Algab tunnistajate ülekuulamine.

Esimesena kutsutakse sisse kaebealuse ämm Emma Loomets. Aeglaselt tatsudes tuleb ta pristavi juhtimisel

kohtulaua lähedale, pikk, maani ulatuv must pitskraega siidmantel seljas, heegeldatud valge rätik hallidel juustel, sinakad paksud põsed rippumas, silme all suured kotid, lõua all lott. Talle loetakse ette ülekuulamisel antud tunnistus:

Alma Loomets, olles teenijaks Loo talus, võrgutanud tema, tunnistaja poja ära, lasknud pulmade ajal punase lipu heisata ja katsunud oma äia meelitada, et too Loo talu tema, Alma Loometsa nimele kirjutaks, teise poja, Oskari, aga pärandusest täiesti ilma jätaks ja tema, ämma, talust hoopis välja kihutaks. Oma mehe äraolekul viinud ta talu hea hobuse ühes reega punastele. Raha, mis poeg Ants sõtta minnes oma naise kätte jättis taluasjade õiendamiseks, viinud kaebealune oma kommunistist vennale Sepa-Hansu sauna. Peale selle viinud sinna rohkesti muud kraami.

Kaebealune palub sõna, tõuseb püsti ja räägib kindla häälega, põlgust varjamata:

„Et ma oleksin tunnistaja poega võrgutanud — laps sündis meil kolmteist kuud pärast abiellumist, et ma oleksin millekski äia meelitanud, see on lausa vale."

Siis jutustas ta hobuse kadumamineku loo. Raha kulutamisest ei lausunud ta sõnagi, ka siis mitte, kui talt seda küsiti. („Kaitsja" vangutas sel puhul pead.)

Kui tunnistajalt küsitakse, kas tal on midagi lisada, räägib ta torisedes: tema minia olnud juba karjalapsepõlves sänikael ja sõnakuulmatu, läbi ja läbi halb inimene . . .

Antakse märku, et ta lõpetaks, ja pristav osutab talle toolide reas istme.

Kaebealuse mehevend Oskar Loomets esineb sõdurisinelis, väga iseteadvalt. Ta jääb ülekuulamisel antud tunnistuse juurde: Alma Loomets teinud oma äia juures kihutust, et tema, Oskar, pärandusest hoopis ilma jäetaks ja isakodust välja aetaks. Olnud käre, punane läbi ja läbi, käinud töörahva koosolekutel, olnud töörahva ühingu liige . . .

Siin küsib Alma sõna ja tunnistab Oskari jutu pärandusest ilmajätmise ja isakodust väljaajamise kohta lausa valeks. Sellele lisab ta:

„Olen töörahva hulgast pärit ja töörahva vastu alati sõbralik. Olin töörahva ühingu liige, käisin nende koosolekutel."

Oskari naine Senni esineb toredas valges kübaras. Seda kandis ta pidulikel juhtudel ja pidas selle kandmist õigustatuks, sest ta oli linnas paar aastat koolis käinud. Tal oli tore hõlst õlgadel, juuksed hoolsasti otsmiku ümber kähardatud, põsed punaseks, nina valgeks võõbatud, huuled tulipunased. Ta kordab sedasama, mis mees oli tunnistanud, aga lisab siis, et kälis pole teda silma otsas sallinud, püüdnud tema abiellumist Oskariga takistada, olevat üldse salakaval, väga tige, prosta, harimatu naisterahvas . . .

Tema sõnavaling katkestatakse.

Sisse lastakse kutsuda Rita, õige nimega Selma Lõoke, välimuse poolest mustlastüdrukut meenutav. Ta on korralikus lihtsas talutüdrukuriides, astub südilt kohtulaua ette, aga otsib silmadega oma endist kaasteenijat. Leides tema süüpingis, naeratab talle julgustavalt ja hakkab siis alles esimehe küsimustele vastama. Ta kordab ülekuulamisel antud tunnistust: Alma Loomets olnud töös ja talituses alati väga tubli, peremehed palganud teda meelsasti ja olnud temaga väga rahul. Muidu olnud ta, nagu on tööinimesed, mitte kunagi käre, aga seisnud, kui tarvis, kindlasti töörahva eest.

Sellele lisab ta nüüd:

„Paremat ja tublimat inimest ma ei ole näinud! (Ja siis Loo rahva poole pöördudes.) Eks näidatagu mulle, keda võiks temaga kõrvu seada!"

Ta läheb ja istub, muust Loo rahvast eemale, pilk peatub tal aga alatasa oma endisel kaasteenijal. Nad vestlevad silmadega ja Alma ilme muutub helgemaks, peaaegu rõõmsaks.

Lastakse ette kutsuda eeluurimisvanglast kohale toodud Maret Luupeks. Ta on kehvalt riides, suurrätik õlgadel, pearätik otsmikule vajunud, seitsmekümneaastane nägu kõhn ja sadades kortsudes, aga kissivajunud silmad vaatavad kohtunikele vaenulikult, väljakutsuvalt.

Temalt küsitakse, kas ta tunneb kaebealust.

Ta vastab urisedes:

„Juba aastat kümme või veel enam."

„Kas ta käis Sepa-Hansu saunas oma venda Kaarlit vaatamas?" küsitakse nüüd temalt.

Ta vastab tüüdatult:

„Eks küsige Alma Loometsa enda käest."

Ta lastakse mõõgamehe saatel minna ja kutsutakse ette Teodor Luupeks. Kepile toetudes tuleb kohtulaua ette korralikult paigatud riietes, ruuge põskhabemega, helesiniste silmadega, paljastunud pealaega umbes neljakümne-aastane tüse mees. Ta heidab vaenuliku pilgu ohvitseridele laua taga ja annab vastuseid pahaselt, tüdinult.

„Tunnete kaebealust Alma Loometsa, sündinud Verihurma?" küsib talt esimees.

„Kes ei tunne oma-küla inimest?" urahtab ta.

„Käis ta Sepa-Hansu saunas oma venda Kaarel Verihurma külastamas?" küsitakse talt veel.

Teodor raputab pead, ei vasta. Ta saadetakse välja.

Kohtulauale laotakse asitõendid: pesemata lauarätik punaste tähtedega A. W., selle kõrvale viis pestud rätikut samasuguste tähtedega. „Eks ole selge: need on teie omad?" küsib esimees Almalt. „Ka see pesemata rätik, mis leitud Sepa-Hansu saunast?"

„On see selge, mis siis veel minult küsida!" vastab talle kaebealune nagu muuseas.

Teiste asjade kohta ta vastuseid üldse ei anna.

Nüüd küsitakse temalt uuesti, kas ta tunnistab enese süüdlaseks.

Uuesti tõuseb ta ja vastab kindla häälega:

„Ei."

Ohvitserimundris prokurör tõuseb laua otsas ja hakkab väga tõsiselt kõnelema. Ta ei puuduta esiti kaebealuse asja, ei, ta loob esiti oma süüdistuskõnele teadusliku aluse, rääkides klassivaenu tekkimise ajaloost, selle „väljamõtlejaist" — Marxist ja Engelsist, selle levitajaist ja siis viimaks selle vastuvõtjaist. Viimasteks on, tema ütluse järgi, väheteadlik, üsna pime, väga väikese haridusega töörahva mass, „kelle hulgast üks elav näidis istub täna siin süüpingis". Ja nüüd kirjeldab ta „vastuvõtliku ja isegi andelise" Alma Loometsa tutvumist klassivõitluse õpetusega (vend Kaarli kaudu),

tema kalduvust kommunismi, tema armastust „uue maailmakorra" vastu, tema osavust valge väe selja taga „punase" kasuks võidelda. Kui plaanikindlalt süüalune seda kõike teinud! „Vaadake!" hüüab ohvitserimundris prokurör hoogu sattudes, pühkides oma paljast pealage ja otsmikku higist. „Teie ees seisab (Alma istus) noor, priske, võib isegi öelda ilus naine. Ta on vaesest perekonnast, tööinimene. Tal on kommunistlikud kalduvused ja praeguse maailmakorra vastane vaen juba emapiimaga sisse imetud. Ta on targem ja kavalam kui tuhanded teised, kes meie vastu avalikult võitlust alanud külma või kuuma relvaga. Et oma plaane paremini teostada, võrgutab ta jõuka taluperemehe. Kui siis mees astub võitlusse meie verivaenlaste vastu, algab naine oma juudalikku tegevust kodus. Ta on ühenduses punaväega, selle esindajad käivad tema juures ööd ja päevad sisse ja välja. Vähe sellest: ta varustab neid kõigega, mis talus on, käib neid ise külastamas ja kingib parema hobuse neile!"

Oma pika ja higirikka kõne lõpul nõuab ohvitser kaebealusele kõige kõrgemat karistust, sest niisugune liik vaenlasi olevat kõige hädaohtlikum. Need olevat tarvis jäädavalt juurtega välja kiskuda kui mürgitaimed, kui tungalpead, et ühtlane ja puhas nisu võiks kasvada.

Alma kuulas seda, kibe muie näol. „Vist saab see mees tubli palga ja loodab head karjääri teha!" mõtles ta.

Nüüd tõusis „kaitsja". See äbarik katsus süüdistajat järele aimata, katsus hoogne olla ja higistada, aga ta sarnanes vehklejaga, kes ärgitab, kuid lüüa ei julge, ei jõua või ei tohi. Ta oleks nagu tahtnud öelda midagi kaebealuse kaitseks, aga käis ainult ümberringi. Ta sarnanes inimesega, kes tahab pihku võtta tulist rauda, aga tõmbab iga kord sõrmed aralt tagasi. Ta nurus, mangus ja hädaldas alandlikult kaitsmise asemel. Isegi võimas argument — õe armastus venna vastu — muutus tema aras käsituses mingiks venivaks taignaks. Ta arvas, et karistus tuleb määrata pehmem, arvesse võttes, et kaebealusel on rinnalaps.

Sellele vastas aga prokurör:

„Karistus tuleb valjem määrata — kaebealusel on rinnalaps, aga see on tal nagu kõrvaline asi, peaasi on tal vaenlaste, kommunistide avitamine."

Et „kaitsjal" enam midagi pole öelda, antakse kaebealusele viimane sõna.

Ta tõuseb ja suudab veel kõike jõudu kokku võttes sirgelt seista. Talle tuleb meelde, et ta on Alma Verihurm, vana ausa Verihurma tütar. Talle tuleb veel meelde, et ta on „karjatüdruk" ning tema selja taga seisavad töörahva miljonid, ja ta vastab mehiselt:

„Olen vaese popsi tütar, lapsest saadik võõrast teeninud ja palju ülekohut kannatanud. Olen näinud, et seda kõik vaesed ja võõra teenijad peavad kannatama. Olen jumalakartuses üles kasvatatud ja uskusin, et jumal selle ülekohtu kaotab ja vaestele kõik nende kannatamised tasub. Nüüd ei usu ma seda enam. Inimesed ise peavad kõik ülekohtu kaotama. Mina pole mõistnud võidelda. Ei ole kasvanud selleks. Aga ma aitasin oma venda, kes ülekohtu vastu ühes teistega võitles. E i t u n n i s t a e n n a s t s ü ü d l a s e k s."

Viimased sõnad ütles ta kõvemini, kindlamalt, otse sõjakalt.

Kohus läks otsust tegema.

See ei kestnud kaua. Kohus tuli varsti ja kuulutas otsuse.

Kaebealune mõisteti kümneks aastaks sunnitööle, kõigi õiguste kaotamisega.

XLVI

Rita oli esimene, kes mõne nädala pärast pühapäeval tuli sunnitööliste laagrisse Almat vaatama. Et ta aga oli lootnud end endisele kaasteenijale kaela visata, et ta oli kujutlenud, kuidas nad teineteise rinnal saavad nutta, siis ootas teda suur pettumus: ta sai oma sõbratari näha kahekordse traatvõrgu tagant, paari sammu kauguselt. Ei saanud nad teineteisele kättki anda.

Rääkida tuli kõvasti, peaaegu karjudes, sest kõrval, vasakul ja paremal, olid teiste vangide külastajad samuti võrede läbi kõva häälega vestluses.

„Nagu metslooma hoiavad nad sind kõigist eemal!" pahandas Rita.

„Kõigist õigetest inimestest," lisas Alma naeratada katsudes.

„Ja misukesed riided sul seljas!"

„Meid püütakse siin kõikepidi ühesarnaseks ja inetuks teha."

„Tõin sulle väikese kompsukese, aga see võeti vangla kontoris ära," ütles Rita. „Ehk saad kätte."

„Teadis Ants, et sa mind vaatama tuled?... On ta kodus?" päris Alma.

„Ta saanud „haiguse pärast" pikema puhkuse," vastas Rita karjudes. „Küsisin temalt hobust, ütlesin: „Lähen teie naist vaatama. Tühjade kätega ei tihka minna, andke toiduaineid, võtke mu palgast maha." Ta mühatas vastuseks: „Pidin ise minema... Eks võta aidast, mis seal on..." Ma siis võtsingi."

„Aga laps, laps?" karjus Alma läbematult läbi traatvõrkude. „On terve?"

„Terve kui kala vees!"

„Kes teda hoiab ja söödab?"

„Enamasti vanaperenaine ise, vahel ka mina. Sennit lähedale ei lasta. Meil on kõik üksteisega vaenujalal. Ema ei saa Antsuga, Senni Oskariga läbi. Ants tülitseb ka aeg-ajalt kõvasti Oskari ja Senniga. Senni kriiskab ja ähvardab minema minna — Oskar käia õhtuti Pärtlil viina võtmas ja tüdrukuid kabistamas. Ants on lasknud endale habeme ümber lõua kasvada. Manase Vidrik on sellest värsidki teinud:

Antsul habe ümber lõua,
valitseda Lool ei jõua.
Õues haugub valjult peni,
toas valjemini Senni.

Kui aga nüüd Ants küsib: kuidas ta seal elab ja on? — mis ma vastan talle?" küsis Rita.

„Ütle, et ei ole viga, et siin ei ole kedagi, kes näriks, nagu seal, kes „karjatüdrukuks" või „popsitütreks" sõimaks... Siin on häid inimesi ja haritud inimesi. Ma võin siin mõndagi õppida."

„Aga töö? Mis sa teed?"

„Käime turbarabas. Kerge ei ole! Aga ma näen haljaid välju ja nurmi, taevast, päikest ja pilvi. Loodan vastu pidada ja ükskord jälle siit välja minna. Ainult seda ma kardan — last ei anna nad mulle tagasi. Ja õigust nõuda mul ei ole. Mul ei ole enam inimese õigusi!" ohkas Alma ja võitles nutuga, ninasõõrmed hakkasid tõmblema ja silmist valgusid pisarad. Aga varsti suutis ta jälle rääkida:

„Toit on vilets. Ega muud, mu ihujõud lõpeb enneaegu otsa... Õhk on öösiti väga halb — lähedale poolsada inimest magab ühes ruumis — see on meie eluruum. — Isa ja Lindat oled näinud?... On nad terved?"

„Olen paaril korral Arumäel käinud — terved mõlemad."

„Ütle neile, et mul pole siin midagi viga, et kõik läheb hästi."

„Küllap ütlen... Mihkel olla kusagil selja taga, vist moonamuretseja... Vassiili käis puhkusel, töötas Sirgul, ütleb ikka: „Iisamaa on sjeal, kuus mjeil on hea ja armas jinimen!""

Almagi naeratas läbi pisarate.

Rita aga jätkas:

„Somba Olga käis Lool. Oli väga õnnetu sinu pärast. Lubas sind vaatama tulla. Ega ta pererahvaga rääkinud. Rätsepa Klaara on mitu korda käinud Jaani vaatamas. Külastab sind varsti... Ja mis siis veel?" küsis Rita nagu iseeneselt... „Lugeda on midagi?"

„On. Aga rohkem loeme seda, mis siia salaja sisse tuuakse." Seda öeldes vaatas Alma selja taha, kus univormis valvur edasi-tagasi käis, revolver puusal.

„Pane nüüd hästi tähele!" hüüdis Rita toruks seatud pihkude vahelt, salapärane ilme näol. „Kaarel Verihurm kõnelnud hiljuti Petrogradis... „Sealt" olevat tulnud selle kohta teateid."

„Taevale tänu!" ohkas Alma kergendatult.

Rita aga jätkas kärmesti:

„Vaene puusepp ja poemees on kumbki viisteist aastat saanud, et nad valla- ja mõisaasju ajasid. Teodor Luupeks mõistetud kahekümneks aastaks sunnitööle,

ema kümneks — türmi. Paljud põgenesid, nagu tead, juba valgete sissetulekul või lasti maha. Vaikne on nüüd meil ja kurb. Töörahvas, kes jäänudki, ei julge enam simmanilegi kokku tulla," lõpetas Rita kurvalt.

„Egas see nii jää!" sõnas Alma julgustavalt. „Meie siin ei kahtle . . . tõusevad töörahva miljonid . . ."

„Küllalt!" käratas valvur selja taga. „Aeg on läbi!"

„Ela hästi! Tulen jälle!" hüüdis Rita, viibutades tõstetud käega.

„Hüvasti!" vastas Alma peaga noogutades. „Hoolitse Jaani eest! . . . Ja ärgu töörahvas pead norgu lasku!"

„Eemale!" käratas valvur, nüüd juba ähvardavalt.

BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID

Valge pilv

„Postimees" 1925 nr. 164—235. Valge pilv. Romaan.

I trükk — Valge pilv. Mait Metsanurga romaan. I jagu. Eesti Kirjastus-Ühisus „Postimees". Tartu 1925.

II trükk — Valge pilv. Romaan. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu 1930.

Punane tuul

I trükk — Punane tuul. Romaan. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu 1928.

II trükk — Punane tuul. Romaan. Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn 1955.

SISUKORD

Майт Метсанурк

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

Романы

Том II

На эстонском языке.

Оформление: А. Коэметс.

Эстонское Государственное Издательство.
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja E. Hiedel.

Kunstiline toimetaja H. Vitsur.

Tehniline toimetaja H. Veber.

Korrektorid E. Kask ja L. Golberg.

Ladumisele antud 9. IV 1958. Trükkimisele antud 22.VIII 1958. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 40,25. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 33,01. Arvutuspoognaid 33,63. Trükiarv 21 000. MB-06388. Tellimise nr. 699. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tänav 54/58.

Hind rbl. 13.—

7—3

Rbl. 13.—